

**“TƏHSİLDƏ İNKİŞAF
MƏRHƏLƏLƏRİ:
RƏQƏMSALLAŞDIRMA
VƏ GƏLƏCƏK
PERSPEKTİVLƏR”**

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ

MATERİALLARI

04-05 May, 2023 | Naxçıvan

SCAN

☎ 544-08-61/3221, 070 247 43 23

✉ : talehxeilov@ndu.edu.az

NAXÇIVAN - 2024

**HEYDƏR ƏLİYEV
100**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

**TƏHSİLDƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ:
RƏQƏMSALLAŞDIRMA VƏ GƏLƏCƏK
PERSPEKTİVLƏR**

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ MATERİALLARI

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin
Elmi Şurasının 30 oktyabr 2023-cü il
tarixli 03 sayılı qərarı ilə nəşr edilib.*

BAŞ REDAKTOR

Elbrus İSAYEV – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru*

ELMİ REDAKTOR

Taleh XƏLİLOV – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ

Vahid RZAYEV – *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*
Vəli ƏLİYEV – *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*
Nəzakət YUSİFOVA – *pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

*“Təhsildə İnkişaf Mərhələləri: Rəqəmsallaşdırma və Gələcək Perspektivlər”
Respublika elmi konfransının materialları.*

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Nəşriyyatı, Naxçıvan, 2024, 268 səh.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda Respublika elmi konfransının materiallarında müasir təhsildə rəqəmsallaşdırma məsələlərinə dair aparılmış tədqiqat nəticələri yer almışdır. Konfrans materialları geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

VƏLİ ƏLİYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti

PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT ZAMANI YARANMIŞ MANEƏLƏRİN ARADAN QALDIRMAĞIN YOL VƏ VASİTƏLƏRİ

Məqalədə pedaqoji ünsiyyət zamanı yaranmış maneələrin aradan qaldırmağın yol və vasitələri öyrənilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, insanın cəmiyyətdə mövcudluğunun bütün tərəfləri ünsiyyət prosesi ilə bağlıdır. Ünsiyyətdə insan öz tarixi boyu bəşəriyyətin inkişaf etdirdiyi təcrübəni mənimsəyir. Ünsiyyətdə fərdin sosiallaşması prosesi, sosial bir fərd kimi şəxsiyyətə çevirmə prosesi baş verir. Ünsiyyət vasitəsilə insan təkcə digər insanları deyil, özünü də öyrənir. Ünsiyyət insanın digər insanlarla qarşılıqlı əlaqəsinin spesifik forması kimi çıxış edir, bu zaman müxtəlif informasiyalar mübadiləsi aparılır.

Açar sözlər: İnsan, pedaqoji ünsiyyət, davranış, münasibət, yol

Şəxslərarası ünsiyyətdə açıq və səmimi olmaq vacibdir. İnsanlarla isti və yaxın münasibətlər açıq ünsiyyət olmadan mövcud ola bilməz. Özünü başqaları ilə münasibətlərinin xüsusiyyətlərinə daha yaxşı yönəltməkdə maraqlı olan şəxs, digər insanların konkret vəziyyətlərdə onun hərəkətlərinə reaksiyaları ilə maraqlanmalı, davranışının həqiqi nəticələrini nəzərə almalıdır. Müxtəlif insanlardan oxşar məlumatları toplayaraq, özünüzü fərqli güzgülərdə görmək imkanı əldə edirsiniz. Başqalarına rəy vermək - onların davranışının bizdə hansı hissləri və düşüncələri doğurduğu barədə məlumat - qarşılıqlı etimadı artırmağa bilər.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, düşüncə stereotipləri həm məlumatı çatdıranda, həm də onu qəbul edəndə mövcuddur. Hər bir insan ətraf aləmi özünəməxsus şəkildə görür. Dünyanın görüntüsü həmişə subyektivdir. Hər birimizin öz üstünlükləri var, hamımız nəyisə bəyənilirik, nəyisə bəyənmirik. Davranışda isə insan vəziyyətə baxışı, qiymətləndirməsi, bəyəndiyi və bəyənmədiyini yönləri rəhbər tutur.

Ünsiyyət prosesində problem daha da mürəkkəbləşir. Əgər həqiqətən də ünsiyyətdə lider olmaq istəyirsinizsə, yalnız öz qərəzlərinizi deyil, həmsöhbətlərinizin qərəzlərini də aradan qaldırmalısınız, çünki insanlar öz fikirlərinin təsdiqini axtarır və onların ideya sisteminə uyğun gəlməyənləri rədd edirlər. İnsanların münasibətini, mövhumat və qərəzlərini dəyişmək demək olar ki, mümkün deyil - çünki bu, insan psixikasının bir hissəsidir. Hansısa qərəzli münasibətin dayanıqsızlığını göstərən məntiqi arqumentlərin təsiri altında insanın onu dəyişəcəyinə inanmaq sadəlövhlükdür. Tərəfdaş kifayət qədər ağıllıdırsa, şifahi razılaşacaq, əgər olmasa, mübahisə edəcək, özünü müdafiə edəcək və ya müdafiəyə keçəcəkdir.

Bunun öhdəsindən gəlməyin bir neçə yolu var:

1. Hərəkətlər qərəzli fikirləri (artıq deyildiyi kimi, mümkün deyil) aradan qaldırmağa deyil, hər bir konkret halda onların təsirini zəiflətməyə və aradan qaldırmağa yönəldilməlidir;

2. Hərəkətlər qərəzlərin təkcə rəqiblərdə deyil, həm də özündə təsirini zəiflətməyə yönəlib;

3. Şüurlu şəkildə söhbət təşəbbüsünü həmsöhbətə ötürmək, bununla da onu rəqib olaraq qalmaq və “yox” demək imkanından məhrum etmək;

3. Müsbət cavablar əldə etmək üçün “gücləndiricilərdən”, yəni ümumi xarakter daşıyan və etirazlara səbəb olmayan ifadələrdən istifadə edin (4, s. 52-53).

Bu üsul inandırma üsulu və ya “Mən – Sokrat” üsulu adlanır.

Bildiyiniz kimi, Sokrat dialoqlarında həmsöhbətinin daha çox “hə” cavabını verdiyi suallar verir və bununla da rəqibini inandırmağa çalışırdı. Belə görünür ki, Platonun “Sokratın üzrxahlığı” əsərinin diqqətlə öyrənilməsi idarəetmə ünsiyyətinin əla məktəbidir.

Rabitə maneəsini də azaltmaq lazımdır. Bu, aşağıdakı müddəalara əməl etməklə edilə bilər.

1. Düşüncə stereotiplərindən dərhal qurtulmağa çalışın. Əlbəttə, asan deyil. Ancaq onları daim xatırlasanız, tapşırığın öhdəsindən gələ bilərsiniz. Bu strateji məsləhətdir.

2. Hər mesaj yaratdığınız zaman iki şeyi yadda saxlayın. Birincisi: düşüncə stereotipləriniz tərəfindən təhrif edilmədiyinə əmin olun. İkincisi: məlumatınızı alan şəxs üçün hansı stereotiplərin kifayət edə biləcəyini müəyyən etməyə çalışın və mesajınızı elə formalaşdırın ki, o, bu maneədən keçsin.

3. Aşağıdakı üsullar mesajdakı stereotiplərdən təhrifləri aradan qaldırmaq üçün çox faydalıdır (3, s. 59-60).

Məlumat alarkən duyğuları faktlardan, faktları isə fikirlərdən ayırın. Bunu etmək çox asandır. Həmsöhbəti dinlədikdən sonra ondan deyilənləri təkrarlamasını xahiş edin, özünü faktlarla məhdudlaşdırın və bu faktların qiymətləndirilməsini özündə saxlasın.

Məlumat təqdim edərkən, xüsusilə çox vacib bir şey haqqındadırsa, onun təkrarlanmasını xahiş etməkdən çəkinməyin.

Bu üsulları idarəetmə ünsiyyətinin elementar təhlükəsizlik texnikası adlandırmaq olar, çünki onlar düşüncə stereotiplərini neytrallaşdırmağa və ünsiyyət keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir.

Şüurun qurulması insanın həyat təcrübəsinə əsaslanaraq ətraf aləmə, başqa insanlara və özünə sabit münasibətidir. Demək olar ki, hər kəsin şüur münasibətləri var; bunlar özünəməxsus aksiomalardır ki, onlar təsdiq edildikdən sonra artıq şübhə üçün açıq deyil və sübut tələb etmir. Şüurun parametrləri düzgün və ya yanlış ola bilər, lakin hər iki halda bu və ya digər şəkildə insan təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Şüurun düzgün münasibətləri insana ətraf aləmə daha yaxşı uyğunlaşmağa, səhvləri təkrarlamamağa, öz təcrübəsinə əsaslanaraq hərəkət etməyə kömək edir.

Ünsiyyət son dərəcə çoxşaxəlidir. Müxtəlifliyi ilə növlərlə təmsil oluna bilər. Şəxslərarası və kütləvi ünsiyyət fərqləndirilir. Şəxslərarası ünsiyyət, iştirakçıların tərkibində daimi olan qruplar və ya cütlər halında insanların birbaşa təmasları ilə bağlıdır. Kütləvi kommunikasiya – yad şəxslərin birbaşa təmaslarının, habelə müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinin vasitəçiliyi ilə həyata keçirilən ünsiyyətin məcmusudur. Ünsiyyət şəxsi və işgüzar ola bilər. Şəxsi ünsiyyət qeyri-rəsmi məlumat mübadiləsidir. İşgüzar ünsiyyət, birgə vəzifələri yerinə yetirən və ya eyni fəaliyyətdə iştirak edən insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə prosesidir. Ünsiyyət həm də etibarlı və münaqişəli ola bilər. Birincisi, onun zamanı xüsusilə əhəmiyyətli məlumatların ötürülməsi ilə fərqlənir. Münaqişə ünsiyyəti insanlar arasında qarşılıqlı qarşıdurma, narazılıq və inamsızlıq ifadələri ilə xarakterizə olunur.

Praktikada, həyatda qarşılıqlı anlaşma şərtlərinə riayət etmək əldə olunan qarşılıqlı anlaşmanın meyarıdır. Daha yüksək olacaq, birgə fəaliyyət üçün hazırlanmış qarşılıqlı əlaqə qaydaları daha məqbuldur. Onlar tərəfdaşları bağlamamalıdırlar. Bunun üçün onları vaxtaşırı düzəltmək, yəni insanların birgə söylərini və onların həyata keçirilməsi şəraitini uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bunu fərdlərin bərabər statuslu vəziyyətində etmək ən yaxşısıdır.

Ünsiyyət mədəniyyəti dəyərlərin məcmusudur (azadlıq, ədalət, hüquq və vəzifələr, məsuliyyət və özünüdərk) və insanların sosial, iqtisadi, mədəni münasibətləri sistemində onların həyata keçirilməsi yollarının açıqlanmasına əsaslanan (2, s. 74).

Müasir bilik, fərdlərin başqasının hesabına məqsədə çatmasına ehtiyac olmadığı zaman belə bir əlaqə təklif edir. Uğur insanın özündən və ünsiyyətdən asılıdır. Şəxsiyyət qabiliyyətlərin tam və hərtərəfli tətbiqində, vəziyyətinin başqalarının iztirablarına əsaslanmadığını dərk etməkdə özünü tapa bilər. Ünsiyyət mədəniyyəti şəxsi inkişaf üçün geniş imkanlar açır.

Ünsiyyət insanın fərdi inkişafı prosesində baş verən ilk fəaliyyət növüdür, ondan sonra oyun, təhsil və əmək gəlir. Bütün bu fəaliyyət növləri inkişaf xarakteri daşıyır, yəni uşağın onlara daxil edilməsi və fəal iştirakı ilə onun intellektual və şəxsi inkişafı baş verir. Ünsiyyət ünsiyyət quran insanlar arasında məlumat mübadiləsinə yönəlmiş fəaliyyət növü hesab olunur. O, həmçinin qarşılıqlı anlaşma, yaxşı şəxsi və işgüzar münasibətlər qurmaq, qarşılıqlı yardım və insanların bir-birinə tərbiyəvi və tərbiyəvi təsirini təmin etmək məqsədi daşıyır (1, s. 52).

Ünsiyyətdə effektivliyə nail olmaq məqsəd olsa da, həmişə əldə edilə bilən nəticə deyil. Sosial psixoloqların fikrincə, mükəmməl və effektiv ünsiyyət, keyfiyyətli ünsiyyət utopiyadır. Çünki insanlar arasında ünsiyyət bir sıra şüurlu və ya şüursuz meyillər tərəfindən saxtalaşdırılır, korlanır və yanlış şərh olunur. Burada diqqət yetirilməli olan məqam ünsiyyətin keyfiyyətinə təsir edən amillərlə bağlıdır.

Bu səbəbdən aparılan araşdırmalarda effektiv ünsiyyət üçün vacib olan bu amillərə geniş yer verilmiş və onların aradan qaldırılması üçün görüləcək tədbirlər açıq şəkildə ifadə edilmişdir. Bu məlumatlar işığında fərdlərin və ya təşkilatların daha keyfiyyətli rabitə şəbəkəsinə sahib olması hədəflənmiş və araşdırmalar nəticəsində bu maneələri aradan qaldırmağı bilən fərd və ya təşkilatların uğurlu ünsiyyət qurduğu və bu keyfiyyətli ünsiyyətin nəticəsi olaraq, onların həyat dövrlərində keyfiyyətə nail olmağa bir addım daha yaxınlaşdıqlarını təmin etməyə işiq salır.

Yüksək keyfiyyətli təhsil və təlim istəyən nəzarətçilər inzibatçılar, müəllimlər və digər işçilərlə səmərəli ünsiyyət qurmalıdırlar. Ünsiyyətdə irəliləyiş əldə etmək və effektiv ünsiyyət qurmaq üçün nəzarətçilər, idarəçilər və müəllimlər arasında münasibətlərdə təkmilləşmə və təkmilləşməyə nail olunmalıdır. Nəzarətçilər, idarəçilər və müəllimlər arasında münasibətlər pozulmuş əsaslara qoyularsa, ünsiyyətdə istifadə olunan dil nə qədər keyfiyyətli olsa da, ünsiyyətdə irəliləyiş əldə edilə bilməz.

Effektiv təhsil nəzarəti yolu ilə təhsil xidmətlərinin keyfiyyətini artırmaq və təhsildə arzu olunan məqsədlərə nail olmaq üçün inzibatçılar, müəllimlər, digər işçilər və nəzarətçilər arasında ünsiyyəti yaxşılaşdırmaq və ünsiyyət maneələrini aradan qaldırmaq lazımdır. Ünsiyyətdə maneələri aradan qaldırmaq üçün həm idarəçilər, müəllimlər və digər işçilər, həm də nəzarətçilər ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməlidirlər. Effektiv auditdə status fərqlərinə şəxsi və dil istifadə fərqləri, qeyri-kafi dinləmə, kifayət qədər aydın ifadələr, qeyri-kafi rəy, empatik ünsiyyət qurmamaq, səsküylü mühit, tərəflərin bir-birini dürüst və etibarlı tapmaması, həddindən artıq məlumat yüklənməsi, məhdud vaxt və ünsiyyət daxildir. Ünsiyyət üçün uyğun yer tapa bilməmək, ünsiyyət mühitinin qeyri-adekvatlığı, ünsiyyətdə fasilələr, məlumat çatışmazlığı, keçmiş təcrübələr, qavrayışda seçici davranışlar, ön mühakimə və fərziyyələr, fiziki məsafəni tənzimləyə bilməmək kimi hallar baş vermişdir. Ünsiyyətdə maneələr kimi irəli sürülür.

ƏDƏBİYYAT

1. Çələbiyev N.Z. Psixodiagnostika məsələləri. B., ADPU, 2003
2. İbrahimov F., Hüseynzadə R. Pedaqogika: 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2012
3. Интеграционные процессы и гуманитарные технологии: междисциплинарный аспект исследования научного образования в ев-ропейских университетах: Научно-методические материалы / В. И. Бо-гословский, В. В. Лаптев, С. А. Писарева, А.П.Тряпицына. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 272 с.
4. Интеллектуальное развитие и воспитание дошкольников. (Под. ред. Л.Г. Нисканен). М., «Академия», 2002

SUMMARY

Vali Aliyev

WAYS AND MEANS OF ELIMINATING OBSTACLES ARISING DURING PEDAGOGICAL ACTIVITY

In the article, the ways and means of overcoming the obstacles that arose during pedagogical communication were studied. It has been determined that all aspects of a person's existence in society are related to the communication process. In communication, a person adopts the experience developed by humanity throughout its history. In communication, the process of socialization of an individual, the process of becoming a personality as a social individual takes place. Through communication, a person learns not only other people, but also himself. Communication acts as a specific form of human interaction with other people, during which various information is exchanged.

Key words: *Human, pedagogical communication, behavior, attitude, way*

РЕЗЮМЕ

Вали Алиев

**ПУТИ И СРЕДСТВА УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЙ, ВОЗНИКАЮЩИХ
ВО ВРЕМЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье изучены пути и средства преодоления препятствий, возникающих в процессе педагогического общения. Определено, что все стороны существования человека в обществе связаны с процессом общения. В общении человек перенимает опыт, наработанный человечеством на протяжении всей его истории. В общении происходит процесс социализации личности, процесс становления личности как социального индивида. Через общение человек познает не только других людей, но и самого себя. Общение выступает как специфическая форма взаимодействия человека с другими людьми, в ходе которой происходит обмен различной информацией.

Ключевые слова: *Человек, педагогическое общение, поведение, отношение*

MEHRİBAN ƏSƏDULLASOY (QULİYEVA)

quliyeva.mehriban@list.ru

Naxçıvan Dövlət Universiteti

XIX ƏSRDƏ DİNİ LİRİKANIN BƏDİİ DİLDƏ TƏRƏNNÜMÜ
(Naxçıvan ədəbi mühitinin əsərləri əsasında)

Quranın təsiri ilə yaranan ümumislam ədəbiyyatı bütöv bir sistem təşkil edən əsərlərin yaranmasına yol açdı. Əvvəlki əsrlərdə bu ədəbi nümunələr yalnız ərəb dilində yaranmış, lakin sonrakı dövrlərdə ana dilli Azərbaycan ədəbiyyatında bədii düşüncənin təsiri ilə milli dildə yazılmağa başlamışdır. Bu əsərlərin mövzu, məzmun, ideya, dil, üslub xüsusiyyətləri, poetik təhkiyə sistemi, obrazlar aləmi, ədəbiyyatımızda özünəməxsusluğu ilə seçilərək bədii mühitə təqdim edilmişdir. Ədəbi mühitin nümayəndələri Azərbaycan klassik ədəbiyyatına qiymətli incilər bəxş etmiş, xalq şeirinin dilvə üslub ənənəsində yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş, poeziyalarını inkişaf etdirərək, əsr in tələbinə uyğun mövzulara üz tutmuş, nəticələri daha da zənginləşdirərək ədəbiyyatımıza bir - birindən monumental əsərlər vasitəsilə estetik zövq formalaşdıraraq, yeni janrın poetik tələblərinə uyğun olaraq qəzəl, qəsidə və məsnəvilər yazmışdılar.

Açar sözlər: dini lirika, dini üslub, dini termin, bədii dil, poetik dil

Giriş. XIX əsrdə poetik üsluba malik olan, eyni zamanda real həyat cizgilərinə məcazi sözlərlə yeni məna qazandıran, poetik tərəvəti gücləndirən şairlər dini lirikanın bədii ədəbiyyatda uğur qazanmasına zəmin yaratmışdılar. Dini təəssürlərə həssas münasibəti tələq edən, emosiyaları orijinal şəkildə poeziyaya gətirən şairlər poetizmin üslubi istiqamətini düzgün müəyyən edərək bədii tərənnümdə lirik əhvali - ruhiyyənin qüvvətli şəkildə ifadə edə bilmişdirlər. Bu cür təsirlər vasitəsilə islamdan sonrakı dövrlərin ictimai - siyasi, sosial - iqtisadi, dini - fəlsəfi münasibətləri, ədəbi - tarixi, bədii - estetik dəyərləri, mənəvi - əxlaqi prinsipləri formalaşmışdır. Klassik ədəbiyyatda dini mövzuların yer alması şairlərin doğulduğu torpaq və yaşadığı cəmiyyətlə sıx bağlılığını ifadə etmiş, dini görüşlərinin fəlsəfi yöndən formalaşmasını təmin etmişdir. Buna görə də klassik şairlərin hər birinin yaradıcılığında bu və ya digər dərəcədə dinlə əlaqəli elementlər yer almışdır. Klassik şairlərin dini - fəlsəfi görüşlərinin hüdudlarını müəyyənləşdirərək qələmə aldıkları əsərlərin poetik qüdrətini artıran çoxlu rəmz və simvolları rast gəlinir. Rəmz və simvolların alt qatındakı mənalara üz çıxarmaq tarixi proseslərin qaranlıq guşələrinə işıq salmaq baxımından olduqca maraqlı və əhəmiyyətlidir. Bədii lövhələrin arxasındakı sosial - ictimai münasibətlərin mahiyyətini öyrəndikcə, şairlərin dindən poeziyalarında qaynaqlanma mənbəyi kimi istifadə etdikləri məlum olur.

İslami yaşamın həm mənəvi, həm praktiki yönələrinə tamamilə sadıq qalan, qəzəl üslubunda şeirlər yazan Heyran xanım, Qüdsi Vənəndi, Fəqir Ordubadi, Salik Ordubadi, Hüseyn Nadim Naxçıvani, Məhəmməd Tağı Sidqi kimi görkəmli ədiblərin yaradıcılığının ana xəttində əsas aparıcı motivin insanın Allaha dərin inam və sevgisi olduğunu müşahidə edirik. Ədəbi mühit nümayəndələrinin poeziyasında əsas aparıcı ideya istiqamətini dini mövzulara həsr olunan əsərlər təşkil edir. Dini - təsəvvüfi görüşlərə toxunulan şeir nümunələri Azərbaycanın qədim torpaqlarından olan Naxçıvanda XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində də geniş yayılmışdır. Naxçıvanda dini məzmunlu poeziyanın yayılma səbəblərindən başlıcası onu geniş təbliğ edən ədiblərin dini təhsili, ailələrində dinə olan dərin ehtiram hissi, bir sözlə əhalinin dinə bağlılığından qaynaqlanırdı. Bu dövr təsəvvüf deyimləri, dini terminlərindən istifadə Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında özünü bədii nümunələrin tərkibində daha çox göstərmişdir. Ədiblərin mədrəsədə, habelə təriqət mürşidi yanında təhsil və təlim görməsi olmasa da, ənənədən gələn bir bağlılıq, İslam dininə ürəkdən gələn bir vurğunluluqları demək olar ki, onların yaradıcılıqlarının əsas leytmotivinə çevrilmişdir. Yaranan bu mühafizəkar sevgi dindar sevgisindən çox fərqlənirdi.

Qəzəllərdə İslamın iki müqəddəs şəhəri olan Məkkə, Mədinənin adı ilə yanaşı digər mücərrəd məkan adlarının keçməsi, Qiyamət günündə dünyadakı haqların sorulacağı inancı, Allaha xidmət

edən mələklərin üzərinə düşən vəzifələrə istinad, cənnət, cəhənnəm kimi mövzulara geniş yer verilmişdir. Eyni zamanda, huri, pəri, cin, şeytan kimi mücərrəd varlıqlara, Qiblə, Kəbə, hacı, bismillah, vallah, inşallah, əcəl, fələk, kəlmeyi - şəhadət, abdest, namaz kimi başqa ünsürlərə də işarə edilmişdir. Nəzərdən keçirilən qəzəllərdə dini motivlərə müraciət üstünlük təşkil edir, şübhə daha qabarıq şəkildə təsvir və ifadə olunmuşdur. Şeir nümunələrinə uyğun olaraq deyə bilərik ki, Məhəmməd, Əli, Hüseyn və digər dini adlar, böyük məhəbbətlə təəssüb olunur, ən yüksək mənəvi dəyərləri özlərində birləşdirmişdir. Müqəddəs İslam dini insanların mənən yeniləşməsində və saflaşmasında, cəmiyyətdə əxlaqi meyarların, dostluq və humanizm prinsiplərinin formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Poeziyada yüksək mənəvi dəyərlər təbliğ olunduğundan bu sahəyə dair mövzularda Allaha inanc, Peyğəmbərlərə sevgi, Quranın ayrı - ayrı surələrinə istinad üstünlük təşkil etmişdir. Şairlərin poetiki nitqində yer alan bədii - funksional çalarlar - yalvarış, heyrət, itaət, dua, alqış ifadə edən xitablar vasitəsilə, müxtəlif emosional vəziyyətləri intonasiyanın köməyi ilə üslubi çalarları dəqiqliklə ifadə etmək, effekt yaratmaq naminə istifadə etməyə çalışmışlardır.

Dini lirikada inanc, etiqad məsələsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Orta əsrlərdən üzü bu tərəfə dinin hakim ideologiya olduğu dövrdə qəzəllərdə hökm sürən belə bir vəziyyət tamamilə təbii idi, belə ki, ümumilikdə Şərq ədəbiyyatı İslam dininin müəqəddəs kitabı olan Qurandan çox təsirlənmişdir. Şərq poeziyasında elə böyük şair tapmazsan ki, İslam dinindən yaradıcılığında istifadə etməsin. Dini lirik şeirlərin yazılma ənənəsi klassik şairlərin yaradıcılığında başlamışdır. Bütün səmavi və dini kitablar, mifologiya, nağıl kitabları, dastanlar, kitabələr, rəvayət və əfsanələr bədii ədəbiyyatın əbədi mövzularından olmuş və olmaqdadır. Qəzəllərdə şüurlara nüfuz edən dini motivlər təfəkkür və qavrayış əsasında yarandığına görə özünəməxsus işlənmə məqamları ilə diqqəti cəlb edir. Hüseyn Nadim Naxçıvaninin, Qüdsi Vənəndinin, Salik Ordubadinin qəzəllərində yer alan dini motivləri izləmək xüsusi maraq doğurur. Qəzəllərdə yer alan bu motivləri aşağıdakı başlıqlar altında incələmək mümkündür: “Mövlamız Sahibzəmanın (ki, Allah onun zühurunu yaxın eləsin) mədhində qəsidə” (Salik 2010, 128), “Qəsidə fi Mədh - əmirəlmöminin (ə) (Həzrət Əli (ə) - ın mədhində qəsidə” (Salik 2010, 125), “Bu gecə Kərbübelada necə tufan olacaq” (Qüdsi 2014, 150), “Əfv eylə bizi ayeyi – Quranə, İlahi” (Salik 2010, 129) və s. XIX əsrdə yazılmış qəzəllərdə dini motivlər içərisində Allahın varlığı, insanın yaradana sonsuz inamı və dərin bağlılığı aparıcı motivlərdəndir.

Qüdsi Vənəndinin də yaradıcılığında dini şeirlər çoxluq təşkil edir. Əhli – beyt aşiqi olan Qüdsi Vənəndi Fatimənin (ə) qızı Zeynəbin (ə) qardaşı Hüseynin başına gələn müsibətin ağır bir dərd kimi bacısını sarsıdığını, onun ah - nalə ilə qardaşı Hüseynin (ə) bədəninə kənarından keçməsi səhnəsini göz önünə gətirərək bu hadisəni dini lirikasında əks etdirə bilmişdir:

Şimr öldürməsə gər Zeynəbi, dərd öldürəcək,
Kaş dərd öldürə qoy, düşməne miminnət olur (Qüdsi 2014, 291).

Qüdsi Vənəndi Kufə və Şam şəhərlərinin adını çəkməklə burada Hüseynin (ə) əhli - əyalının rastlaşdıqları ağır – acıları diqqətə çəkmək istəmişdir. Klassik ədəbiyyatda poetik vasitələr, istər hərfilər və istərsə də rəqəmlər vasitəsilə poetik fikir yürütməklə yaradıcılıqlarında istifadə etmişdirlər. Hərf və rəqəmlər vasitəsilə poetik fikir söyləmək dərin bilik və yüksək istedad tələb etdiyindən demək olar ki, hər klassik şairin yaradıcılığında buna rast gəlmək mümkün deyil. Klassik ədəbiyyatda yer alan dini ifadələrin, hərfilərin, rəqəmlərin mənalılarına vardığıca onların həm səsini, sözünü, həm həm də rəqəmlərin ilk anını, başlanğıcını ifadə etdiklərini aydın şəkildə müşahidə etmək mümkündür:

Yalquz nə “Taha”, “nun” də, “Qol ennəma” məzundə,
“Vəttinü vəzzeytun” də müztər olan mənə mənəm (Qüdsi 2014, 251).

Fəqir Ordubadinin lirikasının əsas hissəsini məhəbbət və dini mövzularda yazdığı müxtəlif janrlardan ibarət poeziya təşkil edir. Fəqir Ordubadinin klassik təsəvvüf elminə, divan ədəbiyyatına dərinləndən bələdçilik rəng və dəyər qatmış bu işə onun yaradıcılığında dini lirikanın güclənməsinə səbəb olmuşdur:

Ləblərin şəhdin içən aşiq həyatı - XıZR alır,
Meyli - şəhdi - şəkkər etməz, abi - heyvan istəməz (Əsgərli 2005, 280).

Qəzəldə bal *şəhd*, dirilik suyu *abi* – *heyvan* şəklində işlənərək müxtəlif məqamlarda Fəqir Ordubadinin fikirlərinin izah edilməsində xüsusi rol oynamışdır. Dirilik suyu haqqında Musa Adilov “Niyə belə deyirik” kitabında poetik yanaşaraq düşüncələrini dilə gətirərək yazır: “dirilik çeşməsi”, “həyat suyu” və klassik ədəbiyyatımızda “abi - həyat”, “abi - heyvan”, “çeşməyi - heyvan”, “abi - zindəgani”, “abi - XıZR” və s. ifadələr də işlədilir (Adilov 2019, 267).

Heyran xanım Kərbəla müsibəti ilə bağlı yuxarıda adları çəkilən şairlər kimi ayrıca dini şeirlər yazmamış, ümumiyyətlə, bütün yaradıcılığında müqəddəs kitabımız “Qurani - Kərim” ilə bağlı qissələrdən bəhrələnmiş, şeirlərində İslam dinin müqəddəs kitabında adı çəkilən qəhrəmanlardan dönə - dönə danışmışdır. Şairənin yaradıcılığında Həzrəti Məhəmmədə (s) qədərki peyğəmbərlərin adı çəkilmiş, onların başına gələn, rəvayət və hadisələrə müəyyən yolla sənətkarçasına eyham vurmuşdur. Heyran xanımın da qəzəllərində müqəddəs üç ayların adlarını nəzmə çəkilmişdir. Dini mövzularda müraciətində həssas olan şairə Şaban və Ramazan aylarının müsəlman dünyası üçün rifah ayı hesab etdiyini rubaisində sevgi ilə əks etdirmişdir:

Şəban bitən kimi gəldi Rəmazan,
Hər kəs öz evində oldu şadman (Heyran xanım 2006, 198).

Heyran xanımın rübailərində Quranın gözəlliyi, fəlsəfəsi, müqəddəsliyi, kutsal mahiyyəti insanlara sadə və təbii dildə çatdırılmışdır:

Nə bir ehsan, nə xətmə – Quran var (Heyran xanım 2006, 211).

Kərbəla əhvalatı xeyir və şər qüvvələrin, işıq ilə qaranlığın əksi və mübarizəsinin təcəssümü kimi tarix boyu bədii əsərlərin əksəriyyətində böyük kədərlə yer almışdır. Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələri də müdrikliklə cəhalətin bu mübarizəsində öz inam və ehtiramını bədii dillə ifadə edərək dini lirikanın zənginləşməsində müstəsna rol oynamışdılar. Hüseyn (ə) və onun tərəfdarlarının göstərdiyi müqaviməti haqqın, ədalətin, insanlığın mübarizəsi və özünü təsdiqi kimi qiymətləndirən ədiblər hüznü hadisələrin təsvirinə ətraflı yer verərək qəzəllərdə müsibət, faciənin öz mükəmməl bədii ifadəsinin ümumi şəkildə təsvir olunmasını əldə edə bilmişdirlər. Böyük kədərin emosionallıqla təsvirinin yer aldığı hadisələrin təsir gücünü müxtəlif janrlı lirik şeir parçaları ilə daha da qüvvələndirmişdir. Fars, ərəb sözləri digərləri ilə müqayisədə azdır, şairlər bu ziddiyyətli mühitdə bacardıqca öz doğma dillərindəki sözlərdən istifadəyə üstünlük vermişdirlər. Hüseyn Nadim Naxçıvani obrazlılığa xidmət edən, emosionallıq və ekspressivlik yaradan dil vahidlərinə poeziyasında yerli – yerində müraciət etmişdir:

Yasə batub Fatimə, çünki Peyğəmbər ölüb,
Ağlayar aləm bu gün, Şafiyi - məhşər ölüb,
Qarə geyüb ümməti, çünki o rəhbər ölüb,
Dutmuş əza ağlayar, ümməti Peyğəmbərin (Nadim 2011, 98).

Qəzəllərində dini lirikaya müraciət edən şairin dilindəki kamillik onun poetik təfəkkürünün zənginliyi ilə bağlı olmuş, dini biliklərinin sərgiləməsinə köməklik etmişdir:

Çün atan rehlət edəndən sora çox ömr etmədün,
Həsəneyni şad edüb, kami - məramə yetmədün,
Rehlət edüb əhli - kinün zülmünə tab etmədün,
Heç səni şad etmədi ömri - fəna, ya Fatimə (Nadim 2011, 116).

Nəticə. İslami yaşamın həm mənəvi, həm praktiki yönünə tamamilə sadıq, imanlı bir mömin, sevgili bir Əli aşiqi, kamil bir şəxsiyyət kimi tanınan Hüseyn Nadim Naxçıvani, Qüdsi Vənəndi, Fəqir Ordubadi, Salik Naxçıvanlı kimi ədiblər dini - təsəvvüfi şeirləri içərisində əsas aparıcı motiv insanın Allaha inamıdır. Onun poeziyasının əsas aparıcı ideya istiqamətini dini və təsəvvüfə dair mövzuda olan əsərləri təşkil edir. Dini - təriqət şeirinin tərənnümü Azərbaycanın qədim torpaqlarından olan Naxçıvanda da XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində ədəbi mühit nümayəndələrinin əsərlərində özünəməxsus şəkildə yer almışdır. Naxçıvanda dini məzmunlu poeziyanın yayılma səbəblərindən

başlıcası onu geniş təbliğ edən ədiblərin dini təhsili, ailələrində dinə olan dərin ehtiram, eləcə də əhalinin dinə bağlılığı olmasıdır. Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığında bu dövr təsəvvüf deyimləri, dini terminlərindən istifadə özünü bədii nümunələrin tərkibində daha çox göstərmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov Musa. Niyə belə deyirik (IV cild) I - II hissə. Bakı, "Elm və təhsil", 2019, 432 s.
2. Əsgərli Zaman. XIX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası. Bakı, "Şərq - Qərb", 2005, 424 s.
3. Heyran xanım. Bakı, "Şərq – Qərb", 2006, 232 s.
4. Hüseyn Nadim Naxçıvani. Divan. Bakı, 2011, 713 s.
5. Qüdsi Vənəndi. Divan. 2 cildə, I cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 424 s.
6. Ordubadi Salik. "Gülşəni – vəhdət". Divan. Naxçıvan, "Əcəmi, 2010, 248 s.

SUMMARY

Mehriban Assadullaso

THE SINGING OF RELIGIOUS LYRICS IN ARTISTIC LANGUAGE IN THE 19TH CENTURY

The general Islamic literature created under the influence of the Qur'an paved the way for the creation of a literature forming a whole system. In the previous centuries, these literary examples were created only in Arabic language, but in later periods, magnificent works were written in the national language under the influence of artistic thinking in the native Azerbaijani literature. The theme, content, idea, language, stylistic features, poetic development system, world of images of these works were selected and presented to the artistic environment due to their uniqueness in our literature.

The poets of the literary environment gave valuable contributions to the pearls of Azerbaijani classical literature, creatively benefited from the language and stylistic tradition of folk poetry, developed their poetry, turned to the topics that corresponded to the demand of the century, enriched the results and gave monumental works to our literature, creating a new aesthetic taste. They wrote ghazals, odes and masnavas according to the poetic requirements of the new genre.

Key words: religious lyric, religious style, religious term, artistic language, poetic language

РЕЗЮМЕ

Мехрибан Ассадулласой

ВОСПЕНИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ЛИРИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ЯЗЫКЕ XIX ВЕКА

Общеисламская литература, созданная под влиянием Корана, подготовила почву для создания целостной системы литературы. В предыдущие века эти литературные образцы создавались только на арабском языке, но в более поздние периоды великолепные произведения были написаны на национальном языке под влиянием художественного мышления в родной Азербайджанской литературе. Тема, содержание, идея, язык, стилистические особенности, система поэтического развития, образный мир этих произведений подобраны и представлены в художественной среде в силу их уникальности в нашей литературе.

Поэты литературной среды внесли ценный вклад в жемчужины азербайджанской классической литературы, творчески воспользовались языковой и стилистической традицией народной поэзии, развили свою поэзию, обратились к темам, соответствующим запросам века, обогатили результаты и подарил нашей литературе монументальные произведения, создав новый эстетический вкус. Они писали газели, оды и маснавы в соответствии с поэтическими требованиями нового жанра.

Ключевые слова: религиозная лирика, религиозный стиль, религиозный термин, художественный язык, поэтический язык

SALATIN HACIYEVA
salatinhaciyeva72@gmail.com
Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCLƏRİN İDEOLOJİ TƏRBIYƏSİ

Məqalədə gənclərin ideoloji tərbiyəsi məsələlərindən bəhs edilir. Məqalədə qeyd edilir ki, insanların əxlaq tərbiyəsi, şəxsiyyət kimi formalaşması, yeni – demokratik cəmiyyət quruculuğuna sadıq olmaq, yeniyetmələrdə və gənclərimizdə elmi dünyagörüşünün yaranması, siyasi, maddi və mənəvi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, ideya tərbiyəsi işinin təkmilləşdirilməsi, informasiyalar işinin dərinləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Müstəqil dövlətimiz şəraitində yaşayan hər bir adamda yüksək ideyalıq, inam və əqidə yaranmaqla yanaşı, onda fəal həyat mövqeyi, əməyə qayğıkeş münasibət və yeni dövlət quruculuğumuzun bədxahlarına qarşı barışmaz olmaq hissi də tərbiyə edilməlidir. Buna görə də, tərbiyə işinə diqqəti artırmağı, təlim – tərbiyənin ideya səviyyəsini yüksəltməyi, bu işə yaradıcı münasibət bəsləməyi, ideya tərbiyəsi üçün yeni yollar, vasitələr və formalar axtarmağı təhsil işçilərinin ümdə vəzifəsinə aid edirdi.

İdeoloji tərbiyə fəal–sosial mövqe tərbiyəsinə də əhatə edir. Mövqe dedikdə, şəxsiyyətin qiymətli və konkret göstəricisini, onun ideya - əxlaqi xüsusiyyətini, mühitlə qarşılıqlı əlaqə və ona təsir göstərmək qabiliyyətini, insanların əsaslı sosial keyfiyyətini başa düşülür. Bunun özü: şəxsiyyətin yaranması, şagirdlərdə dünyagörüşünün formalaşması, əxlaqi siması, şagirdlərdə müstəqillik və təşəbbüskarlığın tərbiyə edilməsi, həyat üçün zəruri olan bacarıq və vərdişlərin yaradılması və s. fəal – ictimai mövqe ilə üzvü surətdə bağlıdır. Bu keyfiyyətlərlə yanaşı gənc nəsilə müstəqillik, şüurluluq, fəallıq kimi keyfiyyətlərin də toplanması, onların ünsiyyət təcrübəsinin təkmilləşməsi və kollektiv əməkdaşlığının yaranması üçün münbit şərait yaradır ki, bunların hamısı ictimai fəallıq mövqeyi ilə yanaşı tərbiyəvi təsir qüvvəsinə malikdir.

Açar sözlər: xalq, rəhbər, tərbiyə, gənc, ideoloji

Hər hansı bir xalqı fikir, milli adət - ənənə, ata – baba müdrikliliyi, deyilmiş aqıl təklif, tarixi söhbət və s. olursa – olsun xalqın mənafeyinə uyğundursa, xalq onu göz bəbəyi kimi qoruyub bir estafet kimi nəsiləndən - nəslə verir və xələflər bunları öyrənib əxz edərək inkişaf etdirir.

Müdrək rəhbərimiz Heydər Əliyevin də bu aqılana fikirləri neçə illər bundan əvvəl söylənsə də, onlar aradan çıxmamış, bir irs kimi varislər tərəfindən səmərə ilə istifadə edilməkdədir. Həmin fikirlərin birisi də, “zəhmətkeşlərin mənəvi tərbiyəsinin təkmilləşməsi”dir ki, bu, indi də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1979–cu ilin 25 aprelində keçirilən elmi–praktik konfransda Heydər Əliyevin xalqın mənəvi əzəməti, tarixi fəaliyyəti, əxlaqımız və məişətimizin xüsusiyyətləri, mənəvi tərbiyənin vəzifələri və üsulları barədə söylədiyi fikirləri tərbiyə prosesinin mühüm səciyyələri olub böyük əxlaqi əhəmiyyətə malikdir.

Hər hansı bir quruluş, qurum, cəmiyyət olursa–olsun Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə söylədiyi bu xalqı fikirlərə möhtacdır. Bu fikirlər elə böyük və əxlaqi mənə kəsb edir ki, hər hansı bir ictimai – siyasi quruluşda qürurla səslənəcək və səslənməkdədir.

İndi də ideoloji həyat, ideoloji münaqişələr, qabaqcıl və mütərəqqi təcrübə, kollektiv tərbiyə, vaxtı məsələlərə münasibət, mənəviyyatca zənginləşmək, adamlarda, xüsusilə yeniyetmə və gənclərdə fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaq vəzifəsi, vətəndaşlarımız və yurddaşlarımızın mənəvi siması, əxlaqi problemlərin təhlili və mətbuatlarımızda işıqlandırılması, əmək kollektivlərində

mənəvi şüurun vəziyyəti, adamın fəal həyat mövqeyi və s. kimi məsələlər xüsusi aktualıq kəsb etməkdədir ki, bu məsələlər 40 -50 il bundan əvvəl söylənilsə də, indimiz üçün də səciyyəvidir.

Göründüyü kimi müdrik insanın, Heydər Əliyevin aqılanə hikmətləri keçib getməmiş və indiki vəziyyətimizdə də bir istiqamət kompası olaraq qalır.

Hər bir əxlaqi problem, ideologiya, məvəyyə və mövqe olursa –olsun onların özəyi tədris müəssisələri və onlarda aparılan təlim–təbiyə prosesidir. Bu proses nə dərəcədə düzgün və diqqətlə qurularsa, davam etdiyi ictimai–siyasi quruluşa o dərəcədə öz köməkliyini göstərəcək və yeni insanın təbiyəsində mühüm rol oynayacaqdır.

Yeni insan təbiyəsi dedikdə bəziləri belə hesab edir ki, bu kommunist dövründən qalmış bir şüardır. Əlbəttə bir qrup müxalif qüvvələrin irəli sürdüyü bu fikirlər tam əsassız və qeyri – elmidir. Ona görə ki, təlim – təbiyənin özü ideoloji sahə olub davam etdiyi quruluşa xidmət etməli və fəaliyyət göstərməklə, gənc nəslin təbiyəsinə yeni ruh, yeni istiqamət verməlidir.

İstər ümumtəhsil və orta ixtisas məktəblərində, istərsə də texniki peşə və ali məktəblərdə təlim – təbiyə və təhsil – təlim prosesi şagirdlərin və tələbələrin fəal həyat mövqələrinə, onların mənəvi təbiyəsinə köməklik göstərmək, var qüvvəsini yeniyetmə və gənclərin məvəyyəatca zənginləşməsinə sərf etməlidir.

Ulu öndər Heydər Əliyev göstərirdi ki, “gəncləri əməli işə, sözün geniş mənasında həyata hazırlamaq üçün tədris prosesini mənəvi təbiyə ilə get - gedə daha dolğun şəkildə əlaqələndirmək lazımdır. Bu işə gənclərə nəinki “ Kim olmalı?” sualına cavab verməkdə, hətta daha əhəmiyyətli olan başqa bir suala – “Nə cür adam olmalı?” sualına cavab tapmaqda kömək etmək deməkdir”

Rəhbər müdrikliyi ilə deyilmiş bu fikri qiymətləndirməmək mümkündürmü? Yaxud da bu fikirdən yan keçmək bir maarifçi, bir müəllim və təbiyəçi üçün nə dərəcədə mümkündür?

Bunu yalnız xalqın övladlarını qəlbən sevən aqıl insan, müdrik və mənəvi ata qayğısı ilə yeniyetmə və gənclərə tövsiyə edən doğma insan söyləyib müvafiq tələblər verər ki, o, əziz və hörmətli öndərimiz Heydər Əliyevdir.

Hələ əsrimizin 70-80–ci illərində respublikamızda maarif və təhsilə xüsusi diqqət yetirən xalq rəhbəri H.Əliyev ümumtəhsil, peşə - texniki təhsil, orta və ali ixtisas təhsilinin inkişafına müstəsna xidmət göstərmiş və daim tərəqqisini təmin etmişdir. Xüsusi ali məktəblərin roluna xüsusi əhəmiyyət verir və onları gəncliyin ideya – siyasi mənbəyi hesab edərək ali təhsil ocaqlarının fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş və məhz onları var qüvvəsini, bacarıq və rətibəsini cəmiyyətimizin gələcək inkişafına, əxlaqın ən yüksək meyarlarının bərqərar olmasına sərf edən ziyalıların ən yaxşı hissəsi” adlandırmışdır. Bunu da qeyd etməliyik ki, təlim – təbiyə işlərinin səmərəli keçməsi və keyfiyyətə yüksəlməsində, dövrün tələbləri səviyyəsində aparılmasında müəllimin mövqeyi və roluna böyük əhəmiyyət verərək “hər yerdə sağlam - mənəvi – psixoloji iqlim yaradılmasını” zəruri saymışdır.

Heydər Əliyev bu münasibətlə demişdir: “Pedaqoji kollektivdə mənəvi–psixoloji mühit nə qədər yaxşı olsa, bu vəzifələr bir o qədər müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilər. Respublikamızın məktəblərinin çoxunda bu mühiti təbiyəçilərin özlərinin yüksək peşə səviyyəsi, onların ideya inamı. Baxışlarının möhkəmliyi, maraq genişliyi. Vicdanlı və prinsipial olması səciyyələndirir. Biz uşaqlar və gənclər üçün mənəvi saflıq və işə sədaqətli münasibət nümunəsi olan müəllimlərə dərin hörmət bəsləyirik” [1, s.37].

Ulu öndərin müəllim haqqında dediyi bu kəlamlar indiki təlim – təbiyə sistemi üçün də əhəmiyyətli və səmərəlidir. Eyni tələblər indi də müəllimlərimiz qarşısında qoyulur və yerinə yetirilməsi onlardan tələb olunur.

Dahi rəhbərin məruzələri, çıxışları və nitqlərində həmişə maarif və məktəb, müəllim və cəmiyyətdə yeri, onun peşə ustalığı, xüsusi hazırlığı, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və beynəlmiləl təbiyə sahəsində fəaliyyəti, onun istər təlim, istərsə də əmək və mənəvi təbiyə sahəsində gördüyü işlər öz şərhini və həlli istiqamətlərini tapır. Buna görədir ki, Heydər Əliyev həmişə müəllimi “şagirdlərin mənəvi aləminin memarı”, - deyərək əməyinə yüksək qiymət verir və gələcəyimiz olan

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

uşaqların–cəmiyyətin ən qiymətli və ən əziz sərvəti hesab etdiyi uşaqların təlim–tərbiyəsinin müəllimə etibar edildi”yini iftixarla qeyd edir. O, müəllimləri yeni – müstəqil dövlət quruculuğu işində cəmiyyətin inanc mənbəyi və etibarlı dayağı kimi mənalandıraraq şəxsiyyətini uca tutur.

Heydər Əliyev dönə-dönə qeyd edirdi ki, hər bir müəllim dəyişməkdə olan ictimai quruluşun və tarixin önündə getmiş, onun çiçəklənməsi üçün var qüvvəsini, göz nurunu və qəlbinin hərarətini heç vaxt yeniyetmə və gənclərdən əsirgəməmişdir.

Dahi rəhbər həmişə müəllim şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmış, onların hüququnu qorumuş və həmişə müəllimdən bəhs etdikdə öz sevimli müəllimlərinin adını iftixarla yad etmişdir.

Heydər Əliyev yalnız müəllimlərin deyil, həkim, mühəndis, bəstəkar, mexanik, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri və s. kimi cəmiyyətdə işləyib onun inkişafına xidmətdə olanların da qeydinə qalaraq müxtəlif peşə və sənət sahiblərinin də adını iftixarla çəkərək, onların da cəmiyyətdə rolunu qiymətləndirmişdir.

Qayğıkeş rəhbər həmişə maarif, texniki – peşə, ali və orta ixtisas təhsilində işləyən pedaqoji kadrların hazırlanmasına, onların ixtisasının artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə, əmək və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət və müstəsna əhəmiyyət vermişdir.

Danılası və unudulası deyildir ki, Heydər Əliyev hələ MK katibi işlərkən bütün sahələr üçün kadrlar hazırlamaq məqsədilə hər il Moskva, Kiyev, Leningrad (hazırda Sankt- Peterburq) və s. mədəni mərkəzlərin ali məktəblərinə 100-lə və minlərlə tələbələr göndərtirir ə oxumalarına, ali və orta təhsili yekunlaşdırıb respublikaya qayıdıb qazandıqları ixtisas sahəsində işlərinə xüsusi əhəmiyyət verir və respublikanın elmi – texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə ayaqlaşmasına böyük üfüqlər açırdı [2, s.67].

Bütün bunlar Heydər Əliyevin elm, texnika, kənd və xalq təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə, dəmir yol, tibb, mühəndis, müəllim və s. kimi sahələrin inkişafına göstərdiyi atalıq qayğısının parlaq təcəssümü kimi qiymətləndirilməli və yad edilməlidir.

Buna görə idi ki, respublikamızda istisna olmayan bütün ixtisas sahibləri, o cümlədən müəllimlərin ilbəl təhsil səviyyəsi artır, peşə ustalığı ildən - ilə yüksəlir, qabaqcılların iş təcrübəsi öyrənilərək yayılır, elmi – pedaqoji və elmi – metodik hazırlıqları da daim genişlənilir, dərinləşir və zənginləşirdi.

1970 - 80-ci illərdə Azərbaycanda xalq təhsilinin inkişafı, bu sahədə Azərbaycan xalqının əldə etdiyi təcrübə, maarifin, mədəniyyətin inkişafı məsələləri həmin dövrdə yalnız ittifaqda deyil, həm də digər respublikalarda çoxlarının diqqətini cəlb etmişdi. Bu əks–səda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının elm, təhsil və mədəniyyət problemləri ilə məşğul olan təşkilatı YUNESKO–nun da diqqətini cəlb etmiş və bu təşkilat “qarşısında duran vəzifələrdən biri olan müxtəlif ölkələrdə maarif və mədəniyyət sahəsində əldə edilmiş nailiyyətləri dünya xalqları arasında yaymaq” üçün “Xalq Təhsili sahəsində Sovet Azərbaycanının təcrübəsi” adlı kitabı nəşr edərək dünyaya yaymışdır.

Müxtəlif dünya xalqlarının dillərinə tərcümə edilərək yayılmış bu kitaba “ön söz”ü YUNESKO- nun təhsilin planlaşdırılması məsələləri üzrə ixtisaslaşan beynəlxalq institutunun direktoru Silven Lurye yazmış, bu dərin və maraqlı tədqiqat əsərinin elmi v ə tarixi əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmişdir. S. Lurye professor M. Mehdizadə başqa olmaqla əsərin hamı müəlliflərinə öz təşəkkürünü də bildirmişdir.

Bunları qeyd etməklə o dövrü qələmə almaq və ona mədhiyyə oxumaq fikrində deyilik. Bunları yazmaqda əsas məqsədimiz respublikamızda xalq maarifinin o dövrdəki vəziyyəti ilə böyük bir təşkilatın xalqımıza, maarifinə olan marağını və irsini göstərməkdir ki, beynəlxalq əhəmiyyətə malik olmasaydı institutun direktoru S. Lurye onu dünya xalqları dillərinə tərcümə etdirib yaymaz və əsərə “ön söz” də yazmazdı.

Bununla demək istəyirik ki, hər bir anın, məqamın, ictimai–siyasi quruluşun, zamanın özünəməxsus müsbət xüsusiyyətləri və ənənələri vardır ki, bunlar əsil qiymətini almalıdır. Onları

öyrənmək, alimlərimizi yad etmək, müdrik rəhbərimizin həmin dövrdə xalq maarifinə dair uzaqgörən fikirlərini məktəb təcrübəsinə tətbiq edib indi də, o müsbət və tükənməz irsdən istifadə etməyə istiqamətlənməkdir.

1970 – 80 –ci illərdən bizə irs qalan pedaqoji və psixoloji məsələlər içərisində ideoloji tərbiyə də vardır ki, hazırda bu, böyük aktuallıq kəsb edir. Məsələnin təhlilinə keçməzdən əvvəl qeyd etməliyik ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin yüzlərlə məruzəsi, çıxışı və əsərlərində yeniyetmə və gənclərin ideoloji tərbiyə məsələsi əsaslı surətdə işlənmiş və yalnız indi deyil, hələ respublikamıza rəhbərlik etdiyi 1970 -80 –ci illərdə geniş yayılaraq inkişaf etmişdir.

Qeyd etməliyik ki, haqqında danışdığımız mənəvi tərbiyə, fəal ictimai mövqe və ideoloji tərbiyə məsələsi bir – birinin sintezi olan prosesdə qazanılır və cəmiyyətin inkişafına müstəsna təsir göstərir.

Heydər Əliyevin bu sahədə irsi də təlim – tərbiyə işi ilə məşğul olanlar üçün bir örnəkdir ki, on illər keçməsinə baxmayaraq indimiz üçün də tərəvətini və qiymətini saxlamaqdadır.

1979–cu ilin iyul ayının 17–də etdiyi məruzəsində Heydər Əliyev yeniyetmə və gənclərin, eləcə də respublikanın bütün zəhmətkeşlərinin cəmiyyət quruculuğunda mövqeyini təhlil edərək, onların ideya – siyasi və ideoloji tərbiyəsinin forma və metodlarını da şərh etmiş və qarşıda duran vəzifələri bərbəbir, dəqiq və aydın göstərmişdir ki, bu vəzifələr indi də mühüm tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edir.

İnsanların əxlaq tərbiyəsi, şəxsiyyət kimi formalaşması, yeni –demokratik cəmiyyət quruculuğuna sadıq olmaq, yeniyetmələrdə və gənclərimizdə elmi dünyagörüşünün yaranması, siyasi, maddi və mənəvi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, ideya tərbiyəsi işinin təkmilləşdirilməsi, informasiyalar işinin dərinləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi həmişə H. Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur.

O, nəinki bu ideoloji cəhətlərə fikir verməyi, həm də qeyd edilən keyfiyyətləri aşılamaqla, onları formalaşdırmağın yolları, formaları və üsullarını da göstərir və bunların həyata keçirilməsini də tələb kimi qarşıya qoyurdu.

Heydər Əliyev istəyirdi ki, dövlətin və hökumətin diqqət səyləri yeni insanın – müstəqil dövlət qurmağımız kimi yüksək ideallarımızın öz yerini alması və təntənəsi uğrunda möhkəm əqidəli və mübariz insan formalaşdırılması yalnız məktəblərimizdə, ali və orta ixtisas tədris müəssisələrində deyil, həm də zəhmətkeşlərin işlədiyi müəssisələrdə tələblər səviyyəsində həyata keçirilsin. İdeya inam tərbiyəsinin vəzifələrinə bu qeyd erdiklərimizi də aid edirdi.

Təcrübəli və uzaqgörən ulu öndərimiz Heydər Əliyev ideoloji fəaliyyətdə, siyasi və iqtisadi təhsildə, təbliğat və təşviqat məsələlərində müəyyən işlər görüldüyünü qeyd etməklə yanaşı, bu sahələrdə xeyli nöqsanlarımız olduğunu da vurğulayır və bunları aradan qaldırmağın yollarını da göstərirdi.

O, istəyirdi ki, müstəqil dövlətimiz şəraitində yaşayan hər bir adamda yüksək ideyalılıq, inam və əqidə yaranmaqla yanaşı, onda fəal həyat mövqeyi, əməyə qayğıkeş münasibət və yeni dövlət quruculuğumuzun bədxahlarına qarşı barışmaz olmaq hissi də tərbiyə edilsin. Buna görə də , tərbiyə işinə diqqəti artırmağı, təlim–tərbiyənin ideya səviyyəsini yüksəltməyi, bu işə yaradıcı münasibət bəsləməyi, ideya tərbiyəsi üçün yeni yollar, vasitələr və formalar axtarmağı təhsil işçilərinin ümdə vəzifəsinə aid edirdi.

Möhkəm əqidəyə malik şüurlu gənc nəslin yetişdirilməsi üçün Heydər Əliyev yeniyetmə və gənclərin ideya - siyasi tərbiyəsinə xüsusi əhəmiyyət və diqqət verilməsini də təklif edir və göstərir ki, bu işdə əsas məsələ şagirdlərin müvafiq baxışlarını, ictimai–siyasi fəaliyyətini, şüurlu intizam və mədəni davranışını, siyasi və əxlaqi ideyalarını təmin etmək vəzifəsini həyata keçirmək imkanı özünə lazımı şərait tapar və buna tərbiyəçi – müəllim məsuliyyət daşmalıdır.

Çox böyük və zəngin həyatı təcrübəyə malik olan Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, yeniyetmə və gənclərə lazım olan ideya xüsusiyyətlərini çatdırmaq azdır. Onları yüksək ideyalarla həyəcanlandırmaq, nəcib arzularla ruhlandırmaq üçün, onlarda mənəvi gözəlliyə heyranlıq, əxlaqi hisslərə və igidliyə maraq, xeyirxah fəaliyyətə və əməyə məhəbbət, bədxahlara, düşmənlərə amansız

olmaqla, belələrinə qarşı nifrət hissi yaratmaq da öyrədilməlidir.

Şagirdlərin ictimai–siyasi fəaliyyətinin təşkilində respublikamızın ictimai–siyasi həyatı ilə tanışlıq, yaşlarına və bilik səviyyələrinə görə onlara siyasi məlumatları, baş verən hadisələri çatdırmaq, vətənpərvərlik, beynəlmilətçilik və sülh uğrunda mübarizəyə onları alışdırmaq üçün onlara ictimai –siyasi biliklərə dair informasiyalar vermək də mühüm rol oynayır.

Heç sözsüz: bu məsələlərə məktəblərimizdə xüsusi yer verməyi müəllim kollektivinin zəruri vəzifəsinə aid edir.

Ümumiyyətlə, bu kimi məsələlər Azərbaycan radio və televiziyasının müvafiq verilişlərində səslənməklə, tədris müəssisələrimiz üçün istiqamətverici proqram kimi qiymətləndirilməli və verilən göstərişlərdən geniş istifadə edilməlidir.

Yeniyyətə və gənclərimizin ictimai-siyasi fəallıq tərbiyəsində efir mətbuatı ilə yanaşı, yazılı mətbuatlarımızın da müstəsna rolu vardır.

Biz elə bir quruluşda, elə bir zamanədə və şəraitdə yaşayırıq ki, ideya, əqidə və ideoloji tərbiyəyə daim ehtiyac duyulur və duyulmaqdadır.

İstər efir, istərsə də yazılı mətbuatlarımızda gedən materiallarda, Heydər Əliyevin məruzə, müsahibə və çıxışlarında ideya tərbiyəsi məsələsi elə anlaşılıq, səmimi və əhalinin istək və arzusuna müvafiq təqdim edilir ki, bunlar təlim–tərbiyə işləri üçün mühüm vasitə və istiqamət olub müəllimlərimizin fəaliyyətində, həyata keçirilməsi zəruri olan normaya çevrilməlidir.

Qarşıda qoyulmuş ictimai – siyasi fəallıq və ideoloji tərbiyə vəzifələrini müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün müəllimlərimiz də öz nəzəri və metodik hazırlığını daim artırmalı, səmərəli iş üsullarına yiyələnməyə borclu olduqlarını bir an belə unutmamalıdır.

Gənc nəsildə fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaq işində müəllim kollektivləri ona nail olmalıdırlar ki, şagirdlərimiz elmlərin əsaslarına mükəmməl yiyələnməklə, ictimai həyatda, müstəqil dövlətimizin inkişafı prosesində baş verən gündəlik hadisələri, bu prosesdə dövlətin tələbini, vəzifələrimizi, məqsədimizi düzgün başa düşsün, dövrümüzün tələbini, hadisələrin mahiyyətini dərk etsin və prezidentimizin apardığı siyasi fəaliyyəti qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olsun.

Gənclərimizin hər cür bədxahlığa, inkişafımıza və irəliləyişimizə zidd olan hərəkətlərə, tərribatlara qarşı mübariz olmaq ruhunda ruhunda tərbiyə edilmələri daim olaraq diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

İdeoloji tərbiyə fəal–sosial mövqə tərbiyəsini də əhatə edir. Mövqə dedikdə, biz şəxsiyyətin qiymətli və konkret göstəricisini, onun ideya-əxlaqi xüsusiyyətini, mühitlə qarşılıqlı əlaqə və ona təsir göstərmək qabiliyyətini, insanların əsaslı sosial keyfiyyətini başa düşməliyik. Bunun özü: şəxsiyyətin yaranması, şagirdlərdə dünyagörüşünün formalaşması, əxlaqi siması, şagirdlərdə müstəqillik və təşəbbüskarlığın tərbiyə edilməsi, həyat üçün zəruri olan bacarıq və vərdişlərin yaradılması və s. fəal–ictimai mövqə ilə üzvü surətdə bağlıdır. Bu keyfiyyətlərlə yanaşı gənc nəsildə müstəqillik, şüurluluq, fəallıq kimi keyfiyyətlərin də toplanması, onların ünsiyyət təcrübəsinin təkmilləşməsi və kollektiv əməkdaşlığının yaranması üçün münbit şərait yaradır ki, bunların hamısı ictimai fəallıq mövqeyi ilə yanaşı tərbiyəvi təsir qüvvəsinə malikdir.

Bunlar ictimai–faydalı həyat şəraitində gənclərin qabiliyyət və istiqamətinə, əməyə şəxsi münasibətin bəslənməsinə köməklik olmaqla, dərk prosesində, ictimai fəaliyyətdə, kollektivdaxili münasibətlərdə, ictimai–siyasi həyatın bütün təzahür formalarında özünü göstərir və hər bir gəncə imkan yaradır ki, öz qabiliyyətini və insani keyfiyyətlərini göstərə bilsin. Eyni vaxtda prinsipliliğini, tapşırılan iş üçün məsuliyyətini, topladığı təcrübənin nəticələrini bu prosesdə aşkarlaya bilsin.

Onu da unutmamaq olmas ki, şəxsiyyətin sosial fəallığının əsas istiqaməti siyasi, dünyagörüşü və ideoloji məsələlərə kompleks münasibətdən keçir. İdeoloji tərbiyə isə bu tərkib hissələri özündə əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kamiloğlu Q. Heydər Əliyev ideallığı. Bakı: Nurlan, 2001, 100s.
2. Əlizadə M. Heydər Əliyev inamı və idrakı. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2006, 228s
3. Əliyev H.Ə. Hər bir Aərbaycan gənci müstəqil dövlətimizin fəal qurucusu olmalıdır. Gənclərin I forumunda çıxışı, "Xalq" qəz., Bakı, 1996, 6 fevral

SUMMARY

Salatın Hajiyeva

H. ALIYEV ON THE IDEOLOGICAL EDUCATION OF YOUTH

The article deals with the issues of ideological education of young people. It is noted that the moral education of people, their formation as a person, commitment to building a new democratic society, the formation of a scientific worldview among teenagers and our youth, increasing their political, material and spiritual culture, improving ideological and educational work and increasing its effectiveness have always been the focus of H. Aliyev's attention.

Every person living in an independent state should cultivate not only high idealism, faith and conviction, but also an active life position, a careful attitude to work and a sense of uncompromising attitude towards the villains of our new state-building. Therefore, the main task of educators was to increase attention to educational work, increase the ideological level of education and training, creative attitude to this work, search for new ways, means and forms of education of ideas.

Ideological education also includes the education of an active social position. A position is understood as a valuable and concrete indicator of a personality, its ideological and moral character, the ability to interact with the environment and influence it, the fundamental social quality of people. Its essence: the creation of a personality, the formation of students' worldview, moral image, the education of independence and initiative among students, the formation of necessary skills and habits for life, etc. Along with these qualities, the accumulation of such qualities as independence, awareness, and activity in the younger generation creates favorable conditions for improving their communicative experience and the emergence of collective cooperation, all of which, along with the position of social activity, have the power of educational influence.

Key words: *nation, the leader, dressage, young, ideological*

РЕЗЮМЕ

Салатын Гаджиева

Г.АЛИЕВ ОБ ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматриваются вопросы идеологического воспитания молодежи. Отмечается, что нравственное воспитание людей, их становление как личность, приверженность построению нового демократического общества, формирование научного мировоззрения у подростков и нашей молодежи, повышение их политической, материальной и духовной культуры, совершенствование идейно-воспитательной работы и повышение ее эффективности всегда были в центре внимания Г.Алиева.

Каждый человек, живущий в условиях независимого государства, должен воспитывать не только высокую идейность, веру и убеждение, но и активную жизненную позицию, бережное отношение к труду и чувство бескомпромиссности по отношению к злодеям нашего нового государственного строительства. Поэтому главной задачей воспитателей было усиление внимания к воспитательной работе, повышение идейного уровня воспитания и обучения, творческое отношение к этой работе, поиск новых путей, средств и форм воспитания идей.

Идеологическое воспитание включает также воспитание активной – социальной позиции. Под позицией понимается ценный и конкретный показатель личности, ее идейно - нравственный характер, способность взаимодействовать со средой и влиять на нее, принципиальное социальное качество людей. Ее суть: создание личности, формирование у учащихся мировоззрения, нравственного облика, воспитание самостоятельности и инициативы у учащихся, формирование необходимых для жизни навыков и привычек и т. д. Наряду с этими качествами накопление у подрастающего поколения таких качеств, как самостоятельность, осознанность, активность, создает благоприятные условия для совершенствования их коммуникативного опыта и возникновения коллективного сотрудничества, все из которых наряду с позицией общественной активности имеют силу воспитательного воздействия.

Ключевые слова: *народ, лидер, воспитание, молодежь, идеологический*

MEHPARƏ ƏHMƏDOVA
ehmedovamehpare69@gmail.com
Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI İLƏ YETİŞƏN NƏSİL

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin irsi müstəqillik, dövlətçilik, vətənpərvərlik ideyaları ilə yetişən nəslin ideya-siyasi tərbiyəsini formalaşdırmaq baxımından araşdırılır. Qeyd edilir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyatı, fəaliyyəti Vətənə və xalqa misilsiz xidmətin nümunəsidir. Onun siyasi və dövlətçilik irsini öyrənmək, müstəqil dövlət quruculuğunda, gəncliyin tərbiyəsində istifadə etmək pedaqoji prosesdə ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin dövlətçilik, müstəqillik və milliyyətçilik irsinin öyrənilməsi, eyni zamanda bu irsin yetişən nəslə aşılınması elmi-pedaqoji mahiyyət kəsb edir.

Əsaslandırılır ki, Azərbaycan gənclərinin günümüzün müasir, inkişaf etmiş, yüksək intellektli aparıcı qüvvə kimi formalaşmasında dövlətimizin apardığı gənclər siyasətinin mühüm rolu olmuşdur. Bu siyasətin banisi olan Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsas qayəsi gənc nəslin əsrlər boyu xalqımızın malik olduğu milli-mənəvi dəyərlər əsasında, müstəqillik, dövlətçilik, azadlıq və onların qorunması uğrunda mübariz ruhlu yetişdirilməsindən ibarət olub. Gənclərimizin Heydər Əliyev ideyalarını mənimsəməsi, Azərbaycanın müasir tarixini öyrənməsi gələcəyimizin etibarlı olmasına zəmin yaradır. Bu isə ölkəmizin gələcəyinin formalaşmasında rol oynayacaq nəslin Heydər Əliyev ideyaları ilə yetişməsi deməkdir.

Açar sözlər: yetişən nəsil, ulu öndər, müstəqillik, pedaqoji proses, dövlətçilik, vətənpərvərlik

GİRİŞ

Yetişən nəsle aşılınan mənəvi keyfiyyətlərdən birincisi Vətənin, xalqın mənafeyi, torpaqların bütövlüyü, sərhədlərimizin toxunulmazlığı naminə verilən sağlam ideyadır. İkincisi isə ideoloji işin tərkib hissəsi olan siyasətlə bağlıdır. Müstəqillik qazandığımız hazırki şəraitdə pedaqoji prosesdə yetişən nəsle müstəqil dövlətimizin humanist, demokratik və hüquqi dövlət olmasını, türkçülüüyü, islamlıığı, müasirliyi özündə əks etdirən ideyalarla əlaqədar mənəvi keyfiyyətlərin aşılınması üçün geniş imkanlar var. Bu imkanlar Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müstəqillik, dövlətçilik, vətənpərvərlik ideyaları ilə yetişən nəslin ideya-siyasi tərbiyəsini formalaşdırmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada "Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər buna nail ola bilsəm, həyatımı ən xoşbəxt adam kimi başa çatdıracağam. Məhz buna nail olmağa çalışıram və çalışacağam" [2, s.19] deyən Heydər Əliyev hər bir yetişən nəsil üçün bir çox mənəvi ifadə edir. Qətiyyətli dövlət başçısı kimi, müdrik siyasətçi, məsuliyyətli vətəndaş kimi, Vətəninə və millətini hədsiz məhəbbətlə sevən bir insan kimi, çətin anlarda hər zaman millətinin yanında olmağı bacaran lider kimi hərtərəfli öyrənilməlidir. Bütün bu ideyalar əsasında yetişən nəslin tərbiyə olunması xüsusilə vacibdir.

Dövlət rəhbəri və siyasətçi kimi bütün müsbət xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən Heydər Əliyev öz misilsiz xidmətləri ilə Azərbaycan xalqının və onun tarixinin ən qüdrətli şəxsiyyətinə çevrilmişdir. O, elə şəxsiyyətlərdəndir ki, keçdiyi həyat yoluna nəzər yetirdikdə xalqımızın dünəni, bu günü, sabahı aydın görünür. Milli özünüdərkən ən yüksək siyasi ifadəsi olan müstəqil dövlət ideyası Azərbaycanın ən yeni tarixində məhz Heydər Əliyevin adı və şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Heydər Əliyev irsi yetişən nəsil üçün örnəkdir və zaman-zaman bu ideyalar özü də varislik yolu ilə gələcək nəsillərə ötürülür. Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti yetişən nəsil üçün tərbiyə məktəbidir.

Ulu öndər keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq (7-8 illik bir fasilə ilə) ömrünün sonunadək respublikaya rəhbərlik etmiş Azərbaycanın bugünkü və gələcək inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. O müstəqilliyin əsasını qoymuş, bu müstəqilliyin əbədi və möhkəm bünövrəsini yaratmışdır. Dövlətin qorunmasını, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsini başlıca amil hesab edən ulu öndər deyirdi: "Bu milli ideologiya nədən ibarətdir? Birinci, dövlətçilik. Dövlətçilik bu gün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsidir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır, Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Ona görə hər bir vətəndaş vətənpərvərlik hissləri ilə yaşmalıdır və bizim partiyamız, bütün dövlət orqanları, bütün təbliğatımız Azərbaycanda dövlətçiliyi inkişaf etdirmək üçün hər bir vətəndaşda milli vətənpərvərlik hisslərini yaratmalıdır. Milli vətənpərvərlik hissləri hər bir vətəndaşda o qədər güclü olmalıdır ki, hər bir vətəndaş milli mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən, öz şəxsi yaşayışından, öz şəxsi həyatından –hər şeydən üstün tutsun" [2, s.26]. O, dəfələrlə qeyd etmişdir ki, müstəqilliyi əldə etmək qədər də onu qoruyub saxlamaq, əbədiyini qorumaq çətinidir. "Xalqa xidmət etmək üçün onu sevmək azdır", deyirdi ulu öndər. Çünki, həqiqi vətənpərvərlik, millətsevərlik təkə sözlərdən ibarət olmamalıdır. Heydər Əliyev xalqın tarixi fəaliyyətində, mədəni-siyasi və ictimai həyatında misilsiz xidmətlər göstərərək əsl xalq sevgisini dövlətə, torpağa bağlılığını təkə sözdə deyil, əməldə də sübuta yetirdi. Gördüyü işlər, başladığı layihələr öz tarixi əhəmiyyəti ilə ölkənin həyatında, xalqın taleyində silinməz izlər buraxmışdır.

Heydər Əliyevin zəngin irsini təhlil edərkən və dərinənlən anlamağa çalışarkən Ümummilli liderin gənclərə, gələcəyimizə göstərdiyi böyük qayğının şahidi oluruq. Ulu öndərin gənclərə, gələcəyə diqqəti yalnız məhəbbətlə bitmir, eyni zamanda o, formalaşmaqda olan gənclərin şüuruna təsir göstərir. “Müasir cəmiyyətdə inkişafın əsasını elm, bilik təşkil edir. Bu mənada Azərbaycanda təhsilin inkişafına önəmli yerin verilməsi, təhsillə əlaqədar çox böyük islahatların aparılması, yetişməkdə olan nəslin biliklərlə silahlandırılması Azərbaycanın gələcəyinin təmin edilməsi kimi çətin və şərəfli bir vəzifəyə xidmət edir”- deyən ulu öndər çox gözəl başa düşürdü ki, gənclərin şüurunda dəyişikliyi yalnız təhsil, elm vasitəsilə həyata keçirmək olar. Bu baxımdan sağlam düşüncəli nəslin yetişməsi üçün peşəkar milli kadrların hazırlanması, təhsil sahəsində ciddi yenidənqurma işlərinin aparılması istiqamətində mühüm addımlar atmağa başlayan Heydər Əliyev ali məktəblər və onların filiallarının yaradılması, məktəb binalarının tikilməsi, peşə və orta ixtisas təhsilin sürətli inkişafı, gənclərin Azərbaycandan kənarında ali təhsil alıb mütəxəssis kimi yetişməsi və s. böyük milli və siyasi əhəmiyyət daşıyırdı. Çünki, milli kadr siyasəti həm də azərbaycançılıq uğrunda mübarizənin başlanğıc addımlarından biri idi. Qısa müddət ərzində təhsildə islahatların aparılması, yeni tipli milli kadr bazasının yaradılması güclü dövlət konsepsiyasının əsası oldu.

Azərbaycan gənclərinin günümüzün müasir, inkişaf etmiş, yüksək intellektli aparıcı qüvvə kimi formalaşmasında dövlətimizin apardığı gənclər siyasətinin mühüm rolu olmuşdur. Əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan gənclər siyasəti əsrlər boyu xalqımızın malik olduğu milli-mədəni dəyərlər əsasında, müstəqillik, dövlətçilik, azadlıq və onların qorunması uğrunda mübariz ruhlu gənc nəslin yetişdirilməsindən ibarət olub. Milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, demokratik cəmiyyət quruculuğu, təhsil sahəsində islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı ulu öndərin ideyaları və irəli sürdüyü prinsiplər Azərbaycanın hazırkı və gələcək inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Ümummilli liderimiz həmişə gənclərimizə böyük ümidlər bəsləyir, dəfələrlə qeyd edirdi ki, Azərbaycanın gələcəyi gənclərin əlindədir. Heydər Əliyev gənclərlə bağlı məsələləri həmişə öz siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri hesab edir, imkan və bacarıqlarını yüksək qiymətləndirirdi. Gənclərin problemlərinin həlli istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə xüsusi önəm verir, bu siyasəti müstəqil Azərbaycan dövlətinin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirirdi. Bu baxımdan dövlətçiliyimizə, dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsinə Heydər Əliyevin verdiyi töhfələr əvəzsizdir.

Xeyrixah, vətənpərvər, yaradıcı, millətini hər şeydən uca tutmağı bacaran, həyatının hər anı xalqının taleyinə bağlı olan Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə xalqımızın tarixi keçmişinə sahiblənmək, milli oyanış, milli-mədəni həyatında dirçəliş də baş verdi. Xalqda milli qürur, milli mənlük şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı. "Doğma canım-varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan mənim qibləgahımdır"- deyən ulu öndər xalqın milli qürurunu özünə qaytardı, millətə, torpağa, vətənə, bayrağa olan sevgisini özünə qaytardı. Ulu öndərin elə bir çıxışı yoxdur ki, orada milli-mədəni dəyərlərimizə hörmətlə yanaşılması, ərazi bütövlüyünün qorunması, sərhədlərimizin toxunulmazlığı, torpaqlarımızın bütövlüyü ilə bağlı fikirlər olmasın. Bu tərbiyəvi fikirlər isə özlüyündə Heydər Əliyev irsindən doğan və zaman-zaman formalaşaraq mövcud olan möhtəşəm bir tərbiyə məktəbidir [9, s.110].

Qeyd edək ki, vətənpərvərlik dəyişkən fenomendir və sözsüz ki, onsuz nə dövlət, nə də cəmiyyət inkişaf edə bilməz. Qloballaşma şəraitində vətənpərvərlik fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Vətənpərvərlik emosiyalarla, hisslərlə bağlıdır. Emosiya və hisslərin tərbiyə edilməsi müsbət, həm də vacibdir. Lakin vətənpərvərlik yalnız hiss deyil. Çünki, cəmiyyətdə milli ideologiya anlayışına, yəni vətənpərvərliyin formalaşdırılmasında və tərbiyə edilməsində bilik və dəyərlərin, davranış standartlarının və əxlaqın müəyyənləşdirilməsinə zərurət yaranır. Təmələndə dövlət, cəmiyyət, ölkənin keçmiş, bugünü və gələcəyi haqqında biliklər sistemi olan vətənpərvərlik artıq maarifçi vətənpərvərlikdir. Yəni bu, yalnız hiss deyil, ölkəni inkişaf etdirmək, ölkədə münasibətləri yaxşılaşdırmaq imkanları aramaqdır. Burada həm siyasi, həm iqtisadi, həm də mədəni münasibətlər nəzərdə tutulur. Bütün bu münasibətlər biliyin, əxlaqın, insana hörmətin nəticəsində yüksələ bilir. Bu mənada vətəni öz canı, varlığı qədər sevən, torpağını, diyarını özünə qibləgah sayan, azərbaycanlı olmağı ilə fəxr edən, ömrünü xalqına həsr etmiş Heydər Əliyev irsi elə zəngin irsdir ki, yetişən nəsəl Vətən sevgisini şərh etməklə ən sağlam vətənpərvərlik duyğuları aşılamaqla yanaşı, onlarda yüksək ideya-siyasi dünyagörüş formalaşdırmaq mümkündür.

Nəticə. Azərbaycanda həyata keçirilən gənclər siyasəti dünyada müasir və uğurlu model kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan gənclərinin qarşısında duran əsas vəzifə isə bu imkanlardan yararlanmaq, həm də dövlətimizin mənafeyini etibarlı şəkildə müdafiə edərək layiqli vətəndaş olmaqdır.

Bu gün böyük iftixarla demək olar ki, Azərbaycan tarixinin hər bir mərhələsində aparıcı qüvvəyə çevrilən müasir Azərbaycan gəncliyi bu tarixi kökdən gələn milli-mənəvi dəyərlərimizi, doğma ana dilimizi, ata-babalardan miras qalan gözəl adət-ənənələrimizi göz bəbəyi kimi qoruyub yaşadır. Müstəqilliyimizin qorunub saxlanılması, möhkəmləndirilməsi və dövlətçiliyin inkişaf etdirilməsi prosesində də yaxından iştirak edərək tarixi nailiyyətlər qazanıblar. Azərbaycan gəncliyi öz həyatını qurarkən ilk öncə müstəqil Azərbaycanın bu günü və gələcəyi haqqında düşünür, fəaliyyətində yüksək vətəndaşlıq hisslərinə malik olduğunu nümayiş etdirirlər. Bütün bunlara gənclərin yüksək potensialı, əldə etdikləri elmi bilikləri, güclü vətənpərvərlik hissləri tam imkan verir. Azərbaycan gəncliyinin Azərbaycan hakimiyyətinə, Heydər Əliyevin ideyalarına böyük inamı formalaşmış. Gənclərimizin Heydər Əliyev ideyalarını mənimsəməsi, Azərbaycanın müasir tarixini öyrənməsi gələcəyimizin etibarlı olmasına zəmin yaradır. Bu isə ölkəmizin gələcəyinin formalaşmasında rol oynayacaq nəslin Heydər Əliyev ideyaları ilə yetişməsi deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. Bakı, Qanun, 2009, 90 s.
2. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. 17 cildə. VI cild, Bakı: Azərneşr, 1997-2007, 800 s.
3. Məqsədimiz Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının daim yüksəlməsinə nail olmaqdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Dirçəliş-XXI əsr. 2004, № 78-79, s.21-25
4. Əliyev O. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı: Zahid, 2003, 246 s.
5. İsmayılov Ə., Əliyev Q. Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi. Bakı: Təbib, 1998. 149 s.
6. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı: Azərbaycan, 1994, 174 s.
7. Hüseynova İ. Liderlik nümunəsi // Dirçəliş-XXI əsr, 2009, № 130-131, s. 90-98
8. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi //Azərbaycan, 10 noyabr 2001
9. Sadiqov F., Həsənli O. Tərbiyəşünaslıq. Bakı: "Elm və təhsil", 2015, 360 s.

SUMMARY

Mehpara Ahmadova

**A GENERATION GROWING UP WITH THE IDEAS OF
HAYDER ALIYEV**

In the article, the rich heritage of the national leader Heydar Aliyev is examined from the point of view of shaping the ideological and political education of the generation that grew up with the ideas of independence, statehood, and patriotism. It is noted that the life and activity of national leader Heydar Aliyev is an example of unparalleled service to the Motherland and the people. Studying his political and statehood heritage, using it in independent state building and youth education is one of the most important tasks in the pedagogical process. From this point of view, the study of Heydar Aliyev's legacy of statehood, independence and nationalism, and at the same time instilling this legacy to the growing generation, has a scientific and pedagogical significance.

It is justified that the youth policy of our state played an important role in the formation of Azerbaijani youth as a modern, advanced, highly intelligent leading force. The main goal of the national leader Heydar Aliyev, who is the founder of this policy, was to educate the young generation with a fighting spirit for independence, statehood, freedom and their protection, based on the national and moral values of our people for centuries. Our young people's assimilation of Heydar Aliyev's ideas and learning of Azerbaijan's modern history lays the foundation for our future to be secure. This means that the generation that will play a role in shaping the future of our country will grow up with the ideas of Heydar Aliyev.

Key words: *growing generation, great leader, independence, pedagogical process, statehood, patriotism.*

РЕЗЮМЕ

Мехпара Ахмадова

ПОКОЛЕНИЕ, ВЫРАЩЕННОЕ НА ИДЕЯХ ГАЙДЕРА АЛИЕВА

В статье богатое наследие общенационального лидера Гейдара Алиева рассматривается с точки зрения формирования идейно-политического воспитания поколения, выросшего на идеях независимости, государственности и патриотизма. Отмечается, что жизнь и деятельность общенационального лидера Гейдара Алиева является примером беспримерного служения Родине и народу. Изучение его политического и государственно-бытового наследия, использование его в самостоятельном государственном строительстве и воспитании молодежи является одной из важнейших задач в педагогическом процессе. С этой точки зрения изучение наследия Гейдара Алиева о государственности, независимости и национализме и в то же время привитие этого наследия подрастающему поколению имеет научно-педагогическое значение.

Обосновано, что молодежная политика нашего государства сыграла важную роль в формировании азербайджанской молодежи как современной, передовой, высокоинтеллектуальной ведущей силы. Главной целью общенационального лидера Гейдара Алиева, являющегося основоположником этой политики, было воспитание молодого поколения с боевым духом за независимость, государственность, свободу и их защиту на основе национальных и нравственных ценностей нашего народа. на века. Усвоение нашей молодежью идей Гейдара Алиева и изучение новейшей истории Азербайджана закладывает основу для нашего безопасного будущего. Это означает, что поколение, которое сыграет роль в формировании будущего нашей страны, вырастет на идеях Гейдара Алиева.

Ключевые слова: *подрастающее поколение, великий лидер, самостоятельность, педагогический процесс, государственность, патриотизм.*

TALEH XƏLİLOV

x.taleh@gmail.com

GÜNEL MƏMMƏDOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL VƏ TƏRBİYƏ HAQQINDA FİKİRLƏRİ

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsil və tərbiyə haqqındakı fikirləri öyrənilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti və təşkilatçılıq bacarığı sayəsində Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil də yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Müstəqillik dövründə Naxçıvanın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də böyüməkdə olan gənc nəslin təhsilini inkişaf etdirmək, onun qayğısına qalmaq və gələcəyimiz olan gənclərin həyatda öz layiqli yerini tutması üçün səy göstərməkdir. Bu çətin, lakin şərəfli işin ağırlığını Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev öz üzərinə götürmüşdür.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Naxçıvan, təhsil, məktəb, sinif, şagird

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində və möhtəşəm fəaliyyətində təhsil məsələləri xüsusi yer tutur. Ulu öndərimiz ölkənin və xalqın taleyində, hərtərəfli tərəqqisində və uğurlar qazanmasında təhsilin xüsusi rolunu, əhəmiyyətini həmişə nəzərə almış və yüksək dəyərləndirmişdir. Dahi rəhbər deyirdi: “Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır” (Əliyev, 2008: 117). Ulu öndərimiz həm təhsilin məzmunu, mahiyyəti, məqsədləri, səmərəli təşkili, müəllim əməyinin şərəfi, şagirdlərin və tələbələrin vəzifələri barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, həm də Azərbaycan təhsilinin hərtərəfli yüksəlişinin qayğısına qalmış və illər boyu bu sahədə böyük inkişafa rəvac verən sistemli tədbirlər həyata keçirmişdir.

İstər Azərbaycana birinci, istərsə də ikinci rəhbərliyi dövründə Ümummilli lider Heydər Əliyev daim təhsilə və tərbiyəyə strateji sahə kimi baxmış, Vətənin, xalqın tərəqqisində onların roluna yüksək qiymət vermişdir.

“Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir” (İlyasov, 2021: 41) deyən müdrik rəhbər Azərbaycan təhsilinin inkişafı naminə son dərəcə böyük işlər görmüşdür. Böyük dövlət xadimi təhsilə yalnız savad, bilik qazanmaq, elm öyrənmək imkanı kimi baxmamış, bütövlükdə, hər bir insanın həyatını düzgün qurmasında, fəal vətəndaş mövqeyinin formalaşmasında, cəmiyyətdə gedən tərəqqi prosesində yaxından iştirak etməsində təhsilin mühüm rola malik olduğunu önə çəkərək demişdir: “Həyat böyük bir prosesdir. Bu prosesdə uğurla iştirak etmək üçün insan müasir tələblərə uyğun olan təhsilə malik olmalıdır” (Əliyev, 2011: 85).

Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə ölkənin ümumi inkişafı naminə elm və təhsil məsələləri daim dövlətin ön mövqeyinə çəkilmişdir. Müdrik və uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev Azərbaycanı bütün yönləri ilə inkişaf etdirmək işində dərin bilikli, yüksək ixtisaslı və vətənpərvər mütəxəssislərin hazırlanmasını zəruri şərtlərdən biri saymışdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə, respublikamızda mövcud olan təhsil müəssisələrində maddi-texniki və tədris bazası daha da möhkəmləndirilmiş, hətta ölkədə bir sıra yeni tipli təhsil müəssisələri də yaradılmışdır.

Müstəqil Azərbaycanın təhsil sisteminin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrdən bəhs edərkən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev təlim prosesinin düzgün qurulmasının böyük amalların, ideyaların, vəzifələrin gerçəkləşməsi, bütövlükdə, xalqın və ölkənin sabahkı taleyi üçün son dərəcə vacib əhəmiyyət daşıdığını konkret şəkildə nəzərə çatdırmışdır. Ulu öndər bu haqda demişdir: “İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla

yanaşı, ən böyük məqsəd Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır, müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır” (Əliyev, 2004: 27).

Ümummillə lider gənclərimizin milli ruhda tərbiyə olunmasını, milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında formalaşmasını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ulu öndər bütün siyasi fəaliyyəti boyu gəncliyin tərbiyəsi işini dövlətin başlıca vəzifəsi olduğunu qeyd edərək yazırdı: “...Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərin əlindədir... Ona görə də məktəbdə gənclərimizi nə qədər yaxşı, hərtərəfli hazırlasalar, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi də bir o qədər uğurlu, parlaq olacaqdır. Mən əminəm ki, xalqımızın fitri istedadı və XX əsrdə təhsil sahəsində toplanmış təcrübə, yaranmış məktəblərin potensialı, yüksək təhsil vermək səviyyəsi Azərbaycanın indi orta məktəbdə təhsil alan gənc nəslin gələcəyə hərtərəfli hazırlanmasına təminat verir” (Əliyev, 1997: 57).

Qeyd edək ki, gənclərin 1996-cı il fevral ayının 9-da keçirilən birinci forumunda “Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir” adlı məşhur nitqində ulu öndər demişdir: “Gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz...”

Gənclərimiz milli ruhda tərbiyələnməlidir, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək demək deyil, Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq-budur vətənpərvərlik.

Gənclərə mən nə demək istəyirəm? Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, dilimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir. Bunları sevə bilməyən adam, onları özü üçün mənəvi əsas edə bilməyən gənc həyatda özünə yer tapa bilməyəcəkdir və şübhəsiz ki, bizim ictimai-siyasi prosesdə, müstəqil Azərbaycanın inkişafında lazımi qədər iştirak edə bilməyəcəkdir” (Əliyev, 2004: 34).

Qeyd edək ki, ümumtəhsil məktəblərində qazanılan biliklərin mahiyyətini, mündəricəsini yüksək qiymətləndirən ulu öndər hər bir insanın həyat mövqeyinin formalaşmasında, cəmiyyətdə öz yerini tutmasında orta təhsilin çox böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulamışdır. Ümummillə liderin aşağıdakı dəyərli fikirləri bu baxımdan səciyyəvidir: “İnsan təhsilinin əsasını orta məktəbdə alır. Əgər onun fundamental, köklü orta təhsili varsa, o, cəmiyyətdə özünə yer tapacaq, çalışacaq, ...cəmiyyətimizin şüurlü üzvü olacaqdır” (İlyasov, 2021: 61).

Ulu öndərin tədris ocaqlarında, o cümlədən orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bütün müvafiq elmlər üzrə zəruri biliklərə yiyələnməsini, onların seçdikləri gələcək ixtisaslara uyğun fənləri daha dərinləndirən öyrənməsini lazım bilmiş, bunlarla yanaşı, istisnasız olaraq hər bir şagirdin mükəmməl bilməsi son dərəcə vacib olan fənləri də ayrıca vurğulamışdır: O, bu haqda demişdir: “Bizim uşaqlarımız, gənclərimiz hər bir fənni bilməlidirlər və xüsusən o fənlərdə ki, ixtisaslaşmaq istəyir, onu daha da yaxşı bilməlidirlər... Amma orta məktəblər üçün bizim bir neçə şərtlərimiz vardır, onları həyata keçirməlidirlər. Ana dilini bilməlidirlər, ədəbiyyatımızı bilməlidirlər, bizim tariximizi bilməlidirlər, bizim mədəniyyətimizi bilməlidirlər” (Əliyev, 2011: 20).

Onu da qeyd edək ki, bütün bunlar təhsilin milli məzmununu müəyyənləşdirən çox mühüm faktorlar kimi düşünülmüş, ciddi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Təhsilin məzmunca milli müstəqilliyimizin prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasında, humanitar fənlərin, xüsusən Azərbaycan dilinin, tarixinin və ədəbiyyatının tədrisinin mahiyyətə yenilənməsini də dahi rəhbər çox vacib şərt saymışdır. Çünki gələcəyin qurucuları olan yeni nəsillərin milli ideologiyaya yiyələnməsi məktəbdən başlayır. Ona görə də ümummillə liderimiz tövsiyə edirdi: “Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün məktəblərdə Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır. Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini gərək yaxşı bilsinlər” (Əliyev, 2011: 100).

Bildiyimiz kimi şagird və tələbələrin müasir tələblər səviyyəsində formalaşması üçün təlimin keyfiyyəti, yüksək savad və dərin bilik verilməsi yeganə şərt deyil. Bu məsələyə də diqqət yetirən müdrik rəhbər digər mühüm faktoru da təhsil alanların mənəvi kamilliyində və əqidə saflığında

görürdü. Təhsil ocaqlarının tərbiyəedici funksiyasına xüsusi diqqət yetirən Ümummilli liderin aşağıdakı sözləri də bu ali həqiqətin ifadəsidir: “Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır” (Əliyev, 2008: 98).

Qeyd olunmalıdır ki, təhsil və tərbiyə prosesində müəllimin peşə hazırlığı, savadı, mənəviyyatı mühüm əhəmiyyət daşıyır. “Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır” (<https://yazarlaraz.wordpress.com/2020/05/10/umummilli-lider-heydar-aliyevin-təhsil-və-tərbiyə-haqqında-fikirləri/>) deyən dahi rəhbərimizin müdrik tövsiyəsi belədir ki, əsl pedaqoq olmaq, şagird və tələbələrə mükəmməl, hərtərəfli bilik vermək, onları nəcib mənəvi amallara sədaqət ruhunda yetişdirmək üçün məktəblərdə müvafiq şərait və lazımi mühit yaradılmalı, müəllimin özü bu yüksək keyfiyyətləri dərindən mənimsəməli və yetirmələrinə nümunə olmalıdır: Ulu öndər bu haqda demişdir: “Məktəbdə, universitetdə formalaşan gənc, Azərbaycanın gələcək vətəndaşı gərək, birincisi, mənəviyyatca saf olsun. Ona görə də gərək mənəvi saflıq ali məktəblərdə, orta məktəblərdə hökm sürsün... Ona görə də gərək onun müəllimləri, tərbiyəçiləri özləri vətənpərvər olsunlar, vətənpərvərliyi gənclərə aşılaya bilsinlər” (Əliyev, 2004: 107).

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, ölkədə təhsilin hərtərəfli yüksəlişində, təlim-tərbiyə prosesində qarşıda duran mühüm və çoxşaxəli vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsində təkca məktəbin, yəni ki, orada çalışan pedaqoji heyətin əməyi kifayət deyil. Yeniyetmə və gənclərin gələcəyin savadlı mütəxəssisi, layiqli vətəndaşı kimi formalaşması üçün bütün cəmiyyət maraqlı olmalı, xüsusən də məktəblə ailənin birgə fəaliyyəti təmin edilməlidir. Ümummilli liderimiz həmin məsələyə də diqqət yetirərək demişdir: “Məktəblə ailənin sıx, qarşılıqlı əlaqəsi olmadan mükəmməl tərbiyə ola bilməz, çünki bu proses kompleks bir prosesdir və onun səmərəliliyini valideynlərlə pedaqoqların birgə səyi ilə yüksəltmək lazımdır” (Əliyev, 1997: 67).

Ulu öndərin bu məşhur sözləri təhsil işçilərinin qarşısında çox böyük və məsuliyyətli vəzifələr qoymuşdur. İndi orta və ali məktəblərdə təhsil alan yeni nəslin həyata hərtərəfli hazırlanmasında müəllimlərimiz şagird və tələbələrin Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyə olunmasına daha çox fikir verməlidirlər. Ona görə ki, ulu öndərin nümunəsi tərbiyə işində qüdrətli təsir gücünə malikdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri müstəqilliyimizin ilk dövründə Naxçıvandakı fəaliyyəti Naxçıvan Muxtar Respublikasının bir respublika kimi möhkəmlənməsinə və qüdrətlənməsinə təkan vermişdir. Ulu öndər bu diyarın bütün sahələrində olduğu kimi, təhsilin inkişafına da xüsusi əhəmiyyət vermiş və bu sahədə böyük əmək sərf etmişdir.

Xüsusi ilə də muxtar respublikanın bütün təhsil müəssisələrində ulu öndərin həyat və fəaliyyətini əks etdirən lektoriyalar, guşələr, otaqlar və muzeylər yaradılmışdır. Bundan başqa bütün təhsil müəssisələrində tədris olunan fənlər Ümummilli liderin müvafiq kəlamları və fikirləri ilə əlaqələndirilmiş, dərslik və dərs vəsaitləri böyük şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətindən epizodlarla zənginləşdirilmişdir.

Sonda onu qeyd edək ki, gələcəyimiz olan nəsillər arasında ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarının anlaşılıqlı və ardıcıl təbliğinə, onlarda tərbiyə keyfiyyətlərini daha yaxşı formalaşdırmaq, bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparmaq, dövlətimizə və xalqımıza sədaqətli şəxsiyyətlər yetişdirmək təhsilimizin və müəllimlərimizin qarşısında duran əsas vacib məsələlərdəndir. Ulu öndərin milli təhsil və tərbiyə məsələlərinə dair nəzəri konsepsiyası hər zaman öz dəyərini və əhəmiyyətini saxlamaq gücünə malikdir. Bu konsepsiya təhsil alan hər bir gəncin və hər bir müəllimin, ümumən, hər bir Azərbaycan vətəndaşının fəaliyyət devizi və həyat amalı olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. Bakı: Azərneşr, 604 s.
2. Heydər Əliyev (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir. 13-cü kitab. Bakı: Azərneşr, 520 s.
3. Heydər Əliyev (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir. 25-ci kitab. Bakı: Azərneşr, 520 s.
4. Heydər Əliyev (2011). Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-cı kitab. Bakı: Azərneşr, 512 s.
5. İlyasov M.İ. (2021). Müasir təhsil: ənənədən innovasiyaya. Bakı: “Elm və təhsil”, 376 s.
6. <https://yazarlaraz.wordpress.com/2020/05/10/umummilli-lider-heydar-aliyevin-təhsil-və-tərbiyə-haqqında-fikirləri/>

SUMMARY

Taleh Khalilov

**NATIONAL LEADER HAYDER ALIYEV'S THOUGHTS ON
EDUCATION AND EDUCATION**

Thanks to the goal-oriented policy and organizational skills of the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, all areas have been highly developed in Azerbaijan, including Nakhchivan. One of the main tasks facing Nakhchivan in the period of independence is to develop the education of the growing young generation, to take care of it and to make efforts so that the youth, who are our future, can take their proper place in life. The national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, took the main weight of this difficult but honorable work.

Key words: Heydar Aliyev, education, school, class, pupil

РЕЗЮМЕ

Талех Халилов

**МЫСЛИ НАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГАЙДЕРА АЛИЕВА ОБ
ОБРАЗОВАНИИ И ОБРАЗОВАНИИ**

Благодаря целенаправленной политике и организаторским способностям общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в Азербайджане получили высокое развитие все сферы, в том числе Нахчыван. Одной из главных задач, стоящих перед Нахчываном в период независимости, является развитие образования подрастающего молодого поколения, забота о нем и приложение усилий для того, чтобы молодежь, которая является нашим будущим, могла занять достойное место в жизни. Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев взял на себя основную тяжесть этой сложной, но почетной работы.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, школа, класс, ученик.

VAQİF QURBANOV

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

SAHİLƏ ABBASOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

TƏMSİLLƏRİN TƏDRİSİNİN TƏRBIYƏDİCİLİK ASPEKTİ

Təmsillər folklor ədəbiyyatının ən qədim janırlarından olub, ibtidai siniflərdən başlayaraq öyrədilir. Azərbaycan dilindən kurikulum dərsliklərinə dair müəllim üçün metodik vəsaitlərdə belə mövzuların təlim məqsədləri, təlim nəticələri və standartları planlaşdırılır.

Təmsillərin həm bilikverici və həm də tərbiyəedici aspektlərdən oxusu, təhlil və təqdimatı şagirdlərin nitqinin və idraki fəallığının güclənməsini təmin edir.

Açar sözlər: təmsil, bilikverici, tərbiyəedici, oxu, məzmun xətti, yazı, dinləmə, anlama, danışma

Təmsillər heyvanların simasında heyvan obrazının təcəssüm etdirilməsi olan şifahi xalq ədəbiyyatıdır. Heyvan insan kimi danışmaz. Danışdırılması obrazlı təfəkkür, təsəvvür assosiativlik doğurmursa, insana aid xarakterik xüsusiyyətlərə bənzətmədir. İnsanın xəyali düşüncəsində heyvanlar, quşlar, guya məhz elə insan kimi danışa bilər, guya sözsüz siqnal ötürücüsü yoxdur. Odur ki, heyvanların, quşların öz aralarında danışmağı insanların problemlərini həll etmək üçün deyil, öz problemlərini həll etmək üçündür. Bizə elə gəlir ki, “tülkü həccə gedirsə”, bu, insanın rolunu oynayır və bir kələk işlətməkdən ötrü bu yola düşür. Halbuki tülkünün qurduğu planlardan məqsədi özündən gücsüz heyvanları tutub yeməkdən ibarətdir.

İnsana maraqlı görünən də odur ki, itin sədaqəti, aslanın qorxmazlığı, tülkünün hiyləgərliyi, dəvənin dözümlülüyü, eşşəyin qanmazlığı ilə qurulan səhnələrə, məclislərə baxan daha yaxşı nəticə çıxarır və daha çox dərk etmiş olur.

Həyatda insan tərbiyəsi birbaşa, heyvanların iştirakı dolayısı ilə baş verir.

İnsan Simurq quşuna da inanır, cadugərə də. Simurq quşu timsalı maraqlıdır, inandırıcı assosiativlərlə zəngindir. Simurq quşu daşı qanadları üstünə alıb əjdahanın başına salırsa, bu o deməkdir ki, elə bir qüvvə də var. Həmin qüvvə haqqında təsəvvürlər reallıqdan 100 il qabaq instinqlə xəyala gələn işdir. Nəticə də var: belə ki, dronlar torpaqlarımıza sahib olmaq istəyənlərin başlarına bombaları atırdı və div nəfəsli erməniləri məhv edirdi.

Təmsillərin yaranması xəyaldan ilham alan insanın yaratdıqlarıdır. Heyvanların hər birini obraza, simvola çevirən insandır və heyvanların təbii xüsusiyyətləridir.

Canavar, çaqqal, tülkü, ayı, şir, pələng, fil, dəvə, eşşək, bəbir, dovşan, it, maral, keçi, qoyun, quzu, pişik, xoruz, toyuq, cüce və s. təmsilçi heyvanlardır. Onlar insanlarla bilavasitə və dolayısı ilə əlaqədərirlər. İbtidai sinif təhsilində tarixən obraz kimi iştirak etmişlər. Dünya ədəbiyyatından da, Azərbaycan ədəbiyyatından da bunlar obrazlar qalereyası kimi dərsliklərə təlim-tərbiyə materialı kimi gətirilmişdir. Əlbəttə, onlardan əvvəlcə folklor ədəbiyyatı, daha sonra folklor motivli ədəbiyyat nümunələri kimi istifadə olunmuşdur.

Araşdırmalarımız göstərir ki, ibtidai kursa görə ənənəvi təhsilin məzmununda bunlar indikindən daha çox olmuşdur.

Misal üçün 30-40 il bundan qabaq Azərbaycan dili üzrə oxu dərsliklərində “Tülkü Həccə gedir”, “Qarğa və Tülkü”, “Sədaqətli dostlar” (Tısağa, Kəsəyən, Qarğa, Ahu), (Sazandalar), “Canavar və keçi balaları”, “Qurd və quzu” və s. kimi təmsillərin əzbər öyrənilməsi təlim materialına çevrilmir. Xüsusən də onlardan, heç olmasa, bir parçanın əzbərlənməsindən belə söhbət də gedə bilməz. Çünki, kurikulumda “Əzbər söyləyir” standartı yoxdur. Halbuki keçmişdə “Cırcırma və qarınca”, “Qarğa və tülkü”, “Tülkü həccə gedir”, “Canavar və keçi” balalarının ayrı-ayrı replikaları nəinki uşaqların, hətta böyüklərin də dillərinin əzbəri olardı. Məsələn:

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

**“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda
I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI**

İndi də oyna görək”.

(“Cırcırma və qarınca”)

2. Olmasaydı dünyada sarsaqlar,
Yəqin ki, ac qalardı yaltaqlar.

(“Qarğa və Tülkü”)

3. Şəngülümle, Şüngülümü yeməyəydin,
Vay qarnım, vay qarnım deməyəydin.

(“Canavar və keçi balaları”)

4. “Qocalmışam, düşmüşəm,
Sizi çox incitmişəm”,
İndi üzüm qaradır

(“Tülkü həccə gedir”)

5. Allah o yoldaşa eyləsin qəzəb,
Ancaq öz xeyrini eyləyir tələb.

(“Sədaqətli dostlar”)

6. “Dəcəl meymun, topal ayı, çəp keçi,
Bir ulağa yoldaş olub hər üçü.
Dörd səsləcə, bir musiqi nəğməsi,
Qalmağa həmahəng oldu cümləsi”.
...Bülbül dedi: -Bunlar ilə kar aşmaz,
Bu baş, qulaq kamançaya yaraşmaz.
Musiqidə zövq istəyir bu sənət,
Bir də görək elmlə qabiliyyət.
Sizdə ki, yoxdur bunlardan bir əsər,
Boş yerə zəhmət çəkməyin müxtəsər

(“Sazandalar”)

7. Dəvə bu dünyada qoy daşısın bir, daş,
Eşşək quyruğuna bağlanmasın kaş”

(Dəvə və eşşək)

8. “Məcəzıma düşüb muğamı-taza.
İstəyirəm qalxam Şuri-şahnaza”

(Dəvə və eşşək)

9. Böyüklər pəndinə baxmaya bir kəs,
Onunla bir mərrə əlaqəni kəs!”

(Dəvə və eşşək)

10. “Şir görək pəncə vura şir ilə,
Saxlamaq olmaz şiri zəncir ilə”

(“Şir və dovşan”)

Təmsillərdən çıxan bu nəticələrin məzmun şərhı, təqdimatların çevrilməsi maraqlı təcrübədir. Qabaqcıl müəllimlər təqdimatların hazırlanmasında dinləyib-anlama və danışma məzmun xəttinin standartlarının reallaşdırılmasından istifadə olunur:

1.1.2. Dinlədiyi fikirlə bağlı münasibətini əsaslandırır;

1.2.2. Dialoqlarda vəziyyətə uyğun olaraq nitq etiketlərindən istifadə edir;

1.2.3. Nitq situasiyalarından asılı olaraq müvafiq jest və mimikalardan istifadə edir (II sinif).

1.1.2. Dinlədiyi fikirləri təhlil etməklə mövqeyini şərh edir.

1.2.4. Ədəbi bədii nümunələri ifa edərkən müvafiq situasiyaya uyğun jest və mimikalardan istifadə edir (IV sinif).

Tədqiqatlar zamanı şagirdlərə bu kimi təlim məqsədləri və təlim nəticələrini də nəzərdə tutmaq xatırladılır:

- Müsahibin fikrinə münasibət bildirir və öz mövqeyini əsaslandırır;

- Dinləyəni əsaslandırmaq üçün fikrini müxtəlif vasitələrlə əsaslandırır.

Həqiqətən də nəzmlə və ya nəsrə olan təmsillərdən ən zəruri məqamların, xüsusən də dildə ağızda çox işlək sayılan deyimlərin əzbərdən öyrənilməməsinin standartlara salınmaması “Təhsil həyat üçündür” (F.Köçərli) qənaətində problem yarandığını göstərmiş olur.

Təhsil nədir? Bilik, bacarıq və vərdişlərin həyatı tələbata çevrilməsidir.

Folklor materiallarından olan təmsillərin tərbiyəediciliyi də elə bundan ibarətdir. İndi də təmsillərin tərbiyəedicilik platformasının bəzi aspektlərinə üz tutaq.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, təmsillər folklor ədəbiyyatının ən qədim janrlarından olub, ibtidai siniflərdən başlayaraq öyrədilir. Azərbaycan dilindən kurikulum dərslərinə dair müəllim üçün metodik vəsaitlərdə belə mövzuların təlim məqsədləri, təlim nəticələri və standartları planlaşdırılır.

Təmsillərin həm bilikverici və həm də tərbiyəedici aspektlərdən oxusu, təhlili və təqdimatı şagirdlərin nitqinin və idraki fəallığının güclənməsini təmin edir.

İbtidai siniflərdə “Tülkü və dəvə”, “Dovşan və kirpi”, “Qarğa və tülkü”, “İlan və qurbağa”, “İlan və dovşan”, “Tülkü və çaqqal”, “Sədaqətli dostlar”, “Qarğa və bülbül” və s. kimi təmsillər folklor materialları və ya folklor motivli mövzulardır. Bu mövzuların strategiyalı oxusundan başlayaraq şagirdlərə məqsəd tülkü, ilan, çaqqalın yalnız necə heyvan olduqlarını tanımaq deyil, onların təmsil etdikləri insanların simasını, xasiyyətini tanımaq və onlar kimilərdən qorunmağın vacibliyini açıb göstərməkdir.

Şagirdlər aslan, dəvə, qurbağa, dovşan, bülbül obrazlarını sevirlər onlara ürəkləri yanır və beləliklə də, tərbiyə olunurlar.

“Qarğa və bülbül” mövzusunda qarğa hər bir hərəkətindən təmənna güdən, özünü yüksək tutan, eqoist bir insanı təhlil edirlər.

Bülbül isə heç bir əvəz gözləmədən, tərif sevmədən cəh-cəh vurub ürəkləri oxşayan insanların simvoludur.

Müəllim bu təmsilin ifadəli oxusunu keçirəndən sonra onun əzbərlənməsini də qarşıya məqsəd qoya bilər, çünki bu mövzunun tərbiyəediciliyi bizə daha vacibdir.

Vətən üçün şəhid gedən, vətən yolunda qazi olanlarımız var. Qazilərimiz özlərindən danışmırlar, şəhidlərimizdən bəhs edirlər. Bu tərbiyəediciliyi bizə bu mətndə belə deyir:

“Qarğa dedi:- A bülbül,
Nəğmə oxuyanda sən
Yarpaqların içində
Nə üçün gizlənirsən?
Açıqlıqda oxu ki, səni görsün insanlar,
Gözəl nəğmələr üçün,
Təşəkkür etsin onlar.
Bülbül dedi: -Özünə,
Gəl tay tutma sən məni,
Bülbüllər tərif üçün
Oxumurlar nəğməni”.

Nəticə: Bülbülün sözlərindən göründüyü kimi, təmsillərdə heyvanlar insanı insanın dili ilə tərbiyə edirlər. Maraqlı yaradıcı vasitə ilə insan tərbiyəsi təhsilin əsas aspektidir.

Bununla yanaşı mətnin üzərində işi fəndaxili, fənlərarası inteqrasiyalarda qurmaq tələb olunur. Şeiri təkcə oxuyub mənasını yığcam təhlil etmək, hələ hər şey demək deyil. Problem çox qlobal bir xarakter daşıyır.

Dünyada pis və yaxşı, işıqlı və qaranlıq cəhətlər var. Cəmiyyət eqoist və humanist qarşıdurmasından əziyyət çəkir. Problemi təhlil vasitəsilə həll etmək mümkün deyil. Çünki, təhsil bilikvermə əsasında qurulur. Halbuki, hər bir biliyin motivasiyası tərbiyə olmalıdır. Elm və təhsilin humanitar dayaqlarının möhkəmlənməsi üçün hər bir mövzunun açıqlanması və yekunlaşması humanitar ümumiləşdirmələrə əsaslanmalıdır.

Bülbül-qarğa, alim-cahil, xeyir-şər, yaxşı-pis, güclü-zəif, varlı-kasıb, insaf-mürüvət-biganəlik, halal-haram, dua-qarğış, sülh-kin, qarşıdurmalarına münasibət tərbiyəsi qiymətləndirmədə meyar olmalıdır.

Kim danışanda özündən ağıllı, tədbirli, bilikli, tərbiyəli olanları aşağılayırsa, özünü idealizə edirsə, ona cavablar da sərt verilməlidir.

Bülbül bütün insanların sevdiyi quşdur. Onun təvazökarlığı da qarğa kimilərə xoş getməz. Egoist ambisiyalılar tərif sevirilər. Heç kəsə təmənnəsiz yaxşılıq etmək istəmirlər. Bu pis xasiyyətin xeyrixahlara da təlqin olunmasına çalışırlar.

Oxu dərslərində öyrənilən təmsillər içərisində ən maraqlı və yaddaqalan mövzulardan biri də Ənvər Əlibəylinin “İlan və qurbağa” əsəridir. Bu təmsilin də öyrədilməsinin 60-70 illik bir tarixi var. Şeirdə ilan-güclü və insafsız adamların, qurbağa isə yazıq, gücsüz insanların təmsilçisidir. Təcrübəli müəllimlər bu təmsilin daha uğurlu tədrisindən danışirlər. Yeni texnologiya ilə şeir belə planlaşdırılır:

1) Hansı heyvan hansı heyvandan qorxur:

Siçan-pişik, canavar-qoyun, çaqqal-toyuq...

2) Cavablar yekunlaşdırılır və nəticə çıxarılır.

3) Müəllim daha hansı heyvanlar haqqında şeir olduğunu soruşur və uşaqlar “İlan və qurbağa” tandemini də misal göstəririlər.

Beləliklə, mövzu alınır və diqqət “İlan və qurbağa” mətninə yönəldilir. Şagirdlər onların şəklinə baxır nə danışdıqları ilə maraqlanırlar.

2. Müəllimin nümunəvi oxusu.

Günnərin bir günündə bir zalım ilan
Bir qurbağa tutmuşdu göl qırağından
Qışqırdı qurbağa vay dad edirdi,
Dağa-daşa səs salıb fəryad edirdi.

“Zalım ilan canım alcax indi”,

Balalarım ah, yetim qalacaq indi,
Haray! Haray! Ay haray onun əlinnən,
Gözdüyün özünüzü pis əməlinnən!

Dedi: Ay,

Qışqırmağnan əlimnən olmur qurtarmax:

Onsuzda yeyəcəyəm səni, ay yazıx,

Nə üçündü bu qədər haray qışqırax?

Qurbağa da ilana dedi:

“Ay cəllad xilas olmaqçün etmirəm mən fəryad”

Qoy mət olsun qəlbimin arzusu, kamı,

İstədiyim budu, səni tanısan hamı,

Bilsinnər ki, qanıçən, cəlladsan yaman.

Heç zaman əl çəkmirsən alçaxlığınnan,

Əlinnən başqaları getməsin bada,

Heç kəs yaxın düşməsin sənə dünyada!

3. Şagirdlərin diqqəti mətndəki aşağıdakı sözlərin düzgün oxusuna necə əməl olunduğuna yönəldilir və nə üçün müəllim həmin sözləri bu şəkildə oxuduğu aydınlaşdırılır: günnərin, qırğınnan, alacax, qalacax, əlinnən, əməlinnən, qurbağıya, sarsax, əlimnən, qurtarmax, yazıx, üçündü, qışqırax, xilasolmaqçın, məhf, əlinnən....

4. Dərəkölünmə başlayır: İlan nədir? Necə heyvandır? Qurbağa nədir? Necə heyvandır? Suallarına cavablar verilir.

Problemlə sualın qoyuluşu: ilan da, qurbağa da həşəratdır. Bəs insanın qurbağaya niyə yazığı gəlir, ilanın ac qalmağına yox?! Axı qurbağa da özündən gücsüz canlıları, məsələn, çəyirtkələri, qarışqaları ovlayıb yeyir.

Cavablar dinlənilir və ümumiləşdirilir: insanın həmişə gücsüzə yazığı gəlir. Məsələn, əgər burda söhbət “Qurbağa və kəpənək”, “Qurbağa və çəyirtkə” yaxud da, “Qurbağa və qarışqa” olsaydı, o zaman bizim gücsüz həşəratlara yazığımız gələrdi. Cavab müəllim tərəfindən təsdiq olunur. İndiki halda isə qurbağa bizə çətinlikdə qalan məxluqun vəziyyətini xatırladır.

5. Müəllimin nəzərinə. Bu zaman şagirdlərə “Çaqqal və toyuq”, “Qurd və quzu”, “Xərçəng və

tısbığa”, “Xərçəng və qurbağa” təmsilləri xatırladılır və göstərilir ki, bu mətnlərdə də toyuq, quzu, tısbığa, qurbağa köməksiz, gücsüz vəziyyətlərdə qalan insanların halını xatırladıb yada salır və insanın onlara ürəyi yanır. Ürəyi yanmaq, acımaq, köməyə çatmaq istəmək, əldən tutmağa cəhdə hazırlıq hissini yaranması artıq tərbiyədir.

Şagirdlərə bu yolla insanlıq tərbiyəsi verilir. Humanizm tərbiyəsi məhz elə belə olur.

Şagirdlərə ünvanlanan bu sualların ideya istiqamətinə fikir verək:

- 1) Siz gücsüzlərə, əlsiz-ayaqsızlara, sizdən kömək diləyənlərə necə baxırsınız?
- 2) Qocalara, xəstələrə yardım təklif etmişinizmi?
- 3) Özünüzdən kiçiklərə, azyaşlılara, yaxud qocaların qolundan tutmusunuzmu?
- 4) Bəs kömək etməyən, etinasız qalanlara münasibətiniz necə olur?

Nəticə: təmsillər folklorun ən maraqlı janrlarındandır. Belə mövzulara mütləq şifahi və yazılı ifadə və inşa, habelə esse yazdırmaq tələb olunur. Mövzuları sual şəklində qoymaq lazımdır.

Yaxşı olar ki, ifadə, inşa, esse mövzuları mühakimə xarakterli olsun. Məsələn:

- 1) Mənim özündən gücsüzlərə rəhm etməyənlərə münasibətim;
- 2) Şir gərək pəncə vura şir ilə nə deməkdir;
- 3) Əgər güclü isən, gücsüzü döymə. Demə ki, zorun var qolun yaxşıdır?
- 4) “Əsiri döymə, bir vaxt gələcəy, torpaq da səni əsir edəcək” (Şeyx Sədi)

Beləliklə, təmsillərin üzərində iş ondan çıxarılan nəticələr həyat təcrübəsi kimi cəmiyyətlər, onun saflaşmasına xidmət etməlidir.

Cəmiyyətin mədəni səviyyəsini yüksəldən məhz elə təlimin tərbiyəediciliyidir.

İnsani münasibət başlıca şərtidir. Elmin də, təhsilin də humanitar özüllər üzərində qurulması üçün təlimin məzmununda tərbiyə aspektindən təkmilləşdirməyə ehtiyac var.

Ermənilər öz uşaqlarında sağlam ruhu türk-azərilərə nifrət hissini coşdurmaqda görürlər. Nifrəti günahsız insanlara deyil, öz hərəkətlərini təhlil edə bilməyən, eqoist insanlara yağdırmaq lazımdır. Deməlisən ki, bəsdir, ilanlığınızdan əl çəkin!

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A.S. İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1968
2. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi. Bakı: Naşir, 2005
3. Rəhimov A.R. Ana dili tədrisi metodikası . Bakı: Mütərcim, 2003
4. Həsənov M.M., Cəfərova N.B. İbtidai siniflərdə Ana dilinin tədrisi metodikası (dərslük). Bakı: Mütərcim, 2013
5. Abdullayeva M.M. İbtidai siniflərdə sintaksis elementlərinin öyrədilməsi prosesində ifadəli oxu vərdişlərinin inkişafı yolları. Bakı: 2013
6. Balıyev H.B., Balıyev A.H. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Qismət, 2013

SUMMARY

Vagif Gurbanov, Sahila Abbasova

EDUCATIONAL ASPECT OF THE TREATMENT OF FABLES

Fables are one of the oldest genres of folklore literature and are taught starting from the primary classes. Teaching purposes, training results and standards of these subjects are planned in methodical methods for teachers of Azerbaijani language classrooms.

Studying, analyzing and presenting fables from both informative and educative perspectives ensures the strengthening of students' attention and cognitive activity.

Key words: represent, inform, educate, read, read the text, write, listen, understand, consult

РЕЗЮМЕ

Вагиф Гурбанов, Сахила Аббасова

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ

Басни являются одним из древнейших жанров фольклорной литературы и преподаются, начиная с первобытных классов. Цели преподавания, результаты обучения и стандарты по этим предметам запланированы в методических методах для учителей классов азербайджанского языка.

Изучение, анализ и изложение басен как с познавательной, так и с воспитательной точки зрения обеспечивает усиление внимания и познавательной активности учащихся.

Ключевые слова: представлять, информировать, обучать, читать, читать текст, писать, слушать, понимать, консультироваться.

SEVDA KƏRİMOVA
sevdakerimovaaa70@gmail.com
Naxçıvan Dövlət Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN NÜMUNƏSİNDƏ YENİ FİKİR VƏ İDEYA İNAMI TƏRBIYƏSİ

Məqalədə ulu öndər Heydər Əliyevin şagirdlərin ideya inamı ruhunda tərbiyəsindən və bu tərbiyədə nümunənin rolundan bəhs edilir. Qeyd olunur ki, Heydər Əliyevin yeni fikirləri, irsi, həyat təcrübəsi şagirdlərin amalına, həyat dərslərinə çevrilməlidir ki, şagirdlər öz qarşılarında açılan üfüqü aydın görə bilsinlər. Ulu öndərin həyatı və fəaliyyəti məktəblilərin tərbiyəsində misilsiz əhəmiyyət kəsb etdiyindən, bu istiqamətdə görülən işlərin forma və metodları daim zənginləşdirilərək inkişaf etdirilir. Heydər Əliyevin mənalı həyatı, bütünlüklə xalqa, doğma Azərbaycana həsr edilmiş ömrünün yetişən nəsilə milli və ümumbəşəri keyfiyyətləri formalaşdırmağın çox mühüm vasitəsidir. Milli fikirlərə sədaqət, vətənpərvərlik kimi nəcib keyfiyyətlər, ictimai-siyasi fəallıq Heydər Əliyevin şəxsiyyətində elə bir zirvəyə çatmışdır ki, onu sevərək öyrənənlər xalqın səadəti uğrunda mübarizə aparmağın həqiqi yolunu görəcək, vətənə müqəddəs məhəbbətlə bağlanacaq, dövlətçiliyin gələcək qarantına çevriləcəklər. Bu istiqamətdə aparılan tərbiyə işlərində şüurlu yanaşmaya nail olmalı, uşaqlarda vətəndaşlıq hissənin və ictimai fəallığın artırılmasının qayğısına qalınmalıdır. Müstəqilliyimizə, ölkənin inkişafına maneə törədən amillərə, baxışlara, mənfi meyil və təmayüllərə, milli mentalitetimizə zidd olan dəb və adətlərə, bütünlükdə mənfi hallara qarşı mübarizlik əhval-ruhiyyəsi tərbiyə etmək başlıca vəzifələrdəndir.

Açar sözlər: gənc, tərbiyə, inam, yeni fikir, ideya

Dünya şöhrətli siyasətçi, ulu öndər Heydər Əliyevin ömür yolu, siyasi fəaliyyəti, dövlətçilik uğrunda dönməz əzmkarlığı, milli ideologiyanın formalaşdırılması bir sözlə müstəqil Azərbaycanın yaradıcısı olması və işıqlı gələcəyimizin məşəli olmasını təmin etmişdir. Bu cür siyasi fəaliyyəti ulu öndər Heydər Əliyevin bu ölkənin, xalqın qəlbində əbədi yaşamasına zəmin yaratmışdır.

Bütün bunlar bizə əsas verir ki, ölkə vətəndaşlarını, o cümlədən gələcək nəsilləri Heydər Əliyevin “yeni fikir” ruhunda tərbiyə edək, onun həyat və fəaliyyəti nümunəsində yetişən nəsillərin ideya-siyasi baxışlarını formalaşdıraraq, onları mənəvi zənginliyə, kamilliyə layiq şəxsiyyət olmağa istiqamətləndirək. Kiçik yaşlı məktəblilərin əsl vətəndaş, öz xalqını və vətənini sevən, mənəviyyətca kamil insan kimi yetişdirilməsi, onların bu işdə şüurlu və fəal iştirakı məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində tərbiyə olunması ilə bilavasitə bağlıdır. Məlumdur ki, kiçik yaşlı məktəblilərin tərbiyəsi konkret və meyilli olur. Bu yaşda uşaqlar gördüklərini tam halında qavrayıb yamsılamağa, təqlid etməyə çalışırlar. Onların təqlidçiliyində kortəbiilik ütlülük təşkil etsə də, konkret qavradıqlarını daha çox yadda saxlamaq qabiliyyətinə malik olurlar. Onlarda xoşlarına gələn, hörmət etdikləri, məhəbbət bəslədikləri, özləri üçün ideal seçdikləri insanlara oxşamağa çalışmaq meyli güclüdür. Lakin həmin insanların qüsurlarını görməmək, başqa insanların həyatında konkret nümunələrlə möhkəmləndirilmiş davranış qaydalarını düzgün şəkildə mənimsəmək, yaxşını pisdən fərqləndirməmək, təhlil edib tənqidi münasibət göstərməmək kimi hallar mövcuddur ki, bu yaş dövrü üçün səciyyəvi olan bu cür xüsusiyyətləri tərbiyə işində nəzərə almaq lazımdır. Əgər belə olmazsa, təbii ki, istifadə olunması nəzərdə tutulmuş nümunələr istənilən nəticə verməz. Pedaqoji prosesdə məhz bu cəhəti nəzərə almaq, kiçik məktəbyaşlı şagirdlərin nümunələr əsasında tərbiyə işini nizama salmaq lazımdır ki, onlar yaşa dolduqca, müəyyən həyat təcrübəsinə yiyələndikcə adamlardakı müsbət keyfiyyətləri şüurlu surətdə mənimsəyə bilsinlər.

Nümunələr vasitəsilə ideya tərbiyəsində aşılmasında hansı nümunələrdən istifadə olunması da əhəmiyyətli pedaqoji problemdir. Tərbiyə işində hansı nümunələrdən istifadə etmək lazımdır? Kimlər gənc nəslin tərbiyəsində nümunə ola bilər? Bu nümunələrin ali, müqəddəs ideyaların formalaşmasına, məzmun istiqamətinə təsir səviyyəsi necədir və s. Bu kimi suallara cavab tapmaq, pedaqoji mahiyyətinə varmaq təhsil müəssisələrinin mühüm vəzifələrindən biri olmalıdır.

Müşahidə və təhlillərimiz onu göstərir ki, ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin tərbiyəsi işində aşağıdakı nümunələrdən istifadə oluna bilər:

- Ümummilli lider, müasir dünyanın dahi şəxsiyyətlərindən biri, böyük siyasətçi, mənəvi dəyərlərimizin qoruyucusu və simvolu Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyət nümunəsi;
- Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsi;
- Elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin nümunəsi;
- Vətən uğrunda mübarizə qəhrəmanlarının, mənfur erməni təcavüzünə qarşı canından keçən şəhidlərin nümunəsi;
- Ədəbiyyat və incəsənət əsərlərindəki müsbət qəhrəmanların nümunəsi;
- Müəllim və tərbiyəçilərin nümunəsi;
- Valideynlərin və qohumların nümunəsi;
- Yaşadlarının, dostlarının, yoldaşlarının, yaxın adamlarının nümunəsi və s.

İbtidai sinif şagirdlərində ideya tərbiyəsini düzgün formalaşdırmaqdan ötrü onları vətənin, xalqın, millətin mənafeyinə uyğun tərbiyə etmək lazımdır. Bu məqsədlə ibtidai sinif şagirdlərinin hər birində milli və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırmaq, doğma yurdun, xalqın səadəti və azadlığı, respublikamızın suverenliyi və ərazi bütövlüyü yolunda var qüvvəsini sərf etmək, şagirdləri ədalətli ideyalar sisteminə və ona uyğun sosial-mənəvi, estetik ideallara tərəfdar olmaq ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Bu istiqamətdə aparılan tərbiyə işlərində şüurlu yanaşmaya nail olmalı, uşaqlarda vətəndaşlıq hissinin və ictimai fəallığın artırılmasının qayğısına qalınmalıdır. Müstəqilliyimizə, ölkənin inkişafına maneə törədən amillərə, baxışlara, mənfi meyil və təmayüllərə, milli mentalitetimizə zidd olan dəb və adətlərə, bütün mənfi hallara qarşı mübarizlik əhval-ruhiyyəsi tərbiyə etmək başlıca vəzifələrdəndir.

İdeya tərbiyəsini aşılmasında əsas vəzifələrdən biri də ondan ibarətdir ki, yuxarıda göstərilən məfhumların hər biri ibtidai sinif şagirdlərinin anladığı, dərk etmə səviyyəsinə uyğun gələn yeni metodika və texnologiyaların nailiyyətlərindən istifadə etməklə, həm də hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aşılmalı, bu ideyaların əqidəyə çevrilməsi üçün münasib şərait yaradılmalıdır. Yüksək məzmun istiqamətinə malik ideyalar bu yaşda olan uşaqların dərk edəcəyi, başa düşəcəyi səviyyədə öyrədilməlidir. Çünki, elə məsələlər var ki, senzitiv olaraq həm fiziki inkişafda, həm də psixi inkişafda nəzərə alınmalıdır ki, bütün bunlar xoşagəlməz halların yaranmasına gətirib çıxarmasın.

Pedaqoji kollektiv belə bir cəhəti diqqətdə saxlamalıdır ki, ibtidai sinif şagirdlərində ideya inamının aşılması onlarda elmi dünyabaxışların əsaslarını, ideya yetkinliyini yaratmağa, elementar səviyyədə olsa da, ideya inamının əqidə və maraqların formalaşdırılmasına əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

İdeya inamın formalaşdırılması, möhkəm əqidəli nəsillərin yetişdirilməsi məktəb tərbiyəsi işində xüsusi önəmə malikdir. Bunu ulu öndərin özünə həyat amalı seçmiş bu sözləri təsdiqləyir ki, “Həyatın mənası çox, yaxud az yaşamaqdan ibarət deyil, onun mənası bu həyatda öz yerini tutmaq, mövqeyini müəyyən etmək, ləyaqət göstərmək və başqaları üçün nümunə olmaqdır” (34, 94).

Bu sözlər Heydər Əliyevin dahiliyi, böyüklüyü, uzaqgörənliyi, əzəməti və digər nümunə ola biləcək ali keyfiyyətləri haqqında çox söz deyir. Onun həyat devizi, həyat amalı bu sözlərdə öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyevin yeni fikirləri, irsi, həyat təcrübəsi ibtidai sinif şagirdlərinin amalına, həyat dərslərinə çevrilməlidir ki, şagirdlər öz qarşılarında açılan üfuku aydın görə bilsinlər. Ulu öndərin həyatı və fəaliyyəti məktəblilərin tərbiyəsində misilsiz əhəmiyyət kəsb etdiyindən, bu istiqamətdə görülən işlərin forma və metodları daim zənginləşdirilərək inkişaf etdirilir. Heydər Əliyevin mənalı həyatı, bütünlüklə xalqa, doğma Azərbaycana həsr edilmiş ömrünün yetişən nəsildə milli və ümumbəşəri keyfiyyətləri formalaşdırmağın çox mühüm vasitəsidir. Milli fikirlərə sədaqət, vətənpərvərlik kimi nəcib keyfiyyətlər, ictimai-siyasi fəallıq Heydər Əliyevin şəxsiyyətində elə bir zirvəyə çatmışdır ki, onu sevərək öyrənənlər xalqın səadəti uğrunda mübarizə aparmağın həqiqi yolunu görəcək, vətənə müqəddəs məhəbbətlə bağlanacaq, dövlətçiliyin gələcək qarantına çevriləcəklər.

Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti məktəblilərin əsl azərbaycançılıq ideali, azərbaycançılıq simvoludur. Onun irsini və ömür yolunu öyrənən uşaqlar xalqımızın keçmişini, bu gün inamla addımladığı müstəqillik dövrünü, inkişafımızın dinamikasını dərk edirlər. Ona görə də ulu öndərin həyatında nə varsa, hamısı bizim üçün əziz və qiymətlidir. Onun adı ilə bağlı olan hər şey xüsusi diqqətlə yanaşılmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ibtidai sinif şagirdlərinin Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində tərbiyə edilməsi üçün müxtəlif forma və üsullardan istifadə olunur. Bu növ işlərin zənginləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi naminə, fikrimizcə, elmi- metodik sistem də hazırlanmalıdır. Müşahidə və təhlillərimizə əsasən, ibtidai siniflərdə həmin sistemi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

1. Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin öyrənilməsi;
2. Heydər Əliyevin milli ideyalarını əks etdirən ictimai-siyasi görüşlərinin öyrənilməsi;
3. Heydər Əliyevin uşaq və gənclərə ünvanlanmış fikirlərinin öyrənilməsi, onlara qayğı və diqqətinin dərk edilməsi;
4. Heydər Əliyevin ideyalarının həmişəyaşar olduğu, dönmədən həyata keçirildiyi haqqında şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun materialları müəyyənləşdirib, tərbiyə işində onlardan səmərəli şəkildə istifadə olunması.

Hal-hazırda möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə demokratik dövlət quruculuğu böyük müvəffəqiyyət və inamla həyata keçirilir. Respublikanın ictimai həyatının bütün sahələrində yüksək inkişaf tempi, güdrətli dövlət qurmaq istiqamətində əldə olunmuş nailiyyətləri dünya ölkələri və xalqları tərəfindən də təsdiq olunur və etiraf edilir. Bütün bu uğurların əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Məhz onun həyata keçirdiyi böyük siyasi kursu respublikamızın uğurlu inkişaf yoluna, işıqlı gələcəyə qovuşmasına zəmin yaratmış, təminat vermişdir. Azərbaycan Respublikasının bu cür nümunəsi bütün ölkələrə bəyan etdi ki, ölkənin gələcək inkişafı istiqamətini müəyyənləşdirə bilmək, həqiqətən də, görkəmli şəxsiyyətlərin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ölkənin keçid mərhələsində - tarixi hadisələrin mürəkkəb və ziddiyyətli xarakter aldığı dövrdə şəxsiyyətin aparıcı və həlledici rolu Ümummilli lider Heydər Əliyevin nümunəsində bir daha təsdiqlənmiş oldu. Görkəmli filosof Hegelin qeyd edəcəyimiz fikri bu baxımdan çox səciyyəvidir: “Siyasi tənəzzülə doğru sürətlə yaxınlaşmaqda olan xalqın taleyini yalnız dahi xilas edə bilər!”. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev də bu cür dahi şəxsiyyətlərdən biridir.

İdeya inamı tərbiyəsi özündə ideya tərbiyəsi ilə inam tərbiyəsi işini birləşdirir. İdeya (hərfi mənası yunanca “anlayış”, “təsəvvür” deməkdir) “məna”, “məhiyyət” bildirən, həmçinin şüur və təfəkkürün kateqoriyaları ilə sıx bağlı olan fəlsəfi termindir (1, s. 85).

Ayrı-ayrı dövrlərdə ideya anlayışını müxtəlif alimlər başqa-başqa mənələrdə işlətməmişdir. Sonrakı dövrlərin elmi-fəlsəfi ədəbiyyatlarında ideya, obyektiv aləmin proses və qanuna uyğunluqlarının, cisim və hadisələrin əks olunması, gerçəkliyi dərk etməyin yüksək forması kimi izah edilmiş və edilməkdədir. Aləmi dərinədən və düzgün əks etdirən, həqiqəti dərinədən təhrif etməyən, vətənin, xalqın, kütlələrin mənafeyini güdən ideyalar ictimai prosesləri sürətləndirir, insanları ədalətin, xeyirxahlığın, yeniliyin bərqərar olmasına təhrif edir.

Pedaqoji ədəbiyyatda ideya inamı tərbiyəsi, ideya-siyasi tərbiyə anlayışlarının məhiyyəti ilə bağlı fikirlərdə “ideya” termininə münasibət bildirmək təşəbbüsü vardır. Bu cür təşəbbüslərin əsasında isə ötən əsrin 70-ci illərinin sonlarında SSRİ-də tərbiyənin (kommunist tərbiyəsinin) tərkib hissəsi kimi “ideya-siyasi” tərbiyənin özəyini şagirdlərin sovet dövlətinə və kommunist partiyasına olan hədsiz diqqəti təşkil etməli idi.

Bu dövrdə “ideya inamı”, “siyasi inam”, “kommunistcəsinə inam” və s. bu kimi anlayışlar altında siyasi ideologiyanın baxışlar sistemi, sovet adamlarının şüurlu surətdə mənimsəməli olduğu kommunizm ideyalarına inam və sədaqət başa düşülürdü. İnsanların dövlət və ictimai fəaliyyəti sahəsində fəal iştirakı kommunist partiyasının müəyyənləşdirdiyi kursa – ictimai hadisələrə sinfilik mövqeyindən yanaşmaya əsaslanırdı. Xalqların məqsəd və tələbatlarını sinfi maraqlara yönəltməklə, nəticədə milli ideologiyayı, milli-mənəvi dəyərləri, saxta sovet vətənpərvərliyi və proletar beynəlmiləçiliyinə qurban vermək kommunist ideologiyasının məhiyyətini təşkil edir.

Mərhum professor B. Əhmədov pedaqogikaya aid məlum vəsaitində “Şagirdlərin ideya-siyasi

tərbiyəsi” adlı oçerkini daxil etməklə, Azərbaycanda bu məsələ ilə bağlı fikir söyləyən pedaqoqlardan olmuşdur. Onun fikrincə “İdeya-insanın öz mənafeyini dərk etməyə olan tələbatı ilə bağlıdır. O cümlədən, idrak da tələbatdır, amma mənafeyinin başa düşülməsinə yox, obyektiv həqiqətin dərk olunmasına yönəlmiş bir tələbatdır” [32, s.251].

İdeyanın dərk edilməsi ağıl və ürəklə başa düşmə, əxlaqi həqiqətə, prinsipə şəxsi münasibətin formalaşması deməkdir. Bu isə o zaman mümkündür ki, şagirdin daxili mənəvi aləminə müraciət olunsun. İdeyalar təcrübədən götürülmüş ətraf aləmin düzgün və ya təhrif olunmuş inikasidir.

Pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez rast gəldiyimiz “ideyalılıq” məfhumunun mahiyyətinə gəldikdə isə bu terminin altında müəyyən ideyalar sisteminə və ona uyğun sosial, mənəvi və estetik ideallara tərəfdar olmaq, nəzəriyyə və praktikada onlara sadıq qalmaq kimi başa düşülür. İdeyalılıq nümayiş etdirə bilmək, ictimai tərəqqinin, inkişafın dialektikasını başa düşmək, daim yaradıcı fəaliyyətdə olmaq, yeniliyə can atmaq, ona fəal münasibət göstərməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: IV cild. Bakı: 1980, 592 s.
2. Əhmədov H. M. İbtidai sinif şagirdlərinin kommunist əxlaqi tərbiyəsində nümunənin rolu və ondan istifadə etmək yolları. Bakı: Maarif, 1958, 96 s.
3. Əliyev H.Ə. Hər bir Azərbaycan gənci müstəqil dövlətimizin fəal qurucusu olmalıdır. Gənclərin I forumunda çıxışı, “Xalq qəzeti, Bakı 1996, 6 fevral.

SUMMARY

Sevda Kerimova

EDUCATION OF FAITH IN NEW IDEAS AND THOUGHTS ON THE EXAMPLE OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV

The article tells about the education of students by the great leader H. Aliyev in the spirit of ideological faith and the role of example in this education. It is noted that the new ideas, heritage and life experience of Heydar Aliyev should be turned into actions and life lessons of students so that students can clearly see the horizon opening before them. Since the life and work of the great leader are of unsurpassed importance in the education of schoolchildren, the forms and methods of work in this direction are constantly being enriched and developed. The meaningful life of Heydar Aliyev, a life entirely dedicated to the people, native Azerbaijan, is a very important means of forming national and universal human qualities in the younger generation. Such noble qualities as devotion to national ideas, patriotism, socio-political activity have reached such a peak in the personality of Heydar Aliyev that his students could see the true path of struggle for the happiness of the people, be bound by holy love for the Motherland, become the future guarantor of statehood. In the educational work carried out in this direction, it is necessary to achieve a conscious approach, take care of educating children with a sense of citizenship and increasing their social activity. One of the main tasks is to foster the spirit of struggle against factors, views, negative tendencies and trends that hinder our independence, the development of the country, fashions and customs that contradict our national mentality, and all negative situations.

Key words: *young, education, faith, new idea. idea*

РЕЗЮМЕ

Севда Керимова

**ВОСПИТАНИЕ ВЕРЫ В НОВЫЕ ИДЕИ И МЫСЛИ НА ПРИМЕРЕ
ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА ГАЙДЕРА АЛИЕВА**

В статье рассказывается о воспитании великим лидером Г. Алиевым учеников в духе идейной веры и о роли примера в этом воспитании.. Отмечается, что новые идеи, наследие и жизненный опыт Гейдара Алиева должны быть превращены в действия и жизненные уроки студентов, чтобы учащиеся могли ясно видеть открывающийся перед ними горизонт. Поскольку жизнь и деятельность великого вождя имеют непревзойденное значение в воспитании школьников, формы и методы работы в этом направлении постоянно обогащаются и развиваются. Осмысленная жизнь Гейдара Алиева, жизнь, всецело посвященная народу, родному Азербайджану, является очень важным средством формирования национальных и общечеловеческих качеств у подрастающего поколения. Такие благородные качества, как преданность национальным идеям, патриотизм, Общественно-политическая активность достигли такой вершины в личности Гейдара Алиева, что любящие его ученики увидят истинный путь борьбы за счастье народа, будут связаны святой любовью к Родине, станут будущим гарантом государственности. В воспитательной работе, проводимой в этом направлении, необходимо добиться осознанного подхода, позаботиться о воспитании у детей чувства гражданственности и повышении их общественной активности. Одной из главных задач является воспитание духа борьбы с факторами, взглядами, негативными наклонностями и течениями, мешающими нашей независимости, развитию страны, модами и обычаями, противоречащими нашему национальному менталитету, и всеми негативными ситуациями.

Ключевые слова: молодой, воспитание, вера, новая идея, идея

NƏZAKƏT YUSİFOVA

n.yusifova@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ GƏNCLƏRİN VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYƏSİNDƏ BARİZ NÜMUNƏ KİMİ

Öz dövrünün loğmanı sayılan ulu öndərimiz də tarixə bir çox müqəddəs adlarla düşmüşdür. Ancaq onun tərbiyəsində kəşf etdiyi Azərbaycançılıq, Azərbaycan vətəndaşı mövqeyi bizim üçün bu gün daha qiymətli səslənir.

Ümummilli liderimiz Azərbaycan gənclərini «XXI əsrdə Azərbaycan bayrağını daha da yüksəklərə qaldıranlar» adlandırmış və qürurla qeyd etmişdir ki, bu gün Azərbaycan xalqının sağlam, gözəl, istedadlı, ən başlıcası isə yeni tarixə vətəndaşlıq mövqeyi ilə parlaq səhifələr yazmağa qadir olan gəncləri var. Bu gənclərin vətən eşqi, vətən sevgisi Azərbaycan tarixində Xətəidən başlamış Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və onun ideya məsləkdaşlarının vətəndaş sevgisinin ümumiləşmiş canlı simvoludur”. Ümummilli lider Heydər Əliyev: “Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir”.

Gənc nəslə diqqət və qayğı dövlətin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən birinə çevrilib, Azərbaycan gənclərinin təşkilatlanması əsas məqsədlərdən biri kimi qarşıya qoyulub.

Bu məqalədə məhz Heydər Əliyev irsinin gənclərin vətəndaşlıq tərbiyəsində rolu aydınlaşdırılmışdır.

Açar sözlər: tərbiyə, ulu öndər, gənclər, vətən

Öz dövrünün loğmanı sayılan ulu öndərimiz də tarixə bir çox müqəddəs adlarla düşmüşdür. Ancaq onun tərbiyəsində kəşf etdiyi Azərbaycançılıq, Azərbaycan vətəndaşı mövqeyi bizim üçün bu gün daha qiymətli səslənir.

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Zahid Qaralov yazırdı: «Azərbaycançılıq» elmə yeni daxil olmuş anlayışdır. Bu anlayışın müəllifi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir. ...«Azərbaycançılıq siyasəti Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin vahid ailədə bərabər hüquq və azadlıqlar, bərabər imkanlar əsasında bərabər inkişafına nail olmağa xidmət göstərir» (1, s.162-163).

Ömrü boyu ölkəsinin müstəqilliyi, istiqlal, qurtuluş yollarını mübarizələrdə keçən, uğurlar və məğlubiyyətlərlə müşayiət olunan səhifələrini oxumuş və xalqının gələcəyi barədə peyğəmbərcəsinə düşünmüş Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan mənəviyyatını, o cümlədən, təhsil, tərbiyə sisteminin metodologiyasını meydana qoymuşdur.

Böyük öndər öz vətən sevgisini, vətəndaş mövqeyini belə ifadə edərək demişdir: «Mən millətimi sevən adamam, o vaxt da sevmişəm, bu gün də sevirəm. Bilirəm ki, mənim millətimdən olan insanlar çox yüksək istedadla malikdirlər, onlar üçün sadəcə şərait yaratmaq lazımdır. Mən bu şəraiti yaratdım və bu şəraitdən səmərəli istifadə edib Rusiyada, Ukraynada, başqa ölkələrdə özlərinə yer tapmış həmvətənlilərimizə uğurlar, xoşbəxt həyat arzulayıram. Əminəm ki, ayrı-ayrı ölkələrdə, o cümlədən Rusiyada, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan başqa ölkələrdə Müstəqil Azərbaycan diasporu formalaşacaqdır. Bu da müstəqil Azərbaycan üçün böyük dayaq olacaqdır. Bu, bizə lazımdır və buna ehtiyacımızı indi də duyuruq, hiss edirik» (2, s.13).

Ümummilli liderimiz Azərbaycanda və ondan uzaqda yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı üçün Azərbaycan Respublikasını, onun torpağını müsəlmanların Kəbəsi kimi sevməyi tövsiyə edərək vətən anlayışının özünəməxsus bir dildə aydın şərhini verir və bizə bunları deyirdi: «Vətən» üstündə yerləşdiyimiz torpaq deməkdir.

Ulu öndərin vətən sevgisi haqqında açıqlamaları nə qədər aydın, nə qədər dərin və nə qədər anlaşılıqdır ki, ailə tərbiyəsində ondan valideynlər optimal bəhrələnərək tərbiyə verə bilirlər. Onlar gənclərə izah edirlər ki, yüz illərlə ayrıca vətəndə, doğma diyarda yaşamaq sayəsində yaranmış Vətən,

torpaq, yurd sevgisi hər bir qeyrətli vətəndaşın xarakterinə, davranış normalarına çevrilir, onun psixologiyasının tərkib hissəsini təşkil edir. Buna görə də doğma elin, obanın hər bir daşı, hər bir çiçəyi, hər bir ağacı doğma diyarda dünyaya göz açmış, şirin ana laylası, ata qayğısı ilə böyümüş, doğma yurdda pərvazlanmış hər bir insan üçün əzizdir. İnsan hara gedirsə-getsin, nə kimi rütbələr alırsa-alsın, ucalsın dəxli yoxdur, doğma yurda məhəbbət onun xəyalından silinmir. Bu istək və sevgi hər bir insanın mənəvi dünyasında igidlik, mərdlik toxumu səpir, lazım olduqda ona qəhrəmanlığa təhrik edən daxili qüvvəyə çevrilir.

Bu dahi insanın hər bir sözü vətəndaş çağırışıdır. O gənclərə öyrədir ki, Azərbaycan bütün dünya azərbaycanlılarının tarixi Vətəni, doğma ata-baba yurdu. Məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm ki, dünyanın bütün ölkələrində yaşayan və qəlbi doğma Azərbaycanla bir döyünən həmvətənlilərimizin də xalqımızın milli azadlıq mübarizəsində, ölkələrimizin tərəqqisi və inkişafı yolunda önəmli xidmətləri vardır.

Heydər Əliyev qeyd etmişdi ki, bu gün harada yaşamasından asılı olmayaraq, Azərbaycanı özlərinin tarixi Vətəni sayan bütün insanlar ölkəmizin müstəqilliyini qoruyub saxlamaq naminə, dövlətçilik ideyaları ətrafında sıx birləşməli, sarsılmaz həmrəylik nümayiş etdirməlidirlər. Vətəni, xalqını sevən hər bir azərbaycanlı Azərbaycanın müstəqilliyinin dönməz olması üçün səy göstərmişdir. Bütün azərbaycanlılarda bu və ya digər tellərlə ölkəmizlə bağlı olan hər bir şəxsə azərbaycançılıq, vətənpərvərlik hissləri, tarixi torpağımıza, yurdumuza, mədəniyyətimizə məhəbbət aşılamaq hamımızın ümdə vəzifəsidir. Vətənimizin, respublikamızın taleyi hər bir soydaşımızın taleyi olmalıdır.

Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, müstəqil Azərbaycanın dövlət rəmzləri: bayrağı, gerbi, himni və ordusu ilə bütün dünya azərbaycanlıları fəxr edə bilər. Azərbaycanın müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü, təhlükəsizliyi, bu günü və gələcəyi hər bir soydaşlarımızı, milli mənsubiyyətindən və dini etiqatından asılı olmayaraq, hər bir həmvətənlərimizi düşündürməlidir.

Ümummilli liderimiz Azərbaycanda yaşayan, Azərbaycanı özünün ana vətəni hesab edən bütün hər bir millətdən olan gəncə xüsusi məhəbbətini bildirər, vətəndaşlıq tərbiyəsinin qoyuluşunda mənəvi rahatlıq tapar, azərbaycançılıq, azərbaycansevərlik tərbiyəsinin fəlsəfəsini şərh edər.

Azərbaycanın torpaqlarının müdafiəsi uğrunda gedən döyüşlərdə şəhidlik zirvəsinə yüksəlmiş gənc oğulların valideynləri ilə görüşlərdə ulu öndər onları «Azərbaycan tarixinin bəzəyi» adlandırmış və onların valideynlərinə şərəfli həyat yaşayıb övlad tərbiyə etdiklərinə görə dərin təşəkkürünü bildirərək demişdir: «Onlar öz vətənlərini qorumuşlar, vətən də, xalq da, dövlət də onlara Milli Qəhrəman olduqları qiyməti vermişdir».

Ulu öndər digər valideynləri də məhz belə oğullar böyütməyə, tərbiyə etməyə çağırır və demişdi ki, Azərbaycan mərd oğul və qızların vətəni olub və olacaq. Ancaq siz öz tərbiyənlə onu şərəfləndirirsiniz! Müstəqil Azərbaycanda valideynlər mərdlər və qəhrəmanlar tərbiyə edir. Bütün dünya bilməlidir ki, Azərbaycan xalqının müstəqillik əzmi və iradəsi qarşılaşdığımız hər bir çətinliyə qalib gələcəkdir. Xalqımızın müdrikliyi, yenilməzliyi və qəhrəmanlığı müstəqil dövlətimizin və inkişafının əsasını təşkil edir.

Görkəmli dövlət xadimi qətiyyətlə bəyan etmişdir ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir və heç bir qüvvə bizi bu yoldan döndərə bilməyəcəkdir.

Heydər Əliyev belə hesab edirdi ki, gənclərin orduda xidmət üçün tərbiyələndirilməsi bütövlükdə cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır və bu vəzifələri biz ardıcıl surətdə həyata keçirməliyik. Bu işdə ailə, məktəb və ictimaiyyətin əlbir işini əlaqələndirmək lazımdır.

Heydər Əliyev eyni zamanda hər bir azərbaycanlıya gənclik vaxtına çatana qədər özünü Orduda xidmət üçün idmançı kimi hazırlamağı tövsiyə etmişdi. Bu vətəndaşlıq hazırlığı keçmək deməkdir. Ulu öndərin bu hakimanə fikrini hər bir gəncə konkret faktların təhlili əsasında açmaq lazımdır.

Orduda idmançı gənclər lazımdır. Bu, bir həqiqətdir. Ulu rəhbərimiz bu amili düzgün qiymətləndirirdi. Prezident qvardiyasında qulluq edən, orduda bərkiyən idmançılarımızın qeyri-adi idman hərəkətlərini, vuruş-məşq səhnələrini müşahidə edən ulu öndər belə igidlərin sayı ilə maraqlanmış, ümumən orduda xidmət edənlərin sayı ilə müqayisə etmiş və belə nəticəyə gəlmişdir ki, gəncləri xüsusi idman cəmiyyətləri cəlb etsə orduda hazırlıq işinin səviyyəsini yüksəltmək olar.

Heydər Əliyev gəncliyin tərbiyəsi ilə bağlı təkcə müəllimlər, tərbiyəçilər və pedaqoji ictimaiyyət qarşısında deyil, həm də valideynlər qarşısında mühüm tələblər qoymuşdur. O

göstərmişdir ki, valideynlər övladlarını tərbiyə edərkən onlara verdikləri nəsihətlər içərisində ən birinci nəsihət, ən birinci valideyn tapşırığı kimi oğlunun orduda xidmət etməsi olmalıdır. Hər bir gəncin orduya xidmətə getməsi onun ailəsində əsl bayrama çevrilməlidir. Heydər Əliyev cənabları keçmişlərdə övladlarını əsgərliyə yola salan valideynlərin təntənəli məclislər qurmalarını yada salır və xatırladırdı ki, o vaxtlar gənclərimiz Milli Orduda deyil, mənsub olduğumuz ölkənin ordusunda xidmət edirdilər. İndi isə müharibə şəraitində olduğumuz bir vaxtda gəncləri daha böyük əhval-ruhiyyə ilə milli ordumuza xidmət etməyə göndərmək lazımdır.

Ümummilli liderimiz hər bir gəncin orduda nümunəvi xidmət etməsi üçün ona qəhrəmanların nümunəsində tərbiyə verilməsini məsləhət görmüş və deyərdi ki, valideyn vətənin mərd müdafiəçilərini, qəhrəman döyüşçülərini hazırlamağa borcludur, doğrudan da belədir. Əsl vətəndaşın qəhrəmanlıq məktəbini ailədə keçməsi başlıca şərtlərdəndir. Mərdlik və qəhrəmanlıq asanlıqla formalaşmır. Bu çox uzun və mürəkkəb proses olduğundan xüsusi şərhə ehtiyac vardır.

Kiçik yaşlıların tərbiyəsi ilə məşğul olanların qeyd etdikləri kimi, mərdlik və qəhrəmanlığın təşəkkülü ana laylasından başlayır. Bu bir həqiqətdir ki, hər bir azərbaycanlı balası laylalarla dünyaya göz açır, nağıllarla böyüyür, dastanlarla mərdlik və qəhrəmanlıq məktəbi keçir, ağıllarla dünyasını dəyişir.

Ulu öndərin «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» dastanlarına tez-tez müraciət etməsi məhz bununla əlaqədar idi. «Kitabi-Dədə Qorqud»u o, qəhrəmanlıq dastanlarımızın ulusu adlandırır və deyərdi ki, onu oxuyan hər bir kəs mərdliyin, qəhrəmanlığın mənasını dərk etmiş olur və onda ən qiymətli keyfiyyətlər formalaşır. Oğuz igidlərinə oxşamağı arzu etmək və onların qəhrəmanlığına can atmaq – igidliyə, cəsurluğa doğru bir addım atmaq deməkdir. Biz bu hissləri bütün yeniyetmə və gənclərə formalaşdırma bilərik.

Ümummilli liderin gənclər, onların valideynləri qarşısında çıxışları zəngin mənəvi tərbiyə mənbəyidir. O, eyni zamanda böyüyən nəslin tərbiyəsi ilə bağlı qarşıya strateji vəzifələr qoyurdu ki, həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsi yeni baxış, yeni fəaliyyət tərzini tələb edir. Gənclərin vətəndaş tərbiyəsi üzrə sistemli, məqsədyönlü və fasiləsiz iş aparmadan onların milli və mənəvi dəyərlərə yiyələnmələrinə, mənəvi zənginlik aləminə qovuşmalarına nail olmaq mümkün deyil. Heydər Əliyev yeniyetmə və gənclərlə keçirdiyi hər bir görüşündə mənəvi tərbiyə məsələsini ön plana çəkir, vətəndaş fəallığından danışmışdır. Bu baxımdan ümummilli liderimizin tərbiyə məsələləri ilə bağlı dediyi sözlər gənclərin gündəlik həyat normalarına çevrilməlidir: «Azərbaycan xalqının yüksək mənəviyyəti hər şeydən ucadır, hər şeydən yüksəkdir. Bu, həm xalq üçün, millət üçün, hər bir azərbaycanlı üçün, hər bir vətəndaş üçündür... Hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək gənc nəslə daha sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqlı tərbiyələndirməliyik».

Ümummilli liderimizin hər il orta məktəbi qurtaran və ali məktəblərə daxil olub tələbə adı alan gənclərə xeyir-duası əsasında sanki Azərbaycanın yeni pedaqogikası yazılır. Öz həyatı və fəaliyyəti boyu yalnız vətəndaş-insan tərbiyəsi ilə birləşən, bilavasitə məşğul olan, Azərbaycan gəncliyini dünya gənclərinin qabaqcıl dəstəsinin ön sırasında görmək istəyən ümummilli liderimizin zəngin həyatı və mənəvi irsi gənclərin vətəndaşlıq tərbiyəsində əsl nümunədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qaralov Z.İ. Tərbiyə (prinsiplər, məzmun, metodika). I cild. Bakı: Pedaqogika, 2003, s.263.
2. Mustafayeva R.Ş. Heydər Əliyev cənabları və gənc nəslin tərbiyə məsələləri / Azərbaycan məktəbi, 1999, №4, s. 34-42.

SUMMARY

Nazakat Yusifova

**THE LEGACY OF HEYDAR ALIYEV AS A VIVID EXAMPLE
IN THE CIVIC EDUCATION OF YOUNG PEOPLE**

Our Great Leader, considered a sage of his time, also went down in history with many sacred names. But Azerbaijanism, the position of an Azerbaijani citizen, which he discovered in his upbringing, sounds much more valuable to us today.

Our National Leader called the Azerbaijani youth "those who raised the Azerbaijani flag even higher in the XXI century" and proudly noted that today the Azerbaijani people have healthy, beautiful, talented youth who are able to write bright pages in a new history with a civil position. The love of these young people for the Motherland, the love of Creativity is a generalized living symbol of the civic love of Mammadamin Rasulzade and his ideological associates, which began with Khatai in the history of Azerbaijan”

National Leader Heydar Aliyev: "every Azerbaijani young man should think about the present, the future of independent Azerbaijan more than anything else in the world."

Attention and care for the younger generation has become one of the most important areas of the state's activities, and the organization of Azerbaijani youth has been set as one of the main goals.

It is in this article that the role of Heydar Aliyev's legacy in the civic education of young people is clarified.

Key words: education, great leader, youth, homeland

РЕЗЮМЕ

Назакат Юсифова

**НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА, КАК ЯРКИЙ ПРИМЕР В
ГРАЖДАНСКОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ**

Наш Великий Лидер, считающийся мудрецом своего времени, также вошел в историю со многими священными именами. Но азербайджанство, позиция гражданина Азербайджана, которую он открыл в своем воспитании, сегодня звучит для нас гораздо ценнее.

Наш Общенациональный Лидер назвал азербайджанскую молодежь «теми, кто поднял азербайджанский флаг еще выше в XXI веке» и с гордостью отметил, что сегодня у азербайджанского народа есть здоровая, красивая, талантливая молодежь, способная вписать яркие страницы в новую историю с гражданской позицией. Любовь этих молодых людей к Родине, любовь к Отчечеству является обобщенным живым символом гражданской любви Мамедамина Расулзаде и его идейных соратников, начавшейся с Хатаи в истории Азербайджана”

Общенациональный лидер Гейдар Алиев: "каждый азербайджанский молодой человек больше всего на свете должен думать о сегодняшнем, будущем независимого Азербайджана".

Внимание и забота о молодом поколении стали одним из важнейших направлений деятельности государства, одной из основных целей была поставлена организация азербайджанской молодежи. Именно в этой статье проясняется роль наследия Гейдара Алиева в гражданском воспитании молодежи.

Ключевые слова: образование, великий лидер, молодежь, родина

SOLMAZ BAYRAMOVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

slmzbrm@gmail.com

MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK HISSİ VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASININ PSIXOLOJİ MEXANİZMLƏRİ

Məqalədə milli dövlətçilik, dövlətin hansı prinsiplər əsasında yaşayaraq cəmiyyət daxili münasibətlərin necə tənzimlənməsindən, idarəetmə formasının necə olmasından, milli özünüdərkini necə formalaşmasının psixoloji mexanizmləri açıqlanır, milli dövlətçiliyin milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət etməsi kimi məsələlər araşdırılır. Eyni zamanda dövlətçilik ənənələrinin yaranmasının nə demək və hansı göstəricilərlə şərtlənməsi xüsusi şəkildə vurğulanır. Qeyd edilir ki, dövlətçilik mənafeətdə bütöv vətən duyğusunu hər şeydən yüksək tutmaq vərdişi tələb edir. Milli dövlətçiliyimizin formalaşması və ona təsir göstərən amillər, bu prosesdə azərbaycançılıq ideologiyasının əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmışdır.

Məqalədə ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasını yaratmasından və bizə miras qoyduğu nəzəri işlər ən yüksək zirvələrindən biri kimi xarakterizə olunmuşdur.

Göstərilmişdir ki, ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik təcrübəsi, siyasi uzaqgörənliyi sayəsində yaradılan dövlətçilik ənənələri, milli ideya, ideologiya səviyyəsinə çatdırılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, milli dövlətçilik ənənələrinin yaradılması müstəqil dövlətçiliyin uzunömürlü olmasını təmin edən əsas amillərdəndir. Vurğulanaraq göstərilmişdir ki, azərbaycançılıq anlayışı Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin məqsədyönlü və düşünülmüş siyasətinin nəticəsidir. Xüsusilə vurğulanmışdır ki, hər bir xalqın milli dəyərlərinin yaranmasında və inkişaf etdirilməsində dövlət amili çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həmçinin məqalədə milli-mənəvi dəyərlər, ulu öndər Heydər Əliyevin milli-mənəvi quruculuq siyasətinin mükəmməl əsaslara malik olmasından bəhs edilmişdir. Eyni zamanda cənab İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərə dövlət siyasətində göstərdiyi qayğısından bəhs olunmuşdur. Qeyd olunmuşdur ki, milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz.

Açar sözlər: milli dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, dəyərlərin formalaşması, psixoloji mexanizmlər

Çox qədim tarixə və adət-ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı müxtəlif mərhələlərdə milli mədəniyyətini və milli dəyərlərini yaradaraq tarixən bunları nəsildən-nəsilə ötürmüşdür.

Milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və yeni nəslə çatdırmağın ən mühüm şərti milli dövlətçilikdir. Xalqı idarə edən, onu gələcəyə aparan dövlətdir. Tarixi təcrübə göstərir ki, hər bir xalq öz dövlətini qurarkən bir sıra suallara cavab tapmalı olur. Bu zaman dövlətin hansı prinsiplərə əsasən yaşayacağı, onun iqtisadiyyatını necə quracağı, cəmiyyət daxili münasibətlərin nə cür tənzimlənəcəyi, idarəetmə forması necə olacağı, milli özünüdərk, tarixi-siyasi, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətin hansı formada müəyyən olacağını kimi suallar qoyulur və onlara cavab axtarılır.

Milli dövlət ancaq ərazinin, maddi şərtlərin deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edir.

Adət-ənənələrin, milli fikrin, əxlaqın yeni nəslə çatdırılması, davam etdirilməsi üçün milli-mənəvi abidələrin, bədii ədəbiyyatın rolu həqiqətən böyükdür. Xüsusilə, bu məsələlərin xalqın milli şüuruna, tarixi əqidəsinə uyğun istiqamətləndirilməsi milli dövlətin gələcək taleyini müəyyənləşdirən mühüm faktdır. Bir millət üçün canlı tarix haradansa qırılanda, onun inkişafının daxili hərəkətverici qüvvələri məhdudlaşdırılanda, inkişaf kənar təsirlərlə məqsədyönlü surətdə

başqa sənətə istiqamətləndiriləndə milli genin fikirlərdə, xatirələrdə, ədəbiyyatda, incəsənətdə yaşadılması zərurəti meydana çıxır.

Milli dəyərlər içərisində xalqımızın təxminən 5000 il əvvəl nail olduğu, müəyyən zamanlarda itirsə də, bu günə qədər yaşatdığı milli dövlətçiliyimiz ön cərgədə dayanır.

Milli dövlət bununla səciyyələnir ki, kimlərsə milli dəyərləri öz qanı bahasına qoruyub saxlamasına ehtiyac qalmır. Çünki, o, elliklə, bütün xalq tərəfindən, dövlətin öz himayəsi altında qorunur və inkişaf etdirilir. Yəni, dövlətçiliklə millətçilik birləşmiş olur.

Dövlət hüququ siyasi aktlarla, dövlətçilik isə mənəviyyat və mentalitetlə bağlıdır. Dövlətçilik düşüncənin alt qatında, təhtəl şüurda, psixologiyada təzahür edir. Məsələn burasındadır ki, konkret bir hadisə kimi dövlət olmadıqda belə, dövlətçilik yaşaya bilər. Dövlətçilik ənənəsinin saxlanması isə milli dövlətin nə vaxtsa yenidən qurulacağına təminat verir. Dövlətçilik ənənələrinin yaranması nə deməkdir və hansı göstəricilərlə şərtlənir? Bu, əhalinin xalqa, xalqın millətə, sakinlərin vətəndaşlara çevrilmiş istiqamətinə əsaslanan prosesdir. Dövlətçilik hər bir kəsdə vətənpərvərlik duyğusunu, vətən anlamının milli mənə daxil edilməsini nəzərdə tutur. Əgər hər hansı bir dövlətdə hər bir kəs ancaq öz mənafeyini, öz ailəsinin mənafeyini düşünürsə və bütövlükdə xalqın taleyinə, ümummilliyə siyasi və iqtisadi mənafeyə laqeyddirsə, deməli, burada dövlətçilik ənənələri yoxdur.

Ümummilliyə liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına müraciətində dövlətçiliyimizin dərin tarixi köklərini uzaq və yaxın tariximizdə axtarıb tapmağı lazım bilmişdir (1, s.25).

Dövlətçilik ümummilliyə iqtisadi mənafe duyğusu tələb edir. Dövlətçilik mənəviyyatda fərdi miqyasdan, ailə miqyasından, tayfa miqyasından, zona, region miqyasından kənara çıxaraq bütöv vətən duyğusunu hər şeydən yüksək tutmaq vərdişi tələb edir. Öz dövlət simvollarına hörmət və sevgi bəslənməsini, öz dövlətinin nailiyyətlərinə görə iftixar hissinin keçirilməsini, dövlətin uğursuzluqlarının isə şəxsi faciə kimi yaşamaq səriştəsini tələb edir.

Milli dövlətçiliyimizin formalaşması mərhələləri və ona təsir göstərən amillər, bu prosesdə azərbaycançılıq ideologiyası mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycançılıq hər şeydən əvvəl öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq deməkdir. Milli dövlət quruculuğunun təmin olunması milli mənafe və maraqların cəmiyyətin bütün sahələrində sabitlik şəraitində həyata keçirilməsindən bilavasitə asılıdır. Milli dövlətin yaranması isə milli-mənəvi dəyərlər dünyəvi mədəniyyətdə ümumbəşəri dəyərlər içərisində yerinin müəyyənləşdirilməsi, onun inteqrasiya olunması zərurəti meydana çıxır. Milli dövlətin və vahid milli ideologiyanın formalaşması prosesində də milli-mənəvi dəyərlər, mənəvi sərvətlərin vəhdəti və harmoniyası çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etməliyik ki, milli ideologiyanın formalaşmasına, milli-mənəvi dəyərlərimizin qarşılıqlı bağlılığına milli ideya böyük təsir edir. Milli dövlətçiliyimizdə bunların yerini müəyyənləşdirərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Sosial ədalətin bərqərar olunması, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması ölkə üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir” (5, s.46).

Milli dövlət qurulması və dövlətçilik ideyalarının həyata keçirilməsi və bu proseslərin dönməzliyinin təmin edilməsi xalq qarşısında əvəzolunmaz xidmətdir. Bu xidmət milli-tarixi prosesin kəsilməzliyinin təmin edilməsi baxımından ziyalı məramının siyasi müstəviyə keçirilməsi deməkdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, milli ədəbiyyatı da, musiqini də, adət-ənənələri də, dini dəyərləri də qoruyub saxlayan, bütöv, sağlam bir orqanizm kimi yaşadan milli dövlət qurmaq və dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək təkcə ziyalılığın deyil, həm də siyasətin ən ali məqsədi olmalıdır.

Milli dövlətçilik hər şeydən əvvəl milli-mənəvi dəyərlərin əhəmiyyətini qiymətləndirmək və inkişaf etdirməklə, milli mənafeyə xidmət göstərməklə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını təmin edir, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərin inteqrasiyasını yaradır. Milli dövlətçilik vahid məqsəd uğrunda bütün xalqın, bütün cəmiyyətin birliyinin rəmzidir. Bu birlik həm ölkə daxilində, həm də onun hüdudlarından kənarında milyonlarla azərbaycanlıyı birləşdirən ümummilliyə ideyaya əsaslanmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımıza mühüm töhfələrindən biri də odur ki, Azərbaycan

xalqının ən böyük milli dəyərlərindən birini –Müstəqil Azərbaycanın ideologiyasını– azərbaycançılıq ideologiyasını yaratdı. Bu ideologiya ümummilli liderin bizə miras qoyduğu nəzəri işin ən yüksək zirvələrindən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında ulu öndər azərbaycançılıq ideologiyasının qayəsini dövlət ideologiyası kimi xarakterizə edərək belə bir fikir irəli sürmüşdür: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnərək hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir... Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı -Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” (3, s.432-436).

Milli ideya özünüdərkədən başlayır və konstruktiv, birləşdirici elementdir. Milli ideya həm də dəyərlər sistemidir. Bu dəyərlər sistemi milləti birləşdirir, dövlətçiliyə, onun möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Milli ideya hər hansı bir xalqın mövcudluğunun məqsədirdisə, məhz düzgün, optimal dövlət ideyası həmin məqsədə çatmağın vasitəsidir. Ölkəmizdə formalaşmış azərbaycançılıq məfkurəsi milli ideologiyanın kamil nümunəsidir. Azərbaycançılıq dövlət siyasətinin strategiyası kimi xalqın bu gününü və gələcəyini müəyyən edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik təcrübəsi, siyasi uzaqgörənliyi sayəsində yaradılmış milli dövlətçilik ənənələri tezliklə bərqərar edilmiş, milli ideya, ideologiya səviyyəsinə çatdırılmış və ardıcıl, planlı və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmişdir. Milli dövlətçilik ənənələrinin yaradılması və onun müasir dünyada gedən siyasi proseslərlə əlaqələndirilməsi müstəqil dövlətçiliyin uzunömürlü olmasını təmin edən əsas amillərdir. Bu amillər aşağıdakılardır: milli birlik, mütəşəkkillik və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi; sabitlik, əmin-amanlıq; dövlətçiliyin iqtisadi, ideoloji bazasının təşəkkül tapması; çevik idarəetmə mexanizminin yaradılması; qlobalaşdırma şəraitində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi.

Milli dövlət quruculuğunun müasir mərhələdə mahiyyətini xarakterizə edən Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası və qayəsi azərbaycançılıqdır. Buna görə də hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir. Eyni zamanda vurğulamışdır ki, bizim hər birimiz ən əsas azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini tarixən yaşatmalıyıq.

Azərbaycançılıq anlayışı milli-siyasi müstəvidə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin məqsədyönlü və düşünülmüş siyasəti sayəsində özünün ən yüksək ifadəsini tapmışdır.

Məhz görkəmli dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyev çoxəsrlik tariximizdə ilk dəfə olaraq azərbaycançılığı müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideologiyası səviyyəsinə çatdırmağa nail olmuşdur. Milli lider və uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyevin apardığı müdrik siyasətin nəticəsində artıq azərbaycançılıq dünya azərbaycanlılarının vahid milli amalına çevrilmişdir.

Müstəqil olmaq, müstəqil dövlətini yaratmaq, müstəqil siyasət yürütmək hər bir xalqın ən böyük amalı və arzudur. Xalqımız da bu cəhətdən istisna təşkil etməmiş, azadlıq, müstəqillik, suverenlik, dövlətçiliyimizin yaranması və bərpası uğrunda uzun illər mübarizə apararaq bu yolda şəhidlər vermişdir. Dövlət müstəqilliyimizi qorumaq üçün azadlıqsevər xalqımız tarixin müxtəlif dövrlərində ölkəmizə hücum edənlərə, yadelli işğalçılara və əsarətinə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparmış, böyük qələbələr qazanmışdır.

Dövlətimizə qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürən ermənilərin xalqımıza qarşı apardığı şər və böhtan kampaniyasında guya Azərbaycan əhalisinin heç bir dövlətçilik ənənəsinə malik olmaması, indiki Azərbaycan ərazisində sonralar məskunlaşması haqqında cəfəng iddialar mühüm yer tutur. Ancaq tarixə nəzər saldıığımız vaxt aydın olur ki, dünyanın bir çox sivil xalqları kimi Azərbaycan xalqı da çox qədim dövlətçilik ənənələrinə və mədəniyyətə malik olmuşdur. Azərbaycanın qədim

sakinləri olan xalqımız bu ərazidə təxminən 5000 il bundan əvvəl dövlətlər (Araffa, Kutium, Lullubum) (4.61-72) yaratmış, b.e.ə. I minillikdə dövlətçilik ənənələri Manna (4.86-102), Atropatena və Albaniya (4.131-159) dövlətləri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bu dövlətlər Azərbaycan xalqının əldə etdiyi ən böyük dəyərləri - milli-mənəvi dəyərləri olmuşdur. 1136-1225-ci illərdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Atabəyləri dövləti, XVI yüzilliyin əvvəllərində tarix səhnəsinə çıxan və 235 il mövcud olan Azərbaycan Səfəvilər dövləti xalqımızın çox mühüm milli dəyərləridir. Nəinki Azərbaycanın, bütövlükdə Cənubi Qafqazın, həmçinin, Yaxın Şərqi dövlətçilik tarixində silinməz izlər buraxan bu dövlət qurumlarının özləri xalqımızın çox böyük nailiyyəti – milli dəyərlərimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsində və zənginləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Eyni zamanda onların təminatçısı kimi çıxış etmiş, qorunub saxlanması əsası olmuşdur.

Bu deyilənlərdən aydın olur ki, hər bir xalqın milli dəyərlərinin yaranmasında və inkişaf etdirilməsində dövlət amili çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya tarixinə nəzər salsaq görərik ki, tarix boyu bir sıra xalqlar zəngin mədəni irs yaratsalar da, onların dövlətinin olmaması başqa xalqlara məxsus dövlətlərin təsiri altında olması səbəbindən onların mədəniyyəti hakim xalqın mədəniyyəti tərəfindən assimilyasiya edilərək onun içərisində əriyib yox olmuşdur. Ancaq zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycanda qədim və orta əsrlər zamanı yaranmış dövlətlər xalqımızın mədəniyyətinin, milli dəyərlərinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışlar.

Tarixdən məlumdur ki, nəinki bütün Azərbaycan, hətta onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim Naxçıvan diyarı da böyük dövlətçilik ənənələrinə malik olmuşdur. Miladdan öncəki minillikdə Manna və Atropatena dövlətlərinin tərkibində olan Naxçıvan bölgəsi ilk orta əsrlər zamanı, Sasanilər dövründə çox böyük inzibati mərkəzə çevrilmişdir. Bunu nəzərə alan ərəblər bölgəni tutduqdan sonra öz iqamətgahlarını orada yerləşdirmiş və geniş bir ərazinin idarəsi Naxçıvan şəhərindən həyata keçirilmişdir. Bu ərazidə X-XI əsrlərdə “Naxçıvanşahlıq” kimi feodal dövlət qurumu fəaliyyət göstərmiş, 1136-cı ildə 30 il paytaxtı Naxçıvan şəhəri olan Azərbaycan Atabəyləri dövləti yaranmışdı.

Məhz bunun nəticəsi olaraq XII əsrin II yarısında hazırda Azərbaycan xalqının milli dəyərləri sırasında özünəməxsus yeri olan möhtəşəm memarlıq abidəsi (Yusif Küseyiroğlu və Möminə Xatun türbələri, Cami məscidi və s.) inşa edilmiş, burada Şərqi ən nüfuzlu təhsil müəssisələri ilə bir sırada dayanan mədrəsələr yaradılmış, Naxçıvan şəhəri yaxın Şərqi mühüm elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin məzmununu təşkil edən Azərbaycan xalqının tarixən formalaşmış estetik idealları və gözəllik haqqında təsəvvürləri, mənəvi normaları və davranış qaydalarını özündə birləşdirən milli dəyərlər muxtar respublikada qorunaraq inkişafına hər cür dəstək verilir, qayğı və diqqət göstərilir.

Konkret zaman və məkanda formalaşan milli-mənəvi dəyərlər özünü real həyatda göstərir. Bu gün xalqımız öz milli-mənəvi köklərinə qayıtmağa, öz milli mentalitetinə adekvat olan həyat tərzi qurmağa çalışır. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə əsrlərdən və nəsillərdən bizə miras qalmış milli sərvətimizi qoruyub saxlamağı və onları dəyərləndirməyi bacarmalıyıq.

Məlumdur ki, hər hansı bir xalqın mədəniyyətinin inkişafında, milli şüurun formalaşmasında tarixən yaranmış milli-mənəvi dəyərlər mühüm rol oynayır. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini şərtləndirən dil, din və adət-ənənə onun mənəvi aləminin formalaşmasına həlledici təsir göstərən amillərdəndir. Hər hansı bir dövlətdə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi vətəndaşların milli birliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Bu da təsadüfi deyildir ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlətinə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə hər zaman xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına, milli mədəniyyətimizin inkişafına, xalqın adət-ənənələrinin zənginləşdirilməsinə çevrilmişdir.

Bu gün də milli dəyərlər sahəsində ulu öndərimizin qiymətli fikirləri və ideyaları bizim fəaliyyətimizin əsas proqramıdır. Belə ki, dahi rəhbər Heydər Əliyevin yaratdığı Azərbaycan xalqının milli-mənəvi irsini ehtiva edən azərbaycançılıq məfkurəsinin əsas prinsipləri dil, din və

adət-ənənələrin qorunması, inkişaf etdirilməsi və təbliği üzərində qurulmuşdur. Milli-mənəvi dəyərlər Heydər Əliyevin milli dövlətçilik fəlsəfəsinin təməl prinsiplərini təşkil etmişdir.

Xalqımızın ümummilli lideri və böyük oğlu Heydər Əliyev hələ 2001-ci ildə keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayındakı nitqində milli dəyərləri dünya azərbaycanlıları üçün birləşdirici amil kimi qiymətləndirmişdir. O, demişdir: “Bizim hamımızı, azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir, ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, şeirlərimiz, mahnılarımızdır, xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir. İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək milliliyini qoruyub saxlasın. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətlərini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir” (3, s.423).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müxtəlif mərasimlərdə, görüşlərdə və başqa tədbirlərdə etdiyi çıxışları, söylədiyi nitqləri, verdiyi fərmanları və göstərişlər üzərində müşahidələrdən aydın olur ki, bu böyük şəxsiyyətin milli-mənəvi quruculuq siyasəti mükəmməl konseptual əsaslara malikdir və bu siyasət azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanır. Mənəvi quruculuq Heydər Əliyev siyasətinin əsas xəttini təşkil edirdi. O, siyasətinin əsas tezisini sadə və aydın bir formada təqdim edərək bildirmişdir ki, əsas mənəviyyətdir. Müstəqil dövlətin vətəndaşın mənəviyyətinin təmizliyi, paklığı, saflığı ulu öndərin qoyduğu ən vacib tələb idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin söyləri ilə Azərbaycanda milli-mənəvi tərəqqi, mədəniyyətdə münasibətdə keyfiyyətə yeni mərhələ başlayaraq milli dəyərlərimiz qorunmuş, adət-ənənələrimiz yaşadılmış, min illərin sınağından bu günümüzdə gəlib çatmış mənəvi irsin bundan sonrakı nəsillərə də itkisiz gedib çata bilməsi üçün lazım olan zəruri addımlar atılmışdır.

Dahi şəxsiyyət bütün bunları vətəndaşlıq borcu kimi dəyərləndirdi: “Bizim vətəndaşlıq borcumuz milli-mənəvi dəyərlərimizə, doğma torpaqlarımıza, doğma ana dilimizə, böyük və zəngin tariximizə, millətimizə sadıq olmaqdan ibarətdir” (3, s.115).

Milli-mənəvi dəyərlərimizə, adət-ənənələrimizə biganə münasibət gələcəyimiz üçün heç də yaxşı heç nə vəd etmir. Xalqın faciəsi o vaxt başlanır ki, onun milli-mənəvi dəyərləri korşalır və onun bütövlüyünün milli sxemləri yavaş-yavaş silinir. Tarixdən bizə məlumdur ki, öz soy-kökünə, tarixinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, inanclarına dönük çıxan millətlər və dövlətlər müəyyən zaman kəsiyində “əriyib yox olmuş və tarix səhnəsindən birdəfəlik silinmişlər. Hər hansı bir xalqı, dövləti məhv etmək üçün onu milli-mənəvi dəyərlərindən ayırmaq kifayət edər.

“... Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz” (2, s.315) –deyən dahi şəxsiyyət gənclərə milli dəyərlərlə birlikdə tariximizi öyrənməyi də tövsiyə edirdi.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli mentaliteti və milli-mənəvi dəyərləri ilə bağlı 2001-ci il 13 avqust tarixli bəyanatı ölkə ictimaiyyəti tərəfindən böyük minnətdarlıqla qarşılanmışdır. Ümummilli liderimiz həmin bəyanatda Azərbaycan xalqına müraciət edərək deyirdi: “... Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, ... adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə... bu, bizi narahat etməlidir”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Ümummilli lider Heydər Əliyevin

siyasi varisi kimi milli-mənəvi dəyərlərə dövlət səviyyəsində diqqət və qayğı göstərir. Hər bir məsələdə ulu öndərin ideyalarını meyar kimi görən ölkə başçısının milli mədəniyyətin, milli dəyərlərin qorunması, inkişaf etdirilərək gələcək nəsillərə çatdırılması ilə bağlı siyasəti də bu baxımdan çağdaş dövrün reallıqları ilə şərtlənir.

Beləliklə, xalqımız tarixin bütün dövrlərində yaratdığı milli-mənəvi sərvətlərini milli-mənəvi dəyərlərə çevirir, onu nəsildən-nəsilə ötürür və nəticədə mənəvi norma və davranış qaydaları, idealları formalaşır. Təbii ki, maddi və mənəvinin vəhdətindən meydana gələn milli-mənəvi dəyərlərimiz həyat tərzimizin, məişətimizin bütün sahələrində, xüsusən ailə-məişət münasibətlərində qorunub saxlanmaqdadır. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə fəxr etməliyik. Bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz əsrlər boyu xalqımızın həyatında, yaşayışında, fəaliyyətində formalaşmışdır.

Deyilənləri yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdik ki, milli-mənəvi dəyərləri olmayan millət həqiqi millət, həqiqi xalq ola bilməz. Milli-mənəvi dəyərlərimizi əbədi yaşatmaq isəyiriksə, ən əsası dövlətimizi qorumalıyıq. Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında hər birimiz eyni şəkildə düşünərək buna eyni səviyyədə əməl etməliyik. Hər birimiz öz milli köklərinə qayıtmağa, öz milli mentalitetinə adekvat olan həyat təzi qurmağa çalışmalıyıq. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə əsrlərdən və nəsillərdən bizə miras qalmış milli sərvətlərimizi qoruyub saxlamağı və onları dəyərləndirməyi bacarmalıyıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə., Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında, Naxçıvan: “Əcəmi”, 2001.
2. Əliyev H.Ə., Müstəqilliyimiz əbədidir, 3-cü cild, Bakı: Azərənəşr, 1998-500 s.
3. Əliyev H.Ə., Müstəqilliyimiz əbədidir, 36-cı kitab, Bakı: Azərənəşr, 2011
4. Seyidov M., Rzayev M., Zamanı qabaqlayan dahi, Bakı: Vektor, 2008, 287 s.
5. “Respublika” qəzeti, 2002, 24 oktyabr
6. “Azərbaycan” qəzeti, 2001, 14 avqust №183 (2896)
7. Quliyeva N., Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyat, Bakı: “Elm”, 2019
8. Xəlilov S., Təhsil, təlim, tərbiyə, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, Bakı: 2005

SUMMARY

Solmaz Bayramova

A SENSE OF NATIONAL STATEHOOD AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS FOR THE FORMATION OF NATIONAL AND MORAL VALUES

The article reveals the psychological mechanisms of national statehood, how it is necessary to regulate intra-social relations, on what principles the state lives, the form of its government, how national self-consciousness is formed, and also considers such issues as how national statehood serves to preserve national moral values. At the same time, special attention is paid to what it means and what indicators determine the emergence of statehood traditions. It is noted that statehood requires in spirituality the habit of putting the feeling of an integral homeland above everything else. The formation of our national statehood and the factors influencing it, the importance of the ideology of Azerbaijanism in this process are especially emphasized.

The article describes the creation of the ideology of Azerbaijanism by the great leader Heydar Aliyev and the theoretical works that he bequeathed to us as one of the highest peaks.

It was shown that the traditions of statehood, created thanks to the rich experience and political foresight of the great leader Heydar Aliyev, were brought to the level of a national idea, ideology. It

was noted that the creation of traditions of national statehood is one of the main factors that ensure the longevity of independent statehood. It was emphasized that the concept of Azerbaijanism is the result of a purposeful and thoughtful policy of our national leader Heydar Aliyev. It is especially emphasized that the state factor is very important in the formation and development of the national values of each people.

The article also spoke about the national-spiritual values, the foundation of which was created by the national-spiritual creative policy of the great leader Heydar Aliyev. At the same time, Mr. İlham Aliyev's concern for national and spiritual values in state policy was mentioned. It was noted that a nation that does not have national and moral values cannot be a true nation, a true people.

Key words: national statehood, national and moral values, formation of values, psychological mechanisms

РЕЗЮМЕ

Солмаз Байрамова

ЧУВСТВО НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

В статье раскрываются психологические механизмы национальной государственности, то, как нужно регулировать внутриобщественные отношения, на каких принципах живет государство, форма ее правления, как формируется национальное самосознание, а так же рассматриваются такие вопросы, каким образом национальная государственность служит сохранению национально-нравственных ценностей. При этом особое внимание уделяется тому, что означает и какими показателями обусловлено возникновение традиций государственности. Отмечается, что государственность требует в духовности привычки ставить чувство целостной родины выше всего остального. Особо подчеркнута формирование нашей национальной государственности и факторы, влияющие на нее, значение идеологии азербайджанства в этом процессе.

В статье описывается создание великим лидером Гейдаром Алиевым идеологии азербайджанизма и теоретические работы, которые он нам завещал, как одна из самых высоких вершин.

Было показано, что традиции государственности, созданные благодаря богатому опыту и политической дальновидности великого лидера Гейдара Алиева, были доведены до уровня национальной идеи, идеологии. Было отмечено, что создание традиций национальной государственности является одним из основных факторов, обеспечивающих долговечность независимой государственности. Было подчеркнуто, что понятие азербайджанства, является результатом целенаправленной и продуманной политики нашего общенационального лидера Гейдара Алиева. Особо подчеркивается, что государственный фактор имеет очень важное значение в становлении и развитии национальных ценностей каждого народа.

Также в статье говорилось о национально-духовных ценностях, о том, что национально-духовная созидательная политика великого лидера Гейдара Алиева имеет совершенные основания. В то же время была упомянута забота господина Ильхама Алиева о национально-духовных ценностях в государственной политике. Было отмечено, что нация, не имеющая национально-нравственных ценностей, не может быть истинной нацией, истинным народом.

Ключевые слова: национальная государственность, национально-нравственные ценности, формирование ценностей, психологические механизмы

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARININ GƏNCLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİNDƏ ROLU

Məqalədə müstəqillik əldə etmiş respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində yetişən nəsildə siyasi, vətəndaşlıq, mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmaq məqsədilə təlim-tərbiyə prosesinin ideya təsirini artırmaq zərurətinə ciddi fikir verilməsi, dövrümüzdə yetişən nəsildə milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına Azərbaycanda demokratiyanın mahiyyəti, iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi sahələrdə inkişafın xarakteri, dinamik yüksəlişi və s. kimi problemlər öz əksini tapmışdır. O cümlədən məqalədə xarici siyasət strategiyası, ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyindən həm siyasi, həm də iqtisadi münasibətlərin qurulması işində səmərəli şəkildə istifadə olunması, qloballaşma şəraitində Azərbaycanın öz müstəqilliyini qoruyub saxlaması məqsədilə gəncliyin yüksək ideallar ruhunda formalaşdırılması da yetişən nəslin milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafına təsirsiz ötürmədiyi qeyd edilir. Bir sözlə, müstəqilliyə və yeni sosial-iqtisadi münasibətlərə keçid respublikamızda təlim-tərbiyə işləri ilə milli-mənəvi xüsusiyyətlər, adət-ənənələr arasındakı uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasının labüdlüyünü göstərir. Məqalədə qeyd edilir ki, ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları, tövsiyələri yetişən nəslin ideya istiqamətində strategiya yolu olmalıdır. Belə ki, məktəblərimizdə təlim-tərbiyə prosesində verilən ideya tərbiyəsi işi ulu öndərin irsindən bəhrələnərək mənəvi devizə çevrilməlidir. Gənclərimizin milli ruhda tərbiyə edilməsi milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında qurulmalıdır.

Açar sözlər: milli-mənəvi dəyərlər, ulu öndər, mənəviyyat, mənəvi keyfiyyətlər

Giriş

Müstəqillik əldə etmiş respublikamızın ümumtəhsil məktəblərində yetişən nəsildə siyasi, vətəndaşlıq, mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmaq məqsədilə təlim-tərbiyə prosesinin ideya təsirini artırmaq zəruriyyətinə ciddi fikir verilir. Dövrümüzdə yetişən nəsildə milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına Azərbaycanda demokratiyanın mahiyyəti, iqtisadi, siyasi, mədəni-mənəvi sahələrdə inkişafın xarakteri, dinamik yüksəlişi və s. kimi problemlər təsir göstərir. O cümlədən xarici siyasət strategiyası, ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyindən həm siyasi, həm də iqtisadi münasibətlərin qurulması işində səmərəli şəkildə istifadə olunması, qloballaşma şəraitində Azərbaycanın öz müstəqilliyini qoruyub saxlaması məqsədilə gəncliyin yüksək ideallar ruhunda formalaşdırılması da yetişən nəslin milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafına təsirsiz ötürmədir. Bir sözlə, müstəqilliyə və yeni sosial-iqtisadi münasibətlərə keçid respublikamızda təlim-tərbiyə işləri ilə milli-mənəvi xüsusiyyətlər, adət-ənənələr arasındakı uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasını labüd edir.

Yetişən nəslin milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafı prosesində müəllimlərin qarşısında son dərəcə mühüm vəzifələr durur. Onlar dövrün xüsusiyyətlərini, müvafiq tələblərin əsaslarını dərinlən bilməli və öz işində yaradıcılıqla tətbiq etməklə yetişən nəslin dünyagörüşünə və baxışlarına lazımı təsir göstərə bilməyi bacarmalıdır. İşin təşkilində ulu öndər Heydər Əliyev ideyalarının anlaşılıq və ardıcıl təbliği, ideya inamı keyfiyyətlərinin daha yaxşı formalaşdırılması pedaqoji kollektivlərin qarşısında duran vacib məsələdir. Çünki bu sahədə davamlı və məqsədyönlü iş aparmadan məktəbliləri hərtərəfli ideyalı şəxsiyyət kimi yetişdirmək işində uğur qazanmaq mümkün deyildir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları

Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları, tövsiyələri yetişən nəslin ideya istiqamətində strategiya yolu olmalıdır. Belə ki, məktəblərimizdə təlim-tərbiyə prosesində verilən ideya tərbiyəsi işi ulu öndərin irsindən bəhrələnərək mənəvi devizə çevrilməlidir. 9 fevral 1996-cı ildə Gənclərin Birinci formunda “Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir” adlı məşhur nitqində Heydər Əliyev demişdir: “Gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümum-bəşəri

dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz...

Gənclərimiz milli ruhda tərbiyələnməlidir, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizi-zin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur.

Gənclərə mən nə demək istəyirəm? Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, dilimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir. Bunları sevə bilməyən adam, onları özü üçün mənəvi əsas edə bilməyən gənc həyatda özünə yer tapa bilməyəcəkdir və şübhəsiz ki, bizim ictimai-siyasi prosesdə, müstəqil Azərbaycanın inkişafında lazımı qədər iştirak edə bilməyəcəkdir” (Əliyev 2002, 357).

Yalnız bu proqram tələblərinə ardıcıl, sistemli şəkildə əməl etdikdə, məqsədyönlü olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsindən istifadə edərək gənc nəslin tərbiyəsi üzrə işləri həyata keçirdikdə böyük rəhbərimizin arzu etdiyi zəngin mənəviyyatlı, sağlam nəsil yetişdirməyə nail olmaq mümkündür. Gənclərin Ümummilli lider Heydər Əliyevin nümunəsində tərbiyə edilməsi onların mənəvi aləmini səmərəli şəkildə dəyişdirər, yeniləşdirər və zənginləşdirər. Deməli, hazırkı dövrdə gənc nəslin şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsindən istifadə olunması çox böyük uğurlar əldə etməyə imkan verir.

Gəncliyin, insanların mənəvi tərbiyəsi məsələsi Heydər Əliyevin bütün fəaliyyətinin qayəsidir desək səhv etmərik. Mənəvi tərbiyə işi onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk günlərdən başlayaraq həmişə aparıcı istiqamətlərdən biri olmuşdur. Hələ Sovetlər İttifaqı dövründə Bakıda “Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması: mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri” mövzusunda Ümumittifaq konfransında etdiyi məruzə bütün ölkədə geniş əks-səda doğurmuşdur.

Müstəqillik dövründə Heydər Əliyevin mənəvi tərbiyəsinin məzmun istiqaməti haqqında fikirləri

Heydər Əliyev müstəqillik dövründə mənəviyyat, mənəvi tərbiyə məsələlərini həmişə diqqətdə saxlamış, onun məzmun istiqamətinin əsas konturlarını göstərmiş, təcrübə fəaliyyət proqramını işləyib hazırlamışdır. Azərbaycan mədəniyyəti və mənəvi həyatının inkişafında xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin istər yaxın keçmişimiz olan sovet dövrü, istərsə də xalqın istəyi ilə onun ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı dövründə misilsiz xidmətləri olmuşdur. Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin mənasını yalnız və yalnız Azərbaycanın tərəqqisini təmin etməkdə, Azərbaycan xalqının mədəni, mənəvi və intellektual yüksəlişinə nail olmaqda görürdü.

Yetişən nəslin tərbiyəsi, onların cəmiyyət üçün faydalı olması ulu öndəri həmişə düşündürmüş, cəmiyyətin tərəqqisinin məhz bu sahədə görülən işlərdən asılı olduğunu dönə-dönə qeyd etmişdir. Gənclərin yaxşı tərbiyə alması, təhsilinin müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılması üçün hər bir vətəndaşın borclu olduğu, məsuliyyət daşdığı haqqında Heydər Əliyevin tövsiyələri real həyatdan gələn tələblər idi. Bütün bunlar Azərbaycanda gedən bugünkü proseslər baxımından əhəmiyyətli idi. Ona görə də dahi şəxsiyyət mənəvi tərbiyə istiqamətində görülməsi zəruri olan işlər, onun məzmunu, məqsəd və vəzifələrinə kamil bir dialektik kimi yanaşır, həyata keçirilməsi yollarını göstərirdi.

Ümummilli lider milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanılmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürür və göstərirdi ki, bunları qoruyub saxlayan xalq həmişə müstəqillik yolu ilə getmək və müstəqilliyi qorumaq əzmində olacaqdır. Çünki, milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər arasında sıx bir daxili əlaqə vardır. Heydər Əliyev bu həyatı həqiqəti xalqın bütün təbəqələrindən olan vətəndaşlara çatdırırdı ki, milli müəyyənliyi olmayan və özünü bir millət kimi dərk etməyən xalqın milli dövlətə də ehtiyacı ola bilməz. Milli dövlət təkcə ərazi və iqtisadi sərvətlərlə ölçülmür, bu həm də milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasıdır. Ölkənin müstəqilliyini hər cəhətdən inkişafının təmin olunmasını milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq kimi ali məqsədlərdən kənar təsəvvür etmək olmaz. Belə bir baxımdan “Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri mənəvi tərbiyə məsələsidir... Gənclərimiz də bilməlidir, vətəndaşlarımız da bilməlidir ki, mənəvi tərbiyəni daim artırmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyat

ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz” (Əliyev 2002, 157).

Əlbəttə, bu mühüm vəzifənin həyata keçirilməsi üçün münbit zəmin, tarixi əsas vardır: “Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyat olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran və bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyatıdır, yüksək amallarıdır. Ona görə də bu gün mənəvi tərbiyə bəlkə də keçmiş illərdən daha çox lazımdır” (Əliyev 2002, 357).

Ulu öndər mənəviyyatımızın əsasında ilk növbədə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsini qoyurdu. Vətənpərvərlik isə milli dəyərlərimizi, tariximizi, dilimizi bilməyi qoruyub saxlamaqdan başlanır. “Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Bu, sadəcə orduda xidmət etmək deyil. Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq - budur vətənpərvərlik” (Əliyev 2002, 358).

Böyüyen nəslin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə olunması haqqında Heydər Əliyevin konsepsiyasının əsas müddəaları və prinsipləri ölkə gənclərinin müstəqil dövlətimizin sahibi kimi formalaşdırılması ideyaları ilə zəngindir. Onun bu məşhur ifadəsi qürurla səslənir ki, “Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir”. Gənclərimiz özünü müstəqil Azərbaycan Respublikasının inkişafına həsr etməyi bacarmalı, onun əbədi olmasına çalışmalıdır. Gənclərin milli ruhda tərbiyəsini dönə-dönə xatırladan ulu öndər bu istiqamətdə tərbiyə və təhsil qurumlarının qarşısına böyük və məsul vəzifələr düşdüyünü qeyd edirdi. Bu gün milli tərbiyə fəaliyyət proqramının hazırlanmasına aid baxışlar da məhz Heydər Əliyev tərəfindən əsaslandırılaraq irəli sürülmüşdü.

Ümummilli lider milli tərbiyənin məzmununa ilk öncə gənc nəslin milli vətənpərvərlik anlayışını qoyurdu. Bu istiqamətdə tərbiyə işləri isə ailədən başlamalı, ümumtəhsil məktəblərində davam etdirilməli, hər bir cəmiyyət üzvünün əməlinə, işində müsbət nümunələrlə özünü göstərməli, təkmilləşməli və zənginləşdirilməlidir. Beləliklə, milli tərbiyə milli vətənpərvərliyi öz məzmununda əks etdirməlidir.

Heydər Əliyev milli tərbiyə işinin məzmununda azərbaycançılıq hissini formalaşdırılması ideyasını da zəruri hesab edirdi ki, bu da həm milli tərbiyə konsepsiyasının, həm də milli ideologiyamızın əsas ideya qaynaqlarından biri olmalı idi. Heydər Əliyev azərbaycançılıq hislərinin zəruriliyindən bəhs edərkən söyləyirdi: “Azərbaycançılıq hissiyatını gənclərdə yaratmaq lazımdır. Azərbaycanı sevmək azərbaycançılıq hissiyatını özündə cəm etmək deməkdir. İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası məlum olan Azərbaycanın hüduqları çərçivəsindədir. Keçmiş dövrlərdə, keçmiş əsrlərdə Azərbaycan dövlətləri daha da geniş ərazidə olmuşlar. İndi bizim Azərbaycandan savayı, dünyanın çox ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. Amerika qitəsində də, Avropa qitəsində də, Asiya qitəsində də azərbaycanlılar yaşayır. Onlar da azərbaycanlılardır, onlarda da azərbaycançılıq hisləri yaşamalılardır, onlar da özlərini azərbaycanlı kimi hiss etməlidirlər, onlar da Azərbaycanla bağlı olmalıdırlar” (Əliyev 2002, 360).

“Azərbaycançılıq -müstəqil Azərbaycanın milli dövlətçilik ideologiyasıdır” prinsipini irəli sürən Heydər Əliyev bütün dünyadakı həmvətənlərimizin azərbaycançılıq hissiyatını formalaşdırmağı lazım bilirdi. Ulu öndər 2001-ci ilin 9-10 noyabrında Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayında deyirdi: “Siz unutmamalısınız ki, dünyada müstəqil Azərbaycan dövləti var. Unutmamalısınız ki, bütün azərbaycanlıların doğma torpağıdır. Unutmamalısınız ki, Azərbaycan dövləti mümkün olan çərçivədə hər birinizin hüquqlarınızın qorunması üçün lazımi işlər görəcəkdir və bilməlisiniz ki, biz dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar haqqında daim düşünürük, maraqlanırıq, hər bir həmvətənlərimizin yaxşı, firavan yaşamasının istəyirik, yaşadığı ölkədə özünəməxsus yer tutmasını istəyirik. Azərbaycanlı həmvətənlərimiz, həmyerlilərimiz gərək yaşadığı hər yerdə digər xalqlara, millətlərə, yaşadıkları ölkənin vətəndaşlarına çatdırsınlar ki, bu gün Azərbaycan nədir, Azərbaycanın keçmişi nə olubdur, Azərbaycanın bu günü nədir, Azərbaycanın gələcəyi nədir?! “ (Abdullazadə 1998, 67).

Bu fikrə onu da əlavə etmək lazımdır ki, Ümummilli lider milli ideologiya və vətəndaşların təhsilini bir-birindən ayırmır, əksinə bunların qarşılıqlı, əlaqəli dialektikasını nəzərə almağı tələb edirdi. Dövlətçilik prinsiplərinin, milli ideologiyanın təhsil, tərbiyə işinin məzmununda əks olunması,

təhsil-tərbiyə müəssisələrində sistemli şəkildə öyrədilməsi müstəqil dövlətin yaşam, həyat vasitələrindən ən mühümüdür. Təhsil dövlətçilik hissələrinin, müstəqillik atributlarının mənimsənilməsinə birbaşa xidmət edir, milli ideologiyanın əhali arasında təbliğinə və qorunmasına zəmin yaradır.

Nəticə

Ulu öndər Heydər Əliyevin hərtərəfli və zəngin yaradıcılıq irsində, əməli fəaliyyətində milli tərbiyə və təhsil nəzəriyyəsi, təhsilin məzmunu və milli ideologiya konsepsiyası, milli ideologiya komponenti kimi təhsil müəssisələrində tədrisin, təhsilin üstün inkişaf strategiyası, milli oyanış və dirçəlişdə, milli özünüdərk prosesində milli-mənəvi dəyərlərin roluna yüksək qiymət verilməsi təsadüfi hal deyil, qanunauyğun bir proses kimi qəbul olunmalıdır.

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərləri hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyət həyatının mühüm komponenti kimi dəyərləndirirdi. Millətin gələcəyi, milli durum strategiyası olan milli-mənəvi dəyərlər sistemi olmadan heç bir xalq, dövlət irəli gedə bilməz. Bu dəyərlər xalqın, millətin intellektual səviyyəsini özündə ehtiva edir. Sosial-iqtisadi inkişafa, tərəqqiyə nail ola bilmək üçün milli-mənəvi dəyərlər aparıcı məzmun istiqamətinə malik olmalıdır. Ona görə də dahi şəxsiyyət ömrü boyu əhalinin yüksək səviyyədə, milli-mənəvi dəyərlər çərçivəsində tərbiyə almasına, intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullazadə F.H. Heydər Əliyev. Bakı: XXI əsr, 1998
2. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-II hissələr. Bakı: Azərneşr, 1997.

SUMMARY

Sevinj Orujova

THE ROLE OF THE GREAT LEADER H. ALIYEV'S IDEAS IN THE NATIONAL AND SPIRITUAL EDUCATION OF THE YOUTH

In the article, serious consideration is given to the need to increase the ideational impact of the educational process in order to form political, civic, and moral qualities in the generation growing up in general education schools of our republic that has gained independence, the essence of democracy in Azerbaijan, the development of the economic, political, cultural and moral spheres in the generation growing up in our time. character, dynamic rise, etc. such problems have been reflected. Among other things, the article mentions that the foreign policy strategy, the efficient use of the favorable geographical position of the country in the establishment of both political and economic relations, and the formation of the youth in the spirit of high ideals in order to maintain the independence of Azerbaijan in the globalization conditions, have no effect on the development of the national and moral values of the growing generation. In a word, the transition to independence and new socio-economic relations in our republic shows the necessity of eliminating inconsistencies between educational work and national-moral characteristics and traditions. The article mentions that the ideas and recommendations of our great leader Heydar Aliyev should be a strategic path in the direction of ideas for the growing generation. Thus, the work of idea education given in the process of education in our schools should be transformed into a moral motto by benefiting from the legacy of the great leader. The upbringing of our youth in the national spirit should be based on our national and moral values.

Key words: national-moral values, great leader, spirituality, moral qualities

РЕЗЮМЕ

Севиндж Оруджова

**РОЛЬ ИДЕЙ ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА Г.АЛИЕВА В НАЦИОНАЛЬНОМ
И ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ**

В статье серьезно рассматривается необходимость повышения идейного воздействия воспитательного процесса в целях формирования политических, гражданских и нравственных качеств у подрастающего поколения в общеобразовательных школах нашей республики, обретшей независимость, сущность демократии в Азербайджане, развитие экономической, политической, культурной и нравственной сфер у подрастающего в наше время поколения, характер, динамичный подъем и т.д. такие проблемы нашли свое отражение. Среди прочего в статье отмечается, что внешнеполитическая стратегия, эффективное использование благоприятного географического положения страны в налаживании как политических, так и экономических отношений, формирование молодежи в духе высоких идеалов в целях сохранения независимости Азербайджана в условиях глобализации, никак не влияют на развитие национальных и нравственных ценностей подрастающего поколения. Одним словом, переход к независимости и новые социально-экономические отношения в нашей республике свидетельствуют о необходимости устранения несоответствия между воспитательной работой и национально-нравственными особенностями и традициями. В статье отмечается, что идеи и рекомендации нашего великого лидера Гейдара Алиева должны стать стратегическим путем в направлении идей для подрастающего поколения. Таким образом, работа по идейному воспитанию, данная в процессе образования в наших школах, должна превратиться в нравственный девиз, пользуясь наследием великого лидера. Воспитание нашей молодежи в национальном духе должно основываться на наших национальных и нравственных ценностях.

Ключевые слова: национально-нравственные ценности, великий вождь, духовность, нравственные качества.

SOLMAZ HƏSƏNLİ

solmazhasanli@hotmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İSTEDADLI UŞAQLARIN AİLƏLƏRİNƏ PSIXOLOJİ YARDIM FƏALİYYƏTLƏRİ

Hər bir istedadlı uşaq üzvü olduğu cəmiyyətin sərvəti sayıla bilər. İstedadlıların potensial imkanları istiqamətində inkişaf etdirilməsi, onların topluma qazandırılması və eyni zamanda o toplumun inkişafında əsas rol oynayan simalardan birinə çevrilməsi bu gün istər təhsil sisteminin, istərsə də toplumu təşkil edən istedadlı uşaq sahibi olan ailələrin əsas vəzifələrindən biridir. Təhsil sistemində bu işlə birbaşa olaraq mütəxəssis kadrlar məşğul olur. Lakin ailələr üçün eyni düşüncəni ifadə etmək çətindir. Bu baxımdan istedadlı uşaqların ailələrinə psixoloji yardım fəaliyyətləri çox önəmli bir məsələdir.

İstedadlı uşaqların sosial mühitdə itmələrinə mane olmaq, inkişaf və uyğunlaşmalarına yardım etmək üçün onlara və ailələrinə yüksək səviyyədə psixoloji rəhbərlik xidməti göstərilməlidir. Bu baxımdan əvvəlcə istedadlı uşaqların kim olduqları, necə öyrəndikləri, pedaqoji ehtiyaclarının nələr olduğuna diqqət etmək lazımdır. Çünki bir çox hallarda ailələr və pedaqoqlar istedadlı uşaqların ehtiyaclarını bilmirlər. İstedadlı uşaqların ehtiyaclarına diqqət yetirilməzsə, qabiliyyət və maraqlarını yetərli səviyyədə inkişaf etdirmək mümkün olmaz. İstedadının fərqiində olmayan şagird doğru istiqamətə yönləndirilməz və sosial təsdiqdə problem yaşayar. Bu baxımdan hər bir təhsil səviyyələrində (məktəbəqədər, ibtidai, orta və ali təhsil) psixoloji xidmət fəaliyyətləri önəmli bir yer tutur. Bu xidmət fəaliyyətlərinin təbii ki, obyektə sadəcə istedadlı uşaqlar deyil, eyni zamanda onların valideynləri də olmalıdır. Çünki valideynlərin istedadlı uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, onların gələcək planlarının müəyyənləşdirilməsində rolu və önəmi böyükdür.

***Açar sözlər:** istedadlı uşaq, ailə, psixoloji yardım, psixoloq, valideyn*

Günümüzdə psixoloji yardım fəaliyyətlərini istedadlı uşaqların ehtiyaclarına uyğun şəkildə həyata keçirən, eyni zamanda valideyn və müəllimlərlə səmərəli işbirliyi quran praktik psixoloqlara daha çox ehtiyac hiss edilir. İstedadlı uşaqların şəxsi, pedaqoji, peşəseçimi məsələlərinə psixoloji yardım ehtiyaclarını təmin etmək onlara özünə hörmət və özünə güvən hissənin formalaşması və bu hissənin qorunmasına, özlərini bir insan kimi müsbət qavramalarına, uğurlu sosial münasibətlərin qurulmasına, təhsil və əmək fəaliyyətlərində doğru istiqamətə yönlənmələrinə təsir edəcəkdir. İstedadlı uşaqlarla bağlı geniş araşdırmalar aparan məşhur Azərbaycan psixoloq-alimlərindən Ə.Əlizadə yazırdı: “İstedadlı uşaq milli sərvətdir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafın vüsəti bilavasitə istedadlı uşaq problemi ilə bağlıdır. Bu problemin aktuallığı istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməmiş ölkələrdə nəzəri-metodoloji ölçülərlə dəyərləndirilir” (Əlizadə, 2005, 8).

İstedadlı uşaqların həddən artıq həssas olmaları onların emosional təzad yaşamalarına səbəb olur. İstedadlı uşaqlara psixoloji xidmət fəaliyyətləri yetərli səviyyədə olmadıqda sosial təzyiq, sosial təsirdən qaçmaq, üsyankar olmaq, aqressivlik, depressiya və intihar ortaya çıxa bilər. Psixoloqların əsas vəzifələrindən biri bu şagirdlərin nə hiss etdiklərini başa düşmək və onları narahat edən vəziyyətləri ortaya çıxarmaqdır. Psixoloqun əsas vəzifəsi istedadlı uşaqlara onların öz istedadlarının fərqiində olmalarına imkan yaradan proqramlar həyata keçirmək, boş zamanlarını dəyərləndirmək üçün inkişafetdirici sahələr tapmasında, peşəseçimi hədəflərin müəyyənləşdirilməsində, təhsil imkanlarını gərəkli səviyyədə dəyərləndirə bilməsində, şəxsi mövzularda emosional baxımdan dəstəklənməsində gərəkli yardımı verməkdir. Psixoloji xidmətin əsas məqsədi, şagirdlərin inkişaf və uyğunlaşmasına yardım edərək onların hər cəhətdən potensiallarını sonuna qədər inkişaf etdirə bilmələri və daha faydalı, səmərəli, müsbət emosional səviyyəyə çatma bilməsidir. Normal bir inkişaf prosesində bütün şagirdlər öncə özlərini tanıyır, sonra sırasıyla özlərini anlayır, qəbul edir, çevrələrini tanıyır, olduğu çevrədə hansı fəaliyyətləri göstərə biləcəklərini kəşf edirlər və son olaraq özlərini təsdiq edirlər. Bir çox hallarda istedadlı şagirdlər özlərini tanıma və qəbul etmədə, fərqli olmalarından dolayı mühitə uyğunlaşmaqda problemlərlə qarşılaşa bilirlər.

Psixoloji rəhbərliyin əsil məqsədi də bu problemləri azaltmaq və şagirdlərin uyğunlaşmasını, inkişafını dəstəkləməkdir. Çünki ancaq bu şərtlərdə istedadlı şagirdlər öz inkişafı üçün geniş imkanlara sahib olur, özlərini ifadə və təsdiq edirlər.

Valideynlərin istedadlı uşaqlar üçün ən böyük yardımı onların digər uşaqlardan fərqli olmadığını qəbul etməkdir. Ailələrin çoxu istedadın nə olduğu və belə bir uşağa sahib olduqları halda necə davranmalarının lazım olması ilə bağlı məlumata sahib deyildirlər. Ailələrin fərqudə olduqları tək realıq uşağın fərqli olmasıdır. Valideynlər bu fərqliliyin zaman içərisində bir avantaj deyil, bir dezavantaj olaraq ortaya çıxma ehtimalının olması və ailənin həll etməsi lazım olan bir çox problemə səbəb olacağını unutmamalıdır. Onlar bir növ həm özlərini, həm də istedadlı uşağı bu problemlərə qarşı hazırlamalıdır.

İstedadlı uşaqların müsbət istiqamətə yönləndirilmələri üçün məktəb psixoloqu ilə işbirliyi çox önəmlidir. İstedadlı uşaqların ailələri ilə təşkil edilən istər qrup, istərsə də fərdi psixoloji yardım fəaliyyətlərində ailələrin “istedad” anlayışının mahiyyətini öyrənmələri, istedadlı uşaqların xüsusiyyətləri, onlara yanaşma tərziləri ilə bağlı bilgilərə yiyələnmələri təmin edilməlidir. Məktəb psixoloqları ailə ilə əlaqələri genişləndirərək şagirdi tanımada və onu inkişaf etdirmədə birlikdə fəaliyyət göstərmələri çox vacibdir.

Ümumiyyətlə valideynlər istedadlı uşaqlarını “idarə edilməsi çətin”, “həddən artıq istəklərinin olması”, “inadkar”, “davamlı mübahisə edən”, “hər məsələdə liderlik istəyinin olması”, “öz dünyasında yaşayan”, “mühakimə edən”, “mükəmməlliyətçi”, “özünü tənqidə meyilli” kimi ifadə edirlər. İstedadlı uşaqların sahib olduqları maraq, həssaslıq, idealistlik və yaşlarına görə yüksək səviyyədə olan bilik və bacarıqları onların güclü tərəfləri olmaqla bərabər bu güclü tərəflər eyni zamanda onları digərlərindən fərqlənməsinə və bir çox hallarda uyğunlaşma problemlərinə səbəb olan xüsusiyyətlərdir.

İstedadlı uşağın müsbət yöndə inkişafı üçün ailələrə bəzi tələblər verilir. Zaman-zaman ailə, akademik, sosial və ya şəxsi inkişaf sahəsində yaşana biləcək bu problemlərə həll yolları tapmaqda çətinlik çəkir. Bu səbəbdən də valideynlər uşağın məktəbi ilə əməkdaşlıq etməli, lazım gəldikdə bu mövzuda məktəb psixoloqundan kömək almalıdırlar.

Ümumiyyətlə, istedadlı uşağa sahib olan ailələr sistemli şəkildə psixoloji yardım fəaliyyətlərinə ehtiyac hiss edirlər. Belə ki, istedadlı uşaqların ehtiyac və maraqları normal uşaqların tələbat və maraqlarından əsaslı şəkildə fərqlilik göstərdiyi və daha yüksək səviyyədə olduğu üçün bu sahədə daha çox məsuliyyət daşıyan valideynlərin psixoloji yardım fəaliyyətlərindən faydalanmaları vacibdir. İstedadlı uşaqların ailə içərisində tələbatlarını təmin etmək və inkişafını yönləndirmək üçün valideynlərin həddən artıq məsuliyyəti üzərlərinə götürmələri səbəbindən onların emosional və psixoloji yükü artır və bu da onlarda stresin yaranmasına səbəb olur. Bunun üçün də inkişaf etmiş ölkələrdə istedadlı uşağa sahib olan valideynlərin psixoloji yardım fəaliyyətlərindən yararlanmaları üçün bir çox fəaliyyətlər həyata keçirilir.

İstedadlı uşaqların ailələrinin özlərinə məxsus bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Belə ailələrin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirildikdə, onlar açıq, dəstəkləyici, övladlarını qərar verməyə cəlb etməyə meyilli və fiziki ünsiyyətdən daha çox söhbət yolu ilə ünsiyyətə üstünlük verən ailələr kimi görünür. Bundan əlavə, bu ailələrin daha çox məsuliyyət hissəsinə sahib və davranış normalalarının formalaşdırılmasında xaos yaşamadıqları birbaşa müşahidə edilmişdir. Bunlarla yanaşı, belə ailələrin fəaliyyətlərini planlaşdırmaq, bir-birlərinə dəstək olmaq, hisslərini ifadə etmək, qərar qəbul etmək, bir-birlərinə güvənmək baxımından daha təsirli olduqları aşkar olunmuşdur.

İstedadlı uşaqlarla bağlı aparılan araşdırmalar valideynlərin yüksək intellektə sahib uşağın daha çox sual vermələri, şəxsiyyət xüsusiyyətləri, ünsiyyət bacarıqları, təhsil və s. kimi mövzularda çətinliklərlə qarşılaşdıqlarını vurğulamışdır.

İstedadlı uşaqların ailədə uğurlu inkişafını təmin etmək üçün valideynlərin uşaq tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı dəyərlər sistemi bir-birinə uyğun olmalıdır. Uşağın tərbiyəsi və inkişafında nələrin verilib, nələrin verilməməsi mövzusunda valideynlərin böyük düşüncə fərqlərinin olmaması lazımdır. Valideynlər ortaq məsuliyyət hissi daşmalıdırlar. Ana-ata uşağın suallarına “bəsdir”, “bezdirdin”, “sən nə çox danışırsan, nə çox sual verirsen” və s. şəkildə cavab verməməlidir. Uşağın bütün suallarını valideynlər bacardığı qədər cavablandırmalıdırlar.

İstedadlı uşaqların ailələrinə psixoloji yardım fəaliyyətlərinin nəticəsində valideynlər əsasən bu

bacarıqlara sahib olmalıdırlar:

1. Uşağın hiss və emosionalarını anlamaq;
2. İstedadlı uşaqlara uyğun nəzarət metodları müəyyənləşdirmək və tətbiq etmək;
3. Qarşılıqlı olaraq hissələrini paylaşmaq və müzakirə etmək;
4. Uşağın həssas olduğu mövzulara dəyər vermək;
5. Uşağın qorxularına qarşı təkrar güvən yaratmaq;
6. Uşağın məsuliyyət hissini formalaşdırmaq.

İstedadlı uşaqlara sahib ailələrə psixoloji yardım fəaliyyətləri ilə bağlı hazırda xarici ölkələrdə həyata keçirilən, həm nəzəri, həm də praktik biliklərə əsaslanan iki proqram mövcuddur.

1. Pozitiv Valideynlik Modeli (Positive Parent Training). İstedadlı uşaqların ailələrinin təlimi ilə bağlı olaraq həyata keçirilən Pozitiv Valideynlik Modeli proqramı öz içində bir çox səviyyədə ibarət olan, daha çox problem həlli mərkəzli bir ailəyə dəstək strategiyası olan modeldir. Proqramın əsas məqsədi ailələrin valideynliklə bağlı bilik, bacarıq və güvənlərini inkişaf etdirərək uşaqlarda ortaya çıxacaq ciddi emosional, davranış və inkişaf problemlərinin qarşısını almaqdır.

2. SENG Modeli (Social Emotional Needs of Gifted Children (İstedadlı uşaqların sosial emosional ehtiyacları)). Bu proqram istedadlı uşaqların ailələrinə yardım məqsədilə yaradılmış və başda ABŞ olmaqla dünyanın bir çox ölkələrində 30 ildən artıqdır həyata keçirilir. Proqramın təməli məqsədi valideynlərin istedadlı uşaqların sosial-emosional tələbatlarını anlama və bu tələbatları təmin edə bilmələrinə yardım etməkdir.

Ailələr xüsusilə övladlarına istedadlı uşaq diaqnozu qoyulduqdan sonra onlara qarşı daha həssas olmalı, övladlarının bu istiqamətdə təhsilinə dəstək olmalıdırlar. Bu diaqnozdan sonra uşağı qürur mənbəyi kimi istifadə etməməli, onun potensialını təkmilləşdirməyə çalışmalıdırlar. Bu səbəbdən istedadlı uşaqlar təlim fəaliyyətlərinə maraqlı və istedadlarına uyğun olaraq həvəsləndirilməli və istiqamətləndirilməlidir.

İstedadlı uşaqların təlim fəaliyyətləri ilə bağlı valideynlərə aşağıdakı mövzularda psixoloji yardım göstərilməli və məsləhətlər verilməlidir:

1. İstedadlı uşaqların ailələri uşaqların uğurlarını həddən artıq şişirtməməli və ya bu uğurları heç yoxmuş kimi qəbul etməməlidirlər.

2. Valideynlərin istedadlı uşaqların təlim uğurları ilə bağlı gözlənti səviyyələri aşağı və ya çox yüksək olmamalıdır.

3. Təhsil imkanları ilə bağlı planlarında məktəb seçimlərini geniş təhlil etməklə bərabər mükəmməl bir məktəbin olmadığını da göz önündə tutmalıdırlar.

4. Məktəb psixoloqları istedadlı uşaqların valideynləri və müəllimlərlə birlikdə görüşlər təşkil etməlidirlər.

5. Valideynlər uşaqların verdikləri suallara qarşı diqqətsiz qalmamalı, onların ehtiyaclarını qarşılayacaq başqa həll yolları tapmalarına yardım etməlidirlər. Məsələn, kitablardan, ensiklopediyalardan və mütəxəssislərin düşüncələrindən faydalanmaq yolu ilə.

6. Qabiliyyətlərinin inkişafı baxımından uşağın həvəsli və maraqlı hiss etdiyi sahələrə üstünlük verilməlidir. Uşağın maraqlı və qabiliyyətlərini diqqətlə müşahidə etmək və uşağı bu sahələrə yönəltmək vacibdir.

7. Xüsusi istedadlı uşaqların qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün davamlı olaraq onları istəmədikləri müxtəlif xüsusi kurslara, dərnlərə yönləndirmək düzgün deyil.

8. İstedadlı uşağın gələcəyini planlaşdırarkən onun məqsədi, bacarıq və karyera inkişafı üçün maraqları nəzərə alınmalı, istiqamətləndiriləcək peşənin tələb etdiyi xüsusiyyətlər qiymətləndirilməli, uşağa uyğun peşə seçimində istiqamət verilməlidir.

9. Ailələr, övladlarının asudə vaxtlarını səmərəli təşkil etmək üçün bütün elm sahələrinə aid müvafiq materialları (kitablar, legolar, zəka oyun dəstləri, robot dəstləri, uşağın inkişafına imkan verən texnoloji alətlər və s.) uşaqlarına təqdim etməlidirlər. Çünki, tarixdə öz kəşfləri ilə gündəmə gələn alimlər təcrübələr sayəsində nəticələr əldə ediblər.

Valideynlərin uşaqlarının zehni qabiliyyətlərindən xəbərdar olmasına baxmayaraq bu qabiliyyətlərə biganə yanaşmaları uşaqların cəsarətlərini qıra bilər və uşağın istedadının məhv olmasına səbəb ola bilər. Həmçinin, ailənin uşağın qabiliyyətlərinə həddən artıq yönləndirici

münasibəti (uşağın uğurlarını daim reklam etmək, daim uşağı uğur qazanmağa məcbur etmək və s.) onun maraq və bacarıqlarına uyğun olaraq yönəldiyi işlərdən uzaqlaşmasına səbəb olur.

İstedadlı uşaqlar daha çox suallar verirlər, hər şeyin nəticəsi ilə dərindən maraqlanırlar. Niyə? Necə? Nəyə görə? və s. tipli bu suallar onların biliyinin dərinləşməsinə yönəlir. Valideynlər istedadlı uşaqların bir çox suallarına cavab verməkdə çətinlik çəkir və bu suallar qarşısında çox vaxt özlərini çarəsiz hiss edirlər. Uşağın sağlam bir öyrənmə təməli qazanması üçün müntəzəm olaraq muzeylərə, tarixi yerlərə, incəsənət muzeylərinə və b. yerlərə aparılması vacib məsələlərdəndir.

İstedadlı uşaqların maraq dairəsinin müxtəlifliyi yaddan çıxarılmamalıdır. Ancaq istedadlı uşaq diqqətini maraqlandığı müəyyən bir mövzu üzərində uzun müddət cəmləşdirməyə bilər. Bu səbəblə uşağın maraqlarını dəstəkləyərək, bir mövzuya daha uzun vaxt ayırmasını təmin etmək lazımdır.

İstedadlı uşaqların oxuma, musiqi, şer, düşüncələrini müzakirə etmə bacarıqlarının inkişafına diqqət yetirilməli, uşağa çoxlu kitab oxunmalı və oxumasına imkan yaradılmalıdır. Dünyagörüşünün artırılmasına xidmət edən kitabların, ensiklopediya, müxtəlif jurnallar və s. kimi kitabların istedadlı uşaqların inkişafında rolunun böyük olduğu və bu uşaqların onlara xüsusi maraq göstərdiyi valideynlər tərəfindən bilinməlidir.

İstedadlı uşaqların təlim fəaliyyətlərində uğursuz olmaları çox vaxt insanlar tərəfindən təəccüblə qarşılır və qəbul edilmir. Çünki insanlarda istedadlı uşağın hər problemin öhdəsindən gələ biləcəyi və mütləq uğur qazanacağı düşüncəsi hakimdir. İstedadlı uşaqların təlim fəaliyyətindəki uğursuzluqlarını aradan qaldırmaq üçün ailələrə bu məsləhətlər verilməlidir:

1. Ailələr istedadlı uşaqlar üçün əldə edilməsi mümkün olan hədəflər qoymalıdır.

2. Bəzi mövzu və ya fənlərdə təlim uğuru aşağı olsa da, uğur qazana biləcəyinə inamı dəstəkləməlidirlər.

3. Evdə təlimə, öyrənməyə qarşı maraq meydana gətirən bir mühit yaradılmalıdır.

4. Məktəbdə və evdə uşağın həyata keçirdiyi təlimlə bağlı fəaliyyətləri ilə maraqlanılmalı, onlar dəstəklənməli və bəzən onlarla birlikdə bu fəaliyyətlərdə valideynlər özləri də iştirak etməlidirlər.

5. Təlim uğuru ilə bağlı valideynlər istedadlı uşaqları digər övladları ilə və ya onların yoldaşları ilə müqayisə etməməlidirlər.

6. Uşağın təlim fəaliyyətləri ilə bağlı düşüncələrini ortaya qoyması valideynlər tərəfindən dəstəklənməlidir.

Ailələrin uşaqlarının ehtiyaclarını izləmələri və potensiallarını ortaya çıxarmaları üçün gərəkli mühiti yaratmaları lazımdır. Bu, rəsm və musiqi kimi bədii fəaliyyətlər və ya bilik və bacarıqlarını sınaqacaqları müsabiqələr ola bilər. Təbii ki, bunun üçün ailələrin müəllim və məktəb psixoloqu ilə daim təmasda olması vacibdir. Bəzən uşaqlar haqqında mühüm məlumatları onları təbii mühitdə müşahidə etməklə əldə edilir ki, bu da müəllimin müşahidələrini dəyərli edir.

Təhsili və inkişafı lazımi səviyyədə dəstəklənməyən istedadlı uşaq tək-cə akademik deyil, həm də davranış baxımından problemlərlə üzləşə bilər. Məsələn, istedadlı yeniyetmə və gənclər qeyri-etik olsa da, kibercinayətkarlıq edərək yüksək səviyyəli texnologiya bacarıqlarından sui-istifadə edə bilər. Ona görə də bu uşaqların inkişafında, tərbiyəsində və asudə vaxtlarının dəyərləndirilməsində ailənin rolu böyükdür.

Çox vaxt istedadlı uşaqlar sahib olduqları mükəmməl bir nitq qabiliyyətlərindən istədikləri bəzi şeyləri əldə etmək üçün istifadə edirlər və bu zaman valideynlər hansı davranışı göstərəcəkləri ilə bağlı tərəddüddə qalırlar. Bu situasiyada ailələr çox vaxt uşaqların diktə etdiyi qayda və təlimatları qəbul etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu zaman təbii ki, valideynlər müəyyən bir səviyyəyə qədər qaydaları müəyyənləşdirmələri lazımdır. İstedadlı uşaqların da digər uşaqlar kimi müəyyən yerə qədər nizam-intizam qaydalarına ehtiyac hiss etdiyi unudulmamalıdır.

Ümumiyyətlə, istedadlı uşaqların yaşlılarına görə daha uyumlu olmaları düşünülür. Lakin istedadlı uşaqların da yaşlıları kimi problemlə davranışlar göstərmələri normal bir haldır. Əslində istedadlı uşaqlara nəzarət etmək çox çətinidir. Bu səbəbdən də ailələr istedadlı uşaqların problem davranışlarının qarşısını almaqda çətinlik çəkirlər.

İstedadlı uşaqlarda müşahidə edilən bəzi davranışlar sosial olaraq qəbul edilməz kimi görünə bilər. Lakin bir çox hallarda bu vəziyyət onların istedadlı olmaları səbəbindən meydana gəlir. Məsələn, istedadlı uşaqlar sinifdə verilən suallara qışqıraraq cavab verərək səbirsizlik göstərə bilərlər. Bu səbirsizlikləri onların maraqlarından qaynaqlanır.

Təbii ki, uşağın idrak qabiliyyətinin yüksək olmasında və ya müəyyən sahələrdə istedadlı olmasında irsiyyətin böyük payı olsa da, sosial bacarıqlar, emosiyaların tənzimlənməsi, şəxsiyyətin inkişafı kimi sahələrdə mühüm rol oynayan müəyyənedici faktor ətraf mühitdir. Ailə münasibətləri ətraf mühit amillərinin əsasını təşkil edir. Əgər istedadlı uşaqların uğura meyilli irsiyyət zəminləri effektiv ailə münasibətləri ilə dəstəklənsə, bu uşaq üçün tam xoşbəxtlik və uğur olacaqdır. Əks halda bu zəngin daxili potensial uşağın şəxsiyyətinin inkişafında ciddi mənfi cəhətlərə çevrilə bilər.

Bunun üçün də bəzən istedadlı uşaqlarda:

- Mükəmməlliyətçi və qətiyyətli şəxsiyyət strukturları onların özləri ilə bağlı yüksək gözləntilərə sahib olmalarına və özlərinə qarşı bir çox hallarda zərər vura biləcək tələbkarlığa səbəb ola bilər.

- Sorğulama (hər hansı bir hadisəni geniş təhlil edib suallar vermək) qabiliyyəti yüksək səviyyədə olduğundan idarə edənlərə, rəhbərlərə qarşı tez-tez münaqişəyə girə bilərlər.

- Məktəbdə asanlıqla qazandığı təlim uğur onun müntəzəm dərs çalışması vərdişlərinə xələl gətirə bilər.

- Onların digər uşaqlardan daha tez öyrənmələri və özünü ifadə etmə istəkləri sinif mühitində nizam-intizamı pozmasına və sinif qrupundan təcrid olunmasına səbəb ola bilər.

- Digər uşaqlardan öndə olmaq onlarda yaşadılarını özündən aşağı görmə kimi hissləri inkişaf etdirə bilər. Qrupun da həmçinin uşağı "özündən razı" kimi etiketləməyə başladığı üçün qütbləşmə arta bilər.

- Monotonluqdan tez sıxıldıqları üçün, fəaliyyətlərdən asanlıqla diqqətlərini yayındıra və işlərini tamamlamaqda problem yaşaya bilərlər.

- Tez öyrəndikləri üçün bir müddət sonra çox şeyi öz bildikləri kimi etməkdə təkid edə bilərlər.

- Emosional təbiətlərinə görə uğursuzluq və ya rədd edilmənin güclü təsiri altında ola bilərlər.

- Mənfi emosiyaların (dəyərsizlik və uğursuzluq kimi) öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkirlər və sinifdə danışmaq, böhtan atmaq, rəqibini başqalarına qarşı təşkilatlandırmaq kimi uyğun olmayan davranışlar göstərə bilərlər.

Belə halların artması ilə tədricən öz emosiyalarını və davranışlarını tənzimləyə bilməyən istedadlı uşaqlar yeniyetməlik dövründə mənlilik şüurunda deformasiyalara və problemlili şəxsiyyət xüsusiyyətləri qazanmağa meyillidirlər.

İstedadlı uşağın gələcəkdə toplumda yüksək səviyyəyə gəlmələrinə yardım edəcək potensial imkanları effektiv ailə münasibətləri ilə dəstəklənmədikdə, o, uğurlu, lakin sosial cəhətdən uyğun olmayan, yaşadılarını tərəfindən bəyənilməyən, davamlı sosial əlaqələr qura bilməyən bir insana çevrilə bilər.

Effektiv ailə münasibətlərinin ən mühüm komponenti uşaq üçün sərhədlər qoymaqdır. Qaydaların olmadığı bir mühitdə uşaq bir müddət sonra özünə nəzarəti itirəcəkdir. İstedadlı uşaqlar üçün effektiv sərhədləri təyin edərkən ailələrin nəzərə alınmalı cəhətlər bunlardır:

1) Verilən azadlığı və ya məsuliyyəti necə dəyərləndirdiyinə diqqət etmək lazımdır.

2) Qaydalar haqqında onunla söhbət etmək və hisslərini dinləmək hüququ vermək lazımdır.

3) Davranışlarının nəticələri ilə onları üzləşdirmək və onlara bu nəticələri yaşamaq imkanı vermək lazımdır.

Bundan əlavə, emosiyalarını tənzimləyə bilmədiyi neqativ həyat hadisələri ilə qarşılaşdıqları zaman uşaqla söhbətlər aparmaq effektiv ünsiyyət üçün zəruri şərtidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tez-tez emosional çalxalanmalar yaşayan bu uşaqlar öz emosiyalarının öhdəsindən gəlmək üçün rəhbərliyə ehtiyac duyurlar. Onların ən ciddi səhvi, xüsusən də valideynlərə açıq olduqları zaman, daim özlərini başqaları ilə müqayisə etməkdir. “Uğurlu deyiləm”, “o yaxşı uşaqdır, mən deyiləm”, “həmişə səhv edirəm”, “ən çox müəllim onu bəyənir” kimi düşüncələrlə valideynlər rastlaşa bilər. Uşağın bu müqayisələri aparması onun mənfi hisslərini daha da gücləndirir.

İstedadlı uşaqların həyatında zehni proseslərin inkişafı ilə birlikdə onların emosional və sosial bacarıqlarını dəstəkləyən fəaliyyətlərə də yer verməlidirlər. Ailələrin istedadlı övladlarından yüksək gözləntilər tələb etmələri uşaqlara mənfi təsir göstərdiyi aşkara çıxarılmışdır. Bu cür ailələrin uşaqlardan yüksək müvəffəqiyyət tələb etməkdə ısrarlı olmaları uşaqlarda mənfi emosional vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Həmçinin, yüksək istedadla malik uşaqların mükəmməllik

xüsusiyyətləri tənha qalmalarına səbəb olur ki, bu da istedadlı uşaq üçün narahatlıq yaradan bir vəziyyətdir. Çünki başqalarından fərqli olduqlarının fərqində olan uşaq digər tərəfdən də sosial qəbul görmək üçün səy göstərir. Sosial olaraq yalnızlığa sürüklənmiş istedadlı uşaq yüksək emosional həssaslığı səbəbindən çox ağır psixoloji travma yaşaya bilər. Bu səbəbdən də valideynlərin övladlarının sosial olaraq tutduqları mövqe ilə bağlı məlumatla sahib olmalıdırlar.

Bir çox hallarda valideynlərin özlərinin həyata keçirə bilmədikləri ideyalarını öz yüksək və ya xüsusi qabiliyyətli uşaqlarının həyata keçirməsi kimi yüksək gözləntiləri də uşaqlara mənfi emosional təsir göstərir. Mütəxəssislər uşaqlardakı mükəmməlliyətçilik anlayışı üzərində valideynlərin uşaqları üçün müəyyənləşdirdikləri niyyətlərin təsirini araşdırdıqları zaman, bu nəticələrə paralel olaraq istedadlı uşağın valideynlərinin öz mükəmməlliyətçilik tələbatlarının övladları üçün müəyyənləşdirdikləri məqsədlər ilə əlaqəli olduğu qənaətinə gəlmişlər. Aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, istedadlı uşaqların nümayiş etdirdiyi və ailələri tərəfindən dəstəklənən yüksək hədəflərə nail olmağa çalışarkən, yaşadıkları gərginlik və stresin qarşısını almaq üçün valideynlərə özləri və uşaqları üçün real planlar hazırlamaları mövzusunda psixoloji yardım edilməlidir.

İstedadlı uşaqların bir çoxu hisslərini asanlıqla və istəklilə paylaşır. Bəziləri isə hissləri ilə bağlı danışarkən özlərini narahat hiss edirlər. İkinci qrupa aid olan uşaqlar söhbətin istiqamətini çox vaxt özlərini daha rahat hiss edə bildikləri intellektual mövzulara və həyatın reallıqlarına çevirməyə çalışırlar. Çünki sahib olduqları həddən artıq həssaslıq səbəbindən hisslər istedadlı uşaqlar üçün məntiqdən kənar, qeyri-müəyyən və riskli mahiyyət daşıyır. Bu da hissləri ilə bağlı söhbətlərdən qaçmalarına səbəb olur. Valideynlərin xüsusilə ikinci qrupda olan istedadlı uşaqlara hisslərini ifadə etməsinin normal olmalarını nümunələr əsasında açıqlamaları faydalı olacaqdır.

Məktəb psixoloqu tərəfindən valideynlərə psixoloji yardım fəaliyyətləri zamanı bu cəhətlərə diqqət etmələri söylənməlidir:

1. İstedadlı uşaqların özləri haqqında real düşüncələrə sahib olmaları üçün müsbət və mənfi cəhətlərini bilmələri, sahib olduqları qabiliyyətlərdən doğru istifadə edə bilmələri və zəif cəhətlərini inkişaf etdirmələri təmin edilməlidir.

2. İstedadlı uşaqlar nitq qabiliyyətinin inkişafı və buna bağlı olaraq da özlərini, düşüncə və hisslərini düzgün ifadə etmə bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün gündəlik yazmağa həvəsləndirilməlidir. Bu həmçinin istedadlı uşağın sosial münasibətlərini geniş təhlil etməyə, ifadə edə bilməyi emosiyalarının dərin analizini aparmağa və özünü tanımağa imkan yaradır.

3. İstedadlı uşağın ailədə özü üçün nümunə götürə biləcəyi yetişkinlərlə görüşməsi üçün lazım olan imkan yaradılmalıdır.

4. Uşağa qarşı valideynlərin həddən artıq qoruyucu, rəddedici olması və ya ondan patensialının üstündə çox şey gözləməsi uşaqda gərginlik və narahatlıq yaradacağı üçün bu cür davranışlardan uzaq olmaq lazımdır.

5. İstedadlı uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün yaşadları ilə müxtəlif fəaliyyətlərdə iştirakı stimullaşdırılmalıdır.

6. Valideynlər mütləq istedadlı uşaqlarla münasibətlərində mükəmməlliyətçilik və həddən artıq həssaslıq hisslərini hər zaman göz önündə tutmalıdırlar.

İstedadlı uşağa sahib olan valideynlərin qarşılaşdığı ən vacib problemlərdən biri də ailədəki digər uşaqların qısqançlığına səbəb olmadan bütün uşaqlarına eyni və bərabər paylanmış qayğı və diqqət göstərməkdir. Aparılan araşdırmalarda istedadlı uşaqlara sahib ailələrin daha çox psixoloji məsləhət almaq istədikləri mövzunun ailədə ünsiyyət kateqoriyasından olduğu müəyyən edilmişdir. Bu mövzularda istedadlı uşağın daha çox qayğı və diqqət tələb etməsi, bacı yaxud qardaşları ilə aralarındakı qısqançlıq, yola gedə bilməmələri və s. aiddir.

Uşağın öz istedadının fərqində olması səbəbiylə özünü bəyənməsi, bunu yaşadlarına göstərməsi, bunun nəticəsində də yaşadları tərəfindən kənarlaşdırılması, yoldaşları ilə uyğunsuzluğu, ailədəki digər uşaqlarla problem yaşadıkları zaman da valideynlər böyük çətinliklərlə qarşılaşırlar. Valideynlər istedadlı uşağa bu problemin həllinə yönəlmiş, digər övladlara laqeyd yanaşmadan əlavə təsir imkanları yaratmalıdırlar. Bu təsirlərlə bağlı ailələrə psixoloji məsləhət və pəhbərlik dəstək göstərmək vacibdir. Bundan başqa, ailələrə istedadlı uşaq ilə bağlı qarşılaşdıqları problemləri həll etmələri üçün təlimlər, seminarlar, diskussiyalar təşkil edilməlidir.

İstedadlı uşaqların yaşadıkları problemlər eyni zamanda valideynlər arasında olan

münaqişələrdən də qaynaqlanır. Araşdırmalar nəticəsində, ailə münasibətlərinin normal olmadığı mühitdə yaşayan istedadlı uşaqların bir çox sosial və emosional problemlərlə üzləşməsi müşahidə olunur. Buna görə də, istedadlı uşaqlara sahib ailələr ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə psixoloji rəhbərlik və məsləhət kimi yardımlardan yararlanmalıdırlar.

Məktəb psixoloqları valideynlərə ailədaxili münasibətlərlə bağlı aşağıdakı məsləhətləri verməlidirlər:

1. İstedadlı uşağın olduğu bir ailədə valideynlər üzərlərinə düşən məsuliyyətləri işbirliyi ilə həyata keçirməlidirlər.

2. Valideynlər uşaq ilə bağlı qərarlar alarkən uşağın da fikirlərinə önəm verməli və diqqətə almalıdırlar. Beləliklə uşağın verilən qərarları sahiblənməsi, davranışlarının məsuliyyətini öz üzərinə götürməsi təmin edilir və fərdi inkişafı dəstəklənmiş olur.

3. Ailə içində uşağın hər mövzuda valideyni ilə paylaşacağı bir mühit yaradılmalıdır. Uşağın mənfi davranışları da mühakimə edilmədən təhlil olunmalıdır. Belə bir ailə mühitində istedadlı uşaq yaşadığı bütün sıxıntıları paylaşar və tək başına problemləri həll etmək məcburiyyətində qalmaz.

4. İstedadlı uşaqların maraq dairələri geniş olduğundan valideynlər verilən suallara cavab vermədə həvəsli olmalı, lazım gəldiyində suallara cavab birlikdə araşdırılaraq tapılmalıdır.

5. İstedadlı uşaqların ailələri bir çox hallarda istedadlı uşağa sahib olmağı bir qürur qaynağı olaraq görür, dost, yaxın qohumların yanında, xüsusən də istedadlı uşağın da olduğu mühitdə bu vəziyyəti həddən artıq şişirdirlər. Bu da uşaqda özünü həddən artıq bəyənmə, ərköynlük, həddən artıq güvən kimi sosial problemlərə səbəb olar. Bu səbəbdən də istedadlı uşağın etikətlənməsindən qaçmaq lazımdır.

6. İstedadlı uşaq ilə ailə üzvləri arasındakı münasibətlərdə bəzən problemlər yarana bilər. Övladlar arasında qısqanclıq hissi və rəqabət istedadlı uşaqlarda daha çox özünü göstərə bilər. İstedadlı uşağın məsuliyyəti sadəcə bir valideynin üzərinə düşdüyü zaman ata-ana rolunda tarazlıq sarsıla bilər. Ailədaxili münasibətlərdə, ailədə həmrəylikdə, paylaşmada ortaya çıxan problemlər istedadlı uşaqlara həssaslıqları səbəbindən daha çox təsir edir. Bu cəhətləri valideynlər daim göz önündə tutmalıdırlar.

7. Ailə içərisində səmimi ünsiyyətin qurulduğu, düşüncələrin qarşılıqlı hörmətə dayanaraq sərbəst şəkildə müzakirə edildiyi bir mühit meydana gətirilməlidir.

8. İstedadlı uşağın valideynlərini və ailənin digər üzvlərini yönləndirməsinə icazə verilməməlidir.

9. Ailə içərisində istedadlı uşağın da normal uşaqlar kimi davranışlar göstərəcəyi valideynlər tərəfindən qəbul edilməlidir. Ailənin istedadlı uşaqdan kamil bir insana məxsus davranış gözləməsi ailədə uşaq ilə ailə böyükləri arasındakı münasibətlərə mənfi təsir göstərə bilər.

10. İstedadlı uşağa qazandırılmaq istənilən dəyər və davranışlar valideynlərin özlərinin davranışlarında və bir-birlərinə qarşı münasibətlərdə birbaşa olaraq göstərilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə.Ə., Sultanova İ.H. Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin istedadlı yolları. Bakı: 2008
2. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar: psixopedaqoji məsələlər. Bakı, 2005.
3. Əliyev R.İ. Məktəbdə psixoloji xidmətin aktual məsələləri. Bakı, 2004
4. Bəylərov E.B. İstedadlı uşaqlarla təlimin təşkili və məzmunu. Bakı, 2016,
5. Arlene R. Devries, Edward R. Amend, James T. Webb, Janet L. Gore (Çeviren: Uyaroğlu B., Bülbün Aktı B). Üstün yetenekli çocuklar: uzmanlar ve aileler için el kitabı. İstanbul, 2021.
6. Шумакова, Н.Б. Обучение и развитие одаренных детей. Москва, 2004.

SUMMARY

Solmaz Hasanli

PSYCHOLOGICAL SUPPORT ACTIVITIES FOR
FAMILIES OF GIFTED CHILDREN

Every talented child can be considered an asset of the member of the society. Development of talented people towards their potential, bringing them to the society and at the same time becoming one of the figures who play a key role in the development of that society is one of the main tasks of both the education system and the families with talented children who make up the society. In the education system, specialist personnel are directly engaged in this work. But it is difficult for families to express the same sentiment. In this regard, psychological support activities for the families of gifted children is a very important issue.

In order to prevent gifted children from disappearing in the social environment, to help them develop and adapt, they and their families should be provided with a high level of psychological guidance. In this regard, it is necessary to first pay attention to who gifted children are, how they learn, and what their pedagogical needs are. Because in many cases, families and educators do not know the needs of gifted children. If the needs of gifted children are not paid attention to, it will not be possible to develop their abilities and interests at a sufficient level. A student who is not aware of his talent will not be guided in the right direction and will have problems with social self-affirmation. In this regard, psychological service activities occupy an important place at each level of education (pre-school, primary, secondary and higher education). Of course, the object of these service activities should be not only gifted children, but also their parents. Because the role and importance of parents in the formation of talented children as a personality and in determining their future plans is great.

Key words: gifted child, family, psychological help, psychologist, parent.

РЕЗЮМЕ

Солмаз Гасанлы

МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКЕ
СЕМЕЙ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ

Каждый талантливый ребенок может считаться достоянием общества, членом которого он является. Развитие талантливых людей в направлении их потенциала, приведение их в общество и одновременно становление одной из фигур, играющих ключевую роль в развитии этого общества, является одной из главных задач как системы образования, так и семей с талантливыми детьми. детей, составляющих общество. В системе образования этой работой непосредственно занимаются кадры специалистов. Но семьям трудно выразить то же самое чувство. В связи с этим деятельность по психологическому сопровождению семей одаренных детей является очень важным вопросом.

Для того чтобы одаренные дети не исчезали в социальной среде, чтобы помочь им развиваться и адаптироваться, им и их семьям необходимо обеспечить высокий уровень психологической помощи. В связи с этим необходимо в первую очередь обратить внимание на то, кто такие одаренные дети, как они учатся, каковы их педагогические потребности. Потому что во многих случаях семьи и педагоги не знают потребностей одаренных детей. Если на потребности одаренных детей не обращать внимания, не удастся развить их способности и интересы на достаточном уровне. Ученик, не осознающий своего таланта, не будет направлен в нужное русло и будет иметь проблемы с социальным самоутверждением. В связи с этим деятельность психологической службы занимает важное место на каждой ступени образования (дошкольное, начальное, среднее и высшее образование). Конечно, объектом этих сервисных мероприятий должны быть не только одаренные дети, но и их родители. Потому что велика роль и значение родителей в формировании талантливых детей как личности и в определении их планов на будущее.

Ключевые слова: одаренный ребенок, семья, психологическая помощь, психолог, родитель

İNTİQAM CƏBRAYİLOV

intiqramcebrayilov@gmail.com

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ

Məqalədə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin təhsilə göstərdiyi diqqət və qayğıdan bəhs edilir. Burada Heydər Əliyevin təhsil sahəsində apardığı islahatlar konseptual yanaşma əsasında təhlil edilərək ümumiləşdirilir. İlk növbədə təhsilin məzmununda aparılan yeniliklərdən bəhs edilir. Müəllif təhsilin məzmununda milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətdə nəzərə alınması ilə bağlı Heydər Əliyev ideyalarının əhəmiyyətini diqqətə çatdırır.

Müəllif Heydər Əliyev irsinə müraciət edərək faktlar əsasında onun təhsil quruculuğu sahəsindəki fəaliyyətini də təhlil edir. Yeni modern məktəblərin açılması, onların infrastrukturunun formalaşdırılması ilə bağlı fikirlərini, tövsiyələrini şərh edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, Heydər Əliyev Azərbaycan təhsilinin inkişafında, Avropaya, dünyaya inteqrasiya olunmasında qətiyyətli addımlar atmış və müstəqil Azərbaycanın milli təhsil sistemini formalaşdırmışdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev irsində milli təhsilin cəmiyyətin həyatındakı roluna dair ideyaları maraqlıdır.

Heydər Əliyev təhsilin cəmiyyət həyatındakı rolundan bəhs edərkən ilk növbədə cəmiyyət üçün layiqli vətəndaşların formalaşdırılmasını xüsusi olaraq qeyd edir. Tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətin, bəşəriyyətin taleyi bu gün təhsil alan gənclərdən xeyli dərəcədə asılıdır. Ona görə də təhsil hər şeydən əvvəl, humanist düşüncəli, təkə özünü deyil, cəmiyyətin taleyi üçün məsuliyyət daşıyan insan tərbiyə etməli, həyata hazırlamaladır.

Heydər Əliyev irsində şəxsiyyətə yönəlmiş təhsilin idarə edilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, müasir dövrün tələblərinə cavab verən kadrların hazırlanmasının zəruriliyi, vətəndaş-şəxsiyyətin formalaşdırılması və digər vacib məsələlərlə bağlı mükəmməl konsepsiya vardır.

Heydər Əliyevin ideyaları bu gün də Azərbaycan təhsilinin inkişaf konsepsiyasının başlıca müddəalarıdır.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, təhsil, irs, cəmiyyət, vətəndaş, tərbiyə, şəxsiyyət, islahat, məzmun, idarəetmə, məktəb, kadrlar, dəyərlər, inkişaf, formalaşma, siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni əsas

Giriş

Görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində müstəsna xidmətləri olan böyük şəxsiyyətdir. Onun həyatı, fəaliyyəti bütövlükdə Azərbaycan xalqının inkişafına, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranmasına, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğuna həsr edilmişdir. O, uşaqlıq və gənclik illərində mükəmməl təhsil almış, özünün zəhməti, istedadı sayəsində böyük uğurlar qazanmış, ən çətin, mürəkkəb situasiyalarda parlaq zəkası, müdrik düşüncəsi ilə sabaha doğru inamla addımlamışdır. Heydər Əliyev Ümummilli liderdir.

Öz xalqının sevimli rəhbəri, Ümummilli lider olmaq olduqca böyük məna daşıyır və idarəçilik, şəxsi keyfiyyətləri ilə digərlərindən daha çox üstünlüyü ilə fərqlənir. Heydər Əliyev bu baxımdan xüsusilə seçilən sevimli rəhbər olmuş və Ümummilli lider kimi xalqımızın yaddaşında həmişə qalacaqdır.

Heydər Əliyev irsində milli təhsil və kadr hazırlığı problemlərinə baxış

Heydər Əliyev irsi ilə tanışlıqdan, aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, onun istər birinci, istərsə də ikinci hakimiyyəti dövründə digər sahələrlə yanaşı, təhsil sahəsi də daim diqqətdə saxlanılmış, təhsilin inkişafına qayğı göstərilmişdir.

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər təyin olunduqdan sonra ölkəmizdə milli təhsilin inkişafına diqqət və qayğının artırılması ulu öndərimizin milli təəssübkeşlik hissindən, gələcək hədəfləri düzgün müəyyənləşdirmək bacarığından, Ümummilli lider kimi mənəvi keyfiyyətlərinin zənginliyindən irəli gəlirdi.

Tarixdən məlumdur ki, sovet dövründə azərbaycanlılar hərbi xidmət keçmək üçün əsasən inşaat, tikinti hərbi hissələrinə göndərilirdilər. Bu isə yanlış olaraq gənclərimizin rus dilini bilməmələri ilə əlaqələndirilirdi. Əslində isə burada məqsəd tamamilə başqa idi. Azərbaycanlıların hərbi biliklərə dərinlən yiyələnməməsi, o zaman mərkəzi sovet hökumətinə daha çox sərf edirdi. Lakin ulu öndərimiz Azərbaycanın gələcəkdə hərbi biliklərə dərinlən bələd olan mütəxəssislərə, istedadlı milli zabidlərə böyük ehtiyac olacağını düşünür və bu problemin həlli yollarını axtarırdı. Sovet İttifaqının rəhbərləri ilə danışıqlar apararaq, nəhayət, ulu öndərimiz məqsədinə nail ola bildi. Belə ki, 1971-ci ildə Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Lisey yaradıldı və azərbaycanlı gənclərin hərbi təhsil alması üçün geniş imkanlar açıldı.

Tədqiqatlar göstərir ki, Sovet dövründə idarə və müəssisələrdə də, xüsusilə hərbi təhsil müəssisələrində rəhbər kadrlar əsasən qeyri-azərbaycanlılardan, slavyan xalqlarına mənsub olan insanlardan təyin olunurdu. Bu da ölkəmizdə milli dəyərlərin qorunmasına, milli şüurun inkişafına mane olur, gənclərdə milli özünüdərk hissənin formalaşmasının qarşısını alırdı. Bu məsələlərin mahiyyətini yaxşı bilən Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən etibarən milli kadrların yetişdirilməsinə böyük əhəmiyyət verdi, ayrı-ayrı idarə və müəssisələrdə, həmçinin hərbi hissələrdə azərbaycanlıların mühüm vəzifə postlarını tutmasına nail oldu.

O zaman Bakıda Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbi ilə tanış olan ulu öndər burada məktəb rəhbərliyində bir nəfər də azərbaycanlının olmamasını biləndə dərhal tədbirlər görməyə başlayır. Bu ali məktəbə rəhbər azərbaycanlı kadrların gətirilməsinin qarşısını almaq üçün ulu öndərə məlumat verirlər ki, polkovnik rütbəsini daşıyan şəxsi buraya rəhbər təyin etmək olmaz. Rəhbər yalnız general rütbəsi daşıyan şəxs olmalıdır, Azərbaycanda da belə milli kadr yoxdur.

O zaman Heydər Əliyev Almaniyada xidmət edən azərbaycanlı general-mayor Bərşadlı ilə danışır, onun Azərbaycana gəlməsinə, vətəndə xidmət etməsinə və həmin vəzifəyə onun təyin olunmasına nail olur. Əlbəttə, ulu öndərin rəhbərliyi dövrünə aid çoxsaylı belə faktlar vardır. Bu faktlar göstərir ki, Heydər Əliyev xalqın, millətin inkişafına nail olmaq üçün ilk növbədə təhsilə böyük önəm vermiş, milli kadrların yerləşdirilməsinə ən başlıca vəzifələrdən biri hesab etmişdir. Sonrakı tarixi hadisələr ulu öndərin nə qədər uzaqgörən siyasətçi olduğunu bir daha təsdiqlədi. Belə ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin siyasi-mədəni həyatında, eləcə də hərbi sahəsində qazandığımız uğurları məhz Heydər Əliyevin tarixən yeritdiyi siyasətin məntiqi nəticəsi kimi dəyərləndirməliyik.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri ulu öndərin hakimiyyəti dövründə və onun bilavasitə dəstəylə təhsil almış, hərbi xidmət keçmiş şəxslərin iştirakı ilə formalaşdı. Məhz həmin kadrlar və onların yetirmələri orduda, donanmada rəhbər heyətdə təmsil olunaraq ölkəmizin müstəqilliyinin təmin olunması və möhkəmləndirilməsində böyük rol oynadılar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev də Heydər Əliyev məktəbinin ən layiqli nümayəndəsi kimi bu gün ulu öndərimizin siyasi kursunu yüksək səviyyədə, ləyaqətlə davam etdirir.

Ulu öndərin 1970-ci illərdə azərbaycanlıların ölkədən kənarında təhsili ilə bağlı qoyduğu ənənə bu gün də əhəmiyyətli nəticələrini göstərir. O zaman hər il ali təhsil müəssisələrinə qəbul olunmuş azərbaycanlı gənclərin bir qismi Sovet İttifaqının böyük şəhərlərində yerləşən ali məktəblərə göndərilir və onlar müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslara yiyələnərək doğma vətənə qayıdır və Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni həyatının inkişafında səriştəli mütəxəssislər kimi əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayırdılar. Heydər Əliyev 1997-ci il avqustun 29-da Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrin bir qrupu və onların valideynləri ilə görüşündə 1970-80-ci illərdə həyata keçirdiyi tədbirləri diqqətə çatdırmış və demişdir: “70-ci illərin sonunda ildə 800-900 nəfər və 80-ci illərin əvvəlində ildə 1000-1400 nəfərə qədər gənclərimiz respublikamızdan kənardakı ali məktəblərə göndərilirdi. Bunun böyük əhəmiyyəti var idi. İndi biz bunun müsbət nəticələrini görürük... biz respublikamızdan kənarında yeni bir ali məktəb miqyasında mütəxəssislər hazırlanmasına nail olduq. Çünki hər bir ali məktəbə orta hesabla ildə 700-800 nəfər qəbul olunurdu. Əgər biz respublikamızdan kənarında ildə 800-1000 və bundan da çox tələbə qəbul etdirirdiksə və onların ali təhsil almasına nail ola bilirdiksə, hesab etmək olardı ki, ölkəmizdəki ali məktəblərdən başqa, daha bir böyük ali məktəbimiz var idi və bu da Azərbaycan üçün böyük töhfə

idi. Bunun da əhəmiyyəti ondan ibarət idi ki, o vaxtlar respublikamızdan kənar təhsil alan gənclər Sovet İttifaqının tərkibində ən yüksək təhsil verən, təcrübəyə malik olan universitetlərdə oxuyurdular” (Əliyev 1998, 55).

Heydər Əliyev haqlı olaraq cəmiyyətin, xalqın inkişafını hərəkətverici qüvvəsini təhsildə görürdü. Belə ki, hər bir insan təhsil alaraq həm də elm öyrənir, tərbiyə alır, nəticədə yetkin şəxsiyyət kimi formalaşır.

Hələ 1970-ci illərdə ulu öndər böyüməkdə olan nəsillərin elmi biliklərə dərinlən yiyələnməsini xüsusi prioritet məsələ kimi diqqətdə saxlamış və təhsilin məzmununda, elmi, kütləvi jurnallarda, mətbuat səhifələrində elmlilik prinsipinə ciddi əhəmiyyət verilməsini vacib sayırdı. Xüsusilə tarixi faktların saxtalaşdırılmasının yolverilməz olduğunu qeyd edirdi. Bu prinsipiallıq ulu öndərin fəaliyyətində hər zaman özünü göstərmiş və böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. O, tarixin, o cümlədən, Azərbaycan tarixinin olduğu kimi yazılmasını, obyektivliyinin təmin olunmasını vacib məsələlərdən biri kimi qeyd edirdi. Belə ki, məhz şəxsiyyətin yetişməsində tarixi biliklərin, tarixi dəyərlərin rolunu xüsusi vurğulayaraq ulu öndər vətən tarixinə hörmətlə yanaşılmasını tövsiyə edirdi. Tarix dəyəri özündə ehtiva edən böyük xəzinədir. Dəyərlər isə xalqın gələcəyinin təminatçısıdır. Dəyərləri qorumaqdan, onları öyrənmədən, dərk etmədən xalqı gələcəyə aparmaq, onun varlığını qorumaq çətinlikdir. Bu baxımdan tarixi oxumaq, öyrənmək, dərk etmək, milli mənləşməyə yiyələnmək, milli varlığını hiss etmək deməkdir. Ona görə də təhsil müəssisələrində tarixi biliklərin dərinlən mənimsənilməsi əhəmiyyətli hesab edilir.

Ümummilli liderimiz Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə təhsil sahəsində islahatlar apararkən struktur məsələləri ilə yanaşı, məzmununda millilik komponentini ön plana çəkirdi. Təbiidir ki, ictimai-humanitar fənlərin məzmununda millilik özünü qabarıq şəkildə göstərə bilər. Ona görə də ulu öndərimiz Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası və s. kimi fənlərin tədrisindən bəhs edərkən onların milli ruhlu vətəndaş yetişdirmək imkanlarına xüsusi diqqət yetirirdi. 2000-ci ilin sentyabrın 1-də yeni dərslərin başlanması və bilik günü münasibətilə Bakının Nərimanov rayonu 82 saylı pilot orta məktəbində keçirilən təntənəli toplantıda çıxış edərkən ümummilli liderimiz demişdir: “...Müstəqil Azərbaycanın hər bir gənci məktəbdə təhsil alaraq, öz xalqının, millətinin qədim zamanlardan indiyə qədər olan tarixini gərək yaxşı bilsin. Əgər bunu bilməsə o, həqiqi vətənpərvər ola bilməz. Əgər bunu bilməsə o, millətini qiymətləndirə bilməz. Əgər bunu bilməsə, öz millətinə olan mənsubiyyəti ilə istənilən səviyyədə fəxr edə bilməz. Ancaq təkə tarix deyil, bizim zəngin ədəbiyyatımız var. Azərbaycan ədəbiyyatı qədim dövrlərdən indiyədək öz zənginliyi ilə bütün dünya xalqları içərisində öncül yerlərdə olubdur. Demək, bu həm bizim tariximiz, həm mədəniyyətimiz, həm də milli mənləşməyimizdir” (Əliyev 2009,193).

Heydər Əliyev hər zaman təhsildə yenilənməni, yeni mexanizmlərin tətbiqini vacib saymış və bu problemlərin həllinə istiqamət verməklə dəstəyini əsirgəməmiş, ən mühüm məsələlərdə işin təşkilinə rəhbərlik etmişdir.

Hələ 1990-cı illərdə Heydər Əliyev Naxçıvanda işləyərkən yeni dövrün tələblərinə uyğun məktəblərin açılması təşəbbüsü ilə çıxış etmiş, bu sahədə qardaş Türkiyənin təcrübəsindən faydalanmağın əhəmiyyətli olduğunu bildirmişdir. Beləliklə, həmin dövrdə Naxçıvanda Türkiyə ziyalılarının iştirakı ilə açılmış yeni tipli məktəb Azərbaycan təhsil tarixinə öz töhfələrini vermişdir.

Təhsil cəmiyyətin inkişafının siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni əsası kimi

Heydər Əliyev cəmiyyətin inkişafında təhsilin bir vasitə, sistem olaraq əhəmiyyətindən bəhs edərkən ilk növbədə onun siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni əsas kimi dəyərini ön plana çəkir və bu dəyərin mahiyyətinə aydınlıq gətirirdi. Ulu öndərimizin irsində bu baxımdan təhsilin cəmiyyətin siyasi əsası kimi təsir gücü əsaslandırılmışdır. Həqiqətən, cəmiyyətin siyasi əsaslarının formalaşmasında təhsilin müstəsna rolu vardır. Məhz siyasi düşüncə, siyasi baxışlar, siyasi ideyalar təhsil vasitəsilə formalaşdırılır. Şəxsiyyətin mövqeyi, siyasi dünyagörüşünün formalaşmasında təhsil müəyyən mənada açar rolunu oynayır. Ona görə də daim oxumaq, öyrənmək, o cümlədən özünütəhsillə məşğul olmaq insanın cəmiyyətə daha çox fayda vermək imkanlarını artırır.

Elmi araşdırmalar və təcrübədən məlumdur ki, cəmiyyətin siyasi-iqtisadi, sosial-mədəni həyatında baş hadisə və proseslərlə bağlı öyrənilən biliklər, əldə olunan bacarıqlar bu və ya digər

fəaliyyətin əsasında hərəkətverici qüvvə kimi özünü göstərir. Zəruri bilik və bacarıqlar isə təhsil prosesində formalaşır. Bu da məktəbin, təhsil almağın, müəllim əməyinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu təsdiqləyir. Ulu öndər bu məsələlərdən bəhs edərək deyirdi: “Elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində əldə etdiyimiz nailiyyətlər, Azərbaycan xalqının bugünkü yüksək təhsil, elm, mədəniyyət səviyyəsi, şüur səviyyəsi – bunların hamısı ilk növbədə müəllimlərin, məktəbin səyi ilə olub, onların xidmətlərinin nəticəsidir. Biz bu nailiyyətləri heç vaxt unuda bilmərik. Çünki bunlar bizim milli sərvətimizdir. Ona görə də mən xalqımızı bu yüksək elm, təhsil, mədəniyyət səviyyəsinə gətirib çıxarmış Azərbaycan məktəbinə, müəllimlərə, Azərbaycan müəllimlərinin bütün nəsillərinə dərin minnətdarlığımı bildirirəm və xalqın iradəsini ifadə edərək deyirəm ki, biz Azərbaycan məktəbi ilə, təhsili ilə, müəllimləri ilə fəxr edirik” (Əliyev 1997, 116-117).

Heydər Əliyev yeni təhsil quruculuğunda məktəb tikintisi, onun maddi-texniki bazası, infrastrukturunu, idarə olunması və digər məsələlərə kompleks yanaşılmasına böyük əhəmiyyət verirdi. Onun respublikamıza rəhbərliyi dövründə minlərlə yeni məktəb binası tikilmiş, maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması, möhkəmləndirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər görmüşdür. Tədqiqatlar göstərir ki, hələ ötən əsrin 70-ci illərində-80-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanda ildə 100 məktəb tikilib istifadəyə verilirdi (Əliyev 1998, 129).

Nəticə

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin təhsilə diqqət və qayğısını, təhsilin inkişafına verdiyi töhfələri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

- Cəmiyyətin siyasi, sosial -iqtisadi və mədəni əsası kimi təhsilə daim prioritet sahə kimi diqqət və qayğı göstərilməsi;

- Təhsilin məzmununun müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasına dair əsaslandırılmış mövqeyi;

- Təhsilin məzmununda millilik amilinə xüsusi əhəmiyyət verilməsinə dair baxışları;

- Təhsilin inkişafında milli və bəşəri dəyərlərin vəhdətinin nəzərə alınmasının vacibliyinin əsaslandırılması;

- Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsilinə, dünya təhsilinə inteqrasiya olunmasının spesifik cəhətlərinin nəzərə alınması;

- Təhsildə inteqrativ yanaşmanın nəzərə alınması;

- Təhsildə demokratik idarəetməyə, hesabatlılığa davamlı olaraq ciddi diqqət yetirilməsi;

- Şəxsiyyətyönümlü təhsil mexanizmlərinin tətbiqində ardıcılıq və sistemliliyin nəzərə alınması;

- Təhsilin pillə və səviyyələrində təmayülləşmə proqramlarının tətbiqi;

- Cəmiyyətin layiqli vətəndaşlarının, vətənpərvər şəxsiyyətlərinin formalaşmasında təhsilin rolunun, təsir gücünün artırılması və s.

Qeyd etməliyik ki, bu gün ulu öndərimizin ideyaları cəmiyyətimizin, dövlətimizin inkişafında böyük rol oynayır. Bu ideyalar həm də gələcəyə hədəflənmişdir. Gələcəyə hədəflənən bu ideyalar inkişafımızın təməl prinsipləridir. Bu baxımdan ölkə prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən təhsildə yeni uğurların əldə olunması yeni tarixi şəraitdə təhsilə göstərilən diqqət və qayğının nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. (2004) Azərbaycanın və xarici ölkələrin ali məktəblərinə qəbul olunmuş tələbələrin bir qrupu və onların valideynləri ilə görüşdə giriş nitqi. 29 avqust 1997-ci il. Müstəqilliyimiz əbədidir. On ikinci kitab. Bakı: Azərənşr, 432 s. (s.55)
2. Əliyev H.Ə. (1998) Bakının Nərimanov rayonunda yeni orta ümumtəhsil məktəbinin açılışı mərasimində nitq. 2 sentyabr 1997-ci il. Müstəqilliyimiz əbədidir. Yeddinci kitab. Bakı: Azərənşr, 520 s. (s.129)
3. Əliyev H.Ə. (1997) Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdə giriş sözü. 31 avqust 1994-cü il. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab. Bakı: Azərənşr, 604 s. (s.116-117)
4. Əliyev H.Ə. (2009) Yeni dərs ilinin başlanması və bilik günü münasibətilə keçirilən təntənəli toplantıda nitq. Bakı, Nərimanov rayonu 82 sayılı pilot orta məktəbi. 1 sentyabr 2000-ci il. Müstəqilliyimiz əbədidir. İyirmi doqquzuncu kitab. Bakı: Azərənşr, 520 s. s.193.

SUMMARY

Intigam Jabrayilov

HAYDER ALIYEV AND AZERBAIJAN EDUCATION

The article talks about the attention and care that Heydar Aliyev, the National Leader of the Azerbaijani people, paid to education. Here, Heydar Aliyev's reforms in the field of education are analyzed and summarized based on a conceptual approach. In the first place, the innovations in the content of education are discussed. The author draws attention to the importance of Heydar Aliyev's ideas regarding the consideration of national and universal values in the content of education.

The author addresses the legacy of Heydar Aliyev and analyzes his activities in the field of educational development based on facts. He interprets his ideas and recommendations regarding the opening of new modern schools and the formation of their infrastructure.

It is clear from the research that Heydar Aliyev took decisive steps in the development of Azerbaijani education, integration into Europe and the world, and formed the national education system of independent Azerbaijan. From this point of view, Heydar Aliyev's ideas about the role of national education in the life of the society are of interest.

When talking about the role of education in the life of society, Heydar Aliyev especially mentions the formation of worthy citizens for the society. Studies also show that the fate of society and humanity depends to a great extent on the young people who are studying today. Therefore, education should first of all educate and prepare for life a humanist person who is responsible not only for his own destiny, but also for the fate of the society.

In Heydar Aliyev's legacy, there is a perfect concept of managing personality-oriented education, strengthening its material and technical base, the necessity of training personnel who meet the requirements of the modern era, the formation of citizen-personality and other important issues.

Heydar Aliyev's ideas are the main provisions of the development concept of Azerbaijani education even today.

Key words: *Heydar Aliyev, education, heritage, society, citizen, education, personality, reform, content, management, school, personnel, values, development, formation, political, socio-economic, cultural basis*

РЕЗЮМЕ

Интигам Джабраилов

ГАЙДЕР АЛИЕВ И ОБРАЗОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье рассказывается о том внимании и заботе, которые общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев уделял образованию. Здесь реформы Гейдара Алиева в области образования анализируются и обобщаются на основе концептуального подхода. В первую очередь обсуждаются нововведения в содержании образования. Автор обращает внимание на важность идей Гейдара Алиева относительно учета национальных и общечеловеческих ценностей в содержании образования.

Автор обращается к наследию Гейдара Алиева и анализирует его деятельность в области развития образования на основе фактов. Он интерпретирует свои идеи и рекомендации по открытию новых современных школ и формированию их инфраструктуры.

Из исследования видно, что Гейдар Алиев предпринял решительные шаги в развитии азербайджанского образования, интеграции в Европу и мир, сформировал национальную систему образования независимого Азербайджана. С этой точки зрения представляют интерес идеи Гейдара Алиева о роли национального образования в жизни общества.

Говоря о роли образования в жизни общества, Гейдар Алиев особо отмечает формирование достойных для общества граждан. Исследования также показывают, что судьба общества и человечества во многом зависит от молодых людей, которые сегодня учатся. Поэтому образование должно в первую очередь воспитывать и готовить к жизни гуманиста, ответственного не только за свою судьбу, но и за судьбу общества.

В наследии Гейдара Алиева есть совершенная концепция управления личностно-ориентированным образованием, укрепление его материально-технической базы, необходимость подготовки кадров, отвечающих требованиям современной эпохи, формирование личности гражданина и другие важные вопросы.

Идеи Гейдара Алиева и сегодня являются основными положениями концепции развития Азербайджанского образования.

Ключевые слова: *гейдар алиев, образование, наследие, общество, гражданин, воспитание, личность, реформа, содержание, управление, школа, кадры, ценности, развитие, формирование, политическая, социально-экономическая, культурная основа*

SOLMAZ CABBAROVA

solmazcabbarova@ndu.edu.az.

Naxçıvan Dövlət Universiteti

STEAM TƏHSİLİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Məqalədə STEAM təhsilinin günümüzdə təhsil prosesinə və təlimin səmərəli təşkilinə təsiri haqqında bəhs edilmiş, hazırda məktəbəqədər təhsil müəssisəsi şəraitində şagirdlərimizə STEAM təhsili nə verə bilər sualına cavab axtarılmışdır. STEAM təhsilin əsas global tendensiyalarından biridir. Müasir dövrdə STEAM təhsili anlayışı ilə tez-tez rastlaşırıq və bu sahədə bütün dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də müəyyən işlər aparılır. Müasir dünya təhsil üçün çətin vəzifələr qoyur. Bunlardan biri də uşağı gələcəyin cəmiyyətində həyata hazırlamaqdır. Bunun üçün ondan xüsusi intellektual qabiliyyətlər tələb olunur. Verilən məlumatları almaq, işləmək və praktiki olaraq istifadə etmək üçün bacarıqların inkişafı STEAM texnologiyasının əsasını təşkil edir. Uşaqlar üçün əlavə təhsilin formatı dəyişir. Məqalədə məhz bu sahədə aparılan işlərin bünövrəsinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində qoyulmasının əhəmiyyətliyi göstərilmişdir. Dünyada uşaq bağçalarında İT texnologiyaları üzrə sinif otaqları, STEAM laboratoriyaları, LEGO mərkəzləri yaradılır. Bizim məktəbəqədər təhsil müəssisələrimiz də məktəbdə tətbiq ediləcək yeniliklərə hazır olmalıdırlar. Buna görə də, məktəbəqədər təhsilin inkişafının vektoru STEAM təhsilinin potensialı ilə üst-üstə düşməlidir. Steam təhsilinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təşkili, səmərəliliyi üçün görüləcək işlər, istifadə ediləcək üsul və metodlar, bunların məktəbəqədər yaşlı uşaqların formalaşmasına təsiri haqqında məqalədə məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: STEAM, məktəbəqədər, öyrənmə, təhsil, keyfiyyət

GİRİŞ

Təhsilin dəyişkənliyi müasir təhsil sisteminin inkişafının əsas prinsiplərindən və istiqamətlərindən biridir. Bu tədris prosesinin keyfiyyətini təmin edən, fiziki və psixi sağlamlığını, fərdi yaradıcılıq inkişaf trayektoriyasını nəzərə alaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial və şəxsi inkişafı üçün optimal şərait yaradan proqramın dəyişən hissəsidir, məktəbdə oxumağa və ətrafdakı cəmiyyətə uyğunlaşmağa pedaqoji hazırlıqdır.

Dinamik dəyişən dünyada yeni texnologiyalar insan həyatının bütün sahələrinə daxil edilir. Tədqiqatçılar əmindirlər ki, müasir məktəbəqədər uşaqların 65%-i bu gün mövcud olmayan peşələrə yiyələnəcək. Gələcəkdə gənc mütəxəssislərə həm təbiət elmləri, həm də mühəndislik kimi müxtəlif texnoloji sahələrdə bacarıqlar lazımdır. Müasir dövrdə şagirdlərin və onların valideynlərinin təhsil ehtiyaclarına diqqət yetirərək biz STEAM təhsilinə nəzər salaq.

Məqsədyönlü bir metasubject mühiti şəraitində uşaqların fəaliyyəti uşaqları texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş bir məkanda həyata hazırlamağı təşkil etmək məqsədilə ilk dəfə olaraq ABŞ-da STEAM texnologiyasından istifadə edilmişdir. Sonradan STEAM yanaşması dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən qəbul edildi. Hazırda STEM mütəxəssisləri Fransa, Böyük Britaniya, Avstraliya, İsrail, Çin, Kanada, Türkiyə və bir sıra digər ölkələrin universitetlərində təhsil alır.

STEAM-in coğrafiyasının genişlənməsi ilə eyni vaxtda STEAM yanaşmasının elementlərinin həm məktəb, həm də məktəbdənkənar təhsilə qədər yayılması baş verir. Bir çox ölkələrdə uşaq qrupları üzrə təhsillərarası tədqiqat və inşaat üçün təlim kursları və kitabçalar aktiv şəkildə yaradılmağa başlayıb. Ali təhsildə STEAM yanaşmasının real nəticələrini öz təcrübələrindən sonra, təhsil standartları vasitəsilə ABŞ hökuməti STEAM təhsilini məktəblərdə təlimin əsas metodu kimi təsdiq etdi. Avstraliya, Kanada və Sinqapur isə bunu daha əvvəl ediblər.

STEAM təhsilin əsas global tendensiyalarından biridir. ABŞ, İngiltərə və Almaniya uşaq bağçaları və məktəbləri STEAM texnologiyasını təhsil proqramına daxil edib və təhsil almaq üçün yüksək texnologiyalı insanların erkən yaşdan formalaşmasına səy göstərir. Hazırda məktəbəqədər

təhsil müəssisəsi şəraitində şagirdlərimizə STEAM nə verə bilər? Məhz onlar yeni formalaşmanın müəllimlərinə uğurlu tədqiqatçılar, ixtiraçılar, alimlər, texnoloqlar, rəssamlar və riyaziyyatçılar nəslə yetişdirməyə imkan verəcəklər. Biz texnoloji inqilab dövründə yaşayırıq. Ətrafımızda köhnə və tanınmışları əvəz edən yeni texnologiyalar yaranır, yeni peşələr formalaşır. Sabahın uşaqlarının hansı peşələrə yiyələnəcəyi barəsində heç kimin fikri yoxdur, hətta o peşə sahələri formalaşmayıb hələ.

Fənlərarası və tətbiqi yanaşmanın istifadəsinin, eləcə də bütün beş sahənin vahid inkişaf sxemində birləşdirilməsinin əsasını qoyur, STEAM məktəbəqədər uşaqlara elmi və sənəti həyatlarında necə tətbiq edəcəklərini göstərir.

STEAM-a daxildir:

- elm - hər gün qarşılaşdığımız təbiət qanunlarını izah edir.
- texnologiya - elmi bilikləri təcrübədə sınağa kömək edir.
- mühəndislik - resurslarla, materiallarla işləməyə kömək edir və təcrübə aparmağı öyrədir.
- sənət - sosial və tarixi prosesləri dərk etməyə gedən yol.
- riyaziyyat - dəqiqlik, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir.

Ağlabatan sual yaranır, niyə məhz STEAM? Baş verən yeniliklərə əsasən hazırda texnologiyanın formalaşdırılmasına üstünlük verilir. Dünyada uşaq bağçalarında İT texnologiyaları üzrə sinif otaqları, STEAM laboratoriyaları, LEGO mərkəzləri yaradılır. Uşaqlar üçün əlavə təhsilin formatı dəyişir. Məktəbəqədər uşaqlarımız məktəb yeniliklərinə hazır olmalıdırlar. Buna görə də məktəbəqədər təhsilin inkişaf vektoru STEAM təhsilinin potensialı ilə üst-üstə düşməlidir.

Həmçinin STEAM bizim uşaqlarımıza – növbəti nəsil ixtiraçıları, yenilikçiləri və rəhbərlərinə - elm adamları kimi araşdırmalar aparmağa, texnoloqlar kimi model, mühəndislər kimi dizayn etməyə, rəssamlar kimi yaratmağa, riyaziyyatçılar kimi analitik düşünməyə və uşaq kimi oynamağa ilham verir.

Müasir dünya təhsil üçün çətin vəzifələr qoyur. Bunlardan biri də uşağı gələcəyin cəmiyyətində həyata hazırlamaqdır. Bunun üçün ondan xüsusi intellektual qabiliyyətlər tələb olunur. Alınan məlumatları almaq, işləmək və praktiki olaraq istifadə etmək üçün bacarıqların inkişafı STEAM texnologiyasının əsasını təşkil edir.

STEAM texnologiyasının tədrisdən əvvəlki təhsil müəssisələrində tətbiqi uşaqlara informasiya axını tez bir zamanda istiqamətləndirməyi və əldə olunan bilikləri praktikada tətbiq etməyi öyrənməyə kömək edir. Preschoolers müasir həyatda olduqca tələbkar olan əlavə praktiki bacarıq və bacarıqlara yiyələnirlər. Oyun formasında maraqlı fəaliyyətlər uşağın yaradıcı potensialını ortaya buraxmağa imkan verir. Uşaqlar hadisələrin münasibətini görməyi öyrənir, daha yaxşı məntiq prinsiplərini anlamağa başlayırlar və öz modellərini yaratmaq prosesində yeni və orijinal bir şey kəşf edirlər. İnteqrasiya olunmuş yanaşma onların maraq və tədris prosesində iştirakının inkişafına təkan verir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində STEAM təhsili necə həyata keçirilə bilər? Dizayn və eksperimental tədqiqat fəaliyyətinin təşkili ilə. Uğurlu iş üçün ilkin şərt hədəf parametrlərə cavab verən faktiki subyekt-məkan mühitinin yaradılmasıdır. Eyni zamanda, birləşdirici amillər məktəbəqədər uşaqların müxtəlif fəaliyyətlərinin məzmununun inteqrasiyası, oyun vasitələrinin və materiallarının kəsişməsi, müstəqil fəaliyyət üçün avadanlıqların olması və nəticələrin nümayiş etdirilməsinin mümkünlüyü ola bilər.

Qeyd edək ki, təhsilin yenilənməsi şəraitində proqram-metodiki təminatı, distant təhsilin maddi-texniki bazasının inkişafı, problem üzrə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin mütəxəssislərinin ixtisasının artırılması məsələsi aktualdır.

Proqramın modulları bunlardır:

1. F.Fröbelin didaktik sistemi
2. Canlı və cansız təbiətlə təcrübə aparmaq
3. LEGO konstruksiyası
4. Riyazi inkişaf
5. Robototexnika
6. "Mən dünyanı yaradıram" multi-studiya

STEAM təhsili əsas qlobal trendlərdən biridir. O, interdisiplinar və tətbiqi yanaşmanın istifadəsi, habelə bütün beş istiqamətin vahid inkişaf sxeminə birləşdirilməsi zamanı əsas götürülür. Uşaqlar üçün əlavə təhsilin formatı dəyişir. Bizim məktəbdənkənar təhsil müəssisələrimiz məktəbdə tətbiq ediləcək yeniliklərə hazır olmalıdırlar. Buna görə də, məktəbəqədər təhsilin inkişafının vektoru STEAM təhsilinin potensialı ilə üst-üstə düşməlidir.

STEAM təhsili məktəbəqədər təhsil təşkilatında necə həyata keçirilə bilər? Layihə və eksperimental tədqiqat işlərinin təşkil edilməsi yolu ilə. Uğurlu işlərin ön şərti hədəflərə uyğun olan aktual mövzu-spatial mühitin yaradılmasıdır. Eyni zamanda, birləşdirici amillər məktəbəqədər müəssisələrin müxtəlif fəaliyyətlərinin məzmununun birləşdirilməsi, müstəqil fəaliyyət üçün avadanlıqların mövcudluğu və nəticələrin nümayiş olunması imkanı ola bilər.

Qeyd edək ki, təhsilin yeniləndirilməsi kontekstində proqram təminatı və metodik dəstək məsələsi, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, bu problemlə bağlı məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qabaqcıl təlim-tərbiyəsi aktualdır. Güman edirik ki, STEAM mühitinə daxilolma tikintidən başlaya bilər. Bu şəraitdə şagirdlər, müxtəlif materiallardan (taxta, kağız, metal, plastik), elementlərdən istifadə edərək, əsas texniki bacarıqlara yiyələnəcək, mühəndislik prinsipləri ilə tanış olacaqlar. Müxtəlif konstruktorlar uşaqlarda kreativlik və spatial düşüncənin inkişaf etdirilməsində müəllimlərə kömək edəcəklər. Növbəti mərhələdə şagirdə LEGO texnologiyaları təcrübə və tədqiqat fəaliyyəti, robot texnikası, elektron konstruktordan modelləşdirmə təklif oluna bilər.

Dərslərin bir hissəsi olaraq, 3 yaşından uşaqlar sual verməyi və prosesləri tədqiq etməyi öyrənməyə biləcəklər; fərziyyələr irəli çəkmək; fəaliyyətdə improvizasiya olunmuş materialdan istifadə; sınaq və xətdən istifadə edərək problemləri həll etmək; zərgərlik məmulatlarının dizaynında iştirak etmək; ölçü, sürət və məsafəni ölçmək, müqayisə etmək kimi keyfiyyətlər formalaşdırmaq olar.

Öyrənmənin vacib şərtlərindən biri uşaqların cüt və ya qrup fəaliyyətidir. Məhz bu ünsiyyət formatında onlar üçün fikir toplamaq və düşünmək daha asan və maraqlı olacaq. Onlar STEAM yanaşmasının köməyi ilə bağçada baş verən proseslərin məntiqini dərinlən öyrənmə, onların bir-biri ilə əlaqəsini anlama, dünyanı sistemli şəkildə dərk etmə və bununla da maraqlı, mühəndis düşüncə tərzi, kritik vəziyyətlərdən çıxmaq bacarığını inkişaf etdirə bilərlər. Həmçinin paralel olaraq uşaqlar idarəetmə və özünü təqdimetmənin əsaslarını öyrənəcəklər. Bu da öz növbəsində uşaqların inkişafının tamamilə yeni səviyyəsini təmin edir.

NƏTİCƏ. Qeyd edək ki, STEAM kompetensiyaları uşaqlarda erkən yaşlardan yarana bilər. Onlar valideynlərin evdə asanlıqla təşkil etmə biləcəyi oyunlardan istifadə etmə bilərlər. Xəmərdən hazırlanmış zərgərlik məmulatları uşaqlar üçün oyuncaqlardır, hansı ki, ilk dəfə körpə üç ölçü ilə qarşılaşır: hündürlüyü, eni və uzunluğu. Karton konstruktor uşağa müxtəlif duyğu normalarını tanımağı öyrənməyə kömək edəcək, həmçinin dizayn edəcək. Geokont yaradıcı təxəyyülü inkişaf etdirir və uşaqlara makro və mikro məkanda daha yaxşı səyahət etməyə kömək edir. Geoboardun köməyi ilə şagirdlər praktiki olaraq ərazini və perimetri öyrənəcəklər. Legolarla uşaqlar eyni elementlərdən tamamilə fərqli dizaynlar yarada biləcəyiniz faktı xoşlayırlar. Robot texnikası kitləri inkişaf etmiş texnologiyalardan istifadə edərək uşaqları yaradıcılıqla tanış etməyə kömək edəcək.

Ölkəmizdə bu sahədə bir çox islahatlar aparılır, mərkəzlər yaradılır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyindən verilən məlumatlara görə, bu gündə Şərur rayonunun Qarabürç, Şəhriyar, Ordubad şəhər 1 nömrəli, Nüsnüs, Naxçıvan Qarnizonu, Naxçıvan şəhər 5, 11, 12 və 14 nömrəli tam orta məktəblərində, Heydər Əliyev adına tam orta məktəbdə və Hərbi Liseydə, həmçinin Heydər Əliyev Uşaq Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzində, Şərur Şəhər Fizika-Riyaziyyat Təmayüllü Liseyində, Culfa Rayon Texniki Yaradıcılıq Mərkəzinin nəzdində STEAM kabinələri yaradılıb, şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir. Yaxın günlərdə STEAM Təlim-Tədris Mərkəzinin fəaliyyəti istiqamətində iş aparılır. Eyni zamanda Sərəncama əsasən, ümumtəhsil məktəblərində STEAM kabinələrinin yaradılması istiqamətində işlər davam etdiriləcək. Həmçinin Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Naxçıvan” Universiteti, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda da STEAM kabinələri

yaradılmışdır ki, bu da gələcəkdə ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji profilli ixtisaslarını bitirən müəllim kadrlarının STEAM təlim metodu üzrə biliklərinin formalaşmasına köməklik göstərəcəkdir.

Araşdırmalara və dünya təcrübəsinə əsasən deyə bilərik ki, bu təlimin məktəbəqədər yaşlardan başlanılması daha məqsədəuyğun hesab olunur. Məktəbəqədər yaş dövründən STEAM təliminə qoşulan uşaqların gələcəkdə bu sahədə daha çox nailiyyət qazanacaqlarını əminliklə deyə bilərik. Ümid edirik ki, tez bir zamanda ölkəmizdəki məktəbəqədər təlim tərbiyə müəssisələri də bu fəaliyyətə qoşulacaqlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Vüqar Həməzəyev. STEAM nədir və Azərbaycanda STEAM təhsilinin məqsədləri. “İki sahil” qəzeti. 28 dekabr 2020.
2. STEAM Implementations for Elementary School Students in Turkey. Nil Duban, Bülent Aydoğdu, Afyon Kocatepe University and Selçuk Kolsuz Çobanlar Primary School Journal of STEM Arts, Crafts, and Constructions Volume 3, Number 2, Pages 41-58.
3. Oruc Mustafayev. STEAM-la tam irəli. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. -2021.-12 fevral.s.8. [http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2021/fevral/733877\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2021/fevral/733877(meqale).pdf)

SUMMARY

Solmaz Jabbarova

THE IMPORTANCE OF STEAM EDUCATION IN PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article talked about the influence of STEAM education on the educational process and effective organization of training today, and sought an answer to the question of what STEAM education can give to our students in the conditions of a preschool educational institution. STEAM is one of the main global trends in education. In modern times, we often come across the concept of STEAM education, and certain works are being done in this field in our country, as well as in the whole world. The modern world sets difficult tasks for education. One of them is to prepare the child for life in the society of the future. For this, special intellectual abilities are required from him. The development of skills to receive, process and practically use the given information is the basis of STEAM technology. The format of additional education for children is changing. The article shows the importance of laying the foundation of the works in this field in preschool educational institutions. Classrooms on IT technologies, STEAM laboratories, LEGO centers are being established in kindergartens around the world. Our pre-school educational institutions should also be ready for the innovations that will be implemented in the school. Therefore, the vector of preschool education development should overlap with the potential of STEAM education. The article provides information about the realization of steam education in preschool educational institutions, the work to be done for its efficiency, the ways and methods to be used, and their impact on the formation of preschool children.

Key words: *STEAM, pre-school, learning, education, quality*

РЕЗЮМЕ

Солмаз Джаббарова

**ЗНАЧЕНИЕ STEAM -ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

В статье говорилось о влиянии STEAM-образования на образовательный процесс и эффективную организацию обучения сегодня, и искался ответ на вопрос, что может дать нашим учащимся STEAM-образование в условиях дошкольного образовательного учреждения. STEAM-один из главных мировых трендов в образовании. В современное время мы часто сталкиваемся с понятием STEAM-образование, и определенные работы в этом направлении ведутся как в нашей стране, так и во всем мире. Современный мир ставит перед образованием непростые задачи. Одна из них – подготовить ребенка к жизни в обществе будущего. Для этого от него требуются особые интеллектуальные способности. Развитие навыков получения, обработки и практического использования данной информации лежит в основе технологии STEAM. Меняется формат дополнительного образования детей. В статье показана важность закладки фундамента работ в этой области в дошкольных образовательных учреждениях. Классы по IT-технологиям, STEAM-лаборатории, LEGO-центры создаются в детских садах по всему миру. Наши дошкольные образовательные учреждения также должны быть готовы к нововведениям, которые будут внедряться в школе. Поэтому вектор развития дошкольного образования должен совпадать с потенциалом STEAM-образования. В статье представлена информация об организации STEAM-воспитания в дошкольных образовательных учреждениях, о работе, которую необходимо провести для его эффективности, о методах, которые необходимо использовать, и об их влиянии на формирование детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: STEAM, дошкольное учреждение, обучение, образование, качество.

MƏMMƏDƏLİ RƏHİMOV
rmehemmedeli0@gmail.com
Naxçıvan Dövlət Universiteti

PEŞƏKAR İDMANÇILARIN AKTİV İDMAN DÖVRÜNÜ BAŞA VURDUQDAN SONRAKİ FİZİKİ TƏRBIYƏSİ VƏ İDMANI

Yuxarı yaş dövründə insanların sağlamlığının elmi əsaslarla əsaslandırılmış şəkildə təşkil olunması daha zəruridir. Yaş artdıqca orqanizmin fiziki keyfiyyətləri tərs mütənasib olaraq azalır. Müxtəlif vasitələrlə, xüsusilə fiziki hərəkətlərlə və idmanla bu prosesi ləngitmək mümkündür. Dünya alimləri tərəfindən aparılan müşahidələr göstərir ki, idmanla məşğul olmaq insanı daha gümrah edir, orqanizmin cavan qalmasına yardım göstərir. Hər bir yaş dövründə idmanla məşğul olmaq, idmanın insan orqanizminə müsbət təsirindən faydalanmaq vacibdir. Lakin idman məşqləri nə vaxt başlamasından asılı olmayaraq müntəzəm olmalıdır.

Peşəkar idmançılar fəal idman karyerasını başa vurduqdan sonra tədricən qidanın ümumi həcmi və kalorisi sərbəst etdikləri enerjinin miqdarı ilə uyğunlaşdırılması gərəkdir.

Yüksək səviyyəli idmançıların həm aktiv idmanla məşğul olduğu dövrdə, həm də aktiv idmandan tədricən uzaqlaşdığı dövrdə qidalanma və yuxu rejiminə diqqət yetirməsi sağlamlıq üçün vacib amillərdəndir.

Açar sözlər: fiziki tərbiyə, idman, metod, məşq, peşəkar

Fiziki tərbiyə və idman haqda çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, onun insan orqanizminə göstərdiyi təsirlər araşdırılmış, bu sahə üzrə çoxlu elmi və elmi-metodiki ədəbiyyatlar yazılmışdır. Lakin bu aparılan tədqiqatların demək olar ki, əksəriyyəti insanların uşaq dövrünü və fəal idman dövrünü əhatə edir.

İdmançıların aktiv idman dövrünü bitirdikdən sonrakı fiziki tərbiyəsi sahəsində isə ya tədqiqatlar az aparılmış, ya da demək olar ki, heç aparılmamışdır.

Bizim bu sahəyə müraciət etməklə məqsədimiz isə uşaq, gənclik və orta yaş dövründə fəal idmanla məşğul olan və yuxarı yaş dövründə peşəkar idmandan ayrılan idmançıların fiziki tərbiyə metod və vasitələrini araşdırmaqdır. Çünki yuxarı yaş dövründə insanların sağlamlığının elmi əsaslarla əsaslandırılmış şəkildə təşkil olunması daha zəruridir. Yaş artdıqca orqanizmin fiziki keyfiyyətləri tərs mütənasib olaraq azalır. Müxtəlif vasitələrlə, xüsusilə fiziki hərəkətlərlə və idmanla, bu prosesi ləngitmək mümkündür. Dünya alimləri tərəfindən aparılan müşahidələr göstərir ki, idmanla məşğul olmaq insanı daha gümrah edir, bir sıra funksiyaları yaxşılaşdırır, orqanizmin cavan qalmasına yardım göstərir.

Hansı idman növü ilə məşğul olmasına baxmayaraq hər bir idman növü ilə məşğul olan idmançı nə vaxtsa öz aktiv idman fəaliyyətini dayandırmalı olur. Məşğul olduğu idman növündən asılı olaraq, yaşla əlaqədar idmançının orqanizmində gedən anatomik – fizioloji dəyişikliklər nəticəsində, idmançıların fəal idmana başlamaq və fəal idmandan ayrılmaq yaş dövrü üçün müxtəlifdir.

Elə idman növləri var ki, həmin idman növləri ilə daha kiçik yaşlarından məşğul olmaq tələb olunur. Məsələn: akrobatika, bədii gimnastika, üzgüçülük və s. kimi idman növləri ilə məşğələlər daha kiçik yaşlarından başlayır. Belə ki, 4 dəfə olimpiya çempionu, əməkdar idman ustası, Belarus idmançısı Olqa Korbut 2-ci sinifdə oxuyarkən artıq gimnastika ilə müntəzəm məşğul olurdu.

15-18 yaşlarında artıq bu kimi idman növləri ilə məşğul olan idmançılar beynəlxalq miqyaslı yarışlarda öz sözünü deyə bilər. Lakin bu idman növləri ilə məşğul olan idmançılar öz aktiv idman fəaliyyətini erkən yaşlarda başa vururlar. Çünki orqanizmin anatomik- fizioloji quruluşu bunu tələb edir. Yaşa dolduqca üzgüçülərin boru sümüklərinin içi dolduğundan, bədənin xüsusi çəkisi artır, suyun üstündə qalmağa daha çox enerji sərbəst etmək tələb olunduğundan, üzgüçünün sürəti azalır. Gimnastların, akrobatların oynaqlarının elastikliyi azalır və s. 20-25 yaşlarında artıq bu cür idman növü ilə məşğul olan idmançıların yarışlarda göstərdikləri idman nəticələri azalmağa başlayır.

Lakin elə idman növləri var ki, həmin idman növləri ilə aktiv məşqlər yuxarı yaşlarından başlayır və bu idmançılar öz aktiv idman fəaliyyətlərini daha uzun müddət davam etdirə bilər. Belə idman

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

növlərinə, güləşin müxtəlif növlərini, ağırlıqqaldırma idmanını, futbolu, basketbolu, boks, atletikanın dözümlülük tələb edən növlərini və s. göstərmək olar. Bu idman növləri ilə yuxarı yaşlarda da məşqə başlamaqla yüksək nəticələr göstərmək olur. Məsələn: Azərbaycan pəhləvanı Rəşid Yusifov 1900-cü ildə anadan olmuş, 15 yaşında güləşlə məşğul olmağa başlamış, 1950-ci ildə 50 yaşında Bakı sirkində keçirilən güləş yarışında 14 qələbə qazanmış, 2 görüşü isə heç-heçə başa vurmuşdur (1). Rus güləşçisi İvan Yarıgin güləş idman növü ilə 18 yaşından məşqçi D.Q.Mindiaşvilinin təklifi ilə məşğul olmağa başlamışdır. O, bundan sonra 2 dəfə olimpiya çempionu, dünya çempionu, avropa çempionu olmuşdur (2). Naxçıvan cüdoçusu Səfər Əliyev 20 yaşında Naxçıvan Dövlət Universitetinə daxil olduqdan sonra cüdo güləşi ilə məşğul olmağa başlamışdır. 2022-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında 60 yaşdan yuxarı idmançılar arasında keçirilən “Braziliya ciu-ciutsusu” üzrə dünya çempionatında dünya çempionu olmuşdur. 94 yaşlı kubalı Ramon Kordova İtaliyada veteran idmançılar arasında keçirilən 100 və 200 metr məsafələrə brass üsulu ilə üzmək üzrə dünya çempionatında qələbə qazanmışdır.

Deməli belə məlum olur ki, əgər idmançı idmandan ayrılmırsa, tədricən məşq prosesində fiziki yükü yaş səviyyəsinə uyğunlaşdırırsa, onda o, idman formasını nisbətən uzun müddət qoruyub saxlaya bilər.

Pəşəkar idmanla məşğul olan idmançıların aktiv idman karyerasını başa vurduqdan sonrakı həyatı onların sonrakı həyatlarında idmanla necə məşğul olmaqlarından çox asılıdır. Alimlər apardıqları tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, idmanla müntəzəm şəkildə məşğul olmaq nə vaxt başlamasından asılı olmayaraq insan ömrünü uzadır və orqanizmin cavan qalmasına yardım edir. Lakin idman məşqləri nə vaxt başlamasından asılı olmayaraq müntəzəm olmalıdır. Əgər yüksək səviyyəli idmançılar belə idman məşqlərini birdən dayandırılırsa, bu onların orqanizmində bir çox problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər və onlarda vaxtsız ölüm riskinin artmasına gətirib çıxarar.

Ona görə də yüksək səviyyəli idmançıların aktiv idman fəaliyyətini başa vurduqdan sonrakı fiziki tərbiyəsi planlı və elmi əsaslar üzərində qurulmalıdır. Bunun üçün aşağıdakı bir sıra şərtlər yerinə yetirilməlidir.

1. İdmançı yarışlarda iştirak etməməyə qərar verdikdən sonra məşq yükünü birdən birə azaltmamalı, məşğul olduğu idman növü üzrə məşqlərə davam edərək tədricən məşq yükünü azaltmalıdır.

2. Ağır idman növlərindən tədricən yüngül idman növlərinə keçməlidir. Məs: güləş, boks, ağırlıqqaldırma və s. idman növləri ilə ixtisaslaşmış idmançılar tədricən üzgüçülük, idman oyunları, qaçışın müxtəlif növləri ilə velosiped sürməklə məşğul olmağa keçməlidir. Yaşa dolmuş və fəal idmandan ayrılmış idmançıların səhər gigiyenik gimnastikası ilə müntəzəm məşğul olması da məqsədəuyğundur. Daha ahıl yaşlarında bu idmançıların gündə bir neçə kilometr piyada gəzmələri onların ürək-damar sistemində və tənəffüs sistemində müsbət təsir göstərir.

3. Hansı idman növü ilə məşğul olmasından asılı olmayaraq məşqlər müntəzəm olmalıdır.

4. Fəal idmandan müəyyən müddət uzaqlaşmış və yenidən idmana başlamaq istəyən idmançılar sadəcədən başlayaraq yaş səviyyəsinə görə fiziki yükü tədricən artırmalıdırlar.

5. Bu cür idmanla məşğul olan şəxslər mütləq vaxtaşırı həkim müayinəsindən keçməli və həkim məsləhətlərinə qulaq asmalıdırlar.

Yüksək səviyyəli idmançı müəyyən müddət idmandan uzaqlaşdıqdan sonra yenidən idmana başlayarkən ona birdən- birə yaş səviyyəsinə uyğun olmayan fiziki yük verildikdə, onda yaşla əlaqədar olaraq sümük-əzələ sistemi kövrəkləşdiyindən, dayaq hərəkət aparatında müəyyən zədələnmələr baş verə bilər və ya ifrat məşq prosesi yarana bilər. İfrat məşqin əlamətləri aşağıdakılardır.

1. Ürək təqəllüsünün sayının artması

2. Arterial təzyiqin artması

3. Çəkinin azalması

4. Soyuqlama

5. Yuxunun pozulması

6. İştahın pisləşməsi

7. Əzələ ağrıları və s. (4)

Hər bir yaş dövründə idmanla məşğul olmaq, idmanın insan orqanizminə müsbət təsirindən

faydalanmaq vacibdir. Müasir dövrdə elm və texnikanın sürətli inkişafı insanların fiziki işdən və fiziki hərəkətlərdən uzaq düşməsinə səbəb olur. Ona görə də yaşından asılı olmayaraq hər bir insanın müəyyən qədər idmanla və fiziki hərəkətlə məşğul olması həyati zərurətə çevrilir. Lakin hər bir şəxsin yaşına və fiziki hazırlığına uyğun olmayan hərəkətlərlə məşğul olması ciddi zədələnmələrə səbəb ola bilər (4).

Bu yaxınlarda alimlərin bir qrup insan üzərində apardıqları təcrübədən belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, 70 yaşlı müntəzəm şəkildə, planlı surətdə idmanla məşğul olan insanların ürək-damar sistemi 40 yaşlı insanın ürək-damar sistemi ilə eynidir. Skelet əzələlərinin quruluşu isə 25 yaşlı adamların əzələ quruluşu ilə oxşardır. Bununla yanaşı alimlərin apardığı təcrübələrdən məlum olmuşdur ki, insan yaşa dolduqca hər ildə oksigen sərf etmə qabiliyyəti 1% azalır. Ona görə də müntəzəm məşqlərə baxmayaraq, yenə də idmançılarda yaşa dolduqca əvvəlkinə nisbətən, məşq prosesində tez yorulma halı baş verir.

Yüksək səviyyəli idmançılar adətən uşaq yaşlarından məşqlərə başlayırlar. Bu məşqlər zamanı onlar həm özlərinin cəldlik, çeviklik, elastiklik, güc, dözümlülük kimi fiziki keyfiyyətlərini və həm də texniki-taktiki qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, müxtəlif formada zədələnmələrin qarşısının alınmasına daha çox diqqət yetirməli olurlar. Bu cür idmançılar yüksək fiziki hazırlığa nail olmaq üçün gərgin məşqlər edir, yalnız qısa müddətdə istirahət edirlər. Onların bədənləri çox stress və gərginlik altında olur. Ona görə də yüksək səviyyəli idmançıların həm aktiv idmanla məşğul olduğu dövrdə, həm də aktiv idmandan təcridən uzaqlaşdığı dövrdə qidalanma və yuxu rejiminə diqqət yetirməsi sağlamlıq üçün vacib amillərdəndir.

Yüksək səviyyəli idmançılar aktiv idmanla məşğul olduğu dövrdə, uzun müddətli məşq prosesində, çoxlu enerji sərf etdiyindən, itirilmiş enerjinin yenidən bərpa olunması üçün çoxlu kalorili qida qəbul etməli olurlar. Lakin bu idmançılar fəal idmandan ayrıldıqdan sonra öz qida rejiminə diqqət yetirməzlərsə, əvvəlki kimi qidalanmaqda davam edərlərsə, bu onlarda çəkinin həddən artıq artmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində artıq çəki ilə bağlı olan bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Ona görə də peşəkar idmançılar fəal idman karyerasını başa vurduqdan sonra qida rasionunda birinci növbədə yüksək kalorili qidaların azaldılmasına nail olmalı və təcridən qidanın ümumi həcmi sərf etdikləri enerjinin miqdarı ilə uyğunlaşdırılmalıdırlar.

Yaşlı idmançılarda idman zədələnmələrinin meydana gəlməsində əsas səbəblərdən biri də məşqə başlarkən bədəni qızışdırıcı hərəkətlərin edilməməsidir. Bu səbəbdən bədəni qızışdırıcı hərəkətlərə böyük əhəmiyyət verilməlidir. Burada gərgin fiziki fəaliyyətdən sonra əzələnin dincəlməsi də vacibdir. Hər bir fəaliyyətdən sonra mütləq əzələyə dincəlmə zamanı verilməlidir. Bu əzələ yorğunluğunun qarşısını alacaq, zədələnmələrin sayını azaldacaq və həm də düzgün əzələ inkişafına səbəb olacaq. Əgər əzələyə dincəlmək üçün fasilə verilməzsə, müəyyən zədələnmələrin baş verməsinə səbəb ola bilər. İnsan orqanizmi yaşlandıqca maddələr mübadiləsi zəifləyir və bununla yanaşı sağlamlıq problemləri artır və eyni zamanda sümüklərdə elastiklik azalır. Bu da öz növbəsində diqqət edilməzsə, ciddi zədələrə gətirib çıxarda bilər.

İdmançılar həmişə olduqları yaşa uyğun idmanla məşğul olmalıdırlar. Əgər idmançı yaşına və fiziki hazırlığına uyğun şəkildə idmanla məşğul olmur, bu idman zədələnmələrinə və orqanizmdə bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Ona görə də sağlam və gümrah olmaq üçün əsas şərt idmanla məşğul olmaq deyil, idmanla necə məşğul olmaqdır, idmanla məşğul olarkən lazımı qaydalara əməl etməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmməd Sarvan. Ulu Boğçalı. Bakı: Elm. 1958. 370 s.
2. Ярыгин И. С. Суровые мужские игры. Красноярск. 1995.
3. Косицкий Г.И. Физиология человека.-Москва: 1985
4. R Qayıbov. İdman fiziologiyası. Bakı: 2012, 85s
5. M. Q Mustafayev. Fiziki hərəkətlərin və idmanın fizioloji əsasları. Bakı: 1973.
6. R.M. Bağirova. Hərəkəti keyfiyyətlərin fizioloji səciyyəsi. Bakı: 2010

SUMMARY

Mammadalı Rəhimov

It is more necessary to organize people's health in a scientific basis in the period of old age. As age increases, the body's physical qualities decrease inversely. It is possible to slow down this process by various means, especially physical movements and sports. Observations made by world scientists show that doing sports makes a person more energetic and helps the body stay young. It is important to engage in sports at any age, to benefit from the positive effects of sports on the human body. But exercise should be regular regardless of when it starts.

After professional athletes finish their active sports career, the total volume and calories of food should be gradually adjusted to the amount of energy they spend.

It is one of the important factors for health that high-level athletes pay attention to the diet and sleep regime both during active sports and during the period when they gradually move away from active sports.

Key words: *physical education, sport, method, training, professional*

РЕЗЮМЕ

Маммедали Рагимов

Более необходима организация здоровья людей на научной основе в период старости. С возрастом физические качества организма уменьшаются обратно пропорционально. Замедлить этот процесс можно различными способами, особенно физическими движениями и спортом. Наблюдения мировых ученых показывают, что занятия спортом делают человека более энергичным и помогают организму оставаться молодым. Важно заниматься спортом в любом возрасте, чтобы извлечь пользу из положительного воздействия спорта на организм человека. Но занятия спортом должны быть регулярными независимо от того, когда они начинаются.

После того, как профессиональные спортсмены завершат активную спортивную карьеру, общий объем и калорийность пищи следует постепенно корректировать в соответствии с количеством затрачиваемой ими энергии.

Одним из важных факторов для здоровья является то, что спортсмены высокого уровня уделяют внимание режиму питания и сна как во время активных занятий спортом, так и в период постепенного отхода от активных видов спорта.

Ключевые слова: *физическое воспитание, спорт, метод, тренировка, профессионал.*

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN YARADICI QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə kiçik yaşlı şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətində təsviri qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi məsələlərindən bəhs olunur. Burada təsviri qabiliyyətlər üzrə şagird fəaliyyətinin növləri, uşağın yaradıcı iş prosesinə onun şəxsi keyfiyyətlərinin təsiri məsələləri də araşdırılır. Qeyd edilmişdir ki, yaradıcılıq anlayışı altında yeni maddi və mənəvi "məhsulun" analiz və sintezi üzrə hərəkətlər, təsirlər, metodlar, priyomların məcmusu başa düşülür. Yaradıcılıq fəaliyyətini fərqləndirən çox mühüm cəhət yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan məsələnin çox əhəmiyyətli informasiyalar şəraitində, yekun nəticələri qiymətləndirmə meyarları əsasında axtarılmasıdır. Bu isə xüsusi metodların köməyi ilə həyata keçirilir. Yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində fiziki və əqli əmək fəaliyyəti ahəngdar şəkildə uzlaşır, bir-biri ilə bağlı olur. Kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcılığı onların orijinal, özünəməxsus fəaliyyət məhsuludur. Uşaq yaradıcılığının maraqlı və əyləncəli qurulması materialın obrazlı, maraqlı və əyləncəli təşkili ilə bağlıdır. Bu metod təsviri fəaliyyət prosesinə müsbət münasibət yaradır və şagirdlərin yaradıcı fəallığı yolunda ilk addım hesab olunur. Bu zaman rəsmdə əks olunacaq predmet, yaxud hadisənin tarixindən maraqlı faktları məşğələnin gedişində aydınlaşdırmaq faydalıdır. Prosesin maraqlı və əyləncəli qurulması hissələrin, emosional situasiyanın yaradılmasına şərait yaradır ki, bu da bədii materialın tətbiqinin xeyli dərəcədə səmərəli olmasına kömək edir. Tapşırıqın yerinə yetirilməsi prosesində müxtəlif növ bədii və texniki materialın tətbiqi də uşaqların təsviri qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

***Açar sözlər:** kiçik yaşlı məktəblilər, yaradıcılıq, təsviri qabiliyyətlər, yaradıcılıq fəaliyyətinin növləri, yaradıcı yanaşmada şəxsi keyfiyyətlər.*

Giriş

Müasir psixologiyada yaradıcılıq qabiliyyətləri anlayışından geniş şəkildə istifadə edilir. Bu anlayış yaradıcılıq anlayışı ilə sıx əlaqə və vəhdətdədir. Hazırkı dövrdə psixologiya üzrə tədqiqatlarda məktəbli yaradıcılığının müxtəlif növləri fərqləndirilir. Hamı tərəfindən qəbul edilmiş elmi, texniki, ədəbi, musiqi, təsviri sənət və s. bu kimi qabiliyyətlərlə yanaşı oyun, təlim, məişət, hərbi, idarəçilik, situativ yaradıcılıq qabiliyyətləri də ayırd edilir. Yaradıcılıq qabiliyyətləri müəyyən fəaliyyət sahəsi üzrə yeni keyfiyyət kimi yaranır, təkrarsızlığı, orijinallığı ilə fərqlənən keyfiyyət kimi üzə çıxır. Tədqiqatçı B.M.Nemenski qeyd edir ki, insanın yaradıcılıq qabiliyyətlərinin əsasında assosiativ düşüncənin, fantaziyanın inkişafı durur. Bu cəhət uşaqların bədii yaradıcılığının formalaşdırılmasına əsaslı dərəcədə kömək edir. Yaradıcılıq qabiliyyətləri özünü məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda və ibtidai məktəb şagirdlərində daha qabarıq göstərir (Неменский 2007, 84).

Kiçik yaşlı məktəblilərin inkişaf xüsusiyyətləri

Eksperimental-təcrübi işin təhlili əsasında aydın olur ki, əlavə məşğələlər zamanı uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafının səmərəliliyi üçün aşağıdakı zəruri şərtlərə əməl etmək lazımdır:

- uğurların əldə edilməsi üçün situasiyanın yaradılması;
- fərdi və kollektiv iş növlərinin əlaqələndirilməsi;
- süjetli oyun məşğələlərinin təşkili;
- yaradıcı axtarış situasiyasının yaradılması;
- uşaq yaradıcılığının maraqlı və əyləncəli qurulması;
- müxtəlif növ bədii materialın tətbiqi;
- yaradıcı tapşırıqların olması;
- təbiət rəsmlərindən əvvəl müşahidələrin aparılması;
- rəssamların yaradıcılığı ilə tanışlıq;
- müxtəlif növ incəsənət növlərinə inteqrasiya;
- uşağın yaradıcılığına ailənin pozitiv münasibətinin təmin edilməsi.

Bu göstərilən tələbləri ayrılıqda nəzərdən keçirək. Uğur gətirən situasiyaların yaradılması özündə belə bir şərti əks etdirir ki, şagird yaxşı nəticələr, uğurlar qazanmaqla öz gücünə inam hissi artır. Pedaqoq əlavə məşğələdə belə bir təlim vəzifəsini formalaşdırır ki, hər bir uşağa tapşırılan “obyektin”, məsələn, atasının, yaxud anasının portretini müxtəlif variantlarda (profildən, yaxud üz tərəfindən və s.) təsvir etsin. Bu şəraitdə uşaq təsvirin detalları haqqında düşünür, rəsmi çətinlik səviyyəsini anlayır, nəticədə maraq və qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq yaradıcı keyfiyyətini nümayiş etdirir. Yaradıcı axtarış situasiyalarının yaradılması metodu güclü idrak marağı yaradır. Uşaqlar üçün elə bir zəruri şərait yaratmaq lazımdır ki, müxtəlif problemləri sərbəst, müstəqil şəkildə həll edə bilsin, rəsmi traktovkası haqqında düşünməyi bacarsın, bədii materialı tətbiq etsin və təsviretmə üsuluna, bu sahədə qabiliyyətlərə malik olsun. 5-10 yaşlı uşaqlar üçün belə bir tapşırığın verilməsi onların yaradıcılıq təşəbbüslərinin üzə çıxmasını stimullaşdırır. Bu prosesdə uşağın mövzunun traktovkasında fərdiliyi üzə çıxır ki, məşğələ zamanı bu cür situasiyanın yaradılması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yaradıcı axtarış situasiyaların təşkilində süjetli oyun təsvirləri üzrə rəsmlər uşaqların yaradıcı düşüncəsini stimullaşdırır, onlarda qavrayış və fantaziyanın inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu zaman uşaqlar əsas tapşırığın yerinə yetirilməsinə istiqamətləndirilir. Məsələn, müəllim uşaqları belə bir sual ətrafında düşündürə bilər: “İnsanın hərəkətdə olduğunu necə rəsm etmək olar?”. Yaxud “Velosipedçilərin yarışı” rəsmində idmançıları hərəkətdə təsvir etmək mümkündürmü? və s. Burada belə bir cəhəti qeyd etməyi lazım bilir ki, uşaqlara aid süjetli və rollu oyunlar üzrə rəsmlərə daha üstün yer verilməlidir. Çünki bu oyunlar uşaqlarda aydın və konkret fikir, obraz formalaşdırmağa imkan yaradır. Uşaq yaradıcılığının maraqlı və əyləncəli qurulması materialın obrazlı, maraqlı və əyləncəli təşkili ilə bağlıdır. Bu metod təsviri fəaliyyət prosesinə müsbət münasibət yaradır və şagirdlərin yaradıcı fəallığı yolunda ilk addım hesab olunur. Bu zaman rəsmə əks olunacaq predmet, yaxud hadisənin tarixindən maraqlı faktları məşğələnin gedişində aydınlaşdırmaq faydalıdır. Prosesin maraqlı və əyləncəli qurulması hissələrin, emosional situasiyanın yaradılmasına şərait yaradır ki, bu da bədii materialın tətbiqinin xeyli dərəcədə səmərəli olmasına kömək edir.

Tapşırığın yerinə yetirilməsi prosesində müxtəlif növ bədii və texniki materialın tətbiqi də uşaqların təsviri qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. 5-10 yaşlı uşaqların təsviri sənət məşğələlərində tapşırıqları yerinə yetirməsi üçün akvarel, quş, kömür, qara tuş, plastilin, gül və s. materiallardan istifadə olunur. Məşğələnin başlanğıcında təsviri sənət üçün qarşıya qoyulan vəzifənin həyata keçirilməsi məqsədilə bədii materialı adətən, müəllim özü təklif edir. Sonrakı mərhələdə isə yəni toplanmış təcrübə üzrə təsviri sənət bacarıqlarının formalaşdırılması prosesində bədii materialın seçilməsinə bilavasitə uşaqların özü cəlb olunur. Uşaqlar üçün yaradılmış təsviri sənət studiyaları şagirdlərin müstəqil şəkildə işləmələrinə əlverişli şərait kimi qiymətləndirilməlidir. Burada uşaqların özünü sərbəst şəkildə ifadə etmə imkanı daha güclüdür. Şagirdlərlə məşğələlərin təşkili zamanı uşaqların məşq etməsi yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müşahidə yaradıcı tapşırıqlardan əvvəl uşağın predmet və yaxud hadisələri “görmə” qabiliyyətini təkmilləşdirir, predmetin müxtəlif rəng çalarlarını qeyd edə bilməsinə imkan yaradır. Belə bir vəziyyət uşağın düşünməsinə, təhlillər aparmasına, zövqün formalaşmasına, təxəyyülün inkişafına, bilavasitə yaradıcılıq fəaliyyətinə qoşulmasına təsir göstərir. Unutmaq olmaz ki, bədii yaradıcılığın ilkin psixoloji əsası bizi əhatə edən aləmə estetik münasibətlərdir. Ətraf aləmə, təbiətə estetik münasibət insanın bədii istedadının mövcudluğudur. Bədii qabiliyyətlərin inkişafında 5-10 yaşlı uşaqların görkəmli rəssamların yaradıcılığı ilə tanışlığı da xüsusi əhəmiyyətə malik vasitədir. Müəllim uşaqların yaradıcılıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün bu vasitələrdən müntəzəm olaraq istifadə etməlidir. Çünki əlavə məşğələlərin gedişi, metodik sistemi, forması və strukturu bu vasitədən daha çox asılıdır. Tədqiqatlarda göstəriləni kimi təsviri sənət üzrə söhbətlər, müşahidələr, obraza diqqətlik və həssaslıq məhz bu sahədə özünü daha qabarıq göstərir. Təsviri sənət üzrə qavrayışın, bədii qabiliyyətin inkişafı məhz bu sahə üzrə təlim işində daha səmərəli olur. Bu prosesdə görkəmli rəssamların sənət əsərlərinin məzmununu, mahiyyətinə nüfuz edə bilmək imkanı əldə olunur ki, bu da uşaqların əsərin zahiri görünüşündən daha çox, daxilinə, fikrin, mənanın dərinliklərinə baş vura bilməsinə şərait yaratmış olur. Müəllimin vəzifəsi uşağı rəsmi görmək, ona diqqət yetirmək, tamaşa etməyə istiqamətləndirməklə bitmir. Əksinə, o uşaqların qavrayışının fəallaşmasını başlıca vəzifə, əsas şərt hesab etməlidir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması

Uşaqların təsviri yaradıcılıq qabiliyyətləri üzrə tədqiqatları ilə tanınan E.Q.Kazakova təsdiq edir ki, bədii yaradıcılıq xüsusi təşkil olunmuş pedaqoji proses şəraitində formalaşır. Uşaqların fəallığı, yaradıcılığı, müstəqilliyi, təşəbbüskarlığı, qabiliyyətləri pedaqoji prosesdə üzə çıxır.

Yaradıcılıq anlayışı altında yeni maddi və mənəvi “məhsulun” analiz və sintezi üzrə hərəkətlər, təsirlər, metodlar, priyomların məcmuyu başa düşülür. Yaradıcılıq fəaliyyətini fərqləndirən çox mühüm cəhət yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan məsələnin çox əhəmiyyətli informasiyalar şəraitində, yekun nəticələri qiymətləndirmə meyarları əsasında axtarılmasıdır. Bu isə xüsusi metodların köməyi ilə həyata keçirilir.

Bir cəhəti də qeyd edək ki, insan yaradıcı yanaşmaya yiyələnərkən bir sıra üstünlüklərə malik olur. Bunlardan bir neçəsini göstərək.

1. Yaradıcılıq həyat məqsədlərinin və özünü ifadə qabiliyyətlərinin təşəkkülü, yeni əlamət və formalar alması prosesidir.

2. Yaradıcı yanaşmaya yiyələnərək ailədə, cəmiyyət kollektivində baş verən ziddiyyətlərin uğurla həll edilməsi, yeni şəraitə müvəffəqiyyətlə adaptasiya olmaq imkanları yaranır.

3. Yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində şəxsi keyfiyyətlər - əməksevərlik, məqsədə çatmaq əzmi, inadlı və iradəli olmaq, tənqidə dözümlülük və s. keyfiyyətlər formalaşır.

4. Yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində fiziki və əqli əmək fəaliyyəti ahəngdar şəkildə uzlaşır, bir-biri ilə bağlı olur və s. (Məmmədov 2005, 72).

Kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcılığı onların orijinal, özünəməxsus fəaliyyət məhsuludur. Təlim prosesində müstəqil olaraq mənimsənilmiş bilik, bacarıq və vərdislərin tətbiqi, o cümlədən həyata keçirilməsi, həmçinin məlum fəaliyyət üsullarının kombinə edilməsi, qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həllinə yeni yanaşmaların müəyyən edilməsi və s. şagirdlərin yaradıcı fəaliyyəti kimi qiymətləndirilir.

Şagirdin müstəqil yaradıcılıq fəaliyyəti onun qarşıya qoyulmuş vəzifələri öyrənməsi, həll edə bilməsidir. Uşaqları yaradıcılıq fəaliyyətinə qoşmaq -modellər, maketlər yarada bilmək, bədii və təsviri yaradıcılıq işləri ilə məşğul olmaq, müəyyən texniki vasitələr hazırlamaq, riyazi məsələləri həll edə bilmək prosesinə qoşmaqdır. Yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində uşağın əvvəllər mənimsədiyi bilikləri tətbiq edə bilməsi, onları müxtəlif şəraitdə və müxtəlif məqsədlər üçün istifadə etməyi bacarması, fəaliyyət üsullarının kombinə edilməsinə səy göstərməsi, müəyyən məqsəd və vəzifələrin həllinin yeni yollarını tapa bilməsi olduqca vacibdir.

Şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinə qoşulması onların şəxsi yaradıcılıq keyfiyyətlərinin inkişafına, yəni sürətlə oxumalarına, əqli fəallığına, fəhmi və zirək olmasına, özünün bilik ehtiyatlarına yeni biliklər əlavə etməyə səy göstərməsinə və beləliklə də uşaqların axtarış üsullarına yiyələnməsinə imkan yaradır. Bu zaman belə kompleks keyfiyyətlərin formalaşdırılması uşaqların müxtəlif yaradıcılıq məhsullarının yaranması ilə nəticələnir ki, bu da şagirdlərin minimum ümumixtisas biliklərinə yiyələnməsini, onların yaradıcılıq haqqında az da olsa fikir və məlumatları mənimsəməsini təmin edir.

Nəticə. Şagirdlərin yaradıcılıq işinə istiqamətləndirilməsi təlimin ilk günlərindən başlamalı, bütün mövzuların tədrisi prosesində və praktik işlərin gedişi zamanı həyata keçirilməlidir. Unutmaq lazım deyil ki, hər bir uşaq oyun fəaliyyətində belə “yaradıcılıq” nümayiş etdirmək istəyir. Ona görə də uşaqların yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxarmaq, qorumaq və inkişaf etdirmək ibtidai sinif müəllimlərinin ümdə vəzifəsi olmalıdır. Çünki təsviri fəaliyyət prosesində kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına müasir təlimdə prioritet sahə kimi baxılır. Uşaq yaradıcılığının inkişafının şərti kimi müxtəlif növ incəsənət növlərinin inteqrasiyasının əhəmiyyətini də qeyd etmək lazımdır. Assosativ əlaqələri genişləndirmək üçün müxtəlif növ fəaliyyət növlərinin tematik məzmununun imkanlarından istifadə etmək olduqca faydalı yoldur. Mövzuya yaradıcı düşüncə nümayiş etdirmək, idraki qüvvələrin dərinliyini təmin etmək, uşağın obraz üzərində emosional hisslərini zənginləşdirmək, musiqi və ədəbiyyat sahəsi üzrə təsviri fəaliyyəti rəsm sənəti ilə əlaqələndirmək, uzlaşdırmaq şagirdin bədii qabiliyyətlərinin inkişafının nüvəsi hesab olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov A. İdrak prosesləri, Bakı, 2005
2. Psixologiya (Prof. S.İ.Seyidov və prof. M.Ə.Həmzəyevin elmi redaktorluğu ilə), Bakı, 2007
3. Лейтес Н.С.Способности и одаренность в детские годы. Москва, 1984
- 4.Неменский Б. М. Педагогика искусства, Москва, Просвещение, 2007

SUMMARY

Tunzale Aliyeva

ON THE CHARACTERISTICS OF THE CREATIVE ABILITIES OF YOUNG SCHOOLCHILDREN

The article deals with the issues of improving descriptive abilities of young learners in their creative activity. It also explores kinds of learner activities on descriptive abilities and the impact of the personal features on the creative working process of the learner. It was noted that the concept of creativity means a set of actions, influences, methods, techniques for the analysis and synthesis of a new material and spiritual "product". A very important feature that distinguishes creative activity is the search for the final result on the basis of evaluation criteria in the context of very important information. This is done using special methods. In the process of creative activity, physical and mental labor activity are harmoniously interconnected and interconnected. The creativity of young students is the product of their original, unique activities. The interesting and fun construction of children's creativity is related to the imaginative, interesting and fun organization of the material. This method creates a positive attitude to the descriptive activity rpose and is considered the first step on the way to students' creative activity. At this time, it is useful to clarify interesting facts from the history of the subject or event that will be reflected in the drawing during the course of the exercise. The interesting and fun construction of the process creates conditions for the creation of feelings and emotional situations, which helps to make the application of artistic material more effective. The application of various types of artistic and technical material in the process of performing the task also plays an important role in the formation of children's descriptive abilities.

Key words: younger schoolchildren, creativity, descriptive abilities, kinds of creativity activity, personal features in the creative approach

РЕЗЮМЕ

Тунзале Алиева

ХАРАКТЕРИСТИКЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматриваются вопросы развития изобразительных способностей в творческой деятельности младших школьников. В ней такпсе освещаются виды ученической дяктельности по изобразительным способностям, вапрпросы воздействия личных качеств детей на процессы их творческой работы. Отмечено, что понятие творчества означает совокупность действий, воздействий, методов, приемов анализа и синтеза нового материального и духовного «продукта». Очень важным признаком, отличающим творческую деятельность, является поиск конечного результата на основе критериев оценки в контексте очень важной информации. Делается это с помощью специальных методов. В процессе творческой деятельности физическая и умственная трудовая деятельность гармонично взаимосвязаны и взаимосвязаны. Творчество младших школьников является продуктом их оригинальной, неповторимой деятельности. Интересное и веселое построение детского творчества связано с образной, интересной и веселой организацией материала. Этот метод формирует положительное отношение к описательной деятельности и считается первым шагом на пути к творческой деятельности учащихся. В это время полезно уточнить интересные факты из истории предмета или события, которые будут отражены в рисунке в ходе выполнения упражнения. Интересное и веселое построение процесса создает условия для создания чувств и эмоциональных ситуаций, что способствует более эффективному использованию художественного материала. Применение различных видов художественно-технического материала в процессе выполнения задания также играет важную роль в формировании описательных способностей детей.

Ключевые слова: младши школьники, творчество, изобразительные способности, выды творческой деятельности, личные качества в творческом подходе

VALEH ƏLİXANOV
YUSİF VƏLİYEV
Naxçıvan Dövlət Universiteti

İDMANIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi və uzaqgörən siyasəti sayəsində Azərbaycan iqtisadi, ictimai-siyasi, mənəvi, mədəni və idman həyatının bütün sahələrində böyük uğurlar qazanaraq, təkə keçmiş SSRİ-də deyil, bütün dünyada tanınmağa başladı.

Keçmiş SSRİ dövründə Azərbaycanın bədən tərbiyəsi və idman həyatını yalnız məyusluq mənbəyi adlandırmaq ədalətsizlik olardı. Xüsusilə, 70-80-ci illərdə respublikada bu sahənin əhəmiyyətli maddi-texniki bazası yaradılıb. İmperiya meyarları milli komanda və idmançılarımızın beynəlxalq imicinin formalaşması prosesini iflic etsə də, kütləvi bədən tərbiyəsi sahəsində müəyyən irəliləyişlər şəxsizdir.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev 1969-cu ildə respublikaya rəhbər seçildəndən sonra dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində qətiyyətli addımlar atmağa başladı. Bu müsbət dəyişikliklər ölkə həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, idman sahəsində də öz bəhrəsini verdi.

Respublikanın bədən tərbiyəsi və idmançılarının hazırlığının yaxşılaşdırılması işində respublika fəallarının bədən tərbiyəsi və idmana həsr olunmuş 21 iyun 1974-cü il tarixli yığıncağı həlledici rol oynadı. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi, Sov.İKP Siyasi Bürosunun üzvü Heydər Əliyev respublika fəallarının yığıncağında çıxış edərkən demişdir: “Kütləvi idman işinin inkişafına rəhbərlik böyük siyasi əhəmiyyətə malik işdir. Çünki xalqın sağlamlığına bizim dövlət həmişə böyük əhəmiyyət vermişdir və indi də verir. Ona görə də, bədən tərbiyəsi və idman həmişə bütün təşkilatların diqqət mərkəzində olmuşdur” (1, s.45).

Ali təhsil müəssisələrinin idmançıları respublikamızda bədən tərbiyəsi və idman hərəkətinin əsas və kütləvi dəstəsindən birini təşkil edirdi. Respublikanın 17 institutunda 1975-ci ildə 53 mindən çox tələbə təhsil alırdı. Onların arasında kütləvi bədən tərbiyəsi işini bədən tərbiyəsi və idman kafedralarının ştatında olan 347 ali təhsilli müəllim aparırdı. 1975-1976-cı ilin tədris dövründə respublikanın məktəblərində ixtisaslaşdırılmış siniflər azalmışdı. Rayon idman kompleksləri, qurğuları, zalları tikilmiş, idman meydançaları salınmış, böyük idman-sağlamlıq mərkəzləri yaradılmışdı.

Ölkədə maddi-texniki bazanın yaradılması üçün çox iş görülmüşdü. 1971-1977-ci illərdə 36 stadion, 2600 futbol, voleybol meydançası, 6400 basketbol və tennis meydançası fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi İnstitutunun (ADBTİ) əsas binası (1972), Azərbaycan Dövlət Universitetinin (ADU) (1976), Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun (ATTİ) (1975), Neft Kimya İnstitutunun (NKİ) tədris-idman komplekslərinin (1976), respublikanın paytaxtında möhtəşəm Bakı İdman Sarayının (1973), veloterk (1974), örtülü avarçəkmə hovuzu (1974), respublika stadionunun ikinci növbəsi (atletika meydanı), idmanın atıcılıq növləri üçün idman qurğuları kompleksi (1975), üç vannalı açıq üzgüçülük hovuzu (1976), Razin qəsəbəsində at idmanı meydanı (1977), Bakı şəhərində örtülü atletika meydanı (1976), üzgüçülük hovuzu (1979), idman kompleksi (1977), Nabranda idman-sağlamlıq bazası (1977), Gəncə şəhərində üzgüçülük hovuzu olan ikisalonlu idman kompleksi (1977), Nabranda idman-sağlamlıq bazası (1977), Bakı şəhərində respublika idman məktəbi (1976), Uşaq-Gənclər idman məktəbləri yanında idman kompleksləri tikildi: Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran, Yevlax, Ağdam, Quba, Xankəndi, Sumqayıt, Mingəçevir, Əli-Bayramlı (1976), Şəki, Qazax, Göyçay, Salyan (1978) və başqa şəhərlərdə idman komplekslərinin təməli qoyuldu. 1975-ci ilin iyul ayında Gənclərin 2-ci Ümumittifaq idman oyunları keçirildi. Bu yarışda Azərbaycanı 347 idmançı (95 nəfər qız) təmsil etdi. İdmançılarımız 1 qızıl, 9 gümüş, 8 bürünc medal qazanaraq, ümumkomanda hesabında 12-ci yeri tutdular. 1978-ci ilin iyun ayında Moskvada “Əhalinin yaşadığı yerlərdə bədən tərbiyəsi və idmanın daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

haqqında” ÜİHMİŞ, ÜİLKGİ MK SSRİ İdman Komitəsi və SSRİ OADKYC MK qərarının Azərbaycan SSRİ-də yerinə yetirilməsinin gedişi haqqında məsələ dinləndi.

“Dostluq-84” yarışlarının təşkilat komitəsinin sədri xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev olmuşdur.

Heydər Əliyev təhsilə son məqsəd kimi, nəticə kimi deyil, vasitə kimi baxırdı. Heydər Əliyev dünya praktikasını və yerli xüsusiyyətləri nəzərə almaq, bu sahədə hər hansı bir islahatı hərtərəfli və mütəşəkkil şəkildə həyata keçirmək zərurətini qeyd edərək deyirdi: “Biz təhsil sahəsində yeniliklərin tərəfdarıyıq, dünya təcrübəsindən səmərəli istifadə etməyinizi sizdən tələb edirik. Ancaq bu işlər gərək sistemli olsun. Bu işləri görərkən, qurarkən siz onların yaxın və uzaq zamanda nəticələrini mütləq nəzərə almalısınız”.

1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə irəli çəkilən Heydər Əliyev milli mənafeələrə xidmət göstərmək məqsədilə totalitar rejimin qanunları altında Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərləri qorumaqla, tərəqqiyə, elm və təhsilin yüksəldilməsinə nail olmaq üçün düşünülmüş elmi siyasət yeritməyə nail olmuşdur. Rəhbərlikdə olduğu 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində duran ən ümdə məsələlərdən biri, illərlə və böyük zəhmət hesabına qazanılmış elmin və təhsilin inkişafına qayğının artırılması olmuşdur.

1975-ci ildə İdman Komitəsinin nəzdində respublikada bədən tərbiyəsi və idman sahəsində fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat işinin koordinasiya mərkəzi, iki laboratoriyası olan elmi-metodik kabinet yaradılmışdı. Elmi-metodik kabinet hər kvartalda bir dəfə metodik rekomendasiyalar məcmuəsini dərs etməyə başladı ki, bu da təbii olaraq elmi adı və dərəcəsi olan ixtisasçılar hazırlanması işində məşqlərin elmi əsaslar üzərində aparılmasında irəliyə doğru atılan mühüm addım olmuşdu. Onu da qeyd edim ki, 1970-1982-ci illərdə bədən tərbiyəsi və idman məsələsində elmi tədqiqatlar xeyli genişləndirilmişdir.

1976-cı ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda fiziki tərbiyə və ibtidai hərbi hazırlıq şöbəsi açılması respublikada fiziki tərbiyə sahəsində pedaqoji tədqiqatlarda, fiziki tərbiyənin cəmiyyətdə roluna böyük təkan verdi. Burada məktəblilərin fiziki tərbiyə sahəsinin elmi əsasları, ümumtəhsil məktəbliləri üçün fiziki tərbiyə üzrə metodiki vəsaitlər hazırlanırdı.

1976-cı ildən başlayaraq “Azərbaycan məktəbi” jurnalına əlavə olaraq “Məktəbdə bədən tərbiyəsi” məcmuəsinin nəşrinə başlandı. Burada bədən tərbiyəsi və idmanın tarixi, nəzəriyyəsi və metodikası, ümumtəhsil məktəbləri ilə bağlı məsələlər işıqlandırıldı.

1978-ci ildə SSRİ-nin 50 illiyi adına Xarici Dillər İnstitutu bazasında bədən tərbiyəsi və idman problemləri üzrə ilk dəfə respublika elmi konfransı keçirildi. 1980-ci ildə Ç.İldırım adına Az.PI bazasında tələbələrin fiziki tərbiyəsi və onların idman ustalığının artırılması problemləri üzrə ikinci respublika elmi konfransı, habelə “Azərbaycan SSRİ-nin ali məktəblərində bədən tərbiyəsi və idman” mövzusunda birinci respublika sərgisi keçirildi.

1979-cu ildə Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idman sahəsində elmin inkişafına xüsusi diqqət verildirdi. Respublikada 13 idman növü üzrə kompleks elmi qruplar yaradıldı.

1979-cu il aprel ayının 24-dən 27-dək Bakıda keçirilmiş “Fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılması” mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri “Ümumittifaq elmi-praktik konfrans Azərbaycan zəhmətkeşlərinin həyatında mühüm hadisə olmuşdur”.

1980-ci ildə respublikanın ali məktəblərində 265 bədən tərbiyəsi müəlliminin ixtisasını artırmaq sistemi xeyli təkmilləşmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəzdindəki müəllimlərin ixtisasını artırmaq fakültəsində 1978-1979-cu dər il ərzində ali məktəblərin 42 müəllimi öz ixtisasını artırmışdır.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin bədən tərbiyəsi və idmana diqqəti və qayğısı nəticəsində 1970-1982-ci illərdə akademiyanın 37 idmançı kadri Moskva və başqa ölkələrdə təhsil almış, müxtəlif mövzularda fəlsəfə üzrə elmlər doktorluğu dissertasiyaları müdafiə etmişlər.

Ümumiyyətlə, XX əsrdə Azərbaycan idmanına göstərilən diqqət və qayğı, respublikanın demək olar ki, bütün idman qurğularının tikilməsi, respublikamızda idmanın geniş vüsətlə inkişafı – xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə bədən tərbiyəsi və idmana münasibət də kökündən dəyişdi. Ümummilli lider Azərbaycanı xaos və anarxiya girdabından çıxardığı kimi, idmanın inkişafı, gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin gücləndirilməsini də dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birinə çevirdi. Heydər Əliyev idmanın xalqın və dövlətin həyatında böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqətə çəkərək, idmanın inkişafını vacib bir vəzifə olaraq qarşıya qoydu. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda idmanın inkişafı sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edildi. İdmançılarımız ən mötəbər yarışlardan vətənə qızıl medallarla qayıtdılar.

1993-cü ilin 24 noyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev dünya və Avropa miqyaslı yarışlarda yüksək nəticələr göstərmiş Azərbaycan idmançılarını qəbul etdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasında idmanla bağlı beynəlxalq əlaqələrə də xüsusi diqqət yetirirdi. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev 19 aprel 1994-cü ildə Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin (BOK) sabiq prezidenti Xuan Antonio Samarançı, Milli Olimpiya Komitələri Assosiasiyasının prezidenti Mario Vaskes Ranani və Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqu, 23 dekabr 1995-ci ildə Beynəlxalq Boks Federasiyasının prezidenti Ənvər Çoudrini, 10 fevral 1998-ci ildə isə öz iqamətgahında Türkiyənin Ədirnə şəhərinin bələdiyyə başçısı Hamdi Sədəfçini və Ədirnənin tarixi Kırkpınar ağası Hüseyn Şahini, Avropa Həvəskar Boks Assosiasiyasının prezidenti Emil Jeçev başda olmaqla assosiasiyanın nümayəndə heyətini (3 avqust), 21 oktyabr 2000-ci ildə Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqu və baş katibi Mario Reskanteni qəbul etmişdi.

Bu görüşdən sonra 1994-cü il iyulun 26-da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 861 sayılı fərmanına əsasən respublika Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı. 1994-cü ili respublikanın idman həyatında dönüş ili adlandırmaq olar. Heydər Əliyevin fərmanına əsasən 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasında idman fondu yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fondundan müstəsna hal kimi İdman fonduna 2 milyard manat vəsait ayrılmışdır. Həmin fərmana əsasən Azərbaycan Respublikası əhalisi arasında sağlam həyat tərzinin təbliğ edilməsi və bədən tərbiyəsinin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, bu sahədə ümumxalq yardımının təşkil olunması məqsədi ilə gənclərin idmana marağını artırmaq və Azərbaycan idmanının beynəlxalq miqyasa çıxmasına real zəmin yaratdı.

1994-cü ildə Azərbaycan idmançıları Avropa və Dünya Kuboku yarışlarında 49 medal qazanmışdır (onlardan 12 qızıl, 15 gümüş, 22 bürünc).

Olimpiya idman növü üzrə 18 medal qazanmışdır (onlardan: 7 qızıl, 4 gümüş, 7 bürünc). Qeyri Olimpiya idman növlərindən isə 31 medal qazanmışdır (onlardan: 5 qızıl, 11 gümüş, 15 bürünc).

Heydər Əliyevin 1995-ci ildə beynəlxalq yarışlarda yüksək nailiyyətlər əldə etmiş idmançılar və onların məşqçiləri ilə görüşmüşdür.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Biz bu gün müstəqil dövlətimizi qurarkən gələcək nəsillərimiz barədə düşünməliyik. Bizdən sonra gələn nəsillər fiziki cəhətdən daha da möhkəm, əqli cəhətdən daha da sağlam olsunlar. Biz buna nail olmaq üçün idmana, bədən tərbiyəsinə çox ciddi fikir verməliyik. Hesab edirəm ki, bu sahədə çox işlər görməliyik, bir çox tədbirləri həyata keçirməliyik” (2, s.75).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev səhiyyə işçiləri ilə görüşündə demişdir: “Hər bir adam üçün, elə cəmiyyət üçün də can sağlığından böyük sərvət yoxdur. Adamların can sağlığının mühafizəsi və möhkəmləndirilməsi birinci əhəmiyyəti olan işdir” (3, s.56). Xalqın can sağlığı ölkənin sərvətidir. Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin sağlamlığını “dövlət əmlakı” adlandırır və ona görə Azərbaycan dövləti insanların sağlamlığının keşiyində dayanır, adamların cansağlığının möhkəmləndirilməsini birinci dərəcəli vacib məsələ sayır.

Dövlətin bədən tərbiyəsi və idmana diqqəti və qayğısı nəticəsində Milli Olimpiya Komitəsi Azərbaycan idmanının inkişafında müstəsna xidmətləri ilə seçilən veteran idmançılar üçün də xüsusi təqaüd təyin etmiş və 1998-ci ildən bəri bu təqaüdlər ödənilir. 1998-2000-ci illərdə idmançılara və onların məşqçilərinə 2 milyard 220 milyon 350 min manat məbləğində təqaüd vermişdir. Bu təqaüdlər 1998-ci ildə 309 milyon 600 min manat olmuşdursa, sonrakı illərdə onun miqdarı üç dəfəyə yaxın artmışdır.

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

Heydər Əliyevin xüsusi sərəncamı ilə dövlət büdcəsinin ehtiyat fondundan şahmatçılardan hər birinə 40 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Dövlətin bədən tərbiyəsi və idmana diqqəti və qayğısı nəticəsində 1995-2002-ci illərdə 24 “Şöhrət” ordeni, 45 “Tərəqqi” medalı, 21 “Əməkdar müəllim”, 10 “Xüsusi Olimpiya təqaüdü” və 21 “Fərdi təqaüd” verilmişdir.

1994-2003-cü illərdə Azərbaycan idmançıları Olimpiya idman növləri üzrə Avropa və dünya çempionatlarında 89 medal qazanmışlar (onlardan 32 qızıl, 22 gümüş, 35 bürünc).

1972-2000-ci illər ərzində xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev bədən tərbiyəsi və idmana diqqəti və qayğısı nəticəsində beş dəfə Olimpiya Oyunlarında iştirak edən idmançılarımıza xeyir-dua verərək yola salmışdır (XX Yay Olimpiya Oyunları, 1972-Münhen, XXI Yay Olimpiya Oyunları, 1976-Monreal, XXII Yay Olimpiya Oyunları, 1980-Moskva, XXVI Yay Olimpiya Oyunları, 1996-Atlanta, XXVII Yay Olimpiya Oyunları, 2000-Sidney). Həmin Olimpiya Oyunlarında olimpiyaçılarımız 6 qızıl, 6 gümüş və 2 bürünc medal qazanmışlar.

Dünyanın qabaqcıl dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət himayəsi və təminatı olmadan bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafının tələb olunan səviyyədə həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür. Bu məsələnin respublikamızda müsbət həlli məhz xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin dövlət rəhbərliyinə gəldiyi dövrə təsadüf edir. Onun bu sahədə atdığı əməli addımların qanunauyğun nəticəsi kimi “Bədən tərbiyəsi və idman” haqqında ilk dəfə olaraq 23 dekabr 1997-ci ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş qanunu göstərmək olar. Bu qanun xalqımızın sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, yüksək səviyyəli idmançıların hazırlanması sahəsində dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların vəzifəsini və səlahiyyətlərini müəyyən etmişdir. “Bədən tərbiyəsi və idman” haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun birinci maddəsinə əsasən respublikada bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin tərkib hissələrindən biridir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin idman sahəsində həyata keçirdiyi siyasət 1997-ci ildən mühüm mərhələyə qədəm qoydu. Rəhbərlik etdiyi bütün sahələrdə uğurla imza atan cənab İlham Əliyevin Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti seçilməsi Azərbaycan idmanının həyatında mühüm və əlamətdar hadisə kimi tarixə yazıldı. Bu tarixi seçim Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikada idmanın inkişafı ilə bağlı ideyalarının daha sürətlə gerçəkləşməsinə təmin etdi, idman sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinin yeni şəraitdə gerçəkləşməsinə böyük imkanlar açdı.

Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsində elmi-metodiki sahədə də böyük iş aparılırdı. Bu missiyanı həyata keçirmək məqsədilə Olimpiya Xartiyasının tələb və prinsiplərinə müvafiq olaraq 1998-ci ilin aprelində respublika Milli Olimpiya Akademiyası yaradılmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin bədən tərbiyəsi və idmana diqqət və qayğısı nəticəsində 1999-cu ilədək təhsil sahəsində müxtəlif qərarlar qəbul edilsə də, təhsilin milli tərəqqimizin güclü amilinə çevrilməsi üçün dövlət təminatlı olmalı idi. Odur ki, 1998-ci ilin martında “Təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında” sərəncam imzalandı və bunun ardınca “Təhsil sahəsində islahatlar Proqramı” qəbul edildi.

Fərəhli haldır ki, Heydər Əliyevin ideyalarının həyata keçirilməsi sahəsində ən böyük işlər də məhz onun adını daşıyan fondun geniş və hərtərəfli fəaliyyəti ilə həyata keçirilir. Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə ölkəmizdə yüzlərlə yeni məktəb binası tikilib istifadəyə verilmiş, təhsilin maddi-texniki bazasını yaxşılaşdırmaq üçün misilsiz işlər görülmüşdür. Müstəqilliyimiz möhkəmləndikcə təhsil sahəsində də daha inamlı addımlar üçün şans yaranır. Heydər Əliyev Azərbaycan müəllimlərinin qurultayında dövlətin təhsil sahəsinə münasibətini belə ifadə etmişdi: “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübələrindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin, əsasın üzərində Azərbaycanın təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcək.....”.

Məlum həqiqətdir ki, sovetlər dönəmində və müstəqillik illərində Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsil almaları üçün təşəbbüslər göstərmişdir. Heydər Əliyev ideyalarını bu gün Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir.

“İdmana xüsusi qayğıni öz üzərimə götürürəm və əmin ola bilərsiniz ki, bu qayğıni daim hiss edəcəksiniz” (4, s.56) – söyləyən Ümummilli lider Heydər Əliyev axıra kimi idmançılarımızın qayğısına qaldı.

ƏDƏBİYYAT

1. Abiyev A., Quliyev D. Helsinkidən başlayan yol. Bakı: 2002, 93 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin xüsusi buraxılış bülleten jurnalı. № 01(01). 2009 mart.
3. Quliyev D. Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi. Bakı: 2004, 224 s.
4. “Olimpiya” jurnalı (1999-2011)

SUMMARY

Valekh Alikhanov

ROLE OF GAYDER ALIYEV IN THE DEVELOPMENT OF SPORTS

The article emphasizes the merits of national leader Heydar Aliyev in the development of physical education and sports in Azerbaijan. The authors reveal the essence of the great leader's comprehensive activities in the field of strengthening the material and technical base of sports in the country, expanding the Olympic movement, and training high-level athletes. Then he substantiates the thesis that the high results of Azerbaijani athletes are achieved precisely thanks to the high care of the state.

Key words: *Heydar Aliyev, Azerbaijan, sports, Olympic Games, competitions.*

РЕЗЮМЕ

Валех Алиханов

РОЛЬ ГАЙДЕРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ СПОРТА

В статье подчеркиваются заслуги общенационального лидера Гейдара Алиева в развитии физического воспитания и спорта в Азербайджане. Авторы раскрывают суть всесторонней деятельности великого лидера в области укрепления материально-технической базы спорта в стране, расширения олимпийского движения, подготовки спортсменов высокого уровня. Затем он обосновывает тезис о том, что высокие результаты азербайджанских спортсменов достигаются именно благодаря высокой заботе государства.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Азербайджан, спорт, Олимпийские игры, соревнования.*

ZÜMRÜD SƏFƏROVA

Naxçıvan Dövlət Universiteti

seferovazumrud@gmail.com

TƏHSİLİN TRANSFORMASIYASI PROSESİNDƏ QLOBAL TRENDLƏR VƏ YENİ PARADİQMALAR

Məqalədə müasir təhsil trendləri, öyrənmə və öyrətmədə yeni yanaşmalar, qloballaşmanın təhsil sistemində təsirləri, yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının təsiri ilə təhsilin transformasiyası haqqında məlumat verilib. Yeni təhsil texnologiyalarının müsbət cəhətləri göstərilib. Ən yeni təhsil tendensiyalarına nümunələr, istifadə oluna biləcək tətbiqlər və onların izahları verilib. Belə ki, təhsildə oyunlaşdırma, öyrənmə prosesini fərdiləşdirmək üçün verilənlərdən (data) istifadə, AR (artırılmış reallıq) və VR (virtual reallıq) texnologiyası, Mikro öyrənmə, STEAM, Süni İntellektlə dəstəklənən şəxsi təlimçi, Layihə əsaslı öyrənmə haqqında məlumatlar verilib.

Yaxın 10 illikdə isə ali təhsilin transformasiyası, təhsilin bu yönündə yeni yaranacaq tendensiyalar və gələcəyin ciddi tələbləri haqqında geniş ümumiləşdirmə aparılıb.

Açar sözlər: təhsil texnologiyası, mikro öyrənmə, STEAM, oyunlaşdırma, müasir təhsil trendləri

Giriş. Texnologiyanın cəmi bir neçə il ərzində bu qədər sürətlə inkişaf etməsi və təhsil sahəsini bu qədər dəyişməsi həqiqətən inanılmazdır. Texnologiya ilə təhsil arasındakı əlaqə çox əhatəli və çoxşaxəlidir. Təhsil və texnologiya bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Təhsil texnoloji vasitələrdən istifadə etməklə öyrənməni daha effektiv edir. Texnologiya təhsildə istifadə olunan metod və vasitələri təkmilləşdirməklə təlim prosesini asanlaşdırmağa bilər. Məsələn, kompüter və internet kimi texnoloji vasitələrdən istifadə öyrənmələrin informasiyaya çıxışını asanlaşdırır və öyrənməni daha effektiv edir. Həmçinin, texnologiya sayəsində tələbələr dünyanın hər yerindən digər tələbələrlə ünsiyyət qura və müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumat əldə edə bilərlər.

Texnologiya həmçinin təhsil sistemini dəyişdirərək öyrənməni daha çevik və fərdiləşdirə bilər. Tələbələr öz öyrənmə sürətlərinə uyğun məşq etməklə daha effektiv öyrənmə prosesi həyata keçirə bilərlər. Texnologiya həm də təhsilin əlçatanlığını artırmaqla aztəminatlı və ucqar ərazilərdə yaşayan tələbələr üçün təhsil imkanları yaradır.

Bu sahədə maraqları olan qurumlar təhsil prosesini asanlaşdırmaq üçün ən yaxşı texnologiyaları inkişaf etdirmək üçün hər fürsətdən istifadə edirlər. Bu sahənin keçən illər ərzində necə inkişaf etdiyini görürük. EdTech (təhsil texnologiyaları) sektorunun 2022-ci ildə dəyəri 120 milyard dollardan çox idi. 2027-ci ilə qədər isə 600 milyard dolları ötüb keçəcəyi gözlənilir.

Müasir təhsil texnologiyası trendləri. Təhsil sahəsində istifadə edilən müasir texnologiya trendləri aşağıdakılardır:

❖ Təhsildə oyunlaşdırma

Təhsildə oyunlaşdırma, öyrənmə təcrübəsinə oyun elementlərinin daxil edilməsi ilə onu daha cəlbedici və interaktiv edən bir tendensiyadır. Texnologiyanın inkişafı və təhsil prosesinə daha çox inteqrasiyası ilə bu tendensiyanın getdikcə davam edəcəyi qaçılmazdır. Tələbələrin iştirakını və motivasiyasını artırmaq üçün Virtual reallıq (VR), simulyasiyalar və mobil oyunlar xüsusi maraq doğuran vasitələrdir. Tələbələr virtual reallıqda yaradıcılıq, problem həllətmə və tənqidi düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərlər.

2016-cı ildə Minecraft Education Edition Minecraftı yaratması ilə təhsildə oyunlaşdırılmada yeni bir zəmin yaratdı. Həmçinin təhsildə oyunlaşdırılmada Duolingo, Kahoot, Archy Learning və Elucidat innovativ tədris qabaqcıllarından bəziləridir.

❖ Öyrənmə prosesini fərdiləşdirmək üçün verilənlərdən (data) istifadə

Fərdiləşdirilmiş təlimdə data analitika və maşın öyrənmə texnologiyalarından istifadə etməklə tələbələrin maraqları, qabiliyyətləri və öyrənmə üsulları haqqında daha dolğun məlumat toplamaq olur. Bu məlumatlar daha sonra effektiv öyrənmədə tələbə mərkəzli öyrənmə təcrübəsi üçün istifadə olunur.

Big Data tətbiqləri və sosial media monitorinqi vasitəsilə biz tələbə davranışlarını, üstünlük verdiyi məzmunlar və qavrayışları haqqında fikirlər əldə edə bilərik. Biz bu datalardan istifadə etməklə hər bir tələbənin ehtiyaclarına uyğun fərdiləşdirilmiş dərs planları və tapşırıqlar yarada bilərik. Bu texnologiyalar ilə tələbələr öz templəri ilə işləyə və onları ən çox maraqlandıran yerlərə diqqət yetirə bilirlər. Bu işə təhsildə motivasiya və məhsuldarlığı artıracaq.

Məzmunu fərdiləşdirməklə və qiymətləndirmə sistemini təkmilləşdirməklə, müəllimlər indi öz tələbələri üçün uyğunlaşdırılmış öyrətmə təcrübəsi təqdim edə, həmçinin tələbələrin davamsızlıq dərəcələrini daha səmərəli izləyə biləcəklər.

❖ **Ənənəvi sinifi AR və VR texnologiyası ilə dəyişdirmək**

Artıq Artırılmış Reallıq (AR) və Virtual Reallıq (VR) texnologiyaları sinif mühitinə daxil olur. Şübhəsiz ki, bu texnologiyalar tələbələrə öyrənməni daha cəlbedici və yaddaqalan edən tam immersiv, interaktiv öyrənmə mühiti yaratmağa imkan verəcək.

Artırılmış reallıq tələbələrə real təsvirlərin təkmilləşdirilmiş görüntüsünü əldə etməyə imkan verir. VR texnologiyası ilə tələbələr sinifdən çıxmadan tarixi hadisə və ya ətrafdakıların 3D simulyasiyasını görə bilirlər. Virtual reallıq tamamilə kompüter elementləri vasitəsi ilə mövcud olan, real həyatda mövcud olmayan reallıq formasıdır, adından da göründüyü kimi yalnız virtual olaraq mövcuddur. Artırılmış reallıq işə real həyat elementlərinin üzərinə müxtəlif ünsürlər əlavə edilməklə əldə olunur. İstifadəçi virtual reallığa adətən xüsusi baş geyimi, eynək və s. istifadə edərək daxil olur.

Öyrətmə prosesində bu üsul əlilliyi olan tələbələr üçün də tətbiq olunur. VR autizmlə tələbələrə sosial situasiyalarda necə qarşılıqlı əlaqə qurmağı öyrətməkdə və tələbələri virtual səyahətlərə çıxarmaqda böyük işlər vəd edir.

Cənubi Avstraliya Universiteti (UniSA) əqli qüsurlu uşaqlara geyinmə, əşyaları çeşidləmə və s. kimi əsas gündəlik bacarıqları tətbiq etməyə kömək edən VR proqramı hazırlayıb. Bu onu göstərir ki, bu innovativ tendensiyalar bütün qrup öyrənənlər, o cümlədən, əqli sağlamlığı məhdud olanlar üçün də faydalı olacaq.

❖ Müəllimləri əvəz etməkdənsə dəstəkləyən texnologiya

“Sinif Təşkilat Sistemləri”ndən istifadə edən yeni platformalar müəllimlərin bir neçə addımda yerinə yetirdiyi tapşırıqları azaldır. Süni intellektlə işləyən proqramlar artıq müəllimlərə öyrətməkdə, tapşırıqları qiymətləndirməkdə kömək edə bilər.

❖ Mikro Öyrənmə

Mikro öyrənmə (Microlearning), dərsləri daha kiçik, asanlıqla qavranıla bilən məlumat hissələrinə (adətən 10 dəqiqədən az) bölməyi nəzərdə tutan rəqəmsal öyrənmə tendensiyasıdır. Bunun nümunələrini Youtube Shorts və Instagram Reels-də görürük. Mikro təlimin effektivliyi daha qısa dərslərdə və daha tez qavranıla bilən məzmununda olur. Mürəkkəb məzmunları 30 saniyədən bir dəqiqəyə qədər izah edə bildiyi üçün günün çox hissəsini telefondan istifadə edənlərin, xüsusən də gənc nəslin marağ dairəsindədir.

Təhsildə mikro öyrənmə smartfon və ya planşetdə istifadə üçün yaradılmış mobil məzmun əsaslanır. Tələbələr məlumat almaq və əyləncə üçün mobil cihazlarına qoşulmağa davam etdikcə, onları cəlb edən təhsil məzmunu təqdim etmək hədəflənir.

❖ **STEAM**

Bu tədris üsulunda şagirdlər riyaziyyat və təbiət fənnlərində öyrəndikləri müxtəlif məlumatları gündəlik həyatlarında qarşılarına çıxan müxtəlif problemlərə və məsələlərə tətbiq etməklə öz yaradıcılıqlarını, komanda şəklində işləmək bacarıqlarını, məntiqi təfəkkürlərini, problem həlləmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Eyni zamanda öyrəndiklərini tətbiq etdikləri üçün öyrəndikləri məlumatları daha yaxşı mənimsəyir, daha uzun müddət onların yaddaşlarında qalır.

❖ **Süni intellektlə dəstəklənən şəxsi təlimçi**

Son zamanlar biz Süni İntellektin (AI) hər sahədə inkişaf etdiyini görürük. Təhsil sektorunda bu daha da güclənir. Süni intellektlə işləyən repetitorlar tələbələrə fərdiləşdirilmiş, təkbətək mühitdə öyrətmək üçün hazırlanmış onlayn proqram növləridir. Bu, tələbələrə məzmunları daha yaxşı başa düşməyə və öz üzərlərində irəliləməyə kömək edir. Süni intellekt, həmçinin müəllimlərə şagirdin irəliləyişinə nəzarət etməyə və fərdiləşdirilmiş rəy bildirməyə imkan verən öyrənmə-idarəetmə sistemlərində də istifadə edilə bilər.

❖ **Layihə Əsaslı Öyrənmə**

Layihə Əsaslı Öyrənmə, şagirdi dərstdə aktiv iştiraka təşviq edən, yüksək səviyyəli idrak fəaliyyətləri dəstəkləyən, çox müxtəlif vasitə və mənbə istifadəsini tələb edən; akademik, ictimai və həyat bacarıqlarını birlikdə istifadəsini tələb edən təhsildə yeni bir yanaşmadır.

Ali təhsildə yaxın 10 il ərzində gözlənilən transformasiyalar. Ali təhsil sahəsində də texnologiyaların inkişafı və qloballaşma yeni tendensiyalar yaradır. Bunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- Ali təhsil sahəsində dövlətlərin ənənəvi rolu və funksiyaları ciddi şəkildə dəyişiləcək və rolu azalacaq;

- Bütün dünyada ali təhsil sektorunda “demonopoliya”, “deregulyasiya”, “azadlıq” və “özəlləşdirmə” islahatları geniş vüsət alacaq;

- Qloballaşmanın təbii nəticəsi olaraq, transsərhəd ali təhsilin əhəmiyyəti getdikcə artacaq;

- Ali təhsil sektorunda “akademik kapitalizm” daha sürətlə böyüməyə meyilli olacaq.

Məsələn, kommersiya məqsədli universitetlər, eləcə də korporativ universitetlər daim artan sürətlə inkişaf edəcəklər, müəyyən ödəniş müqabilində işçilərə, müştərilərə, təchizatçılara, xarici tələbələrə xidmət göstərməkdə ənənəvi dövlət universitetlərindən daha çox tələb yaranacaq;

- Ali təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı artacaq. Qeyri-kommersiya təşkilatları, özəl şirkətlər tərəfindən yaradılan və idarə olunan ali təhsil müəssisələrinin sayı getdikcə artacaq;

- Ali təhsil sektorunda “rəqabət” fenomeni daha da aydınlaşacaq;

- Ali təhsilə tələbat davamlı olaraq artmağa meyilli olacaq;

- İngilis dilinin “qlobal dil” xüsusiyyətinə malik olması səbəbindən, tamamilə ingilis dilində təhsil verən ali təhsil müəssisələrinin sayı artmağa meyilli olacaq;

- Getdikcə təkcə Avropa ali təhsil məkanı daxilində deyil, bütün dünyada akademik mobillik - xüsusilə tələbə mobilliyi - sürətlənəcək;

- Ali təhsilin maliyyələşdirilməsində dövlətin rolu və effektivliyi mütləq və yaxud nisbi olaraq azalacaq və özəl maliyyəyə keçid olacaq;

- Biliyin davamlı artımı şəraitində fənlərarası və hətta çoxsahəli təhsil getdikcə daha çox əhəmiyyət qazanacaq;

- İnanılmaz dərəcədə genişlənən bilik okeanında “ömür boyu öyrənmə” qaçılmaz olacaq;

- Biliyin artmasına paralel olaraq “biliyin çirklənməsi” adlanan problemlə daha çox üzləşməli olacağıq. Doğru məlumatla yalan məlumat arasındakı fərqləri ayırd edə bilmək getdikcə çətinləşəcək.

Ali təhsildə plagiat və qeyri-etik akademik davranış və hərəkətlərin növləri geniş yayılacaq, bu problemi həll etmək üçün “akademik etika komitələri” yaratmaq lazım gələcək;

- Distant təhsil getdikcə daha geniş yayılacaq;

- İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı sayəsində “e-learning” daha çox istifadə ediləcək;

- Universitetlərdə “müəllim mərkəzli ənənəvi təhsil” sistemi yerini “aktiv təhsil” və ya başqa sözlə, “şagird mərkəzli təlim” sisteminə verəcək;

- Universitetlərdə “tələbə mərkəzli öyrənmə” və həmçinin “Distant təhsil” sistemlərinə keçid istər-istəməz ənənəvi sinif mühitini dəyişəcək. Universitetlərdə ənənəvi sinif otaqlarının dizaynında ciddi dəyişiklikləri görmək olar. Üstəlik, təhsil məktəblər və sinif otaqları ilə məhdudlaşmayacaq, işdə, evdə və hətta hər yerdə “ömür boyu öyrənmə” əhəmiyyət qazanacaq;

- Dünyada demokratikləşmə istiqamətində gedən sürətli tendensiyaya paralel olaraq ali təhsil müəssisələri “akademik azadlıq” istiqamətində daha da irəliləyiş əldə ediləcək;

- Universitet idarəçiliyində “muxtariyyət” və “məsuliyyət” anlayışlarından getdikcə daha çox istifadə olunacaq;

- Universitetlərdə ümumi keyfiyyət idarəetmə tətbiqləri artacaq, keyfiyyət təminat sistemləri və akkreditasiyalar qaçılmaz olacaq;

- Universitet idarəçiliyində ənənəvi “kollegial model”i yerini “sahibkarlığın idarə edilməsi modeli”-nə (sahibkarlıq idarəçiliyinə) buraxacaq;

- Universitetlərdə ən yüksək səviyyəli inzibati menecerlər (rektor/prezident və s.) və akademik idarəçilərin seçilməsində seçki sistemi təyinat sistemi ilə əvəz olunacaq.

Mövcud dəyişiklik dinamikası və dəyişmə meyillərini izləyərək yaxın gələcəkdə bu halların gözlənildiyini deməyə əsas yaranır.

Nəticə. Texnologiya təhsil prosesini asanlaşdırmaqla öyrənməni daha effektiv edir və təhsil sistemini dəyişir, öyrənməni daha çevik və fərdiləşdirir. Texnologiya sayəsində öyrənmə mühitləri yenilənir və daha interaktiv olur.

ƏDƏBİYYAT

1. C.Can Aktan, Değişim Çağında Yüksek Öğretim, İzmir: Yaşar Üniversitesi Yayını, 2007. s.43
2. <https://altelefant.com/chatgpt-okullarda-nasil-kullanilabilir/>
3. <https://altelefant.com/2023te-takip-edilmesi-gereken-6-egitim-teknolojisi-trendi/>
4. <https://www.edtech.az/blog/blog10/>
5. https://www.mathplayground.com/grade_1_games.html
6. <https://www.teamviewer.com/en/augmented-reality-ar-vs-virtual-reality-vr/>

SUMMARY

Zumrud Safarova

GLOBAL TRENDS AND NEW PARADIGMS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL TRANSFORMATION

The article describes modern educational trends, new approaches to learning and teaching, the effects of globalization on the educational system, and the transformation of education with the influence of new information and communication technologies. Positive aspects of new educational technologies are shown. The latest educational trends are given examples, applications that can be used and their explanations. Thus, information was given about gamification in education, using data to personalize the learning process, AR and VR technology, Micro Learning, STEM, personal trainer supported by Artificial Intelligence, Project-based learning.

In the next 10 years, a broad generalization was made about the transformation of higher education, the emerging trends in this direction of education, and the serious requirements of the future.

Key words: *educational technology, micro-learning, STEM, gamification, modern educational trends*

РЕЗЮМЕ

Зумруд Сафарова

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ И НОВЫЕ ПАРАДИГМЫ В ПРОЦЕССЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье описаны современные образовательные тенденции, новые подходы к обучению и преподаванию, влияние глобализации на систему образования, трансформация образования под влиянием новых информационно-коммуникационных технологий. Показаны положительные стороны новых образовательных технологий. Приведены примеры последних образовательных тенденций, приложений, которые можно использовать, и их пояснения. Так, была дана информация о геймификации в образовании, использовании данных для персонализации учебного процесса, технологиях AR и VR, Micro Learning, STEM, персональном тренере с поддержкой искусственного интеллекта, проектном обучении.

В последующие 10 лет было сделано широкое обобщение о трансформации высшего образования, наметившихся тенденциях в этом направлении образования и серьезных требованиях будущего.

Ключевые слова: *образовательные технологии, микрообучение, STEM, геймификация, современные образовательные тренды.*

SƏRİYƏ QASIMOVA
tetbiqkepr94@gmail.com
Naxçıvan Dövlət Universiteti

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYANIN ƏSAS PROBLEMLƏRİ

Rəqəmsal transformasiya, məlumat və texnologiyadan istifadə edərək müştəri ehtiyaclarını səmərəli şəkildə ödəmək üçün bir təşkilatın əsas iş əməliyyatlarını inkişaf etdirməsi deməkdir. Rəqəmsal transformasiya, uyğun bir şəkildə qəbul edildiyi təqdirdə əməliyyatların səmərəliliyini yüksəltməyə, əməkdaşlıq səviyyələrini artırmağa və uzun müddətə xərcləri azaltmağa imkan yaradır. Ali təhsil müəssisələri həm tədrisdə həm də inzibati idarəetmədə effektivliyi artırmaq və texnoloji yönümlü cəmiyyətə uyğunlaşmaq üçün yeni inkişaf etməkdə olan texnologiyalardan istifadə edirlər. Təhsildə rəqəmsal transformasiya yalnız tələbələrin səriştəliliyini yaxşılaşdırmaq demək deyil, həmçinin kampus mühitini, tədris və öyrənmə metodlarını inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Rəqəmsal transformasiyanın təhsil sektoruna böyük dərəcədə təsir etməsi heç də təəccüblü deyil. Rəqəmsal transformasiya siniflərə və müəllimlərin şagird və ya tələbələri ilə əlaqə qurma formasına təsir edir. Son illərdə dünyada bəzi təhsil müəssisələri təlim və tədris prosesində texnologiyadan yararlınsa da, COVID-19 pandemiyasının baş verməsi nəticəsində məktəb və universitetlərin əksəriyyəti təhsil sahəsində rəqəmsal transformasiyanın əhəmiyyətini, aktuallığını və gücünü daha çox başa düşdülər. Ancaq rəqəmsal siyasət və strategiyaların müəyyənləşdirilməsi zamanı bəzi çətinliklərlə üzləşirlər. Günümüzdə ali məktəblərin böyük təzyiqlərlə üzləşməyinin başlıca səbəbi - global rəqabət, demoqrafik dəyişikliklər, maliyyə mənbələrinə çıxış məhdudiyətləri, əmək bazarının yeni tələbləri və tələbələrin təhsil, tədris, tədqiqat və idarəetmə təcrübələrini yeniləməsi üçün gözləntilərin artmasıdır. Bu məqalədə də ali təhsil müəssisələrində rəqəmsal transformasiyanın əsas problemlərinə toxunulmuşdur.

***Açar sözlər:** Rəqəmsal transformasiya, texnologiya, təhsil, ali təhsil müəssisələri*

Giriş

Demək olar ki, həyatımızın hər bir sahəsinə sirayət edən rəqəmsal transformasiya davamlı şəkildə irəliləyərək, bir-birinin ardınca sənayeləri fəth edir. 3,5 milyarddan çox insanın internetə çıxışı var və 5 milyarddan çoxunun müxtəlif növ mobil cihaza sahib olduğu təxmin edilir ki, bunların da yarısı ağıllı telefonlardır. Əlaqənin bu forması insanların başqaları ilə necə ünsiyyət qurmağına, onlar haqqında məlumat almasına və ətraflarındakı dünyanı görməsinə təsir etdi. Rəqəmsal transformasiya, uyğun bir şəkildə qəbul edildiyi təqdirdə əməliyyatların səmərəliliyini yüksəltməyə, əməkdaşlıq səviyyələrini artırmağa və uzun müddətə xərcləri azaltmağa imkan yaradır.

Rəqəmsal transformasiyanın təhsil sektoruna da böyük dərəcədə təsir etməsi heç də təəccüblü deyil. Rəqəmsal transformasiya siniflərə və müəllimlərin şagird və ya tələbələri ilə əlaqə qurma formasına təsir edir. Son illərdə dünyada bəzi təhsil müəssisələri təlim və tədris prosesində texnologiyadan yararlınsa da, COVID-19 pandemiyasının baş verməsi nəticəsində məktəb və universitetlərin əksəriyyəti təhsil sahəsində rəqəmsal transformasiyanın əhəmiyyətini, aktuallığını və gücünü daha çox başa düşdülər (1). Bir çox məktəb və müəllim, şagird və tələbələrin öyrənməyə davam etmələrinə kömək etmək və boşluğu aradan qaldırmaq üçün texnologiyaya müraciət etdi.

Təhsildə rəqəmsal transformasiya nədir?

Rəqəmsal transformasiya, məlumat və texnologiyadan istifadə edərək müştəri ehtiyaclarını səmərəli şəkildə ödəmək üçün bir təşkilatın əsas iş əməliyyatlarını inkişaf etdirməsi deməkdir. Təhsil sektorunda hədəf müştərilər tələbələr, müəllimlər, işçilər və məzunlar ola bilər və təhsil sektorunun rəqəmsallaşdırılması həm tələbələrə, həm də müəllimlərə fayda verə bilər (1).

Vizual, aşağı kodlu platformalar kimi müasir rəqəmsal alətlər və texnologiyalar təhsil

müəssisələrinin daxili prosesləri asanlıqla avtomatlaşdırmasına, rutin fəaliyyətləri asanlaşdırmasına və şagirdlər, müəllimlər və valideynlər arasında ünsiyyəti inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Müəllimlərin sənəd işlərindən daha çox şagirdlərə/tələbələrə diqqət ayırmasına imkan verərək əsaslı bir dəyişiklik edə bilər (10).

Şagird/tələbə səriştəliliyini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş Rəqəmsal Transformasiya aşağıdakıları əhatə edə bilər (1):

- Şagirdlərin/tələbələrin mobil tətbiqetmə və ya veb tətbiqetmə vasitəsi ilə qeydiyyatdan keçməsinə imkan yaratmaq

- Müxtəlif cür onlayn öyrənmə seçimləri təmin etmək
- Şagirdlərin/tələbələrin irəliləyişini izləmək üçün texnologiyadan istifadə etmək
- Fakültələrin onlayn dərslər təşkil etməsinə imkan yaratmaq

Təhsildə rəqəmsal transformasiya yalnız tələbələrin səriştəliliyini yaxşılaşdırmaq demək deyil, həmçinin kampus mühitini, tədris və öyrənmə metodlarını inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Buna görə təhsil sektorundakı rəqəmsal transformasiyanı üç kateqoriyaya ayırmaq olar (1):

- Kampus mühitində transformasiya
- Öyrənmə metodlarında transformasiya
- Öyrətmə metodlarında transformasiya

Təhsildə rəqəmsal transformasiya: Problemlər və həll yolları

Günümüzdə ali məktəblərin böyük təzyiqlərlə üzləşməyinin başlıca səbəbi - qlobal rəqabət, demografik dəyişikliklər, maliyyə mənbələrinə çıxış məhdudiyətləri, əmək bazarının yeni tələbləri və tələbələrin təhsil, tədris, tədqiqat və idarəetmə təcrübələrini yeniləməsi üçün gözləntilərin artmasıdır (7).

Strateji baxışın olmaması: Əsas problemlərdən biri rəqəmsal transformasiya üçün strateji baxışın müəyyən olunmasıdır. Universitetlərin rəqəmsal təşəbbüslərin həyata keçirilməsində bütün qurumların birləşməsinə imkan verən strateji bir baxışa ehtiyac var. Bunun üçün planlarını inamla izah edən və həyata keçirə bilən güclü bir rəhbərlik və ixtisaslaşmış bir qrup vacibdir. Aydın bir baxış, komandanı və maraqlı tərəfləri rəqəmsal transformasiya prosesinə daha çox cəlb etməyə və sərmayə qoymağa məcbur edəcəkdir (6).

Təhsil müəssisələri arasında dəyişikliyə qarşı müqavimət: Ümumiyyətlə, insanlar yerinə yetirdikləri hər şeyi vərdiş etdikləri qaydada davam etdirməyə meyillidirlər. Buna görə də, onları yerinə yetirdikləri işlər üzərində yeni metodologiyaları tətbiq etməyə inandırmaq çətin ola bilər. [4] Bu, xüsusilə təhsil sahəsinə aiddir. Təhsildə olan bir çox insan uğursuzluqdan qorxur və yeni texnologiya, mədəniyyət və ya düşüncə tərzinə uyğunlaşdıqları təqdirdə yeni bacarıq və ya prosesləri öyrənməkdən çəkinir.

İnsanlardan təhsildə yeni bir texnologiya tətbiq etmələrini tələb edərkən, onlar bu imkanların ənənəvi metodları necə tamamladığını və inkişaf etdirdiyini anlamalıdır. Əks təqdirdə, əksər hallarda rəqəmsal transformasiyaya ciddi addımlar atmaqdan çəkinirlər. Bu məqam həm universitetlər kimi təhsil müəssisələrinin rəhbərləri üçün, həm də siniflərini dəyişdirmək məsələsi ilə üzləşən ayrı-ayrı müəllimlər üçün doğrudur.

İnsanları bu prosesə cəlb etmənin açarı onları rəqəmsal transformasiya mövzusunda məlumatlandırmaq, asanlıqla mənimsəyə biləcəkləri şəkildə ehtiyac duyduqları bacarıqları öyrətmək və özləri və tələbələrini üçün faydalarını başa düşmələrinə kömək etməkdir.

Rəqəmsallaşdırma üçün bacarıq, məlumat və kadr çatışmazlığı: Müəssisədə yeniliyi təşviq etmək üçün kifayət dərəcədə etimad, təcrübə və bacarıq səviyyəsi vacibdir. Rəqəmsal transformasiya üçün təhsil müəssisələri kifayət qədər bacarıqlı işçi heyətinə sahib olmalıdır. Bu dövrdə, ali məktəb tələbələrini yalnız 18-25 yaş arasındakı gənclər deyil. Çünki, yaş hədləri genişlənilir, gənc nəsillər ümumiyyətlə yaşlı nəsillərə nisbətən daha çox rəqəmsal bacarıqlara sahibdirlər. Bundan əlavə, ali məktəblər təbiətə çox dinamik və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş olsalar da, fərqli auditoriyalar (tələbələr, məzunlar, müəllim heyəti, rəhbərlik, valideynlər, sənaye, cəmiyyət və digərləri) fərqli mənşə və texnologiya ilə fərqli davranışlara sahibdirlər. Rəqəmsal strategiyanın uğuru, bu müxtəlif maraqlı tərəflərin yeni yaranan texnologiyalara uyğunlaşma və onlardan səmərəli istifadə etmə

qabiliyyətindən çox asılıdır.

Təhsil müəssisələrinin məqsədi məzunlarının bacarıqlarının artırılmasına yönəldilməlidir ki, peşəkar şəkildə uğur qazana bilsinlər.

Strukturlaşdırılmamış məlumatlar: Rəqəmsal məlumatlar və onların təhlili çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Mövcud olan çoxlu sayda onlayn məlumatlar sayəsində təhsil müəssisələri tələbələrin, siniflərin və bütövlükdə universitetin məlumat çatışmazlığından narahat olmamalıdır. Çox təəssüf ki, bir çox müəssisələr bu zəngin məlumatları tam olaraq inteqrasiya etmə bacarıqlarından məhrumdur. Məsələn, marketing şöbəsi veb sahifəyə baxış sayı haqqında məlumat toplayır və qəbul şöbəsi ərizələr, qəbul nisbətləri və məzunlar haqqında məlumat toplayır, lakin fərqli şöbələr öz məlumatlarını tək bir lokallaşdırılmış mənbəyə çatdırma bilmirlər. Bu məlumatların toplanmaması və inteqrasiya edilməməsi universiteti əlverişsiz vəziyyətə gətirir. Təhsil müəssisəsi və tələbələr haqqında dəqiq bir təsəvvür olmadan, müəssisə marketingdən sinif otağının yaradılmasına qədər hər şey haqqında natamam və səhv məlumatlara əsaslanaraq qərarlar verəcəkdir (4).

Hər hansı bir rəqəmsal transformasiyanın vacib bir hissəsi, tələbələrin universitetlə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu başa düşmək üçün bu məlumatların parçalanmasıdır. Bu məlumatlar və mövcud texnologiya, təhsil müəssisələrinə daha zənginləşdirici və mükafatlandırıcı təhsil təcrübəsi yaratma imkanı verir, buna görə də gələcək yönümlü bacarıqları inkişaf etdirmək üçün bu kritik məlumatları dəqiq təhlil etməyə kömək edəcək vasitələrin tapılması mühüm rol oynayır.

Maliyyə və texnoloji məhdudiyyətlər: Universitetlərin qarşılaşdığı digər bir problem maliyyə və texnologiya ilə bağlı məhdudiyyətlərdir. Yeni texnologiyaların baha olması faktı maliyyə məhdudiyyətləri ilə bağlı problemlərlə birləşdikdə, ali məktəblərin rəqəmsal transformasiyanı qəbul etməsini çətinləşdirir.

Beləliklə, rəqəmsal transformasiyanın uğurla həyata keçirilməsi üçün ali təhsil ocaqlarının lazımı maliyyə və texnoloji resurslar ilə təmin edilməsi əsas şərtlərdən biridir.

Təhsil sektorunda texnologiyanın düzgün uyğunlaşdırılmaması: Bəzi təhsil müəssisələri yeni rəqəmsal cihazlara uyğun gəlməyən köhnə formatlı tədris materiallarından istifadə edirlər. Bu o deməkdir ki, mövcud inteqrasiya sistemi yenilənməli, uyğunlaşdırılmalı və ya dəyişdirilməlidir. Uyğunluq səviyyəsi yeni standartların hazırlanmasını tələb edir.

Mövcud infrastrukturun yenilənməsi çox səy, vaxt və pul tələb edir. Bulud infrastrukturu büdcələrə əhəmiyyətli dərəcədə qənaət edə və rəqəmsal transformasiyaya keçiddə həll rolunu oynaya bilər. Məlumat mənbələrinizi problemsiz inteqrasiya edə bilməyiniz və bunlardan yararlanmağınız çox vacibdir. The Experience API (və ya xAPI) adlı ən yeni e-öyrənmə standartının köməyi ilə çoxlu sayda məlumatların başa düşülməsi və kəsintisiz axını mümkündür (2).

Nəticə

Təhsil yeni texnologiyalara çox açıq bir sektordür. Təhsil işçiləri bütün yeni texnologiyaları sınaqdan keçirməyə və tətbiq etməyə həvəlidirlər. Süni intellekt, Əşyaların İnterneti, Virtual Reallıq (VR), Artırılmış Reallıq (AR), söhbət botları və maşın təlimi bu cür texnologiyaların siyahısında ilk sırada yer alır.[2] Bulud texnologiyaları, təşkilatlara daha çox mobillik, proses səmərəliliyi və xərc optimallaşdırması təklif etdiyinə görə rəqəmsal transformasiyanın təməl daşlarından biridir.

Öyrənmə təcrübəsini rəqəmsallaşdırmaqla həm tələbələr, həm də müəllimlər aktiv bir təhsil prosesi yaratmaq üçün bacarıqlarını artırma bilərlər. Təhsildə rəqəmsal transformasiya, onlayn öyrənmədən ağıllı təhsilə, tələbə qiymətləndirmələrinə, xüsusi təlim təcrübələrinə və onlayn imtahanlara qədər bir çox cəhətdən tətbiq oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.leewayhertz.com/digital-transformation-in-education/>
2. <https://www.elinext.com/industries/education/trends/digital-transformation-education/>
3. <https://magenest.com/en/digital-transformation-in-education/>

4. <https://hospitalityinsights.ehl.edu/digital-transformation-challenges>
5. <https://precisioncampus.com/blog/digital-transformation-higher-education/#:~:text=Why%20Higher%20Education%20Needs%20Digital%20Transformation&text=By%20leveraging%20technology%20and%20data,driven%20decisions%20using%20big%20data.>
6. https://www.researchgate.net/publication/332230142_The_Challenges_of_the_Digital_Transformation_in_Education_Chapter_Title_Studying_the_Effect_of_Using_ELearning_Through_Secure_Cloud_Computing_Systems
7. NV. (2017) Digital Transformation in Higher Education. [Online] Navitas Ventures. [20Oct2017] Available:https://www.navitasventures.com/wp-content/uploads/2017/08/HE-Digital-Transformation-_Navitas_Ventures_-EN.pdf
8. Raab, M., & Griffin-Cryan, B. (2011) Digital Transformation of Supply Chains: Creating Value – When Digital Meets Physical: Capgemini Consulting.
9. Forrester. (2016) Leading Digital Business Transformation. [Online] Forrester Research, Inc. [20Oct2017] Available: <https://www.imd.org/ldbt/digital-business-transformation/>
10. <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2018/07/03/how-to-bring-digital-transformation-to-education/?sh=2549d9d45036>
11. <https://digitalmarketinginstitute.com/blog/how-to-bring-digital-transformation-to-education>

SUMMARY

Sariya Gasimova

THE MAIN PROBLEMS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Digital transformation means that an organization evolves its core business operations to efficiently meet customer needs using information and technology. Digital transformation has the potential to improve operational efficiency, increase collaboration levels and reduce costs in the long run, if adopted appropriately. Higher education institutions are using emerging technologies to increase efficiency in both teaching and administrative management and to adapt to a technologically oriented society. Digital transformation in education does not only mean improving the competence of students, but also focuses on improving the campus environment, teaching and learning methods. It's no surprise that digital transformation is having a huge impact on the education sector. Digital transformation is affecting classrooms and the way teachers connect with their students. In recent years, some educational institutions around the world have taken advantage of technology in the teaching and learning process, but as a result of the outbreak of the COVID-19 pandemic, most schools and universities have become more aware of the importance, relevance and power of digital transformation in the field of education. However, they face some challenges when defining digital policies and strategies. The main reason why higher education institutions are facing great pressures today is global competition, demographic changes, limited access to financial resources, new demands of the labor market and increasing expectations for students to renew their education, teaching, research and management practices. In this article, the main problems of digital transformation in higher education institutions have been touched upon.

Key words: *Digital transformation, Technology, Education, Higher education institutions*

РЕЗЮМЕ

Сария Гасымова

**ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

Цифровая трансформация означает, что организация развивает свои основные бизнес-операции для эффективного удовлетворения потребностей клиентов с использованием информации и технологий. Цифровая трансформация может повысить операционную эффективность, повысить уровень сотрудничества и снизить затраты в долгосрочной перспективе, если она будет принята надлежащим образом. Высшие учебные заведения используют новые технологии для повышения эффективности как преподавания, так и административного управления, а также для адаптации к технологически ориентированному обществу. Цифровая трансформация в образовании означает не только повышение компетентности студентов, но и направлена на улучшение среды кампуса, методов преподавания и обучения. Неудивительно, что цифровая трансформация оказывает огромное влияние на сектор образования. Цифровая трансформация влияет на классы и на то, как учителя общаются со своими учениками. В последние годы некоторые образовательные учреждения по всему миру воспользовались преимуществами технологий в процессе преподавания и обучения, но в результате вспышки пандемии COVID-19 большинство школ и университетов стали лучше осознавать важность, актуальность и сила цифровой трансформации в сфере образования. Однако они сталкиваются с некоторыми проблемами при определении цифровой политики и стратегий. Основной причиной, по которой высшие учебные заведения сегодня сталкиваются с большим давлением, является глобальная конкуренция, демографические изменения, ограниченный доступ к финансовым ресурсам, новые требования рынка труда и растущие ожидания студентов в отношении обновления своего образования, преподавания, исследований и управления. В данной статье затронуты основные проблемы цифровой трансформации в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: цифровая трансформация, технологии, образование, высшие учебные заведения.

SƏBİNƏ MAHMUDOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
sebinemahmudova73@gmail.com

İNTERNET ŞƏBƏKƏSİNİN DİDAKTİK FUNKSİYALARI

Qlobal İnternet kompüter şəbəkəsi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün yeni perspektivlər açır. Aydınır ki, təhsil prosesində xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına internet rabitə vasitələrinin müxtəlif formaları təsir göstərir. Müəlliflər xarici dillərin tədrisində müəllim üçün əlavə məlumat mənbəyi kimi internet saytlarından ümumi istifadənin geniş vüsət aldığını vurğulayırlar. Buna görə də məqalənin mövzusu həyati əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə xarici dillərin tədrisində kommunikativ-fəaliyyət səriştəsinin formalaşmasını təmin edən onlayn resursların təlim imkanları müəyyən edilir və təsnif edilir. İnternetin orijinal mədəni materiallarından birbaşa istifadə zamanı bacarıq və bacarıqların formalaşdırılması üçün zəruri olan didaktik tapşırıqlar da tərtib edilmişdir. İnternet texnologiyalarının bəzi növləri təqdim olunur, təhlil edilir və onların linqvodidaktik potensialı sübuta yetirilir. Bundan əlavə, hazırda dünya təhsil praktikasında istifadə olunan beş ən ümumi didaktik alqoritmlər ətraflı təsvir edilmişdir. Müəlliflər kompüter texnologiyalarının və internet resurslarının xarici dillərin tədrisi prosesində faydalılığını izah edir və sübut edirlər, çünki yeni tədris metodları dilin daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir.

***Açar sözlər:** İnternet, didaktik, təhsil prosesi, dil, təhsil sistemi, mədəniyyət*

İnternetin təhsil prosesinə inteqrasiyası, onun müxtəlif fənn sahələrində, xüsusən də xarici dillərin tədrisində tətbiqi məsələsi təhsildə səriştə və kommunikativ yanaşmaların tətbiqi baxımından son dərəcə aktualdır.

Son illərdə təhsil sisteminin bütün pillələrində innovativ texnologiyaların tətbiqi zamanı təhsilin yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının məzmunu məsələsi aktual məsələdir. Son onillikdə tədqiqatçılar sinxron və asinxron internet rabitəsinin müxtəlif formalarının müsbət təsirini aşkara çıxaran çoxlu sayda nəzəri və metodik əsərlər yazılmışdır. Təhsil prosesində xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına dair, həqiqətən də İKT-nin geniş tətbiqi XXI əsrdə əsas konseptual təhsil istiqaməti olan şagird şəxsiyyətinə şəxsiyyətyönlü, inkişaf edən, səriştə əsaslı yanaşmanı həyata keçirməyə imkan verir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının məzmunu isə internet resurslarından istifadə etməklə təlimin formalarının, metodlarının, yollarının, texnikalarının məcmusu deməkdir.

Bununla belə, vurğulamaq lazımdır ki, cəmiyyətin qlobal informasiyalaşması və müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının modifikasiyası internetin təhsil imkanlarına baxışların dəyişməsinə səbəb olub. Ümumdünya interneti təkə informasiya resursu kimi deyil, həm də müəyyən təhsil şəraitində istifadəçiyə lazımi xidmətlər təqdim edən didaktik bir şəbəkə kimi qəbul edilir, bununla da interaktiv öyrənmə vasitəsinə, adekvat mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün şərait yaratmaq vasitəsinə çevrilir. İnternet resursu orijinal mətnlərdən istifadə etmək, ana dili danışanları dinləmək və onlarla ünsiyyət qurmaq, mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə səmərəli iştirak etmək imkanlarını təmin edir.

Elmi və metodik ədəbiyyatı təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, aşağıdakıları etmək lazımdır:

- Xarici dillərin tədrisində kommunikativ və fəaliyyət səriştəsinin formalaşmasını təmin edən bilən internet resurslarının təhsil imkanlarını müəyyən etmək və təsnif etmək;
- Müxtəlif mürəkkəbli dərəcələrdə internetin orijinal mədəniyyətə aid materiallarından birbaşa istifadə etməklə bacarıq və bacarıqların formalaşmasını təmin edən bəzi didaktik tapşırıqları formalaşdırmaq;
- İnternet texnologiyalarının bəzi növlərini təqdim etmək, onların linqvativ didaktik potensialını göstərmək.

Orta və ali təhsil sistemində xarici dillərin tədrisində kommunikativ səriştənin

formalaşdırılması üçün internet resurslarından və internet texnologiyalarından istifadənin məzmununu və lingual didaktik potensialını müəyyən etməkdir.

Təhlil, ümumiləşdirmə, müqayisə, şərh, sistemləşdirmə kimi nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Nəşrlərin təhlili xarici dillərin tədrisində müəllim üçün əlavə məlumat mənbəyi kimi internet saytlarından geniş istifadə edildiyini göstərdi. Məsələn, bu, tələbələrin öz komikslərini yaratdıqları dizayn işi ola bilər. O, məsələn, Pixton.com kimi xüsusi internet xidmətlərindən istifadə etməklə yaradıla bilər. Bu xidmətdən istifadə etmək üçün siz e-poçt vasitəsilə qeydiyyatdan keçməlisiniz. Əsas səhifədə interfeys dilini seçməlisiniz. Komik kitabın yaradılması haqqında ətraflı məlumat müəlliflər tərəfindən “Xarici dil dərslərində xarici dil komiksləri” məqaləsində təsvir edilmişdir.

Müasir təhsil sistemi çərçivəsində həyata keçirilən dil siyasətinin əsas prinsiplərindən biri də istənilən bilik sahəsinə çıxışı təmin edən mobillik prinsipidir. Məhz buna görə də müasir şəraitdə tələbələrin mədəni inkişafını təkmilləşdirmək, onlarda başqa xalqların, o cümlədən öyrənilən xarici dil ölkələrində yaşayanların mədəniyyətlərinə və həyat tərzinə hörmət və dözümlülük hissini tərbiyə etmək lazımdır. Məhz buna görə də sosial-mədəni biliklərin və kommunikativ bacarıqların mənimsənilməsinin həm qarşılıqlı əlaqə vasitəsi, həm də ayrılmaz vasitəsi kimi yeni texnologiya və təhsil vasitələrinin təqdim etdiyi bütün imkanlardan, ilk növbədə internetdən tam istifadə etmək vacibdir.

Xarici dil dərslərində internetin ən mühüm üstünlüyü ondan ilk növbədə bütün sərhədlərə və məsafələrə baxmayaraq insanları birləşdirən interaktiv vasitə kimi istifadə etməkdir.

Qlobal şəbəkənin nəhəng kommunikasiya imkanları tələbələr və müəllimlər istənilən dildə və mədəniyyətdə danışanlarla ünsiyyət qurduqda tam ünsiyyət azadlığı verir. Bundan əlavə, internet cəmiyyətin həyatının bütün institutlarını və sahələrini – kütləvi informasiya vasitələrindən tutmuş əyləncəyə qədər təmsil edən ən dinamik və geniş informasiya bankı olmaqla, mütəmadi və operativ yenilənən, qeyri-məhdud sosial-mədəni biliklər toplusunu verə bilər. Onun informasiya tərkibi və öyrənilən dilin ölkəsi və xalqı haqqında müxtəlif aspektlərdə zənginliyi, xarici dil dərslərində geniş istifadə olunan ənənəvi dərslikdən internetin böyük fərqi və üstünlüyüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Andresen B., B. & Van den Brink K. (2013). Multimedia in Education. Curriculum. Moscow: UNESCO. 141 p.
2. Belz J.A. & Thorne S. L. (eds.) (2016). Computer-mediated Intercultural Foreign Language Education. Boston MA : Heinle&Heinle. 304 p.
3. Grigorieva E. I., Reznikova A. I. (2016). Foreign language comics in the classroom of foreign language. Foreign languages at school. No. 4. P.30-34.
4. Karamysheva, T. V. (2021). Learning foreign languages with the help of a computer. In questions and answers. SPb.: Soyuz Publishing House. 192 p.

SUMMARY

Sabina Mahmudova

DIDACTIC FUNCTIONS OF THE INTERNET NETWORK

The global Internet computer network opens new perspectives for improving the educational system. It is clear that the formation of foreign language communicative competence in the educational process is influenced by various forms of Internet communication tools. The authors emphasize the widespread use of websites as an additional source of information for teachers in foreign language teaching. Therefore, the topic of the article is of vital importance. The article identifies and classifies the training opportunities of online resources that can ensure the formation of communicative-activity competence in foreign language teaching. Didactic tasks necessary for the

formation of skills and abilities during the direct use of original cultural materials of the Internet have also been designed. Some types of Internet technologies are presented, analyzed and their linguistic didactic potential is proved. In addition, the five most common didactic algorithms currently used in world educational practice are described in detail. The authors explain and prove the usefulness of computer technologies and Internet resources in the process of teaching foreign languages, as new teaching methods contribute to better language acquisition.

Key words – *Internet, didactic, educational process, language, educational system, culture.*

РЕЗЮМЕ

Сабина Махмудова

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Глобальная компьютерная сеть интернет открывает новые перспективы для совершенствования системы образования. Понятно, что на формирование иноязычной коммуникативной компетенции в учебном процессе влияют различные формы средств интернет-коммуникации. Авторы подчеркивают широкое использование веб-сайтов в качестве дополнительного источника информации для учителей при обучении иностранному языку. Поэтому тема статьи имеет жизненно важное значение. В статье выявлены и классифицированы обучающие возможности интернет-ресурсов, способные обеспечить формирование коммуникативно-деятельностной компетенции при обучении иностранному языку. Также разработаны дидактические задания, необходимые для формирования умений и навыков при непосредственном использовании оригинальных культурологических материалов сети Интернет. Представлены, проанализированы некоторые виды интернет-технологий и доказан их лингводидактический потенциал. Кроме того, подробно описаны пять наиболее распространенных дидактических алгоритмов, используемых в настоящее время в мировой образовательной практике. Авторы объясняют и доказывают полезность компьютерных технологий и интернет-ресурсов в процессе обучения иностранным языкам, так как новые методы обучения способствуют лучшему усвоению языка.

Ключевые слова: *Интернет, дидактика, образовательный процесс, язык, образовательная система, культура.*

PƏRVİZ ALLAHVERDİYEV

pervizallahverdiyev06@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

FİZİKİ TƏRBIYƏ VƏ GƏNCLƏRİN ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIĞI İXTİSASINDA SIRA HAZIRLIĞI FƏNNİNİN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Ali təhsil müəssisələrində Fiziki tərbiyə və Gənclərin çağırışa qədərki hazırlığı ixtisasında təhsil alan tələbələrə verilən sıra təlimi dərsləri öz inkişaf xüsusiyyətinə görə, verilən bilik səviyyəsinə və gələcəkdə hansı keyfiyyətlərin inkişaf edib, formalaşmasına görə vacib hal kimi qiymətləndirmək olar. Sıra hazırlığı fənninin tədris olunması tələbənin hərbi təhsil keyfiyyətinin göstəricisidir. Məqalədə vurğulanan sıra təlimi ilə bağlı müəllim-tələbə standartları vaxtaşırı yerinə yetirilməli, qorunub saxlanılmalıdır. Eyni zamanda tələbələrə verilən sıra təlimi bilikləri istər silahlı, istərsə də silahsız çalışmalar müəyyən tələb olunan qaydalar əsasında keçirilməsi məqsədəuyğundur. Sıra hazırlığı fənninin tədris olunması ilə tələbə gənclərin hərbi peşəyə istək və marağın, hərbi bilik və bacarığın oyanmasına, qazanılmasına nail ola bilər. İkinci tərəfdən verilən təlim nəticələrinə diqqət yetirsək görərik ki, tələbə gənclərin hərbi vətənpərvərliyi və hərbi xidmət zamanı özünü həm nümunəvi, həm də cəld, çevik göstərmə qabiliyyətinə malik olması ilə səciyyələnir.

Açar sözlər: tələbə, gənclər, sıra hazırlığı, hərbi, bilik

Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Fiziki tərbiyə və Gənclərin çağırışa qədərki hazırlığı ixtisası olan təhsil müəssisələrinin hamısında demək olar ki, sıra hazırlığı fənni tədris olunmaqdadır. Bu məqalədə Sıra hazırlığı fənninin gənclərin Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin Ordu sıralarına necə hazırlaşdığından, hərbi vətənpərvərlik hislərinin hansı dərəcədə inkişaf etməsindən, hərbi bilik, bacarıq, vərdislərə necə sahib olmaları aşılmaqdadır. Orta məktəblərdə ilkin təməli qoyulan bu fənnin ali təhsil ocaqlarında hansı şəkildə tədris olunması, tələbələrə məşğələlər zamanı, sinifdən xaric təlimlər zamanı necə biliklərin öyrədilməsi vurğulanmaqdadır.

Bildiyimiz kimi gələcək üçün öz başlanğıcını hərbi dərslərin, o cümlədən Sıra hazırlığı fənnindən götürən sıra nizamnaməsi, hərbi qulluqçunun sıra nizam-intizamı formalaşaraq öz əksini tapmış olur. İsdər sıra meydanında, isdərsə də döyüş, təlim meydanlarında olsun bu təlimin, tərbiyənin metod və vasitələrini, komandalarını bilmək, bacarmaq, vaxtında layiqincə əməl etməklə nailiyyətlərin əldə edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. Bu fənnin tədrisi prosesində vacib və əhəmiyyət kəsb edən xüsusiyyətlər:

- Müəllimin hazırlıqlı olması;
- Tələbələrin dərəcə təyin olunmuş formada gəlməsi (geyimlə bağlı);
- Tələbələrə nəzəri biliklər əsasında formalaşdırmaq, sonra təlim meydanlarına aparmaq;
- Dərslərdən xaric, sinifdən xaric məşğələlər zamanı sıra təlimi texnologiyasını aşılamaq;
- Hərbi hissələrlə birgə işin təşkili.

Vurğulanan elementlər öz əksini tapmaqla yeni biliklərin əldə olunmasına zəmin yaratmış olacaqdır. Eyni zamanda bu prinsiplərin qorunub saxlanılması tələbə gənclərin ordu sıralarına hazırlaşmağın üstün tərəflərindən biridir. Tələbələrə aşılanan praktiki biliklər onların mənəviyyətli, cəsur Azərbaycan əsgəri olaraq yetişməsinə şərait yaratmış olur. (Hüseynova 2017, s 123).

Müəllimlə tələbənin birgə işi, fəaliyyəti nəticəsində ortaya çıxan bu dərs modeli olduqca keyfiyyətli və lazımi biliklərin meydana çıxmasına şərait yaratmış olur. Müəllim əmir verən, öyrədən tələbə isə öyrənən tərəfdir. Bu iki tərəfin bacarıqla əldə etdiyi sıra hazırlığı dərslərindəki elementlərin düzgün və ardıcıl öyrədilməsi əsas məsələ doğurmuş olur. Fənnin tədrisi prosesində bir çox sıra təlimi elementləri vardır ki, onlardan silahsız çalışmalara aiddir:

- yerində dönmələr;
- yerisdə dönmələr;

- yerində addımlamalar;
- bir cərgədən iki cərgəyə keç;
- düzül, düzlən, fəraqat;
- əsgəri salamlama;
- rəisə yaxınlaşma və rəisdən uzaqlaşma;
- məruzələrin düzgünlüyü;
- hərbi salamın verilməsi;

Sıra hazırlığı fənnində lazım olan digər tərəflərdən biri də tələbələrin silahlı sıra hazırlığıdır. Burada hərbi qulluqçu və ya tələbə ilə fərdi məşğələnin aparılması məqsədəuyğundur. Silahlı çalışmaların elementlərini isə icra edərkən, öyrədərkən tələbənin adı və ya soyadı səsləndirilməlidir. Tələbə mən deyərək cavab verməlidir. Məsələn:

Tələbə Məmmədov Səbuhi- Mən.

1. Silahlı - komandası verilir tələbə silahın kəmərinə sağ ovcunun içinə yığaraq silahın lülə tərəfindən yapışaraq sağ ayağının yanına alır;
2. Tənzimlə - komandasında yarım sağa dönərək, önə baxmaqla silahın kəməri tənzimlənir;
3. Silahlı qoy- komandasında sol ayaq önə atılaraq yarı bükülmüş vəziyyətdə, sağ ayaq bükülmədən, baş qarşıya baxır, silahın qundağı sağ pəncəyə toxunan istiqamətdə yerə qoyulur;
4. Silaha- komandasında eyni ilə əyilib, silahı götürüb təyin olunmuş qaydada çiyinə asırlar;
5. Sonra silahı sinəyə, kürəyə, çiyinə al- komandaları verilir.

Tədris boyu tələbələrə verilən bu biliklər ali təhsil müəssisəsinin “Çağırışaqədərki Hazırlıq və Mülki Müdafiə” kafedrasının müəllimləri tərəfindən tədris olunub öyrədilməklə geniş hərbi intizam, bilik və tərbiyə hissi formalaşdırmaqla bərabər Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin istər Quru Qoşunlarında, Hava Hücumundan Müdafiə və Hərbi Hava Qüvvələrində, istərsə də Hərbi Dəniz Qüvvələrində olursa olsun, xidməti mənimsəməsi, orduda nümunəvi davranış sərgiləməsi və vətənpərvərlik tərbiyəsi nümayiş etməsində nümunəvi rol oynayır. (Tağıyev Ş. 1996, 56-57).

Əldə olunan hərbi bilik sayəsində gələcək nəslin öyrədilməsində, eyni zamanda ali təhsil müəssisəsini bitirib hərbi xidmətdə olarkən gənc əsgərlərimizə sıra təliminin verilməsində komandirlərinə və rəislərinə birbaşa kömək etmə bacarığına malikdirlər. Bu sahədə aparılan araşdırmalar da öz əksini tapmışdır ki, öyrədilən sıra təlimi bilikləri gələcək nəslimizin də bu sahədə yaxşı nəticələrin verilməsində qazanılan keyfiyyətlərindəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin Ümumqoşun Nizamnamələri. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2007, 488 s.
2. Hüseynova Y. Çağırışaqədərki hazırlıq, 10 sinif Metodiki vəsait. Bakı: 2017.
3. Sıra nizamnaməsi.
4. Tağıyev Ş.T. İbtidai hərbi hazırlıq kursunun ümumtəhsil fənlərilə əlaqəli tədrisi problemləri. (Monoqrafiya). Bakı: Azərənəsr, 1996.

SUMMARY

Parviz Allahverdiyev

PHYSICAL EDUCATION AND YOUTH PRE-CONFLICT PREPARATION ISSUES OF TEACHING THE SUBJECT OF SECONDARY PREPARATION IN THE SPECIALTY

The series training classes given to students studying in the specialty of Physical Education and Pre-College Training of Youth in higher educational institutions can be considered as important due to their development characteristics, the level of knowledge given and what qualities will be developed and formed in the future. Teaching the subject of rank preparation is an indicator of the

quality of the student's military education. The teacher-student standards emphasized in the article should be maintained and maintained from time to time. At the same time, it is appropriate that the knowledge of line training given to students, whether armed or unarmed, should be conducted based on certain required rules. By teaching the subject of rank training, students can achieve the awakening and acquisition of the desire and interest in the military profession, military knowledge and skills. If we pay attention to the training results from the second side, we will see that the students are characterized by military patriotism and the ability to show themselves both exemplary and quick and flexible during military service.

Key words: *student, youth, training, military, knowledge*

РЕЗЮМЕ

Парвиз Аллахвердиев

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И ДОКОНФЛИКТНАЯ ПОДГОТОВКА МОЛОДЕЖИ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА СРЕДНЕЙ ПОДГОТОВКИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ

Серийно-тренировочные занятия, проводимые со студентами, обучающимися по специальности «Физическая культура и довузовская подготовка молодежи» в высших учебных заведениях, можно считать важными в силу особенностей их развития, уровня полученных знаний и того, какие качества будут формироваться и формируется в будущем. Преподавание предмета физической подготовки является показателем качества военного образования курсанта. Стандарты учитель-ученик, подчеркнутые в статье, следует поддерживать и поддерживать время от времени. В то же время целесообразно, чтобы знания о боевом обучении, данные студентам, независимо от того, вооружены они или невооружены, проводились на основе определенных обязательных правил. Преподаванием предмета военной подготовки у курсантов можно добиться пробуждения и приобретения стремления и интереса к военной профессии, воинских знаний и умений. Если мы обратим внимание на результаты обучения со второй стороны, то увидим, что курсантам свойственны воинской патриотизм и умение проявить себя как образцово, так и быстро и гибко во время службы в армии.

Ключевые слова: *студент, молодежь, обучение, военнослужащие, знания*

KÖNÜL MƏMMƏDOVA
konulmammadova@ndu.edu.az
AYIŞƏ ƏHMƏDOVA
ayishaahmadova@ndu.edu.az
Naxçıvan Dövlət Universiteti

GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRİN TƏHSİLİN YENİ TƏŞKİLATI FORMALARINI MƏNİMSƏMƏ SƏVİYYƏSİNİ YOXLAMAQ ÜÇÜN PEDAQOJİ EKSPERİMENT

İKT vasitəsi ilə tədris prosesinə informatikanın tədrisinin təşkilati formalarından istifadə etməklə informatika müəllimlərinin peşə fəaliyyətinin yeni komponentləri əsaslandırılır. Müəyyən edilmişdir ki, məktəbin tədris prosesində yeni təşkilati formalardan səmərəli istifadə etmək üçün informatika müəlliminin hazırlanmasının əsas komponenti yeni təşkilati formalardan istifadə və metodik cəhətdən əsaslandırılmış seçim əsasında tədris prosesinin layihələndirilməsi bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır.

Tədris təşkilati formalarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı informatika müəlliminin metodik hazırlığının yeni istiqamətləri hazırlanmış, informatika müəlliminin peşə fəaliyyətinin komponentləri (diaqnostik, konstruktiv, layihə, kommunikativ, təşkilati, ekspert) informatika üzrə tədris prosesində yeni təşkilati formaların tətbiqi nəzərə alınmaqla əsaslı və təfərrüatlı yaradılmışdır.

Açar sözlər: İKT, kompüter, eksperiment hipotez, informatika, kommunikativ

Təcrübənin ənənəvi təşkilindən fərqli olaraq, təlimin hazırkı və təklif olunan məzmununa görə təlim müqayisə edildikdə, bu tədqiqat çərçivəsində eksperimental iş iki mərhələni əhatə edirdi.

Birinci mərhələdə eksperimentin ənənəvi təşkili çərçivəsində təlimin məzmununun iki müxtəlif variantı üzrə təlimin nəticələri müqayisə edilib. İkinci mərhələdə eyni məzmun üzrə, lakin müxtəlif təlim üsul, forma və vasitələrindən istifadə etməklə təlimin nəticələri müqayisə edilib.

Eksperimental işin məqsədi məktəbin tədris prosesində təşkilati formalardan istifadə üçün informatika müəlliminin metodik hazırlığının səmərəliliyini yoxlamaq idi.

Pedaqoji eksperimentin vəzifələri:

✓ hipotezin düzgünlüyünün elmi obyektiv və sübuta əsaslanan yoxlanılmasını təmin edən tədqiqat metodlarının məcmusunu müəyyən etmək;

✓ məktəbin tədris prosesində təşkilati formalardan istifadəyə informatika müəlliminin hazırlanmasına dair təklif olunan metodiki yanaşmaların səmərəliliyini sübut etmək.

Eksperimental hipotez aşağıdakı kimi idi:

Təhsilin təklif olunan məzmununa uyğun olaraq informatika müəlliminin hazırlanması üzrə təklif olunan metodikanın həyata keçirilməsi və pedaqoji ali məktəblərin tələbələri üçün tədris prosesinin innovativ təşkilati formalardan istifadə etməklə təşkili bilik və bacarıqlara malik informatika müəllimi hazırlamağa imkan verəcəkdir.

İlkin mərhələdə hazırlıq işləri aparılmışdır: tələbələrin metodik hazırlığı fənləri üzrə iş proqramları, müəllimlərin ixtisasartırma kurslarının iş proqramları hazırlanmış və təsdiq edilmiş, təqvim və tematik planlar dəqiqləşdirilmiş, bu fənlər üzrə tədris-metodiki materiallar hazırlanmışdır.

Aşağıdakı mövzular tədqiq edilmişdir: seçilmiş universitetlərdə şəbəkələşmənin, distant təhsilin, telekonfransların və digər müasir tədris formalarının texnoloji imkanları, universitetin informasiya-təhsil mühitinin layihələndirilməsi prinsipləri, informasiyada müasir təşkilati formaların yeri və rolu. (Аркаева Р.П. 2011 15-17).

Bu mərhələdə pedaqoji ali məktəblərin tələbələri tərəfindən "İnformatikanın tədrisi metodikası" fənninin əsas bölmələrinin mənimsənilmə səviyyəsinin diaqnostikası aparılmışdır. Pedaqoji eksperiment mərhələsinin məqsədi şagirdlərin ilkin bilik səviyyəsini müəyyən etmək idi. "İnformatika fənninin tədrisi metodikası" kursunun əsas bölmələrinin mənimsənilmə səviyyəsini müəyyən etmək üçün bu fənnin bütün bölmələrini əhatə edən müxtəlif mürəkkəblik səviyyəli testlər hazırlanmışdır. Hər bir tələbə bir qrup problemi test şəklində həll etməli idi.

Pedaqoji eksperimentin ikinci mərhələsinin məqsədi hazırlanmış “İnformatikanın tədrisinin innovativ təşkilati formaları” kursunun səmərəliliyini yoxlamaq olmuşdur. Təcrübənin bu mərhələsində test qrupunun tələbələri metodik hazırlığın əsas kurslarını öyrəndikdən sonra “İnformatika fənninin tədrisinin innovativ təşkilati formaları” fənni üzrə təlim keçmişlər.

Tələbələrin sualları iki qrupda (nəzarət və eksperimental) aparıldı, yəni eksperimental və nəzarətdə tədris fəaliyyətində təhsilin təşkilati formalarından istifadə sahəsində bilik və bacarıqların formalaşma səviyyəsinin müqayisəsi aparılmışdır.

Sorğu məlumatlarının təhlili tələbələrin nöqteyi-nəzərindən inkişaf edən bir təşkilatda işləmək üçün zəruri olan təhsil fəaliyyətində təlimin təşkilati formalarından istifadə sahəsində bilik və bacarıqların formalaşmasının keyfiyyət səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir. Təcrübə iştirakçılarının topladıqları balların faktiki sayını müəyyən edən gələcək informatika müəlliminin tədris fəaliyyətində tədrisin təşkilati formalarının tətbiqi sahəsində bilik və bacarıqların səviyyəsini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən səviyyə müəyyən edilmişdir.

Eksperimentin üçüncü mərhələsinin məqsədi tədqiqat fərziyyəsini yoxlamaq idi: informatika müəllimini məktəbdə tədris prosesində yeni təşkilati formalardan istifadəyə hazırlamaq üçün onu universitetin tədris prosesində bu təhsil formalarından biri olan tətbiqi proqram çərçivəsində hazırlamaq lazımdır.

Təcrübənin bu mərhələsində nəzarət və eksperiment qruplarında müvafiq olaraq 55 və 60 şagird seçilmişdir. Nəzarət qrupunda təlim ənənəvi tədris formalarından (mühazirə, seminar, laboratoriya işi, müstəqil iş, praktiki iş və s.) istifadə edilməklə “İnformatika”, “Təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları” fənləri üzrə aparılmışdır. Eksperimental qrupda bu fənlər tədrisin yeni təşkilati formalarından (onlayn - mühazirələr, şəbəkələşmə, elektron poçt - məsləhətləşmələr, telekommunikasiya layihələri və s.) istifadə edilməklə tədris edilmişdir.

Pedaqoji ali təhsil müəssisələrində informatika müəllimini uğurla hazırlamaq və məktəbdə tədrisin müasir təşkilati formalarından istifadə etmək vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün innovativ təşkilati formaları, İKT-yə əsaslanan tədrisin yeni metod və vasitələrini metodik prosesə daxil etmək lazımdır. Yeni tip müəllimin hazırlanması tədris prosesində dərslərin keçirilməsinin aktiv və interaktiv formalarından geniş istifadəni təmin etməlidir. (Глебова П.С. 2010, 100)

Bununla əlaqədar olaraq, eksperimental qrupda təlimin təşkilinə dair bir neçə nümunəni nəzərdən keçirəcəyik. İntizam üzrə seminar dərslərinin planı “İnformatikanın tədrisi metodikası” mövzusunda: “İKT vasitələrindən istifadə əsasında informatika fənninin tədrisinin müasir təşkilati formaları və metodları”. Seminarın məqsədi: İKT vasitələrindən istifadə etməklə tədrisin ənənəvi və müasir forma və üsullarını təhlil etmək.

Müzakirə üçün məsələlər:

1. Məktəbdə müasir təşkilati formalardan və tədris metodlarından istifadənin metodoloji aspektləri: məktəbdə informatika fənninin tədrisində oyun metodları (işgüzar, təşkilatçılıq və fəaliyyət, rol oyunu və s.); layihə metodundan istifadə edərək dərslər; dərslərdə İKT vasitələrindən istifadənin xüsusiyyətləri; məktəbdə təhsilin yuxarı pilləsində mühazirə; təhsil müəssisələrinin qarşılıqlı şəbəkə fəaliyyəti; məktəbdə tədris prosesində internetdən istifadə.

2. Universitetdə müasir təşkilati formalardan və tədris metodlarından istifadənin metodoloji aspektləri: İKT vasitələrindən istifadə etməklə mühazirələrin aparılmasının xüsusiyyətləri; distant təhsildə mühazirələrin aparılmasının metodoloji aspektləri, onlayn mühazirələrin, slayd mühazirələrin xüsusiyyətləri; seminar və onun imkanları, seminarın keçirilməsi yolları; İKT vasitələrindən istifadə etməklə təhsilin innovativ təşkilati formaları (elektron poçt məsləhətləri, Case texnologiyası, telekommunikasiya layihələri, kompüter testləri, kompüter konfransları, forumlar); tələbələrin, müəllimlərin qarşılıqlı şəbəkə fəaliyyətinin xüsusiyyətləri; İKT vasitələrindən istifadə etməklə universitetdə informatika üzrə laboratoriya işinin xüsusiyyətləri; layihə metodundan və iş texnologiyasından istifadə etməklə laboratoriya işinin metodoloji aspektləri; seminarlarda və laboratoriya işlərində tələbə fəaliyyətinin qrup formaları; pedaqoji təcrübənin aparılmasının xüsusiyyətləri.

Universitetdə seminarın təsvirini müzakirə edin və onun fraqmentini hazırlayın. Pedaqoji universitetdə gələcək informatika müəllimlərinin səmərəli hazırlığı üçün təlim məşğələlərini təkcə

ənənəvi təhsil formaları (mühazirələr, seminarlar) şəklində deyil, həm də tədris prosesinin formalaşması üçün layihə formasında keçirmək lazımdır. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, informatika müəlliminin hazırlanması prosesində İKT-yə əsaslanan yeni metodlardan, innovativ təşkilati formalardan və müasir tədris vəsaitlərindən istifadə pedaqoji universitetdə tədris prosesinin səmərəliliyinin artması üçün, həm də bu yeni metodların, innovativ forma və vasitələrin tətbiqi üçün zəruri şərtidir. (Н.И. Рыжова 1997, 134).

1. Universitet müəllimləri ilə pedaqoji eksperiment.

Şagirdlərlə pedaqoji eksperimentin aparılması istər-istəməz eksperimental məşğələlərin keçirilməsində iştirak edən müəllimlərin müvafiq hazırlığı məsələsini gündəmə gətirirdi. Bu təlimə həm də eksperimental işin bir hissəsi kimi baxmaq olar, lakin fərqli kontingentlə.

Eksperimentin keçirilməsində məqsəd universitet müəllimlərinin hazırlanmasının təşkilati formalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində metodik yanaşmaların həyata keçirilməsi nəticəsində formalaşmış müasir tədris formalarına müəllimlərin mənimsəmə səviyyəsini yoxlamaqdır.

Pedaqoji eksperimentin məqsədləri:

✓ universitet müəllimlərinin hazırlanmasının təşkilati formalarının, yəni “İnformatika fənninin tədrisinin innovativ təşkilati formaları” fənni üzrə təlimin və tədris prosesində “Ustad dərsləri”nin tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə dair təklif olunan metodiki yanaşmaların səmərəliliyini sübut etmək.

✓ universitet müəllimlərinin hazırlanmasının təşkilati formalarının təkmilləşdirilməsi üzrə metodiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

Eksperimental hipotez. Təlim prosesinin təklif olunan məzmununa və təşkilinə uyğun olaraq informatika müəlliminin hazırlanması üzrə təklif olunan metodikanın həyata keçirilməsi peşəkar fəaliyyətdə İKT vasitələrinə əsaslanan müasir təşkilati formaları tətbiq etməyə qadir və mükəmməl informatika müəllimi hazırlamağa imkan verəcəkdir.

Pedaqoji eksperiment zamanı müəllimlərin sorğusu aparılıb, bu sorğu zamanı eksperimental və nəzarət qruplarında müəllim hazırlığının təşkilati formalarının formalaşma səviyyəsi müqayisə edilib.

Pedaqoji universitetdə informatika müəllimi hazırlığının məzmununun və təşkilati formalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

İnformatika müəlliminin metodik hazırlığı proqramına tədrisin innovativ təşkilati formalarının tətbiqinin aktuallığı əsaslandırılır. Tədris prosesinin planlaşdırılması təcrübəsinin konkret mövzular üzrə, məsələn, müəllimlər üçün metodiki hazırlıq kurslarında ötürülməsi üçün müxtəlif təhsil müəssisələrindən aparıcı müəllim və mütəxəssisləri cəlb etməklə pedaqoji universitetlərin tələbə və müəllimləri ilə kompüter elmləri üzrə “Ustad dərsləri”nin təşkili təklif olunur. Xüsusilə, aşağıdakı “Ustad dərsləri” nəzərdən keçirilmişdir:

- “Təhsil prosesinin planlaşdırılması”;
- “İnformatikadan laboratoriya işlərinin təşkili”;
- “Qarşılıqlı şəbəkə əlaqəsinin köməyi ilə məktəblilərin informatika üzrə elmi-tədqiqat işinin təşkili üsulları”;
- “Case texnologiyasından istifadə etməklə informatika üzrə dərslərin təşkili metodikası”.

(Абросимов А.Г. 2005, 201)

Tədqiqatın hipotezini təsdiq etmək üçün müəllim hazırlığı universitetində informatika müəlliminin metodik hazırlığı proqramına təhsilin yeni təşkilati formalarının tətbiqinin səmərəliliyini təsdiq edən eksperimental tədqiqat aparılmışdır.

Təqdim olunan təhsilin məzmununa uyğun olaraq informatika müəlliminin hazırlanması üzrə təklif olunan metodikanın həyata keçirilməsi və pedaqoji ali məktəblərin tələbələri üçün təlim prosesinin innovativ təşkilati formalarından istifadə etməklə təşkili təhsilə qadir və hazır informatika müəllimi hazırlamağa imkan verəcəkdir.

Beləliklə, pedaqoji eksperiment zamanı əldə edilmiş məlumatlar yeni təşkilati formaların istifadəsi kontekstində inkişaf etməkdə olan informasiya və təhsil mühitində gələcək informatika müəlliminin və universitet müəllimlərinin hazırlanması üçün təklif olunan metodik sistemin səmərəliliyini sübut edir.

NƏTİCƏ

Göstərilir ki, İKT vasitələri əsasında formalaşan informasiya-təhsil mühitində nəzərdə tutulan

təhsil nəticələrinə nail olmaq üçün informatika müəlliminə aşağıdakı bacarıqlar lazımdır:

✓ məktəbin tədris prosesində İKT vasitələrinə əsaslanan yeni təşkilati təhsil formalarından istifadə edilməsi (məsafədən formalar, şəbəkələşmə, telekommunikasiya layihələrinin metodu və s.);

✓ məktəbdə bilik, distant və modul təhsilin təşkili, şagirdlərin qarşılıqlı şəbəkə fəaliyyətinin təşkili, ümumtəhsil məktəbinin tədris prosesində telekommunikasiya layihələrindən və Case texnologiyası metodundan istifadə;

✓ müəllimlər və tələbələr arasında kollektiv qarşılıqlı fəaliyyət formaları üçün şəbəkədən istifadə, “birgə pedaqogika” ideyalarının həyata keçirilməsi, qabaqcıl həmkarları ilə toplanmış pedaqoji təcrübə mübadiləsi və valideynlərlə ünsiyyət;

✓ fərdi təhsil istiqamətləri və tələbələrin fərdi kurikulumları əsasında İKT vasitələri əsasında təhsilin yeni təşkilati formalarından istifadə etməklə təlimin təşkili və dəstəklənməsi;

✓ yeni informasiya və təhsil mühitində İKT vasitələrinə əsaslanan təhsilin müasir təşkilati formalarından istifadə kontekstində tədris prosesinin layihələndirilməsi.

Göstərilir ki, İKT vasitələri əsasında inkişaf edən informasiya-təhsil mühitində təhsil fəaliyyətinin yeni məzmun və təşkilati formaları prosesində tələbələr arasında yeni peşə fəaliyyəti növləri səmərəli və dolğun şəkildə formalaşa bilər.

Tədrisin yeni təşkilati formalarından istifadə üçün informatika müəlliminin hazırlanması üzrə təklif olunan metodika son nəticədə informatikanın tədrisi kursunun tərkib hissəsinə çevrilməli və bu kursun məzmununa daxil edilməlidir, lakin pedaqoji universitetdə gələcək müəllimin metodik hazırlığı üçün digər fənlərin tədrisi zamanı da tətbiq oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Абдуразаков М.М. Направления совершенствования подготовки к профессиональной деятельности будущего учителя информатики [Текст] /М.М.Абдуразаков, Г.М.Гаджиев // Информатика и образование. 2006, №2, с.98-102
2. Абросимов А.Г. Развитие информационно-образовательной среды высше-го учебного заведения на основе информационных и телекоммуникацион-ных технологий [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Абросимов Александр Григорьевич. М., 2005, 261 с.
3. Аркаева Р.П. Квалиметрический подход к реализации балльно- рейтинг-овой системы контроля и оценки знаний студентов вузов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 /Аркаева Римма Петровна. Владикавказ, 2011, 152 с.
4. Бороненко Т.А. Методика обучения информатике. Специальная методика [Текст]: учебное пособие для студентов / Т.А. Бороненко, Н.И. Рыжова. СПб.: Рос. гос. пед. ун-т, 1997, 134 с.
5. Воронцов А.Б. Результаты, качество образования и основная образова-тельная программа в национальной инициативе "Наша новая школа": лекция / А.Б.Воронцов. URL: <http://www.eurekanet.ru/ewww/info/14612.html/> (дата обращения 20.11.2014).
6. Глебова П.С. Формирование у будущих учителей информатики готовнос-ти к проектно-конструкторской деятельности при обучении программиро-ванию на основе Java-технологии [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Глебова Полина Сергеевна. – М., 2010, 132 с.

SUMMARY

Konul Mammadova, Ayisha Ahmadova

A PEDAGOGICAL EXPERIMENT TO CHECK THE LEVEL OF ADOPTION OF NEW ORGANIZATIONAL FORMS OF EDUCATION BY FUTURE TEACHERS

New components of the professional activity of informatics teachers are justified by using the organizational forms of teaching informatics to the educational process through ICT. It has been determined that the main component of the training of informatics teachers to effectively use new organizational forms in the educational process of the school is the formation of the skills of designing the educational process based on the use of new organizational forms and methodologically justified selection.

In connection with the improvement of the organizational forms of teaching, new directions for the methodical training of the informatics teacher have been developed, the components of the professional activity of the informatics teacher (diagnostic, constructive, project, communicative, organizational, expert) have been created fundamentally and in detail, taking into account the application of new organizational forms in the educational process of informatics.

Key words: ICT, computer, experiment hypothesis, Informatics, communicative

РЕЗЮМЕ

Konul Mamedova, Айша Ахмедова

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ ПО ПРОВЕРКЕ УРОВНЯ ВНЕДРЕНИЯ БУДУЩИМИ УЧИТЕЛЯМИ НОВЫХ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ ОБРАЗОВАНИЯ

Обоснованы новые составляющие профессиональной деятельности учителей информатики за счет использования организационных форм обучения информатике в образовательном процессе с помощью ИКТ. Определено, что основным компонентом подготовки учителей информатики к эффективному использованию новых организационных форм в образовательном процессе школы является формирование навыков проектирования образовательного процесса на основе использования новых организационных форм и методически обоснованного отбора.

В связи с совершенствованием организационных форм обучения разработаны новые направления методической подготовки учителя информатики, совершенствуются компоненты профессиональной деятельности учителя информатики (диагностическая, конструктивная, проектная, коммуникативная, организационная, экспертная). создана фундаментально и детально с учетом применения новых организационных форм в образовательном процессе информатики.

Ключевые слова: ИКТ, компьютер, экспериментальная гипотеза, информатика, коммуникативность.

KUBRA QULİYEVA

k.guliyeva@yahoo.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFINDA ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏNİN ROLU

Məqalədə Azərbaycanda məktəb, təhsil sisteminin inkişaf tarixindən, Ömər Faiq Nemanzadənin Azərbaycanda yeni üsullu məktəbin təşkilindəki rolundan bəhs edilmişdir. Azərbaycanda məktəb, təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsində Ömər Faiq Nemanzadə ilə yanaşı M.S.Ordubadı, F.Köçərli, M.F.Axundov, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, H.Z.Tağıyev və s. kimi bir çox görkəmli müəllimlərin, şəxsiyyətlərin adları çəkilmişdir. Təlim prosesində müəyyən dəyişikliklərin edilməsi və həyata keçirilməsi ölkənin ictimai-iqtisadi vəziyyətindən, təlim-tərbiyə sisteminin düzgün qurulmasından, fənni tədris edən müəllimlərin fəaliyyətindən asılılığı vurğulanmışdır. Ömər Faiq Nemanzadənin xatirələrindən nümunələr gətirilmişdir. Ömər Faiq Nemanzadə xatirələrində Şəkidə müəllimlik fəaliyyətindən əvvəl məktəblər haqqında məlumat vermişdir. O, qeyd edirdi ki, Şəkidən əvvəl Tiflisə əsas gəlişi müəllim kimi fəaliyyət göstərmək, öz bilik və təcrübəsini gənc nəsillə aşılamaq idi. Tiflisdə yerləşən “Əli” və “Ömər” adlı məktəblər haqqında məlumat verilir. Ömər Faiq Nemanzadənin Şəkidə müəllim, pedaqoq kimi fəaliyyəti Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinin inkişafında xüsusi əhəmiyyətinə görə seçilir. Şəkidə açılan məktəb Qafqazda ilk dəfə olaraq üsulu-cədid üzrə nizamlı milli türk məktəbi idi. Məktəbdə Ömər Faiq Nemanzadə özü ilə yanaşı 3 müəllimin olduğunu qeyd edir. Uşaqlara azadlıq, Avropa mədəniyyətindən nümunələr göstərmək, cəhalətdən xilas üçün maarifləndirici mövzular ətrafında imlalara üstünlük verilməsindən də bəhs edilmişdir. Pedaqoqun xüsusi diqqətini çəkən isə uşaqların tarix və coğrafiya dərslərinə marağın hədsiz dərəcədə olması və uşaqların düşüncələrində dəyişikliklər əmələ gəlməsi idi.

Açar sözlər: məktəb, təhsil, pedaqoji fikir, yeni üsul, müəllim

Giriş

Azərbaycanda milli, ana dilli məktəblərin açılması və maarifçilik hərəkatının genişləndirilməsi, eləcə də pedaqoji fikrin inkişafında milli xidmətləri olan ziyalılardan biri məhz Ömər Faiq Nemanzadədir. Ömər Faiq Nemanzadənin xalqın ictimai və milli şüurunun oyanmasında xüsusi yeri vardır. Dərin biliyə, elmi dünyagörüşünə malik olan pedaqoq gələcək gənc nəslin hərtərəfli inkişafı üçün çox saylı işlər görmüşdür. O, ilk olaraq məktəblərin açılması və dərslərin ana dilində keçirilməsi məsələlərinə diqqət yetirmişdi. Pedaqoq həmçinin yeni üsullu məktəblərin açılmasına köhnə öyrətmə üsullarından əl çəkib, öz doğma dilimizin normalarına uyğun olaraq dərslərin tədrisinə üstünlük verirdi. O, bununla bağlı xatirəsində yazırdı: “Keçmiş həyatın, adətin doğurduğu üsul və həyatı yıxıb təzə yollara keçmək üçün uzun-uzadı ictimai, inqilabi və elmi hazırlıq lazımdır. Bunsuz bu hazırlıqsız yeni bir maarif mədəniyyət işi görmək və görülən işdə müvəffəqiyyət qazanmaq çətindir”. Ömər Faiq Nemanzadənin Azərbaycan maarifçiliyi adına gördüyü ən böyük işlərdən biri yeni üsullu milli məktəblərin formalaşdırılması idi. Ömər Faiq Nemanzadə edilən təqiblərə, təhdidlərə baxmayaraq bu amaldan heç zaman dönmədi. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikrin inkişafında unudulmaz izlər qoydu.

Azərbaycanda XIX-XX əsrlərdə məktəb təhsili

Hər bir ölkənin özünəməxsus məktəb və təhsil sistemi var. Dünya ölkələri də təhsil, yeni məktəb, təlim-tərbiyə sistemlərini öz təcrübələrinə, xalqların psixoloji, eləcə də pedaqoji mədəniyyətinə uyğunlaşdırmağa çalışmışlar. Görkəmli pedaqoq Ömər Faiq Nemanzadə də bütün digər dahi şəxsiyyətlər kimi milli məktəb, milli təhsil sistemi tərəfdarı idi. O, hətta təşkil etdiyi məktəbləri bu prinsiplər əsasında irəlilətməyə səy göstərirdi. Əlbəttə heç bir sistem öz-özlüyündə mövcud deyil, digər ölkələrin sistemindən, təcrübəsindən istifadə edib, yeniliklər gətirmək, məzmununda dəyişikliklərə getmək başlıca məsələlərdən biridir. Təlim prosesində müəyyən

dəyişikliklərin edilməsi və həyata keçirilməsi ölkənin ictimai-iqtisadi vəziyyətindən, təlim-tərbiyə sisteminin düzgün qurulmasından, fənni tədris edən müəllimlərin fəaliyyətindən asılıdır.

Azərbaycanda məktəb, təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsində Ömər Faiq Nemanzadə ilə yanaşı M.S.Ordubadi, F.Köçərli, M.F.Axundov, H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, H.Z.Tağıyev və s. kimi bir çox görkəmli mütəfəkkirlərin, şəxsiyyətlərin adını qeyd edə bilərik. XIX əsrin II yarısında Azərbaycan maarifçilərindən Həsən bəy Zərdabinin adını xüsusi vurğulamaq gərəkdir. Azərbaycanda ictimai pedaqoji fikri tarixinin ən güclü nümayəndələrindən biri hesab olunur. Həsən bəy Zərdabi Bakı gimnaziyasının ilk müsəlman müəllimi, Azərbaycanda ilk qızlar gimnaziyasının açılmasının təşəbbüskarı, Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayının təşkilatçısı olmuşdur. Dövrün bir çox mütəfəkkiri kimi Həsən bəy Zərdabi də məktəb, elm, təhsil məsələləri fəaliyyətinin əsasını təşkil etmişdi. Bununla bağlı olaraq görkəmli maarifpərvər qeyd edirdi ki, maarifdən, elmdən, məhrum olan xalq işıqdan məhrumdur. Həsən bəy Zərdabi savad təlimi ideyasını da irəli sürürdü. Ömər Faiq Nemanzadə və Həsən bəy Zərdabinin ortaq cəhəti kimi dünyəvi təhsil sistemində əsaslanan məktəb yaratmaq ideyasını göstərmək olar. Belə ki, Ömər Faiq Nemanzadə ana dilli, dünyəvi biliklərin uşaqlara aşılacağı yeni məzmunlu məktəblər açmaq ideyasını əsas götürərək, Həsən bəy Zərdabi də uşaqların ümumi təhsili, ana dilində dünyəvi məktəblər yaratmaq ideyasını dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmağı əsas götürürdü. Ömrünün 40 ildən artıq bir dövrünü Azərbaycan xalqının səadəti və tərəqqisi uğrunda mübarizəyə həsr edən Həsən bəy Azərbaycan ziyalılarının bütöv bir nəslini yetişdirmişdir. Məhz buna görədir ki, müasirləri onu “Zaqafqaziya müsəlman ziyalılarının müəllimi və mənəvi atası” adlandırmışdır. (Əhmədov 2014, 193).

Azərbaycanda yeni üsullu məktəblərin açılması Zaqafqaziyanın bir çox şəhərlərinə öz təsirini göstərmişdi. Bu təsirin nəticəsi idi ki, Tiflis şəhərində qız və oğlanlar üçün məktəb təşkil olunmuşdu. İrəvan şəhərində də ana dilli məktəblərin meydana gəlməsi də məhz XIX-XX əsrlərə təsadüf edir. Məktəb Məşədi Molla İsmayıl Hacı tərəfindən 12-si azərbaycanlı, 2-si erməni uşaq olmaqla açıldı. Məktəbdə əsas tədris dili ana dili idi, lakin rus dili və hesab dərsləri də tədris olundu. Zaqafqaziyada meydana gələn yeni məktəb dalğası Cənubi Azərbaycanda da öz təsirini göstərdi. Cənubi Azərbaycanın məşhur maarifçisi Mirzə Həsən Rüşdiyyə Təbrizi mütərəqqi təlim-tərbiyə üsullarını İranda yaymağı qarşısına məqsəd qoydu və yeni üsullu məktəblər açmaq, təlimin daha səmərəli təşkili formalarını öyrənmək üçün Zaqafqaziyaya gəlmiş, bilik və təcrübəyə sahib olduğdan sonra İrəvanda yeni üsullu məktəb açdı.

XX əsrin görkəmli simalarından biri maarifçi, ziyalı Abdulla Şaiqdir. Onun ən mühüm xidmətlərindən biri rəhbəri olduğu sinifi milliləşdirmiş, dərsi rus dilində deyil, doğma ana dilində tədris etmişdir. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinə atılan bu addım “Şaiq nümunə məktəbi” kimi əlavə olunmuşdu.

Azərbaycanda XIX-XX əsr maarifpərvər ziyalıları, xeyriyyəçiləri içərisində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin adını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Xeyriyyəçi, maarifpərvər məktəb və dəftərxana ləvazimatlarının satılması üçün böyük bir yer inşa etdirmişdi. Sonradan isə bina universitetə istifadəyə verilməsi üçün nəzərdə tutuldu. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Azərbaycan tarixində ilk qadın tədris müəssisəsinin banisi kimi də tanınır. Hətta görkəmli pedaqoq Ömər Faiq Nemanzadə haqlı olaraq yazırdı ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin açdığı qız məktəbini görməsəydim Bakı maarifi adına bir xətt çəkəcəkdim. (Qurbanov 1992, 380).

Ömər Faiq Nemanzadə Azərbaycanda yeni üsullu məktəbin təsisçilərindən biri kimi

XIX-XX əsr maarifçiləri Azərbaycan xalqı, gələcək gənc nəslin irəli getməsi üçün öz səylərini əsirgəməmişlər. Görkəmli pedaqoq, maarifpərvər ziyalı Ömər Faiq Nemanzadə də Azərbaycanda yeni üsullu məktəblərin açılmasının tərəfdarlarından idi. O, özü şəxsən bir neçə il müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Şəkidə, Gəncədə yeni üsullu məktəblər təsis etmişdi. Onun müəllimlik fəaliyyəti, müəllimin peşə keyfiyyətinə verilən başlıca tələblər, uşaqlara yeni üsulla dərsləri keçmək və s. kimi məsələlər xatirələrində öz əksini tapmışdır. Xüsusilə Ömər Faiq Nemanzadə Şəkidə təşkil etdiyi məktəb öz səciyyəvi keyfiyyətlərinə görə seçilir.

Ömər Faiq Nemanzadə xatirələrində Şəkidə müəllimlik fəaliyyətindən əvvəl məktəblər haqqında məlumat vermişdir. O, qeyd edirdi ki, Şəkiddən əvvəl Tiflisə əsas gəlişi müəllim kimi fəaliyyət göstərmək, öz bilik və təcrübəsini gənc nəsillə aşılamaq idi. Müəllimlik fəaliyyəti üçün türk məktəblərinin başçıları

olan müfti və şeyxislamlarla görüş keçirir. Tiflisdə yerləşən məktəblərdən biri “Əli”, digəri isə “Ömər” adlanırdı. Lakin hər iki məktəb öz məzhəblərinə (şiə və sünni) görə seçilirdi. Ömər Faiq Nemanzadə məktəblər haqqında təəssüf hissi ilə deyirdi ki, nə millətin, nə də kilsə-məscidin imtiyazı vardır. Bütün idarəçilik, yəni fənn proqramları, müəllimlərin təyin edilməsi, şəhadətnamələrin verilməsi, məktəbin büdcəsi Qafqaz maarif müdirliyinin əlində cəmləşmişdi. Buraya təyin olunan ruhani rəisləri də dini və milli məsələlərdə gizli nəzarət rolunu oynayırdılar. Bütün bunlara şahid olan Ömər Faiq Nemanzadə buradan müəllimlik arzusundan əl çəkib, mətbəə açmaq, kiçik bir məcmuə nəşr etdirmək istəyir, lakin uzun müddət axtarışdan sonra heç bir nəticə əldə edə bilmir. Tiflisdən sonra ilk istiqamət Bakı olur. Pedaqoq bununla əlaqədar yazırdı: “Burada bir iş tapa bilməyincə Bakıya getmək istədim. Lakin o sırada tanış olduğum şəxsi alverçilərin məsləhəti ilə Şəkiyə getdim. Mən də onlar kimi fikirləşdim ki, o vaxtlarda mərkəzdən uzaq bulunan şəhərlərdə yeni üsulla milli məktəblər açıb xidmət etmək mərkəzdə qulluq etməkdən xeyirlidir”. (Xatirələrim 2015, 57).

Ömər Faiq Nemanzadənin Şəkiddə müəllim, pedaqoq kimi fəaliyyəti Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikrin inkişafında xüsusi əhəmiyyətinə görə seçilir. Şəkiddə açılan məktəb Qafqazda ilk dəfə olaraq üsulu-cədid üzrə nizamlı milli türk məktəbi idi. Və 200-ə yaxın şagirdin qeydiyyatı aparılmışdı. Məktəbdə Ömər Faiq Nemanzadə ilə yanaşı 3 müəllim Hacı Hafız Məhəmməd əfəndi, Molla Tacəddin, Qəzənfər adlı şəxslər fəaliyyət göstərirdi. Ömər Faiq Nemanzadə xatirələrində 3 müəllim haqqında qısa da olsa məlumat verir. Məqalədə dərslərin keçirilməsi, siniflərin təşkili, dərslərin öyrədilmə tərzləri haqqında görkəmli pedaqoqun qeydləri vardır. Uşaqlara azadlıq, Avropa mədəniyyətindən nümunələr göstərmək, cəhalətdən xilas üçün maarifləndirici mövzular ətrafında imlalara üstünlük verirdi. O, bu yolla uşaqları elm, təhsilə maraqlı, azadlıq, hüriyyətə həvəs oyandırmağa çalışdığını etiraf edirdi. Pedaqoqun xüsusi diqqətini çəkən isə uşaqların tarix və coğrafiya dərslərinə marağın hədsiz dərəcədə olması idi. Sevindirici hal idi ki, uşaqların düşüncələrində dəyişikliklər əmələ gəlmiş, məktəbdə dini dərslər azalaraq elm ocağına çevrilmişdi. Bu əlbəttə dövr üçün böyük nailiyyətlərdən hesab oluna bilər. Bütün düşüncələrin din mövhumatına, bütün mübahisələrin sünni-şiəliyə, bütün söhbətlərin mömin-kafirliyə, bütün ümid və qayğıların Cənnət və Cəhənnəm, bütün yad və xeyalların köhnəliyə bağlandığı bir vaxtda bir məmləkətdə ilk açılan bir milli məktəbdəki müvəffəqiyyət ancaq bu qədər ola bilərdi. Bu Şəki üçün bir tərəqqi idi, bu tərəqqi az və kiçik də olsa da, Şəki üçün böyük fəxr idi. Çünki o vaxtlarda onun yaşıdaşı olan Gəncə, Şamaxı, Quba, Lənkəran və başqa şəhərlərdə nizamlı bir milli məktəbin özü deyil, adı belə yox idi. (Xatirələrim 2015, 63-64).

Nəticə

Qeyd olunanlardan bir daha aydın olur ki, Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikrin inkişafında XIX-XX əsr maarifpərvər, ziyalılarının əhəmiyyətli rolları olmuşdur. Onlar hər biri ayrı-ayrılıqda Azərbaycan təhsili, elmi üçün bir şeylər ortaya qoymağa çalışmışlar. Onların ümumi ortaq cəhəti kimi xalqı qaranlıqdan işıqlığa çıxarmağı, dünyəvi bilikləri aşılamağı və ölkənin, vətənin hərtərəfli inkişafına çalışmağı götürə bilərik. Ömər Faiq Nemanzadə də belə görkəmli pedaqoqlardan, maarifpərvərlərdən biridir. Onun rəhbəri olduğu, açdığı, müəyyən dərəcə də olsa bir sıra şəhərlərdə təsisçisi olduğu məktəblər məhz milli ideologiyalar üzərində idi. Və Ömər Faiq Nemanzadə geniş, hərtərəfli və əhatəli yaradıcılığı, fəaliyyəti Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikrin inkişafında, tarixində unudulmaz izlər qoydu.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: 2014
2. Qurbanov Ş., Ömər Faiq Nemanzadə seçilmiş əsərləri. Bakı: 1992
3. Xatirələrim. Ömər Faiq Nemanzadə. “XAN” Xatirə Ədəbiyyatı silsiləsindən III kitab. Bakı: 2015.

SUMMARY

Kubra Guliyeva

**IN THE DEVELOPMENT OF SCHOOL AND PEDAGOGICAL
THOUGHT IN AZERBAIJAN THE ROLE OF OMER FAIQ NEMANZADE**

The article talks about the history of the development of the school and education system in Azerbaijan, the role of Omar Faig Nemanzadeh in the organization of the new method school in Azerbaijan. Along with Omar Faig Nemanzadeh, M.S.Ordubadi, F.Kocherli, M.F.Akhundov, H.Zardabi, J.Mammadguluzade, H.Z.Taghiyev, etc. names of many outstanding thinkers and personalities were mentioned. Making and implementing certain changes in the training process depends on the socio-economic situation of the country, the correct establishment of the education system, and the activities of the teachers teaching the subject. Examples from the memoirs of Omar Faig Nemanzadeh are given. In his memoirs, Omar Faig Nemanzadeh gave information about the schools before teaching in Sheki. He noted that before Shaki, his main visit to Tiflis was to work as a teacher, to impart his knowledge and experience to the younger generation. Information is given about schools named "Ali" and "Omar" located in Tbilisi. Omar Faig Nemanzade's activity as a teacher and pedagogue in Sheki is distinguished by its special importance in the development of the history of Azerbaijani school and pedagogical ideas. The school opened in Sheki was the first regular national Turkish school in the Caucasus. Omer Faig Nemanzadeh notes that there are 3 teachers with him at the school. It was also mentioned that giving preference to spellings around educational topics for freedom, showing examples of European culture to children, and getting rid of ignorance. What drew the special attention of the educator was the excessive interest of children in history and geography lessons and the changes in children's thinking.

Key words: school, education, pedagogical idea, new method, teacher

РЕЗЮМЕ

Кубра Гулиева

**В РАЗВИТИИ ШКОЛЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ РОЛЬ ОМЕРА ФАЙКА НЕМАНЗАДЕ**

В статье рассказывается об истории развития школы и системы образования в Азербайджане, роли Омара Фаига Неманзаде в организации школы нового метода в Азербайджане. Наряду с Омаром Фаигом Неманзаде, М.С.Ордубади, Ф.Кочерли, М.Ф.Ахундова, Г.Зардаби, Дж.Мамедгулузаде, Г.З.Тагиева и др. Назывались имена многих выдающихся мыслителей и личностей. Внесение и реализация тех или иных изменений в учебном процессе зависит от социально-экономического положения страны, правильного построения системы образования, деятельности педагогов, преподающих предмет. Приведены примеры из воспоминаний Омара Фаига Неманзаде. В своих воспоминаниях Омар Фаиг Неманзаде дал информацию о школах до преподавания в Шеки. Он отметил, что до Шеки его основной приезд в Тифлис был для работы учителем, для передачи своих знаний и опыта подрастающему поколению. Дана информация о школах «Али» и «Омар», расположенных в Тбилиси. Деятельность Омара Фаига Неманзаде как учителя и педагога в Шеки отличается особой значимостью в развитии истории азербайджанской школы и педагогической мысли. Школа, открытая в Шеки, была первой регулярной национальной турецкой школой на Кавказе. Омер Фаиг Неманзаде отмечает, что с ним в школе 3 учителя. Упоминалось также, что отдавать предпочтение написанию воспитательных тем для свободы, показа детям образцов европейской культуры и избавления от невежества. Особое внимание воспитателя привлекли чрезмерный интерес детей к урокам истории и географии, изменение детского мышления.

Ключевые слова: школа, образование, педагогическая мысль, новый метод, учитель.

HÜZÜRƏ HACIZADƏ

hacizadehuzure@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

ALİ MƏKTƏBDƏ PEDAQOJİ ÜNSİYYƏTDƏ YARANAN PROBLEM

Hər bir tədris müəssisəsinin fəaliyyətində müvəffəqiyyəti təmin edən ən güclü amillərdən bir və bəlkədə ən birincisi pedaqoji ünsiyyətdir. Belə ünsiyyət şəxsiyyətin hərtərəfli inkişaf etməsi və formalaşması üçün şərait yaradılmasına istiqamətlənmiş olub, tədris prosesini düzgün idarə etməyə və tələbə kollektivində səmərəli psixoloji iqlim yaratmağa imkan verir. Qeyd edək ki, pedaqoji ünsiyyət ümumiyyətlə ünsiyyətin bütün xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Pedaqoji ünsiyyət çox geniş anlayışdır. Belə ki, tədris ocaqlarının rəhbərləri ilə müəllim kollektivi arasında, tələb ilə tələbə arasında, müəllimlə tələbə, şagird arasında baş verən pedaqoji ünsiyyət də bu anlayışa daxildir. Lakin bu məvhumda öyrədənə öyrənen, yəni müəllimlə tələbə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ali məktəbdə müəllim və tələbə arasında qurulan düzgün pedaqoji ünsiyyət təhsil müəssisəsində təlim işinin səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Lakin bəzi hallarda müəllim-tələbə ünsiyyətində problemlər yarana bilər. Buna görə də günümüzdə həm ölkəmizdə, həm də dünya ölkələrində belə müəllim-tələbə arasında ünsiyyət problemi hər zaman aktual olmuşdur. Ali məktəbdə müəllim və tələbə arasında pedaqoji ünsiyyətdə qarşılıqlı anlaşmanın olmaması, ilk öncə tədris fənninin öyrənilməsində, həmçinin tələbələrin motivasiyası istiqamətində ciddi problemlərə səbəb ola bilər. Fikrimizcə ali tədris ocaqlarında pedaqoji ünsiyyəti çətinləşdirən əsas problemlərə ciddi diqqət yetirilməlidir. Məhz bu səbəbdən məqalədə ali məktəbdə müəllim və tələbə arasında ünsiyyət problemi ələ alınmışdır. Bu prosesdə problemin yaranması səbəbləri araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Araşdırma apararkən Naxçıvan Dövlət Universitetinin iki fakültəsinin tələbələri və müəllimləri arasında şifahi sorğu aparılmışdır.

Açar sözlər: pedaqoji ünsiyyət, ali məktəb, tələbə, müəllim, təlim, problem

Ünsiyyət insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatından doğan təmasın çoxplanlı inkişaf prosesidir. Antoine de Sent-Ekzüperi insanların onunla ünsiyyətini dünyanın ən böyük “lüksü” adlandırmışdır. Amma bu “lüks” həm də peşəkar zərurətdir. Çünki insan əməyinin elə sahələri var ki, ünsiyyət olmadan qeyri-mümkündür. Bu sahə müəllimlik sahəsidir ki, ünsiyyət olmadan müəllim pedaqoji fəaliyyətini həyata keçirə bilməz. Müəllimin tələbə ilə ünsiyyəti pedaqoji işin əsas tərəfidir.

Pedaqoji ünsiyyət nədir? Pedaqoji ünsiyyət müəllimin tələbələrlə tədris prosesində həyata keçirdiyi peşə ünsiyyətidir. Pedaqoji ünsiyyət pedaqoji fəaliyyətin ayrılmaz sosial-psixoloji strukturunu təşkil edir. Təlim tərbiyədə pedaqoji ünsiyyət tələbə şəxsiyyətinə təsir vasitəsi kimi çıxış edir. Pedaqoji ünsiyyət müəllim və tələbələr arasında informasiya mübadiləsini, tərbiyəvi təsirləri və kommunikativ vasitələrin koməyi ilə münasibətlərin təşkilini ehtiva edən sosial-psixoloji qarşılıqlı əlaqənin ayrılmaz sistemidir. Bundan başqa belə ünsiyyət spesifikliyi təhsil prosesində təhsil problemlərinin həlli vasitəsi kimi çıxış edir. Pedaqoji ünsiyyətin spesifikliyi onun subyektlərinin müxtəlif sosial rolu və funksional mövqeləri ilə bağlıdır. Bu zaman müəllim ünsiyyət prosesində birbaşa və dolayısı ilə tədris prosesini idarə etmək üçün öz sosial rolunu və funksional vəzifələrini yerinə yetirir. Ünsiyyət həmçinin şəxsiyyətin inkişafının xüsusiyyətlərini və təhsil qrupunda şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasını təmin edir. Həmçinin burada sosial əhəmiyyətli davranış normalarının yerinə yetirilməsinə də diqqət edilir. Pedaqoji ünsiyyət müəllim və tələbələr arasında qarşılıqlı fəaliyyətin məqsəd və məzmunundan irəli gələn çoxplanlı və mürəkkəb proses olub qarşılıqlı anlaşmanın, qarşılıqlı təsirin yaradılması və inkişafı ilə xarakterizə olunur. (GDU “Təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrası”nın müəllimləri). Pedaqoji ünsiyyət pedaqoji prosesin tərkib hissəsidir, şəxsiyyətin formalaşmasının idarə edilməsi, tələbələrin idrak və sosial fəaliyyətinin inkişafı, tələbə kollektivinin formalaşdırılması prosesində mühüm həlqədir. Ali məktəb müəllimlərinin qarşısında duran ən çətin vəzifələrdən biri məhsuldar pedaqoji ünsiyyəti təşkil

etməkdir. Müəllim tələbələrlə ünsiyyəti elə təşkil etməlidir ki, burada unikal proses baş versin. Qeyd etmək lazımdır ki, ali təhsildə pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyi müəllimin pedaqoji ustalığının səviyyəsindən asılıdır. Burada müəllimin pedaqoji texnologiyalara nə dərəcədə yiyələnməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Çünki müəllim pedaqoji ünsiyyətin təşkilində əsas faktordur. Lakin müasir dünyada müəllim işi daha da çətinləşmişdir. Artıq gənc nəsil ilə səmərəli ünsiyyət qurmaq, onların diqqətini dərs prosesinə yönəltmək və pedaqoji prosesi idarə etmək asan deyil. Daha doğrusu müasir gəncliyin qəlbinə nüfuz etmək, onları razı salmaq daha çox çətinlikdir. Bir çox gənclər düşünürlər ki, bəzi müəllimlər tələbələrini tanımır, onları başa düşmür, onların daxili dünyası ilə maraqlanmır. Həmçinin müəllimin hər zaman bəzi tələbələri tərifiyləyib digərlərini danlaması da tələbələrin narazı olduğu haldır. Tələbə nöqtəyi-nəzərindən müəllimin səbirsizliyi, tələbələrə inamsızlığı, öz mükəmməlliyinə inam, avtoritar təsir üsullarından istifadə etməsi və s. xüsusiyyətlər düzgün pedaqoji ünsiyyətə mane olan səbəblərdir. Həmçinin müəllimlərin müasir gəncliyin davranışlarını, maraqlarını, hətta geyim tərzini rədd etməsi müəllim tələbə ünsiyyətində uçurum yaradır. Nəticədə tələbələr tədris prosesinə həvəssiz yanaşırlar. Tələbənin gözündə əsil müəllim “dürüst, ədalətli, tələbkər, mehriban və səxavətlidir”. Qeyd edək ki, müasir gəncliyin zaman keçdikcə istəkləri daha da artır və hər kəsin onları olduğu kimi qəbul etməsini tələb edirlər. Eyni zamanda internetdən asılı olmaq, daha çox sosial şəbəkələrdən, internet səhifələrindən istifadə gəncləri canlı ünsiyyətdən uzaqlaşdırır və onlar gün keçdikcə virtual ünsiyyətə daha çox meyil edirlər. Belə hallar ali məktəb müəllimlərinin işini daha da çətinləşdirir. Müəllim nöqtəyi-nəzərindən isə ünsiyyəti çətinləşdirən səbəb pedaqoji biliklərin azlığı, tələbələrə fərdi yanaşmanın olmaması və gənclik dövrünün psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması nəticəsində baş verir. Eyni zamanda tələbələr tərəfindən müəllimə qarşı kobudluq, hörmətsizlik də pedaqoji ünsiyyətə mane olur. Həmçinin ümumi dilin, qarşılıqlı anlaşmanın və tərəflər arasında yaxınlığın olmaması pedaqoji ünsiyyətdə problem yaradır. Bildiyimiz kimi pedaqoji ünsiyyət zamanı müəllimin əsas vəzifəsi tələbəyə məlumatı ötürmək və tələbə tərəfindən məlumatın qavranılmasına nail olmaqdır. Bu zaman məlumatın qavranılması pedaqoji ünsiyyət prosesində maneələrin olub-olmamasından asılıdır. Burada şəxsi maneələr ola bilər: məsələn: şəxsi maneələr-qərəzlilik, bir-birinə mənfi münasibət, başqa bir insana diqqət və marağın olması (əks cinsə), tədris olunan fənnə etinasızlıq və ya sosial-psixoloji maneələr-qorxu, pis əhval-ruhiyyə, nitq, utancaqlıq və s. maneələr. Ali məktəbdə müəllimlər çox vaxt semantik maneə ilə də qarşılaşırlar. Bu tələbənin müəllimlərin sözünü sanki eşitməməsi ilə xarakterizə olunur. Və ya gənc ona ünvanlanan sözlərin mənasını dərk etmir, müəllimlə heç bir şəkildə razılaşmır. Çünki bir çox tələbələr müəllimlərin sözlərini təkrarçılıq, müasirlikdən uzaq və əhəmiyyətsiz olduğunu zənn edirlər. Bu isə müəllimlə tələbə arasında münasibətlərin yox olmasına səbəb olur. Semantik maneə bir də o zaman yaranır ki, müəllim tələbənin düşüncələrinə əhəmiyyət vermir, tələbə öz iddialarını sübut etməyə çalışanda müəllim tələbənin kəlmələrinə əhəmiyyət vermədən onun sözünü sərt şəkildə kəsir, bu isə tələbədə müəllimə qarşı mənfi münasibət bəsləməsinə səbəb olur. Semantik maneənin aradan qaldırılmasına müəllim öz üslubunu, səs tonunu, müraciət formasını dəyişməklə nail olmaq olar. Həmçinin tələbənin kənardan necə göründüyü, ətrafdakıların onun haqqında nə düşündüyü barədə fikirləşməyə sövq etmək lazımdır. Həmçinin tələbələrlə söhbətlər apararaq semantik maneəni aradan qaldırmaq olar. Burada həm fərdi, həm də kollektivlə söhbət aparmaq olar və söhbət elə qurulmalıdır ki, gənc müəllimin ona yaxşılıq etmək istədiyini anlasın, müəllimə güvənsin, tələbə öz davranışları üzərində düşünsün, özünü dəyişdirməyə çalışsın.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ali məktəb tələbələrinin pedaqoji ünsiyyətdə fəal olmamasının səbəbi tələbənin öz şəxsi qayğılarıdır. Xüsusilə birinci kursda tələbə üçün hər şey çox çətin olur. Ali məktəbə daxil olan gənc psixoloji xüsusiyyətlərinə görə dərhal tələbə olmur. Əvvəlcə təhsil fəaliyyətinin yeni formalarına, yeni sosial statusa uyğunlaşma prosesi baş verir, ailə nəzarətindən uzaqlaşır, yeni gündəlik problemlər yaranır və s. Yeni tədris ocağı, yeni dostlar, yeni fənlər, yeni müəllimlər, hətta bir çox tələbələr ali məktəbə gedəndə öz evini dəyişir, yaşadığı şəhərini dəyişir, hətta ölkəsini dəyişən tələbələr də var. Və bütün bu dəyişikliklər tələbə üçün çətin dövrdür. Qeyd edək ki, Azərbaycan ailələri kimi mühafizəkar ailədə böyüyən gənclər birdən-birə tam fərqli bir mühitə düşür. Bu yeni mühit hər bir tələbəyə fərqli təsir göstərir. Kimisi daha tez uyğunlaşır, hər gün universitetə həvəslə gəlir, pedaqoji ünsiyyətdə fəal iştirak edir, kimisi də yeni mühitə çətin uyğunlaşır

hətta bədbinliyə qapanır, dərslərdə passiv olur, bir çox gənclərsə, əyləncələrə meyil edirlər, sanki universitetə əyləncə üçün gəldiklərini düşünürlər, tədris prosesinə laqeyd yanaşırlar, hətta zərərli vərdişlərə meyil etməyə başlayırlar. Buna görə də professor-müəllim heyəti arasında düzgün münasibətlər sisteminin formalaşdırılması son dərəcə vacibdir. Bütün bunları nəzərə alaraq sadəcə müəllimlər deyil, bütün universitet rəhbərliyi birinci kurs tələbələrinin universitetin nizam-intizamına uyğunlaşması üçün tələbələrə kömək etməlidir. Belə ki, universitet daxilində tələbələrə dəstək üçün psixoloji mərkəz təşkil edilə bilər, tələbələrlə tez-tez əxlaqi dəyərlər, həyat həqiqətləri haqqında söhbətlər, dəyirmi masalar, debatlar və b. tədbirlər təşkil edilə bilər. Unutmamaq lazımdır ki, bugünkü tələbələr Azərbaycan gəncliyinin ən mütərəqqi və yaradıcı hissəsidir. Onlar peşəkar fəaliyyətə hazırlaşan gənclərin müəyyən sosial kateqoriyasının nümayəndələridir. Tələbənin həyatının əsas istiqaməti oxumaq, intellektual inkişaf, mənəvi-əxlaqi yüksəlişi və müəyyən peşəyə yiyələnməsidir. Tələbə şəxsiyyəti müəyyən bir iş sahəsində mütəxəssis funksiyalarını yüksək ixtisaslaşmış şəkildə yerinə yetirməyə hazırlaşan bir gəncin şəxsiyyətidir. Belə ki, tələbədə bu keyfiyyətlər ali məktəbdə aldığı bilik, bacarıq və vərdişlər sayəsində formalaşmalıdır. Hər gün universitetə gəlmək, müəllimlərlə ünsiyyətdə olmaq, oxumaq, öyrənmək tələbəyə müsbət təsir göstərməlidir, tələbənin gələcəkdə mütəxəssis kimi fəaliyyət göstərməsi üçün ehtiyac duyduğu bilik və təcrübəyə yiyələnməyi ali məktəb yüksək şəkildə təmin etməlidir. Müasir təhsil üçün səciyyəvi olan yeni istiqamətlər ali məktəb müəllimlərinin də qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Bu gün universitet müəllimi sonradan Azərbaycan Respublikasının uğurlu gələcəyi üçün fəaliyyət göstərəcək, müxtəlif iş sahələrinə rəhbərlik edəcək mütəxəssislərin hazırlanması və təhsili ilə bağlı olduqca mürəkkəb problemləri həll edir. Ölkənin istər siyasi və iqtisadiyyat sahəsində, istərsə də cəmiyyətin sosial həyatında baş verən dəyişikliklər müəllimlərin işini çətinləşdirir ki, bu da yeni münasibətlərin mənimsənilməsinə tələb edir. Ali məktəbdə pedaqoji ünsiyyətdə digər bir problem ondan ibarətdir ki, müasir tələbələr öz yeni münasibətləri və psixologiyası, başqa baxış və inancları ilə bəzən pedaqoji təsirə müqavimət göstərir, həm birgə tədris fəaliyyətində, həm də dərslərdən kənar fəaliyyətlərdə müəllimlə qarşılıqlı əlaqədən çəkinirlər. Ali məktəb müəlliminin əsas vəzifəsi tələbənin şəxsiyyətini üzə çıxarmaqdır, bu da tələbələrlə ünsiyyət prosesində baş verir. Ali məktəbdə pedaqoji ünsiyyət həm təhsil problemlərinin həlli vasitəsi kimi, həm tədris prosesinin sosial-psixoloji təminatı sistemi kimi, şəxsiyyətin tərbiyəsi prosesi kimi fəaliyyət göstərir. Müəllim və tələbələrin birgə fəaliyyətinə tərəfdaşlığın əhəmiyyətini dərk etmədən tələbələrə öz ixtisası üzrə bilikləri aşılamaq, ümumiyyətlə şəxsiyyətin peşəkar yönümlü olmasını təşkil etmək çətindir. Təhsil işinin təşkilində tərəflər arasında əməkdaşlıq, tələbə-müəllim sistemində kollegiallıq, peşəkar birlik ruhunun formalaşması, pedaqoji ünsiyyətin inkişaf etmiş özünüdərkə malik gənclərə yönəldilməsi, tələbələrin gələcək peşələrinə marağından ali məktəbdə pedaqoji işin əsasını təşkil edən kimi istifadə edilməsi “müəllim-tələbə” münasibətində düzgün ünsiyyətin əsas xüsusiyyətləridir. Müəllim və tələbə arasındakı münasibətin etik və psixoloji əsası bir sıra amillərdən asılıdır: tələbələrin həyat təcrübəsi, ali tədris ocağının qayda-qanunları, ali məktəb müəlliminin şəxsiyyətinin pedaqoji yönümlü olması və s. Pedaqoji fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı hər bir müəllim özünəməxsus ünsiyyət tərzini tapmalı, peşəkar və pedaqoji mövqelərin əsaslarını mənimsəməyə kifayət qədər şüurlu yanaşılmalıdır. Müəllim-tələbə münasibətlərinin xarakteri ali məktəbin tədris prosesinin məqsədlərinin səmərəli həyata keçirilməsinə yönəlmiş və işgüzar olmalıdır. Bu münasibətlər qarşılıqlı hörmətə, anlaşmaya, ümumi məqsədlərə, səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətə və pedaqoji əməkdaşlığa əsaslanmalıdır. Pedaqoji əməkdaşlıq müəllim və tələbənin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan ikitərəfli prosesdir, uğuru müəllimin fəaliyyətindən və şəxsiyyətindən, şagirdin fəallığından asılıdır. Əməkdaşlığa əsaslanan pedaqoji ünsiyyət pedaqoji fəaliyyətin səmərəsini artırır. Pedaqoji ünsiyyət zamanı müəllimin nitqinin çox böyük rolu var. Müəllimin nitqi emosional baxımdan zəngin olmalıdır, lakin ifrat dərəcədə çəkinmək lazımdır. Burada müəllim etik normalara uyğun gələn ünsiyyət tonunu seçməsi son dərəcə vacibdir. Müəllim-tələbə sistemində ünsiyyət prosesində ünsiyyətin qeyri-verbal aspekti mühüm yer tutur. Effektiv pedaqoji qarşılıqlı fəaliyyətə nail olmaq üçün müəllim şagirdlərlə hətta danışmadan da ünsiyyət qurmağı bacarmalı, jest və mimiklərdən düzgün istifadə etməlidir.

Nəticə. Pedaqoji ünsiyyət pedaqoji prosesin mövcudluğunun əsas formasıdır və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan və eyni zamanda insanın digər insanlarla, o cümlədən insanların qarşılıqlı əlaqə forması kimi ünsiyyətə xas olan ümumi psixoloji qanunauyğunluqlara tabe olan spesifik ünsiyyət formasıdır. Düzgün təşkil olunmuş pedaqoji ünsiyyət peşəkar pedaqoji fəaliyyətin zəruri şərti və məzmunudur. Pedaqoji ünsiyyətin strukturunda müəllimlə şagirdlər arasında işgüzar və psixoloji təmasların vəhdətinin həyata keçirilməsi vacibdir, hansı ki, bu da pedaqoji ünsiyyətdə yaranmış maneələri aradan qaldırmaqda önəmlidir. Ali məktəbdə müəllim sadəcə müəllim deyil, həm də tərbiyə fəaliyyətinə münasibətə təsir edən ən mühüm amillərdən biridir. Müasir dünyada ali məktəb müəlliminin fəaliyyəti daha da çətinləşmişdir. Buna görə də ali məktəb müəllimlərinin peşəkarlığının artırılmasına diqqət artırılmalıdır, eyni zamanda ali məktəb müəllimlərinin təkmilləşdirilməsi proqramı işə qoyulmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Вячеславовн Г.И. “Психологические особенности педагогического общения в вузе” Смоленск, 2011 с.54-79
2. Nürəddin Kazımov “Ali məktəb pedaqogikası”. Əlfərul. 2006.
3. Pedaqoji ünsiyyət. GDU. Mühazirələr.
4. N.Kazımov. Pedaqoji ustalığın problemləri. Bakı: 2009.
5. A.Mehrabov. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: 2007.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-obscheniya-prepodavatelya-i-studenta-v-organizatsii-srednego-professionalnogo-obrazovaniya/viewer>

SUMMARY

Huzure Hajizade

PROBLEMS IN PEDAGOGICAL COMMUNICATION AT THE UNIVERSITY

Pedagogical communication is one of the most powerful factors that ensure success in the activity of any educational institution, and perhaps the first. It is aimed at creating conditions for the comprehensive development and formation of such communicative personality, it allows to properly manage the educational process and create an effective psychological climate in the student body. Note that pedagogical communication generally includes all the features of communication. Pedagogical communication is a very broad analysis. Thus, the pedagogical communication that takes place between the leaders of the educational centers and the teaching staff, between the request and the student, between the teacher and the student, and the student is also included in this concept. However, in this abstract, the teacher and the learner, that is, the teacher and the student, are of great importance. Correct pedagogical communication established between a teacher and a student in a higher school has a significant impact on the level of educational work in an educational institution. However, in some cases, problems may arise in teacher-student communication. Therefore, the problem of communication between teachers and students has always been relevant both in our country and in the countries of the world. The lack of mutual understanding in the pedagogical communication between the teacher and the student in the higher school can cause serious problems, first of all, in the study of the subject, as well as in the direction of student motivation. In our opinion, serious attention should be paid to the main problems that complicate pedagogical communication in higher education institutions. It is for this reason that the problem of communication between teachers and students in the Higher School is discussed in the article. In this process, the causes of the problem were investigated and analyzed. While conducting research, an oral survey was conducted among students and teachers of two faculties of Nakhchivan State University.

Key words: *Pedagogical communication, higher school, student, teacher, training, problem*

РЕЗЮМЕ

Хузура Гаджизаде

ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ВУЗЕ

Педагогическое общение является одним из мощнейших факторов, обеспечивающих успех в деятельности любого образовательного учреждения, и, пожалуй, первым. Она направлена на создание условий для всестороннего развития и формирования такой коммуникативной личности, позволяет правильно управлять учебным процессом и создавать эффективный психологический климат в студенческом коллективе. Отметим, что педагогическое общение в целом включает в себя все признаки общения. Педагогическое общение представляет собой очень широкий анализ. Таким образом, в это понятие входит и педагогическое общение, которое происходит между руководителями образовательных центров и преподавательским составом, между запросом и учеником, между учителем и учеником, учеником. Однако в этом реферате большое значение имеют учитель и ученик, то есть учитель и ученик. Правильное педагогическое общение, налаженное между преподавателем и студентом в высшей школе, оказывает существенное влияние на уровень воспитательной работы в образовательном учреждении. Однако в некоторых случаях могут возникнуть проблемы в общении учителя и ученика. Поэтому проблема общения преподавателей и студентов всегда была актуальна как в нашей стране, так и в странах мира. Отсутствие взаимопонимания в педагогическом общении преподавателя и студента в высшей школе может вызвать серьезные проблемы, прежде всего, в изучении предмета, а также в направлении мотивации студентов. На наш взгляд, следует уделить серьезное внимание основным проблемам, осложняющим педагогическое общение в высших учебных заведениях. Именно по этой причине в статье обсуждается проблема общения преподавателей и студентов в высшей школе. В ходе этого процесса были исследованы и проанализированы причины проблемы. При проведении исследования был проведен устный опрос среди студентов и преподавателей двух факультетов Нахчыванского государственного университета.

Ключевые слова: Педагогическое общение, высшая школа, студент, преподаватель, обучение, проблема.

AYGÜN ÖMƏROVA

orudjova.aygun@gmail.com

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu

TOFIQ ORUCOV

tofiqsarvazoqlu@mail.ru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

**ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ KVADRATİK FUNKSİYANIN
EKSTERMAL XASSƏSİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ OPTİMALLAŞDIRMA
MƏSƏLƏLƏRİNİN “KONSTRUKSIYA” VƏ HƏLL EDİLMƏSİ ŞAĞİRDƏLƏRİN
YARADICI RİYAZİ BACARIQLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ ÜSULU KİMİ**

Məqalədə diferensial hesabın differensiallaşma texnikasından istifadə etmədən funksiyanın ekstremal (ən böyük və ya ən kiçik) qiymətlərinin tapılmasına metodik yanaşma kimi baxılır. Kvadrat funksiyanın ekstremal xassələrindən istifadə etməklə optimallaşdırma məsələlərinin həll və “konstruksiya” edilməsi orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin yaradıcı riyazi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üsulu kimi təqdim olunur (5-9-cu siniflər). Kvadrat funksiyanın ekstremal xassələri təhlil edilir, ekstremal məsələlərin həllinin əsas üsulları müəyyən edilir. Sonra optimallaşdırma məsələlərinin konstruksiya və həll edilməsinə aid nümunələr illüstrasiya olunur.

***Açar sözlər:** kvadratik funksiya, funksiyanın ən böyük və ya ən kiçik qiyməti, yaradıcı riyazi-kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi, riyaziyyatın tədrisi üsulları, məktəbdə riyaziyyatın tədrisi metodları, şagirdlər.*

Müasir ümumtəhsil sisteminin aktual problemlərindən biri şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsidir. Bu daim inkişaf edən müasir cəmiyyətdə insanların şəxsi aktivliyi, yeni problemlər qoymaq bacarığı, qeyri-müəyyən şərtlərdə və seçimlər çoxluğunda innovativ həll yolu tapmaq, qazanılmış biliklərdən müntəzəm olaraq istifadə etmək bacarıqları ilə əlaqədardır. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası”nda şagirdlərin fərdi təhsil maraqlarının nəzərə alınması və yaradıcılıq fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu da təhsil sistemində şagirdlərin zehni fəaliyyətinin idarə olunmasını, təhsilin bütün sonrakı mərhələlərində şəxsin özünü təsdiqinin əsası olan yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi məsələsini qarşıya qoyur (1). Bu da sinif şəraitində, riyaziyyat dərsi müddəti çərçivəsində, yəni şagirdlərin öyrənmə fəaliyyəti dövründə yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi imkanlarının tapılması məsələsinin aktuallığını ehtiva edir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin məzunlardan tələbi qazandıqları bilik, bacarıq və vərdişləri qeyri-standart situasiyalarda tətbiq etməyi bacarmaq, ilkin fəaliyyət üsullarını çevik dəyişdirmək, orijinal ideyalar ardıcılığını həyatda yoxlamaq, müxtəlif elm sahələrində və həyat fəaliyyətlərində ciddi məsələləri həll etmək, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərə müstəqil səmtlənmək, gündəlik həyatda qarşıya çıxan mürəkkəb problemlə situasiyalardan cəld bütün mümkün konstruktiv çıxış yolu tapmaq, yəni təfəkkür çevikliyi nümayiş etdirməkdir [2].

Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün riyaziyyat fənni üzrə təhsil proqramında kvadratik funksiya, onun xassələri, qrafiki, kvadratik funksiyanın ümumi şəkli və tətbiqlərinə aid məsələlər həlli 9-cu sinifdə öyrənilir. Şagirdlər funksiyanın ən böyük və ən kiçik qiyməti haqqında zəruri biliklər öyrənir və çalışmalar həll edirlər. Həmin mövzunun tədrisi prosesində kvadratik funksiyanın ekstremumlarının tapılmasına aid tapşırıq və məsələlər həll edirlər. Bu zaman optimallaşdırma məsələləri və onların strukturları ilə şagirdlər tanış olurlar. Bundan sonra şagirdlərin tətbiq etmə bacarıqlarını formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək məqsədi ilə həyati situasiyalı məsələlər həll edirlər [3].

XI sinifdə şagirdlər diferensial hesabın əsaslarını öyrənərkən törəmənin köməyi ilə

optimallaşdırma məsələlərinin həlli ilə tanış olurlar [4]. Real həyati situasiyalarda optimal variantların seçilməsi ilə bağlı müəyyən funksiyanın ekstremumlarının tapılması zərurəti yaranır. Gündəlik həyatda şagirdlər tez-tez müxtəlif sahələrə aid problemlərin həlli zamanı ən böyük həcm, ən böyük sahə, ən böyük gəlir, ən az maya dəyər, ən yüksək gərginlik və s. kimi terminlərin işləndiyinin şahidi olurlar. Bu cür məsələlərin həlli kəmiyyətin maksimum və ya minimum qiymətlərinin tapılması ilə bağlı olur.

Kvadratik funksiyanın ekstremal xassəsinin həyati situasiyalı məsələlərə tətbiqi şagirdlərin riyaziyyat fənnini öyrənmək üçün motivasiyanı təmin edir. Bununla yanaşı, ekstremal məsələlər təkcə məktəbin yuxarı siniflərində və fənni dərinlənən öyrənməsinə siniflərdə şagirdlərin idrak maraqlarının və praktik fəaliyyətlərinin təmin olunması vasitəsi deyil, həm də orta ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin də yaradıcı riyazi bacarıqlarının formalaşması və inkişafı üçün çox təsirli vasitədir.

Kvadratik funksiyanın ekstremal xassəsinə, məktəblilər müxtəlif səviyyəli optimallaşdırma məsələlərinin həlli üçün riyazi alət kimi istifadə etməli və belə məsələlərin “konstruksiya” və həlli metodologiyası öyrədilməlidir. Əlavə olaraq qeyd edək ki, riyaziyyat üzrə pedaqoji ictimaiyyət və müasir cəmiyyətin məzunlardan tələbi təhsilin müxtəlif səviyyələrində optimallaşdırma məsələlərinin həlli üsullarının daha dərinlənən öyrənilməsinə və fəal şəkildə həyati məsələlərə tətbiq etmək bacarıqlarına malik olmasıdır.

Uzun illər kollektiv iş zamanı həm şagirdlər, həm də müəllimlər üçün mövzu ilə bağlı həyati situasiyalı maraqlı məsələlər və metodik material toplanmışdır. Müxtəlif praktik, iqtisadi, həyati situasiyalı məsələlərin həllinin və metodik materialların təhlili və qabaqcıl məktəb təcrübələri göstərir ki, törəmədən istifadə etmədən optimallaşdırma məsələlərinin yaradıcı həllinə pedaqoji yanaşma, “kvadratik funksiyanın (parabola) ekstremal xassələrindən istifadə”, şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin təmin olunmasına və şüurlu mənimsənilməsinə yönəlmiş metodiki yanaşma kimi aktualdır.

Torem (Kvadratik funksiyanın ekstremal xassəsi haqqında). Əgər $a > 0$ olarsa, onda $y = ax^2 + bx + c$ kvadratik funksiya $x = -\frac{b}{2a}$ olduqda $-\frac{D}{4a}$ ($D = b^2 - 4ac$) bərabər ən kiçik qiymət alır. Əgər $a < 0$ olarsa, onda $y = ax^2 + bx + c$ kvadratik funksiya $x = -\frac{b}{2a}$ olduqda $-\frac{D}{4a}$ ($D = b^2 - 4ac$) bərabər ən böyük qiymət alır [5] (В.Г.Болтянсей и д. 1974, 138-139).

İsbati. Əvvəlcə fərz edək ki, $a > 0$. Onda

$$y = a \left(x + \frac{b}{2a} \right)^2 - \frac{D}{4a} \quad (1)$$

düsturunun birinci toplananı mənfi deyildir, yəni $a \left(x + \frac{b}{2a} \right)^2 \geq 0$. Buna görə (1) funksiya x -in istənilən həqiqi qiymətlərində $-\frac{D}{4a}$ -dan kiçik ola bilməz. $x = -\frac{b}{2a}$ olduqda (1) funksiya $y_{min} = -\frac{D}{4a}$ qiymətini alır, yəni x dəyişəni bütün həqiqi oxda qiymətlər aldıqda y dəyişəninə aldığı qiymətlərin içərisində $-\frac{D}{4a}$ ən kiçik qiymətdir.

Bu faktı həndəsi olaraq belə ifadə etmək olar. $a > 0$ olduqda $y = ax^2 + bx + c$ kvadratik funksiyanın qrafiki qolları yuxarı yönəlmiş paraboladır. Bu halda funksiyanın ən kiçik qiyməti parabolanın ən aşağı nöqtəsidir, yəni parabolanın təpə nöqtəsidir. Buna görə də (1) ifadəsinin ən kiçik qiyməti $y_{min} = -\frac{D}{4a}$. Bu qiyməti funksiya $x = -\frac{b}{2a}$ olduqda alır. Qeyd edək ki, $a > 0$ olduqda kvadratik funksiyanın ən böyük qiyməti yoxdur.

İndi fərz edək ki, $a < 0$. Onda analoji mühakimə apararaq, alırıq ki, (1) ifadəsi $x = -\frac{b}{2a}$ olduqda, $y_{max} = -\frac{D}{4a}$ qiymətini alır [5] (В.Г.Болтянсей и д. 1974, 138-139).

Bu teoremdən aşağıdakı nəticələr alınır.

Nəticə 1. Əgər n ($n \in \mathbb{N}$) ədədin cəmi sabit olarsa, onlar bərabər olduqda, onların hasili ən böyük olacaqdır.

Nəticə 2. Əgər n ($n \in \mathbb{N}$) ədədin hasili sabit olarsa, onlar bərabər olduqda, onların cəmi ən kiçik olacaqdır.

Bu faktlar tez-tez ekstremal məsələlərin həllində istifadə olunur. Optimallaşdırma məsələlərini həll etmək üçün kvadratik funksiyanın ekstremal xassələrindən istifadə etməyin mümkünlüyünü nümunələrlə göstərək.

Məsələ 1. Verilmiş M müsbət ədədini iki elə toplananın cəmi şəklində göstərin ki, onların hasili ən böyük olsun.

Həlli. M ədədinin toplananlarından birini x ilə işarə edək. Onda ikinci toplanan $M - x$ olar. Bizdən bu toplananların hasilinin ən böyük olmasını tapmaq tələb olunur.

$y = x(M - x) = Mx - x^2 = -x^2 + Mx$ kvadrat üçhədlisini alırıq. Bu kvadrat üçhədlinin baş həddinin əmsalı -1 -ə bərabərdir. $x = -\frac{b}{2a} = -\frac{M}{-2} = \frac{M}{2}$ olduqda, teoremə görə $y = -x^2 + Mx$ kvadrat üçhədlisi ən böyük qiymət alacaq. $M - x = M - \frac{M}{2} = \frac{M}{2}$.

Məsələ 2. $y = \sqrt{4 - 2x - x^2} + 3$ funksiyanın ən böyük qiymətini tapın.

Həlli. $y = \sqrt{x}, x \geq 0$ funksiyası monoton artan funksiyadır, onda verilmiş ifadə ən böyük qiymətini kvadrat kök işarəsi altında olan ifadənin ən böyük qiymət aldığı nöqtədə alar. Kvadrat kök işarəsi altındakı ifadə kvadrat üçhədlidir, baş həddin əmsalı mənfi olduğu üçün $x_0 = -\frac{b}{2a} = -\frac{-2}{2 \cdot (-1)} = -1$ nöqtəsində ən böyük qiymət alacaq.

$$y_{max} = y(x_0) = \sqrt{4 - 2(-1) - (-1)^2} + 3 = 1 + 3 = 4$$

Cavab: $y_{max} = 4$.

Məsələ 3. Uzunluğu l olan məftil var. Ondan elə düzbucaqlı düzəldin ki, sahəsi ən böyük olsun.

Həlli. Düzbucaqlının bir tərəfini x ilə işarə edək, onda o biri tərəfi $\frac{l}{2} - x$ olar (Şəkil 1). Düzbucaqlının sahəsini S ilə işarə edək. Onda $S = x\left(\frac{l}{2} - x\right) = -x^2 + \frac{l}{2}x$ olar. Bu funksiya ən böyük qiymətini $x = -\frac{b}{2a} = -\frac{\frac{l}{2}}{2 \cdot (-1)} = \frac{l}{4}$ olduqda alır. Onda düzbucaqlının o biri tərəfi

$\frac{l}{2} - \frac{l}{4} = \frac{l}{4}$ olacaq. Deməli, sahəsi ən böyük olan düzbucaqlı tərəfi $x = \frac{l}{4}$ olan kvadratdır.

Cavab: Sahəsi ən böyük olan düzbucaqlı tərəfi $x = \frac{l}{4}$ olan kvadratdır.

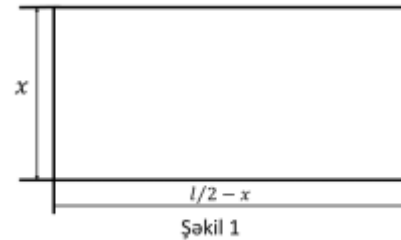
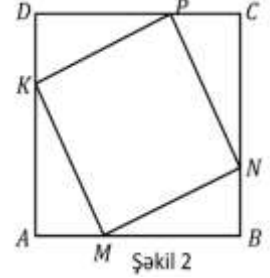
Qeyd. Bu məsələ izometrik optimallaşdırma məsələlərin sinfinə aiddir, yəni hər hansı fiqurun verilmiş sabit perimetri ilə bağlı məsələlər. Düzbucaqlının sahəsi $S = x y$ iki dəyişəndən asılıdır, lakin əlavə məhdudiyyətlərin olmaması verilmiş məsələ üçün perimetr yalnız bir dəyişəndən asılı kvadratik funksiyanın ekstremumunu tapmağa imkan verir.

Məsələ 4. ABCD kvadratı verilmişdir. A təpə nöqtəsindən başlayaraq kvadratın tərəfləri üzərində uzunluqları bərabər olan AM, MN, CP, DK parçaları ayrılmışdır və M, N, P, K nöqtələri düz xətt parçaları ilə birləşdirilmişdir. AM parçasının uzunluğu nə qədər olmalıdır ki, MNPK kvadratının sahəsi ən kiçik olsun?

Həlli. ABCD kvadratının tərəfini $AB = a$ ilə və $AM = x$ işarə edək (şəkil 2). Onda $MB = a - x$ olar. MBN üçbucağından pifaqor teoreminə görə

$|MN|^2 = (a - x)^2 + x^2 = a^2 - 2ax + 2x^2 = 2x^2 - 2ax + a^2$. MNPK kvadratının sahəsi də $S = 2x^2 - 2ax + a^2$ -na bərabərdir. Onda MNPK kvadratının sahəsinin ən kiçik olması üçün $x = -\frac{b}{2a} = -\frac{-2a}{2 \cdot 2} = \frac{a}{2}$ olmalıdır. Başqa sözlə MNPK kvadratının sahəsinin ən kiçik olması üçün M, N, P, K nöqtələrini ABCD kvadratının tərəflərinin orta nöqtəsində qeyd etmək lazımdır.

Cavab: MNPK kvadratının sahəsinin ən kiçik olması üçün $MN = x = \frac{a}{2}$ olmalıdır.

Məsələ 5. Verilmiş dairənin daxilinə sahəsi ən böyük olan düzbucaqlı çəkin.

Həlli. Məsələnin şərtinə görə düzbucaqlı dairənin daxilinə çəkilmişdir (Şəkil 3).

Tutaq ki, dairənin radiusu R , düzbucaqlının AB tərəfinin uzunluğu x olsun. Pifaqor teoreminə görə $BC = \sqrt{4R^2 - x^2}$. Onda dairənin daxilinə çəkilmiş düzbucaqlının sahəsi

$S = x\sqrt{4R^2 - x^2}$ olar. Onda S birdəyişəndən asılı $y = S = x\sqrt{4R^2 - x^2}$ və ya $y^2 = S^2 = x^2(4R^2 - x^2)$ funksiya olar. Əgər $x^2 = z$ əvəz etsək, onda $y = z(4R^2 - z) = -z^2 + 4R^2z$ kvadratik funksiyasını alırıq. Bu funksiya $z = -\frac{4R^2}{-2} = 2R^2$ olduqda ən böyük qiymət alır. $x^2 = z \Rightarrow x = \sqrt{z} = R\sqrt{2}$.

Qeyd edək ki, $AB = x = R\sqrt{2}$ olduğuna görə $BC = R\sqrt{2}$ olacaq. Buradan da alırıq ki, verilmiş dairənin daxilinə çəkilən sahəsi ən böyük olan düzbucaqlı kvadratdır.

Cavab: Dairənin daxilinə çəkilən, sahəsi ən böyük olan, düzbucaqlı tərəfi $x = R\sqrt{2}$ olan kvadratdır.

Məsələ 6. Bir məktəbli köynəyinin qiyməti 8 manat olarsa, mağaza gündə 10 köynək satır. Mağaza sahibi düşünür ki, bir köynəyin qiymətinin hər dəfə 2 manat ucuzlaşması gündəlik daha 5 köynəyin satılmasına gətirə bilər. Köynəyin qiyməti neçə manat olsa, satışdan daxil olan pul maksimum olar?

Bu məsələni həll etmək üçün əvvəlcə aşağıdakı bilikləri formalaşdırmaq lazımdır:

Maya dəyəri = bir vahidə düşən maya dəyəri \times malların sayı;

Ümumi gəlir (mədaxil) = bir ədəd malın satış qiyməti \times satılan malların sayı;

Gəlir = Ümumi gəlir - Maya dəyər.

İndi məsələni həll edək.

Həlli.

1) 2 manatlıq ucuzlaşmaların sayını x qəbul edək, onda bir köynəyin qiyməti $(8 - 2x)$ olacaq.

2) Gündəlik satılan köynəklərin sayı $(10 + 5x)$ olacaq.

3) Satışdan daxil olan pul = bir köynəyin qiyməti \times köynəklərin sayı

$$S(x) = (8 - 2x)(10 + 5x) = 80 - 20x + 40x - 10x^2 \\ = -10x^2 + 20x + 80$$

$S(x) = -10x^2 + 20x + 80$ funksiyası satışdan daxil olan pulu ifadə edir.

Bu funksiya kvadratik funksiya, tərə nöqtəsinin koordinatları

$$m = -\frac{b}{2a} = -1; S(-1) = 90.$$

Deməli, məktəbli köynəyinin biri $8 - 1 \cdot 2 = 6$ manata satılarsa, köynəklərin satışından daxil olan pul 90 manat olar (əgər mağaza sahibinin düşüncələri doğrudursa).

Cavab: Köynəyin qiyməti 6 manat olarsa, satışdan daxil olan pul maksimum 90 manat olar.

İndi kvadratik funksiyanın ekstremal xassəsi haqqında teoremdən alınmış nəticələrin tətbiqinə aid məsələlərə baxaq.

Məsələ 7. Bütün tillərinin cəmi eyni olan düzbucaqlı paralelepipedlərdən hansının həcmi ən böyük olar?

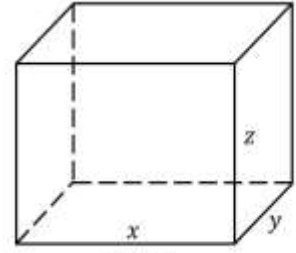
Həlli. Düzbucaqlı paralelepipedin tillərini x, y, z ilə işarə edək (Şəkil 4). Onda $V = xyz$. Buradan bilmək lazımdır ki, hansı şərt daxilində xyz hasili maksimum

Məsələ 8. Bütün tillərinin uzunluqları cəmi eyni olan bütün düzbucaqlı paralelepipedlərdən həcmi ən böyük olanı hansıdır?

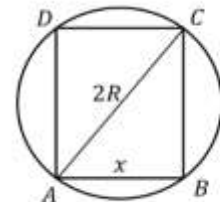
Həlli. Düzbucaqlı paralelepipedin tillərini x, y, z ilə işarə edək. Onda onun həcmi $V = xyz$ olar. Beləliklə, hansı şərt ödənildikdə xyz hasili maksimum olduğunu bilmək zəruridir.

Buradan alınır ki, ədədi vuruqlar onların hasillərinin maksimum şərtinə təsir etmirsə, onda maksimum şərti tapmaq üçün onların hasillərini tapmaq lazımdır: $4x \cdot 4y \cdot 4z$.

Məsələnin şərtindən bizə məlumdur ki, vuruqların cəmi $4x + 4y + 4z$ sabitdir. Onda nəticə

Şəkil 4

Şəkil 3

1-ə görə axtarılan maksimum $4x = 4y = 4z$ olduqda mümkün olur, onda buradan da alırıq ki, $x = y = z$. Bu da o deməkdir ki, məsələnin tələbini ödəyən paralelepiped kubdur.

Cavab: Kub.

Şagirdlərin idrak maraqlarını təmin etmək və yaradıcı fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədi ilə aşağıdakı kimi məsələləri həll etdirmək olar.

Məsələ 9. $f(x, y) = x^2 = 5y^2 + 4xy - 6y + 10$ ifadəsinin ən kiçik qiymətini tapın.

Həlli. $f(x, y) = x^2 + 5y^2 + 4xy - 6y + 10$ ifadəsində y dəyişənini sabit kimi qəbul edək. Onda $f(x, y) = x^2 + 4yx + (5y^2 - 6y + 10) = (x + 2y)^2 + (y^2 - 6y + 10)$ ifadəsinə x dəyişənindən asılı kvadratik funksiya kimi baxa bilərik. Bu kvadratik funksiya $a = 1 > 0$ olduğu üçün $x = -\frac{b}{2a} = -\frac{4y}{2} = -2y$ olduqda ən kiçik qiymət alar. Həmin ən kiçik qiymət $f(-2y) = y^2 - 6y + 10$ ifadəsinə bərabərdir. İndi $f(x, y) = y^2 + 6y + 10$ funksiyasının ən kiçik qiymətini tapaq. $f(x, y) = y^2 - 6y + 10 = (y - 3)^2 + 1$. Buradan alırıq ki, $y = 3$ olduqda $f(x, y) = y^2 - 6y + 10$ funksiyası ən kiçik qiymət alır. $y = 3$ olduqda $x = -2y = -2 \cdot 3 = -6$.

$$f(-6; 3) = 36 + 45 - 72 - 18 + 10 = 1.$$

Cavab: $\min f(x; y) = 1$.

Qeyd. İki dəyişənli funksiyanın ekstremumunun tapılması məsələsi bir dəyişənli iki funksiyanın ekstremumunun ardıcıl tapılmasına gətirilir və onu həll etmək asandır.

Məsələ 10. Hər hansı ölçü alətindən istifadə edərək mümkün qədər dəqiq müəyyən etmək istədiyimiz bəzi naməlum kəmiyyətin ədədi qiyməti x olsun. Tutaq ki, n dəfə ölçmənin nəticəsində x_1, x_2, \dots, x_n ədədləri alınmışdır. Ən böyük etibarlı qiymət kimi x -in hansı qiyməti təyin edilməlidir? Gauss təklif edir ki, x -ə elə bir qiymət götürün ki, onda "total" hallanma minimal olsun (ən kiçik kvadratlar üsulu, ƏKKÜ). Beləliklə, x -in elə qiymətini tapın ki,

$y = (x - x_1)^2 + (x - x_2)^2 + \dots + (x - x_n)^2$ kəmiyyəti ən kiçik qiymət alsın.

Həlli.

$$(x - x_1)^2 = x^2 - 2xx_1 + x_1^2,$$

$$(x - x_2)^2 = x^2 - 2xx_2 + x_2^2,$$

$$(x - x_3)^2 = x^2 - 2xx_3 + x_3^2,$$

.....

$$(x - x_n)^2 = x^2 - 2xx_n + x_n^2$$

Bu bərabərlikləri tərəf-tərəfə toplayaq. Onda

$$y = nx^2 - 2x(x_1 + x_2 + \dots + x_n) + (x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_n^2)$$

ifadəsini alırıq. Sonuncu ifadənin sağ tərəfi x dəyişənindən asılı olan kvadrat üçhəddlidir.

$$x = \frac{2(x_1 + x_2 + \dots + x_n)}{2n} = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n}$$

olduqda bu kvadrat üçhəddli ən kiçik qiymət alır.

Cavab: $x = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n}$.

Qeyd. Bu məsələnin praktik əhəmiyyətini qiymətləndirmək çox çətinidir. Ən kiçik kvadratlar metodu məktəb laboratoriya təcrübələrindən tutmuş astronomik müşahidələrə qədər eksperimental məlumatların işlənməsi üçün ən vacib və istifadə olunan müasir vasitələrdən biridir.

Məsələ 11. Əgər $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$ olarsa, xyz hasilinin maksimumunu tapın.

Həlli. xyz hasili o halda maksimum qiymət alar ki, $\frac{x^2}{a^2} \cdot \frac{y^2}{b^2} \cdot \frac{z^2}{c^2}$ hasili maksimum olsun. Buna görə $\frac{x^2}{a^2} \cdot \frac{y^2}{b^2} \cdot \frac{z^2}{c^2}$ hasilinin maksimumunu tapaq.

$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$ şərtinə və nəticə 1-ə görə $\frac{x^2}{a^2} = \frac{y^2}{b^2} = \frac{z^2}{c^2}$ və ya $\frac{x}{a} = \frac{y}{b} = \frac{z}{c} = \frac{1}{\sqrt{3}}$.

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{x^2}{a^2} + \frac{x^2}{a^2} = 1 \Leftrightarrow 3 \frac{x^2}{a^2} = 1 \Leftrightarrow \frac{x^2}{a^2} = \frac{1}{3} \Leftrightarrow \frac{x}{a} = \frac{1}{\sqrt{3}} \Rightarrow x = \frac{a}{\sqrt{3}}$$

Buradan alırıq ki, xyz hasilı maksimumdur.

$$\max(xyz) = \frac{a}{\sqrt{3}} \cdot \frac{b}{\sqrt{3}} \cdot \frac{c}{\sqrt{3}} = \frac{abc}{3\sqrt{3}} = \frac{\sqrt{3}abc}{9}$$

Cavab: $\frac{\sqrt{3}abc}{9}$.

Məsələ 12. Əgər x, y, t həqiqi ədədlər və $\begin{cases} x = t^2, \\ \frac{1}{y} = t^4 + 4 \end{cases}$ olarsa, t -nin hansı qiymətində xy

hasilı ən böyük qiymət alar.

Həlli. $\begin{cases} x = t^2, \\ \frac{1}{y} = t^4 + 4 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x = t^2, \\ y = \frac{1}{t^4 + 4} \end{cases} \Leftrightarrow xy = \frac{t^2}{t^4 + 4}$.

Beləliklə, t -nin elə qiymətini tapmaq lazımdır ki, $\frac{t^2}{t^4 + 4}$ ifadəsi ən böyük qiymət alsın. Bu isə, əgər $\frac{t^4 + 4}{t^2}$ ifadəsi ən kiçik qiymət aldıqda ödənilir.

$$\frac{t^4 + 4}{t^2} = t^2 + \frac{4}{t^2}$$

$t^2 \cdot \left(\frac{4}{t^2}\right) = 4$ olduğundan nəticə 2-yə görə minimum şərti $t^2 = \frac{4}{t^2}$ olur. Buradan

$$\frac{t^4 - 4}{t^2} = 0 \Rightarrow t = \pm\sqrt{2}$$

onda xyz hasilinin ən böyük qiyməti

$$\max(xy) = (\pm\sqrt{2})^2 \cdot \frac{1}{(\pm\sqrt{2})^4 + 4} = \frac{1}{4}$$

Cavab: $t = \pm\sqrt{2}$ olduqda xy hasilı ən böyük qiymət alır və bu qiymət $\frac{1}{4}$ -ə bərabərdir.

Beləliklə, həll olunan məsələlər irəli sürülən fərziyyəni tam təsdiq edir. Diferensial hesabında ekstremal məsələlərin həllinin xüsusi həll yolu olsa da, onların əksəriyyətini elementar üsullarla, yəni kvadrat parabolunun xassələrindən istifadə etməklə həll etmək olar.

Riyaziyyat dərslərində və seçmə siniflərdə bu üsul şagirdləri inandıra bilər ki, kvadratik funksiya istifadə edərək ən böyük və ən kiçik qiymətləri tapmaq ən sadə və əlverişli həll üsullarından biridir.

Yuxarıda göstərilən məsələlərin məzmunu və həlli alqoritmləri (şablonları) əsasında oxşar məzmunlu və ya analoq məsələlər [6] (T.Orucov “Kurikulum” jurnalı 2022, № 1, səh. 29-34) qurula bilər, eyni zamanda riyaziyyat və fizika, informatika və təbiətşünaslıq və s. fənləri arasında inteqrasiya məsələlərindən geniş istifadə edilə bilər.

Praktik yönümlü optimallaşdırma məsələləri (resurs və enerjiyə qənaət, ekologiya və s.) şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşdırılması üçün mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. “Kurikulum” jurnalı 2013, № 4.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün riyaziyyat fənni kurikulumu (V-XI siniflər). “Kurikulum” jurnalı 2011, № 4
3. N.M.Qəhrəmanova, M.A.Kərimov, İ.H.Hacıyev. “Riyaziyyat 9” ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün “Riyaziyyat” fənni üzrə dərslik. “Radius” nəşriyyatı. Bakı 1016. 240 s.
4. N.M.Qəhrəmanova, M.A.Kərimov, İ.H.Hacıyev. “Riyaziyyat 11” ümumtəhsil məktəblərinin 11-

ci sinfi üçün “Riyaziyyat” fənni üzrə dərslük. “Radius” nəşriyyatı. Bakı 1018. 320 s.

5. В.Г.Болтянский, Ю.В.Сидоров, М.И.Шабунин. Лекции и задачи по элементарной математик. Издательство «Наука» Москва 1974. Ст.576.

6. T.Orucov. Riyaziyyat təlimi prosesində məsələ ətrafında analoq məsələlərin qurulması. “Kurikulum” jurnalı 2022, № 1, s. 29-34.

SUMMARY

Aygun Omarova, Tofiq Orujov

"CONSTRUCTING" AND SOLVING THE OPTIMIZATION PROBLEMS WITH THE USE OF EXTREME PROPERTIES OF THE QUADRATIC FUNCTION AS A WAY TO DEVELOPE THE CREATIVE MATHEMATICAL ABILITIES OF PUPILS OF THE BASIC SCHOOL

The approach to the definition of extreme (largest or smallest) values of a function without the use of the differential technique is considered in the article. "Constructing" and solving the optimization problems using extreme properties of the quadratic function is presented as a way to develop the creative mathematical abilities of pupils in the basic general school (5-9 cl.).

Extremal properties of the quadratic function are analyzed, the basic methods for solving extremal problems are revealed. A number of problems that can be solved by pupils who have not studied the theme "Derivative" are considered. The approach may be of interest to practicing school teachers, students – future math teachers and motivated pupils.

Key words: *the quadratic function, development of mathematical abilities, extremum of a function, the methodology of teaching mathematics, the methodology of mathematics in school, schoolchildren.*

РЕЗЮМЕ

Айгюн Омарова, Тофиг Оруджов

«КОНСТРУИРОВАНИЕ» И РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ ОПТИМИЗАЦИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СВОЙСТВ КВАДРАТИЧНОЙ ФУНКЦИИ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ОБЩЕЙ ШКОЛЫ

В статье рассмотрен подход к определению экстремальных (наибольших или наименьших) значений функции без использования техники дифференциального исчисления. «Конструирование» и решение задач оптимизации с использованием экстремальных свойств квадратичной функции представлено как способ развития творческих математических способностей учащихся основной общей школы (5-9 кл.). Проанализированы экстремальные свойства квадратичной функции, выявлены основные приемы решения экстремальных задач. Рассмотрен ряд задач, которые могут быть решены учениками, не изучавшими тему «Производная». Разработка может быть интересна практикующим школьным учителям, студентам педагогам-математикам, мотивированным учащимся.

Ключевые слова: *квадратичная функция, развитие математических способностей, экстремум функции, методика преподавания математики, методика математики в школе, школьники.*

KÖNÜL ŞIXƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

konul.eliyeva.17@mail.ru

KIÇIK MƏKTƏBLİLƏRDƏ NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ İŞİN ƏHƏMİYYƏTİ

Nitq inkişafı üzrə işlər Azərbaycan dili tədrisinin bütün mərhələlərində xüsusi yer tutur, hətta Azərbaycan dili təliminin ana xəttini təşkil edir. Kiçik məktəblilərdə düzgün nitq bacarıqlarının formalaşdırılması dil təliminin başlıca didaktik vəzifələrindəndir. Əslində, hər bir Azərbaycan dili müəlliminin fəaliyyətinin nəticəsi onun şagirdlərinin əldə etdiyi nitq və yazı mədəniyyətinin səviyyəsi ilə ölçülür. Hər hansı bir dildə nitq inkişafı üzrə işin əsas istiqamətlərindən biri lazımi lüğət ehtiyatının olmasıdır. Şagirdlərin nitqinin formalaşdırılması, zəruri lüğət fondunun yaradılması uzun vaxt aparan bir prosesdir.

Açar sözlər: şifahi nitq, yazılı nitq, məktəblilər, nitq inkişafı, nitq mədəniyyəti

Giriş. Nitq insanın əqli fəaliyyətinin yaranmasında bilavasitə iştirak etməklə yanaşı, həmçinin, onun əsasını da təşkil edir. Şagirdlər mükəmməl nitqə yiyələnməklə xarici əşya və hadisələr haqqında biliklərə sahib olur, təbiət və insanların əməyi üzərində müşahidələr aparmaqla, yoldaşları, ətrafdakılarla ünsiyyət saxlamaqla, çoxlu kitab oxumaq və müxtəlif çıxışlar etməklə daim nitqlərini inkişaf etdirirlər. Burada çalışmaq lazımdır ki, onlar müşahidə etdikləri varlıq haqqında fikirlərini daha dəqiq və düzgün əks etdirə bilsin, onların nitq vasitəsilə işlətdikləri sözlər ifadə etdikləri anlayışlara, fikirlərə uyğun gəlsin. Nitq yalnız fikirlərin ifadə vasitəsi deyil, həm də onların yaranma silahıdır. Buna görə də müəllim, şagird nitqinin inkişafı ilə birlikdə onların təfəkkürünü də inkişaf etdirməlidir. K.D.Uşinskiyin dediyi kimi, uşaqların dil sahəsindəki qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün, hər şeydən öncə, onlarda düzgün fikirləşmək bacarığını inkişaf etdirmək lazımdır. “Fikirdən ayrılıqda dili inkişaf etdirmək mümkün deyil, ona üstünlük verərək, fikirdən əvvəl inkişaf etdirmək isə, şübhəsiz, zərərli” (3, s.416).

Əsas mətn. Nitq inkişafı üzrə işlər Azərbaycan dili tədrisinin bütün mərhələlərində xüsusi yer tutur, hətta Azərbaycan dili təliminin ana xəttini təşkil edir. Kiçik məktəblilərdə düzgün nitq bacarıqlarının formalaşdırılması dil təliminin başlıca didaktik vəzifələrindəndir. Əslində, hər bir Azərbaycan dili müəlliminin fəaliyyətinin nəticəsi onun şagirdlərinin əldə etdiyi nitq və yazı mədəniyyətinin səviyyəsi ilə ölçülür. Hər hansı bir dildə nitq inkişafı üzrə işin əsas istiqamətlərindən biri lazımi lüğət ehtiyatının olmasıdır. Şagirdlərin nitqinin formalaşdırılması, zəruri lüğət fondunun yaradılması uzun vaxt aparan bir prosesdir. Nitq inkişafının bu istiqaməti üzrə mühüm işlər görmüş tədqiqatçılardan N.Əhmədov, Ə.Əfəndizadə, N.Abdullayev və başqalarının fikrincə nitqdə ədəbi tələffüz normalarına əməl etmək, vahid nitq rejimini yaratmaq şifahi nitqin təsir gücünü artırır. Hansısa bir dilə məxsus sözlərin az bir qismini bilmək və onları həmin dilin danışıq normalarına, tələffüz qaydalarına uyğun şəkildə ifadə etmək nitq üçün o qədər də kifayət deyildir. Deməli, buradan yeni bir istiqamət ortaya çıxır: nitq inkişafının əsas şərtlərindən biri də cümlə qurmaq vərdislərinin inkişafı üzrə işlərdir. Demək olar ki, məktəblərdə bu sahəyə aid işlər lazımi səviyyədə aparılır və müşahidələrdən məlum olur ki, bu sahədə müəyyən qədər işlər görməyən hər hansı metodistə və ya müəllimə rast gəlmək mümkün deyil.

Son vaxtlar ölkəmizdə rabitəli nitq inkişafı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir və onun orta məktəb tədrisindəki mövqeyi ön plana çəkilir. Bir çox metodistlərimiz, o cümlədən, Y.Kərimov, K.Kərimov, N.Abdullayev, Ə.Əfəndizadə, Ə.Əhmədov, S.Quliyeva, S.Vəliyev, Ə.Kəlbəliyev bu sahədə xüsusi tədqiqat işləri aparmışlar (1, s.118). Orta məktəb şagirdləri qrammatik normaları öyrənməklə şifahi və yazılı nitqin bir çox sirlərinə bələd olurlar. Şagirdlərin nitqinin praktik şəkildə mənimsəmələri üzrə iş bütün fənlərin tədrisində, həmçinin, evdə, tənəffüslərdə, sinifdən xaric məşğələlərdə, ictimai-faydalı işlərdə, əmək prosesində və s. gətməlidir. Bu prosesdə uşağı başlı-başına buraxmaq, ünsiyyət zamanı nitqin öz-özünə inkişaf edəcəyinə ümid bəsləmək böyük yanlış olardı.

Hər bir müəllim uşaqlara düzgün danışıqı öyrətmə prosesində onların sözləri necə tələffüz etməsinə, fikri düzgün və dəqiq ifadə etmək üçün söz və ifadələri necə seçməsinə, vurğunu necə işlətməsinə, intonasiyaya, sürətə və s. fikir verməli, sezdiyi nöqsanları ehtiyatla düzəltməlidir (2, s.168).

Müəllimlərlə aparılan söhbətlər zamanı məlum olur ki, onların çoxu nitq inkişafı deyəndə ədəbi dilin qayda-qanunlarını öyrətməyi nəzərdə tuturlar. Yəni onlar belə hesab edirlər ki, əgər şagird sözü düzgün tələffüz edir, onu orfoqrafik cəhətdən səhsiz yazır və düşündüyünü olduğu kimi başqalarına çatdırmağı bacarırsa, demək, onun nitqi istənilən səviyyədədir. Əlbəttə ki, bütün bu deyilənlər doğrudur və lazımdır. Lakin nitq inkişafını yalnız ədəbi dilin qayda-qanunlarına yiyələnmək şəklində şərh etmək bu anlayışı birtərəfli başa düşmək deməkdir. Məlumdur ki, mövcud olan hər bir şey, o cümlədən də nitq məzmunu və formaya malikdir. Nitqin məzmunu dedikdə, insanların maddi aləmin qanunauyğunluqları haqqındakı bilikləri, nitqin forması dedikdə isə həmin biliklərin mövcudluq üsulu, ifadə forması olan dil-nitq vahidləri (söz, cümlə və onların birləşməsi) nəzərdə tutulur. Yəni sözün ifadə etdiyi məfhum həmin sözün məzmununu təşkil edir, söz özü isə bu məfhumun varlıq üsulu, ifadə formasıdır. Cümlənin ifadə etdiyi hökm, onun (cümlənin) məzmunu, cümlə isə bu hökmün varlıq üsulu, ifadə formasıdır. Rabitəli nitqin əsasını təşkil edən fikir onun (rabitəli nitqin) məzmunu, dil isə məzmunun (fikrin) varlıq üsulu, ifadə formasıdır. Deməli, nitq bir-birindən ayrılmaz olan, vəhdət təşkil edən iki hissədən – məzmun və formadan ibarətdir. Görkəmli şəxsiyyətlər hər zaman nitq inkişafında ifadə ediləcək fikrin (məzmunun) mənimsənilməsinə ciddi əhəmiyyət vermiş, məzmunla forma vahidlərini gözləməyin zəruriliyini göstərmişlər.

Deyənləri nəzərə alaraq nitq inkişafına belə bir tərif verə bilərik: nitq inkişafı bir tərəfdən ifadə ediləcək fikrin elmin müasir inkişafına və şagirdin səviyyəsinə uyğun mənimsənilməsi, digər tərəfdən isə həmin mənimsənilmiş məzmunun ədəbi dil nöqtəyi-nəzərindən düzgün ifadə edilməsi deməkdir. Məzmunla formanın vəhdətində üstünlük birinciyə, məzmunla verilməlidir. Ümumiyyətlə, müəllim şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün hər şeydən öncə onlara mükəmməl bilik verməli, daha sonra bu biliyin ifadəsi üzrə iş aparmalıdır. Müasir dövrdə məktəblilərin nitq inkişafı, onların kommunikativ bacarıqlarının formalaşdırılması xüsusi həyati bacarıqlardan biri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, müasir dövrdə məktəblərdə şəxsiyyətin inkişafı təlim prosesinin bütün komponentlərini, eyni zamanda kommunikativ bacarıqları əhatə edən şəxsiyyətyönümlü yanaşma ilə inkişaf edə bilər. Kommunikativ bacarıqlar dedikdə ilk öncə şagirdlərin proqramın tələbləri dairəsində şəxsiyyətlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa girmək, konkret situasiyada ünsiyyəti, əməkdaşlığı reallaşdırmaq, dialoji və monoloji nitq bacarıqları nəzərdə tutulur. Aydındır ki, Azərbaycan dilinin bədii, obrazlı-emosional ifadə imkanları, leksik və frazeoloji əlvanlığı, üslubi çalarları söz sənətimizin kamil nümunələrində öz əksini tapır. Təsədüfi deyildir ki, bədii üslub Azərbaycan ədəbi dili tarixində hər zaman aparıcı rol oynamış, hətta, müəyyən mərhələlərdə bütövlükdə ədəbi dili təmsil etmişdir. Bədii əsərlərimizin dili müasir xalq danışıq dilinin ən yaxşı keyfiyyətlərinin ifadəçisi olduğu üçün onun öyrənilməsi də şagirdə öz fikir və hisslərini daha da ətraflı şəkildə ifadə etmək imkanı verir. Şagird bədii ədəbiyyatda dildən istifadənin müxtəlif imkanlarını əyani surətdə görür və bu da onun nitqinin inkişafına təsirsiz qalmır. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərinin keçirilməsi metodikası, şifahi və yazılı təmrinlər, yaradıcı tapşırıqlar sistemi hər bir şagirdin fikrini, emosional-obrazlı inkişafını və nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etməlidir. Müxtəlif tipli tapşırıqlar, müstəqil işlər məktəblilərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin, tənqidi mühakimə yürütmək bacarığının inkişafına zəmin yaratmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu çərçivə sənədində qeyd edilir ki, şifahi nitqin inkişafı əsas götürülməklə şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılması, ən zəruri qrammatik anlayışların və dil konstruksiyalarının mənimsənilməsi, dinləyib-anlama vərdişlərinin inkişafı təmin olunur. Şagirdlərin bu zəmində ünsiyyət mədəniyyətinə və kommunikativ bacarıqlara sahib olmaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir (2, s.198). Bu baxımdan məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla müxtəlif situasiyalarda tətbiq olunan şifahi və yazılı nitqə aid nümunələr, sual və tapşırıqlar sistemindən istifadə çox faydalıdır. Bunlar nəticə etibarilə şagirdlərin nitqini inkişaf etdirməyə - proqramın tələbləri səviyyəsində onların müxtəlif bacarıqlara – səsləri və sözləri düzgün tələffüz etmək, cümlə qurmaq, mətn tərtib etmək, məntiqi vurğuya, ifadəliliyə əməl etmək, informasiyanın

məzmunu ilə əlaqədar hiss və həyəcanları, ideyanı çatdırmaq və s. yiyələnmələrinə imkan verir. Məktəblilərin şifahi və yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi zamanı stimullaşdırma, nitq situasiyalarının zəmin rolu oynaması, mətn, əyanilik, texniki vasitələr, təsvir, nağıletmə və mühakimə səciyyəli tapşırıqlardan məqsədyönlü istifadə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İstər şifahi, istərsə də yazılı nitqə verilən tələblər bunlardır: dəqiqlik, aydınlıq, məntiqilik, şərhin əsaslandırılması ədəbi normalara uyğunluq, emosionallıq və s.

Şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsi üçün müəllimin nümunəsi böyük rol oynayır. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində müəllimin nitqi (ifadəli oxu, nağıletmə, məruzə, çıxış, dialoq və s.) şagirdlərə güclü təsir göstərir. Müəllimin nitqindəki məzmun, fikir zənginliyi, mövzuya dərin bələdlilik, fonetik, leksik, qrammatik normaların gözlənilməsi şagirdlər üçün nümunəyə çevrilməlidir. Nitq inkişafı zamanı orfoepik tələblər nəzərə alınmalıdır. Bu tələblər nitqə təbiilik, axıcılıq, canlılıq gətirir, onun estetik təsirini gücləndirir və fikrin asan qavranılmasına kömək edir. Nitq inkişafı üzrə işlər təşkil edilərkən lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsində sinif müəllimləri I-IV siniflər üçün yazılmış “Azərbaycan dili” dərsliklərinin əvvəlcədən leksik tərkibini müəyyənləşdirməli, bundan sonra həmin istiqamətdə lüğət işlərini təşkil etməlidirlər. Lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi nitq inkişafı üzrə aparılan işin əsasını təşkil etsə də, başlıca nitq vahidi cümlə hesab edilir. Çünki hər kəs öz fikrini ayrı-ayrı sözlər şəklində yox, bitmiş cümlələr vasitəsilə ifadə edir. Bunu nəzərə alaraq məktəblilərin düzgün cümlə qurmaq vərdişlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Cümlə qurmaq vərdişləri birinci sinifdən etibarən aparılır və şagirdlər sinifdən-sinfə keçdikcə bu vərdişlər inkişaf etdirilərək möhkəmləndirilir (2, s.162). Təlim prosesində şagirdlərin düzgün cümlə qurmaq və eləcə də təfəkkürlərini inkişaf etdirmək üçün onların fəaliyyətini məzmundan formaya doğru yönəltmək daha faydalıdır. Bu zaman şagird əvvəlcə ifadə edəcəyi fikir üzərində düşünür, sonra isə onu müvafiq sintaktik konstruksiya ilə ifadə edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün məktəbliləri müxtəlif çalışmalar üzərində işlətmək lazımdır.

Nəticə. Müşahidələrdən aydın olur ki, I sinifdə şagirdlərin əksəriyyəti il boyu, II sinifdə isə onların üçdə biri dərs ilinin əvvəllərində cümlə qurmaqda çətinlik çəkir. Bu isə onlarda cümlə haqqında anlayışın yetərinə olmamasından irəli gəlir. Buna görə də ilk gündən etibarən bu sahədə şifahi çalışmalar təşkil edilməli, hər bir qüsurlu cümləyə müəllim tərəfindən düzəliş verilməlidir. “Anar tutur” (nə?), “Anar balıq tutur”. Doğrudur, bu cür çalışmalar şagirdlər üçün bir növ nitq situasiyası yaradır, bu zaman xüsusilə qaradınməz uşaqların dili açılır və onlar əsasən söz işlətmək, hətta fikir söyləmək məcburiyyətində qalırlar. Ancaq şagirdlərin müstəqilliyi o qədər də təmin edilmir, bu prosesi daha da yaradıcı təşkil etmək üçün onlardan Nə? Nə vaxt? Necə? Nəyi? Kimə? Harada? suallarının köməyiylə cümlələr tərtib edib, genişləndirib yazmağı tələb etmək lazımdır. Belə çalışmalar şagirdlərin qrammatikaya dair biliklərini genişləndirməklə yanaşı onların rəhbərli nitqinin inkişafına da kömək göstərir. Şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək sahəsində iş ünsiyyət fəaliyyəti şəraitində həyata keçirilərsə, bu proses daha çox səmərə vermiş olar. Odur ki, Azərbaycan dili üzrə dərslərdə məktəblilərin nitqinin inkişaf etdirilməsini həyata keçirərkən, müəllim ünsiyyət fəaliyyətinin xüsusiyyətləri barədə biliyə əsaslanmalıdır. Çünki dil və nitqin mənimsənilməsi ünsiyyət prosesində daha səmərəli olur. Ünsiyyət fəaliyyəti digər insanlarla elə təmas yaratmağı tələb edir ki, bu vaxt subyekt həmin insanları səviyyəyə özünə bərabər tutsun, daha sonra birtərəfli yox, qarşılıqlı əlaqəyə, informasiya mübadiləsi aparmağa ümid bəsləsin (2, s.136).

ƏDƏBİYYAT

1. Bəliyev H.B., Bəliyev A.H. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 384 s.
2. Cəfərova N.B. Nitq inkişafı üzrə işin metodikası. Bakı: ADPU-nəş 2018, 234 s.
3. Kərimov Y.Ş. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Nasir, 2003, 520 s.
4. Kərimov Z. İbtidai siniflərdə nitq inkişafı. “Elmi əsərlər” bülleteni, Bakı: Müəllim, №12, 2003.

SUMMARY

Konul Shikhalieva

**THE IMPORTANCE OF WORK ON SPEECH DEVELOPMENT
IN YOUNG SCHOOL CHILDREN**

Works on speech development occupy a special place at all stages of teaching the Azerbaijani language, and even form the main line of teaching the Azerbaijani language. Formation of correct speech skills in small school children is one of the main didactic tasks of language training. In fact, the result of each Azerbaijani language teacher's activity is measured by the level of speech and writing culture achieved by his students. One of the main areas of work on speech development in any language is the necessary vocabulary. Forming students' speech, creating the necessary vocabulary is a long-term process.

Key words: oral speech, written speech, schoolchildren, speech development, speech

РЕЗЮМЕ

Кёнуль Шхалиева

**ЗНАЧЕНИЕ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ У
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

Работы по развитию речи занимают особое место на всех этапах обучения азербайджанскому языку и даже составляют основное направление обучения азербайджанскому языку. Формирование правильных речевых навыков у младших школьников является одной из основных дидактических задач языковой подготовки. По сути, результат деятельности каждого учителя азербайджанского языка измеряется уровнем культуры речи и письма, достигнутым его учениками. Одним из основных направлений работы по развитию речи на любом языке является необходимая лексика. Формирование речи учащихся, создание необходимого словарного запаса – процесс длительный.

Ключевые слова: устная речь, письменная речь, школьники, развитие речи, культура речи.

KONUL MAMMADZADE

Azerbaijan State Pedagogical University

konul.ahad@mail.ru

TEACHING ENGLISH SUBJECT WITH MIXED METHODS

English is one of the most pleasant languages. Also, the process of learning English is easier than other languages. Sometimes it can seem impossible to learn English quickly, especially if you do not take language courses. But by using the right strategies, you can reach your goal in a shorter time. To learn English faster, you need to follow some recommendations. English is the most widely used language, occupying one of the first places in the system of international languages.

Key words: English language, methods of learning English, writing and reading in English, communication in English, process of learning English

Introduction. English is one of the most enjoyable languages to learn. Also, while it is widely believed that the learning process is easier than other languages. At times, learning English quickly can seem impossible, especially if you are not going to a language school. But by using the right strategies, you can reach your goal in a shorter time. In order to learn English faster, we will present some recommendations and look at scientific studies on this topic. We are all in a hurry these days, we are all trying to move as fast as possible. We want to achieve everything faster – send messages faster, go somewhere faster, talk faster, learn English faster! But some things we cannot do fast. For example, we all know that learning a new language is a long process. There are new rules and new words to be memorized. Learning so many things, practicing them, repeating them over and over again takes time. In addition, we have many tips to make the process of learning English easier and faster, which you can find in this article. Well, how do you know which tips to follow and which methods to use? There's bound to be a method that works for you, but you'll need to test several methods to find out what that method is. You are also likely to waste time trying other methods until you find the method that works best for you.

Main paragraph. If you are in a hurry to find tips that really work on learning English faster, then you should also take a look at what the scientific studies have to say about it, and you can find these studies right here in this article!

Read everything that comes your way

World classics, newspapers, websites, emails, everything we see on social media - read them all, of course, if it's in English. By reading these listed resources, you will learn new words in addition to what you already know. Also, you will learn the different uses of the words you know. That way, while increasing or improving your vocabulary, you'll also be developing yourself. So don't just skim through the book. There are unlimited sources for you to read.

Record all the new words you learn

This is a classic recommendation. Because it works. We love learning a new word so much that we think we will never forget it. But make sure that not all the words stick in our mind from the first time. Even if it remains, it is definitely forgotten over time. To avoid this, keep a notebook with you in which you take notes, or if you don't like carrying around a notebook, then you can use programs. When you hear or read a new word, write it down along with the sentence it is used in.

Communicate with people in real life

Of course, thanks to WhatsApp, we have already become experts in communicating without opening our mouths. But speaking any language is more useful than reading or writing in that language. More than half of language learners say "I understand, but I can't speak". A large number of people who want to speak English and learn English in a fast way, at the first failure, put learning aside. Don't be one of them. Look for native English speakers with whom you can simply chat, sign up for a course or take online lessons. (Nağıyeva 1971, 125)

Subscribe to channels that broadcast programs in English

There are definitely YouTube channels or radio programs that broadcast in English on every topic of interest you can imagine. Subscribe to a few of these and you'll be on your way to school, work, etc. while you're driving. Listen to these programs on the go. At first, you will think that the local accents are a bit difficult, but after you keep watching (listening) for a while, you will start to understand what you are hearing. You will also learn a lot of new words from broadcasts with native English speakers.

Take a trip abroad

When living in an English-speaking country, our language learning process will progress very quickly. It is known that English is the most spoken language in the world. If you can afford it, then make a list of the countries you want to visit and travel to one of the English-speaking countries on that list. For example, the countries of Australia, New Zealand, England, Ireland, America, Canada, and South Africa can be mentioned.

Use your friends

If you have friends who post in English on the internet, then use them. Check out what they share regularly and make sure you learn at least a thing or two every day. These can be news, articles, videos, blog posts, songs or anything else. If the topic is in English, be sure it will be in your interest and useful for you.

Ask questions

In the process of learning English, there will be many questions that interest you. Do not ignore your questions, try to find answers to them. If you are taking a course, then ask your teacher these questions. That's what teachers are for. No, if you are learning on your own, then look for answers on blogs, foreign language learning sites, ask questions of other language learners. Be sure that the result will please you.

Benefit from your favorite celebrities

Try adding value to your learning process by choosing an English-speaking actor or singer. Go online and find their reports, watch them! First, watch the video to understand the general theme. Then take the time to note down the nuances and words that you hear repeatedly and that interest you. Phrases, idioms, stories and anecdotes from this report will give you plenty of material to work on. (Verdiyeva 1977, 200)

Whatever you really need, start with it

Will you be participating in any student exchange programs? Then focus on learning words related to your work. Do you have a conference in another country? Improve your speaking skills to use when speaking with other participants. If you are going to travel, then update your vocabulary related to travel and tourism. If you start learning English with the hope that you will learn everything at once with a magic wand, then you will feel bored and tired during the learning process.

Don't feel like you can't

When you feel like you don't understand something or have problems (which happens to everyone in the learning process), don't say things like "I can't speak English" or "I'll never be able to." Even erase these sentences from your mind! These sentences will stop you from seeing the path you are on. Also, learning and speaking in English will make you think that your dreams are impossible. Instead of these types of sentences, make sentences like "I'm learning English and improving myself every day", "even if it's not easy, it's still worth it", "I'm better than I was 6 months ago" will remind you of the main goal you need to focus on and improve your English in a fast way. It will stimulate the way of learning.

Language learning process and scientific research

The language learning process is a very important research area for scientists. Because the ability to learn language is a behavior that separates humans from other creatures. Science knows how the human brain works. Science also knows how we learn and speak. Well, what is the use of all this research? How can we use them? By understanding how to learn a language with a certain method, we can make our language learning process faster and easier. And now, thanks to scientific

research, you can start learning English faster. We will provide information on how to apply them here.

Listen to English a lot

Linguists have a special term they use for one of our language learning methods: Unconscious or implicit language learning. This type of learning method occurs when we do not make special efforts to learn, that is, when we do not try to learn the language. This method does not come from sitting at a desk and trying to learn grammar. It happens when we listen to English a lot without paying much attention. Our brains automatically learn sounds, accents, words, and grammar, even if we're not listening intently, interacting, or taking notes. The strangest part of this is that even if we don't know what the words mean, we learn by listening. Research shows that people can learn different languages with this method. Because when we listen, we also learn patterns and phrases. This is the most natural way of learning, as children practice it. Babies can't speak at first, they can only listen. They spend all their time listening until they can fully understand what is being said and then use the language themselves. Listen to as much English as you can. Always! Non-stop! Try to listen to something in English whenever possible in-your room, office. Watch TV in English, listen to music in English, listen to radio programs in English, audio books in English. Go to places where you can listen to native English speakers talking to each other. Listen as much as you can. You don't have to listen carefully, you can walk around while you listen and enjoy the scenery. You can read a book and exercise in the gym. Whatever you're doing, you'll be learning English without even realizing it, as long as English-speaking sounds enter your ears and then your brain.

Learn the similarities

There are many sounds in English and not in Azerbaijani. Although the languages are very different from each other, they have many similarities. Even for toddlers who don't know any words.

When learning English, remember this reality: If you hear a word or sound that sounds familiar to you, there's a good chance that word or sound doesn't really exist. If you know the sounds and letters that cannot be combined in English, then you will learn to write words in the correct form more easily. For example, when you try to write the word "ghost", which means "spirit" in Azerbaijani, you forget the order of the letters g and h, then pronounce the word aloud in both forms.

Learn new sounds individually

Learning English changes the way the brain works. Unbelievably, learning a new language leads to brain growth. Research also shows that when we learn a new language, parts of our brain grow. The more you grow, the easier it is to learn a new language. One of the interesting results of this study was that it showed that our brains react differently to different sounds. For example, the letters L and R are sounds that beginners can hardly distinguish. Learn English sounds before you understand and speak English as your mother tongue. Find the sounds you have the most difficulty understanding or pronouncing and do extra exercises on them. Some studies show that we learn faster when we listen to sounds at a slower speed. Find and watch videos of native English speakers using the sounds you think you need help with.

Use the similarities of the words

When similes are used, you will make connections between words and other words, sounds, actions, ideas, and images. When you see a picture of the Sun, the words "sun", "warm" and "hot" come to mind. You won't waste time thinking about them, because these words will automatically come to mind. Learning words by simile method is both fun and a very useful method to speed up the process of learning English. In this study, the scientists examined sign language, a language used by people their hands and fingers instead of sounds to create words. That is, because the word "food" in sign language resembles a person eating food, it is easier to remember this word. Hand gestures have proven to be difficult to remember when they are not associated with the word or idea they represent.

When you learn new words, as in the example of "sun" - sun, try to learn them in groups. Combine a word with a symbol, an action, or another word. When you make a strong connection in your mind, you will remember those words better. Try using your hands to show the meaning of the words you are trying to learn. When writing down words, instead of writing their meaning next to

them, try to draw pictures related to their meaning. You can get new ideas about this by using Google image. Through this method, you will remember both the meaning and the spelling of the word.

Remember patterns, not rules

How well you can remember and repeat patterns says a lot about how quickly and easily you can learn that language. Languages are made up of patterns, and the easier you can distinguish these patterns, the faster you will learn the language. By now, you've spent some time learning English grammar and spelling. After all this time spent, think and try to remember patterns, not rules. So you can learn English easier and faster. For example, consider regular verbs in the past tense. According to the rules, the suffix -ed is added to the end of the verb to make regular verbs into the past tense. If you can remember the rules just by reading this sentence, then great! However, most people cannot remember rules without seeing examples. To see patterns for this rule, let's look at the past tense of a few verbs: rain – rained, want – wanted, learn – learned. There is a difference between the following verb group: plan – planned, build a plan - built a plan, rot – rotted – rotted, stop – stopped – stopped. (1, 33)

Learn phrases, not words

Some words mean something on their own, but there are some words that mean something completely different just when they are combined with other words. When we read a sentence in English, we should pay attention to these words. If you make a sentence like "I ran around", this sentence means that you are running without any purpose. If you simply add two words to this sentence, then the sentence will be in the form "I ran around the park", which means "I ran around the park". That is, there is a huge difference in meaning between these two sentences. Although this may not seem so surprising, until recently linguists believed that we listen to sentences as a whole and then separate them into parts. Recent studies have shown that the order of words is more important than the whole sentence. Think of it this way: "Bread and butter" and "butter and bread" have the same meaning, but only one of them fits the correct word order, and that is "bread and butter". You can think of it as honey and cream, Leyli and Majnun in Azerbaijani. When we say "Majnun and Leyli" it sounds a little strange, doesn't it?

Since many words have more than one meaning, it can be difficult to learn the words individually. Also, just because you know the meaning of a word in English doesn't mean you can use it. For this reason, when you learn new words in English, you should also learn how those words are used in phrases, sentences and conversation. For example, the word "retrospect" means "back, to the past". But chances are you'll never see this word without "in" at the beginning. For example; In retrospect, I shouldn't have eaten the whole cake. By learning the phrases related to the words in English and what class the words belong to, both your conversations will be more sincere.

Learn through music

You still remember the songs you learned as a child, right? Even though you learned those songs many years ago, we are sure you can still sing those sweet songs that your mother or teachers taught you. But how come those songs are so well remembered? Music is the most important part of children learning a foreign language. For this reason, there are many songs that help children learn and remember numbers and letters more easily, make it easier for them to see how vowel sounds are used, and help them learn new words. Repetition in songs and music make it easier for children to learn the most important parts of language. Usually, although language learning skills are considered very important, music is not considered as important. But research shows that the ways we learn music and language are very similar, and both are very important. Just as we learn to distinguish the notes on the piano, we learn the differences in pronunciation when learning a language. Language is like music in itself. Learning language skills with the benefit of music will make the learning process faster and easier. There are many songs for learning English, many of which you can find on YouTube or in many applications. Unfortunately, there are no easy and quick ways to learn English fast, but science has proven that some ways are more effective than others and work better and speed up the process. One of them is learning a language through songs, as mentioned above. (4)

Results. In addition, we have many tips to make the process of learning English easier and faster, which you can find in this article. Well, how do you know which tips to follow and which

methods to use? There's bound to be a method that works for you, but you'll need to test several methods to find out what that method is. According to scientific research and tests, the tips above will help you learn English better, easier and faster. Plus, as you learn, develop, and grow, so will your brain!

ƏDƏBİYYAT

1. Education in Britain. London, 1989
2. Nağıyeva H. English. Bakı: Maarif, 1971, 313 c.
3. Verdiyeva Z.H. Learn English. Bakı: Səda, 1977, 310 s.
4. <https://britishcentre.az/faydali-ve-maraqli/ingilis-dilini-oyrenmeyin-10-ustun-yolu>

XÜLASƏ

Könül Məmmədzada

İNGİLİS DİLİNİN QARŞI METODLARLA TƏDRİSİ

İngilis dili ən xoş dillərdən biridir. Həmçinin, ingilis dilini öyrənmə prosesi digər dillərə nisbətən daha asandır. Bəzən ingilis dilini tez öyrənmək qeyri-mümkün görünə bilər, xüsusən də dil kurslarına getmirsinizsə. Ancaq düzgün strategiyalardan istifadə edərək, məqsədinizə daha qısa müddətdə çata bilərsiniz. İngilis dilini daha sürətli öyrənmək üçün bəzi tövsiyələrə əməl etmək lazımdır. İngilis dili ən çox istifadə edilən, beynəlxalq dillər sistemində ilk yerlərdən birini tutan dildir.

***Açar sözlər:** İngilis dili, ingilis dilini öyrənmə metodları, ingilis dilində yazı və oxu, ingilis dilində ünsiyyət, ingilis dilini öyrənmə prosesi*

РЕЗЮМЕ

Конул Мамедзаде

ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СМЕШАННЫМИ МЕТОДАМИ

Английский один из самых приятных языков. Кроме того, процесс изучения английского языка проще, чем другие языки. Иногда может показаться невозможным быстро выучить английский язык, особенно если вы не посещаете языковые курсы. Но, используя правильные стратегии, вы можете достичь своей цели за более короткое время. Чтобы выучить английский язык быстрее, нужно следовать некоторым рекомендациям. Английский язык является наиболее распространенным языком, занимающим одно из первых мест в системе международных языков.

***Ключевые слова:** Английский язык, методы изучения английского языка, письмо и чтение на английском языке, общение на английском языке, процесс обучения английскому языку.*

GÜLARƏ ABDULLAYEVA

gularabdullayeva@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şəki filiali

HEYDƏR ƏLİYEV BİR NATİQ KİMİ

Məqalədə dünya şöhrətli dövlət xadimi və siyasi lider Heydər Əliyev natiq kimi səciyyələndirilmiş, onun nitqini xarakterizə edən əsas cəhətlər izah edilmişdir. Vurğulanır ki, Heydər Əliyev böyük tarixi şəxsiyyət və siyasi lider kimi tanınmaqla yanaşı, həm də misilsiz istedadla malik natiq olmuşdur. Heydər Əliyevin nitqində Azərbaycan dilinin bütün incəlikləri özünü ən yüksək səviyyədə göstərmiş, dil vahidlərindən məharətlə istifadə etməklə nitqinin aydın, məntiqli, təsirli, ifadəli, obrazlı, dəqiq və düzgün ifadəsinə nail olmuş, eyni zamanda qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrindən, prosodik nitq vasitələrindən yerli-yerində və məharətlə istifadə etmişdir. Məqalədə Heydər Əliyevin nitqini səciyyələndirən əsas keyfiyyətlər kimi aydın məntiq və sistemlilik, uğurlu söz seçimi, nitqini zənginləşdirmək üçün hikmətli deyimlərdən və atalar sözlərindən istifadə, fikrin obrazlı ifadəsi, eyni sinonimik cərgədən fikrin ifadəsinə ən uyğun olanı seçmə bacarığı, mimika, jestlərdən, nitqin prosodik vasitələrindən, müqayisələrdən məqsədyönlü şəkildə istifadə, auditoriya ilə əlaqə, fikir mübadiləsi etmə məharəti haqqında məlumat verilir və Heydər Əliyevin bənzərsiz bir natiq kimi də sevildiyi qeyd edilir. Vurğulanır ki, müxtəlif auditoriyalarda söylədiyi nitqi öz keyfiyyəti ilə nümunə olmaqla yanaşı, eyni zamanda Heydər Əliyev ideyalarının yüksək səviyyədə ifadəsinə şərtləndirirdi. Məqalədə həmçinin Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində diplomatiya üslubunun yaradıcısı olduğu bildirilir və bu dahi şəxsiyyətin natiqlik sənətinin öyrənilməsinin və gənc nəslə təbliğinin vacibliyi vurğulanır. Məqalədə Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə, müdrikcəsinə söylədiyi və aforizmə çevrilmiş fikirlərindən nümunələrə də yer verilmişdir.

Açar sözlər: *nitqin keyfiyyəti, qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri, obrazlılıq, məntiq, nitqin aydınlığı, nitqin zənginliyi*

Natiqlik sənətlər sırasında həm ən çətini, həm də ən şərəflilərindən biri sayılır.

“Natiq – hər şeydən əvvəl, danışdığı dili mükəmməl bilməli, mövzunu peşəsinə və ixtisasına uyğun seçməli, nitqin planını və ədəbiyyatını əvvəldən düşünüb seçməlidir. Nitqdə dərin məzmunluluq, aydın ideyalılıq və xəlqilik prinsipləri daim gözlənilməlidir” (Cabbarov 1993, 113).

Sabit fonemlər sisteminə, zəngin söz ehtiyatına, təkmilləşmiş qrammatik quruluşa malik olan, özünəməxsus xüsusiyyətləri, musiqili ahəngi, axıcılığı ilə diqqəti cəlb edən Azərbaycan dilində danışan və özünün mükəmməl nitqi, gözəl danışığı ilə fərqlənən çoxlu sayda natiqin adını çəkmək olar. Bu baxımdan yüksək nitq mədəniyyəti ilə seçilən xadimlər içərisində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı xüsusilə qeyd edilməlidir.

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu olan Heydər Əliyevin adı böyük qürur və fəxr hissi ilə çəkildiyi kimi, ana dilimizin hazırkı inkişaf səviyyəsinə çatmasında da bu böyük şəxsiyyətin oynadığı müstəsna rol xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Xalqın ən qiymətli sərvəti hesab olunan, onun varlığını şərtləndirən, gələcək taleyini həll etmədə önəmli rol oynayan ana dili Heydər Əliyev üçün həmişə ən əhəmiyyətli məsələlərdən olmuşdur.

“Azərbaycan cəmiyyətinin mənəvi-əxlaqi sağlamlığına diqqət yetirən H.Əliyev qeyd etmişdir ki, ana dilinin ən müxtəlif funksional-üslubi sferalarda inkişafına şərait yaradılmalı, onun tədrisi yaxşılaşdırılmalıdır, çünki ana dili hər bir xalqın varlığının əsas şərtidir” (Xudiyev 1997, 23).

“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”, - deyən Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dilinin inkişafına nail olmaq, onu qorumaq məqsədilə mühüm islahatlar həyata keçirməklə bərabər, öz nitqində bilavasitə ana dilinə bağlılığını, sevgisini əyani olaraq göstərirdi. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda indiyə qədər öz məntiqinin mükəmməlliyinə, nitqinin əzəmətinə, ümumən natiqlik məharətinə görə onunla müqayisə ediləcək ikinci bir şəxsiyyət olmamışdır. Onun bu sahədəki istedadı araşdırılmalı, öyrənilməli, təkcə Azərbaycan və türk dünyasında deyil, dünya natiqlik sənəti tarixində layiqli yerini tutmalıdır. Bir

natiq kimi Heydər Əliyevin nitqini şərtləndirən əsas keyfiyyətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Aydın məntiq və sistemlilik. Nitqin keyfiyyətinə verilən əsas tələblərdən biri aydınlıq, məntiqilik və fikrin sistemli şəkildə ifadə olunmasıdır. Heydər Əliyev nə qədər zəngin məlumatla malik olsa da, çıxışlarında aydın məntiq həlledici idi. O, faktın əlində aciz qalan, ümumiləşdirməyi bacarmayan natiqlərdən deyildi. Onun bütün məruzələrində, çıxışlarında nitqinin ardıcıl, məntiqi və sistemli şəkildə qurulması özünü aydın şəkildə göstərirdi. Heydər Əliyevin I kurs tələbələri ilə görüşündəki nitqindən aşağıdakı qısa parça fikrinin nə qədər yığcam, eyni zamanda məzmunlu, aydın, məntiqli olduğunu təsdiqləyir: “...Təhsil illərində qazanılmış bilik möhkəm və dərin olmalıdır. Biliyi hafizənin gücünə deyil, əsasən, təfəkkür gücünə əldə etməyə çalışın, onda qazanılmış bilik əqidəyə çevrilir”. (“Kommunist” qəzeti 1980, 2)

Heydər Əliyevin nitqindəki aydınlıq və məntiqilik onun beynəlxalq arenada çox böyük nüfuz qazanmasına səbəb olmuşdur. O, beynəlxalq konfrans və görüşlərdəki nitqində fərqli mövzulara məntiqi yanaşma tərzini və aydın ifadələrdən istifadə bacarığı ilə qarşı tərəfi təsir altında saxlamağı bacarırdı.

Uğurlu söz seçimi. Dilin lüğət ehtiyatı nə qədər zəngin olsa da, ondan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməyi bacarmaq, fikrin ifadəsinə daha çox uyğun olan söz və ifadələri seçmək məharəti nitqin keyfiyyətini şərtləndirən əsas göstəricilərdəndir. Yalnız bu halda fikrin dəqiq, düzgün ifadəsi mümkün olur. Heydər Əliyevin hər şeydən əvvəl, yüksək dərəcədə söz seçmək məharəti, aydın mübarizə xətti, hər bir işə, hər bir hadisəyə ciddi və prinsiplial münasibəti, fəal həyat mövqeyi vardı. Osman Sarıvəlli demişkən: “Söz də güclü silahdır, düz atanda düz vurur”. Bu mənada Heydər Əliyevin heç bir sözü hədəfdən yan keçmirdi. Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyü bir də ondadır ki, o sözlə milyonlarla insanı öz ətrafına səfərbər etmiş, məntiqlə düşmənləri susdurmuş, böyük natiqlik istedadı ilə xalqı sıx birləşdirə bilmişdi.

Nitqi zənginləşdirmək üçün hikmətli ifadələrdən istifadə. Heydər Əliyev xalqın tarixinə, milli-mənəvi sərvətlərinə dərinləndirən bələd olan, xalq yaradıcılığına sıx bağlı bir şəxsiyyət idi. Təbii ki, bu cəhət də fikrin ifadəsi prosesində özünəməxsus rol oynayan əlamətlərdəndir. Əsl natiq xalq yaradıcılığına, atalar sözü, məsəl və hikmətli ifadələr xəzinəsinə dərinləndirən bələd olmalı, yeri gəldikdə öz nitqini bu qiymətli incilərlə zənginləşdirməlidir. Belə olduqda nitq bir tərəfdən zənginləşir, digər tərəfdən ifadə olunan fikir daha təsirli olur. Nəticədə, keyfiyyətli nitqə verilən nitqin zənginliyi və ifadəliliyi tələbləri də ödənməmiş olur. Heydər Əliyev xalqın zəngin söz xəzinəsindən çox böyük məharətlə istifadə edərək nitqini zənginləşdirir, eyni zamanda fikirlərinin daha tutarlı, ifadəli olmasına nail olurdu. Bu gün bu dahi şəxsiyyətin natiqlik məharətindən, xalq yaradıcılığından öz nitqində istifadə məqamlarından danışarkən onu da qeyd etməliyik ki, Heydər Əliyevin müdrikcəsinə, uzaqgörənliklə söylədiyi və atalar sözü gücündə olan, aforizmə çevrilən yüzlərlə kəlamı dilimizdə işlənməkdədir. “Heç kim əbədi qalib ola bilməz”, “Ədalətsizliklə ədaləti bərpa etmək olmaz”, “Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır”, “Tarix həmişə hər şeyi öz yerinə qoyur”, “Xalq dövlət üçün, dövlət xalq üçün olmalıdır”, “Azadlıq və istiqlaliyyət hər bir xalqın milli sərvətidir”, “Başqasının fikrinə hörmət etmək, ondan faydalı bir şey götürmək qabiliyyətli hər bir adama lazımdır”, “Bir hadisənin qarşısını almaq, o hadisə baş verəndən sonra onun nəticələrini aradan götürməkdən daha asandır”, “Hər bir insan həyatda öz yerini tapmalıdır. Amma öz yerini, özünəməxsus yerini tapmalıdır”, “Gərək nəbzini, Vətənin nəbzi ilə vursun”, “Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə tədricən gedir”, “Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğudur. Əgər bunlar yoxdursa, insan mənəviyyətsizdir”, “Kim ki, biliyindən, bacarığından artıq iddialar edir, o həmişə məğlub olur”, “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət, hər şeyə qadirdir”, “Ağıl olan yerdə zora ehtiyac yoxdur”, “Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanması, əbədi olması ondan da çətin”, “Vəzifədən ötrü yaşayan adamlar bədbəxt adamlardır”, “Tarix heç nəyi silmir”, Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur”, “Mədəniyyət – bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirir”, “Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcək”, “Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın” və s. (Əsgərov, Xəlilov 1997, 26)

Obrazlılıq. Zehnin bütün cəbbəxanasını – incəsənəti, ədəbiyyatı və elmi əməli fəaliyyəti üçün səfərbər etmək, hər sözün, poetik obrazlılıq keyfiyyətinə malik hər ifadənin qədrini bilmək, onu israfçılıqla deyil, qənaətlə işlətmək, yaxşı mənada “sözün üstündə əsmək” istedadlı natiqin xarakterik keyfiyyətlərindəndir. Heydər Əliyevin nitqində yuxarıda sadalanan cəhətləri aydın görmək olurdu. Onun ifadə etdiyi fikirlərdə dəqiqliklə obrazlılıq bir arada birləşməklə fikrin daha təsirli ifadəsini təmin edirdi. Bir tərəfdən sadə, səmimi cümlələrdən öz nitqində istifadə etməklə insanlarda nikbin əhval-ruhiyyə yaratmağı bacarır, digər tərəfdən Azərbaycan dilinə hopmuş poetikliyi nitqinə gətirməklə müxtəlif auditoriyaları bəzəyirdi. Azərbaycan dilinin imkanlarına bu qədər dərindən bələdliyinin səbəbini Heydər Əliyevin 29 oktyabr 1997-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı ərəfəsində yaşlı nəsildən olan yazıçıların bir qrupu ilə görüşdə söylədiyi nitqindən verilmiş aşağıdakı cümlələrdən aydın görmək olur: “Mən sizinlə neçə saat istəyirsinizsə, oturmağa hazırım. Çünki ədəbiyyatı o qədər sevirəm ki, ədəbiyyatla, şeirlə bizim mədəniyyətlə görüşmək mənim üçün həmişə çox xoşdur”.

Eyni sinonimik cərgədən söz, ifadə və cümlələrin ən uyğun olanını seçmək.

Hər bir dilin zənginliyini şərtləndirən amillərdən biri də həmin dildə sinonimik cərgənin olmasıdır. Hər hansı mənəni ifadə etmək üçün sinonimik cərgədə söz nə qədər çox olarsa, fikrin daha dəqiq ifadə olunmasına bir o qədər çox imkan yaranar. Digər tərəfdən, sinonimlərin çoxluğu nitq prosesində yersiz təkrarların aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan da Heydər Əliyevin nitqi diqqəti cəlb edir. O hər bir nitqin dil materialı üzərində bir söz rəngkarı, söz memarı kimi işləyir, eyni sinonimik cərgədən söz və ifadələrin, cümlələrin ən sanballısını seçirdi. Heydər Əliyevin andiçmə mərasimində söylədiyi cümləyə diqqət yetirək “Mən ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram!” Bu cümlədə ifadə olunan fikri başqa sözlərlə əvəz etsək, həmin təsir effektini itiririk.

Mimika, jestlərdən, nitqin prosodik vasitələrindən yerli-yerində istifadə. Nitqin qeyri-verbal vasitələrindən hesab olunan jest və mimikalar, eyni zamanda nitqin prosodik vasitələri, yəni intonasiya, fasilə və s. nitqin təsir gücünü artıran önəmli amillərdəndir. Heydər Əliyevin mimika, jest, səs tonu, intonasiyası onun nitqinin emosiyasını görünməmiş bir şəkildə gücləndirirdi. Bu baxımdan sadəcə onun “Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” ifadəsini söyləyərkən əlini necə qətiyyətlə silkələdiyini yada salmaq kifayətdir. Onun fikrini necə fəxrlə, qürurla, vətən, yurd sevgisi ilə, milli təəssübkeşliklə ifadə etdiyini jest və intonasiyasından, səsinin tonundan aydın hiss etmək olurdu.

Müqayisələrdən istifadə. Heydər Əliyev nitqinin digər bir bəzəyi isə müqayisələrdir. Natiq müqayisələrdən istifadə etməklə nitqini daha tutarlı, daha inandırıcı edirdi. Onun prezident sarayında respublikanın ali və orta ixtisas məktəblərinə qəbullu əlaqədar keçirilən müşavirədəki nitqi bunun bariz nümunəsidir. (Əliyev 2006, 369)

Təkrarlar. Heydər Əliyev nitqini səciyyələndirən mühüm əlamətlərdən biri də fikrini qüvvətləndirmək üçün söz, ifadə, cümlə təkrarlarına meyil etməsidir. Təkrarlara meyil Azərbaycan dilinin öz təbiəti üçün də xarakterikdir: dilimizdə həm sözlər, ifadələr, cümlələr, həm sintaktik konstruksiya – modellər, həm də səslər təkrar olunur. Heydər Əliyev kimi natiqlər dilimizin bu imkanlarından müvəffəqiyyətlə bəhrələnmişlər.

Auditoriya ilə əlaqə, fikir mübadiləsi. Heydər Əliyev fikrin ideyasını, geniş mənada mövqeyini, ictimaiyyətə effektiv çatdırmaq üsulu kimi auditoriya ilə bilavasitə kontakta girir, fikir mübadiləsi aparırdı. Onun natiqliyi qarşısında keçilməz auditoriya yox idi. “Müdrüklük təkə insanların elmi, biliyi, təhsili ilə bağlı deyildir. Müdrüklük insanın fitri istedadıdır, insanın həyatı dərk etməsi, gedən proseslərə düzgün qiymət verə bilməsi və ondan özü üçün lazımı faydalar götürməsidir”, - deyən Heydər Əliyev müxtəlif auditoriyalarda nitq söyləmiş və səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, poetizm kimi əlamətlərlə səciyyələnən nitqi ilə uğurlu fikir mübadiləsi aparmağa, auditoriyayı öz təsiri altına almağa nail olmuşdur.

Heydər Əliyevin dili təbiiliyi, rəvanlığı, sadəliyi, aydınlığı, lakonikliyi, sərrast söz düzümü, informativ zənginliyi, emosionallığı ilə bir örnək, onun ictimai-siyasi natiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı bütöv və perspektivli bir məktəbdir. Lakin onun natiqlik istedadı təkrarolunmazdır. O bu sənətin zirvəsinə ona görə yüksələ bilmişdir ki, Allah vergisi olan dərin zəka, polad iradə, qeyri-orijinal yaddaş, güclü məntiq, fantastik iş bacarığı ilə bərabər, gərgin əməyin nəticəsi olan dərin müdrüklük, bütöv təcrübə, ensiklopedik bilik və yüksək mədəniyyət sahibi idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan dilində yeni bir üslubun - diplomatiya üslubunun yaradıcısı kimi də qiymətləndirilməlidir.

Bütün bu kimi keyfiyyətlər Heydər Əliyevə tarixdə əbədi yaşamaq haqqı qazandırmışdır. Xəlil Rzannın “İgidlər, dahilər” şeirində dediyi kimi, “Dahilər torpağa ölü kimi yox, sanki basdırılır xəzinə kimi”. Bizə düşən vəzifə isə bu xəzinənin qədrini bilmək və lazım gəldikdə ondan istifadə etməklə həyatımızı zinətləndirməyi bacarmaqdır.

Nəticə. Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirərək, belə qənaətə gələ bilərik ki, Heydər Əliyev güclü məntiqi, iti zəkası, müdrikliyi, fitri istedadı ilə dünyada şöhrət qazanmış bir tarixi şəxsiyyət olmaqla bərabər, həm də dəqiq, təsirli, diqqət mərkəzində duran nitqə sahib bir lider idi. Onun nitqi Azərbaycan xalqının müstəqilliyi, milli əzəməti, inkişafı, dünyada sülhün bərqərar olması naminə mübarizəsindən ilham alaraq, milli və mənəvi dəyərlərə sıx bağlılığı ilə diqqəti cəlb edən bir nitq idi.

Fikrimizcə, bu böyük şəxsiyyətin nitq mədəniyyəti sahəsində xidmətləri öyrənilməli, ali məktəblərin filologiya fakültələrində tədris planlarına salınmalı, elmi tədqiqat və buraxılış işləri üçün mövzular müəyyənləşdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N. (2014). Nitq mədəniyyətinin əsasları – Bakı: ADPU nəşriyyatı. – 278 s.
2. Cabbarov X. (1993). Sənətkar, söz, üslub – Bakı: - 198 s.
3. Xudiyev N. (1997). Heydər Əliyev və Azərbaycan dili – Bakı: “Təhsil” nəşriyyatı. -543 s.
4. “Kommunist” qəzeti, 27 avqust 1980-ci il
5. Əsgərov Ş., Xəlilov S. (1997). Aforizmlər – Bakı: - 272 s.
6. Əliyev H. (2006). Təhsil, bilik, məktəb. Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı. - 384 s.
7. Əliyev H. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab – Bakı: Azərnəşr. – 612 s.
8. Əliyev H. (2002). Müstəqilliyimiz əbədidir. X kitab – Bakı: Azərnəşr. – 472 s.

SUMMARY

Gulara Abdullaeva

HEYDAR ALİYEV AS AN ORATOR

In the article, the world-famous statesman and political leader Heydar Aliyev was characterized as a speaker, and the main aspects characterizing his speech were explained. It is emphasized that Heydar Aliyev, besides being recognized as a great historical figure and political leader, was also a speaker with unparalleled talent. In Heydar Aliyev's speech, all the intricacies of the Azerbaijani language showed themselves at the highest level, he achieved a clear, logical, effective, expressive, figurative, accurate and correct expression of his speech by skillfully using language units, and at the same time, using non-verbal means of communication, prosodic speech means on the spot and used skillfully. In the article, clear logic and systematicity, successful choice of words, use of wise idioms and proverbs to enrich his speech, figurative expression of thought, ability to choose the most suitable for the expression of thought from the same synonymy line, facial expressions, gestures, prosodic means of speech, information is given about the purposeful use of comparisons, communication with the audience, the skill of exchanging ideas, and it is noted that Heydar Aliyev is loved as a unique speaker. It is emphasized that the speech he gave in various audiences was exemplary in its quality, and at the same time, it conditioned the expression of Heydar Aliyev's ideas at a high level. The article also states that Heydar Aliyev is the creator of the style of diplomacy in the Azerbaijani language, and emphasizes the importance of learning the art of oratory and promoting this genius to the younger generation. The article also includes examples of Heydar Aliyev's far-sighted and wise ideas that have been turned into aphorisms.

Key words: *quality of speech, non-verbal means of communication, imagery, logic, clarity of speech, richness of speech*

РЕЗЮМЕ

Гюлара Абдуллаева

ГЕЙДАР АЛИЕВ КАК ОРАТОР

В статье охарактеризован всемирно известный государственный и политический деятель Гейдар Алиев как оратор, а также разъяснены основные аспекты, характеризующие его речь. Подчеркивается, что Гейдар Алиев, помимо того, что был признан великим историческим деятелем и политическим деятелем, был еще и беспримерно талантливый оратором. В речи Гейдара Алиева все тонкости азербайджанского языка проявились на высочайшем уровне, он добился ясного, логичного, эффектного, выразительного, образного, точного и правильного выражения своей речи, умело используя языковые единицы, и в то же время, используя невербальные средства общения, просодические речевые средства на месте и умело. В статье четкая логика и систематичность, удачный подбор слов, использование мудрых фразеологизмов и пословиц для обогащения своей речи, образное выражение мысли, умение выбрать наиболее подходящее для выражения мысли из того же синонимического ряда, мимики, жесты, просодические средства речи, дается информация о целенаправленном использовании сравнений, общении с аудиторией, умении обмениваться мыслями, отмечается, что Гейдара Алиева любят как уникального оратора. Подчеркивается, что речь, которую он произнес в различных аудиториях, была образцовой по своему качеству и в то же время обусловила выражение идей Гейдара Алиева на высоком уровне. В статье также говорится, что Гейдар Алиев является создателем стиля дипломатии на азербайджанском языке, и подчеркивается важность изучения искусства ораторского искусства и пропаганды этого гения среди подрастающего поколения. В статье также приведены примеры дальновидных и мудрых идей Гейдара Алиева, превращенных в афоризмы.

Ключевые слова: *качество речи, невербальные средства общения, образность, логика, ясность речи, богатство речи.*

SABİR MƏMMƏDOV
SEYMUR SÜLEYMANOV
FAZİL CƏFƏROV
faziljafarov@yahoo.com
ADPU-nun Ağcabədi filialı

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ELM VƏ TƏHSİL SİYASƏTİ

Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası “təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün təhsili idarəetmə sisteminin yenidən qurulması, bu sahədə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi və müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması zəruriliyini” önə çəkib. Bu məqsədlə təhsil müəssisələrində nəticəyönlü və şəffaf idarəetmə modelinin, təhsilin keyfiyyətinin təminatı və idarə olunması üzrə yeni məlumat və hesabat sistemlərinin yaradılması kimi hədəflər əhatə edilib.

Açar sözlər: *elm və təhsil, təhsilin inkişafı, təhsilin keyfiyyəti, təhsil strategiyası*

Giriş

Ümummillə lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm və təhsillə bağlı siyasəti artıq real şəkildə özünün müsbət təzahürünü göstərməkdədir. Belə ki, ulu öndər bu sahələrə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və daim qayğı göstərmişdir.

Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda məktəbdə təhsilin keyfiyyəti anlayışı adətən məktəbin qazandığı müvəffəqiyyət və məktəbdaxili idarəetmə sisteminin fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Təhsilin keyfiyyəti təhsilin nəticələrini xarakterizə edən mühüm xüsusiyyətlərin cəmi kimi qəbul edilir.

Bu nəticələr cəmiyyəti, sifarişçiləri və şagirdlərin tələbatlarını ödəməlidir. Təhlil olunan bu anlayış durğunluq illərində hökm sürən təhsil keyfiyyətinin eyni deyil. O vaxtlar keyfiyyət şagirdlərin sayının attestasiya zamanı yaxşı və əla qiymətlər almış şagirdlərin ümumi sayına bölünməklə müəyyənləşirdi, keyfiyyəti belə müəyyənləşdirmək düzgün deyil, onların ümumi sayını faiz ilə eyniləşdirmək olmaz (1, s.3).

Təhlil və müzakirə

Ümummillə lider hələ Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə təhsilin inkişafına böyük önəm verirdi. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması və həmin şəbəkənin zəngin maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, respublika hüdudlarından kənardakı ali məktəblərə gənclərin göndərilməsi, hərbi kadrların yetişdirilməsi, respublika elmlər akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqillik üçün zəruri intellektual zəmin yaratmışdır. Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirilməsi istənilən ölkədə dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən ən mühüm amillərdən biridir. Buna görə də öndər cəmiyyətin inkişaf zəminini düzgün olaraq təhsildə və maarifçilikdə görürdü, bu sahənin inkişafına diqqət və qayğısını əsirgəmirdi. Keçmiş Sovetlər dövründə ulu öndər Azərbaycan təhsilinin tərəqqisinə mane olan bir sıra amilləri aradan qaldırmış, mövcud potensialı ölkənin gələcək inkişafının elmi əsaslar üzərində qurulmasına, respublikanın mədəni intellektual resurslarının gücləndirilməsinə, Azərbaycan üçün layiqli vətəndaşların yetişdirilməsi işinə səfərbər etmişdir. Məhz həmin illərdə respublikada məktəblərin, ali və orta ixtisas müəssisələri üçün yeni binaların tikintisi geniş vüsət almış, təhsil infrastrukturunu tamamilə yeniləndirilmiş, ixtisaslı kadrlar hazırlayan ali və orta ixtisas məktəbləri açılmışdır. Respublikanın müxtəlif bölgələrində 800-ə yaxın məktəb tikilərək istifadəyə verilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ali məktəblərin ümumi sayı 12-dən 17-yə, tələbələrin sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənar qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər

həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır.

Bu prosesdə təhsil keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi bu mürəkkəb prosesin aparıcı istiqamətlərindən biridir. Bu zaman idarəetmə faktiki olaraq özündə iki mühüm istiqaməti birləşdirir. Bunlardan biri idarəetmədə konkret nəticənin əldə edilməsi prosesidirsə, digəri planlaşdırılmış nəticənin əldə edilməsidir. Bunların hər ikisi ayrı-ayrılıqda böyük əhəmiyyətə malik deyildir. Burada ancaq nəticəyə istiqamətlənmiş məqsədyönlü idarəetmədən söhbət gedə bilər. Bu idarəetmədə prosesin özü və onun məqsədyönlü xarakteristikası, prosesin parametrlərinin son nəticəyə uyğunluğu təmin edilsə, deməli, effektiv idarəetmədən, onun elmi əsaslarından danışmaq mümkündür. Onu da unutmaq olmaz ki, nəticə prosesin özündən, onun keyfiyyətli təşkilindən asılıdır (2, s.4).

Hər şeyin təməlinə təhsil durur. Təhsil gələcəyə edilmiş ən böyük və etibarlı yatırımdır. Təhsilsiz inkişaf imkansızdır və biz keyfiyyətli təhsil olmadan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail ola bilmərik. Təhsil almaq, eyni zamanda sülhü, bərabərliyi təmin edən ən əsas vasitədir. Əgər daha gözəl, bərabərhüquqlu və inkişaf yolunda daha böyük addımlar atmış bir gələcək görmək istəyiriksə, bu yolda keyfiyyətli təhsilin mahiyyətini gözardı edə bilmərik.

Təhsil sahəsində genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirilir. Hərçənd təhsil elə bir sahədir ki, burada dəyişikliklərə qiymət vermək üçün bu müddət kifayət etmir, ancaq dəyişən keyfiyyəti fərq etməmək də mümkün deyil. Prezident İlham Əliyev də öz çıxışlarında bu məqamı xüsusi vurğulayır ki, təhsil sahəsində aparılan köklü islahatlar səmərə verir, təhsilin keyfiyyəti artır.

Məlumdur ki, dövlətin, cəmiyyətin və təhsilənlərin təhsil sistemində sosial tələbi keyfiyyətli təhsildir və təhsil sahəsində aparılan bütün islahatların məqsədi, məhz onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarət olub. Əbəs yerə deyil ki, pedaqoji ədəbiyyatda təhsilin keyfiyyəti “cəmiyyətdə təhsil prosesinin vəziyyətini və səmərəliliyini göstərən, şəxsiyyətin vətəndaşlıq, peşə və məişət səriştəliliyinin cəmiyyətin tələblərinə uyğunluğunu nümayiş etdirən sosial kateqoriya” kimi xarakterizə olunur (5, s.6).

Bu gün iftixar hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyev siyasəti, banisi olduğu milli dövlətçilik strategiyası onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu siyasətin bundan sonra da davam etməsi Azərbaycan dövlətinin tərəqqisi üçün ən böyük təminatdır.

Siyasi mübarizədə müdriklik və qətiyyət, həyatda pragmatizm, dövlət idarəçiliyində ustalıq - Heydər Əliyev siyasi məktəbinin əsasını təşkil edən bu amillər Vətənə və xalqa xidmət naminə real siyasətlə məşğul olan hər bir kəs üçün tarixi örnekdir. Çünki Heydər Əliyev şəxsiyyəti özlüyündə bir tarixi hadisə idi. Bu böyük insanın ideyaları bundan sonra da daim yaşayacaq, gələcək nəsillərə örnək olaraq qalacaqdır.

NƏTİCƏ

Cəmiyyətin inkişafının təminatçısı olan ümumi təhsilin gücləndirilməsi üçün təhsil sistemində gedən modernləşmə davam etdirilməli, məzmun islahatları dərinləşməli, integrativ tədris təcrübəsi inkişaf etdirilməlidir. Bu əsasda ölkənin beynəlxalq qiymətləndirmələrdə mövqeyinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına nail olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova Q.İ., Mahmudova R.M., Əlizadə H.Ə. Təhsilin sosial – pedaqoji məsələləri. Bakı: 2008
2. Abdullayev A.A. Məktəbin demokratik əsaslarla idarə edilməsinin aktual məsələləri. Bakı: 1998.
3. Əhmədov H.M., Bayramov H.B., Həsənov A.V., Məhərrəmov Ə.M. İdarəetmənin pedaqogikası və psixologiyası, Bakı: 2001s. 5-15
4. Mərdanov M., Ağamalıyev R., Mehrabov A., Qardaşov T. “Təhsil sistemində monitoring və qiymətləndirmə”.
5. Cabbarov R. Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsi. Bakı: 2001.
6. Bayramov H.B., Kəlbəliyev Ə.A. Təhsili idarəetmənin əsasları. Bakı: 1998.

SUMMARY

**Sabir Mammadov, Seymur Suleymanov,
Fazil Jafarov**

**SCIENCE AND EDUCATION POLICY OF THE GREAT
LEADER HAYDER ALIYEV**

The State Strategy for the development of education in the Republic of Azerbaijan highlighted the need to "restructure the education management system to improve the quality of education, develop human resources in this field, and increase the reputation of the teaching profession." For this purpose, goals such as creating a result-oriented and transparent management model in educational institutions, new information and reporting systems for ensuring and managing the quality of education were covered.

Key words: *Science and education, development of education, quality of education, educational strategy*

РЕЗЮМЕ

**Сабир Мамедов, Сеймур Сулейманов,
Фазиль Джафаров**

**НАУЧНАЯ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА
ГАЙДЕРА АЛИЕВА**

В Государственной стратегии развития образования в Азербайджанской Республике отмечена необходимость «реструктуризации системы управления образованием для повышения качества образования, развития человеческих ресурсов в этой области и повышения репутации педагогической профессии». Для этого были освещены такие цели, как создание ориентированной на результат и прозрачной модели управления, новых систем информации и отчетности для обеспечения и управления качеством образования в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: *Наука и образование, развитие образования, качество образования, образовательная стратегия.*

ALMAZ ƏLİYEVƏ
almaz.aliyeva@mdu.edu.az
AİDƏ MUSTAFAYEVƏ
aida.mustafayeva@mdu.edu.az
ELMİRƏ İSRAFİLOVA
elmira.israfilova@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

RƏQƏMSAL CƏMİYYƏTDƏ VR TEXNOLOGİYALARININ TƏDRİS PROSESİNƏ TƏSİRİ

Rəqəmsal bacarıqlar informasiya texnologiyaları, marketing, maliyyə, elm, tibb və bir çox başqa sahələrin səmərəli iş fəaliyyətini formalaşdırın əsas göstəricilərdən biridir. Dünyada rəqəmsal cəmiyyətin innovativ inkişafı İKT sahəsində müəyyən bilik və bacarıqlar tələb etdiyi üçün müasir təhsil sistemi gələcək çağırış və imkanların inkişafına yönəldilməlidir. Rəqəmsal cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən təhsil sektorlarının əksəriyyəti hələ də ənənəvi tədris metodlarına diqqət yetirir və müasir rəqəmsal texnologiyaların təqdim etdiyi onlayn kurslar, vebinarlar, mobil proqramlar və s. kimi imkanlardan tam istifadə etmirlər. Təhsildə əlçatanlığın qeyri-bərabərliyi, yəni təhsilənlərin keyfiyyətli təhsil almaq üçün lazım olan müvafiq infrastruktur və texnologiyaya çıxışın tam təmin olunmaması, təhsil prosesində rəqəmsal texnologiyalardan səmərəli istifadə edə bilən ixtisaslı kadrların olmaması, təhsilverənlərin yeni texnologiyalardan istifadə etmək üçün kifayət qədər bacarıq və biliyə malik olmaması həm ənənəvi, həm də onlayn təhsil sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsini çətinləşdirir. Qeyd olunan problemlərin həlli üçün rəqəmsal bacarıqların inkişafı istiqamətində həyata keçirilən təlimlər yalnız dar çərçivəli auditoriya üzrə məhdudlaşmamalıdır. Sosial statusundan, yaşından və təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar üçün əlçatan və inklüziv təhsil sistemi şəklində təşkil olunmalıdır. Müasir dövrün aktual texnologiyalarından biri olan VR texnologiyaları təhsildə xüsusilə böyük faydalar verə bilər. Bu texnologiya elmi təcrübələr, tarixi yerlər və ya mürəkkəb, çətin mühəndislik problemləri kimi real dünya mühitlərini simulyasiya edə bilən virtual mühitləri formalaşdırmağa şərait yaradır.

Eyni zamanda təhsilənlərə unikal təcrübə qazanmağa və mürəkkəb prosesləri daha yaxşı başa düşməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, VR texnologiyaları həyat və sağlamlıq üçün risk olmadan fəvqəladə və ya tibbi prosedurlar kimi təhlükəli mühitlərdə təlimlər üçün uğurla tətbiq edilə bilər.

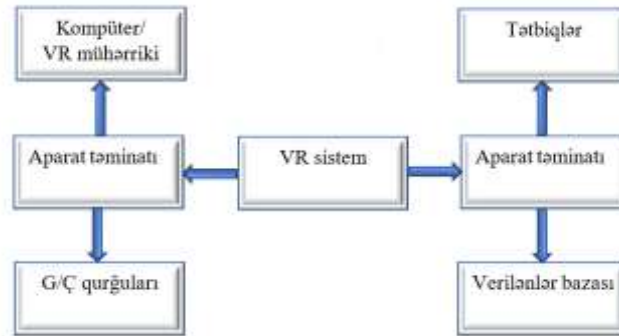
***Açar sözlər:** virtual reallıq, aparat təminatı, proqram təminatı, virtual mühərrik, giriş/çıxış qurğuları*

Giriş. Əksər sənaye sahələri artıq İKT-dən çox asılıdır və bu tendensiya gələcəkdə daha da artacaqdır. Buna görə də, təhsil sistemi kompüter savadlılığının əsas prinsiplərindən başlayaraq proqramlaşdırma, verilənlərin təhlili, süni intellekt və s. üzrə daha təkmil rəqəmsal bacarıqların öyrədilməsinə yönəldilməlidir. Bundan əlavə, təhsil proqramlarında tələbələrə biliklərini praktikada tətbiq etməyə, real problemlərin həlli bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edəcək praktiki tapşırıqların və layihələrin yer alması vacibdir. Hər il cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində rəqəmsallaşmanın səviyyəsi artır ki, bu da insanlardan rəqəmsal savadlılıq və bacarıq səviyyələrini artırmağı tələb edir. Rəqəmsal cəmiyyətin inkişafı kontekstində təhsilin inkişafı və problemləri həmişə aktual olaraq qalır. Təhsil sektoru sürətlə dəyişən rəqəmsal dünyanın tələblərinə cavab verməli, təhsilənlərə yüksək keyfiyyətli təhsil vermək üçün öz metod və yanaşmalarını mütəmadi olaraq yeniləməlidir. Ənənəvi təhsilin əsas problemlərindən biri praktiki məşğələlərin olmaması və təhsilənlərin real vəziyyətlərə uyğun tədris prosesinin təşkil olunmamasıdır. Bu məqsədlə təhsil sahəsində VR texnologiyalarının tətbiqi təhsilin keyfiyyətini, interaktivliyini, effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər: real vəziyyətləri təqlid edən və tələbələrə ənənəvi təlim prosesində çətin mənimsənilən unikal təcrübələri təqdim edən virtual mühitlərin, tədris olunan fənnin mənimsənilməsinə asanlaşdırın, tələbələrin motivasiyasını artırın interaktiv və effektiv təlim materiallarının yaradılmasına, həmçinin təlim xərclərini azaldaraq, fiziki məkanlara getmədən tədris

prosesini təşkil edərək, auditoriya məhdudiyyətini aradan qaldırmağa imkan verir. Beləliklə, VR texnologiyalarının təhsil sahəsində tətbiqi rəqəmsal cəmiyyətin tələblərinə cavab verən yüksək keyfiyyətli və effektiv təhsilin təmin edilməsi istiqamətində mühüm addımdır. VR texnologiyaları tələbələrə praktiki bacarıq və təcrübə əldə edə biləcəyi virtual mühitlər və ssenarilər yaradaraq əmək bazarının tələblərinə uyğun kompetensiyaların əldə olunmasını təmin edə bilər. Beləliklə, təhsildə müasir texnologiyalardan istifadə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsini, təhsildə elektron resursların əlçatanlığının artırılmasını, VR (*Virtual Reality, VR, süni reallıq*) texnologiyalarından istifadə etməklə öyrənmək üçün motivasiyanın artırılmasını, əmək bazarının tələbinə uyğun kadr hazırlığını təmin edə bilər (Mustafayeva 2022, s.311-316).

VR texnologiyalarının əsas komponentləri. Virtual reallıq texniki vasitələrlə yaradılmış, insana onun hiss orqanları vasitəsilə ötürülən rəqəmsal dünyadır. Virtual reallığı artırılmış realılıqla qarışdırmaq olmaz. Bu iki texnologiyanın əsas fərqi ondan ibarətdir ki, virtual reallıq yeni süni dünya qurur, artırılmış reallıq isə real dünyanın qavrayışına yalnız fərdi süni elementləri daxil edir. Virtual reallıq sistemləri adi kompüter sistemlərindən daha dolğun şəkildə insanın bütün hiss orqanlarına təsir edərək virtual mühitlə qarşılıqlı əlaqəni simulyasiya edərək insana virtual mühitdə olması təəssüratı yaratmağa imkan verir. Virtual reallıq sistemlərini 3 əsas kateqoriyaya bölmək olar. Bunlar virtual reallığın mühüm xüsusiyyətlərindən birinə, yəni yüklənmə və sistemdə istifadə olunan interfeys və ya komponentlərin növünə əsaslanan qeyri-immersiv, immersiv və yarı immersivdir. Birinci kateqoriya istifadəçinin baxdığı virtual mühiti göstərmək üçün ekranlardan və ya proyeksiyalardan istifadə edən qeyri-immersiv virtual reallıq sistemləridir. Bunlar virtual reallığı göstərən monitorlar, planşetlər, smartfonlar ola bilər. Bu halda istifadəçi virtual mühiti görə bilər, lakin onunla birbaşa əlaqə saxlaya bilməz. İkinci kateqoriya immersiv virtual reallıq sistemləridir, burada istifadəçi virtual reallıq dəbilqəsi kimi xüsusi eynəkdən istifadə edərək virtual mühitə keçid edir. Bu halda istifadəçi virtual mühitdə hərəkət edə və oradakı obyektlərlə qarşılıqlı əlaqədə ola bilər. Üçüncü kateqoriya qeyri-immersiv və immersiv sistemlər arasında qarışıq yanaşmadan istifadə edən yarı immersiv virtual reallıq sistemləridir. Məsələn, istifadəçi virtual mühiti idarə etmək üçün klaviatura və siçandan istifadə etməklə yanaşı, ona ekran və ya monitor vasitəsilə baxa bilər. Virtual reallıq sistemlərinin hər bir kateqoriyasında virtual mühit yaratmaq və göstərmək üçün müxtəlif komponentlər və texnologiyalar istifadə edilə bilər. Amma əsas ideya istifadəçinin virtual mühitdə immersion hissi yaratmaq və ona onunla qarşılıqlı əlaqədə olmaq imkanını verməkdir (Penny 2001, s.289-292, Benjamin 2006, s.185-190).

Virtual reallıq (VR) sistemi adətən iki əsas alt sistemdən - aparat və program təminatı, verilənlər bazası sistemlərindən ibarətdir (şəkil 1).

Şəkil 1. VR texnologiyalarının əsas komponentləri

VR texnologiyalarının aparat təminatı. Şəkil 1-dən göründüyü kimi, virtual reallıq sisteminin əsas aparat komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Virtual mühit yaratmaq üçün lazım olan məlumatların işlənməsi və ötürülməsinə cavabdeh olan virtual reallıq mühərriki və ya kompüter sistemi. Bu ya xüsusi kompüter, ya da mobil cihaz ola bilər.
2. Virtual mühitdə hərəkətləri idarə etmək üçün istifadə edilən daxiletmə cihazları. Bunlar nəzarətçilər, hərəkət sensorları, klaviaturalar, siçanlar və ya digər cihazlar ola bilər.
3. Virtual mühitdə görüntü və səs təmin edən çıxış cihazları. Bu, displey, monitor, dinamiklər və ya qulaqlıqlar olan dəbilqə ola bilər.

Digər vacib komponentlər göz və baş hərəkətini izləmək üçün kameralar, temperatur və ürək döyüntüsü kimi fiziki parametrləri ölçmək üçün sensorlar və VR təcrübəsini artırma bilən digər

qurğularda əlavə edilə bilər.

Virtual reallıq mühərriki virtual reallıq sisteminin əsas komponentlərindən biridir. O, virtual aləmin yaradılması və nümayişi, o cümlədən obyektlərin modelləşdirilməsi, onların hərəkəti və istifadəçi ilə qarşılıqlı əlaqəsi üçün məsuliyyət daşıyır. VR mühərriki proqram və ya aparat ola bilər. Onlardan hansının seçimi istənilən reallıq səviyyəsi, performans tələbləri və aparat imkanları da daxil olmaqla bir çox amillərdən asılıdır. Ən populyar VR mühərriklərindən bəziləri hazırda Unity, Unreal Engine, CryEngine və s.

Daxiletmə qurğuları virtual reallıq sistemlərində istifadəçinin virtual dünya ilə qarşılıqlı əlaqəsi üçün istifadə olunur. Giriş qurğularına aşağıdakılar daxildir:

- İzləmə qurğuları (tracking devices) istifadəçinin kosmosdakı mövqeyini və oriyentasiyasını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bunlara kameralar, infraqırmızı sensorlar, akselerometrlər, giroskoplar, lazer sensorlar və digər sensorlar daxil ola bilər.

- Göstərici qurğular (pointing devices) virtual məkanda müəyyən obyektləri göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bunlara müxtəlif kontrollerlər, joystiklər, siçanlar və toxunma panelləri daxildir.

- Biofeedback qurğuları (biofeedback devices) istifadəçiyə ürək dərəcəsi və ya elektroensefaloqramma səviyyələri kimi bədən proseslərini idarə etməyə imkan verir. Bu, istifadəçinin fizioloji parametrlərini virtual mühitdə nəzarət kimi istifadə etməyə imkan verir.

-Səsin tanınması qurğuları (voice recognition devices) istifadəçiyə səs əmrlərindən istifadə edərək əmrləri və məlumatları daxil etməyə imkan verir. Bu mikrofon, qulaqlıq və ya digər səs tanıma cihazı ola bilər.

Bu daxiletmə qurğularının inteqrasiyası istifadəçinin obyektlərlə hərəkət və qarşılıqlı əlaqədə sərbəst olduğu daha real, interaktiv virtual dünya yaratmağa imkan verir.

VR texnologiyalarının proqram təminatı. Virtual reallıq sisteminin proqram təminatı virtual mühitlərin və məlumatların saxlandığı verilənlər bazasının layihələndirilməsi, inkişafı və saxlanması üçün alətlər və proqram təminatı toplusudur. Alətlər modelləşdirmə və inkişaf alətləri olmaqla iki qrupa ayrılır. VR Modelləşdirmə Alətləri – virtual aləmlərin obyektlər, fakturalar, işıqlar və s. kimi vizual elementlərini yaratmaq və redaktə etmək üçün istifadə olunur. VR inkişaf alətləri VR sisteminin özünü yaratmaq, idarə etmək, o cümlədən giriş və çıxış qurğularını idarə etmək, giriş və çıxışı emal etmək, istifadəçi yeri və hərəkət məlumatlarını emal etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. VR dizaynı üçün bir çox modelləşdirmə alətləri mövcuddur, bunlardan ən çox yayılmışları 3ds Max, Maya və Creatorudur. Mühəndislik üçün xüsusi proqramlar CATIA, Pro/E, Solidworks, UG və s. kimi proqramlardan istifadə edə bilər. VR İnkişaf alətləri virtual reallıq proqramları yaratmaq üçün istifadə olunaraq müxtəlif alətlər və çərçivələri əhatə edir. Onlardan bəziləri istifadəçi interfeysləri və virtual reallıq obyektləri kimi vizual elementlərin yaradılması üçün alətlər təqdim edir, digərləri isə hadisələrin idarə edilməsi, giriş və çıxış, virtual reallıq cihazlarının idarə edilməsi üçün imkanlar təqdim edir. VR inkişaf alətlərinə Unity, Unreal Engine, CryEngine, Amazon Sumerian, Google VR SDK, Oculus SDK, HTC Viveport SDK və s. misal göstərmək olar. Onların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, üstünlükləri və mənfi cəhətləri var. Ona görə də alət seçimi tərtibatçının xüsusi tələblərindən və layihədən asılı olaraq dəyişir.

VR texnologiyası mürəkkəb real dünya problemlərinin həllində təmin etdiyi üstünlüklərə görə bir çox sahələrdə geniş tətbiqlər tapmışdır. Bu tətbiq sahələrinə aşağıdakılar daxildir: memarlıq, incəsənət, biznes, dizayn və planlaşdırma, təhsil və təlim, əyləncə, istehsalat, tibb və elmi araşdırma və s. İstehsalatda VR virtual istehsal vasitəsilə ənənəvi 3D CAD/CAM sistemləri ilə əlaqəli virtuallaşdırma və qarşılıqlı əlaqədəki məhdudyyətləri aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur. Virtual istehsal virtual məhsulun dizaynı, modelləşdirilməsi, simulyasiyası, yığılması, sınaqdan keçirilməsi və fiziki prototiplər qurulmazdan əvvəl xətalərin təhlili, inkişaf vaxtını azaltmaq və əlavə xərclərin qarşısını almaq məqsədi daşıyır (Jensen 2011, s.454-456).

Nəticə və təkliflər. Virtual reallıq özünəməxsus imkanlarına görə təhsildə getdikcə populyarlaşır. VR texnologiyaları tələbələrə məlumatları daha yaxşı başa düşməyə, yadda saxlamağa kömək edən interaktiv və cəlbedici təlim materialları yaratmağa imkan verir. Onlar həmçinin praktiki bacarıqların öyrədilməsində və mürəkkəb ssenarilərin simulyasiyasında kömək edə bilərlər. Virtual reallıq hələ başlanğıc mərhələsində olsa da, artıq təhsildə öz potensialını nümayiş etdirib. Gələcəkdə VR texnologiyalarının daha da inkişafını və onların təhsildə tətbiqinin genişlənməsini gözləmək olar. Təhsil sisteminin sürətlə dəyişən texnologiyalarla ayaqlaşması və şagirdlərdə rəqəmsal bacarıqların

inkişaf etdirilməsi zərurətini nəzərə alması vacibdir. Beləliklə, təhsil sektorunda VR texnologiyaların inkişafı ilə bağlı aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- Təhsil müəssisələri üçün daha əlçatan və istifadəsi asan VR texnologiyalarının inkişafı.
- Müəllimləri təhsildə VR texnologiyaları ilə işləməyə hazırlamaq üçün xüsusi təlim proqramlarının və kursların yaradılması.
- Öyrənmə səmərəliliyini və tədris metodlarının müxtəlifliyini artırmaq üçün VR texnologiyalarının kurikulumlara və proqramlara inteqrasiyası.
- Daha interaktiv və cəlbedici öyrənmə üçün virtual kitabxanalar və muzeylər yaradılması startap və hakatonların təşkili.
- Tələbələrin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi prosesini təkmilləşdirmək üçün VR texnologiyalarından istifadə, məsələn, virtual simulyasiyalar və testlər yaratmaq.
- Dünyanın istənilən yerindən təhsil almağa və keyfiyyətli təhsil almağa imkan verəcək distant təhsil və onlayn kurslar üçün VR texnologiyalarının inkişafı.
- Yeni innovativ həllər yaratmaq və təhsildə VR texnologiyalarını təşviq etmək üçün VR texnologiyalarının inkişafı ilə məşğul olan müxtəlif şirkətlər və təşkilatlarla əməkdaşlıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafayeva A.M., Baxşiyeva G.S. Rəqəmsallaşdırılmış cəmiyyətdə distant tədris sisteminin əhəmiyyəti və rolu, NDU, Elmi-metodik jurnal, 2022, Elmi əsərlər, s.311-316
2. Jensen L. Konradsen F. “A Review of the use of Virtual Reality Head-Mounted Displays in Education and Training. Education and Information Technologies, vol. 23, no.4, pp.1515-1529, 2018.
3. Carolyn J. Thurgate C. "Action learning: maximizing learning in the workplace." British Journal of Healthcare Assistants vol.5 no.9, pp.454-456, Aug. 2011.
4. Benjamin L. "Applying virtual reality in medical communication education: current findings and potential teaching and learning benefits of immersive virtual patients." Virtual Reality vol. 10, no.3, pp.185-195, Nov. 2006.
5. Penny S., Brown D., Cromby J. "The effective use of virtual environments in the education and rehabilitation of students with intellectual disabilities." British Journal of Educational Technology vol. 32, no. 3, pp. 289-299, Dec. 2001.
6. Лебедева М.Б., Агапонов С.В., Горюнова М.А. Дистанционные образовательные технологии: проектирование и реализация учебных курсов: Учебное пособие. СПб:БХВ-Петербург, 2010., 336 с.
7. Щенникова С.А., Теслинова А.Г., Чернявской А.Г. Инновационные процессы в образовании. Тьюторство в 2 ч. Часть 1: учеб. пособие для вузов – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. 188 с.

SUMMARY

**Almaz Aliyeva, Aida Mustafayeva
Elmira Israfilova**

Digital skills are one of the main indicators that shape the effective work performance of information technology, marketing, finance, science, medicine and many other fields. Since the innovative development of the digital society in the world requires certain knowledge and skills in the field of ICT, the modern education system should be directed to the development of future challenges and opportunities. Most of the education sectors that operate in the digital society still focus on traditional teaching methods and the online courses, webinars, mobile apps, etc. that modern digital technologies provide. they do not fully use such opportunities. Inequality of accessibility in education, i.e. lack of full provision of access to appropriate infrastructure and technology necessary for students to receive quality education, lack of qualified personnel who can effectively use digital technologies in the educational process, insufficient skills of educators to use new technologies and lack of knowledge make it difficult to improve the quality of both traditional and online education systems. In order to solve the mentioned problems, the trainings carried out in the direction of

developing digital skills should not be limited only to a narrow audience. It should be organized as an accessible and inclusive education system for all citizens, regardless of their social status, age and educational level. VR technologies, one of the current technologies of the modern era, can bring great benefits especially in education. This technology enables the creation of virtual environments that can simulate real-world environments, such as scientific experiments, historical sites, or complex, challenging engineering problems.

At the same time, it can help learners gain unique experience and better understand complex processes. In addition, VR technologies can be successfully applied for training in dangerous environments such as emergency or medical procedures without risk to life and health.

Key words: *virtual reality, hardware, software, virtual engine, input/output devices*

РЕЗЮМЕ

**Алмаз Алиева, Аида Мустафаева
Эльмира Исрафилова**

Цифровые навыки являются одним из основных показателей, формирующих эффективную работу в сфере информационных технологий, маркетинга, финансов, науки, медицины и многих других сфер. Поскольку инновационное развитие цифрового общества в мире требует определенных знаний и навыков в сфере ИКТ, современная система образования должна быть направлена на разработку будущих задач и возможностей. Большинство секторов образования, работающих в цифровом обществе, по-прежнему ориентируются на традиционные методы обучения и онлайн-курсы, вебинары, мобильные приложения и т. д., которые обеспечивают современные цифровые технологии. Они не в полной мере используют такие возможности. Неравенство доступности в образовании, то есть отсутствие полного обеспечения доступа к соответствующей инфраструктуре и технологиям, необходимым для получения учащимися качественного образования, отсутствие квалифицированных кадров, способных эффективно использовать цифровые технологии в образовательном процессе, недостаточная навыки преподавателей использовать новые технологии и недостаток знаний затрудняют повышение качества как традиционных, так и онлайн-систем образования. Для решения упомянутых проблем тренинги, проводимые в направлении развития цифровых навыков, не должны ограничиваться только узкой аудиторией. Оно должно быть организовано как доступная и инклюзивная система образования для всех граждан, независимо от их социального статуса, возраста и уровня образования. Технологии виртуальной реальности, одна из современных технологий современной эпохи, могут принести большую пользу, особенно в сфере образования. Эта технология позволяет создавать виртуальные среды, которые могут имитировать реальные среды, такие как научные эксперименты, исторические места или сложные инженерные задачи.

В то же время это может помочь учащимся получить уникальный опыт и лучше понять сложные процессы. Кроме того, VR-технологии могут успешно применяться для обучения в опасных условиях, таких как экстренные или медицинские процедуры, без риска для жизни и здоровья.

Ключевые слова: *виртуальная реальность, аппаратное обеспечение, программное обеспечение, виртуальный движок, устройства ввода/вывода.*

AİDƏ MUSTAFAYEVA
aida.mustafayeva@mdu.edu.az
ÜZEYİR ZEYNALOV
uzeyir.zeynalov@mdu.edu.az
GÜNEL BAXŞIYEVA
gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az
ŞƏBNƏM NƏSİROVA
shabnam.nasirova@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

DİSTANT TƏHSİL: DÜNYA TƏHSİL SİSTEMİNİN YENİ REALLIQLARI VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏRİ

Dünya təhsil sistemi son illərdə mövcud şəraitdən asılı olaraq rəqəmsal transformasiyaya məruz qalaraq yeni reallıqları və innovasiyaları ortaya qoyur. Bu dəyişikliklər cəmiyyətin bütünlük sahələrində, eləcə də təhsil sektorlarının gələcək perspektivlərinə rəqəmsallaşdırma və qloballaşdırma kontekstindən yanaşmağa imkan verir. Hazırda biznes informasiya texnologiyalarının sürətlə yayılması, sosial və istehsal proseslərinin qloballaşması ilə irəliləyir. Bir tərəfdən, peşə təhsili, rabitə və istehsalat sahəsində biliklərin idarə edilməsi proseslərini yaradan yeni informasiya mühiti formalaşır. Müasir biznes məkanının təşkilatı və texnoloji əsasını informasiya şəbəkələri təşkil edir ki, onların da əsasını korporativ İtranet təşkil edir. Bu proseslər kadr miqrasiyası fonunda idarəetmədə və istehsalda daimi dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Digər tərəfdən, bu dəyişikliklər mütəxəssislərin hazırlanma keyfiyyətinə yeni tələblərin qoyulmasını şərtləndirir. Bu gün peşəkar bacarıqları, məsələn, dəyişən bazar şərtlərinə tez uyğunlaşma bacarığı, təşkilatda baş verən biznes proseslərində naviqasiya bacarığı, bəzən coğrafi cəhətdən səpələnmiş digər insanlarla, o cümlədən ən son telekommunikasiyalardan istifadə etməklə əməkdaşlıq etmək bacarığı, tənqidi düşünmək və müstəqil qərarlar qəbul etmək bacarığı.

Təhsil sektorlarının müasir tendensiyalarından biri də “Distant təhsil” platformalarıdır. Distant təhsil - fiziki məkan, həmçinin vaxt problemlərini aradan qaldırmaqla şəbəkə texnologiyaları və proqram vasitələrinin tətbiqi ilə məsafədən idarə olunan elektron təhsil platformasıdır. Distant təhsil platformalarının klassik təhsil sistemindən əsas fərqləndirici xüsusiyyəti həm təhsilənlərin, həm də təhsilverənlərin sistemdə aktivliyini, həmçinin performansını izləmək üçün avtomatik nəzarət və analitik sistemlərdən ibarət olmasıdır. Hər iki alət həm təhsilənlər, həm də təhsilverənlər üzrə tədris prosesinin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə ölçülə bilən hesabatlılığı təmin edir. Təqdim edilən məqalədə, dünya təhsil sisteminin yeni reallıqları və gələcək perspektivləri təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: Distant təhsil platforması, rəqəmsal transformasiya, innovativ təhsil, təhsilənlər, təhsilverənlər

Giriş. Son illərdə distant təhsil platformalarının tətbiqi sürətlə genişlənməkdədir. Bir çox universitetlər, kollec və digər təhsil müəssisələri, təhsilənlərə distant təhsil proqramları təklif edir. Distant təhsil, tələbələrə coğrafi məhdudiyyətlər nəzərə alınmadan, istədikləri hər hansı bir məkanda təhsil almaq imkanı verir. Təhsilənlər, öz təhsil proqramlarını fərdi iş planlarına uyğun olaraq, təşkil edərək, auditoriyadan kənar saatlarda şəxsi fəaliyyət sahələri ilə məşğul ola bilirlər. Bu üstünlük istifadəçilər arasında təhsil platformalarına keçidin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, bir çox sosial və iqtisadi faktorlar da distant təhsilin geniş yayılmasına təkan verir. Müasir kommunikasiya vasitələri, təhsilənlərə onlayn dərslər, seminarlar, sınaq imtahanları və sənaye tədqiqatları təklif edərək, virtual təhsil prosesini daha asan, çevik, dayanıqlı və etibarlı edir. Qloballaşdırılmış dünya mədəniyyətindəki dəyişən dəyərlər və sosial etika istifadəçi auditoriyasının öz iş və sosial həyatı arasında balanslaşdırmanı tənzimləyərək, daha çox sərbəstliyə və rahatlığa

üstünlük verir. Beləliklə elektron təhsil və distant təhsil getdikcə təşkilatların kadr hazırlığı təcrübəsinin bir hissəsinə çevrilir. Bəşər cəmiyyətinin bütün sahələrində baş verən qlobal və sürətli dəyişikliklər müasir tarixi mərhələdə biliyin xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir. Bu da mütəxəssislərin intellektual və peşəkar inkişafına sərmayə qoyan təşkilatların davamlı rəqabət üstünlüklərinə və müsbət inkişaf dinamikasına nail olduqlarının bariz nümunəsidir (Əlizadə 2019 s. 129-133).

Distant təhsil platformasının əsas mahiyyətinin, komponentlərinin və funksionallığının təyini. Son illər ərzində korporativ tədris təlim texnologiyalarında böyük dəyişikliklər müşahidə olunur. Müasir cəmiyyətdə kompüter və telekommunikasiyanın intensiv inkişafı “ömürboyu təhsil” adlanan prosesdə öz əksini tapır. İxtisasartırma, təkmilləşdirmə kurslarını informasiya texnologiyalarının müasir aparat və proqram vasitələrindən istifadə etməklə iş və ya yaşayış yerini dəyişmədən də tədris prosesini davam etdirmək olar. Bu gün mütəxəssislərin peşəkar bilik əldə etməsi üçün müxtəlif variantlar mövcuddur. Bu da bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına təsir edən insan kapitalının davamlı dinamik inkişafının əsas göstəricilərindən biridir. Beləliklə, kadrların davamlı hazırlanması müasir dövrün mühüm tələbidir. Biliklərin idarə edilməsi texnologiyaları təşkilatın korporativ mədəniyyəti ilə birbaşa bağlıdır və bu, əsasən idarəetmənin ən yüksək səviyyələrində liderlik tərzii ilə müəyyən edilir. Bu günə qədər distant təhsil mütəxəssislər üçün davamlı təhsilin ən perspektivli formasıdır (Mustafayeva 2022, s. 311-316). Korporativ elektron təhsil sisteminin yaranması bir neçə resursun olması ilə müəyyən edilir:

- gün ərzində işdə məşğul olan, lakin fəal şəkildə özünü təhsil almağa çalışan işçilər (insan resursları);

- toplanmış biliklər toplusu (informasiya resursu);

- telekommunikasiya texnologiyaları (avadanlıq və proqram təminatı resursu);

- distant təhsilin təşkilinin xüsusi üsulları (metodik resurs).

Peşəkar inkişafın ən müasir üsul və vasitələrini təklif edən korporativ elektron tədris sistemindən istifadə müasir cəmiyyət üçün kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi üçün yeni perspektivlər açır.

Elektron və distant təhsil kurslarını korporativ səviyyədə mümkün edir:

- mütəxəssislərin fərdi təhsil ehtiyaclarına yönəldilməsi;

- əsas işini yarımçıq qoymadan peşəkar səviyyələrini daim təkmilləşdirmək imkanı;

- lazımı bilikləri lazımı vaxtda və lazımı yerdə tez əldə etmək bacarığı;

- elektron tədris materiallarının mərkəzləşdirilmiş məlumat bazasının doldurulmasında müəssisələrin birgə iştirakı ilə təhsil məzmununun dəyərinin azaldılması;

- müəssisənin və ya bölmənin məqsədlərinə və biznes ehtiyaclarına uyğun olaraq ixtisaslaşdırılmış işçilərin inkişafı proqramlarının hazırlanması;

- işçiləri öz təlim kurslarını yaratmağa həvəsləndirən innovativ və texnoloji təhsil mühitinin yaradılması;

- elektron distant təhsil sisteminin tətbiqi və onun öz resursları ilə doldurulması ilə əlaqədar təşkilatın işçilərin təlimi üçün xərclərinin ən azı iki dəfə azaldılması.

Müəssisə və ya şöbənin rəhbəri üçün hər bir iş prosesinin müəyyən dərəcədə səmərəliliyinə nail olmaq və saxlamaq vacibdir. İş yerində təlim və təhsil sisteminin tətbiqi aşağıdakı kimi idarəetmə məsələlərini həll etməyə kömək edir: işçilərin səriştəsinin qiymətləndirilməsinin avtomatlaşdırılması; vaxtdan səmərəli istifadə, biliklərin vaxtında yenilənməsi; təşkilatda tədris prosesinin monitorinqi üçün mərkəzləşdirilmiş sistem; kadrların həvəsləndirilməsinin qeyri-maddi yollarının yaranması.

Bu gün müasir bir təşkilatın infrastrukturunda idarəetmə və qərar qəbul etmə tərzii dəyişir - işçi yalnız ayrı bir iş funksiyasının yerinə yetirilməsi üçün deyil, həm də bütövlükdə biznes prosesi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu da həm şəxsi peşəkarlığın, həm də səriştə bacarıqlarının yüksəlməsinə tələbatı artırır. İşçilər üçün korporativ e-tədris sistemindən istifadənin üstünlükləri arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar: elektron tədris kurslarının kitabxanasına rahat giriş; yeni bilik və bacarıqları öz praktik fəaliyyətlərində istifadə etmək imkanı.

Distant təhsil texnologiyalarının inkişaf mərhələləri. Kadrlar üçün distant təhsil texnologiyalarının inkişafı 3 mərhələdə baş verir:

I tədris ilində: təlim ehtiyaclarının öyrənilməsi; distant təhsil platformasının quraşdırılması; elektron distant təhsil sisteminin konsepsiyasının yaradılması.

II tədris ilində: elektron təhsilin məzmun nüvəsinin formalaşdırılması (elektron təhsilin doldurulması; elektron distant təhsilin korporativ sisteminin kurslarının kitabxanaları); distant təhsil texnologiyalarının inkişafı; işçilərin pilot və kütləvi təlimi; yerli koordinatorlar şəbəkəsi.

III tədris ilində: elektron tədris prosesinin tənzimlənməsi; müəssisələrdə inkişaf sistemlərinə inteqrasiya; metodiki elektron tədris mərkəzinin formalaşdırılması.

Elektron və distant təhsil sistemləri təşkilata işçilərin sistemli, davamlı, kütləvi təlimini təmin etməyə imkan verir. Elektron təhsil sisteminin modelini hazırlayarkən distant kurslar və proqramlar sektorunda təhsil məhsulları bazarını təhlil etmək, təhsil məzmunu təminatçılarını seçmək, menecerlərin təlim və inkişafına ehtiyacı qiymətləndirmək, təhsil və tədris proqramlarını seçmək və mənimsəmək lazımdır.

Öyrənmə platforması. Korporativ elektron təhsil sisteminin inkişafı işçilərin peşəkar hazırlığı sahəsində təşkilatın ümumi strategiyasının bir hissəsinə çevrilir.

Elektron distant təhsilin korporativ sistemindən istifadə etməklə işçilər müstəqil şəkildə interaktiv rejimdə tədris-metodiki materialları mənimsəyir, testlər verir, praktiki tapşırıqları yerinə yetirirlər. Elektron kursların strukturu mütəxəssisə öz iş qrafikinə uyğun olaraq asanlıqla təlim planlaşdırmağa imkan verir. İşçilər materialı öz sürəti ilə öyrənir, çətin mövzuları istədikləri qədər təkrarlayır, öz təhsil trayektoriyasını optimal şəkildə qururlar. Bu gün təlim iştirakçıları arasında əlavə telekommunikasiyanın təşkili üçün virtual təlim qruplarının yaradılmasına ehtiyac duyulur (çatlar, forumlar, virtual auditoriyalar). İnformasiya texnologiyaları sahəsində kadr hazırlığına artan tələbatı nəzərə alaraq, korporativ e-tədris sisteminin kitabxanası həm bütün təşkilatın, həm də ayrı-ayrı mütəxəssislərin və ekspertlərin ehtiyacları nəzərə alınmaqla daim yeni materiallarla yenilənməlidir.

Hər bir istifadəçinin bir neçə elektron kursa çıxışı olmalıdır. Təhsilalanlar korporativ e-tədris sistemi kurslarında təklif olunan mövzulardan öz ixtisas səviyyələrinə uyğun elektron tədris materialları toplusunu seçməklə təhsil ehtiyaclarını təhsil sektorunun strateji məqsədləri və prioritetləri ilə əlaqələndirmək üçün unikal fürsət əldə edirlər. Bu gün ən populyar olanlar liderliyin inkişafı, layihələrin idarə edilməsi, stresin idarə edilməsi, işçilərin motivasiyası, vaxtın planlaşdırılması və danışıqlar üzrə elektron kurslar olub. Müasir peşəkardan təşkilatın şəxsi rəqabət qabiliyyətini və rəqabət üstünlüklərini təmin etmək üçün informasiya və məsafə texnologiyaları sahəsində ən son nailiyyətlər haqqında yüksək səviyyədə bilik nümayiş etdirməsi tələb olunur (Hüseynova 2021 s. 99-103).

Beləliklə, elektron təhsil təşkilatda biliklərin idarə edilməsi sisteminin qurulmasında mühüm mərhələdir. Korporativ biliklərin qeydə alındığı və toplandığı vahid informasiya mühitinin yaradılması prosesi zəruridir. Kadrların elektron və distant təhsil texnologiyaları təşkilatın daxili mədəniyyətinin elementinə çevrildikdə ən təsirli olacaqdır. İndi elektron təhsil texnologiyası kadrların idarə edilməsi və inkişafı bazarının kiçik bir hissəsinə təmsil edir. Amma istəsək də, istəməsək də, biz bilik iqtisadiyyatı dövrünə keçirik və intellektual potensialın əhəmiyyəti getdikcə mürəkkəbləşir. Bütün təşkilatlar işçilərin təlim səviyyəsini diqqətlə izləməli, onları vaxtında inkişaf etdirməli, dəyişən mühitdə işə tez hazırlamaladırlar. Şüurların düzgün işləməsinin bütün təşkilatın uğurunun açarı olduğunu başa düşdükdə, elektron təhsilin bunu tez və səmərəli şəkildə həyata keçirməyə imkan verən bir neçə vasitədən biri olduğu ortaya çıxır.

Distant təhsil standartları. Distant təhsil sisteminin səmərəli işləməsi və vahid informasiya məkanının formalaşması üçün ümumi standartlara ehtiyac var. İstehlakçılar, tərtibatçılar, təchizatçılar, təhsil prosesinin təşkilatçıları və digər maraqlı tərəflər üçün distant təhsilin üstünlükləri və çatışmazlıqları aşağıdakı əsas qruplarda qruplaşdırıla bilən müxtəlif amillərlə bağlıdır: iqtisadi (təlimin aşağı qiyməti, lakin aparat və proqram təminatı üçün xərclər tələb olunur); sosial (evdən çıxmadan nüfuzlu diplom əldə etmək imkanı, lakin tələbənin yüksək səviyyədə özünü təşkili olmadan bu mümkün deyil); təşkilati (öyrənmə nəzarəti prosesi sadələşdirilmişdir, lakin yeni təşkilati strukturun yaradılmasına ehtiyac var); məzmunlu (materialın təkrar təkrarlanması imkanı var, lakin biliklərin bütün sahələri elektron formada təqdim oluna bilməz) (Щенников 2019, s. 60-70).

Distant təhsil sistemi çox mürəkkəbdir və bir çox iştirakçıları (təşkilatçılar, tərtibatçılar, müəllimlər, öyrənənlər, maraqlı tərəflər), resursları (kurslar, onların inkişafı və təlimin idarə edilməsi sistemləri), prosesləri (təşkilati, texnoloji, təlim prosesləri) birləşdirir. İstər ayrı-ayrı universitet və ya təşkilat daxilində, istərsə də ümumi informasiya məkanının formalaşdırılması baxımından belə bir distant təhsil sisteminin səmərəli işləməsi üçün vahid standartlara ehtiyac vardır. Məhz 2005-ci ildə standartın birinci hissəsi (“Ümumi yanaşma”) ISO/IEC 19796-1:2005 İnformasiya Texnologiyası standartı təlim, təhsil və təlim üzrə qəbul edilmişdir. Bu standart özündə distant təhsil sahəsində mövcud anlayışları, spesifikasiyaları, terminləri və tərifləri birləşdirən keyfiyyətə nəzarət və təminat, metrik bölmələrindən ibarətdir. Bu tövsiyələr tək-cə distant təhsil sistemlərinin komponentlərinin təhlilinə deyil, həm də bu komponentlərin inkişaf proseslərinə aiddir. Standartlar distant təhsil sisteminin tətbiqinin yeddi əsas mərhələsini müəyyən edir:

I. Tələblərin təhlili kadr hazırlığının yeni formasına ehtiyac olub-olmadığını və bunun effektiv şəkildə həyata keçirilə biləcəyini müəyyən etməyə kömək edir. Distant təhsilin tətbiqi imkanı ilk növbədə onun məzmunu ilə müəyyən edilir - hansı mövcud və ya planlaşdırılan təlim (attestasiya) proqramları elektron formada təqdim edilə bilər. Ümumi təhlil (çərçivə təhlili) mərhələsində layihənin həyata keçirilməsi şərtlərini, sistemin həyata keçirilməsinə cavabdeh olan iştirakçıların, istehlakçıların, məhsulların tərkibini müəyyən etmək, vaxt və maliyyə planlarını tərtib etmək vacibdir. Aşağıdakı əsas suallara cavab layihənin həyata keçirilməsi şərtlərini müəyyən etməyə kömək edəcək:

- “Öyrənmə idarəetmə sistemi alınacaqmı, yoxsa öz inkişaflarımızdan istifadə olunacaq?”

- “Məzmun necə yaradılacaq: hazır kursların yaradılması, fərdi inkişaf yolu ilə, yoxsa şirkətdə yaradılacaq?”

II. Ümumi təhlil mərhələsində təşkilatda distant təhsil sisteminin tətbiqi, işləməsi və inkişafı konsepsiyası qurulur. Konsepsiya (konsepsiya/dizayn) yaradılması mərhələsində həyata keçiriləcək məzmun və proseslərin nədən ibarət olmasını müəyyən etmək lazımdır. Konsepsiya yaradılması mərhələsində elektron kurs üçün material hazırlayan müəlliflər üçün təlimatlar, distant təhsil metodistləri üçün bu materialların emalına dair təlimatlar, o cümlədən elektron kurslar hazırlayarkən əməl ediləməli olan qaydalar, proqramçılar, dizaynerlər, operatorlar və digər nümayəndələr olmalıdır. İnkişaf mərhələsinin fəaliyyəti (inkişaf/istehsal) müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Həmçinin bu mərhələdə məzmun konsepsiyasının proqram təminatı ilə həyata keçirilməsi kurs planları, testlər, fərdi tipik kurs səhifələri və tapşırıqlar üçün şablonlar şəklində həyata keçirilir. Planların və şablonların məzmunla doldurulması çox vacib məsələdir, ona xüsusi diqqət yetirilməlidir.

III. Həyata keçirmə mərhələsində təşkilatın bu və ya digər dərəcədə bu prosesdə iştirakı üçün işçilərini hazırlamağı lazımdır. Belə ki, gələcək kurs iştirakçılarına təlimin onlar üçün yeni formada necə keçdiyi barədə məlumat verilməlidir; kadrlar şöbəsinin əməkdaşları - təlim prosesinin gedişi, biliyin qiymətləndirilməsi barədə hesabatların necə alınması; müəllimlər (tyutorlar), sistemdə tələbə konsultasiyalarının necə təşkil edilməsi və s. Bundan əlavə, hazırlanmış məzmunu yükləməlisiniz, istifadəçiləri rollarına əsasən sistemdə qeydiyyatdan keçirməlisiniz, tələbələr, repetitorlar və təlim menecerləri məzmun elementi tapşırıqlarını yerinə yetirməlidirlər.

IV. Tədris prosesində distant təhsil layihəsinin bir hissəsi kimi yaradılmış hər şey həyata keçirilir, hər hansı bir prosesdə olduğu kimi öyrənmə, bu zaman dinləyici (şagird) bilik, bacarıqlar alır, müəllim isə təlim prosesini idarə edir və onun nəticələrinə nəzarət edir.

V. Qiymətləndirmə və optimallaşdırma mərhələsinə (qiymətləndirmə/optimallaşdırma) təhlil, qiymətləndirmə və zəruri hallarda sistemin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi daxildir. Tədris prosesinin bütün iştirakçıları tərəfindən distant təhsildə məhsul və proseslərin standartlarından istifadə və başa düşülməsi nəinki əhatə dairəsini genişləndirməyə, hətta bu təhsil formasının son istifadəçisini keyfiyyətli məhsulla təmin etməyə imkan verir.

Beynəlxalq və yerli distant təhsil platformalarının təhlili. Beynəlxalq distant təhsil platformaları dünya üzrə bir çox universitet və təhsil müəssisələri tərəfindən istifadə olunan müasir təhsil metodudur. İstifadəçilərə bir sıra üstünlüklər təqdim edən beynəlxalq distant təhsil platformaları, Azərbaycan universitetlərində mövcud distant təhsil sistemləri ilə müqayisədə aşağıdakı xidmətləri təqdim edir [1-7]:

VI. Beynəlxalq distant təhsil platformaları, dünya üzrə bir çox universitetin təhsilalanlarına qlobal təhsil imkanları təqdim edir. Bu platformalar, fərqli ölkələrdəki universitetlərin təhsilalanlarını bir araya gətirərək, fərqli ölkələrdən təhsilalanlar arasında müxtəlif mədəniyyət və perspektivlərə sahib olma imkanı yaradır.

VII. Beynəlxalq distant təhsil platformaları, geniş kurs və təhsil proqramları təqdim edir. Təhsilalanlar, fərqli sahələrdən dərslər seçərək, öz təhsil planlarını dəyişdirə bilər, beynəlxalq sertifikat və diplomlar əldə edə bilər. Beynəlxalq distant təhsil platformaları, müasir texnologiyalara əsaslanan təhsil prosesini təmin edir. Təhsilalanlar, interaktiv məzmun, vebinarlar, onlayn sınaqlar, müşahidə paneli və digər texnoloji imkanlardan yararlanaraq təhsil ala bilər. Beynəlxalq distant təhsil platformaları, tələbələrə sərbəstlik və qənaətlilik imkanı verir. Təhsilalanlar, dərslər cədvəllərini öz istəklərinə və təcrübələrinə əsaslanaraq tənzimləyə bilər, məkan və zamana qənaət edə bilərlər.

Beynəlxalq distant təhsil platformalarının dünya üzrə bir çox nümunələri mövcuddur. Bunlara Mirapolis, Moodle, Coursera, edX, Udemy, Khan Academy və s. göstərmək olar. Sadalanan hər bir platformanın fərqli təhsil modeli, kurs seçimi, qiymətləndirmə sistemi və digər cəhətləri ola bilər. Ən yaxşı variantı seçmək üçün platformaların özünü daha ətraflı araşdırmaq və təhsilalanların rəylərini dünyanın reyting cədvəlinə uyğun təhlil etməkdir. Azərbaycanda da beynəlxalq distant təhsil platformaları ilə yanaşı, yerli distant təhsil sistemləri fəaliyyət göstərir. Bunlara Azərbaycan Dillər Universiteti (ADU), Bakı Slavyan Universiteti (BSU), Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti (ADNSU), Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC) və s. göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə İKT bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində cənab Prezidentin həyata keçirdiyi islahatlar və dövlət proqramları təqdirəlayiqdir. Məhz bunun bariz nümunəsi kimi Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər Dövlət Proqramını nümunə göstərmək olar. Bu proqramın icrasından irəli gələn məsələlər artıq reallaşmaq üzrədir. 2023-cü il fevralın 7-də Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi (4SİM), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) və “StrategEast” müəssisəsinin birgə əməkdaşlığı ilə “IT Hub Azerbaijan” layihəsinə start verilib. Layihənin məqsədi regionlarda informasiya texnologiyaları sahəsində bilik və bacarıqların artırılmasına, bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsinə, yeni iş yerləri və karyera imkanlarının yaradılması proseslərinə dəstək göstərməkdir. Layihə çərçivəsində ilkin mərhələsində Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran, Mingəçevir, Şirvan şəhərləri və Naxçıvan Muxtar Respublikası olmaqla Azərbaycanın regionlarında 19-30 yaş kateqoriyasına aid gənclərin ödənişsiz şəkildə məsafədən İT təlimlərində iştirak etməsi və proqramı uğurla bitirən gənclərin sırasından seçilmiş namizədlərin ölkəmizdə qalmaqla xarici şirkətlərdə işlə təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Təlimlər beynəlxalq ekspertlər tərəfindən kompüter elmləri, proqramlaşdırma, biznes təhlili və digər mövzularda 11 ay müddətində onlayn şəkildə aparılması nəzərdə tutulur. Region universitet olaraq cənab rektor Şahin Bayramova bu layihənin reallaşdırılmasına dəstək verən ilk təhsil liderlərindən biri hesab etmək olar. Cənab rektor bu təşəbbüsün qlobal və milli əmək bazarının tələblərinə cavab verən kadr potensialının gücləndirilməsinə və regional ekosistemin inkişafına mühüm töhfə verəcəyinə əminliyini gənclərlə görüşlərində ifadə edib (Əlizadə 2019 s. 129-133).

Nəticə. Mədəni təcrübənin əvvəlki nəsillərdən sonrakı nəsillərə məqsədyönlü şəkildə ötürülməsini təmin edən əsas sosial institut təhsildir. Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, distant təhsil elmi-mədəni dəyərlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Distant təhsil təcrübəsinin təhlili göstərir ki, tədqiq olunan təhsil sektorlarında korporativ təhsilin məqsədləri təhsilalanların malik olmalı olduğu səlahiyyətlərin təsviri şəkildə təqdim olunur. Bu platforma kadrların idarə edilməsində bir səriştə yanaşmasından istifadə edirlər ki, bu da bir neçə səviyyəyə görə fərqlənir: korporativ səlahiyyətlər; idarəetmə bacarıqları; peşəkar və texniki bacarıqlar; şəxsi effektivlik səriştələri.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının qanunları. <http://www.e-qanun.az/>
2. Əlizadə T. Distant təhsilin əsas modelləri və metodları. "Azərbaycan məktəbi". N3 (688), 2019, s. 129-139.
3. Hüseynova A. Azərbaycanda distant təhsil: problemlər və perspektivlər. Azərbaycan məktəbi. № 4 (697), 2021, s. 98–104
4. Mustafayeva A.M., Vaxşiyeva G.S. Rəqəmsallaşdırılmış cəmiyyətdə distant tədris sisteminin əhəmiyyəti və rolu. NDU, Elmi-metodik jurnal, 2022, Elmi əsərlər, s.311-316
5. Корнеев А.Н., Толоконникова Е.В. Дистанционное обучение: будущее развития образования. Учебно-методическое пособие. М.: Мир науки, 2019, 88 с.
6. Щенникова С.А., Теслинова А.Г., Чернявской А.Г. Инновационные процессы в образовании. Тьюторство в 2 ч. Часть 1: учеб. пособие для вузов – 3-е изд., испр. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2019. 188 с.

SUMMARY

**Aida Mustafayeva, Uzeyir Zeynalov
Gunel Bakshiyeva, Shabnam Nasirova**

The world education system has undergone a digital transformation in recent years, revealing new realities and innovations depending on the current conditions. These changes make it possible to approach the future perspectives of all areas of society, as well as education sectors, from the context of digitization and globalization. Currently, business is progressing with the rapid spread of information technologies, globalization of social and production processes. On the one hand, a new information environment is formed, which creates knowledge management processes in the field of professional education, communication and production. The organizational and technological basis of the modern business space is information networks, the basis of which is the corporate Intranet. These processes are accompanied by constant changes in management and production against the background of personnel migration. On the other hand, these changes determine the setting of new requirements for the quality of training of specialists. Today, professional skills such as the ability to quickly adapt to changing market conditions, the ability to navigate the business processes occurring in the organization, the ability to collaborate with other people, sometimes geographically dispersed, including the ability to use the latest telecommunications, the ability to think critically and make independent decisions.

One of the modern trends in education sectors is "Distance education" platforms. Distance education is an electronic education platform controlled at a distance by the application of network technologies and software tools, eliminating the problems of physical space and time. The main distinguishing feature of distance education platforms from the classical education system is that they consist of automatic control and analytical systems to monitor the activity and performance of both learners and educators in the system. Both tools provide measurable accountability for evaluating the effectiveness and quality of the learning process for both learners and educators. In the presented article, the new realities and future perspectives of the world education system were analyzed.

Key words: *Distance education platform, digital transformation, innovative education, learner, educator.*

РЕЗЮМЕ

Аида Мустафаева, Узейир Зейналов
Гюнель Бакшиева, Шабнам Насирова

Мировая система образования за последние годы претерпела цифровую трансформацию, открыв новые реалии и инновации в зависимости от текущих условий. Эти изменения позволяют подойти к будущим перспективам всех сфер жизни общества, а также секторов образования, в контексте цифровизации и глобализации. В настоящее время бизнес развивается в условиях быстрого распространения информационных технологий, глобализации социальных и производственных процессов. С одной стороны, формируется новая информационная среда, создающая процессы управления знаниями в сфере профессионального образования, коммуникации и производства. Организационно-технологической основой современного бизнес-пространства являются информационные сети, основой которых является корпоративная Интранет. Эти процессы сопровождаются постоянными изменениями в управлении и производстве на фоне миграции кадров. С другой стороны, эти изменения определяют установление новых требований к качеству подготовки специалистов. Сегодня такие профессиональные навыки, как способность быстро адаптироваться к меняющимся рыночным условиям, умение ориентироваться в бизнес-процессах, происходящих в организации, умение сотрудничать с другими людьми, иногда географически рассредоточенными, в том числе умение пользоваться новейшими телекоммуникациями, способность критически мыслить и принимать самостоятельные решения.

Одним из современных трендов в сфере образования являются платформы «Дистанционное образование». Дистанционное образование — это электронная образовательная платформа, управляемая на расстоянии с помощью сетевых технологий и программных средств, устраняющая проблемы физического пространства и времени. Главным отличием платформ дистанционного образования от классической системы образования является то, что они состоят из автоматических контрольно-аналитических систем, позволяющих отслеживать активность и результативность как учащихся, так и преподавателей в системе. Оба инструмента обеспечивают измеримую ответственность за оценку эффективности и качества учебного процесса как для учащихся, так и для преподавателей. В представленной статье проанализированы новые реалии и перспективы мировой системы образования.

Ключевые слова: платформа дистанционного образования, цифровая трансформация, инновационное образование, обучающийся, педагог.

NƏRMİN ƏHMƏDOVA
narmin.ahmadova@mdu.edu.az
ELVİN MURADZADƏ
elvin.muradzada@mdu.edu.az
DİNARƏ İSLAMOVA
dinara.islamova@mdu.edu.az
AYSU ABBASZADƏ
aysuabbaszade99@mail.ru
Mingəçevir Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMİ: RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN HAZIRLANMASI VƏ BEYNƏLXALQ ARENADA MÖVQEYİ

Azərbaycanın təhsil sistemi yüksək rəqabətədavamlı mütəxəssislər yetişdirmək və beynəlxalq aləmdə nüfuzlu mövqe tutmaq üçün davamlı olaraq inkişaf edir. Ölkə bu illər ərzində təhsil sisteminə əhəmiyyətli investisiyalar yatırmış, nəticədə müasir təhsil infrastrukturunu inkişaf etdirilmiş və innovativ tədris metodları tətbiq edilmişdir. Azərbaycanın təhsil sistemi 1991-ci ildə müstəqillik qazandıqdan sonra əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ölkə beynəlxalq arenada rəqabət edə biləcək rəqabət qabiliyyətli mütəxəssislər hazırlamaq üçün təhsil sistemini modernləşdirmək üçün xeyli səy göstərdi. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanın təhsil sistemini öyrənmək və rəqabətədavamlı mütəxəssislərin hazırlanmasını və beynəlxalq arenadakı mövqələrini təhlil etməkdir. Məqalədə, Azərbaycanda təhsil sisteminin, o cümlədən sistemin strukturu və aparılan islahatlar nəzərdən keçirilir, tədris proqramı, tədris metodları və tədqiqat imkanları da daxil olmaqla, Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanması məsələlərinə baxılır. İşdə, elm və texnikanın inkişafını təşviq etmək və təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün hökumətin gördüyü tədbirlər də müzakirə olunur. Bundan əlavə, məqalədə azərbaycanlı mütəxəssislərin beynəlxalq arenadakı vəziyyəti, o cümlədən beynəlxalq konfranslarda, tədqiqat layihələrində və xarici təşkilatlarla əməkdaşlıqda iştirakı təhlil edilir. Həmçinin azərbaycanlı tələbələrin beynəlxalq müsabiqələrdə və reytinglərdə iştirakının nəticələrinə baxılır. Sonda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın təhsil sistemi beynəlxalq arenada rəqabət apara biləcək rəqabət qabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasında xeyli irəliləyiş əldə edib. Bununla birlikdə, xüsusilə müəllim hazırlığı, kurikulum inkişafı və tədqiqat imkanları sahəsində inkişaf üçün hələ də yer var. Hökumət təhsilə sərmayə qoymağa davam etməli və dünya birliyində azərbaycanlı mütəxəssislərin mövqeyini gücləndirmək üçün beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq etməlidir.

***Açar sözlər:** Təhsil, Azərbaycan, mütəxəssislər, beynəlxalq, rəqabətqabiliyyətlilik.*

Giriş

Təhsil insan kapitalının inkişafında mühüm rol oynayır və hər hansı bir millətin sosial, iqtisadi və siyasi tərəqqisi üçün zəruri şərt hesab olunur. Cənubi Qafqaz regionunda yerləşən Azərbaycan son on ildə öz təhsil sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklərə və təkmilləşdirmələrə məruz qalmışdır. Ölkə, ölkənin böyüməsinə və inkişafına töhfə verə biləcək yüksəkixtisaslı və rəqabətli mütəxəssislər yetişdirmək məqsədi ilə təhsil sistemində böyük sərmayə qoydu. Bu məqalə rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasına və onların beynəlxalq arenadakı mövqeyinə vurğu edilməklə Azərbaycanda təhsil sisteminin hərtərəfli təhlilinə yönəlib. Məqalədə Azərbaycanda ibtidai, orta və ali təhsil səviyyələri, tədris proqramları və tədris metodları müzakirə olunacaq. Bundan əlavə, tədqiqatda Azərbaycan hökumətinin ali təhsil və tədqiqatların təşviqi üçün həyata keçirdiyi, təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı və Elmin İnkişafı üzrə Dövlət Proqramı kimi proqramlar nəzərdən keçiriləcək. Bundan başqa, məqalədə azərbaycanlı tələbə və mütəxəssislərin beynəlxalq arenada mövqeyi müzakirə olunacaq. Buraya Azərbaycan universitetlərinin beynəlxalq reytinginə yenidən baxılması, azərbaycanlı tələbələrin və ekspertlərin beynəlxalq müsabiqələrdə və konfranslarda tanınması, eləcə də bütün dünyada universitetlər və tədqiqat institutları ilə tərəfdaşlığın yaradılması

daxildir (Azarova, 2019). İş Azərbaycan təhsil sisteminin güclü tərəflərinin işıqlandırılması və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin ixtisaslarının və beynəlxalq arenada mövqelərinin daha da artırılması üçün hazırlana biləcək potensial sahələrin müəyyən edilməsi ilə başa çatacaq.

Bundan əlavə, tədqiqat Azərbaycanda təhsil sisteminin əmək bazarına təsirini araşdıracaq. Burada Azərbaycan məzunlarının həm daxili, həm də Beynəlxalq əmək bazarlarında məşğulluq imkanları, eləcə də təhsil sistemi ilə Azərbaycanda dekomunizasiya və innovativ inkişaf sənayelənmə arasındakı əlaqə təhlil ediləcək. Bundan əlavə, məqalədə oktyabr ayı üçün əmək bazarında ixtisaslı işçilərin hazırlanmasında peşə təhsili və peşə hazırlığının (PMO) rolu müzakirə ediləcəkdir. Tədqiqat həm ixtisaslı, həm də keyfiyyətli tədqiqat metodlarını əhatə edən qarışıq bir yanaşma tətbiq edəcəkdir. Kimya tədqiqatları Azərbaycan Statistika Komitəsi, Təhsil Nazirliyi və beynəlxalq məlumat bazaları kimi rəsmi mənbələrdən əldə edilən məlumatların təhlilini əhatə edəcək. Keyfiyyət araşdırması siyasətçilər, elm adamları, tələbələr və işəgötürənlər də daxil olmaqla əsas maraqlı tərəflərlə müsahibələri əhatə edəcəkdir. Bu araşdırmanın nəticələri Azərbaycanın təhsil sistemində və insan kapitalının inkişafına və iqtisadi artıma verdiyi töhfələrdən bəhs edəcək. Tədqiqat zamanı həmçinin Azərbaycanın siyasətçilərinə və təhsil müəssisələrinə rəqabətqabiliyyətli ekspertlərin ixtisaslarının və beynəlxalq arenada mövqelərinin daha da artırılması ilə bağlı təkliflər təqdim olunacaq. Nəticədə, Azərbaycanın təhsil sistemi son illərdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə və inkişafına məruz qalmış, ölkənin böyüməsinə və inkişafına əhəmiyyətli töhfə verən rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislər istehsal etmişdir. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda təhsil sisteminin hərtərəfli təhlilini aparmaq, onun güclü və zəif tərəflərini, əmək bazarına və iqtisadi artıma təsirini öyrənməkdir. Tədqiqatın insan kapitalının inkişafında və iqtisadi böyümədə təhsilin rolu ilə bağlı davam edən müzakirələrə töhfə verəcəyi və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təhsil sistemlərinin uğuruna töhfə verən amillər haqqında məlumat verəcəyi gözlənilir.

Araşdırmalara görə, hökumət peşə təhsili və təliminin inkişafı istiqamətində konkret addımlar atsa da, bu sahədə hələ çox görüləsi işlər var. “2016-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin kompleks təkamülünə dair Strateji Yol Xəritəsi”nin hazırlanmasında bilavasitə məsul qurum kimi Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılmasının hekayəsi təqdirəlayiqdir (Azerbaijan Ministry of Education, 2021). Belə ki, dünya qloballaşması, qlobal iqtisadi mühit, məhsuldarlığa tələblər və məşğulluq – bütün bu dörd qlobal tendensiya iqtisadi məhsuldarlıq amili olmaqla peşə təhsilinin əhəmiyyətini artırır.

Həyata keçirilən tədbirlərlə yanaşı, təhsil sahəsinin əsas prioritetlərindən biri olan peşə təhsili və təlimi sistemində konkret problemlərin təcili həlli çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə məzunların 40-60 faizi məhz peşə təhsili müəssisələrinə daxil olduğu halda, Azərbaycanda bu göstəricinin çox aşağı olması əhalinin bu təhsilə marağının hələ də az olduğunu göstərir (Javanshir & Atabay, 2020).

Belə ki, 2017-2018-ci illərdə Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərinə daxil olan məzunların sayı 36.428 nəfər olub (Guliyeva, 2017). Peşə təhsili və təlimi müəssisələrinə qəbul olunacaq məzunların proqnozlaşdırılan sayı dövlət sifarişi üzrə 11.600 nəfər, ödənişli əsaslarla isə 9.350 nəfər olmaqla ümumilikdə 20.950 nəfər olsa da, cəmi 11.017 nəfər “Asan – Peşə” elektron qəbul sistemində qeydiyyatdan keçib (Ministry of Economy of Azerbaijan, 2021). Onlardan 9.196 nəfəri peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olub (statistik rəqəmlərdə müəyyən anlaşılmazlıqlar olduğu üçün bəzi mənbələrdə bu rəqəm 11.684-dür) (Həyat, 2018).

Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda gənclərin yalnız 20 faizi peşə təhsilinə üstünlük verir (Mammadova, 2017). Onların bir hissəsi ali məktəblərə qəbul imtahanlarında uğur qazana bilməyənlərdir, yəni peşə təhsili gənclər üçün ikinci dərəcəli seçimdir.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, peşə təhsili sisteminin inkişafı üçün ən mühüm fəaliyyət və məsuliyyət yerli idarəetmə orqanlarına cavabdeh olanların və peşə təhsili sahəsində çalışanların üzərinə düşür.

Sorğular göstərir ki, yerli özünüidarəetmə orqanları bazar iqtisadiyyatı prinsipləri ilə tam uyğun deyil və işçilərin ixtisas səviyyəsi daha qənaətbəxş olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin ölkəmizdə peşə təhsili müəssisələrində çalışan 4000 nəfər arasında apardığı təhlillər də

belə qənaətə gəlməyə əsas verir. Belə ki, ölkəmizdə 30 yaşadək işçilər bu sistemdə 60%, 60 yaşlı işçilər isə 40% çalışır. Onlardan 2200 nəfəri ali, 1800 nəfəri orta ixtisas təhsilli, bəziləri isə hətta orta ixtisas təhsillidir (Bahramova and Hasanov, 2019).

Metod

Bu tədqiqatın metodologiyası həm kəmiyyət, həm də ixtisaslı tədqiqat metodlarını əhatə edən qarışıq bir yanaşmadır. Tədqiqat Azərbaycan Statistika Komitəsi və Təhsil Nazirliyinin rəsmi statistikasını, akademik ədəbiyyatı, beynəlxalq təşkilatların hesabatları və əsas maraqlı tərəflərlə müsahibələr daxil olmaqla müxtəlif məlumat mənbələrindən istifadə edir. Tədqiqat komponenti qeydiyyat dərəcələri, məzunların sayı və məşğulluq dərəcələri ilə bağlı statistik məlumatlar daxil olmaqla rəsmi mənbələrdən alınan məlumatların təhlilini əhatə edir. Məlumatlar dəyişənlər arasındakı meyilləri və əlaqələri müəyyənləşdirmək üçün reqressiya təhlili və dekomunizasiya statistikasını təhlil ediləcəkdir. Keyfiyyətli tədqiqat komponenti siyasətçilər, alimlər, tələbələr və işəgötürənlər daxil olmaqla əsas maraqlı tərəflərlə müsahibələri əhatə edir. Müsahibələr şəxsən və ya onlayn aparılacaq, səs yazıları və transkripsiyaları təhlil üçün əlçatan olacaq. Müsahibə zamanı toplanan məlumatlar ümumi mövzuları və nümunələri müəyyənləşdirmək üçün tematik analizdən istifadə edilərək təhlil ediləcəkdir. Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin təhsil və təlim sisteminin, eləcə də beynəlxalq arenadakı mövqelərinin hərtərəfli təhlilini təmin etmək üçün kimyəvi və ixtisaslı tədqiqat komponentlərinin nəticələri üçbucaqlanacaq. Tədqiqat zamanı həmçinin Azərbaycanın siyasətçilərinə və təhsil müəssisələrinə rəqabətqabiliyyətli ekspertlərin ixtisaslarının və beynəlxalq arenada mövqelərinin daha da artırılması ilə bağlı təkliflər təqdim olunacaq.

Nəticə

Məqalə Azərbaycanın təhsil sisteminin hərtərəfli təhlilinə, rəqabətə davamlı mütəxəssislərin hazırlanmasına və onların beynəlxalq arenadakı mövqeyinə dair məlumatları əks etdirir. Tədqiqatda son illərdə Azərbaycan təhsil sisteminin ali təhsil və tədqiqatlarına investisiya qoyuluşu, bütün dünyada universitetlər və tədqiqatlarla tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması, eləcə də azərbaycanlı tələbələrin və ekspertlərin beynəlxalq müsabiqələrdə və konfranslarda tanınması kimi hadisələr işıqlandırılıb. Nəticədə, tədris və öyrənmə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, əmək bazarının ehtiyaclarını ödəmək üçün tədris planlarının hazırlanması və məzunların iş imkanlarının artırılması üçün inkişaf etdirilməli olan sahələr müəyyənləşdirilmişdir.

Bu araşdırma Azərbaycanın təhsil müəssisələri, eləcə də təhsil sistemlərini təkmilləşdirmək istəyən digər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün mühüm nəticələrə malikdir. Tədqiqat ali təhsil və tədqiqat investisiyalarının, universitetlər və tədqiqat institutları ilə ortaqlığın, rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanmasının və iqtisadi artımın təşviqinin vacibliyini nümayiş etdirir, əmək bazarının və cəmiyyətin dəyişən ehtiyaclarını ödəmək üçün təhsil sisteminin davamlı qiymətləndirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu vurğulayır.

Beləliklə, Azərbaycanın təhsil sistemi son illər ərzində beynəlxalq arenada tanınmış rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislər hazırlayaraq böyük uğurlar qazanmışdır. Bununla birlikdə, inkişaf imkanları hələ də mövcuddur və təhsil sisteminin gələcəkdə ölkənin böyüməsinə və inkişafına töhfə verməsini təmin etmək üçün davamlı səy tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azarova K. (2019). Education policy in Azerbaijan: Challenges and Opportunities. *Journal of Educational Policy and Entrepreneurial Research*, 6(2), 63-72.
2. Azerbaijan Ministry of Education. (2021). Education system in Azerbaijan. Retrieved from <https://edu.gov.az/en/page/9/education-system-in-azerbaijan>.
3. Bahramova Z. & Hasanov F. (2019). Vocational education and training system in Azerbaijan: Challenges and prospects. *Journal of Education and Practice*, 10 (26), 13-20.
4. European Training Foundation. (2019). Azerbaijan: Key indicators on education, employment and training. Retrieved from <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2019->

06/Azerbaijan%20Key%20Indicators%20on%20Education%20Employment%20and%20Training%20_0.pdf.

5. Guliyeva F. (2017). Education in Azerbaijan: An overview. *Central Asia and the Caucasus*, 18(1), 22-32.
6. Guliyeva F. & Akhmedov R. (2019). Enhancing education quality in Azerbaijan. *Prospects*, 49, 63-76.
7. Heyat F. (2018). Vocational education and training in Azerbaijan: Current situation and challenges. *Journal of Education and Practice*, 9(29), 96-102.
8. Javanshir H. & Atabay M. (2020). Developing higher education in Azerbaijan: Progress, challenges and prospects. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 12(2), 228-242.
9. Mamadova R. (2017). The development of higher education in Azerbaijan: Achievements and challenges. *Higher Education for the Future*, 4(2), 198-214.
10. Ministry of Economy of Azerbaijan. (2021). Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development. Retrieved from <https://www.economy.gov.az/uploads/page/14/afc413d67d8b7c31baee2ef7352e1df3.pdf>.

SUMMARY

**Narmin Ahmadova, Elvin Muradzade
Dinara Islamova, Aysu Abbaszadeh**

AZERBAIJAN EDUCATION SYSTEM: COMPETITIVE SPECIALISTS PREPARATION AND POSITION IN THE INTERNATIONAL ARENA

Azerbaijan's education system is constantly evolving to train highly competitive professionals and earn prestigious positions in the international arena. Over the years, the country has invested heavily in the education system, as a result of which a modern educational infrastructure has been developed and innovative learning methods have been introduced. Azerbaijan's education system has undergone significant changes since it gained independence in 1991. The country has made great efforts to modernize its education system in order to train competitive professionals who can compete in the international arena. The purpose of this article is to study Azerbaijan's educational system and to analyze the training of competent professionals and their positions in the international arena. This article examines the structure and reforms of the education system in Azerbaijan, including issues relating to the training of competitive specialists, including curriculum, teaching methods, and research opportunities in Azerbaijani. The study also discusses the measures the government has taken to promote the development of science and technology and improve the quality of education. In addition, this article analyzes the situation of Azerbaijani experts in the international arena, including their participation in international conferences, participation in research projects, and cooperation with foreign organizations. The results of the participation of Azerbaijani students in international competitions and ratings are also taken into account.

As a result, it should be noted that the education system of Azerbaijan has made significant progress in the preparation of competent professionals who will be able to compete in the international arena. However, there are still opportunities for development, especially in the fields of teacher training, curriculum development, and research opportunities. The government should continue to invest in education and promote international cooperation to strengthen the position of Azerbaijani experts in the world community.

Key words: *Education, Azerbaijan, Specialists, International, Competitiveness.*

РЕЗЮМЕ

Нармин Ахмедова, Эльвин Мурадзаде,
Динара Исламова, Айсу Аббасзаде

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА АЗЕРБАЙДЖАНА: ПОДГОТОВКА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ И ЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ НА
МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ**

Образовательная система Азербайджана постоянно развивается для подготовки высококонкурентных специалистов и завоевания престижных позиций на международной арене. На протяжении многих лет страна интенсивно инвестировала в систему образования, в результате чего была разработана современная образовательная инфраструктура и внедрены инновационные методы обучения. Образовательная система Азербайджана претерпела значительные изменения после обретения независимости в 1991 году. Страна приложила большие усилия для модернизации своей системы образования с целью подготовки конкурентных специалистов, способных конкурировать на международной арене. Целью этой статьи является изучение системы образования Азербайджана и анализ подготовки конкурентных специалистов и их позиций на международной арене. Эта статья исследует структуру и реформы системы образования в Азербайджане, в том числе вопросы, связанные с подготовкой конкурентных специалистов, включая учебную программу, методы обучения и исследовательские возможности. Исследование также обсуждает меры, принятые правительством для стимулирования развития науки и технологий и повышения качества образования. Кроме того, в этой статье анализируется состояние азербайджанских специалистов на международной арене, в том числе их участие в международных конференциях, участие в исследовательских проектах и сотрудничество с иностранными организациями. Результаты участия азербайджанских студентов в международных конкурсах и рейтингах также учитываются.

В результате следует отметить, что образовательная система Азербайджана добилась значительного прогресса в подготовке конкурентных профессионалов, способных конкурировать на международной арене. Тем не менее, все еще есть возможности для развития, особенно в области обучения учителей, разработки учебных планов и исследовательских возможностей. Правительство должно продолжать инвестировать в образование и поощрять международное сотрудничество для укрепления позиций азербайджанских специалистов в мировом обществе.

Ключевые слова: Образование, Азербайджан, Специалисты, Международная, Конкурентоспособность.

GÜNAY ŞİRƏLİYEVƏ
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

ASİM YADİGAR YARADICILIĞINDA HEYDƏR ƏLİYEV OBRAZI

XX əsrin görkəmli dünya siyasətçiləri arasında təkrarsız yeri olan Heydər Əliyev xalqımızın yaddaşında və qəlbində əbədi iz salmışdır. Bu səbəbdəndir ki, Heydər Əliyevin tarixi obrazına ulu öndərin hələ sağlığından başlayaraq bədii ədəbiyyatda müraciət etmiş, şairlər, yazıçılar, publisistlər, dramaturqlar, ədiblər xalqın mütəfəkkir rəhbərinin, Ümummilli liderinin, xilaskarının, dahi şəxsiyyət və insanın ölməz bədii obrazını yaratmağa çalışmışlar. Nəticədə, gözəl əsərlər yazılmış, ulu öndərimizin həyat yolu bədii əsərlərin dili ilə bizə təqdim edilmişdir.

Öz əsərlərində Heydər Əliyev obrazını yaradan yazarlardan biri də Asim Yadigaradır. Asim Yadigar bir şair kimi Heydər Əliyevin obrazını yaradarkən onu müstəqil Azərbaycanın memarı, qurucusu kimi tərənnüm edir. Şair şeirlərində Ümummilli liderin ağır, çətin zamanlarda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından söhbət açır. Heydər Əliyevin ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı böyük bir missiyanı-Azərbaycanı bələklərdən qurtarmaq missiyasını öz üzərinə götürməsi ilə səciyyələnir. Bütün bu kimi məsələlər şairin ulu öndərə həsr etdiyi şeirlərində öz əksini tapır.

Məqalədə Asim Yadigarın yaradıcılığının ana xəttini təşkil edən ulu öndər obrazından söz açılır.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Asim Yadigar, Xilaskar, dahi şəxsiyyət, bədii obraz*

Ulu öndər, Azərbaycan xalqının xilaskarı, dahi şəxsiyyət və böyük insan, XX əsrin görkəmli dünya siyasətçiləri arasında təkrarsız yeri olan Heydər Əliyevin tarixi obrazı xalqımızın yaddaşında və qəlbində əbədi iz salmışdır. Heydər Əliyevin tarixi obrazına ulu öndərin hələ sağlığından başlayaraq bədii ədəbiyyatda müraciət etmiş, şairlər, yazıçılar, publisistlər, dramaturqlar, ədiblər xalqın mütəfəkkir rəhbərinin, ümummilli liderinin, xilaskarının, dahi şəxsiyyət və insanın ölməz bədii obrazını yaratmağa çalışmışlar.

Bu mənada Naxçıvan torpağının yetirmələri də öz əsərlərində ulu öndərin obrazını yaratmağa çalışmış və buna nail ola bilməmişlər. Nəticədə, gözəl əsərlər yazılmış, ulu öndərimizin həyat yolu bədii əsərlərin dili ilə bizə təqdim edilmişdir.

Asim Yadigar bir şair kimi Heydər Əliyevin obrazını yaradarkən onu müstəqil Azərbaycanın memarı, qurucusu kimi tərənnüm edir. Yurdundakı ən möhtəşəm sarayları, binaları o, yaradıb deyir. Ona görə də heykəltəraşdan xahiş edir ki, ulu öndərin adına, əməlinə yaraşan möhtəşəm bir heykəl ucaltsın:

Heykəltəraş qardaşım, bir nurlu heykəl yarat,
Heydərimin adına yaraşan heykəl olsun.
O, heykəltək ucaldı anam Azərbaycanı,
Qoy, sənın yaratdığı ondan da gözəl olsun! (2, s.240).

Ulu öndər Azərbaycanın sabahına daha nikbin baxırdı. Bu mənada şair Asim Yadigar da Vətənin-Azərbaycanın sabahına daha böyük ümidlə, inamla baxmaqla yanaşı, həm də onun yüksəlişini poetik bir dillə tərənnüm etməkdən yorulmur. Ulu öndərin məşhur bir sözü vardı: “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!”. Bu ifadə şairin bir şeirinin yaranmasına səbəb olub. Şair bu şeirində yurda, vətənə sevgisini böyük ilhamla tərənnüm edir:

Nə baxırsan bu yurda qərib kimi, yad kimi,
Sev, övladım, bu yurdu sən də bir övlad kimi.
İki əlin çiyinə ensin cüt qanad kimi,
Bu sözü mən deyirəm, sən də eşit, sən də bax

“Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq!”(7, s.5)

Şair bir həqiqəti də açıq söyləyir ki, Azərbaycan öz azadlığına, müstəqilliyinə qovuşana qədər zamanın ağır sınaqlarından keçib. Sapları özümüzdən olan nankorlar vətənin azadlıq arzularını qınında boğmağa çalışsalar da Azərbaycan bu imtahandan da şərəflə, üzüağ çıxıb:

Qardaş silah qaldırıb vaxt olub qardaş üstə,
Bir-bir qoyub təzədən düşən daşı daş üstə.
Ədaləti bayraq tək qaldırıb başı üstə,
Qoruyub ədaləti, qoruyub haqqı ancaq
“Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq!” (7, s.5).

Şair böyük ümidlə, inamla Azərbaycanın sabahına baxır. Belə düşünür ki, yurdun azadlığı, müstəqilliyi uğrunda torpağın hər bir övladı əsl vətəndaşlıq qeyrəti göstərməlidir. Azadlığı əldə etmək asandır, ancaq onu qoruyub saxlamaq isə olduqca çətindir.

Görkəmli akademik İsa Həbibbəyli “Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr” kitabında ulu öndər Heydər Əliyevi azərbaycançılıq ideologiyasının banisi kimi dəyərləndirərək yazır: “Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq ölkəmizdə azərbaycançılıq ideyasını dövlətin siyasi ideologiyası səviyyəsinə qaldırmışdır. Azərbaycan və azərbaycançılıq anlayışları qədim tarixə malik olsalar da, uzun əsrlər boyu yalnız coğrafi yer adı kimi işlədilmiş, son yüzillikdən bir qədər artıq dövrdə həm də milli ideya olaraq formalaşmışdır. Azərbaycançılığın dövlət siyasətində milli ideologiyaya çevrilməsi, müstəqil dövlət quruculuğu ilə əlaqələndirilməsi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqımız qarşısındakı böyük tarixi xidmətlərindən biridir” (5, s.24).

Məhz şair Asim Yadigarın ən gözəl əsərlərindən biri olan “Bir bayraq altında...” şeiri də bu ideologiyanın təntənəsinə həsr olunub. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında ulu öndər Heydər Əliyevin nitqini dinləyən şair elə həmin gün-yəni 2001-ci il noyabr ayının 9-da bu şeiri yazıb. Şeirdə ulu öndərin Dünya azərbaycanlılarına xitabı şeirin əsas leytmotivini təşkil edib. “Ulduz kimi dünyaya səpələnmiş milləti bir bayrağın altına yığan” Ümummilli lider Heydər Əliyevi salon gur alqışlarla qarşılayır:

Alqışların səmindən çilçıraqlar titrəyir,
Ürəklərin sevgisi çaylar tək aşır daşır.
Dünyanın hər yerindən bir Vətənə gələnələr,
Burda doğmalar kimi daha da doğmalaşır.

Bir millətin adından danışır gur səsiylə,
Danışır məmləkətə, millətə rəhbər kimi,
Danışır Vətəninə, torpağını qoruyan
Həm Ali Baş Komandan, həm də bir rəhbər kimi (1, s.33).

Şair əsas diqqətini Heydər Əliyevin çıxışı üzərində qurub. Sükut içərisində Ümummilli lideri dinləyən insanlara-soydaşlarımıza Heydər Əliyev hansı həqiqətləri söyləyir, onlara nəyi təlqin edir. Heydər Əliyevi böyük maraq içərisində dinləyən insanlara ulu öndər ilk növbədə xalqımızın taleyini kitab kimi vərəqləyir, Azərbaycan naminə onlara bu gün birləşməyi tövsiyə edir, ağırlarımızı, acılarımızı, dərdlərimizi onlara söyləyir:

Dalğa-dalğa qabaran Qarabağ dərdimiz var,
Bu bələdan əl-ələ verərək çıxmalıyıq.
Yurdumuzu talayan yağların başında,
Bomba tək partlamalı, şimşəktək çaxmalıyıq.
Ağrılı, göynərtili bu yurd hamımızındır,
Biz Vətənə oğuluq, Vətən bizə anadır.

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

**“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda
I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI**

Qəlbimizin ən böyük, ən möhtəşəm sevgisi,
Bir ünvana tuşlaşıb, bu gün bir ünvanadır (1, s.34).

Ulu öndər “bu salon hamımız üçün bir güzgüdür”-deyir. Gəlin bu güzgüdə elimizi görək, bu gün bir-birimizi yaxşı anladığımız üçün dilimizi görək, onu sevak, qoruyaq.

Akademik İsmayıl Hacıyevin dediyi kimi: “Ümummillə lider Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında “Azərbaycançılıq”ın əsasını qoydu, soydaşlarımıza əbədi-tarixi nəsihətini, tövsiyə və vəsiyyətini söylədi. Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşları kimi istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı-azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir... xalqımıza mənsub olan adət-ənənələrdir” (4, s.109).

Bu Vətən Vətənimiz, bu torpaq torpağımız,
Bu yurd öz yurdumuzdur, bu el öz elimizdir.
Üçrəngli bayrağımız bizim birlik rəmzimiz,
Bizi qovuşduran dil öz şirin dilimizdir.

Bu yurdun sabahına boylanın, baxın bir an,
Sabahı daha nurlu, gur işıqlı görünür.
Bu gün Azərbaycanın sərhədi daha böyük,
Salonları daha da yaraşlıq görünür (1, s.35).

Şair bu şeirində əsasən ümummillə liderin sözlərinə üstünlük verməklə onun hər bir sözünü Dünya azərbaycanlılarının yaddaşına yazmaq istəyir. Və bir həqiqəti vurğulayır ki, vətəni sevmək, qorumaq harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcu olmalıdır:

Sevin bu məmləkəti ananı sevən kimi,
O da sizə açıbdır qucağını anatək.
Müstəqil Vətənimiz, azad torpağımız var,
Bu Vətənin eşqiylə vursun, döyünsün ürək.

Qoy Vətənin yolunda məşəl olsun ürəklər,
Yolumuzda nə zülmət, nə boran, nə qar olsun.
Mən də bir oğul kimi, mən də bir övlad kimi,
Uca səslə deyirəm: - Azərbaycan var olsun,
Azərbaycan var olsun! (1, s.35).

Asim Yadigarın “Bir nurlu heykəl yarat”, “Bir bayraq altında”, “Dədə Heydərim mənim”, “Gəldi, ulu Heydərin İlham dühası gəldi”, “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!” və başqa şeirlərində bir şair kimi onun ümummillə liderə sonsuz sevgisini açıq-aydın şəkildə görmək olur.

“Heydər zirvəsi” şeirində şair ulu öndəri ən uca zirvə kimi görür. “Hər dahi bir zirvədir-əməli, işi boyda” –deyərək Heydər zirvəsi ilə xalqın fəxr etməsini böyük qürur hissi ilə söyləyir:

Min-min zirvə içində Heydər zirvəsi də var –
Zirvələrin alisi, zirvələrinucası.
O zirvəylə fəxr edir, o zirvəylə öyünür,
Xalqının hər uşağı, hər cavanı, qocası.

Çox şimşəklər çaxsa da, o zirvənin başında,
Yenə də əzəmətlə dayanıb o, durub o.
Ən çətin sınaqlardan, tufanlardan qoruyub,

Azərbaycan adında bir məmləkət qurub o. (1, s.36).

Şair haqlı olaraq o dahinin adıyla “okeanlar adlayıb, sədləri yara bilirik”- deyir. Böyük iftixar hissi ilə qeyd edir ki, ulu öndərin adıyla bu gün “dünyanı dolaşırıq”:

Hər dahi bir zirvədir əməli, işi boyda.

Anam Azərbaycanın Heydər tək zirvəsi var.

Min-min zirvə içində ən uca zirvəm odur,

Xalqım da o zirvəylə fəxr eyləyər, ucalar. (1,s.36).

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi Ünbülbanu Musayeva “Asim Yadigarın yaradıcılığında Heydər Əliyev obrazı” adlı məqaləsində yazır: “Ümummillə liderimizə xalqın sonsuz sevgisini, rəhbərə olan sonsuz inamını və etibarını sevərək qələmə alan şair Asim Yadigarın taleyi elə gətirib ki, o, ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin Naxçıvan dövrünün canlı şahidi, görülən işlərin müşahidəçisi, efişdə təbliğatçısı oldu. Ona görə şair ən çox eşitdiklərini deyil, canlı şahid olduğu hadisələri qələmə alır. Dahi insanın Naxçıvan dövrünü tərənnüm edən şair Asim Yadigar “Heydər zirvəsi” adlı silsilə şeirlərində “bir nurlu heykəl yarat”, “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq”, “Azərbaycan bayrağına”, “Bir bayraq altında”, “Heydər zirvəsi”, “Gəldi, ulu Heydər İlah dühəsi gəldi”, “Dədə Heydərim mənəm”, “Vətən oğlu”, “Döyüş əmri ver mənə” və sairə şeirləri bu gün Naxçıvan ədəbi mühitində siyasi lirikamızın gözəl nümunələrindəndir. Xalqın rəhbərə olan sevgisi bir şair dünyasının yaradıcılıq mənbəyindən qidalanan və bəhrələnən poeziya çələngidir. Bu çələng isə gözəlliyini Naxçıvanın əsrarəngiz təbiətindən almışdır. Şair xalqın rəhbərə olan sevgisini və ehtiramını qələmə alarkən heç bir bayağılığa yol verməmiş, gördüklərini tərənnüm etmişdir” (3, s.12).

“Dədə Heydərim mənəm” adlı şeirində isə şair ümummillə liderin ağır, çətin zamanlarda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından söhbət açır. Heydər Əliyevin ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı böyük bir missiyanı-Azərbaycanı bələlərdən qurtarmaq missiyasını öz üzərinə götürməsi ilə səciyyələnilir:

Sən yurduma ən ağır,
çətin zamanda gəldin,
Xalqın oda-alova
düşüb yananda gəldin,
Ümidsizlik zəlitək
qanlar soranda gəldin,
Ulu öndərim mənəm,
Dədə Heydərim mənəm!

Parçaladın, dağıtdın
qatı zülməti, sağ ol!
Oyandırdın damarda
yatan qeyrəti, sağ ol!
İşıqlığa çıxardın
xalqı, milləti, sağ ol!
Ulu öndərim mənəm,
Dədə Heydərim mənəm! (6, s.4).

Heydər Əliyev elə böyük insan, elə dahi şəxsiyyətdir ki, belə tarixi şəxsiyyətlər dünyaya az-az gəlir. Hər xalqın bəxtinə, taleyinə belə müdrik siyasətçi, uzaqgörən dövlət xadimi düşür. Ona görə də şair şeirində Heydər Əliyevin adını Azərbaycanla eyniləşdirir. Harada Heydər Əliyevin adı varsa, demək orada Azərbaycan var, harada Azərbaycan deyilsə, demək orada mütləq Heydər Əliyev anılır, yada düşür:

Anam Azərbaycanla
qoşadır adın sənin

Günəş kimi nurlusan-
sönməzdir odun sənin.
Vətən olub həmişə
qolun-qanadın sənin,
Ulu öndərim mənim,
Dədə Heydərim mənim!

Oxtək iti sözlərin
qayadan, daşdan keçər,
Keçilməz sədlər yarar,
oddan, atəşdən keçər,
Milyon-milyon oğul var
yolunda başdan keçər,
Ulu öndərim mənim,
Dədə Heydərim mənim! (6, s.4)

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin möhkəmlənməsində müstəsna xidmətlər göstərən dahi şəxsiyyət idi. Onun adı tarixə qızıl hərflərlə yazılıb. Bəlkə də buna görədir ki, Heydər Əliyev şair və yazıçıların ilham mənbəyi olub. Ulu öndərə həsr edilən hər bir əsər bu dahi insanın fəaliyyətinə چراق tutur, onu xalqa daha da tanıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Asim Yadigar. Seçilmiş əsərləri. I cild, Naxçıvan, Əcəmi, 2016, 360 s.
2. Zamana şöhrətdir sənin qüdrətin.(Almanax). Bakı, Təknur, 2018, 560 s.
3. Ünbülbanu Musayeva. Asim Yadigarın yaradıcılığında Heydər Əliyev obrazı. Ədalət, 15 iyun 2018, №107 (5337).
4. İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə. Naxçıvan, Əcəmi, 2013, 296 s.
5. İsa Həbibbəyli. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan, Əcəmi, 2013, 272 s.
6. Asim Yadigar. “Günəş kimi nurlusan”. Şərq qapısı, 14 iyun 2013, №109 (20.763)
7. Asim Yadigar. Şeyrlər. Şərq qapısı, 16 mart 2005, №50 (17.726).

SUMMARY

Gunay Shiraliyeva

PORTRAIT OF HAYDER ALIYEV CREATED BY ASIM YADIGAR

Heydar Aliyev, who has a unique place among the prominent world politicians of the 20th century, left an eternal mark in the memory and hearts of our people. This is why the historical image of Heydar Aliyev has been addressed by fiction since the time of his lifetime, poets, writers, publicists, dramatists, writers tried to create an immortal artistic image of the nation's thinking leader, national leader, savior, genius and human being. As a result, beautiful works were written, the life path of our great leader was presented to us in the language of artistic works.

Asim Yadigar is one of the writers who created the image of Heydar Aliyev in his works. While creating the image of Heydar Aliyev as a poet, Asim Yadigar glorifies him as the architect and founder of independent Azerbaijan. In his poems, the poet talks about the return of the national leader to political power for the second time in difficult and difficult times. Heydar Aliyev's return to political power for the second time is characterized by taking on a great mission – the mission of saving Azerbaijan from troubles. All such issues are reflected in the poet's poems dedicated to the great leader. The article talks about the image of a great leader, which forms the main line of Asim Yadigar's creativity.

Key words: *Heydar Aliyev, Asim Yadigar, Savior, genius, artistic image*

РЕЗЮМЕ

Гюнай Ширалиева

ПОРТРЕТ ГАЙДЕРА АЛИЕВА, СОЗДАННЫЙ АСИМОМ ЯДИГАРОМ

Гейдар Алиев, занимающий уникальное место среди видных мировых политиков XX века, оставил вечный след в памяти и сердцах нашего народа. Именно поэтому к историческому образу Гейдара Алиева со времени его жизни обращалась художественная литература, поэты, писатели, публицисты, драматурги, писатели пытались создать бессмертный художественный образ мыслящего вождя нации, общенационального лидера, спасителя, гения и человек. В результате были написаны прекрасные произведения, жизненный путь нашего великого лидера был представлен нам языком художественных произведений.

Асим Ядигар – один из писателей, создавших в своих произведениях образ Гейдара Алиева. Создавая образ Гейдара Алиева как поэта, Асим Ядигар прославляет его как архитектора и основателя независимого Азербайджана. В своих стихах поэт говорит о возвращении национального лидера к политической власти во второй раз в трудные и трудные времена. Возвращение Гейдара Алиева к политической власти во второй раз характеризуется взятием на себя великой миссии - миссии спасения Азербайджана от бед. Все эти вопросы отражены в стихах поэта, посвященных великому вождю.

В статье говорится об образе великого лидера, который составляет основную линию творчества Асима Ядигара.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Асим Ядигар, Спаситель, гений, художественный образ.

AYTƏN MƏMMƏDOVA

aytan.n.m@mail.ru

“Naxçıvan” Universiteti

İNKLÜZİV CƏMIYYƏT VƏ İNKLÜZİV TƏHSİL

İnküziv təhsil sağlam və sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin birgə şəkildə ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb olunmasıdır. İnküziv təhsilin əsas məqsədi xüsusi pedaqoji-psixoloji üsullarla sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsinə nail olmaq, onların cəmiyyətə inteqrasiya və sosiallaşmasına yardım etmək və cəmiyyətin bərabərhüquqlu vətəndaşına çevirməkdir. Yəni inküziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yalnız təhsil hüquqlarını dəstəkləməklə bitmir. Bu təhsil uşaqlara dostluq, başqaları ilə münasibət qurmaq, akademik, sosial və davranış bacarıqlarının formalaşması, gələcək mühitə qoşulmaq, cəmiyyətin yararlı üzvü olmaq imkanları, gələcək həyatlarına müstəqil davam etmək bacarıqları verir. Məqalədə inküziv cəmiyyət quruculuğunda təhsilin, xüsusilə inküziv təhsilin rolundan bəhs olunmuşdur.

Məqalədə inküziviya və uşaqların təhsil hüququndan, bu sahədə dünyada və ölkəmizdə aparılan dövlət siyasətindən, görülən tədbirlərdən bəhs edilmiş, inküziv cəmiyyətin inkişaf etdirilməsində inküziv təhsilin iqtisadi, sosial, hüquqi baxımdan böyük əhəmiyyəti ön plana çəkilməmişdir. İnküziviya hər kəsin keyfiyyətli təhsillə təmin edilməsidir. Pedaqoji optimizm, diferensiaslaşdırma, fərdi yanaşma, erkən pedaqoji yardım, sosial adaptasiyaedici və xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi kimi prinsiplərin tələb və şərtlərinə əməl etməklə inküziviya prosesini uğurlu şəkildə qurmaq və inküziv təhsildə arzu olunan nəticəni almaq mümkündür.

Sağlamlıq imkanı məhdud uşaqlar həm ətraf mühit, həm də fərdi maneələrlə rastlaşırlar ki, bu maneələr də bir-birinə bağlıdır və birləşərək digərlərinin yaranmasına səbəb olur. İnküziv təhsil zamanı qarşıya çıxan maneələr araşdırılmış, tədqiq edilərək sistemləşdirilmişdir və aradan qaldırılması yollarından bəhs edilmişdir.

***Açar sözlər:** inküziviya, inküziv təhsil, cəmiyyət, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaq, təhsil hüququ.*

Giriş

Bu gün humanist pedaqogikanın məqsədi inküziv cəmiyyət yaratmaqdır. İndi yalnız ölkəmizdə deyil, bütün dünyada əksəriyyət qəbul edir ki, fərqləndirici xüsusiyyətindən asılı olmayaraq hər kəs cəmiyyətdə, eyni bir mühitdə dinc yaşamalı, bir məktəbdə təhsil almalıdırlar. Lakin müşahidələr göstərir ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə qarşı mövcud yanaşmanın aradan qaldırılması, onların da cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü olmasının hamı tərəfindən qəbul olunması elə də asan deyil. Çünki bu uşaqlar bəzən ailələrinin yanlış düşüncələri səbəbindən və ya utandıqlarından cəmiyyətdən təcrid edilir, yaxud cəmiyyətdə onlara xəstə, köməyə ehtiyacı olan insan kimi münasibət göstərilir. Bəzi hallarda isə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda çox zaman düzgün olmayan davranışlar müşahidə olunur ki, bu da onların dostları və sosial əhatəsi tərəfindən qəbul olunmur, müəyyən haqsızlıqlara, bir növ itələnmələrə məruz qalırlar və nəticədə özlərinə inamları sarsılır. Bu cür rəftarlarla qarşılaşdığı zaman uşağın verəcəyi reaksiya, ilk növbədə ona doğma bildikləri tərəfindən sevgi və güvən duyğusunun yetəri qədər olub olmaması ilə əlaqədardır. Məlumdur ki, sevildiyini hiss etməyən, gözlədiyi yaxınlığı və münasibəti görməyən, onu başqa uşaqlarla müqayisə edən insanların arasında böyüyən uşaq daim özünü dəyərsiz hiss edəcək. Yalnız olduğu mühitdə yetəri qədər sevilən və qiymətləndirilən uşaq ətrafdan gələn mənfi təsirlərin öhdəsindən qısa müddətdə gələ bilər.

I. İnküziviya və təhsil hüququ

Uşağın sosiallaşmasının birinci şərti ona sevildiyini hiss etdirməkdir. Yalnız sevgi ilə böyüyən uşaq cəmiyyətə inteqrasiya olunub, düzgün sosial mövqe seçə bilər. Sosial inteqrasiyanın və həyatda özünüdəstəkləmənin vacib şərtlərindən biri isə təhsildir.

İnküziviya hər kəsin keyfiyyətli təhsillə təmin edilməsidir. Hər bir kəsin, bütün uşaqların,

gənclərin, böyüklərin təhsil alma hüququ var və bu “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyada (1989), “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyada (2008) əks olunmuşdur. Həmçinin YUNESKO-nun Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsi (1990), YUNESKO-nun Salamanka Bəyannaməsi və Fəaliyyət Çərçivəsi (1994) və Dakar Fəaliyyət Çərçivəsi (2000) kimi beynəlxalq bəyannamələrdə də insanların təhsil hüququ ön plana çəkilmişdir.

Müstəqil dövlətimiz Azərbaycan Respublikasında da xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinə xüsusi diqqət yetirir.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununun 5.2 maddəsində qeyd olunur: Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrışdırılmağa yol verilməsinə təminat verir (“Təhsil Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2010).

Təhsil strategiyasının dördüncü strateji istiqaməti isə istedadlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil və inkişaf mərkəzlərinin və komplekslərinin qurulması, kampusların yaradılması kimi tədbirləri ehtiva edir.

Bu baxımdan 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” qanun, 2005-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005-2009-cu illər)”, 2017-ci ildə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Inklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində sağlam uşaqlarla birgə təhsil almasıdır. Bəzi ölkələrdə inklüziv təhsil hələ də əlilliyi olan uşaqlara ümumi təhsil ocaqlarında xidmət göstərilməsi yanaşması kimi qəbul edilsə də, bu yanlış yanaşmadır. Inklüziv təhsil sağlam və sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin birgə şəkildə ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb olunmasıdır. Məqsəd isə uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların dərslər prosesində digər həmyaşıdları ilə birgə iştirakını, onların arasında bir-birinə qarşı anlaşma və hörmət hissinin inkişafını təmin etməkdir. Bu cür təhsil alan uşaqlar öz yoldaşlarının nailiyyətlərini təkrarlamağa çalışır, onlar kimi hərəkət etməyə, danışmağa, fəaliyyət göstərməyə can atırlar.

Inklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yalnız təhsil hüquqlarını dəstəkləməklə bitmir. Bu təhsil uşaqlara dostluq, başqaları ilə münasibət qurmaq, akademik, sosial və davranış bacarıqlarının formalaşması, gələcək mühitə qoşulmaq, cəmiyyətin yararlı üzvü olmaq imkanları, gələcək həyatlarına müstəqil davam etmək bacarıqları verir. Unutmamalıyıq ki, fərdi hazırlıqda qazanılanı kollektiv hazırlıqda da əldə etmək olur. Ancaq insan kollektiv hazırlıqda öyrəndiklərinə fərdi hazırlıq zamanı nail ola bilmir. Uşaqlara insanlararası münasibətləri nə qədər izah etsək də, onlar danışdıqlarımızdan deyil, təcrübə əsasında öyrənirlər. Yəni biz uşaqlara akademik biliklər verə bilirik, ancaq o biliyi bacarığa çevirməyəndə, öz əhəmiyyətini itirir”. Xülasə, pedaqoji optimizm, diferensiallaşdırma, fərdi yanaşma, erkən pedaqoji yardım, sosial adaptasiyaedici və xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi kimi prinsiplərin tələb və şərtlərinə əməl etməklə inklüziv prosesini uğurlu şəkildə qurmaq və inklüziv təhsildə arzu olunan nəticəni almaq mümkündür.

II. Inklüziv təhsil zamanı qarşıya çıxan maneələr

Sağlamlıq imkanı məhdud uşaqlar həm ətraf mühit, həm də fərdi maneələrlə rastlaşırlar ki, bu maneələr də bir-birinə bağlıdır. Bu maneələr birləşərək digərlərinin yaranmasına səbəb olur (İnklüziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili, 2008, 8). Mühit maneələrinə erkən müdaxilə proqramlarının məhdud və ya əlçatan olmaması, müəllimlər, tədris-təlim heyəti tərəfindən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara digər şagirdlərlə fərqli münasibət göstərilməsini, tədris metodları və vəsaitlərin öyrənmək üçün əlverişli olmamasını, həmçinin qeyri-əlverişli sosial, iqtisadi və siyasi şərtləri misal göstərmək olar. Fərdi maneələrə isə zəif motivasiya, özünəinamın, sosial bacarıqların olmaması, sağlamlıq vəziyyəti və s. aid edilə bilər.

Bu məsələ, qeyd etdiyimiz kimi valideyn faktorudur. Lakin yalnız sağlamlıq imkanı məhdud olan uşaqların yox, eyni zamanda sinifdə təhsil alan digər uşaqların valideynləri də narazılıq edirlər. Valideynlərin bir qismi düşünür ki, müəllim sinifdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqla daha çox məşğul olmalıdır ki, bu da digər uşaqlara vaxt ayırmağa imkan vermir, nəticədə təhsilin keyfiyyəti

aşağı düşür. Müşahidələr göstərir ki, bu tamamilə yanlış düşüncədir. Bunu həll etməyin yeganə yolu isə cəmiyyətdə maarifləndirmə işləri aparmaq, bu düşüncə tərzini aradan qaldırmaqdır. Bu məqsədlə, cəmiyyətimizin bir üzvü kimi, ondan təcrid olunmadan, mənəvi və maddi ehtiyaclardan məhrum edilmədən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların normal həyata atılmaları üçün ilk öncə ailə və cəmiyyət arasında sağlam düşüncə formalaşdırılmalı və təbliğat aparılmalıdır. Sağlam düşüncəli cəmiyyətimiz fiziki və əqli məhdudluğu olan övladlarımızı elə dəyərləndirməlidirlər ki, onlar hansısa səbəbdən təcrid olunduqlarını hiss etməsinlər.

Digər məsələ isə müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində bacarıqlarının artırılmasıdır. Bəzən təcrübəsi kifayət qədər olmayan müəllimlər uğurlu nəticə əldə edə bilmədiyindən şikayətlənir və çox təəssüf ki, bunun səbəbini özündə deyil, uşaqlarda axtarır. Lakin sevindirici haldır ki, inklüziv siniflərdə tədris aparən müəllimlər arasında müasir tədris metodları ilə tədris aparən və uğurlu nəticələr əldə edənlər daha çoxdur. Inklüziv təhsilin olduğu məktəblər fərdi ehtiyaclara cavab verə biləcək təlim üsulları inkişaf etdirmək məcburiyyətindədirlər ki, bu da bütün şagirdlərin öyrənməsinə müsbət təsir edir. Başqa sözlə, inklüziv təhsil nəinki xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların, eyni zamanda sağlam uşaqların da öyrənməsi üçün səmərəlidir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, əlillik fərddə deyil, cəmiyyətdədir. Bu “əlilliyin sosial modeli” adlanır. Daha dəqiq desək, məhdudluqları şəxslərdə axtarmaq tibbi model, məhdudluqları ətraf mühitdə axtarmaq isə sosial model hesab olunur. Bir müəllim məhdudluqların məhz uşaqlardan qaynaqlandığını düşünürsə, əlilliyin tibbi modelinə istinad etmiş olur. Bunun əksinə, müəllim əlilliyi olan şagirdin inkişafında müsbət nəticəyə nail ola bilməməsinin səbəblərini araşdırır, effektivlik üçün yollar axtarırsa, o müəllim əlilliyin sosial modelinə istinad etmiş olur ki, bu zaman müsbət nəticə əldə etmək mümkündür (İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla işin aparılması, 2020, 37). Doğrudur, bu zaman müəllim sinifdə hər bir şagirdin fəaliyyətinə mane olan səbəbləri aradan qaldırılmalı olduğundan bu yanaşma daha çox enerji, emosional dayanıqlılıq tələb edir, ancaq fikrimizcə, bu daha mütərəqqi yanaşmadır.

İnklüziv təhsil zamanı müəllim korreksion pedaqogikanın əsas prinsiplərini nəzərə almalıdır. Bu prinsiplərə əsasən, o, uşağın ən zəif xəstə psixikasını qorumaq, tərbiyə müəssisəsinin bütün qayğısı, həyat təzi ilə uşağı həyəcədən kənar tutmalı, onlarda şən hisslər, xoş əhvali-ruhiyyə yaratmalı və ən əsası isə uşağa xəstə kimi baxıldığını hiss etdirməməlidir. Inklüziv təhsildə müəllim pedaqoji prosesi elə təşkil etməlidir ki, uşaqlar özlərinin qüsurluluğunu hiss etməsinlər, onlarda aqressivlik, küskünlük, təcrid olunma, ünsiyyətdən qaçma, özgüvənsizlik halları yaranmasın. Müəllim belə uşaqlara spesifik yanaşmalı, onları həvəsləndirməli, emosional-mənəvi dəstək olmalıdır.

Hər bir uşaqlarda yalnız özünün bildiyi fitri istedad olur, bir fəaliyyət sahəsi inkişaf edir. Lakin sağlamlıq imkanı məhdud olan uşağın qüsuru onda özgüvənsizlik yaradır, istedadının üzə çıxmasına mane olur. Bunu nəzərə alaraq, müəllimdən hansı uşaqla işləməsindən asılı olmayaraq humanizm, xeyirxahlıq, həssaslıq, tolerantlıq tələb olunur. O, bu uşaqların istedadının üzə çıxarılmasına köməklik edərək, həmçinin keçirilən tədbirlər və yarışlarda onların iştirakını təmin edərək özgüvənlərinin təmin olunmasına kömək etməli, özlərini cəmiyyətin layiqli bir üzvü kimi hiss etmələrinə və eyni zamanda, cəmiyyətin onları bərabərhüquqlu üzv kimi qəbul etdiyinə inandırılmalıdır.

Fikrimizcə, inklüziv cəmiyyət, inklüziv təhsil elə məhz inklüziv dəyərlərdən başlamalıdır. Cəmiyyətdə humanizm, qarşılıqlı anlayış, sevgi, mərhəmət kimi hisslər formalaşdırılmalıdır. Bu işdə isə cəmiyyətin hər bir üzvü, xüsusilə sosial işçilər və müəllimlər fəal iştirak etməlidir. Çünki bu bir şəxsin, bir ailənin yox, hamının işidir. Bu zaman bir məsələni də yadda saxlamalıyıq ki, inklüziv təhsil fasiləsiz təhsildir və digər təhsil pillələri kimi məktəbdən yox, ailədən başlayır, daha sonra məktəbəqədər təhsil müəssisələrində davam edir. Odur ki, inklüziv təhsil məktəbdən əvvəl, ilk olaraq, cəmiyyətdə başlamalı, mövcud olan maneələr aradan qaldırılmalıdır. Başqa sözlə, təhsil zamanı maneələr erkən müəyyən edilməli, bu maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlmiş müdaxilə tədbirləri görülməlidir. Tədris resursları, məktəbin infrastrukturunu, müəllimlərin və məktəb rəhbərliyinin prosesə hazırlığı təmin olunmalıdır. Bu şərtlər təmin olunduqdan sonra əminliklə demək olar ki, sağlamlıq imkanı məhdud olan şəxsin məktəbdə təhsil alması digər uşaqlara mənfi təsir göstərməyəcək.

Nəticə

İnklüziv cəmiyyətin inkişaf etdirilməsində inklüziv təhsil iqtisadi, sosial, hüquqi baxımdan

böyük əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi cəhətdən yanaşsaq, məlumdur ki, fərqli xüsusiyyətlərə malik şagirdlərin hər birinə aid məktəb və ya proqramların yaradılması çox vəsait tələb edir. İnküziv təhsil zamanı isə bütün şagirdlərə daha az xərclə keyfiyyətli təhsil şəraiti yaratmaq mümkündür. Sosial cəhətdən inküziv təhsil bütün üzvləri bərabərhüquqlu, daha ədalətli bir cəmiyyət formalaşmasına köməkçidir. Hüquqi cəhətdən isə irqi, sosial status, milli mənsubiyyət, din, cins və bacarıq kimi müxtəliflik, o cümlədən də cavab reaksiyası və davranışın nəticəsi olan təhsildəki təcrid olunma proseslərini aradan qaldırmaqdır. (Salamanka Bəyannaməsi, 1994). Bir sözlə, cəmiyyətin hər bir üzvü bilməlidir ki, inküziv təhsil bir seçim deyil, insan hüququdur.

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2010.
2. Salamanka Bəyannaməsi, YUNESCO, Salamanka, İspaniya, 1994.
3. İnküziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla işin aparılması. Bakı, 2020.
4. İnküziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili. Müxtəlifliyin dəstəklənməsi: İnküziv və öyrənmə üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti. Xüsusi kitabça 3, YUNESCO Banqkok Ofisi, Təhsil üzrə Asiya və Sakit Okean Regional Bürosu. “İdeal Print”, 2008.

SUMMARY

Aytan Mammadova

INCLUSIVE SOCIETY AND INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education is the joint education of healthy and disabled students in general education schools. The main goal of inclusive education is to achieve the acquisition of relevant knowledge, skills and habits by special pedagogical and psychological methods, to help them integrate and socialize into society, and to make them equal citizens of society. That is inclusive education does not end with supporting the educational rights of children with special needs. This education gives children the ability to make friendships, to build relationships with others, to develop academic, social and behavioral skills, to join the future environment, to become useful members of society, and to continue independently in their future lives. The article deals with the role of education, especially inclusive education, in building an inclusive society.

In the article, inclusion and children's right to education, the state policy conducted in this field in the world and in our country, the measures taken, and the economic, social, and legal importance of inclusive education in the development of an inclusive society were highlighted. Inclusion is the provision of quality education to all. By following the requirements and conditions of principles such as pedagogical optimism, differentiation, individual approach, early pedagogical assistance, the importance of social adaptation and special pedagogical guidance, it is possible to successfully establish the inclusion process and get the desired result in inclusive education.

Children with disabilities face both environmental and personal barriers that are interconnected and compounded. Obstacles encountered during inclusive education were investigated, confirmed and systematized, and the ways to overcome them were discussed.

Key words: *inclusion, inclusive education, society, a child with special needs, the right to education.*

РЕЗЮМЕ

Айтан Мамедова

**ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБЩЕСТВО И ИНКЛЮЗИВНОЕ
ОБРАЗОВАНИЕ**

Инклюзивное образование – это совместное обучение здоровых и инвалидов учащихся в общеобразовательных школах. Основная цель инклюзивного образования – добиться приобретения соответствующих знаний, умений и навыков специальными педагогическими и психологическими методами, помочь им интегрироваться и социализироваться в обществе, сделать их равноправными гражданами общества. То есть инклюзивное образование не заканчивается поддержкой образовательных прав детей с особыми потребностями. Это образование дает детям возможность заводить дружеские отношения, строить отношения с другими людьми, развивать академические, социальные и поведенческие навыки, вливаться в будущую среду, становиться полезными членами общества и самостоятельно продолжать свою будущую жизнь. В статье рассматривается роль образования, особенно инклюзивного образования, в построении инклюзивного общества.

В статье рассмотрены инклюзия и право детей на образование, государственная политика, проводимая в этой сфере в мире и в нашей стране, принимаемые меры, а также экономическое, социальное и правовое значение инклюзивного образования в развитии инклюзивного общества. Инклюзивность – это обеспечение качественного образования для всех. Соблюдая требования и условия таких принципов, как педагогический оптимизм, дифференциация, индивидуальный подход, ранняя педагогическая помощь, важность социальной адаптации и специального педагогического руководства, можно успешно наладить процесс инклюзии и получить желаемый результат в инклюзивном образовании.

Дети с инвалидностью сталкиваются как с экологическими, так и с личными барьерами, которые взаимосвязаны и усугубляются. Были исследованы, подтверждены и систематизированы препятствия, возникающие при инклюзивном образовании, обсуждены пути их преодоления.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, общество, ребенок с особыми потребностями, право на образование.

GÜLNARƏ QURBANOVA
gulnara.qurbanova@mdu.edu.az
GÜNEL BAXŞIYEVA
gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

DİSTANT TƏHSİLİN PRİORİTETLƏRİ

Bu gün texniki və texnoloji tərəqqi tədris prosesini məsafədə, pedaqoji ünsiyyətə əsaslanan, lakin müəllim və tələbələr arasında maksimum sayda məcburi kollektiv dərslərlə təşkil etməyə imkan verir. Beləliklə, təhsilin yeni forması -distant təhsil, bütün mövcud təhsil formalarının xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Pedaqoji ünsiyyət texnologiyasına görə distant təhsil qiyabi təhsil forması ilə, intensivlik baxımından əyani təhsillə isə üst-üstə düşür. Əgər əvvəllər ənənəvi təhsil sistemində müəllim mərkəzdə dayanırdısa, lakin indi informasiyalaşdırma şəraitində bu yer daha çox, müstəqil olaraq müxtəlif mənbələrdən bilik əldə etmək tələbəyə məxsusdur.

Açar sözlər: tədris prosesi, informasiya, təhsil, distant, texnologiya

Giriş. Bir müddət əvvəl distant təhsil mürəkkəb və anlaşılmaz proses hesab olunurdu. Ancaq bu gün bütün təhsil sahələrində - məsələn, məktəb və ali təhsil sistemində, şirkətlərdə kadrların hazırlanmasında fəal şəkildə istifadə olunur. Onlayn öyrənmə prosesi hələ də uzaq məsafədə olan müəllim və şagird işi kimi başa düşülür. Əslində bu anlayış daha geniş anlayışdır. Distant təhsil texnologiyaları təhsil prosesini məsafədən təmin edən ən son informasiya metodlarının və inkişaf formalarının məcmusudur. Məsafə artıq canlı ünsiyyət, qarşılıqlı əlaqə və praktik təcrübəyə mane ola bilməz. Təhsil baxımından e-təhsil bizə müxtəlif seçim imkanı verir: real vaxt rejimində vebinarlarda iştirak etmək, çata yazmaq və mühazirəçiyə suallar vermək (sinxron formatda) və ya boş vaxtda qeydə alınmış və hazırlanmış dərslərə baxmaq (asinxron formatda). Lakin belə imkanlar həmişə əlçatan olmur. (Кириллова 2000, 39).

Distant təhsildə ilk addımlar və mərhələlər 19-cu əsrin əvvəllərində İngiltərədə atıldı. Stenoqrafiya müəllimi tədris materiallarını məktubla göndərir və poçtla imtahan nəticələrini qəbul edirdi. Demək olar ki, eyni vaxtda Avropa və Amerikanın ali təhsil müəssisələrində "müxbir təhsili" tətbiq olunmağa başlandı. İdeya məşhur idi, çünki o, müxtəlif dirlərə, millətlərə və sosial statusa malik insanlara təhsilə əlçatanlıq qazandırdı. XX əsrdə poçtun radio və televiziya kimi layiqli rəqibləri yarandı. Hər kəs müzakirələrə, mühazirələrə qulaq asa və tapşırıqlar ala, daha sonra isə televizorda təlim kurslarına baxa bilərdi. (Домрачев 1994, 19). Öyrənmə prosesini interaktiv və ikitərəfli edən World Wide Web-in yaranması ilə hər şey dəyişdi. Bu gün distant təhsil artıq köməkçi deyil. İnternetdə yerləşdirilən video dərslər artıq insanlar üçün o qədər də cəlbədicidir. Yeni onlayn kurslar, əksər hallarda, rəy, nəticələrin təhlili və təlim proqramının effektivliyinin yoxlanılması olmadan keçmir. Distant texnologiyalar təkcə məktəb və universitet təhsili sahəsində deyil, həm də korporativ mədəniyyətdə fəal şəkildə tətbiq olunur. Statistika görə, gənc mütəxəssislərin 60 %-i işçilərinə iş yerində təlim təklif edən işəgötürənə üstünlük verir. Onboarding (onboarding - ingilis dilindən "uyğunlaşma") pandemiya zamanı xüsusilə populyarlaşdı. Distant təhsilin gələcəyi sadəcə olaraq klişə deyil, reallıqdır. Məktəblilər, tələbələr, ofis işçiləri və müəssisə işçiləri üçün onlayn təhsil texnologiyası bir sıra əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir:

- dünyanın istənilən yerindən və istənilən uyğun vaxtda əlilliyi olan, ucqar bölgələrdən insanların və əcnəbilərin təhsilə çıxışını asanlaşdırır;
- biznes üçün əməliyyat xərclərinin azaldılması - zalları icarəyə götürməyə, əcnəbi təlimçini dəvət etməyə və işçilərin səyahət xərclərini ödəməyə ehtiyac yoxdur;
- onlayn təhsil müstəqil olaraq, məsələn, evdə və ya nahar zamanı iş qrafikini pozmadan planlaşdırıla bilər;
- təlimdə yerlərin sayından asılı olmayaraq uzaq ofislərdən olan yüzlərlə işçi və ya müxtəlif

ölkələrdən olan tələbəyə eyni vaxtda təlim keçə bilər;

- tədris materialları ümumi virtual verilənlər bazasında saxlanılır və hər bir iştirakçı üçün əlçatan olur;

- müxtəlif qrafiklərdən, hesabatlardan və davamlı monitorinqdən istifadə edərək təlim prosesinin avtomatik təhlili və nəzarəti;

- işçini tonusda saxlamağa və bununla da əmək bazarında onun tələbini artırmağa imkan verən davamlı təhsil sxeminə uyğun olaraq fərdi təlim.

Distant təhsilin üstün tərəfləri olduğu qədər, çatışmazlıqları da var:

1. Canlı ünsiyyətin olmaması - onlayn dərs zamanı biz həmsöhbətə toxuna bilmirik, lakin adi Skype video zəngi zamanı belə göz və emosional əlaqə mövcuddur. Biz onlayn təcrübə mübadiləsi apara, müzakirə edə, suallar verə və birgə praktiki tapşırıqları yerinə yetirə bilərik. Eyni zamanda, real ünsiyyət üçün çox qıcıqlandırıcı və diqqəti yayındıran şeylər yoxdur, məlumat isə gecə-gündüz əlçatandır;

2. Qeyri-kafi texniki avadanlıq - tələbənin köhnə kompüterü və ya interneti ləngdirsə, bu zaman onlayn təhsil almaq çətindir. Distant təhsil kurslarının əksəriyyəti mobil formatda mövcuddur və demək olar ki, hər kəsin smartfon telefonu olduğu üçün hər yerdə onlayn dərslərə qoşulmaq mümkündür;

3. Daha çox süründürməçilik - Yeni bir şey öyrənmək və qavramaq istəməyənlər, hətta onlayn öyrənərkən də həmişə bundan qaçmağın bir yolunu tapacaqlar. Yeni bir peşə öyrənmək və ya onlayn təhsildə bacarıqlarını artırmaq istəyənlər üçün imkanlar sonsuzdur;

4. Yaşlı insanlar tərəfindən texnologiyanın mənimsənilməsində çətinliklər - proqram və ya test üçün sadə təlimat bu problemi tez həll edir. Müasir informasiya texnologiyaları rahat anlaşılacaq təlimatlar və aydın interfeys ilə təchiz edilmişdir. Ehtiyac olarsa, kömək üçün kursun texniki dəstəyi ilə əlaqə saxlamaq mümkündür.

Onlayn təhsildə istifadə olunan ən effektiv və perspektivli texnologiyalar aşağıdakılardır:

Öyrədicilər: Distant təhsil informasiya texnologiyası audio və video formatında çoxsayda material demək deyil. Çox vaxt real iş şəraitinin simulyasiyası gündəlik iş problemlərini effektiv həll etmək üçün əlverişlidir. Müasir virtual alətlər istənilən şirkətdə onlayn kadr hazırlığı sistemində öyrənmə oyununu daxil etməyi asanlaşdırır. Bu həm şəxsi, həm də çoxoyunçulu təhsil oyunları ola bilər. İşçi lazımı bacarıqları, iş başında qazanacaq. Məsələn, onlayn oyunda texniki işçi yeni avtomobili qəbul etməli və işi düzgün ardıcılıqla tamamlamalıdır.

Dialog simulyatorları: Dialog simulyatoru səhv ifadələrin əzbəri deyil, satış sahəsində əvəzsiz köməkçidir. O, düzgün söhbət aparmağınız lazım olan virtual obrazdır. Məsələn, bir şəxs tur sifariş etmək üçün səyahət agentliyinə gəldi. İşçi dialoqu elə qurmalıdır ki, nəinki müştərini qorxutmasın, həm də şirkətin müsbət imicini qoruyub saxlasın. Danışmalar, məhsulun təqdimatı, sövdələşmələr, həmkarlar və ya tərəfdaşlarla xarici dildə ünsiyyət zamanı mətn işi ünsiyyət bacarıqlarını yaxşı formalaşdırır.

Skaypinq ingilis dilindən. “yazmaq”, bu kontekstdə daha çox “əllə çəkmək” kimi nəzərdə tutulur. Yazının mahiyyəti mətn məlumatını vizual təsvirlərlə müşayiət etməkdir. Beynimiz gördüklərini eşitdiklərindən daha yaxşı xatırlayır. Məsələn, marketinqdə skaypinq əvəzolunmazdır. Qrafik və dinamik təqdimatlar yaxşı qəbul edilir, yadda saxlanılır. İşçilər böyük həcmdə nəzəriyyəni tez öyrənirlər və əldə etdikləri bilikləri dərhal işlərində tətbiq edirlər. Yazılı təqdimatlar top menecerlər, biznes məşqçiləri, məşqçilər və biznes sahibləri üçün zəruridir.

Çatbot: Çatbot ani messengerlər və sosial şəbəkələr üçün suallar vermək, sualları cavablandırmaq, məlumat axtarmaq, sifariş qəbul etmək və sadə tapşırıqları avtomatik yerinə yetirə bilən xüsusi proqramdır. Bunlar istifadəçilərlə ünsiyyət qurmaq üçün proqramlaşdırılmış belə robotlardır. Müasir çatbotlar süni intellektə malikdir və canlı ünsiyyəti yaxşı təqlid edir. Hər gün daha çox insana bənzəyirlər, duyğuları tanımağı və analitik təhlil aparmağı öyrənirlər. Bu, fərdi yanaşma və təlim prosesində iştirakı birləşdirən gələcəyin təhsil texnologiyasıdır. Bəzi tədqiqatlar sübut edir ki, çatbot təlimləri istifadəçilər arasında daha populyardır və adi onlayn dərslərdən dəfələrlə tez tamamlanır.

Virtual reallıq: Bir çox insan oyunlar sayəsində virtual reallıq texnologiyası (VR, virtual reallıq) ilə tanışdır. Lakin o, öz üfqlərini genişləndirir və artıq təhsil məqsədləri üçün fəal şəkildə istifadə olunur. VR-ın köməyi ilə möhtəşəm simulyasiyalar yaradıla bilər: insan eynək taxır və iş yerinə daxil olur – məsələn, təyyarənin pilotu virtual kabinəyə daxil olur. Peşəkar bacarıqlar tam təhlükəsiz şəraitdə çox tez inkişaf etdirilir.

Elektron kurslar: Onlayn kurs bir anda yuxarıda göstərilən üsullardan bir neçəsini birləşdirə bilər, həmçinin məzmunun adi formatlarını və növlərini - video, mətn, vebinar, podkast, animasiyalı infoqrafika, təhsil söhbəti və praktiki məşqləri özündə cəmləşdirə bilər. Təlim təşkilatçıları isə imtahanlar və onlayn testlər keçirə, bütün iştirakçıların sürətinə və öyrənmə nəticələrinə nəzarət edə bilərlər. Məsələn, yeni satış işçiləri yetişdirmək lazımdır. Eyni zamanda, onlar mağazada təqdim olunan mallar haqqında bütün məlumatları bilməli, müştəri ilə düzgün ünsiyyət qurmağı bacarmalı, etirazları işləyib hazırlamalı və daha yaxşı olar ki, satışları daim artırmalıdırlar. Bütün bu tapşırıqlar, təqdimatlar, dialoq simulyatoru, video mühazirə və testlər əlavə etməklə bir təlim kursunda birləşdirilə bilər.

Xüsusi vasitələrdən istifadə etməklə, bütün bu texnologiyaları istənilən biznesdə tətbiq etmək asandır.

Onlayn texnologiyalardan istifadə edərək təlimi necə təşkil etmək olar? Distant təhsil texnologiyası mürəkkəb səslənir. Həm onlayn məktəblərdə, həm də şirkətlərdə öyrənməni təşkil etmək üçün çoxlu rahat və başa düşülən vasitələr var. Artıq bir mütəxəssis işə götürməyə, sıfırdan işçilər üçün təlim proqramı yazmağa, hər bir işçiyə şəxsən nəzarət etməyə və tapşırıqları əl ilə yoxlamağa ehtiyac yoxdur. Təhsil platforması həm xidmət, həm də məlumat məkanıdır ki, burada məzmunu yükləyib və buludda saxlamaq, bütün işçilərə və ya yeni işəgötürülənlərə fərdi təlim təyin etmək, analitik məlumat toplamaq, ev işini yoxlamaq, onlayn testlər, statistik məlumat yaratmaq, sürətli və şəffaf nəticələr əldə etmək mümkündür. Məsələn, Unicraft onlayn platforması öyrənməni avtomatlaşdırmağa, kursu özünüz üçün fərdiləşdirməyə və çoxlu sayda tələbəyə giriş imkanı verir.

Nəticə: Beləliklə, distant təhsil texnologiyaları inkişafetdirici öyrənmə prosesinin metodlarından geniş istifadəyə, problem və tədqiqat metodları ilə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində nailiyyətlərdən maksimum istifadəsinə əsaslanan pedaqoji texnologiyalardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Демкин В., Вымятнин В., Можаяева Г., Тарунина Г. Дистанционное обучение и мультимедиа // Высшее образование в России. - М., 1998. - № 4.
2. Домрачев В.Г. Дистанционное обучение: возможности и перспективы // Высшее образование в России. - 1994. - № 3.
3. Кириллова Г.И. Информационные технологии и компьютерные средства в образовании // Educational Technology & Society. - 2000. - № 4(1).
4. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Е.С. Полат. - М.: Академия, 2001. - 272 с.

SUMMARY

Gulnara Gurbanova, Gunel Bakhshiyeva **PRIORITIES FOR DISTANCE EDUCATION**

Today, technical and technological progress makes it possible to organize the educational process remotely, on the basis of pedagogical communication, but with the maximum number of mandatory collective classes between the teacher and students. Thus, a new form of education - distance learning combines the features of all existing forms of education. According to the technology of pedagogical communication, distance learning coincides with the correspondence form of education, and in terms of intensity - with full-time education. face formation. If earlier in the

traditional system of education the teacher was in the center, now in the conditions of informatization this place belongs to the student, who independently acquires knowledge from various sources.

Key words: *educational process, information, training, remoteness, technology.*

РЕЗЮМЕ

Гурбанова Гульнара, Гюнель Бахшиева

ПРИОРИТЕТЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня технический и технологический прогресс позволяет организовать учебный процесс дистанционно, на основе педагогического общения, но с максимальным количеством обязательных коллективных занятий между преподавателем и учащимися. Таким образом, новая форма обучения - дистанционное обучение сочетает в себе черты всех существующих форм обучения. По технологии педагогического общения дистанционное обучение совпадает с заочной формой обучения, а по интенсивности - с очной формой обучения. -образование лица. Если раньше в традиционной системе образования в центре стоял учитель, то теперь в условиях информатизации это место принадлежит ученику, самостоятельно приобретающему знания из различных источников.

Ключевые слова: *образовательный процесс, информация, обучение, дистанционность, технология.*

MÜASİR TEXNOLOGİYALAR VƏ MUSİQİ TƏHSİLİ

Müasir texnologiyaların musiqi təhsili üzərində təsiri günümüzdə ən aktual mövzularından biridir. Texnologiyaların inkişafı ilə birlikdə, musiqi təhsilində texnologiyalardan istifadə edilməsi də genişlənmişdir. Bu texnologiyalar musiqi təhsilində daha interaktiv və effektiv bir yanaşma təmin edir. Müəllimlər musiqi dərslərində müxtəlif texnologiyaları istifadə edərək tələbələrin maraqlarını artırır və onların dərslərə daha aktiv cəlb edilməsini təmin edir. Həmçinin, texnologiyalar musiqi təhsilində daha müasir musiqi nümunələrinin istifadəsi və müxtəlif musiqi alətlərinin tədrisi imkanını verir. Texnologiya ilə təmin olunmuş musiqi dərsləri, tələbələrin daha çox məhsuldarlıq göstərməsinə kömək edir. Müasir texnologiyaların musiqi təhsili üzərində təsiri özünü musiqi təlimatında göstərərək tələbələrin əlaqəsini gücləndirir, daha müasir və cəlbedici bir dərslər təcrübəsi təqdim edir.

Müasir texnologiyalar, musiqi təhsili sahəsində təsiri bəzi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnternet, musiqi tələbini dəyişdirərək, hər kəsin bir musiqiçi olmasına imkan verən musiqi platformaları vasitəsi ilə müxtəlif musiqi nümunələrinə daha asan giriş imkanı vermişdir. Bu, musiqi təhsilinin daha da çox insana çatması üçün bir fürsət yaradır. Müasir texnologiyalar, musiqi tələbələrinin öyrənmə təcrübəsini dəyişdirir. Müəllimlər həm keyfiyyətli video dərslər verərək, həm də fərdi şəkildə işləmək üçün onlarla əlaqə saxlayaraq, tələbələrin istək və ehtiyaclarını başa düşərək, öyrənmə təcrübəsini daha interaktiv və məqsəduyğun hala gətirirlər.

Müasir texnologiyalar ayrıca musiqi təlimi prosesində bir sıra texniki imkanlar da təqdim edir. Musiqi tələbələr səs və ya musiqi alətləri ilə alət seçmədən, miksinq və mastering proseslərinə qədər bir çox şeyi öyrənmə bilirlər. Virtual alətlər ilə, musiqiçilər müxtəlif alətləri və səsi test edə və öz mahnılarını bərpa edə bilirlər.

Açar sözlər: müasir texnologiyalar, musiqi təhsili, effektiv dərslər, interaktiv tədris, yeni fürsətlər

GİRİŞ

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində fənlərarası inteqrasiya və innovasiyaların roluna gəlincə, bu iki mənbə təhsilin ən vacib amillərindən biridir. Fənlərarası inteqrasiya, müxtəlif fənlərin tələbələrə bir-biriləri ilə əlaqələrini və bağlantılarını aşkar etməyə və bu sahələrdəki məlumatların qarşılıqlı tətbiqini təmin etməyə imkan verir. Bu, təhsilin məzmununun zənginləşdirilməsində, tələbələrin müxtəlif sahələrə maraqlarının artırılmasında və tələbələrin daha təcrübəli, bütöv və qlobal düşünmələrində böyük rol oynayır.

Innovasiyalar isə, təhsilin müasir həyat tələblərinə cavab verə biləcək, yeni və yaradıcı üsulların tətbiq edilməsi deməkdir. Təhsil innovasiyaları, tələbələrə daha maraqlı, əyləncəli və interaktiv təcrübələr təqdim edir. Bu, təhsilin daha maraqlı, effektiv və dinamik olmasını təmin edir. Mütəxəssislər təhsildə inteqrasiyanın aparılmasının elmi və praktik araşdırmalarının təşkilini istisna etmədən praktik fəaliyyətin nəzəri pedaqoji əsaslarının öyrənilməsinə vacib sayırlar (Həsənov, 2013, 3).

Müasir texnologiyaların musiqi təhsili üzərindəki təsiri çox böyükdür. Texnologiyalar musiqi təhsilində bir çox yeniliklərə səbəb olmuşdur. Əvvəllər, musiqi təhsilində müəllimlər və tələbələr üçün təcrübələr əldə etmək çətin idi. Ancaq, indi texnologiyaların inkişafı sayəsində tələbələr musiqi dərslərini daha yaxşı başa düşə bilirlər. Texnologiya ilə musiqi təhsili, tələbələrin musiqi məsələlərinin müxtəlif cəhətlərini daha yaxşı anlamalarına imkan verir. Tələbələr, musiqi ilə bağlı mövzuları, tədqiqatları, notları, musiqi nümunələrini və musiqi əsərlərini daha yaxşı anlamaq üçün texnoloji avadanlıqlardan istifadə edə bilirlər. Tələbələr, musiqi mədəniyyətinin bənzərsiz zənginliyini tətbiq etmək, fərqli musiqi stili və janrları ilə tanış olmaq üçün də texnologiyalardan istifadə edə bilirlər. Təlim prosesi müəllim və şagird fəaliyyətinin mürəkkəb vəhdətidir ki, ümumi məqsədə - şagirdlərin biliklərlə, bacarıqla və vərdişlərlə silahlanmalarına, onların inkişafına və tərbiyəsinə yönəlir (Məmmədova, 2009, 56).

Texnologiyaların musiqi təhsili üzərindəki təsiri yalnız tələbələrlə deyil, həmçinin müəllimlərlə də əlaqəlidir. Müəllimlər, musiqi təhsili üçün texnologiyalardan istifadə edərək, tələbələrin

yaradıcılığı və musiqi biliklərini daha da inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu inteqrasiya, müəllimlərə müxtəlif musiqi təlim metodlarını və texnologiyaları bir arada istifadə edərək daha effektiv və müasir dərslər təqdim etmək imkanı verir. Tələbələr, musiqi alətlərinin onlayn dərslərində iştirak edərək, musiqi notlarını, ifadələri və digər konseptləri öyrənə bilirlər. Bununla yanaşı, musiqi proqramları və tətbiqlər, tələbələrin müəllimləri ilə birgə işləyərək, öz musiqi əsərlərini yaratmaq və onları ifa etmək üçün təcrübə qazanmaq imkanı verir. Tədrisdə yeni texnologiyalardan müvəffəqiyyətlə istifadə edən müəllimlərin sözlərinə görə, İKT vasitələri öz geniş imkanları ilə təhsil prosesini xeyli sadələşdirir, onu dinamik və çevik edir. Tədris fəaliyyətində İKT-dən istifadəni interaktiv tədrisin ən yaxşı nümunəsi hesab etmək olar (Mehdiyeva, 2016, 23).

Həmçinin, texnologiyaların istifadəsi musiqi dərslərini daha möhkəm və müasir bir şəkildə hazırlamağa imkan verir. Tələbələr, müxtəlif musiqi tətbiqlərdən və mənbələrdən faydalanaraq, musiqi təcrübələrini əlavə informasiyalarla zənginləşdirə bilirlər. Bu, tələbələrə, musiqi mədəniyyəti və ən son musiqi texnologiyaları haqqında daha geniş bir anlayış və perspektiv verir. Musiqi dərslərində təşəbbüskarlıq və fəallıq önəmli faktorlardan hesab olunur. Proqramda seçilmiş musiqi əsərinin ifası zamanı iradə və xarakterin əlamətləri olan təşəbbüskarlıq və fəallıq yaranır. Bu zaman tələbə əsər üzərində dərindən işləyir, istəyinə çatmaqdan ötrü bütün vaxtını musiqiyə sərf edir, bütün incə detallarını öyrənməyə çalışır (Məmmədova, 2009, 138).

Texnoloji avadanlıqlar

Müasir texnologiyalar, musiqi dünyasında son bir neçə ildə köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Texnoloji avadanlıqlar, musiqi dərslərində tələbələrin müxtəlif musiqi alətlərini öyrənməsi, ifa etməsi və yaratması üçün çox müsbət təsir göstərir. Texnologiyaların istifadəsi ayrıca, musiqi dərslərini daha interaktiv hala gətirir və tələbələrə musiqi alətlərini və notları öyrənmək üçün interaktiv və 3D mühitləri istifadə etmək imkanı verir. Bu, tələbələrin musiqi təcrübələrinə daha dərin baxış və müxtəlifləşmə imkanı verir. Bu avadanlıqlardan bəziləri aşağıdakılardır:

1. Digital musiqi alətləri: Digital musiqi alətləri, tələbələrin musiqi alətlərini təcrübə etməsini və öz musiqi əsərlərini yaratmasını asanlaşdırır. Bu alətlər, elektronik piano, elektronik gitara, elektronik davullar və s. kimi alətləri daxil edir.

2. Musiqi proqramları və tətbiqlər: Musiqi proqramları və tətbiqlər, tələbələrin musiqi ifasını, notları və səsləri öyrənməsini asanlaşdırır. Tələbələr, bu proqramlar vasitəsi ilə musiqi tələffüzünü, notları və digər musiqi terminləri öyrənə bilirlər. Həmçinin, bu proqramlar tələbələrə öz musiqi əsərlərini yaratmaq və ifa etmək üçün də imkan verir.

3. Musiqi onlayn platformaları: Musiqi onlayn platformaları, tələbələrin müxtəlif musiqi alətlərini və ifalarını öyrənməsi üçün bir çox imkanlar təqdim edir. Bu platformalar vasitəsi ilə, tələbələr müxtəlif musiqi onlayn dərslərində iştirak edərək, musiqi təcrübələrini artırma bilirlər. Həmçinin, bu platformalar müxtəlif musiqi mədəniyyətləri və üslublarını öyrənmək üçün də bir sıra imkanlar təqdim edir.

4. 3D və interaktiv musiqi təlim mühitləri: Bu texnoloji avadanlıqlar, tələbələrin musiqi təlimlərini daha interaktiv hala gətirir. 3D və interaktiv musiqi təlim mühitləri, tələbələrə müxtəlif musiqi alətlərini və notları öyrənmək üçün interaktiv və 3D mühitlərini istifadə etmək imkanı verir.

Effektiv metodlar

Texnologiya metodları musiqi təhsilində yeni imkanlar yaradır. Bu imkanlar, tələbələrin musiqi anlayışını və istedadlarını daha effektiv şəkildə inkişaf etdirməyə kömək edir. Texnologiya metodları, musiqi dərslərinin daha maraqlı, interaktiv və effektiv olmasına kömək edir. Aşağıda bir neçə musiqi və texnologiya metodunu göstərə bilirik:

1. Virtual musiqi məktəbi: Virtual musiqi məktəbi, musiqi təlimlərini virtual olaraq təmin edir. Bu metod, tələbələrin evdən çıxmadan və fərqli ölkələrdən musiqi təlimlərinə qatılmasına imkan verir.

2. Video təlimatları: Bu metod, musiqi təhsilində məşğul olan şəxslərə, internet vasitəsilə özünəməxsus video dərslər verən və bu dərsləri daha sonra özünə uyğun zaman izləmək imkanı verən platformalardır.

3. Məşq etmək üçün proqramlar: Bu proqramlar müxtəlif musiqi alətləri ilə məşq etmək imkanı verir. Bu, hər hansı bir musiqi aləti üzərində daha yaxşı məşqlər aparmaq və müəllimlər tərəfindən verilən tapşırıqları öz başına həll etmək üçün əla bir yoldur.

4. Digital notlar: Digital notlar, musiqi öyrənmə prosesini daha asan və müsbət hala gətirir.

Tələbələr, bu metod vasitəsi ilə notları və musiqi tələffüzünü daha asanlıqla öyrənə bilirlər.

5. Mobil tətbiqlər: Mobil tətbiqlər, tələbələrin musiqi təlimlərini mobil cihazları vasitəsi ilə qəbul etməsinə kömək edir. Bu metod, tələbələrin musiqi təlimlərini hər zaman və hər yerdən almağı mümkün edir.

6. İnteraktiv məktəb təlimatları: İnteraktiv məktəb təlimatları, musiqi dərslərini daha interaktiv və maraqlı hala gətirir. Bu metod, tələbələrin müxtəlif musiqi alətlərini və ifalarını interaktiv və rəqabətli mühitlərdə öyrənməsinə kömək edir.

7. Təqdimat alətləri: Bu metod, müəllimlərə və tələbələrə musiqi məlumatlarının təqdim edilməsi üçün fərqli alətlər təqdim edir.

Bu metodlar, musiqi təlimlərinin daha effektiv, interaktiv və maraqlı hala gəlməsinə kömək edir. Həmçinin, bu metodlar, tələbələrin musiqi öyrənməsinə daha çox motivasiya verir və təcrübələrini artırır. İKT günü-gündən sürətlə inkişaf edir və bununla da tələbələr üçün yeni tədris imkanları yaranır (3, s. 23).

Nəticə

Müasir texnologiyalar musiqi təhsilini daha interaktiv və effektiv edir. İnternet, mobil tətbiqlər və xüsusi proqramlar kimi yeni texnologiyalar musiqi tələbələrinə əlavə məlumatlar və imkanlar təqdim edir. Müasir texnologiyaların musiqi təhsilinə təsiri zamanı yekun olaraq bir neçə nəticəni qeyd edə bilərik:

1. Musiqi təhsili daha çox insan tərəfindən əlçatan olacaq: İnternet və digər texnologiyalar vasitəsilə, tələbələr, dünya üzrə ən məşhur müəllimlərdən dərs ala bilirlər və öz tədris proseslərinə uyğun temp və təkrar öyrənmə vaxtını seçə bilirlər.

2. Musiqiçilər daha da innovativ ola bilər: Virtual alətlər və müxtəlif səs effektləri vasitəsilə, musiqiçilər öz mahnılarını yaratmaqda daha az məhdudiyətlərə məruz qalırlar.

3. Müəllimlərin rolu dəyişə bilər: Texnologiya vasitəsilə, müəllimlər daha çox fasiləli bir şəkildə tələbələrə dərslərini təqdim edə bilər və onları daha yaxşı izləyə bilirlər.

4. Məşqlər daha effektiv nəticə verəcək: Virtual məşqlər zamanı tələbələr müxtəlif istiqamətlərdə məşq etmək imkanı əldə edir.

5. Qrup şəbəkələri yarana bilər: Virtual musiqi qrupları, tələbələr üçün məsələni həll etmək üçün köməkçi bir yol təqdim edir.

6. Digər bir nəticə, müasir texnologiyaların musiqi təhsili üzərində daha ətraflı tədqiqat edilməsinə səbəb ola bilər. Müasir texnologiyaların musiqi təhsilindəki effektivliyi və təsirini yaxşı anlamaq üçün ətraflı araşdırmalar aparıla bilər. Bu, musiqi təhsilinin inkişafına və daha yaxşı təcrübəyə sahib olmağa kömək edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədova İradə, 2009, Musiqi pedaqogikası. Bakı, "Beynəlxalq Universitet" nəşriyyat və poliqrafiya mərkəzi, səh. 56-138
2. Həsənov Mircəfər, Ağayev Şahrza, Məmmədova Vəfa, Fərzəliyeva Yeganə, 2013, Fənlərin inteqrasiyası. Bakı, "MM-S" müəssisəsi, səh. 3
3. Mehdiyeva Ruhyyə, 2016, Tədris prosesində İKT-dən istifadə imkanları: Metodiki vəsait, Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, səh. 23

SUMMARY

Faig Yusifli

MODERN TECHNOLOGIES AND MUSIC EDUCATION

The impact of modern technologies on music education is one of the most relevant topics today. Along with the development of technologies, the use of technologies in music education has also expanded. These technologies provide a more interactive and effective approach to music education. Teachers use various technologies in music lessons to increase students' interests and ensure their more active involvement in lessons. Also, technologies allow the use of more modern music samples in music education and the teaching of different musical instruments. Technology-enabled music lessons help students be more productive. The impact of modern technologies on music education manifests itself in music instruction, strengthening student engagement and providing a more modern

and engaging learning experience.

The influence of modern technologies in the field of music education has caused some changes. The Internet has changed the demand for music, providing easier access to a variety of music samples through music platforms that allow anyone to become a musician. This creates an opportunity for music education to reach even more people. Modern technologies are changing the learning experience of music students. Teachers make the learning experience more interactive and purposeful by understanding students' wants and needs, both by providing quality video lessons and connecting with them to work individually.

Modern technologies also provide a number of technical opportunities in the process of music education. Music students can learn many things with voice or musical instruments, from instrument selection to mixing and mastering processes. With virtual instruments, musicians can test different instruments and sounds and recreate their own songs.

Key words: *modern technologies, music education, effective lesson, interactive teaching, new opportunities*

РЕЗЮМЕ

Фаиг Юсифли

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Влияние современных технологий на музыкальное образование является одной из самых актуальных тем наших дней. С развитием технологий использование их в музыкальном образовании также расширяется. Эти технологии обеспечивают более интерактивный и эффективный подход к обучению музыке. Преподаватели используют различные технологии в уроках музыки, что увеличивает интерес учеников и обеспечивает их более активное участие в уроках. Кроме того, технологии предоставляют возможность использования более современных музыкальных образцов и обучения игре на различных музыкальных инструментах. Обучение музыке с помощью технологий помогает учащимся быть более продуктивными. Влияние современных технологий на музыкальное образование проявляется в усилении связи учеников, предоставлении более современного и привлекательного опыта обучения.

Современные технологии привели к изменениям в обучении музыке. Интернет изменил спрос на музыку, предоставив возможность легкого доступа к различным музыкальным образцам через музыкальные платформы, что позволяет еще большему количеству людей стать музыкантом. Современные технологии также изменяют опыт обучения музыке. Учителя могут предоставлять качественные видеоуроки, а также общаться с учениками индивидуально, учитывая их желания и потребности, чтобы обучение было более интерактивным и соответствующим целям.

Современные технологии также предоставляют ряд технических возможностей в процессе музыкального образования. Музыкальные студенты могут учиться многому с помощью голоса или музыкальных инструментов, от выбора инструмента до процессов микширования и мастеринга. С виртуальными инструментами музыканты могут тестировать различные инструменты и звуки и воссоздавать свои собственные песни.

Ключевые слова: *современные технологии, музыкальное образование, эффективный урок, интерактивное обучение, новые возможности.*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ

Məqalədə ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəmizin müstəqilliyi uğrunda üzləşdiyi hər çətinliyi böyük bir səylə dəf etməklə yaratdığı müstəqil dövlətin taleyini daim düşünməsi, xalqın rifahına çalışması və hər bir sahədə ölkəmizin, millətimizin qabaqcıl olması üçün gördüyü tədbirlər, həm də təhsil sahəsində apardığı islahatlar, hələ SSRİ dövründən xalqın təhsillənməsi yolunda gördüyü işlər, gənclərin, həm də ölkəmizin hüduqları xaricində ali təhsil alması, yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin yetişməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edib hər cür şərait yaradılmasına nail olmasından bəhs edilir. Həmçinin ulu öndərin hakimiyyəti dövrlərində təhsil sahəsinin hər bir mərhələsində onun inkişafı, tərəqqisi üçün çalışması, Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi qayğı göstərməsi, onun zənginləşməsində yazıçı və şairlərimizin rolunu vurğulaması, əlavə olaraq kitabxanalarla bağlı islahatlar keçirməsi, kitabxanaların yenidən yaradılması, maliyyələşdirilməsi sahəsində, ümumilikdə xalqın, millətin, dövlətin tarixində əvəzəilməz rolundan bəhs edilir. Bununla yanaşı ulu öndər Heydər Əliyevin apardığı uğurlu siyasətin indiki müstəqil Azərbaycanın var olmasında elm-təhsil, mədəniyyət və başqa sahələrin inkişafına təkan verməsində ölkəmizdə, cəmiyyətimizdə baş vermiş dəyişikliklər və tərəqqinin var olmasında böyük təsirindən danışılır. Xalqımızın unudulmaz xilaskarının öz siyasəti, dünyagörüşü, ağılı ilə xalqının həmişə yanında olması, dövlətimizin müstəqilliyi və inkişafı uğrunda etdikləri, millətimizin, xalqımızın rifahı uğruna aradan götürdüyü bütün maneələrlə yaddaşımızda həkk olunması, bu gün, sabah və əbədi böyük ehtiram qürur hissi ilə anılması barəsində yazılıb.

***Açar sözlər:** Dahi rəhbər və onun xalqımıza verdiyi töhfələr, təhsil sahəsinin inkişaf tarixi, Heydər Əliyev və təhsil siyasəti*

Xeyirxah, vətənpərvər, millətini hər şeydən uca tutan, həyatının hər anında xalqının taleyini düşünən dahilər haqqında heç vaxt keçmiş zamanda danışmırlar, sadəcə, onların bioloji yoxluğu mənəvi varlığı ilə əvəz olunur. Bizim ümummillə liderimiz də xalqın mənəvi dəyərinə ümid və and yerinə çevrilməklə əbədiyyətə qovuşub.

Heydər Əliyevin milli tərəqqinin, elmin, mədəniyyətin və mənəviyyətin inkişafının əvəzəilməz vasitəsi olan təhsilə töhfələri, qaygısı, xalqın təhsillənməsi, təhsil sisteminin ahəngdar inkişafı yolundakı xidmətləri ölçülə bilməz. Tarixi təcrübə göstərir ki, elmə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla həm də ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, mədəniyyətə böyük töhfə verirlər. Ulu öndər Heydər Əliyevin də təhsilimizin inkişafına göstərdiyi qayğı danılmazdır. Hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən bugünə qədərki dövr Azərbaycan elminin inkişaf dövrü kimi bilinir. Ulu öndərin təhsil sahəsində iki istiqamətdə tədbirləri olmuşdur:

- Milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişlər;
- Milli təhsil quruculuğu, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişafı yolunda gördüyü işlər.

Milli tərəqqi və müstəqil dövlət quruculuğunda təhsil və tərbiyənin əvəzsiz rolunu həmişə vurğulayan Heydər Əliyev təhsilin dövlətin, cəmiyyətin mühüm sahəsi olduğunu ön plana çəkmişdir.

Heydər Əliyev deyərdi – “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı Azərbaycan iqtisadiyyatı belə inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır”.

Tariximizi təhlil etdikdə təhsilimizin müəyyən dövrlər keçdiyini görürük:

- Azərbaycan təhsilinin inkişafının yüksəlişləri (1970-1982)
- Azərbaycan təhsili (1982-1987)
- Azərbaycan təhsili repressiya illərində (1988-1993)
- Müstəqil Azərbaycanda yeni təhsil quruculuğu dövrü.

Ölkəmizdə təhsilin coşğun yüksəlişi, “Əsl intibah dövrü” Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövrünə təsadüf edir. İkinci mərhələ keçmiş SSRİ-nin ali rəhbəri olduğu 1982-1987-ci illəri əhatə edir. Həmin illərdə o, dövlətin bütünlüklə təhsil sisteminə rəhbərlik etmiş, Azərbaycan gənclərinin həm də xarıcdə təhsil almalarına şərait yaratmışdır. Tez-tez azərbaycanlı tələbələrle görüşər, qayğı və problemləri ilə maraqlanar, həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edərdi. 1982-ci ildə Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin təhsil islahatlarına rəhbərlik etməsi ümumtəhsilin inkişafına gətirib çıxardı. Bu dövrdə dahi rəhbər Azərbaycandan kənardə, keçmiş SSRİ-nin məşhur ali məktəblərində elm-təhsil, mədəniyyətin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən, ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən çox gəncimizin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi yetişməsinə şərait yaratmışdır. Ölkədən kənardə təhsil almış yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi qiymətləndirmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan qurultayında dövlətin təhsil sahəsinə münasibətini bildirmişdir:

-Biz müstəqil dövlət olaraq öz təhsil sistemimizi özümüz istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübəsindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcək. Üçüncü mərhələ çağdaş təhsil tariximizin böhranlı illərini-depressiya illərini əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycan təhsilinə rəhbərlik edənlər onu qiymətləndirə bilmədilər. Təhsilin inqilabi yolla yenidən qurulması məqsədilə 1992-ci ildə “Təhsil qanunu” qəbul etdilər. Xalqımız haqlı olaraq dahi rəhbəri “xilaskar” adlandırmışdır. Bu xilasın başlıca səbəbi onun həmişə xalqı ilə birlikdə olması idi. “Təhsil sisteminin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinləndirən öyrənməklə prioritet sahələr müəyyən edilməlidir” deyən rəhbərin təhsil strategiyasının nə qədər fundamental bir konsepsiya olduğu aydın görünür. Tərəqqiyə gedən yolda uğurlar qazanmaq, dünyanın sivil dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin yaradılması, sosial-iqtisadi, mədəni, elm-təhsil sahələrində beynəlxalq normalara uyğun əməkdaşlığın qurulması da ulu öndərin adı ilə bağlıdır. Rəhbərliyinin həm ilk, həm ikinci dövründə təhsil sahəsində köklü islahatlar aparması da buna sübutdur. (AZƏRTAC Bakı. 20 oktyabr 2022)

“Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir” sözlərinin müəllifi olan Heydər Əliyev türk dünyası yazıçılarının III qurultayında etdiyi tarixi nitqində (6 noyabr 1996) yazıçı, şair və söz sənətlərinin, mənəvi sərvətlərimizin, dilimizin qorunmasında, onların təbliğ olunmasında xidmətlərinə çox böyük qiymət vermiş və fikrini belə ümumiləşdirmişdir. “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dilimizi isə yaşadan, zənginləşdirən, inkişaf etdirən şairlərimiz, yazıçılarımız olmuşdur. (Xələfov Abuzər Alı oğlu “Heydər Əliyev və kitabxana işi” (2006).

Biz, adətən, böyük tariximiz haqqında, xalqımızın böyük mədəniyyəti haqqında danışarkən birinci növbədə onların yaratdıqları bədii əsərlərə, şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərinə istinad edir, bunları nümunə gətirir və təbliğ edərək eyni zamanda, öz tariximizi, mədəniyyətimizi təbliğ edirik. (H.Əliyev “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı”. Bakı “Ozan” 1999 s.388). Heydər Əliyev çox maraqlı, mürəkkəb, zəngin, keşməkeşli bir ömür yolu keçmiş, həyatın bütün çətinliklərindən qalib çıxmış, öz zəhməti, zəkası, fitri qabiliyyəti ilə ən uca zirvəyə yüksəlmişdir. Bu uca zirvənin yolları daşlı-kəsəkli olsa da, polad iradəsi, dönməz xarakteri, şəxsiyyət bütövlüyü bu zirvəni fəth etməkdə ona kömək etmişdir. Məhz 1969-1985-ci illərdə respublikamızda mədəni quruculuq sahəsində keçirilən tədbirlər, kitabxana işinin inkişafına da müsbət təsir göstərmiş, əvvəllər ləğv olunan kənd kitabxanaları plana uyğun qaydada ardıcıl olaraq bərpa olunmuş, rayon və kəndlərin yaşayış məntəqələrində kitabxanalar təşkil edilmiş, kitabxanaların maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, kitabxana işinin maliyyələşdirilməsinə diqqət artırılmışdır. Bu dövrdə, xüsusilə Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin (o zaman Maarif, Ali və Orta İxtisas Təhsili nazirlikləri) Səhiyyə Nazirliyinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Milli Elmlər Akademiyasının kitabxana şöbələri əsaslı surətdə yenidən qurulmaqla oxuculara kitabxana xidmətinin təşkilini xeyli yaxşılaşdırmağa müvəffəq olmuşdular. Kitabxanalar elm və təhsil sisteminin əsas atributlarından biri kimi təhsilin və elmin inkişafına, kitabxana-informasiya xidmətinin təşkilinə layiqli töhfələr vermişdir. (Xələfov Abuzər Alı oğlu “Heydər Əliyev və kitabxana işi” (2006).

Böyük iftixar hissi ilə demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr respublikamızda bir çox sahələr kimi, təhsil sahəsində də böyük nailiyyətlər qazanmış, indiki dünyaya inteqrasiya etmiş təhsil sahəsi və savadlı cəmiyyətin əsası qoyulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov Abuzər Alı oğlu “Heydər Əliyev və kitabxana işi” (2006)
2. Xələfov Abuzər Alı oğlu “Heydər Əliyev və kitabxana işi” (2006)
3. AZƏRTAC Bakı. 20 oktyabr 2022
4. İsa Aliyev, Aqil Əsədov “Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili”. Xalq qəzeti. 009-12 dekabr.s.6.

SUMMARY

Gulnaz Guluzade

HAYDER ALIYEV AND AZERBAIJAN EDUCATION

The article discusses the great efforts of the great leader Heydar Aliyev in overcoming every difficulty faced by our country in its struggle for independence, constantly considering the needs of the independent state he created, working for the welfare of the people and taking measures in every field to ensure the advancement and progress of our nation, including reforms in education, as well as his work towards educating the people even during the Soviet era, allowing young people to study abroad and creating opportunities for the development of highly skilled specialists. The article also highlights Heydar Aliyev's efforts in every stage of the education system in Azerbaijan, his dedication to the development of the Azerbaijani language, his emphasis on the role of writers and poets in enriching the language, and his reforms in libraries and their financing, which have played an invaluable role in the history of the people, nation, and state. Additionally, the article discusses the successful policies of Heydar Aliyev, which have had a great impact on the development of education, culture, and other areas in independent Azerbaijan, and the significant influence of his character, worldview, and dedication to the nation on the progress and changes in our society, as well as his sacrifices for the independence and development of our nation being remembered with great respect, honor, and pride today and forever. ("Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili" Quluzadə Gülnaz)

Key words: *The genius leader and his contributions to our people, history of the development of the field of education, H. Aliyev and education policy*

РЕЗЮМЕ

Гулназ Гулузаде

ГАЙДЕР АЛИЕВ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

В статье великий лидер Гейдар Алиев постоянно размышляет о судьбе созданного им независимого государства, преодолевая все трудности для независимости нашей страны, работая на благо народа, и о мерах, которые он предпринял для того, чтобы сделать наш народ первопроходцем в каждой области, а также проведенные им реформы в области образования, начиная со времен СССР. Упоминается, что он проделал свою работу в области образования, что ему удалось создать всевозможные условия для молодежи для получения высшего образования за пределами нашей страны, а также для подготовки высококвалифицированных специалистов. Также в период правления великого лидера он работал для его развития и прогресса на каждом этапе образовательной сферы, уделял особое внимание развитию азербайджанского языка, подчеркивал роль наших писателей и поэтов в его обогащении, кроме того, проведенных реформ, связанных с библиотеками, в области воссоздания и финансирования библиотек, в целом народа, нации, обсуждается незаменимая роль государства в истории. В то же время говорится о большом влиянии успешной политики великого лидера Гейдара Алиева на развитие науки, образования, культуры и других сфер в существовании сегодняшнего независимого Азербайджана, в наличии перемен и прогресса в нашей общество. Написано о том, что незабвенный спаситель нашего народа всегда был со своим народом со своей политикой, мировоззрением и умом, что он сделал для независимости и развития нашей страны, как он запечатлелся в нашей памяти со всеми проблемами он снят ради блага нашей нации и народа, и его помнят сегодня, завтра и навсегда с большим уважением и гордостью ("Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili" Quluzadə Gülnaz).

Ключевые слова: *Гениальный лидер и его вклад в развитие нашего народа, история развития сферы образования, Г. Алиев и образовательная политика*

GÜNAY MƏMMƏDZADƏ

mammadzadamgh@gmail.com

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

HÜQUQ TƏRBIYƏSİNİN MƏKTƏBLƏRDƏ BULLİNG HALLARININ AZALMASINDAKI ƏHƏMİYYƏTİ

Dünya təhsil müəssisələrində aparılan statistikaya görə şagirdlər arasında mənfi davranışlar ilbəl artmaqdadır. Bu mənfi davranışlardan biri də bullinqdir. Bullinq ingilis sözü olub qorxutmaq, təhqir etmək, təcavüz etmək mənasına gəlib, fərqli fiziki və ya mənəvi gücə malik, eyni və ya müxtəlif yaş qrupundan olan şagirdlərin bir-birinə etdiyi fiziki, psixoloji və sözlü təzyiqdır. Məqalədə bullinqin yaranması səbəblərini axtararkən məktəblərdə hüquq tərbiyəsini zəif tədris olunmasının da bu səbəblərdən biri ola biləcəyi vurğulanmışdır. Burada hüquq tərbiyəsi və onun vəzifələri haqqında qısa məlumat verilmiş və bullinq hallarının aradan qaldırılmasında hüquq tərbiyəsini əhəmiyyətinə toxunulmuşdur.

Qeyd olunmuşdur ki, hüquq anlayışı ilə tanış olmayan şagirdlər bullinqə meyilli olurlar, onlar edəcəkləri mənfi davranışların nə kimi nəticələri olacaqlarını bilmədiklərinə görə istədikləri qanuna zidd hərəkətləri rahatca həyata keçirə bilirlər. Eyni zamanda bildirilir ki, bullinqin qurbanı olan şagirdlərin də hüquq tərbiyəsini zəif olması onlara edilən fiziki, psixoloji və şifahi bullinqdən özlərini qoruya bilməsinə gətirib çıxarır.

Məqalədə Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına müraciət olunaraq bu qanunların bullinqlə mübarizədəki yeri araşdırılmışdır.

Məqalədə Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanan ümumtəhsil müəssisələrində şagird davranış qaydalarına da müraciət olunmuşdur. Bu qaydalardan örnəklər verilərək bildirilmişdir ki, şagird davranış qaydaları şagirdlərin hüquqlarının qorunması və onların vəzifələrinin müəyyən olunması nöqtəyi-nəzərindən uğurlu sənəddir. Sənədin etik davranışlar bölməsində isə bullinq məsələsinə xüsusi olaraq toxunulmuş və bunun nəticəsində bulleri gözləyən cəza tədbirləri haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: məktəb, bullinq, buller, qurban, hüquq tərbiyəsi, uşaq hüquqları

Dünya təhsil müəssisələrində aparılan statistikaya görə şagirdlər arasında mənfi davranışlar ilbəl artmaqdadır. Bu mənfi davranışlardan biri də bullinqdir.

Bullinq ingilis sözü olub qorxutmaq, təhqir etmək, təcavüz etmək mənasına gəlib, fərqli fiziki və ya mənəvi gücə malik, eyni və ya müxtəlif yaş qrupundan olan şagirdlərin bir-birinə etdiyi fiziki, psixoloji və sözlü təzyiqdır. UNICEF-ə görə bullinq uşaqların incidilməsinə səbəb olan ixtiyari və təkrar olaraq törədilmiş aqressiv davranışdır. Kreig və Peplerə görə isə bullinq qurbanda mənəvi-psixoloji yaralar açan, davamlı psixoloji, fiziki, şifahi zorakılıqla təkrarlanan və məqsədi pis olan bir davranışdır. (Craig, M.W. and Pepler, J.D. 2003, 577-582)

Adətən bullinq dedikdə fiziki və şifahi qısnama başa düşülür. Lakin bu məsələnin səthi hissəsidir. Bullinq məsələsində bizi narahat edən bu cür halların neqativ təsirləri nəticəsində problemlə cəmiyyətin yaranmasıdır. İnsana təsir edən bütün mənfi hadisələr onun psixologiyasında mənfi izlər qoyur və statistika da onu göstərir ki, istər bullerlər, istərsə də qurbanlar sonradan cəmiyyətin problemlə şəxslərinə çevrilirlər. Aparılan elmi tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, məktəbdə buller olan şəxslər sonrakı həyatlarında da ən azı bir cinayət törətmiş olurlar. Qurbanlar isə məktəb zamanı qazandıqları özünəinamsızlıq, ətrafdakılara güvənməmə, inamsızlıq kimi mənfi xüsusiyyətlərlə ömrü boyu mübarizə aparmalı olurlar və bunun nəticəsində də həyatdakı yerlərini tuta bilmirlər. Çox təəssüflə qeyd etməliyik ki, qurbanların çoxu ağır depressiyalara məruz qalır və son çarəni intihar etməkdə axtarır. Nəticə olaraq bullinq prosesinin iştirakçıları olan istər buller və istərsə də qurban cəmiyyətin xəstə üzvlərinə çevrilir. Bu isə dövlətə və cəmiyyətə “yük”dür.

2019-cu ildə UNICEF-in apardığı araşdırmalara əsasən, 11-15 yaşındakı hər üç şagirddən biri bullinqə məruz qalıb. (UNICEF 2020.pdf) Bu isə qarşımıza bir sıra suallar çıxarır: Cəmiyyətin bu qədər inkişaf etdiyi XXI əsrdə nəyə görə hələ də bullinq kimi mənfi hallar mövcuddur? İnsan və vətəndaş hazırlığında hansı səhvlər bu gün bullinq statistikasının artmasına rəvac verir?

Tədqiqatlarımıza əsasən, deyə bilərik ki, məktəblərdə hüquq tərbiyəsinin zəif aparılması bullinqin yaranma səbəblərindən biri ola bilər.

İlk olaraq hüquq tərbiyəsi nədir və vəzifələri nələrdir onu aydınlaşdırmaq:

Hüquq tərbiyəsi tərbiyənin tərkib hissəsi olub, insanların hüquqi biliklərə yiyələnməsinə, cəmiyyətdə mövcud olan hüquq normalarının mahiyyətinin, hüquq pozuntularının konkret nəticəsinin öyrənilməsinə xidmət edir. Hüquq tərbiyəsinin mahiyyətinə hüquq barədə biliklərə yiyələnmək, qanunun tələblərini öyrənmək, onu başa düşmək və bu tələbləri gözləmək, birgəyaşayış qaydalarına hörmətlə yanaşmaq, gənc nəslin öz hüquqlarını bilməsi, onları düzgün qiymətləndirməsi aiddir.

Hüquq tərbiyəsinin əsas vəzifəsi böyüyən nəsildə hüquqi davranış təcrübəsi, birgəyaşayış qaydalarına uyğun düzgün davranış bacarıqları formalaşdırmaq, yeniyetmələr arasında qanunpozma hallarının qarşısını almaq, bu məqsədlə profilaktik tədbirlər həyata keçirməkdir. Hüquq tərbiyəsi zamanı şagirdlər qanunazidd hərəkətlərlə tanış olmalı, bu cür hərəkətlərin qarşılığının hüquqi müstəvidə necə olacağını bilməlidirlər. (N.Kazımov 2011. s. 393-400).

Məsələyə hüquq müstəvisindən baxıldıqda şagirdin bullinqə məruz qalması onun haqlarının tapdalanması deməkdir. Buna görə də gənc nəsildə hüquqi şüur və davranışın formalaşması üçün hüquq tərbiyəsinin mütəşəkkil və planlı şəkildə aparılması mütləqdir. Məktəblərdə hüquq tərbiyəsinin aparılması zamanı isə bullinq mövzusunda toxunulması vacibdir.

Əgər məktəblərdə hüquq tərbiyəsi işi doğru formada aparılarsa, bu zaman şagirdlər hüquqlarının nə olduğunu, baş verəcək mənfi hallarda hara və kimə müraciət edə biləcəklərini bilərlər. Eyni zamanda bullerlər də edəcəkləri və ya etdikləri mənfi əməllərin nəticəsinin nə olacağını, onların gələcək həyatlarına nə kimi fəsadlar verəcəyini anlar və bu kimi mənfi addımları atmaqdan çəkinirlər. Deməli, ilk olaraq şagirdlərə onların hüquqları haqqında məlumat vermək lazımdır. Bu məsələdə əsas vəzifə məktəb müdiri və sinif rəhbərlərinin üzərinə düşür.

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 6-cı maddəsində bildirilir ki, bütün uşaqlar bərabər hüquqlara malikdir. Məktəbdə təhsil alan hər bir şagird bilməlidir ki, heç bir şagirdin ondan artıq və ya ondan az hüququ yoxdur. Onların hər biri dövlət qarşısında eyni hüquqa malikdir ki, bu hüquqlardan ən əsası da uşaqların, onların valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin sosial və əmlak vəziyyətindən, sağlamlığından, irqi və milli mənsubiyyətindən, dilindən, təhsilindən, dinindən, siyasi baxışlarından, yaşayış yerindən asılı olmayaraq, uşaqlar ayrı-seçkiliyə məruz qala bilməzlər. Uşaqlar valideynlərinin və ya onları əvəz edən digər şəxslərin hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımır və valideynləri ilə bağlı səbəblərə görə onların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

8-ci maddəyə əsasən, hər bir uşağın yaşamaq, normal şəraitdə fiziki, əqli və mənəvi cəhətdən inkişaf etmək hüququ vardır. Dövlət bu şəraiti təmin edən iqtisadi, sosial-hüquqi və digər tədbirlər görməyi, sağlam və təhlükəsiz mühit yaratmağı öz öhdəsinə götürür. Hər bir məktəbli bilməlidir ki, bu hüquq heç kim tərəfindən pozula bilməz. Bullerlər bilməlidir ki, bullinq zamanı onlar qurbanların hansı hüquqlarını pozurlar və bunun onlar üçün qarşılığı nə ola bilər.

12-ci maddəyə əsasən, uşaq azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir. Müstəsna hal kimi uşağın tutulmasına, həbs edilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslar mövcud olduqda yol verilə bilər. Uşaq tutulduqda və ya həbs edildikdə bu barədə onun valideynlərinə və ya digər qanuni nümayəndələrinə dərhal məlumat verilməlidir. Bullerlər bilməlidir ki, edəcəkləri mənfi davranışlar cinayətə də səbəb ola bilər və buna görə onlar həbs oluna bilərlər.

27-ci maddəyə əsasən, uşağın şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi hüququ var. Təhsil müəssisələrində intizam qaydaları ədalət prinsipinə əsaslanmalı, tərbiyəedici və qarşılıqlı hörmət ruhunda olmalıdır. Uşaqların təhqir edilməsi, şəxsiyyətlərinin alçaldılması isə yolverilməzdir. Uşaqların şərəf və ləyaqətinə qəsd edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur. Qurbanlar bilməlidirlər ki, onların şərəf və ləyaqətləri toxunulmazdır. Onları heç kim alçalda bilməz.

Qeyd etməliyik ki, uşaqlara qarşı bullinq təkcə məktəbdə deyil, ailədə də ola bilər. Hər bir şagird bilməlidir ki, uşaqların hüquqları və qanuni mənafeləri pozulduqda, o cümlədən valideynləri (onlardan biri) uşağın təhsili, tərbiyəsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, 14 yaşına çatdıqda isə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Bullerlər adətən bullinqə şifahi təzyiqlə başlayırlar. Hərəkətlərinin cəzasız qaldığını gördükdə isə mənfi davranışlarını daha da artıraraq fiziki bullinq səviyyəsinə qaldırırlar.

Hüquq mühafizə orqanı işçilərinin məktəblərə dəvət edilməsi, xüsusilə də yeniyetmə yaş qrupu ilə mütəmadi iş aparması da bullinq hallarının azalmasına kömək edəcəkdir. Bunun üçün ölkəmizdə Uşaq

Polisi fəaliyyət göstərir. Uşaq Polisinin məktəblərdə fəaliyyətini genişləndirməsi, hər il müxtəlif yaşdan olan şagirdlərlə, xüsusilə də yeniyetmələrlə söhbət aparması müsbət nəticələr verəcəkdir. Hüquqlarının qorunduğunu görən qurbanlar isə cəsarətlənəcək və bullerlərin təzyiqindən çıxmağa biləcəkdir.

Hüquq tərbiyəsindən danışıqda uşaqlara hüquqları ilə bərabər onların vəzifələrini də aşılamaq lazımdır.

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 16-cı maddəsinə əsasən, uşağın bir sıra vəzifələri var. Cəmiyyətdə davranış qaydalarına əməl etmək, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə bələd olmaq, biliklərə yiyələnmək, özünü faydalı fəaliyyətə hazırlamaq, valideynlərə, digər vətəndaşların hüquq və mənafelərinə, öz xalqının və başqa xalqların ənənələrinə və mədəni sərvətlərinə hörmətlə yanaşmaq, tarix və mədəniyyət abidələrini, ətraf mühiti qorumaq və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək uşağın borcudur.

Bu vəzifələrin uşaq tərəfindən dərk edilməsinə və icrasına valideynlərin, müvafiq orqanların və təhsil müəssisələrində uşaqlar arasında izahat və təbliğat aparmalar yolu ilə nail olunur. Bu vəzifələrin şagirdlərə mənimsədilməsi də hüquq tərbiyəsinin üzünə düşür.

Bu gün Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanan ümumtəhsil müəssisələrində şagird davranış qaydaları da şagirdlərin hüquqlarının qorunması və onların vəzifələrinin müəyyən olunması nöqteyi-nəzərindən uğurlu sənəddir. Sənəd təhsilalanların hüquq və vəzifələrini təmin etmək məqsədilə ümumtəhsil müəssisəsində nizam-intizamı tənzimləyən qayda və prosedurları müəyyən edir və:

- fiziki təhlükəsizlik;
- psixoloji sağlamlıq;
- məktəbdaxili münasibətlər (şagirdlər arasında münasibət, məktəb kollektivi ilə olan münasibət);
- əlverişli öyrənmə mühiti;
- Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini əks etdirən müvafiq məktəb mühiti kimi məsələləri özündə ehtiva edir.

Sənədin öyrənmə prosesində davranış və qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi adlı hissəsində qeyd olunur ki, cinsindən, irqindən, dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən və şəxsi xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, şagird yoldaşlarına və böyüklərə hörmət etməli:

4.4. başqalarının "şəxsi zonasına" hörmət etməli, digər şagird və ya böyüklərin fiziki və ya mənəvi təhlükəsizliyi üçün narahatlığa səbəb olacaq davranışlara yol verməməli;

4.5. dərslə müddətində öyrənməni dəstəkləmək üçün aktiv dinləməli, müəllim sinfə müraciət edərkən danışmaq üçün əlini qaldırmalı, səs tonu və bədən dilinə diqqət etməli; dürüst olmalı, qeyri-etik və ya uyğun olmayan davranışı düzəltməli və lazım gəldikdə üzr istəməlidirlər. Qeyri-etik və təhqiramiz ifadələr, fiziki zorakılıq və ya dava-dalaş, qısnama (verbal, fiziki, cinsi, sosial və kiber) və digər antisosial davranış formaları yolverilməzdir və hüquqi məsuliyyət yarada bilər.

Etik davranış bölməsində isə bullinq haqqında xüsusi göstəriş verilir: şagird yoldaşlarına qarşı qısnamaya (bullinq) yol vermək qadağandır.

Sənədin mühüm cəhətlərindən biri də şagirdlərin edəcəkləri mənfi davranışlarına görə cəzalandırılmalarıdır. Burada qeyd olunur ki, başqasına emosional/fiziki zərər vuran ehtiyatsız hərəkət və ya davranışa yol vermək qadağandır və buna yol verilərsə, məktəb rəhbərliyi tərəfindən cəza tətbiq olunacaqdır.

3-5-ci səviyyə: ciddi və ağır qayda pozuntuları hesab olunur və onlara daxil olanlardan bəziləri bunlardır:

- nizamı pozan davranışa təkrar yol vermək və ya ciddi şəkildə nizamı pozan davranışa yol vermək (qəsdən başqasına xəsarət yetirərsə, 4-5-ci səviyyə);
- şəxsə ünvanlanmış cinsi, irqi və ya digər məzmunlu təhqiramiz, qeyri-etik ifadələrdən istifadə etmək;
- başqalarına qarşı qeyri-etik şəkildə davranmaq;
- başqalarına qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik etmək;
- təhdidedici davranış nümayiş etdirmək;
- zorakılıq etmək, dalaşmaq və ya zorakı şəkildə qisas almaq;
- fiziki, cinsi, verbal, mənəvi və kiber qısnama;
- şagird yoldaşları və böyüklər haqqında şəxsi məlumatların məxfiliyinə xələl gətirmək;
- qeyri-etik, təhqiramiz məzmunlu materialı kağız və ya elektron formatda əldə etmək və ya yaymaq;

- qeyri-etik fiziki təmas;
 - başqasının nüfuzuna və rifahına xələl gətirmək məqsədilə qəsdən yalan danışmaq;
- Aşağıdakı qayda pozuntuları birbaşa 5-ci səviyyə hesab olunur: çox ağır qayda pozuntuları qəsdən ciddi fiziki zərərə səbəb olan zorakılıq etmək;
- cinsi zorakılıq etmək;
 - təhlükəsizlik qaydalarını ciddi xəsarət və ya ölümə səbəb ola biləcək şəkildə pozmaq;
- məxfilik hüquqlarını ciddi şəkildə pozmaq; məktəbin, eyni zamanda, digər şagirdlərin və böyükələrin nüfuzuna ciddi şəkildə xələl gətirmək;

Yuxarıda sadaladığımız bütün faktlar bizi bu nəticəyə gətirir ki, həqiqətən də məktəblərdə hüquq tərbiyəsinin düzgün qurulması bullinq məsələsinin aradan qaldırılmasına kömək edə bilər.

Hüquq və vəzifələrini bilən istənilən şagird başqalarına qarşı mənfi davranış göstərməkdən çəkinəcək, bu davranışın hüquqi müstəvidə necə cəzalandırılacağını biləcəkdir. Bullinqə məruz qalan şagird isə hüquqlarını bildikdən sonra müvafiq qurumlara müraciət etməkdə cəsarətli olacaqdır. Bundan başqa şagirdlər öz vəzifələrini də biləcək və bu vəzifələrin bilinməsi məktəblərdə sağlam təhsil şəraitinin yaranmasına kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov A., Ağayev Ə. 2007, Pedaqogika. Bakı; Nasir, s.408-409
2. Kazımov N. 2011. Məktəb Pedaqogikası. Bakı; s. 393-400
3. Doğan S. Keleş, O. 2022. Nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri bağlamında akran zorbalığı: bir olgubilim çalışması. Pamukkale Eğitim Fakültesi Dergisi. s.1-63
4. Nur Kılınç A. Okullarda akran zorbalığının özel hukuk açısından değerlendirilmesi. 2022. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. s.64-102.
5. Craig M.W. & Pepler J.D. (2003). Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization. *Can J Psychiatry*, 48, 577–582.
6. <https://edu.gov.az/uploads/Qaydalar/2023/sagird-davranish-qaydalari.pdf>
7. <https://e-qanun.az/framework/897>
8. <https://e-qanun.az/framework/3292>
9. <https://tehsil.com.az/bullinq-nedir/>
10. <https://benefisiar.org/huquqi-yardim/20292/sagirdl%C9%99r%C9%99-t%C9%99l%C9%99b%C9%99l%C9%99rin-huquq-v%C9%99-zif%C9%99ri.html>
11. <https://www.unicef.org/media/70731/file/Global-status-report-on-preventing-violence-against-children-2020.pdf>

SUMMARY

Gunay Mammadzada

THE IMPORTANCE OF LEGAL EDUCATION IN REDUCING BULLYING IN SCHOOLS

According to statistics conducted in world educational institutions, negative behavior among students is increasing year by year. One of these negative behaviors is bullying. Bullying is an English word that means to scare, insult, harass, and it is the physical, psychological and verbal pressure exerted on each other by students of the same or different age groups with different physical or spiritual strength. While looking for the reasons for the emergence of bullying, it is emphasized that the weak teaching of legal education in schools may be one of these reasons. Here, brief information about legal education and its duties is provided and the importance of legal education in eliminating bullying cases is touched upon.

It is noted that students who are not familiar with the concept of law tend to bully, because they do not know what the consequences of their negative behavior will be, they can easily carry out any illegal actions they want. At the same time, students who are victims of bullying cannot protect themselves from physical, psychological and verbal bullying because of their weak legal education.

The article examines the role of these laws in the fight against bullying by referring to the laws of the Republic of Azerbaijan on children's rights.

The article also refers to the rules of student behavior in general educational institutions prepared by the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan. By giving examples of these rules, it is stated that the rules of student behavior are a successful document from the point of view of protecting the rights of students and defining their duties. In the ethical behavior section of the document, the issue of bullying is specifically addressed, and as a result, information is given about the punishment measures that await the bully.

Key words: school, bullying, buller, victim, legal education, children's rights

РЕЗЮМЕ

Гюнай Мамедзаде

ЗНАЧИМОСТЬ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОКРАЩЕНИИ БУЛЛИНГА В ШКОЛАХ

Согласно статистике, проводимой в учебных заведениях мира, негативного поведения среди студентов с каждым годом становится все больше. Одним из таких негативных поступков является буллинг. Буллинг – это английское слово, означающее запугивание, оскорбление, преследование, и это физическое, психологическое и словесное давление, оказываемое друг на друга учащимися одной или разных возрастных групп с разной физической или духовной силой. В статье при поиске причин возникновения буллинга подчеркивается, что одной из таких причин может быть слабое преподавание правового воспитания в школах. Здесь приводится краткая информация о юридическом образовании и его обязанностях, а также затрагивается важность правового просвещения в устранении случаев буллинга.

Отмечается, что учащиеся, не знакомые с понятием права, склонны к хулиганству, поскольку не знают, какими будут последствия их негативного поведения, легко могут осуществить любые противоправные действия, которые захотят. В то же время учащиеся, ставшие жертвами буллинга, не могут защитить себя от физического, психологического и словесного буллинга в силу своей слабой правовой подготовки.

В статье исследуется роль этих законов в борьбе с буллингом путем обращения к законам Азербайджанской Республики о правах ребенка.

В статье также говорится о правилах поведения учащихся в общеобразовательных учреждениях, подготовленных Министерством науки и образования Азербайджанской Республики. Приводя примеры этих правил, констатируется, что правила поведения учащихся являются удачным документом с точки зрения защиты прав учащихся и определения их обязанностей. В разделе документа об этическом поведении специально рассматривается вопрос буллинга, и в результате дается информация о мерах наказания, ожидающих хулигана.

Ключевые слова: школа, буллинг, буллер, жертва, правовое воспитание, права ребенка.

GÜNEL İSRAFILOVA

israfilova899@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TƏLİMİN KEYFİYYƏTİNİN ARTIRILMASINDA QEYRİ-STANDART DƏRSLƏRİN ROLU

Qeyri-standart dərslər şagirdlərin inkişafına kömək edir. Fənnə daha dərin maraq formalaşmasına imkan verir. Şagirdlərə müstəqil şəkildə öz biliklərini genişləndirməyə şərait yaradır. Məqalədə ibtidai siniflərdə daha çox istifadə olunan və şagirdlərin təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində geniş imkanlara və təsirə malik olan qeyri-standart dərslərin bəzilərinin məzmunu nəzərdən keçirilmişdir. İbtidai siniflərdə qeyri-standart dərslərin keçirilməsi üçün müəllimlərə 6 tövsiyə məqbul hesab edilmişdir.

Açar sözlər: Şagird, təhsil, təlim, qeyri-standart dərs, ibtidai sinif, keyfiyyət

Hal-hazırda nəzəri və praktik pedaqogikada qeyri-standart dərslərin yüzdən çox variantı təsvir olunur, lakin hələ də onların vahid tipologiyası mövcud deyildir. XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq bu sahədə bir sıra tədqiqatlar aparılır və aparılmaqdadır.

İ.P.Podlasının “Pedaqogika” adlı dərs vəsaitində (4) onlarla qeyri-standart dərs tipləri ayırd edilir (36 tip sadalanır), o cümlədən dərs-işgüzar oyun, nitq oyunları dərsləri, “Möcüzələr meydanı” tipli oyun dərsləri və s. (4, s.218). Bu dərslərin eyni və ya bir-birinə yaxın tipə aid olduğunu görsək də, onlar ayrı-ayrı tiplərə aid edilir.

Ə.Paşayev və F.Rüstəmov birgə yazdıqları dərs vəsaitində (1) qeyri-standart dərslərin ən çox yayılmış 19 tipini göstərir və qeyd edirlər ki: “... *qeyri-standart dərslər öz məqsədinə, təşkilinə, keçirilmə metodikasına görə qeyri-adi dərslərdir, onlar ciddi strukturu, müəyyən iş rejimi olan gündəlik tədris məşğələlərinə nisbətən şagirdlərin daha çox xoşuna gəlir*” (Paşayev, Rüstəmov 2010, 217).

A.V.Xutorskoy “Müasir didaktika” vəsaitində (6) demək olar ki, elə həmin 36 dərs variantı sadalanıb. Qeyd edək ki, hər iki tədqiqatçı qeyri-standart dərs tipindən bəhs etsə də, mahiyyət etibarilə onun ayrı-ayrı formalarının adlarını çəkir, bu zaman onların çoxunu bir və ya yaxın olan tiplərə aid etmək olar. Məsələn, A.V.Xutorskoy dərslər-oyunlar, dərslər-işgüzar oyunlar, dərslər-rollu oyunlar və s. müxtəlif tip adlandırır.

T.A.Stefanovskayanın təklif etdiyi tipologiyanın əsasını, müəllifin sözlərinə əsasən, “qeyri-standart dərslərin keçirilmə forması təşkil edir. Bunlar yarışma və oyun formasında olan dərslər (yarış, rollu oyunlar); ictimai ünsiyyət formasında olan dərslər (mətbuat konfransı, auksion); ictimai-mədəni tədbirləri imitasiya edən dərslər (qiyabi ekskursiya, ədəbiyyat otağı); fantaziyaya əsaslanan dərslər (nağıl dərs); digər təşkilati strukturlarla kombinə olunmuş dərslər (məsləhət dərsi, seminar dərsi); ənənəvi sinifdən kənar iş formalarının (ŞHK, “yaxşı bilənlər klubu”) dərslərdə keçirilməsi və s. (5, s. 318).

Hal-hazırda qeyri-standart dərslərin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində ən dolğun və məzmunlu işlərdən biri S.V.Kulneviçin və T.P.Lakosetinanın vəsaitləridir (2; 3).

İbtidai siniflərdə daha çox istifadə olunan və şagirdlərin təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində geniş imkanlara və təsirə malik olan qeyri-standart dərslərin bəzilərinin məzmununu nəzərdən keçirək.

Dərs-səyahət. Dərs xəyal edilən səyahət şəklində aparılır. Yoldakı dayanacaqlar dərslərin mərhələləridir. Dərslərin təlimatçısı müəllim və ya hazırlanmış şagird ola bilər. Şagirdlərə tədqiq olunan landşaftın vəziyyətini müəyyən etdikləri marşrut vərəqi verilir. Sonra uşaqlar səyahət üçün zəruri olan hər şeyi - nəqliyyatı, təchizatı, geyimi seçir. Dərs praktiki tədqiqat, əyani təsvir vəsaitləri, səyahət zamanı dayanacaqlarda rast gəlinən təbiət obyektləri haqqında söhbətlər və hesabatlar şəklində qurulmuşdur. Müəllim dayanacaqları əvvəlcədən planlaşdırır. Məsələn, 3-cü sinifdə “Həyat

bilgisi” fənnindən “Materiklər” mövzusunun öyrənilməsi, dairəvi səyahət zamanı şagirdlər hər qitədə dayanır və Amerika, Afrika, Avstraliyanın və s. təbiətinin fərqli xüsusiyyətlərini öyrənir. Səyahət zamanı şagirdlər yol qeydləri, eskizlər hazırlayır, marşrut vərəqini doldururlar. Səyahət başa çatdıqdan sonra “görülmüş” təbiət obyektləri haqqında hesabat hazırlanır.

Dərs-mətbuat konfransı. Bu dərsin məqsədi mövzu və ya hər hansı məsələ ilə bağlı materialın təkrarlanmasıdır. Dərs dörd hissədən ibarətdir: mətbuat mərkəzinin “əməkdaşların”, “jurnalistlərin” suallarını cavablandırması; redaksiya tapşırıqlarının hazırlanması və tərtibatı – hər bir “jurnalist” sualına əldə etdiyi cavablar əsasında jurnalda qeyd aparır; görülmüş iş haqqında hesabat; ümumiləşdirmə aparılması və ekspress-qəzetin buraxılması.

Dərsdə növbəti iş planlaşdırılır: mətnə əsasən, əsərdən olan “qonaq” ilə konfrans keçirilməlidir. Qonaq rolu ən yaxşı hazırlanmış şagirdə həvalə olunur, qalanları jurnalistlərdir. Hamı sual hazırlayır.

Növbəti dərsdə masalar ayrılır, onların arxasında jurnalistlər qeyd kitabçaları, “foto aparatları” ilə əyləşir. Hər birinin qarşısında qəzet və ya jurnalın, yəni təmsil etdikləri nəşrin adı olan lövhəcik qoyulur.

“Qəhrəman” sualları cavablandırmaq üçün çətinliklə vaxt tapır: hər kəs sonradan oxucularına çatdırmaq üçün daha çox sual verməyə çalışır.

Qrup dərsləri. Dərsin aparılması üçün şagirdlərin masaları “T” hərfi şəklində düzülür. Hər bir “T” şəkilli masanın ətrafında məsləhətçi ilə qrup əyləşir: belə olduqda söhbət rahat olur. Qruplardan biri yerinə yetirilmiş tapşırığı “müdafiə” edir.

Uşaqlar ilin dörd fəslə olmaqla dörd qrupa bölünmüşdür. Praktiki şəkildə “öz” fəslinin ən yaxşı olduğunu “sübut etmək” lazımdır. Hər birinin bacarıqları və maraqları xatırlanır. Hər bir qrup “dərin sirr” şəklində hazırlaşır. Suallar, viktorinalar tərtib olunur, musiqili müşayiət seçilir. Fəsilərin böyük, rəngarəng “pasportları” hazırlanır. Şəkil əvəzinə “öz fəslinin” portretini yaratmaq olar: Qar qız – qız, başında çələng, üzərində çiçəkli əlbisə olan çilli qız – yaz. Yayın üç rəsmi vardır: iyun, iyul və avqust – gündə qaralmış oğlanlar. Hamı birlikdə ilin hər fəslə haqqında inşa yazır. Sonra alçaq səslə musiqi və lövhədəki böyük, rəngli slaydlar fonunda bu inşalar oxunur.

Nağıl dərslər. Azərbaycan xalq nağıllarının personajları tapşırıqlar verir, hədiyyələr təqdim edir, müsabiqələr fikirləşir. İmlaları mehriban meşəbəyi deyir, idman dərslərini su pərisi aparır, yeni materiala Cırtan kömək edir və s. Uşaqlar nağılları – dilçilik terminologiyası olan tapmacaları sevir.

Nağılların öz təsirini, şirinliyini saxlaya bilməsi təsadüfi deyildir.

Fantastik surətlər uşaqlar üçün misilsiz sevinc gətirir. Nağıllar uşaqlara ona görə yaxındır ki, orada cərəyan edən hadisələrin hamısı son dərəcə mümkün olan, əl çata biləcək bir şey kimi görünür. Uşaqlar özlərini nağılların qəhrəmanı kimi təsəvvür edirlər. Nağıllarda iştirak edən sehirlə qüvvələr uşaqların diqqətini daha çox özünə çəkir. Bu da təbiidir, çünki uşaq təxəyyülü fantastik ünsürlərlə daha çox maraqlanır.

İbtidai siniflərdə fənlərin tədrisinə qeyri-standart yanaşma şagirdlərin inkişafına kömək edir, imkan və qabiliyyətlərini nəzərə almaqla onlarda yüksək təlim marağı yaradır. Bu baxımdan qeyri-standart dərslərdən istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə ibtidai siniflərin təlimində şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirən vasitə və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi amili kimi qeyri-standart dərslərin yeri, rolu işlənmişdir. İbtidai siniflərin təlimində şagirdlərin idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi üçün qeyri-standart dərslərin keçirilməsinin yeni və müasir metodları işlənmişdir. Bunlardan dərslərin, metodik vəsaitlərin və proqramların hazırlanmasında, həmçinin praktik müəllimlərin fəaliyyətində geniş şəkildə istifadə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Paşayev Ə. Pedaqogika / Ə.Paşayev, F.Rüstəmov – Bakı: Elm və təhsil, –2010. – 464 s.
2. Кульневич С.В. Не совсем обычный урок: Практическое пособие для учителей и классных руководителей, студентов средних и высших педагогических учебных заведений, слушателей ИПК. / С.В.Кульневич, Т.П.Лакоценина-Ростов н/Д.: Учитель, – 2001. – 176 с.

3. Кульневич С.В. Не совсем обычный урок: Практическое пособие для учителей и классных руководителей, студентов средних и высших педагогических учебных заведений, слушателей ИПК. / С.В.Кульневич, Т.П.Лакоценина – Воронеж: ЧП Лакоценин С.С, – 2006. – 175 с.
4. Подласый И.П. Педагогика / И.П.Подласый – Москва: 2006. – 324 с.
5. Стефановская, Т.А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. Учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов. / Т.А.Стефановская. /– Москва: Совершенство, – 1998. – 368с.
6. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учебное пособие. 2-е издание. / А.В.Хуторской. – Москва: Высшая школа, – 2007. – 639 с.

SUMMARY

Gunel Israfilova

THE ROLE OF NON-STANDARD LESSONS IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

Non-standard lessons help the development of students. This allows you to form a deeper interest in the subject. Allows students to independently expand their knowledge. The article considers the content of some non-standard lessons, which are more often used in primary grades and have ample opportunities and influence in improving the quality of education of students. 6 recommendations for teachers on conducting non-standard classes in primary grades were recognized as acceptable.

Key words: Pupil, education, training, non-standart lesson, primary school, quality.

РЕЗЮМЕ

Гюнель Исрафилова

РОЛЬ НЕСТАНДАРТНЫХ УРОКОВ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Нестандартные уроки помогают развитию учеников. Это позволяет формировать более глубокий интерес к предмету. Позволяет учащимся самостоятельно расширять свои знания. В статье рассмотрено содержание некоторых нестандартных уроков, которые чаще используются в начальных классах и имеют широкие возможности и влияние в повышении качества образования учащихся. Приемлемыми признаны 6 рекомендаций учителям по проведению нестандартных занятий в начальных классах.

Ключевые слова: Ученик, образование, обучение, нестандартный урок, начальная школа, качество.

SƏBİNƏ MAHMUDOVA

sebinemahmudova73@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

HƏSƏN NƏCƏFOV

hasan_nacafov@mail.ru

“Naxçıvan” Universiteti

İNTERNET ŞƏBƏKƏSİNİN DİDAKTİK FUNKSİYALARI

Qlobal internet kompüter şəbəkəsi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün yeni perspektivlər açır. Aydındır ki, təhsil prosesində xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına internet rabitə vasitələrinin müxtəlif formaları təsir göstərir. Müəlliflər xarici dillərin tədrisində müəllim üçün əlavə məlumat mənbəyi kimi internet saytlarından ümumi istifadənin geniş vüsət aldığını vurğulayırlar. Buna görə də məqalənin mövzusu həyati əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə xarici dillərin tədrisində kommunikativ fəaliyyət səriştəsinin formalaşmasını təmin edən onlayn resursların təlim imkanları müəyyən edilir və təsnif edilir. İnternetin orijinal mədəni materiallarından birbaşa istifadə zamanı bacarıq və bacarıqların formalaşdırılması üçün zəruri olan didaktik tapşırıqlar da tərtib edilmişdir. İnternet texnologiyalarının bəzi növləri təqdim olunur, təhlil edilir və onların linqvodidaktik potensialı sübuta yetirilir. Bundan əlavə, hazırda dünya təhsil praktikasında istifadə olunan beş ən ümumi didaktik alqoritmlər ətraflı təsvir edilmişdir. Müəlliflər kompüter texnologiyalarının və internet resurslarının xarici dillərin tədrisi prosesində faydalılığını izah edir və sübut edirlər, çünki yeni tədris metodları dilin daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir.

***Açar sözlər** – İnternet, didaktik, təhsil prosesi, dil, təhsil sistemi, mədəniyyət.*

İnternetin təhsil prosesinə inteqrasiyası, onun müxtəlif fənn sahələrində, xüsusən də xarici dillərin tədrisində tətbiqi məsələsi təhsildə səriştə və kommunikativ yanaşmaların tətbiqi baxımından son dərəcə aktualdır.

Son illərdə təhsil sisteminin bütün pillələrində innovativ texnologiyaların tətbiqi zamanı təhsilin yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının məzmunu məsələsi aktual məsələdir. Son onillikdə tədqiqatçılar sinxron və asinxron internet rabitəsinin müxtəlif formalarının müsbət təsirini aşkara çıxaran çoxlu sayda nəzəri və metodik əsərlər yazılmışdır. Təhsil prosesində xarici dil kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına dair. Həqiqətən də İKT-nin geniş tətbiqi XXI əsrdə əsas konseptual təhsil istiqaməti olan şagird şəxsiyyətinə şəxsiyyətyönümlü, inkişaf edən, səriştə əsaslı yanaşmanı həyata keçirməyə imkan verir. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının məzmunu isə internet resurslarından istifadə etməklə təlimin formalarının, metodlarının, yollarının, texnikalarının məcmusu deməkdir.

Bununla belə, vurğulamaq lazımdır ki, cəmiyyətin qlobal informasiyalaşması və müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının modifikasiyası internetin təhsil imkanlarına baxışların dəyişməsinə səbəb olub. Ümumdünya interneti təkcə informasiya resursu kimi deyil, həm də müəyyən təhsil şəraitində istifadəçiyə lazımi xidmətlər təqdim edən didaktik bir şəbəkə kimi qəbul edilir, bununla da interaktiv öyrənmə vasitəsinə, adekvat mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün şərait yaratmaq vasitəsinə çevrilir. İnternet resursu orijinal mətnlərdən istifadə etmək, ana dili danışanları dinləmək və onlarla ünsiyyət qurmaq, mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə səmərəli iştirak etmək imkanlarını təmin edir.

Elmi və metodik ədəbiyyatı təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, aşağıdakıları etmək lazımdır:

- xarici dillərin tədrisində kommunikativ və fəaliyyət səriştəsinin formalaşmasını təmin edən onlayn resurslarının təhsil imkanlarını müəyyən etmək və təsnif etmək;
- müxtəlif mürəkkəbli dərəcələrinə internetin orijinal mədəniyyətə aid materiallarından birbaşa istifadə etməklə bacarıq və bacarıqların formalaşmasını təmin edən bəzi didaktik tapşırıqları

formalaşdırmaq;

- internet texnologiyalarının bəzi növlərini təqdim etmək, onların linqvativ didaktik potensialını göstərmək.

Orta və ali təhsil sistemində xarici dillərin tədrisində kommunikativ səriştənin formalaşdırılması üçün internet resurslarından və internet texnologiyalarından istifadənin məzmununu və linqval didaktik potensialını müəyyən etməkdir.

Təhlil, ümumiləşdirmə, müqayisə, şərh, sistemləşdirmə kimi nəzəri tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Nəşrlərin təhlili xarici dillərin tədrisində müəllim üçün əlavə məlumat mənbəyi kimi internet saytlarından geniş istifadə edildiyini göstərdi. Məsələn, bu, tələbələrin öz komikslərini yaratdıqları dizayn işi ola bilər. O, məsələn, Pixton.com kimi xüsusi internet xidmətlərindən istifadə etməklə yaradıla bilər. Bu xidmətdən istifadə etmək üçün siz e-poçt vasitəsilə qeydiyyatdan keçməlisiniz. Əsas səhifədə interfeys dilini seçməlisiniz. Komik kitabın yaradılması haqqında ətraflı məlumat müəlliflər tərəfindən “Xarici dil dərslərində xarici dil komiksləri” məqaləsində təsvir edilmişdir.

Müasir təhsil sistemi çərçivəsində həyata keçirilən dil siyasətinin əsas prinsiplərindən biri də istənilən bilik sahəsinə çıxışı təmin edən mobillik prinsipidir. Məhz buna görə də müasir şəraitdə tələbələrin mədəni inkişafını təkmilləşdirmək, onlarda başqa xalqların, o cümlədən öyrənilən xarici dil ölkələrində yaşayanların mədəniyyətlərinə və həyat tərzinə hörmət və dözümlülük hissini tərbiyə etmək lazımdır. Məhz buna görə də sosial-mədəni biliklərin və kommunikativ bacarıqların mənimsənilməsinin həm qarşılıqlı əlaqə vasitəsi, həm də ayrılmaz vasitəsi kimi yeni texnologiya və təhsil vasitələrinin təqdim etdiyi bütün imkanlardan, ilk növbədə internetdən tam istifadə etmək vacibdir.

Xarici dil dərslərində internetin ən mühüm üstünlüyü ondan ilk növbədə bütün sərhədlərə və məsafələrə baxmayaraq insanları birləşdirən interaktiv vasitə kimi istifadə etməkdir.

Qlobal şəbəkənin nəhəng kommunikasiya imkanları tələbələr və müəllimlər istənilən dildə və mədəniyyətdə danışanlarla ünsiyyət qurduqda tam ünsiyyət azadlığı verir. Bundan əlavə, internet cəmiyyətin həyatının bütün institutlarını və sahələrini – kütləvi informasiya vasitələrindən tutmuş əyləncəyə qədər təmsil edən ən dinamik və geniş informasiya bankı olmaqla, mütəmadi və operativ yenilənən, qeyri-məhdud sosial-mədəni biliklər toplusunu verə bilər. Onun informasiya tərkibi və öyrənilən dilin ölkəsi və xalqı haqqında müxtəlif aspektlərdə zənginliyi bu, xarici dil dərslərində geniş istifadə olunan ənənəvi dərslikdən internetin böyük fərqi və üstünlüyüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Andresen B.B. & Van den Brink K. (2013). Multimedia in Education Curriculum Moscow: UNESCO. 141 p.
2. Belz J.A. & Thorne S.L. (eds.) (2016). Computer-mediated Intercultural Foreign Language Education. Boston, MA : Heinle & Heinle. 304 p.
3. Grigorieva E.I., Reznikova A.I. (2016). Foreign language comics in the classroom of foreign language. Foreign languages at school. No. 4. P.30-34.
4. Karamysheva T.V. (2021). Learning foreign languages with the help of a computer. In questions and answers. SPb.: Soyuz Publishing House. 192 p.

SUMMARY

Sabina Mahmudova, Hasan Najafov

DIDACTIC FUNCTIONS OF THE INTERNET NETWORK

The global Internet computer network opens new perspectives for improving the educational system. It is clear that the formation of foreign language communicative competence in the educational process is influenced by various forms of Internet communication tools. The authors

emphasize the widespread use of websites as an additional source of information for teachers in foreign language teaching. Therefore, the topic of the article is of vital importance. The article identifies and classifies the training opportunities of online resources that can ensure the formation of communicative-activity competence in foreign language teaching. Didactic tasks necessary for the formation of skills and abilities during the direct use of original cultural materials of the Internet have also been designed. Some types of Internet technologies are presented, analyzed and their linguistic didactic potential is proved. In addition, the five most common didactic algorithms currently used in world educational practice are described in detail. The authors explain and prove the usefulness of computer technologies and Internet resources in the process of teaching foreign languages, as new teaching methods contribute to better language acquisition.

Key words – *Internet, didactic, educational process, language, educational system, culture.*

РЕЗЮМЕ

Сабина Махмудова, Гасан Наджафов

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Глобальная компьютерная сеть Интернет открывает новые перспективы для совершенствования системы образования. Понятно, что на формирование иноязычной коммуникативной компетенции в учебном процессе влияют различные формы средств интернет-коммуникации. Авторы подчеркивают широкое использование веб-сайтов в качестве дополнительного источника информации для учителей при обучении иностранному языку. Поэтому тема статьи имеет жизненно важное значение. В статье выявлены и классифицированы обучающие возможности интернет-ресурсов, способные обеспечить формирование коммуникативно-деятельностной компетенции при обучении иностранному языку. Также разработаны дидактические задания, необходимые для формирования умений и навыков при непосредственном использовании оригинальных культурологических материалов сети Интернет. Представлены, проанализированы некоторые виды интернет-технологий и доказан их лингводидактический потенциал. Кроме того, подробно описаны пять наиболее распространенных дидактических алгоритмов, используемых в настоящее время в мировой образовательной практике. Авторы объясняют и доказывают полезность компьютерных технологий и интернет-ресурсов в процессе обучения иностранным языкам, так как новые методы обучения способствуют лучшему усвоению языка.

Ключевые слова – *Интернет, дидактика, образовательный процесс, язык, образовательная система, культура.*

NAZİLƏ ABDULLAZADƏ

nazile.s.m.d@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİNİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN MODELİ

Azərbaycanın dünya təhsil sistemində inteqrasiyası, bu sahədə dünya təcrübəsindən məharətlə bəhrələnmə, yeniliklərə və müasirliyə alışımaq bugünkü təhsilin uğurudur. XX yüzilin 90-cı illərindən böyüməkdə olan gənc nəsil təhsil islahatları əsasında – ixtisaslı kadrların artırılması, müasir tələblərə cavab verən tədris plan və proqramlarının tərtibi, innovativ yanaşmalar, interaktiv təlim metod və texnologiyaları əsasında formalaşmağa başladı. Müasir infrastruktura malik uşaq bağçalarının, məktəblərin, liseylərin tikilməsi tədrisin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi ilə nəticələndi. Uzun bir inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan təhsili dünya təhsilinə inteqrasiya olundu. Bu, ulu öndər Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi zaman kəsiyinin hər iki dönməndə reallaşdırılan təhsil siyasəti, təhsilimizə verdiyi dəyər və göstərdiyi qayğının nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün təhsil sahəsində müstəqil dövlət olaraq öz sözünü deyir.

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyə gələn gündən sovet rejimi sərhədini aşaraq təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə diqqəti artırdı. Təhsillə bağlı çıxışlarında, ali məktəb tələbələri ilə görüşlərində, xaricə oxumağa göndərilən tələbələrlə görüşlərdə o, təhsilin problemlərinin həlli yollarına toxunur, onların aradan qaldırılmasını tövsiyə edirdi. Təkcə 10 ildə orta təhsillə yanaşı, texniki peşə məktəblərini xeyli gənc bitirmişdi ki, bu da orta təhsilə keçidin nəticəsi idi. “Digər problemlərin-kadr hazırlığı, təhsilin iqtisadi səmərəliliyi, təhsil və ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi, təhsil iqtisadiyyatının inkişafı, təhsilin məzmununun yeniləndirilməsi, rus dili tədrisinin yüksəldilməsi, dərslərin təkmilləşdirilməsi və təlim metodlarının yeniləndirilməsi, təlimin tərbiyəedici funksiyasının təmin olunması, dərslərin müvəffəqiyyətli idarə edilməsi, proqnozlaşdırılmış təlimin təşkili, dərslərdə təlim prosesinin fərdiləşdirilməsi, tədris-maddi bazanın möhkəmləndirilməsi, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması, təlim metodlarının həyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması, müstəqil təlim işlərinin genişləndirilməsi və digər sırf pedaqoji mahiyyətli problemlərin həlli sahəsində çox ciddi elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətli işlər görüldü [Ağayev, 2013:130].

Heydər Əliyev bildirdi ki, xalqın tərəqqisi, onun təhsillənməsi, elmin inkişafı, mədəniyyətin tərəqqisi ilk növbədə təhsil sistemi və ondan səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Milli dəyərləri, milli tərəqqini yüksək qiymətləndirən ulu öndər təhsilin də milli zəmində, milli əsaslarla inkişafını diqqətdə saxlayırdı. “...Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycan iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”.

1971-ci ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində çalışarkən ulu öndər təhsil sistemində olan ciddi nöqsanları – ali məktəbi bitirənlərin təyinatdan yayındıqlarını, orta məktəbdə “medalçılar”ın sayının artmasını, havadarlı ali məktəb məzunlarının nazirliklərə işə düzəldiyini tənqid edir, ali məktəbə qəbul zamanı rüşvətə, yerlibazlığa, neqativ hallara yol verildiyini, müəllim sıralarına təsadüfi adamların gəldiyini qeyd edirdi. Xüsusilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə nə yolla olursa olsun, yüksək vəzifəli məmurların övladlarının qəbul olunması, qəbul vaxtı abituriyentlərin saxtakarlıq edərək özlərini sənədlərində fəhlə balası kimi göstərdiklərini təəssüflə bildirirdi.

Heydər Əliyevi təkcə orta məktəblərdə deyil, orta ixtisas məktəbləri və ali məktəblərdə də tədrisin keyfiyyəti narahat edirdi. Hələ 70-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işləyərkən o, orta ixtisas təhsili məktəblərində peşə ixtisası olmayan, təsadüfi, bəzən də natəmiz adamların müəllimlik etdiyindən narahatlığını bildirirdi. Rus dilində tədrisin aparıldığı ixtisaslarda

müəllimlərin rus dilini zəif bilməsi, müəllimliyə namizədlik müsabiqələrinin formal keçirilməsi, illərlə attestasiyanın keçirilməməsi və s. bu kimi amillər Heydər Əliyevin müşahidə etdiyi, bildiyi və çəkinmədən ünvanına çatdırdığı nöqsanlar idi. O həmçinin ali məktəblərə qəbulda nöqsanların aradan qaldırılması, mütəxəssislərin hazırlıq keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi fikir verirdi. Abituriyentlərin obyektiv seçilməsi, fəhlə-kəndli balalarının ali məktəblərə qəbulunu artırmaq, onlara şərait yaratmaq, rüsvətxorluğu, neqativ halları ali məktəbdən uzaqlaşdırmaq üçün müxtəlif tədbirlərə əl atır, Moskva, Leninqrad və başqa şəhərlərin ali məktəblərinə oxumağa göndərilən gənclərin seçimini diqqətdə saxlayırdı.

Təhsil sahəsində Heydər Əliyevi narahat edən məsələlərdən biri də ali məktəbi bitirən gənclərin işlə təmin olunması, onlardan səmərəli istifadə olunması məsələsi idi. Sovet dövründə ali məktəbi bitirən gənclər ixtisas üzrə təyinatla iş yerlərinə göndərilirdi. Bu sahədə də –məzunların yerləşdirilməsində, rayonlara, kəndlərə işləməyə göndərilməsində neqativ hallar özünü göstərir, səhlənkarlıq, məsuliyyətsizlik baş alıb gedir, təyinat yerinə gedənlərin sayı ildən-ilə azalırdı. Heydər Əliyev bunun səbəbini ali məktəblərdə tərbiyə işinin zəif aparılması ilə bağlayır, professor-müəllim heyəti, ictimai təşkilatlar qarşısında tələblər qoyur, ali məktəb təhsil sistemində rast gəlinən qohumbazlıq, yerlibazlıq halları, meşşanlıq, rüsvətxorluğa qarşı mübarizə aparılmasını tələb edirdi. O, ölkədə dövlət ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı fəaliyyət göstərən özəl ali məktəblərə təhsildən qazanc kimi istifadə etməməyi tövsiyə edirdi. Onun fikrincə, hər bir azərbaycanlı övladının təhsil alması üçün ali məktəblər ilk növbədə təhsilin keyfiyyətinə fikir verməli, bazar iqtisadiyyatının sosial çətinliklərinə baxmayaraq, müəllim adını yüksək saxlamalıdır. Respublikanın ali məktəblərinə daxil olmuş birinci kurs tələbələri ilə görüşdə ulu öndər demişdir: “Gənc nəsil gəlir. Bu, Azərbaycanın gələcəyidir. Ali məktəblərə daxil olan gənclər Azərbaycanın elmini, mədəniyyətini, iqtisadiyyatını, ictimai-sosial həyatını inkişaf etdirəcək yeni nəslin bir dəstəsidir. Bu gənclərin qeydinə qalmaq, onlara qayğıkeş münasibət göstərmək, başlıcası isə ali məktəblərdə mənəvi mühiti möhkəmlətmək, gənclərimizi gələcəkdə müstəqil həyatda sərbəst və layiqincə çalışmağa hazırlamaq – bunlar ali məktəblərin professor və müəllim heyətinin, bütün ali məktəb işçilərinin müqəddəs vəzifəsidir” [Əliyev, 1997:218].

1984-cü ildə “Ümumtəhsil və peşə məktəbinin islahatının əsas istiqamətləri haqqında” Sov.İKP MK-nın layihəsi dərc edilir. Bu zaman Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışırdı və sənədi əsas işləyib hazırlayan da o olmuşdu (Axundova, 2008:251). İslahatın məzmunu və əsas istiqamətlərinə dair Heydər Əliyev Mərkəzi Komitədə çıxış etmiş və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, dərsliklərin təkmilləşdirilməsi, müəllimin nüfuzunun qaldırılması və s. məsələlərə toxunmuşdu. O, şagirdlərin əmək tərbiyəsi, fiziki tərbiyəsi, mənəvi tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsi, vətəndaş kimi özünü təsdiq edə bilməsi üçün məktəb, müəllim qarşısında vəzifələrin həllini vacib sayırdı. Onun fikrincə, cəmiyyətin tərbiyə olunmasında müəllimin pedaqoji ustalığı, biliyi ilə yanaşı, mənəvi siması da önəmlidir. Heydər Əliyevə görə “nə vaxta qədər ki, müəllim öyrənir – o yaşayır, nə vaxta qədər ki, müəllim yaşayır – o öyrənir” bu köhnə həqiqət heç də öz mənasını itirməmişdir. Bir qədər də dərinə gedək: müəllim nəinki zəmanə ilə ayaqlaşmalıdır, hətta əgər bilmək istəyirsinizsə, onu qabaqlamalıdır. O, əsaslarını tədris etdiyi elmin qızgın təbliğatçısı və dərin bilicisi olmalıdır, oradakı ən yeni məlumatlardan xəbərdar olmalıdır”.

1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyevin təhsil sahəsindəki uğurlu siyasəti müstəqillik illərində Azərbaycanın milli sərvətinin – zəngin intellektual potensialının yüksəlişində özünü göstərdi. Məhz o illərdə-Heydər Əliyevin sovet dövrü hakimiyəti illərində təhsil müəssisələrinin zəngin şəbəkəsinin yaranması, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, respublikadan kənar mütəxəssis hazırlığına diqqətin artırılması, milli hərbi kadr hazırlığı bugünkü milli təhsilin, müasir tələblərə cavab verən təhsil sisteminin yaranmasına vəsələ oldu. Heydər Əliyev müvəqqəti olaraq Azərbaycandan uzaqlaşdığı dövrdə onun maarifçilik fəaliyyəti tənəzzülə uğrasa da, yenidən qayıdışı dövründə geniş vüsət aldı. Təhsildə aparılan islahatlar, dünya təhsil təcrübəsinin öyrənilməsi, beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanın milli təhsilinə uyğunlaşdırılması, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası, bunlarla yanaşı, milli mentalitetin, xalqın milli-mənəvi xüsusiyyətlərinin qorunması Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin və pedaqoji görüşlərinin uğurlu nəticəsi kimi həllini tapdı. O deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan son illər təhsil sistemini, o cümlədən təhsil səviyyəsini daha da təkmilləşdirir, dünya standartlarına uyğunlaşdırır. XX əsrə sona vuraraq öz dövlət müstəqilliyimizi, milli azadlığımızı əldə edəndən sonra sərbəst yaşayaraq

fəxr edə bilərik ki, bizim millətimiz, xalqımız biliklidir, təhsillidir və bu bərdə dünyanın hər bir ölkəsi ilə rəqabət aparmağa, yarışa girməyə hazırdır. Mən əminəm ki, indi bizim cəmiyyətdə mənəviyyatın, mədəniyyətin səviyyəsi yüksəldiyi kimi, bu sahədə gənclərimizin də keyfiyyətləri yüksək olacaqdır. Ancaq təbiidir ki, burada valideynlərin də üzərinə çox böyük vəzifə və məsuliyyət düşür. Mən bu gün arzu edirəm ki, valideynlər öz uşaqlarının, balalarının təhsil almasına ciddi yanaşsınlar. Hər bir valideynin bütün başqa qayğılarından ən böyük qayğısı öz uşaqlarını Azərbaycanın sağlam, bilikli, yüksək mənəviyyətli vətəndaşları kimi böyütməkdir”.

1993-cü ildə respublika Ali Sovetində gənclərlə görüşündə Heydər Əliyev gənclərin təhsilini, tərbiyəsini, onların mənəviyyatca formalaşmasını, həyat fəaliyyəti üçün hazırlanmasını diqqət mərkəzində saxladığını bildirmişdi. Keçid dövrünün öz çətinlikləri olduğunu vurğulayan ölkə rəhbəri gənclərin yeni bir sistem, yeni formalar əsasında yetişdiyini, təhsil aldığı, problemlərlə qarşılaşdığını, “yolayıcında çəşbaş qaldığını” dövlətə, ümumxalq mənafeyinə zərbə sayırdı. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemindən, dünya təcrübəsindən kor-koranə deyil, şüurlu şəkildə, məzmunu dərk edərək istifadə etməklə gənclərin təhsil səviyyəsini qaldırmağı qarşıya vəzifə olaraq qoyurdu. O, ənənəvi – sovet təhsil sisteminin Azərbaycan xalqına böyük nailiyyətlər gətirdiyini, bu təhsil sisteminin səviyyəsini çox yaxşı bilirdi, ona görə də yeni yaradılan liseylərin, kolleclərin kommersiya məqsədilə deyil, təhsilin məzmunca yeniləndirilməsinə xidmət etməli olduğunu tövsiyə edirdi.

Heydər Əliyevin ikinci hakimiyyəti dövründə təhsilin ümumdünya təhsilinə inteqrasiyası və milli kadr quruculuğu daha da aktuallaşır. Ümummilli lider Azərbaycan təhsilinin müstəqil Azərbaycan modelinə uyğun qurulmasını vacib sayırdı. Təhsili millətin gələcəyi sayan ölkə rəhbəri ilk olaraq müxtəlif sərəncamlar imzaladı. 1998-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası yaradılması haqqında” sərəncam imzalandı. 1999-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” təsdiq edildi. Mərhələlərlə həyata keçirilən İslahat Proqramının I mərhələsində Konstitusiyada müəyyən olunmuş təhsil almaq hüququ, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təhsil sistemi və onun informasiya bazasının yaradılması, təhsilin infrastrukturunun müəyyən edilməsi nəzərdə tutulurdu.

Proqramın 2000-2003-cü illəri əhatə edən ikinci mərhələsində təhsildə genişmiqyaslı islahatların aparılması üçün maddi-texniki bazanın yaradılması, 2004-2010-cu illəri əhatə edən üçüncü mərhələdə isə bütün bunların yekunlaşdırılması nəzərdə tutulurdu. İslahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı çıxışında ulu öndər demişdir: “...Təhsil mürəkkəb bir sahədir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatı, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sahəsinə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır. Hesab edirəm ki, bu tələblər hər ölkədə var. Amma keçid dövrünü yaşayan ölkələr, bir ictimai-siyasi sistemdən başqasına keçən ölkələr bu işə daha diqqətli olmalı, daha da ciddi və həssas yanaşmalıdırlar”.

Heydər Əliyevi tədris, təhsil sahəsində islahatlar çox düşündürürdü. O, zəruri olan bu islahatların, xüsusilə təhsildə, elmdə islahatların islahat naminə, dəb naminə deyil, ağıllı, düşünülmüş şəkildə həyata keçirilməyini tövsiyə edirdi. Onun fikrincə, bu islahatlar adını və bir qədər formasını dəyişdirməklə, təhsilin, elmin səmərəliliyini artırmaq üçün aparılmalıdır.

Hələ sovet dövründə SSRİ-nin 46-dək şəhərinin 50-ə qədər ali məktəbində (1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 15 mindən artıq gənc müxtəlif ixtisaslar üzrə SSRİ-nin məşhur ali məktəblərində təhsil almış, yüksək ixtisaslı kadr kimi yetişmişdilər) azərbaycanlılar təhsil aldığı halda, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan gənclərinin təhsil səviyyəsinin diapazonunu, müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssis hazırlığının diapazonunu genişləndirməyi xarici ölkələrdə təhsil almaqda görürdü.

Müstəqillik illəri təhsil sahəsində keçirilən islahatların çətinliklərlə qarşılaşdığını ulu öndər normal qarşılayırdı. 70 illik sovet sosializm sistemi prinsipləri təhsilin də birdən-birə köklü dəyişməyinə əngəl olurdu. Lakin o, ənənəyə, sovet təhsilinin prinsiplərinə bələd bir şəxs, özü o təhsil sistemi içində formalaşmış yetişən bir ziyalı, bir rəhbər kimi dövrünün təhsil sisteminin köklü-təməlli bir sistem olduğu, xalqın savadlanmasında, elmin inkişafında müsbət dəyişikliklərin bu sistem əsasında yarandığını göstərirdi. Özünün, həmyaşıdlarının, Azərbaycan alimlərinin o təhsil sistemində təhsil aldığı, o sistemin bəhrələri olduğunu ulu öndər fəxrlə qeyd edirdi. O deyirdi: “Tarixi təhriif

etmək olmaz. Tarixdə hər şeyin öz yeri vardır. O nə bizdən, nə sizdən, nə də heç kəsdən asılı deyildir. Tarix obyektiv bir prosesdir. Bu obyektiv prosesə təsir etmək, müəyyən vaxtlarda onu zəiflətmək, gücləndirmək, məcrasından çıxarmaq olar. Müxtəlif hallar ola bilər. Amma bu obyektiv prosesi dayandırmaq və ona ciddi təsir göstərmək mümkün deyildir. Bu, tarixidir.

...Azərbaycan xalqı, təhsili 70 illik sovet hakimiyyəti dövründə böyük inkişaf yolu keçibdir. Xalqımız təhsillənib, yüksək təhsilə, elmə malik olubdur. Xalqımızın mədəniyyəti yüksəlib və respublikamız o vaxt da, indi də dünyəvi dövlət, ölkə kimi bütün başqa dövlətlərlə bir yerdədir. Ola bilər, bir çox ölkələr daha da çox inkişaf edibdir. Məsələn, bəziləri az inkişaf edibdir. Bu da təbiidir: dünya da müxtəlifdir.

Ona görə də bu fikirləri sizə çatdıraraq bildirmək istəyirəm ki, o dövrün təhsil sistemi heç də pis deyildi. Mən ondan məmnunam. Çünki mən özüm də o təhsil sisteminin yetişdirməsiyəm, başqaları da, siz də həmin təhsil sisteminin yetişdirmələrisiniz. Amma o təhsil sistemi Sovetlər İttifaqı, sovet hakimiyyəti qapalı dövlət şəraitində yaşadığı bir zaman ancaq o hakimiyyətə məxsus bir sistem idi. İndi isə biz müstəqil ölkəyik. İndi biz istəyirik ki, ölkəmizin bütün sahələrində proseslər dünya ilə tam uyğun formalarda inkişaf etsin. Təhsil sahəsində islahatların keçirilməsi məhz bu məqsədi daşıyır” (Əliyev, 2008:37-38).

Heydər Əliyev təhsil sahəsində aparılan islahatlardan, Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq etdiyindən xəbərdar idi. Azərbaycan məktəbinə, təhsilinə yardım göstərən müxtəlif beynəlxalq təşkilatların, ayrı-ayrı ölkələrin işini, aparılan iqtisadi islahatların, dövlət quruculuğu prosesində həyata keçirilən islahatların Azərbaycan dövlətini yüksəltməyə yönəldildiyini o, yüksək qiymətləndirirdi.

Ulu öndər həm elmdə, həm təhsildə, həm ədəbiyyatda, həm mədəniyyətdə, eyni zamanda mənəvi mənəbəyimiz olan din sahəsində də tarixi ənənələrdən istifadə edərək gənclərin dünyaya çıxmasını arzulayırdı. Dünya deyəndə Heydər Əliyev həm Şərqi, həm də Qərbi ölkələrini nəzərdə tuturdu. Bu ölkələrin təcrübəsindən məhrum olmağı, xəbərsiz qalması ümummilli lider böyük itki sayırdı. Vaxtilə Rusiyanın imkanlarından, iki əsr boyu Azərbaycan mədəniyyətini, elmini, təhsilini zənginləşdirən yoldan imtina etməməklə o, milli ənənələrimizi əsas götürməyi, gəncləri bu ənənələrlə formalaşdırmağı təhsilin prioritet vəzifəsi kimi görürdü.

Heydər Əliyevi təhsilin hansı istiqamətdə getməsi, gənclərin ali məktəbdə yaxşı təhsil almaları çox düşündürürdü. Müstəqil Azərbaycanın gələcəyinin təminatçısı olan gənclər məktəbdə nə qədər hazırlıqlı, hərtərəfli olsalar, Azərbaycanın gələcəyi də o qədər müvəffəqiyyətli, uğurlu, parlaq olar. XX əsr təhsil sahəsində toplanmış təcrübənin, dünya təcrübəsi əsasında yaranmış məktəblərin potensialının, yüksək təhsil vermək səviyyəsinin orta məktəbdə təhsil alan gənc nəslin gələcəyə hərtərəfli hazırlanmasının təminatı olduğuna o, əmin idi. Bu mənada Heydər Əliyev bütün imkanlardan istifadə edib orta təhsili yüksək səviyyəyə qaldırmağı müəllimlərdən tələb edirdi. Ulu öndər təhsil sahəsində çalışan müəllim ordusunun milli ideologiyamızın formalaşmasında fəaliyyətinə güvənirdi. Təhsili, elmi dünya standartları səviyyəsinə qaldırmaq, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatını, texnologiyasını mənimsəmək üçün məktəbdə bütün fənlərin tədrisinin yüksək səviyyədə qurulmasını, gənclərin əvvəlki illərə nisbətən yüksək təhsil almalı olduqlarını tövsiyə edir, xüsusilə humanitar fənlərin – tarix, ədəbiyyat, dil dərslərinin tədrisinə xüsusi fikir verilməli olduğunu vurğulayırdı. Tarix dərsləklərində daha çox Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyat dərsləklərində zəngin ədəbi irsimizin öyrədilməsini Heydər Əliyev tarixi köklərimizin, mənəviyyatımızın mənimsənilməsi kimi qiymətləndirirdi. O deyirdi: “...Gənclər, təhsil alan nəslimiz gərək məktəblərdə ilk addımlarından vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsi ilə tərbiyə olunsun. Bütün dərslər, xüsusən humanitar fənlər gərək gənclərimizə Vətənə sədaqət, torpağa sədaqət, vətənpərvərlik ruhu aşılansın, tərbiyə etsin və bunlar hər bir gəncin qəlbində sarsılmaz bir qalaya çevrilsin” (Əliyev, 1997:175).

Müstəqillik illərində Heydər Əliyev ali məktəbə qəbulda məktəblərin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Mükəmməl orta təhsil sisteminin yaranmasını o, XX əsrin böyük nailiyyəti sayırdı; orta məktəblər yaxşı təhsil verir, tərbiyələndirir, gələcək müstəqil həyata hazırlayır, ali təhsilin bünövrəsini qoyur. O, məktəbin ailə ilə, valideynlə əlaqəsi məsələsini də nəzərdən qaçırmırdı. Valideynin məktəblə, müəllimlə əlaqəsi bilavasitə təlim keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarırdı. Ümummilli lider ailə təcrübəsi əsasında övladlarının təhsil aldığı məktəblə, onların müəllimləri ilə sıx əlaqə yaratdığını, övladlarının anası, oftalmoloq alim Zərifə xanımın tez-tez valideyn iclaslarına

getdiyini, bütün tədbirlərdə yaxından iştirak etdiyini və bunun hər bir valideynin borcu olduğunu çıxışlarında xatırladı. “Valideynlər gərək məktəblə həmişə sıx əlaqə saxlasınlar. Gəlsinlər, uşağın dediyi ilə yox, müəllimlə hardasa görüşməklə yox, məktəbdə uşağının necə oxumasını, məktəbdə olan şəraiti görsünlər. Beləliklə, onlar öz uşaqlarının yaxşı oxuması üçün yaxşı fəaliyyət göstərə bilirlər, eyni zamanda, məktəblə əlaqə insanı daha da cavan saxlayır” (Əliyev, 2011:11).

Heydər Əliyev imkan düşdükcə ali məktəblərdə olur, tələbələr və müəllimlərlə görüşür, gəncləri daha yaxşı hazırlamağı, tərbiyə etməyi tövsiyə edirdi. 1990-cı illərdə ali məktəbin qarşısında duran vəzifələrin, ali məktəb müəlliminin işinin keçmişdəkinə nisbətən çətinləşdiyini ölkə rəhbəri yaxşı bilirdi. Torpaqlarımızın işğal altında olduğu, sosial-iqtisadi vəziyyətin çətinləşdiyi, insanların həyat tərzinin böhran keçirdiyi və ali məktəb müəllimlərinin, professorların bu böhran içində yaşadığı bir zamanda elmi potensial böyük zəmin idi; onlar tələbələrin peşə məsuliyyətinin artırılması, bilik, bacarıq və səriştlərə yiyələnməsinin əsaslarını qoyur və möhkəmləndirirdilər. İstedadlı, əqidəcə möhkəm, mənəviyyatca zəngin gənc nəslin yetişdirilməsində məsuliyyət hissini ali məktəb müəlliminin üzərinə düşdüyünü Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd edirdi: “Ali məktəblərdə, ümumiyyətlə, təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır. Mən bütün müəllimlərimizdən rica edirəm ki, bu prinsipi özlərinin fəaliyyətində, öz həyatında da əsas tutsunlar, gənclərimizi də yüksək mənəvi ruhda tərbiyələndirməyə, hazırlamağa çalışsınlar. Çünki cəmiyyətimiz həm zəngin bilikli, ali təhsilli mütəxəssislərə, həm də yüksək mənəviyyətə malik insanlara ehtiyac duyur. Ümumiyyətlə, cəmiyyətimizdə saf mənəviyyəti bərqərar etmək, inkişaf etdirmək, bütün mənfi hallara qarşı, cinayətkarlığa, o cümlədən gənclər arasında mənfi hallara, cinayətkarlıq hallarına qarşı mübarizəni gücləndirmək əsas vəzifəmizdir” (Əliyev, 1997:222).

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Heydər (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. – Bakı: Azərənəşr. – 604 s.
2. Əliyev Heydər (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir. 13-cü kitab. – Bakı: Azərənəşr. – 520 s.
3. Əliyev Heydər (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir. 25-cı kitab. – Bakı: Azərənəşr. – 520 s.
4. Əliyev Heydər (2011). Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-cı kitab. – Bakı: Azərənəşr. – 512 s.
5. Ağayev Əjdər (2013). Seçilmiş əsərləri. II c. – Bakı: Mütərcim. – 276 s.
6. Axundova Elmira (2008). Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Həyat və fəaliyyətinin xronikası. IV c. – Bakı: Ozan. – 328 s.

SUMMARY

Nazile Abdullazade

EDUCATIONAL POLICY OF HAYDER ALIYEV INDEPENDENT AZERBAIJAN MODEL

The great leader Heydar Aliyev focused on education and enlightenment throughout his activities. Both during the Soviet period and the period of independence, the national leader considered the improvement of the quality of teaching as one of the main factors in civic education, paid attention to the effectiveness of training and the use of various methods in the deep assimilation of the basics of science. Even during the first period of his rule, he opposed the method of ready assimilation of knowledge in the Soviet education system, he set the training of students with creative thinking, who are able to cope with different situations, who think independently, and the adaptation of training methods in teacher training to modern requirements as a responsible and complex task. Heydar Aliyev considered the quality of native language and literature lessons, in-depth study of the language and literature, which is the essence of the nation, to be important factors for personality formation.

As often as possible, the great leader visited universities, met with students and teachers, recommended better preparation and education of young people. He knew that at a time when our lands are under occupation, the socio-economic situation is difficult, people's lifestyles are in crisis, and professors and university teachers are also living in this crisis, they are laying and strengthening the foundations for increasing the professional responsibility of students, acquiring knowledge, skills and competences.

Heydar Aliyev was well aware of the desire of youth to constantly feel the care of adults. At the same time, he reminded teachers and scientists to think about the future of the republic every day, every lesson, and that this future depends on the youth. He hoped that professors and teachers of higher schools fulfill their duties properly and do not spare their services in preparing the future of Azerbaijan – the young generation.

Key words: teaching, personality, Heydar Aliyev, training process, independence, reforms.

РЕЗЮМЕ

Назиля Абдуллазаде

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА –
МОДЕЛЬ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА**

Великий лидер Гейдар Алиев на протяжении всей своей деятельности образование и просвещение ставил в центре внимания. Как в советский период, так и в период независимости общенациональный лидер рассматривал повышение качества преподавания как одним из главных факторов гражданского воспитания, обращал внимание на эффективность обучения и использование различных методов в глубоком усвоении основ наук. Еще в первый период своего правления он выступал против метода готового усвоения знаний в советской системе образования, ставил подготовку учащихся с творческим мышлением, умеющих справляться с различными ситуациями, самостоятельно мыслящих, адаптацию методики подготовки учителей к современным требованиям выдвигал как ответственная и комплексная задача. Гейдар Алиев считал важными факторами формирования личности качество уроков родного языка и литературы, углубленное изучение языка и литературы, составляющих сущность нации.

Как можно чаще великий вождь посещал вузы, встречался со студентами и преподавателями, рекомендовал улучшить подготовку и воспитание молодежи. Он знал, что в то время, когда наши земли находятся под оккупацией, социально-экономическое положение тяжелое, образ жизни людей находится в кризисе, а в этом кризисе живут и профессора и преподаватели вузов, они закладывают и укрепляют основы повышения профессиональной ответственности студентов, приобретение знаний, навыков и компетенций.

Гейдар Алиев прекрасно понимал стремление молодежи постоянно ощущать на себе заботу взрослых. При этом он напомнил учителям и ученым, что будущее республики зависит от молодежи и думать об этом надо каждый день, на каждом уроке. Он выразил надежду, что профессора и преподаватели вузов достойно выполняют свои обязанности и не жалеют своих услуг в подготовке будущего Азербайджана – молодого поколения.

Ключевые слова: образование, личность, Гейдар Алиев, образовательный процесс, независимость, реформы.

SƏDRƏDDİN BƏDİYEV

bediyevsedreddin@gmail.com

ADPU-nun Şəki filiali

GƏNC NƏSLİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK İSTİQAMƏTİNDƏ TƏRBIYƏ EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARINDAN İSTİFADƏ

Hər bir insanda formalaşan əziz hislərdən biri, bəlkə də birincisi vətənpərvərlikdir. “Gənc nəslin vətənpərvərlik istiqamətində tərbiyə edilməsində Heydər Əliyev ideyalarından istifadə” mövzusunda yazılmış məqalədə bilavasitə Heydər Əliyevin gənclərin I və II forumundakı çıxışlarından, bu xarakterdə olan digər ideyalarından istifadə edilmişdir. Heydər Əliyev çıxışlarında göstərmişdir ki, gənclərimiz milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunmaqla yanaşı Azərbaycanın tarixini, milli ənənələrimizi bilməlidir. Heydər Əliyev qeyd edir ki, gənclərimiz vətənə sadıq olmalı, onu sevməli, həm də torpağa bağlı olmalıdır, vətənpərvər olmalıdır. Heydər Əliyev göstərirdi ki, milli vətənpərvərlik hər bir vətəndaşın, hər bir gəncin həyatının əsas prinsipi olmalıdır. Bizim üçün yeni olan demokratik, hüquqi dövlət qurulduğu bir zamanda insanların vətənpərvər olması hər şeydən üstün olmalıdır.

Gənc nəslin Heydər Əliyevin ideyaları istiqamətində tərbiyə edilməsinin nəticəsi kimi göstərmək olar: Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyə etmə tərbiyə etmədə önəm təşkil etməlidir.

***Açar sözlər:** vətənpərvərlik, vətəndaş, tərbiyə, vətənə sədaqət, vətəni sevmək, rəqabət, nümunə*

İnsanı hissiz təsəvvür etmək olmaz. His əməyə və ya faydalı işə, ailəyə, insanlara, normal yaşamağa, sevib- seçilməyə hər bir insana məxsus olan təkrarolunmaz anlayışdır. Belə hislərdən biri də vətənpərvərlikdir. Hər bir insanda onun anadan olduğu, boya-başa çatdığı yerə qarşı doğma, əziz hislər formalaşır. Bu hislərdə o yerə qarşı məhəbbət, sevgi vardır. İnsanda formalaşan belə hislər vətənpərvərliklə sıx bağlıdır. Vətənpərvərliyin mahiyyəti mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin gənclərin I Forumundakı çıxışında göstərilmişdir: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Vətənə sadıq olmaq, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq – budur vətənpərvərlik” (Əliyev, 1998, 318).

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə vətənpərvərliyin məzmunu aşağıdakı kimi açılır: Öz vətəninə sevmək, öz vətəninə və xalqına sadıq olan, onların mənafeyi yolunda canından keçməyə hazır olan şəxs vətənpərvərdir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006, 483).

Şagirdlərin vətənpərvərlik istiqamətində tərbiyəsi bilavasitə onların rəqabətə qabil şəkildə formalaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsilin konsepsiyasında (“Milli Kurikulum”) göstərilir: “İctimai həyatın qloballaşdığı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolunun artdığı, rəqabətin gücləndiyi müasir dövrdə hər bir şəxsin istedad və qabiliyyətinin müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq onların müstəqil qərarlar qəbul etməsi üçün zəruri təhsil səviyyəsinə, bacarıqlarına malik olmasına çalışmaq lazımdır” (Azərbaycan müəllimi, 1 dekabr 2006).

Gənc nəslin rəqabətəqabil şəxsiyyət kimi formalaşması üçün onun elmi dünyagörüşünə malik olması zəruri şərtidir. Kafi şərt isə milli-mənəvi dəyərlərə malik olması, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrini, tarixini, hal-hazırda müstəqil dövlət kimi dünyada tutduğu mövqeyini bilməlidir.

Vətənpərvərlik vətənə sədaqətdir. Sədaqətlik xalqına, onun adət-ənənələrinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, torpağına, dilinə bağlılıqdır, vürğunluqdur, sevgidir. Azərbaycançılıq vətənpərvərlik tərbiyəsində konkret və təsirli qüvvədir. Vətənpərvərlik elə bir təsirli qüvvədir ki, neftçinin, fəhlənin, kənd təsərrüfatı işçisinin, sahibkarın, alimin, ziyalıların, dövlət qulluqçusunun, tələbə və şagirdin fəaliyyətində özünü həmişə göstərir və göstərməlidir. Xalq şairi S.Vürğun yazırdı ki, insan hissləri

içində ən müqəddəs, əbədi, tərəqqiyə və inkişafa təkan verən amillərdən biri, bəlkə də ən mühümü vətənpərvərlikdir (Azərbaycan məktəbi, №3, 2005).

Ukrayna pedaqoqu V.A.Suxomlinski qeyd edir ki, vətənpərvərlik vətəndaşlıq vəzifəsi, vətəndaşlıq borcu olmaqla adamlara xidmət etməyin təcrübəsi sayəsində insanda formalaşan hissidir. Bu hissənin ilk uşaqlıq dövründən formalaşdırılması çox vacibdir.

Uzun illər digər xalqların əsarəti altında olmuş Azərbaycan xalqının müstəqillik əldə etməsi vətənpərvərliyin bariz nümunəsi kimi göstərilə bilər.

Həmçinin 30 il torpaqlarımızı zəbt edən erməni işğalçılarından II Qarabağ müharibəsi zamanı, Qarabağın 44 gün ərzində erməni əsarətindən azad edilməsi azərbaycanlıların vətənə olan məhəbbətinin, sevgisinin, başlıcası isə vətənpərvərliyin nəticəsidir.

Vətənpərvərliyin özünəməxsus əlamətləri vardır:

1. Vətənpərvərlik Azərbaycan vətəninə şüurlu və fəal münasibətdir.

2. Azərbaycan vətənpərvərliyi milli iftixar hissi ilə əlaqədardır.

3. Azərbaycanda vətənpərvərlik beynəlxalq xarakterə (rus, talış, ləzgi, ingloy, yahudi və s.) malikdir (Hüseynov, 1983, 30-34).

Azərbaycanda yaşayan etnik xalqlar- rus, talış, ləzgi, ingloy, yahudi kimi xalqlar Azərbaycanı sevir, onu qoruyur, özlərini əsl vətənpərvər kimi aparırlar.

Qeyd edilənlər şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində əsas vəzifələr kimi rol oynamaqla yanaşı, həm də işin istiqamətini göstərir.

Azərbaycan vətənpərvərliyi vətəndaşlardan ayıq-sayıq olmağı, vətəni qorumağı, həmişə hazır olmağı, yad təbliğatına uymamağı tələb edir. Vətəni təkcə sevmək azdır, onun barlı-bərəkətli torpaqlarını əkib-becərmək, nemətlər bolluğu yaratmaq, həm də qorumaq gərəkdir.

Gənc nəslin tərbiyəsində vətəndaşlıq tərbiyəsinin özünəməxsus yeri vardır.

Məmməd Araz demişkən:

Vətən daşı olmayandan,

Olmaz ölkə vətəndaşı.

Bununla şair demək istəyir ki, vətəninə sevən, onunla fəxr edən, vətəninin tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini bilən, vətəninin tərəqqisi və inkişafı istiqamətində çalışan, onu yadellilərdən qoruyan, kosmopolit ideyalarla yaşamayan vətəndaş adlana bilər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi ki, hər bir insanın qürur mənbəyi onun milli mənsubiyyətidir- mən həmişə fəxr etmişəm, indi də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!

Bəli azərbaycanlı olmaqla fəxr etmək Azərbaycan vətəndaşı olmaq deməkdir.

Azərbaycan vətənpərvərliyi ümumxalq vətənpərvərliyidir. Torpaqlarımızın bir hissəsi-Dağlıq Qarabağın erməni faşistlərindən azad edilməsi uğrunda aparılan birinci və ikinci Qarabağ müharibəsində xalqın, igid ordumuzun və dövlətimizin prezidenti hörmətli İlham Əliyevin birliyi, vahid mövqedən çıxış etmələri ümumxalq vətənpərvərliyidir. Vətən uğrunda gedən müharibədə canından, qanından keçən, qorxmadan düşmən üzərinə atılan igidlərimizin hərəkətini ancaq və ancaq vətənpərvərlik, vətəni sevrəklik adlandırmaq olar.

İkinci Qarabağ müharibəsindən çox-çox qabaq və müharibə dövründə kiçiyimiz də, ağsaqqal-ağbirçək də hamı birləşərək torpaqlarımızın azad edilməsinə çalışırdı. Qubalı nənə televizordakı çıxışında dedi ki, elə bir nəvə böyütmüşəm və müharibəyə yola salanda demişəm ki, erməni əsgərinin üstünə atıl, onu parçala ye. Bu xalqın erməni işğalçılarına qarşı olan nifrətidir!

Azərbaycan vətənpərvərliyində öz yurduna, öz xalqına, onun dilinə, adət və ənənələrinə, milli-mənəvi dəyərlərinə sdaqət və məhəbbət həmişə olmuşdur. Xalqımız tərəfindən yaradılan folklor nümunələrində- nağıllarda, atalar sözlərində, zərb-məsəllərdə vətənpərvərliklə bağlı olmuş və indi də yaşayır. Cəmiyyət ictimai-iqtisadi və siyasi cəhətdən dəyişdikcə vətənpərvərlik hissləri də özünəməxsus formada təzahür edir (Həsənov, Ağayev, 2007, 21).

İnsan cəmiyyətdə o zaman fəal rol oynaya bilər ki, o yüksək vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olsun, hüquq və vəzifələrindən qanunların aliliyi səviyyəsində istifadə üçün yaradıcı təfəkkürə yiyələnmiş olsun, cəmiyyətin inkişafına səy etsin, maddi və mənəvi sərvətlərin artmasına

öz tövfiğini vermiş olsun (Azərbaycan məktəbi, №2, 2005).

Mərhum prezidentimiz ümummilli lider Heydər Əliyev “Gənclərin II forum nümayəndələri ilə görüşündə demişdir: “Milli vətənpərvərlik Azərbaycanın hər bir vətəndaşının, hər bir gəncinin həyatının əsas prinsipi olmalıdır. Vətəndaşlıq hər bir vətəndaş üçün əsas prinsip olmalıdır. Ölkəmizdə yeni müstəqil dövlət, yeni iqtisadi-siyasi bir sistem qurulduğu, bizim üçün tamamilə yeni olan demokratik hüquqi dövlət qurulduğu bir zamanda insanların vətənpərvər olması hər şeydən üstün olmalıdır (Əliyev,1998, 388).

Vətəndaş olmaq vətəndaşdan dünyəvi biliklərlə yanaşı vətəndaş ləyaqəti, dəyanəti, sədaqət, cəsarət kimi hisslərin olmasını tələb edir.

Mərhum, ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəslə təhsil verməklə yanaşı onları vətəndaş kimi tərbiyə etməkdir. Hər bir insan gərək vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır, gərək dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun. (Əliyev, 1998, 388 -389).

Ümummilli lider qeyd edirdi ki, Azərbaycanın hər bir vətəndaşı milli atributlarımıza- bayrağa, gerbə, milli himnə hörmətlə yanaşmalı, onların mahiyyətini bilməlidir. Ona görə ki, məhz onlar hər bir Azərbaycan vətəndaşının milli iftixar mənbəyidir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinə, xalqına münasibəti, geniş dünyagörüşü, xalqın tərəqqisi, qorunması istiqamətində fəaliyyəti onu deməyə imkan verir ki, Heydər Əliyev əsil vətənpərvərdir! Gənc nəslə onun nümunəsində tərbiyə etmək təhsil müəssisələri qarşısında duran əsas vəzifə olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild . Bakı, “Şərq-Qərb” nəşriyyatı. 2006,
2. Azərbaycan məktəbi/. №3, 2005
3. Azərbaycan müəllimi// 01dekabr 2006-cı il
4. Əliyev H. Ə.“Mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə”. Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı, 2008
5. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, Azərneşr, 5-ci kitab, 1998,
6. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, Azərneşr, 8-ci kitab, 1998
7. Həsənov A., Ağayev Ə.Ə. Pedaqogika. Bakı, “Nasir”, 2007
8. Hüseynov R.K. Kiçik məktəblilərdə vətənpərvərliyin tərbiyəsi. Bakı, “Maarif”, 1983
9. Mehdiyev M.M. “Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı, “Maarif”, 1982

SUMMARY

S.R.Badiyev

EDUCATION OF STUDENTS IN THE DIRECTION OF PATRIOTISM AND CITIZENSHIP IN THE LIGHT OF HEYDAR ALIYEV

In the article, the author discussed the essence of patriotism and citizenship. It is recommended to start the formation of competitive characteristics in the education of patriotism from secondary schools and continue in higher schools.

The article indicates the importance of instructions of the national leader Heydar Aliyev, in the direction of patriotism during the education of the young generation, to educate them in his example.

Key words: *patriotism, citizenship, education, loyalty to the country, love of the motherland, example, competition*

РЕЗЮМЕ

С.Р.Бадиев

**ВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ В НАПРАВЛЕНИИ ПАТРИОТИЗМА И
ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ В СВЕТЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

Автор в статье уделит значимое место гражданственности и патриотизму. Формирование конкурентноспособных характеристик в патриотическом воспитании у школьников рекомендуется начинать со среднеобразовательных школ, а продолжать в высших школа.

В статье говорится о необходимости использования наставлений общенационального лидера Гейдара Алиева для воспитания подрастающего поколения в направлении патриотизма, воспитание их на его примере.

Ключевые слова: патриотизм, гражданственность, образование, верность стране, любовь к Родине, пример, конкуренция.

SEVİNC MUSAYEVA

seva64@bk.ru

Azərbaycan Dövlət Universiteti

TƏHSİLİMİZİN İNKİŞAFINDA XÜSUSİ XİDMƏTLƏRİ OLMUŞ ŞƏXSİYYƏT

Məqalədə Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə təhsil sahəsində fəaliyyətindən bəhs edilir. Dahi şəxsiyyət bilirdi ki, gələcəyimiz savadlı gənclərdən asılı olacaq. Bu məqsədlə ölkə rəhbəri kimi bütün qüvvələrini səfərbər etmişdi. Müşahidələr göstərir ki, o, bütün fəaliyyəti boyu təhsilimizin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Yeni məktəblərin, ali məktəblərin tikintisinə diqqət yetirirdi. Azərbaycanda olmayan ixtisaslar üzrə təhsil almaq üçün başqa respublikaların qabaqcıl universitetlərinə tələbə göndərirdi. Onların azərbaycanlı olmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Ölkəmizdə yeni universitetlər yaradılırdı. Heydər Əliyev alim və tədqiqatçıların qarşısında belə bir məqsəd qoymuşdu ki, müxtəlif sahələr üzrə təhsil alan tələbələr üçün yeni dərslərlərin tərtib edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu gün də ali məktəblərdə istifadə olunan fundamental dərslərlər, dərslər vəsaitləri məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tərtib olunmuş dərslərlərdir. Heydər Əliyev ömrü boyu maarifçi olmuşdur. 1993-cü ildə yenidən ölkəmizə rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev təhsil sahəsində islahatların aparılmasına nail oldu. Onun rəhbərliyi ilə bu istiqamətdə xeyli işlər görüldü. Məhz milli liderin göstərişi ilə təhsilimizin dünya təhsilinə inteqrasiyası baş vermişdir.

Açar sözlər: təhsil, siyasət, ulu öndər, universitet, inkişaf

Məlum olduğu kimi, təhsilin, elm sahəsinin inkişafı dövlətin, millətin, cəmiyyətin gələcəyi üçün əsas təminat olaraq dəyərləndirilir. Elmin, təhsilin tərəqqisi dövlətin özünün də inkişafı ilə şərtlənir. Keçən əsrin 70-ci illərində, yəni Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə cəmiyyətin həyatının bütün sferalarında olduğu kimi, elmin, təhsilin inkişafında da bir inkişaf müşahidə edilirdi. Bu, əslində o dövrdə ulu öndərin Azərbaycan elminə, təhsilinə, intellektinə olan hörmətinin təsdiqi idi, həmçinin cəmiyyətin gələcəyini, inkişafını düşünmək idi. Azərbaycan ziyalılarının bu günə qədər Heydər Əliyev şəxsiyyətinə yüksək etimadının, eləcə də inamının əsl səbəbi də, fikrimizcə, budur. Əminliklə deyə bilərik ki, məhz həmin dövrdən etibarən müntəzəm olaraq elmimizin və təhsilimizin tərəqqisinin mühüm amilə çevrilməsi istiqamətində yeniliklər, əsl islahatlar müşahidə edilməyə başlamışdı. Bəli, həmin dövrdən etibarən bu məqsədlə mühüm olan dövlət təminatı gücləndirilmişdi. Heydər Əliyev gənclərimizin mükəmməl təhsil alması zəruriliyini ən aktual məsələlərdən biri hesab edir, bu problemləri daim diqqətdə saxlayırdı. “Gənclərimiz təhsil almalıdır. Çünki ali təhsil olmasa, gənclərimizin istənilən gələcəyi də olmayacaqdır” (Əliyev, 2008.117).

Bu mərhələdə, daha dəqiq, 1969-cu ildən 1980-ci illərin ortalarına qədər Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində müasir tələblərə cavab verən kifayət qədər məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdi. Eyni zamanda Heydər Əliyev ölkə rəhbəri olaraq ali təhsilin kəmiyyətcə və keyfiyyətcə sürətli yüksəlişi istiqamətini müəyyən etmişdi. Həmin mərhələdə Bakını bir növ kosmopolit kənd bazasının əlindən almaqla, təhsilli milli ruhlu kadrlara həvalə etmək üçün təhsilimizin səviyyəsini də, keyfiyyətini də yüksəltmək lazım idi. Bu səbəbdən hakimiyyətə gəlmiş andan Heydər Əliyev özünün aktiv təhsil və kənd konsepsiyasını irəli sürmüşdü. Özü bu barədə qeyd edirdi: “Mən 1969-cu il iyunun 14-də Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra dərhal birinci növbədə təhsil müəssisələri ilə məşğul olmağa başladım. Araşdırmalar apararkən mənə aydın oldu ki, Azərbaycandan kənarda, respublikamızın özündə hazırlana bilməyən ixtisaslar üzrə ali təhsil almaq üçün respublikaya 50 nəfərlik limit verilibdir. Dərhal maraqlandım ki, kimləri seçmişsiniz. Kimləri oxumağa göndərirsiniz? Siyahını aldım. Çox təəssüfləndim. Onların əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi... O vaxt mən 2-3 ildən sonra hər il respublikamızdan kənara göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum” (Hüseynova, 2004, 213). Sovet dövründə yaşayan bir insan kimi, qeyd edə bilərəm ki, o dövrdə bu işlər heç də asan deyildi. Ulu öndərin əsas niyyəti bu idi ki, müxtəlif respublikaların ali məktəblərinə göndərilən gənclər qabaqcıl ali məktəblərdə təhsil üstünlüklərindən

faydalanmaqla, qayıdandan sonra onu təcübədə tətbiq etmək imkanı qazansın. Sayı təxminən on minədək olan gənc ali məktəblərimizdə hazırlanmayan xüsusi ixtisaslar üzrə təhsil alıb vətənə dönürdü. Hal-hazırda həmin məzunlar dövlət strukturlarında və elm, təhsil müəssisələrində çalışmaqdadır, təhsilimizin, elmimizin inkişafına dəyərli töhfələrini verirlər.

Bütün bu işlərlə yanaşı, Azərbaycanda yeni universitetlər yaradılırdı, ali təhsil müəssisələrinin sayı artırdı, yeni yaranmış təhsil müəssisələrində təzə ixtisaslar yaranırdı, müvafiq olaraq dekanlıqlar, kafedralar açılırdı. Məhz bu dövrdə Azərbaycanı yüksək ixtisaslı inşaatçı-mühəndis kadrları ilə təmin etmək məqsədilə İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, respublikada üzümçülüğün və şərəbçiliğın genişmiqyasda inkişafı ilə əlaqədar Gəncə Texnologiya İnstitutu təsis edilmişdi. Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu, Naxçıvan və Xankəndidə pedaqoji institutlar yaradılıb fəaliyyətə başlamışdı. Beləliklə də, 1969-cu illə müqayisədə 1980-ci illərin əvvəllərində respublikada ali məktəblərin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatdırılmışdı. Göründüyü kimi, Azərbaycanın elmi və kadr potensialının yüksəldilməsi ilə bərabər, ən bacarıqlı gənclərin vasitəsilə xalqımızın mədəniyyətinin, mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təbliği, Azərbaycan haqqında müsbət rəyin və təsəvvürlərin formalaşdırılması kimi çox vacib bir vəzifə də yerinə yetirilirdi.

Möhtərəm Heydər Əliyevin 1970-ci illərdə təhsil sahəsində apardığı mühüm işlərdən biri də milli hərbi təhsilin əsasının qoyulması istiqamətində atdığı addımlar olmuşdur. Daim xalqımızın gələcəyini düşünən ulu öndər hərbi sahədə milli kadrların hazırlanmasının əhəmiyyətini dərk edirdi, bu səbəbdən də bu istiqamətdə ciddi və təxirəsalınmaz işlər başlamışdı. 1972-ci ildən etibarən hər il 300-400 azərbaycanlı gənc hərbi təhsil almaq üçün İttifaqın müxtəlif ali məktəblərinə göndərilirdi. 1980-ci illərin əvvəllərində onların sayı artmış, 800-1000 nəfərə çatmışdı. Bu istiqamətdə işlər aparılarkən Heydər Əliyev hərbi məktəbə oxumağa göndərilənlərin milliyyətə azərbaycanlı olmasına diqqət yetirməyi tövsiyə edirdi. Artıq 1982-ci ildə İttifaqın ali hərbi məktəblərinə qəbul olunan hər 1000 tələbədən 550 nəfəri azərbaycanlı idi. Cəmsid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış məktəbin yaradılması ilə Azərbaycanda professional hərbi təhsilin əsası qoyulmuşdu. Bu illərdə artıq gənclərin hərbi sahəyə meylinin artması müşahidə olunurdu.

1993-cü ilin yayında yenidən müstəqil Azərbaycana, hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin fəaliyyətə başlaması ilə təhsil yenidən dövlətin mühüm istiqamətlərindən biri oldu, prioritet sahəyə çevrildi. “Təhsil millətin gələcəyidir,”- deyən prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə təhsilə, təhsil işçilərinə dövlət qayğısı artırılırdı. Orta məktəblər üçün dərsləklərin dövlət vəsaiti hesabına çap olunması, müəllimlərin maaşının mütəmadi artırılması istiqamətində işlər genişlənirdi. Ümummilli lider müntəzəm olaraq təhsil sahəsində islahatlar aparılması üçün yeni tapşırıqlar verirdi. Bu məqsədlə 30 mart 1998-ci ildə prezident sərəncamı ilə Təhsil Sahəsində İslahatlar üzrə Dövlət Komissiyası formalaşdırılmışdı. Həmin ildə Heydər Əliyevin tarixi çıxışı kimi hafizələrdə qalmış Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayı keçirildi. Əslində bu çıxış təhsil sahəsində, həmçinin təhsil işçilərinin qarşısında duran vəzifələrin həlli istiqamətində proqram idi.

1999-cu il iyunun 15-də Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı prezidentin sərəncamı ilə təsdiq edildi. Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi şəxsən milli lider tərəfindən müəyyən edilmişdi: “Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşdırılsın...On illərlə əldə etdiyimiz təhsil prinsipləri gözlənilməli və inkişaf etdirilməlidir. Əgər biz bu yolla gedərixsə, qısa bir zamanda Azərbaycanda təhsil sistemini dünya standartlarına çatdırıb bilərik”. (Əliyev, 2008, 119). Beləliklə, Azərbaycan təhsili dünyanın aparıcı dövlətlərinin təhsilinə inteqrasiya edilirdi. İstedadlı şagirdlərə, gənclərə qayğı, diqqət artırılırdı, Bu, qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdı. Ulu öndər Azərbaycan təhsilinin dinamik inkişafını təmin edən fərmanlar, sərəncamlar verirdi. Hər zaman müstəqil Azərbaycan xalqının gələcəyinin gənclərin bu gün aldıkları bilik, təhsil və tərbiyədən asılı olduğunu əsas tutan milli lider “Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixli, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü təsis edilməsi haqqında” 09.08.2001-ci il tarixli bəyanat, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında”, “Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərman təhsilimizi dünya standartları səviyyəsinə qaldırdı. Mükəmməl dərsləklərin hazırlanmasına diqqət artırıldı. Artıq 4 oktyabr 2002-ci il tarixli sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun müasir tipli məktəb binalarının inşa edilməsinə başlanılmışdır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək istərdik ki, ümummilli liderimizin rəhbərliyi, fəaliyyəti, gərgin

əməyi sayəsində ərsəyə gəlmiş proqramlar, tövsiyələr Azərbaycan təhsilinin, onun maddi-texniki bazasının uzunmüddətli, dinamik inkişafını təmin etmişdir. Heydər Əliyevin təhsil siyasəti xalqa xidmət naminə real siyasətlə məşğul olan insanlar üçün əsl nümunədir. Bütün fəaliyyəti dövründə elm və təhsilin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan milli liderimiz yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın tərəqqisinə aparan yeganə inkişaf yolu xalqın maariflənməsindədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Müdrik fikirlər. I kitab, Bakı 2008. 397 s.
2. Hüseynova İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, 2004. 472 s.
3. Qurbanlı M.M. Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, 2008. 232 s

SUMMARY

Sevinj Moussayeva

PERSONALITY WITH DISTINCTIVE SERVICES TO OUR EDUCATION DEVELOPMENT

The article talks about H. Aliyev's activities in the field of education during his leadership in our country. The genius knew that our future will depend on educated youth. For this purpose, as the head of the country, he mobilized all his forces. Observations show that he paid special attention to the development of our education throughout his career. He paid attention to the construction of new schools and universities. He used to send students to advanced universities of other republics to study in specialties not available in Azerbaijan. Particular attention was paid to their being Azerbaijanis. New universities were being established in our country. H. Aliyev set such a goal for scientists and researchers that it is important to prepare new textbooks for students studying in various fields. Even today, the fundamental textbooks and teaching aids used in higher schools are the textbooks compiled at the initiative of H. Aliyev. H. Aliyev was an educator throughout his life. In 1993, H. Aliyev, who returned to the leadership of our country, managed to carry out reforms in the field of education. A lot of work has been done in this direction under his leadership. The integration of our education into the world education took place under the instructions of the national leader.

Key words: education, politics, great leader, university, development.

РЕЗЮМЕ

Севиндж Мусайева

ЛИЧНОСТЬ С ОТЛИЧНЫМИ УСЛУГАМИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассказывается о деятельности Г.Алиева в сфере образования в период его руководства нашей страной. Гений знал, что наше будущее будет зависеть от образованной молодежи. Для этого, как глава страны, он мобилизовал все свои силы. Наблюдения показывают, что на протяжении всей своей карьеры он уделял особое внимание развитию нашего образования. Он обратил внимание на строительство новых школ и университетов. Он отправлял студентов в передовые вузы других республик для обучения по специальностям, недоступным в Азербайджане. Особое внимание уделялось тому, чтобы они были азербайджанцами. В нашей стране создавались новые университеты. Г.Алиев поставил перед учеными и исследователями такую задачу, что важно подготовить новые учебники для студентов, обучающихся в различных областях. Даже сегодня основными учебниками и учебными пособиями, используемыми в высшей школе, являются учебники, составленные по инициативе Г.Алиева. Г.Алиев всю свою жизнь был педагогом. В 1993 году вернувшемуся к руководству нашей страной Г.Алиеву удалось провести реформы в сфере образования. Под его руководством в этом направлении проделана большая работа. Интеграция нашего образования в мировое образование происходила по указанию общенационального лидера.

Ключевые слова: образование, политика, великий лидер, университет, развитие.

NURALI ÇƏLƏBİYEV

n_chelebiyev@mail.ru

ADPU-nun Şəki filiali

AZƏRBAYCANIN ELMİ POTENSİALININ FORMALAŞMASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərliyi dövründə elmi-intellektual potensialın və elmi elitanın formalaşmasındakı xidmətləri öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişaf etdirilməsində, milli elmi kadrların hazırlanmasında, elmi kəşf və ixtiraların, yeni elm sahələrinin formalaşmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı, tələbkarlığı vurğulanır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və ali məktəblərdə aparılan elmi-tədqiqat işlərinin elmi kadr hazırlığında onların rolundan bəhs edilir.

Məqalədə qeyd olunur ki, 1969-cu ildə respublikada rəhbərliyə gələn Heydər Əliyev totalitar sovet rejiminin sərt qayda-qanunları çərçivəsində Azərbaycanda elm, təhsil və mədəniyyətin tərəqqisi naminə düşünülmüş strategiya seçmiş, ölkəmizdə elmi intellektual potensialın formalaşdırılması üçün məqaləyönlü tədbirlər həyata keçirmişdir. Elmin inkişaf yolunun təhsildən keçdiyini yaxşı bilən ulu öndər respublikada yeni ali məktəblərin əsasını qoymaqla yanaşı, ölkə hüduddlarından kənarında, keçmiş ittifaqın ayrı-ayrı şəhərlərindəki nüfuzlu ali məktəblərdə azərbaycanlı gənclərin yüksək səviyyədə təhsil almalarına xüsusi diqqət yetirirdi.

Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyinin həm birinci (1969-1982-ci illər), həm də milli müstəqilliyin bərpasından sonrakı (1993-2003-cü illər) dövrlərdə sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələri kimi, elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı da onun himayəsi altında inkişaf etmişdir. Həmin dövrlər xalqımız üçün milli intibah dövrləri olmuşdur. Azərbaycanda elm məbədi olan Azərbaycan Elmlər Akademiyası yenidən qurulmuş, yeni elm sahələri inkişaf etdirilmiş, elmi kadr hazırlığı məqsədilə yeni institutlar yaradılmış, elmi tədqiqatların səmərəlilik və istehsalata tətbiqi göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə artmış, görkəmli elm xadimləri yetişmişdir.

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, elmi kadr hazırlığı, elmi potensial, elmi mərkəzlər, elmi-tədqiqat işləri*

Giriş. İctimai şüur formalarının sistemində cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatının bütün sahələri ilə sıx bağlı olan və onların inkişafını təmin edən spesifik sosial fenomen kimi elmin müstəsna rolu vardır. Elm cəmiyyətin təkamülünün müəyyən yetkinlik mərhələsində yaranmaqla, ictimai tərəqqini şərtləndirən ən başlıca hərəkətverici qüvvədir. Elmin digər ictimai şüur formalarından fərqləndirici və spesifik xüsusiyyəti həm də onda ifadə olunur ki, o gerçəkliyin bütün hadisələrini, o cümlədən təbiət hadisələrini ali ümumiləşdirmə səviyyəsində dərk etməyə, baş verən hadisə və proseslər, qanunauyğunluqlar haqqında həqiqi biliklər əldə etməyə imkan verir.

Müasir dövrdə hər bir dövlətin və xalqın gələcəyi, onun inkişaf strategiyası və rifah səviyyəsi ilk növbədə onun malik olduğu elmi-mədəni potensialla ölçülür. Bəşəriyyətin tarixi boyu dahi şəxsiyyətlər elmə və elm adamlarına yüksək dəyər vermiş, elm xadimlərinin bəşər mədəniyyətinə verdiyi töhfələri yüksək dəyərləndirmişlər. Antik dünyanın yunan alimləri Evkilid, Ptolomey, Pifaqor və Arximeddən başlamış tarixdə elmi kəşf və ixtiraları ilə əbədiyaşarlıq qazanmış bir çox alimlər əsrlər keçsə də, nəinki unudulmur, onların əksəriyyətinin elmi ideyaları və kəşfləri bu gün də bəşəriyyətə xidmət edir, onun tərəqqisinə yol açır.

Qədim sivilizasiya məskənlərindən biri olan Azərbaycanın da ayrı-ayrı tarixi dövrlərində bir çox zəka sahibləri, elm xadimləri yetişmişdir. Əbdülhəsən Bəhmənyar, Eynəlquzat Miyanəçi, Sıracəddin Urməvi, Fərirəddin Şirvani, Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Seyid Yəhya Bakuvı, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mahmud Şirvani, Mirzə Kazım bəy, Yusif Məmmədəliyev, Zahid Xəlilov, Lütfəli Ələsgərzadə, Kərim Kərimov, Xudu Məmmədov, Zərifə Əliyeva, Adilə Namazova, Azad Mirzəcənzadə, Rafiq Əliyev və onlarla başqalarının elmi irs və kəşfləri dünya elminə misilsiz töhfələr vermişdir.

I. Elmin inkişafında yeni mərhələnin başlanması

Azərbaycanda ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişafında, yeni elmi müəssisə və təşkilatların, mərkəzlərin yaradılmasında və milli elmi-intellektual elitanın formalaşmasında misilsiz xidmətlər göstərmiş dahi şəxsiyyət, Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərliyi dönmində Azərbaycanda dünyəvi elmlər yeni inkişaf mərhələsinə, sözün əsl mənasında intibah yoluna qədəm qoymuşdur.

Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan xalqı həmişə biliyə, elmə böyük maraq göstərmiş xalqdır. Çoxəsrlik tariximizdə xalqımız bəşər mədəniyyətinə, elminə böyük töhfələr vermiş, xalqımızın içərisində böyümüş görkəmli alimlər, ixtiraçılar, şairlər, yazıçılar dünya mədəniyyətini, elmini öz əsərləri ilə zənginləşdirmişlər” (6, s.16).

Heydər Əliyev elmi -intellektual tərəqqini sosial və mənəvi tərəqqinin əsas mənbəyi hesab edir, metodoloji baxımdan elmin, təhsilin, ədəbiyyatın, mədəniyyət və incəsənətin mənəvi tərəqqidə üstün roluna önəm verir, onları bir-biri ilə əlaqəli şəkildə inkişafına qayğıkeşliklə yanaşırdı. Azərbaycanın intibah dövrü kimi səciyyələndirən 1969-1982-ci illər Azərbaycanda kadr hazırlığında keyfiyyətə yeni mərhələdir. 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə irəli çəkilən xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev totalitar rejimin sərt qanunları çərçivəsində Azərbaycanın tərəqqisi, elm, təhsil və mədəniyyətinin yüksəldilməsi, pedaqoji və elmi pedaqoji kadr hazırlığı ilə bağlı düşünülmüş strategiya və taktika seçdi.

“Heydər Əliyev əksər elm sahələrini yaxşı bilirdi. Məruzə və çıxışlarından, ayrı-ayrı elm adamları ilə görüş və söhbətlərindən onun humanitar elmləri xüsusilə dərinləndirən bildiyi nəzəri cəlb edirdi” (Əliyev İqrar, 2002). O, həm də geniş və zəngin dünyagörüşü, polad iradəsi, güclü məntiqi, dərin hafizəsi, yüksək intellekti, mötəbər natiqliyi ilə fərqlənən fenomenal şəxsiyyət idi. Xalqın mənəvi-intellektual potensialını yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan xalqı istedadlarla, görkəmli insanlarla həmişə zəngin olmuşdur. Biz haqlı olaraq fəxr edirik ki, xalqımız böyük incəsənət, elm və mədəniyyət əsərləri ilə dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmişdir. Fəxr edirik ki, bizim böyük bəstəkarlarımız, musiqiçilərimiz, mədəniyyət xadimlərimiz var. Məhz onların yaradıcılığı əsrlər boyu Azərbaycan xalqını ruhlandırmış və onu yeni nailiyyətlər, yeni hünərlər səviyyəsinə qaldırmışdır”.

2015-ci ildə AMEA-nın 60 illik yubileyi tədbirində çıxış edən ölkə prezidenti İlham Əliyev ümummilli liderin respublikamızda elmi-intellektual potensialının formalaşmasında tarixi xidmətlərindən bəhs edərək demişdir: “Bütün dövrlərdə-70-ci illərdə, ondan sonrakı 90-cı illərdə Heydər Əliyevin elmə diqqəti və qayğısı çox yüksək səviyyədə idi. O, çox gözəl bilirdi ki, hər bir ölkənin, hər bir xalqın tərəqqisində elmin inkişafı müstəsna rol oynayır” (8).

1969-cu ilin iyulunda respublikada birinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən qısa müddət sonra, yeni avqust ayında keçirilən plenumdakı məruzəsində respublikada elmin inkişafında mövcud olan problemlərdən narahatlığını dilə gətirən Heydər Əliyev demişdir: “Elmi idarələrimizin fəaliyyətində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Elmlər Akademiyası, bir sıra sahələr, elmi idarələr elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi uğrunda, tamamlanmış işlərin istehsalata tətbiqi uğrunda kifayət qədər əzmkarlıq göstərmirlər...”(6). Respublikada elmi kadr hazırlığına Azərb.KP MK-nın 1969-cu il avqust və 1971-ci il oktyabr plenumları əhəmiyyətli təsir göstərirdi. Həmin plenumda cənab Heydər Əliyev aspirantura vasitəsi ilə elmi-pedaqoji kadr hazırlığındakı nöqsanları aşkar etdi, bu nöqsanları doğuran səbəbləri müəyyənləşdirdi, çatışmazlıqların aradan qaldırılması və elmi kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi yollarını göstərdi.

Ölkəyə siyasi rəhbərliyinin ilk dövrlərindən elmə və elm adamlarına həssaslıq və qayğıkeş münasibətlə yanaşan ulu öndərin düşünülmüş siyasəti nəticəsində çox keçmədən respublikada elmi müəssisə və təşkilatların, elmi işçilərin və alimlərin sayı sürətlə artmağa başladı, elmi tədqiqat işlərinin səmərəlilik göstəriciləri əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşdırıldı, elmi tədqiqatların tətbiqi sahələri genişləndirildi. Yüksəkixtisaslı elmi kadr yetişdirmək siyasətini ümumdövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi həyata keçirən xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev bu sahədə buraxılan nöqsanları aradan qaldırmağın vacibliyinə toxunaraq göstərirdi: “Biz aspiranturaya münasibəti kökündən dəyişməli, ona elmin tələbləri ilə, kadr hazırlanması vəzifələri ilə heç bir əlaqəsi olmayan mülhizələrə görə qəbul hallarını aradan qaldırmalıyıq. Dissertasiya işlərinə tələbkarlıq xeyli artırılmalıdır, elə etmək lazımdır ki, elmə yalnız onu həqiqətən zənginləşdirməyə, irəlilətməyə qabil olan adamlar gəlsinlər” (Rüstəmov Fərrux (2003/N-7, 3-9).

Heydər Əliyevin bu proqram çıxışından sonra aspiranturaya qəbul müsabiqə yolu ilə aparıldı, tədqiq etdiyi mövzu üzərində işləməyə başlayanlara, dərc olunmuş əsərləri olanlara, ali pedaqoji məktəbləri fərqlənmə diplomu ilə başa vuranlara, ən azı iki illik məktəb təcrübəsi olanlara üstünlük verildi.

1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutunda və digər elmi mərkəzlərdə 12850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzv, 329 elmlər doktoru, 3000 elmlər namizədi vardısı, 1978-ci ildə elmi tədqiqat və sahə institutlarının sayı 118-ə, elmi işçilərin sayı 21407-yə akademik və müxbir üzvlərin sayı təxminən 2 dəfə artaraq 100 nəfər, elmlər doktorunun sayı 853, elmlər namizədlərinin sayı isə 7594 nəfərə çatmışdı (7). Artıq 1980-cı illərin əvvəllərində Elmlər Akademiyası sistemində və respublikada fəaliyyət göstərən 17 ali məktəbin kafedralarında 22 min nəfər elmi işçi, o cümlədən 900 nəfərdən çox elmlər doktoru və 8 min nəfərdən çox elmlər namizədi elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olurdu.

Azərbaycanın coğrafi quruluşunu, təbii ehtiyatlarını yaxşı bilən Heydər Əliyev ölkəni aqrar-sənaye ölkəsindən elm tutumlu sahələrin inkişafını dəstəkləyən inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevirməyi strateji hədəf kimi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Məhz onun təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə kimya, neft emalı və neft-kimya sənaye sahələrinin inkişafına kapital qoyuluşu artırılmış, modernləşdirilmiş yeni istehsal müəssisələri qurulmuş, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində yeni müəssisələr yaradılmış, astronomiya, kosmik tədqiqatlar, biokimya, biofizika, biotexnologiya, maşınqayırma, cihazqayırma, məişət texnikası istehsal kimi yeni elm tutumlu sənaye sahələri və elmi-tədqiqat müəssisələri sürətli inkişaf yoluna qədəm qoymuşdu. Məhz bunun nəticəsi idi ki, 1979-cu ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının illik hesabatında Azərbaycan üzrə təbiət və ictimai elm sahələrində aparılmış elmi tədqiqatların 55-nin nəticəsi yüksək qiymətləndirilmiş və sovet elminin ən mühüm nəticələri sırasına daxil edilmişdi.

1970-1980-ci illərin elmi hesabatlarından görüldüyü kimi, 10 il ərzində Azərbaycan Elmlər Akademiyası alimlərinin elmi tədqiqatlarının istehsalata tətbiqindən əldə edilən iqtisadi səmərə 570 milyon manatdan çox olmuş, alimlərimizdən 1000 nəfərdən çoxu bu kəşf və səmərələşdirici təkliflərə görə müəlliflik şəhadətnaməsi almışdır. Azərbaycanlı alimlər keçmiş SSRİ-nin Volqaboyu, Qərbi-Sibir, Türkmənistan, Qazaxıstan, Belarus, Ukrayna və b. respublika və bölgələrin neft və digər faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsində, habelə Almaniya DR, Rumıniya, Əfqanıstan, Əlcəzair, Kuba, ABŞ, Almaniya FR, Yaponiya, İngiltərə, İtaliya kimi xarici ölkələrdən kəşf və ixtiralarına görə patentlər almışdılar.

Ulu öndərin xalqımızın elmi və mənəvi həyatına bəxş etdiyi mühüm töhfələrdən biri də çox-əsrlilik tariximizdə ilk dəfə olaraq universal-millî oncildlik Azərbaycan Ensiklopediyasının, Rusca-Azərbaycanca lüğətin II və III nəşrləri əsasında 1975-1982-ci illərdə yeniləndirilmiş və təkmilləşdirilmiş, 90 min sözdən ibarət yeni, 3 cildlik nəşrinin, habelə bir çox elm sahələri üzrə ensiklopedik və izahlı lüğətlərin hazırlanmasıdır. Əməli fəaliyyətində elmə və elm adamlarına dövlət qayğısı göstərən ulu öndərin rəhbərliyi dövründə Elmlər Akademiyasının bir sıra yeni sahə institutları yaradılmış, digər elmi mərkəz və müəssisələr üçün yeni inzibati binalar, korpuslar inşa edilmişdir. Bunların sırasında akademiyanın Genetika və Seleksiya, Zoologiya, Asqarlar Kimyası institutlarının binalarının, aspirantlar yataqxanasının və s. adlarını çəkmək olar. Ulu öndərin ölkəyə rəhbərliyi dövründə, 1970-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 30 illik yubileyi təntənə ilə qeyd edildi və akademiya “Xalqlar Dostluğu” ordeni ilə təltif edildi.

Öz xalqına, onun dilinə, ədəbiyyatına, tarixi keçmişinə, mədəniyyətinə, milli adət və ənənələrinə dərin hörmətlə yanaşan Heydər Əliyev həmişə bu amilləri yüksək dəyərləndirmişdir. Heydər Əliyev deyirdi: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi və dini dəyərlərimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi yaradıblar və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir”. (Əliyev Heydər (1997/2), 72). Məhz buna görədir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun yaranmasının 1300 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə əlaqədar 27 fevral 1997-ci il tarixli fərmanında bu möhtəşəm mənəviyyat abidəmizi “milli varlığımızın mötəbər qaynağı” adlandırmış və demişdir: “Bizim zəngin tariximiz, qədim mədəniyyətimiz və milli-mənəvi dəyərlərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda öz əksini tapmışdır. Bu epos bizim ümumi sərəvətimizdir və hər bir azərbaycanlı onunla haqlı olaraq fəxr edə bilər” (2, s.7).

II. Elmi-intellektual kadr potensialının gücləndirilməsi.

Azərbaycana rəhbərliyinin 1969-1982-ci illəri əhatə edən birinci mərhələsində dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev təhsilin bütün pillələri ilə yanaşı, ali təhsilin inkişafına xüsusi önəm verir, elmi-

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

intellektual kadr potensialının ali məktəblərdə formalaşdığını qeyd edir, bu sahənin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdi. Ulu öndərin respublikada birinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildə respublikada cəmi 13 ali məktəb var idi. 1970-ci illərdən başlayaraq ali məktəblərin sayı kəmiyyət və keyfiyyətə yüksəlir, yüksəkixtisaslı mütəxəssislər hazırlamaq məqsədilə ali məktəblərdə yeni fakültələr və kafedralar yaradılır. Ali məktəblərin gənc mütəxəssislərin həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirən ulu öndər deyirdi: “Universitetlərdə insan gənclik həyatını yaşayır. Mən sizə deyə bilərəm ki, bu, insanın həyatının ən gözəl bir hissəsidir. Mən arzu edərdim ki, bizim hər bir gənc, hər bir tələbə, bu dövrü uğurla keçsin. Çünki, bu dövrdə gəncin formalaşması, onun lazımi bilik alması, lazımi mənəvi dəyərləri dərk etməsi, milli dəyərləri dərk etməsi, müasir dünyanı dərk etməsi onun gələcəyinin əsasıdır, təməlidir” (5, s.18). Bu dövrdə Naxçıvanda və Xankəndində Pedaqoji İnstitutlar, İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Rus Dili və Ədəbiyyatı, Xarici Dillər İnstitutu, 1981-ci ildə isə Texnologiya İnstitutu olmaqla 6 yeni ali məktəb yaradıldı. 1980-ci illərin əvvəllərində 134 fakültəsi və 526 kafedrası olan 19 ali məktəbdə 158 ixtisas üzrə 100 mindən çox tələbə təhsil alırdı. Onların yüksəkixtisaslı kadr kimi hazırlığı ilə 400 nəfərdən çox elmlər doktoru, professor, 2920 nəfər elmlər namizədi, dosent məşğul olurdu.

Ulu öndər keçmiş ittifaqın Moskva, Leninqrad, Kiyev, Minsk və s. kimi şəhərlərinin ali məktəblərində, elm-tədris mərkəzlərində xalq təsərrüfatlarının ehtiyacları üçün kadr hazırlığına da həssaslıqla yanaşırdı.

Əgər 1970-ci ildə keçmiş SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərinə təhsil almağa göndərilən gənclərin sayı 50 nəfər idisə, 1970-ci illərin sonlarında bu rəqəm 800-900-ə, 1980-ci illərin əvvəllərində isə 1400 nəfərə çatmışdı. Onlardan təxmini 400 nəfəri ali hərbi məktəblərdə təhsil alırdı. 1978-ci ildə keçmiş SSRİ-nin 43 şəhərinin 151 ali məktəbində 244 ixtisas üzrə Azərbaycandan getmiş 2328 tələbə təhsil alırdı (Əliyev Qurban (1980, 119-124)). Respublika üçün elmi-intellektual potensialın inkişafına qayğının nəticəsi idi ki, ali təhsilin aspirantura və doktorantura pillələrinə hər il planlı qəbul həyata keçirilir, həmçinin bir qrup gənc mütəxəssis SSRİ-nin müxtəlif ali məktəblərinə və elmi müəssisələrinə ezam edilir, tədqiqat işlərini orada tamamlayaraq elmi dərəcə alırdılar.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə respublikaya ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı tarixi zərurətdən irəli gəlmişdi. Ölkəni düşdüğü ağır durumdan, parçalanmaq və məhv olmaq təhlükəsindən qurtaran ulu öndərin qayıdışı əsil xilaskarlıq missiyası idi və dahi lider bu missiyanı məhərətlə yerinə yetirdi. Azərbaycanın ən yeni tarixində, müstəqil dövlətçilik tariximizdə əsil dönüş ili kimi daxil olmuş, 1993-cü ildən sonra Heydər Əliyev hələ prezident seçilməzdən əvvəl ilk görüşlərindən birini 21 sentyabr 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ölkə ziyalıları və alimləri ilə keçirmiş və buradakı çıxışında demişdir: “Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa olsun, son qoyacağıq. Hansı iqtisadiyyat olursa olsun, elm inkişaf etməlidir” (7). Doğrudan da, müdrik siyasətçi 1997-ci ilin yanvarın 31-də Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyini və bir qrup aparıcı alimi qəbul edərkən elmdə islahatların vacibliyini vurğulamaqla yanaşı, bu elm məbədinə qayğı və diqqətin artırılmasının vacibliyini vurğulamış və qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Elmlər Akademiyası dövlətin akademiyasıdır, prezidentin birbaşa himayəsi altındadır. Azərbaycan Respublikasının müstəqil Elmlər Akademiyası Azərbaycanın ən yüksək elmi müəssisəsi, elmi təşkilatdır...” (7).

Elmi kadrların attestasiyasının proqramını həyata keçirən AAK 1992-ci ildə yaradılsa da, cəmiyyətdəki qeyri-sabitliyin təsiri nəticəsində öz fəaliyyətinin ahəngdarlığını təmin edə bilmirdi. H.Əliyevin 1993-cü ilin iyununda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi respublikamızın dövlət və milli mənafeələrinə xidmət edən elm sahələrinin hərtərəfli inkişafına, bunun üçün elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasına əsaslı təkan verdi. Nəticədə 1993-cü ildən 2002-ci ilədək AAK tərəfindən 388 nəfərə elmlər doktoru, 2119 nəfərə elmlər namizədi alimlik dərəcəsi, 407 nəfərə professor, 1453 nəfərə dosent, 401 nəfərə baş elmi işçi adı verildi. Göstərilən vaxtda alimlik dərəcələrinə və elmi adlara layiq görülənlərin ümumi sayı 4768 nəfər olmuşdur (3, s.8).

Ümummilli liderin 15 may 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə Elmlər Akademiyasına “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası” adı verilmiş və milli müstəqillik dövründə, elə həmin ilin iyun ayında akademiya həqiqi və müxbir üzvlərin ilk seçkisi keçirilmiş, onların sayı və əmək haqları əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır.

Nəticə

XX əsr Azərbaycanda elmin inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Xüsusilə,

1970-ci illərdən başlayaraq, Azərbaycan elminin mərkəzi olan Milli Elmlər Akademiyası yeni bir dövrə daxil olmuş, milli kadr potensialı gücləndirilmiş, elmi-təşkilati infrastruktur genişlənmiş və möhkəmləndirilmişdir.

Heydər Əliyev bütün dünyada tanınan və qəbul edilən siyasi lider olmaqla yanaşı, həm də görkəmli elm adamı idi. Tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat, politologiya, aqrar elmlər və s. kimi bir çox elm sahələri üzrə zəngin hazırlığa malik olan bu dahi şəxsiyyət lazım gəldikdə, istənilən elm adamları ilə mühakiməyə girmək qabiliyyətini ortaya qoya bilirdi. Heydər Əliyevin əməli fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektləri, o cümlədən onun konkret elm sahələri ilə bağlı fikirləri, düşüncə və tövsiyələri, elmə və elm adamlarına diqqət və qayğısı dahi liderin universal intellektə və zəkaya sahib olduğunun əsas göstəricisidir.

Ulu öndərin Azərbaycana siyasi rəhbərliyi dövründə respublikamızda ayrı-ayrı elm sahələri intibah dövrünə qədəm qoymuş, yeni elmi müəssisə və təşkilatlar, laboratoriya və kafedralar yaradılmış, elmi-təşkilati infrastruktur əsaslı şəkildə yenidən qurulmuşdur.

Hazırda Azərbaycan alimləri və gənc tədqiqatçıların elmi əsərləri dünyanın müxtəlif ölkələrində nəşr edilən beynəlxalq xülasələndirmə bazalarına daxil olan nüfuzlu jurnallarda nəşr olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan müəllimlərinin VIII qurultayında Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsil Naziri Q.H.Əliyevin nitqi. 18-19 may 1978-ci il. Azərbaycan SSR müəllimlərinin VI qurultayının materialları. Bakı, "Maarif", 1980.
2. Əliyev H.Ə. Milli varlığımızın mötəbər qaynağı /Dədə Qorqud Dünyası. Məqalələr. Bakı, Öndər Nəşriyyat, 2004.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997.
4. Əliyev İqrar. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi məsələləri. "Elm" qəzeti. 19 may 2002.
5. Rüstəmov F. Heydər Əliyev və Azərbaycanda elmi-pedaqoji kadr hazırlığı.// Pedaqoji tədqiqatlar. (Elmi-məqalələr məcmuəsi) Bakı, 2003, N 1, s.3-9.
6. Təhsil, bilik, müəllim, məktəb.//Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri. Azərbaycan xalqının ümummillî lideri H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 85-ci ildönümünə həsr edilmiş xüsusi buraxılış. Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2008
7. <https://science.gov.az/az> İ.Hacıyev. Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı
8. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/79449385.html> Heydər Əliyev və Azərbaycanda elm və təhsil.

SUMMARY

Nurali Chalabiyev

NATIONAL LEADER IN THE FORMATION OF THE SCIENTIFIC POTENTIAL OF AZERBAIJAN HISTORICAL SERVICES OF HEYDAR ALIYEV

In the article, the services of Heydar Aliyev, the National Leader of the Azerbaijani people, in the formation of the scientific-intellectual potential and the scientific elite during the leadership of our republic are reflected. National Leader Heydar Aliyev's attention and care and demandingness are emphasized in the development of separate fields of science, in the training of national scientific personnel, in the formation of scientific discoveries and inventions, and in the formation of new fields of science. role is discussed.

It is noted in the article that Heydar Aliyev, who came to the leadership of the republic in 1969, chose a well-thought-out strategy for the progress of science, education and culture in Azerbaijan within the strict rules of the totalitarian Soviet regime, and implemented article-oriented measures for the formation of scientific intellectual potential in our country. The great leader, who knew well that the path to the development of science passes through education, laid the foundations of new higher schools in the republic, and paid special attention to the high-level education of Azerbaijani youth in prestigious higher schools in different cities of the former union, outside the borders of the country.

During the first (1969-1982) and post-restoration of national independence (1993-2003) periods of the National Leader's leadership in Azerbaijan, the development of science, education and culture developed under his patronage, as did all areas of socio-economic life. . Those times were times of national renaissance for our people. The Azerbaijan Academy of Sciences, which is the temple of

science in Azerbaijan, has been reconstructed, new fields of science have been developed, new institutes have been established for the purpose of scientific staff training, the indicators of the efficiency and application of scientific research to production have increased significantly, and outstanding scientists have been trained.

Key words: Heydar Aliyev, scientific staff training, scientific potential, scientific centers, scientific research works

РЕЗЮМЕ

Нурали Чалабиев

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ЗАСЛУГИ НАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА
ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ФОРМИРОВАНИИ НАУЧНОГО ПОТЕНЦИАЛА
АЗЕРБАЙДЖАНА**

В статье отражены заслуги общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в формировании научно-интеллектуального потенциала и научной элиты в период руководства нашей республикой. Подчеркивается внимание, забота и требовательность общенационального лидера Гейдара Алиева в развитии отдельных областей науки, в подготовке национальных научных кадров, в формировании научных открытий и изобретений, в формировании новых областей науки.

В статье отмечается, что Гейдар Алиев, пришедший к руководству республикой в 1969 году, избрал продуманную стратегию развития науки, образования и культуры в Азербайджане в рамках жестких правил тоталитарного советского режима, а также реализованы целенаправленные меры по формированию научного интеллектуального потенциала в нашей стране. Великий лидер, хорошо знавший, что путь к развитию науки проходит через образование, заложил основы новых высших учебных заведений в республике, уделял особое внимание высокому уровню образования азербайджанской молодежи в престижных вузах разных городов бывшего союза, за пределами страны.

В первый (1969-1982 гг.) и после восстановления национальной независимости (1993-2003 гг.) периоды руководства общенационального лидера в Азербайджане под его патронажем развивалось развитие науки, образования и культуры, а также всех областей социально-экономической жизни. Те времена были временем национального возрождения нашего народа. Азербайджанская Академия Наук, которая является храмом науки в Азербайджане, была реконструирована, были разработаны новые области науки, созданы новые институты с целью подготовки научных кадров, показатели эффективности и применения научных исследований производство значительно возросло, подготовлены выдающиеся ученые.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, подготовка научных кадров, научный потенциал, научные центры, научно-исследовательские работы

QARAGÖZ KƏRİMOV

qaragozady@gmail.com

XƏYALƏ HÜSEYNZADƏ

khayala.huseynzada@gmail.com

Mingəçevir Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ TƏHSİL VƏ MİLLİLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Təhsilin prinsipləri təhsil-tərbiyənin məqsədləri ilə müəyyən olunur və tarixi xarakter daşıyır. Onun əsas vəzifələrindən biri intellektual səviyyə ilə yanaşı, həm də insanın sosial və mənəvi inkişafına təkan verməkdir. Müasir təhsil konsepsiyasında sərbəst düşüncə tərzinə malik, müstəqil, azad, demokratik baxışlı Azərbaycan vətəndaşlarının milli ruhda tərbiyəsi mühüm məna kəsb edir. Belə bir milli konsepsiyayı formalaşdırmaq üçün elmə söykənən bir mənbəyə əsaslanmaq lazımdır.

Xalqımızın böyük oğlu, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı üçün qoyub getdiyi qiymətli irs mənəvi tərbiyəni, eləcə də milli mənəviyyatımızı zənginləşdirə biləcək dəyərli mənbədir. Prof.Ə.Ağayev qeyd edirdi: “Heydər Əliyev cənablarının çıxışları, nitqləri və məruzələrində irəli sürülən tərbiyəvi baxımdan qiymətli fikirlər tərbiyə işinin həm məzmununu, həm də həyata keçirilmə yollarını müəyyənləşdirir, milli tərbiyə konsepsiyasının müddəalarını ortaya qoyur”. Doğrudan da, Heydər Əliyev irsi ilə tanış olan hər kəs burada müstəqil Azərbaycanın inkişaf edib dünyada tanınması yollarını və təhsilimizin gələcək istiqamətlərini görə bilər. Xalqın özünü təsdiqi üçün onun müstəqilliyini, azad, demokratik bir mühitdə yaşamasını təsdiq və təmin edə biləcək güclü dövləti, bu dövlətin rəmzi olan atributları, onun fəaliyyətini tənzimləyəcək Əsas Qanunu, dili, dini dəyərləri olmalıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev dövlətçilik atributlarını Azərbaycan milli ideologiyasının tərkib hissələrindən biri kimi dəyərləndirirdi.

Məqalədə Heydər Əliyevin zəngin irsinin bir hissəsi olan millilik və təhsil ideyaları elmi şəkildə araşdırılmış, onun bu gün üçün əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

***Açar sözlər:** millilik prinsipi, Heydər Əliyev irsi, təhsildə millilik, milli dövlətçilik, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlər, dini dəyərlər.*

Giriş

Tarixin inkişafı gedişi onu göstərir ki, cəmiyyətin inkişafında gənc nəslin təhsilinin rolu əvəzsizdir. Bu gün gənc nəslə verilən təhsil sabahkı elmin, mədəniyyətin, sosial tərəqqinin əsasını təşkil edəcəkdir. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin təsdiq etdiyi Milli Dövlət Strategiyasında deyildiyi kimi:

-məsuliyyətini dərk edən, demokratiya prinsiplərinə və xalqın milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək;

-milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran kadrlar hazırlamaq... müasir təhsilin başlıca vəzifələrindəndir.

Ulu öndərin gənclər siyasətində təhsilin rolu

Ulu öndər cəmiyyətin gələcək tərəqqisini gənclərimizin mükəmməl təhsil almasında görürdü. O, deyirdi: “Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi bir çox cəhətdən indi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaqdır. Əlbəttə, bu da təhsil sistemimizin qabaqcıl dünya dövlətlərinin təhsil sisteminə inteqrasiyası, təhsilin modernləşdirilməsi yolu ilə həyata keçə bilər. Müstəqil dövlətimizi möhkəmləndirmək üçün müasir gəncliyə elmi-texniki biliklər vermək, praktik vərdişlər mənimsətmək bacarıqları ilə yanaşı milli-mənəvi dəyərlərə malik olmaq, milli xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşmaq kimi hisslər də aşılamaq lazımdır. Ulu öndər dönə-dönə bildirirdi ki, gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında tərbiyələnməlidir, tariximizi, dilimizi, milli ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir

şey ola bilməz... Bu gün mənəvi tərbiyə bəlkə də keçmiş illərdən daha çox lazımdır” (“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 1997, 357-358).

Yalnız güclü, qüdrətli dövlət xalqın azad yaşamasının təminatçısı ola bilər, xalqını maddi və mənəvi sərvətlərinin əsl sahibi edə bilər, onun dilini, milli-mənəvi dəyərlərini yaşada bilər. Belə bir azad, demokratik bir dövlətin qurucusu olan Heydər Əliyev hər bir Azərbaycan gəncinə bildirirdi: “Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir. Gənclərin əsas vəzifəsi özünü Azərbaycan respublikasının yaşamasına və əbədi olmasına həsr etməkdən ibarət olmalıdır. Vətəninə, torpağına, dövlətinə, müstəqil Azərbaycanı qorumaq öz ata-anasını qorumaq deməkdir, evini qorumaq deməkdir” (Heydər Əliyev. 1998, 15).

Milliliklə dil sıx bağlıdır. Heydər Əliyev dili millətin milliliyinin saxlanması şərti hesab edirdi. O, deyirdi: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir” (Heydər Əliyev. 1998, 13-18).

Heydər Əliyev irsində maraqlı doğran cəhətlərdən biri də milli mənəviyyatımızın zənginləşməsində ümumbəşəri dəyərlərə inteqrasiyanı əsas cəhət kimi götürməsi idi. Ulu öndər qarşıya belə bir vəzifə qoyurdu ki, öz milli və mənəvi kökünə sadıq olan hər bir gənc, həm də ümumbəşəri, dünyəvi dəyərlərdən səmərəli istifadə etməyi, onları öz mənəvi dəyərlərimizə birləşdirərək xalqımızın mənəviyyatını daha da zənginləşdirməyi bacarmalıdır.

Gənc nəslin dövlətin Əsas Qanununa, onun bayrağına, gerbinə, himninə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsini əsas vəzifə hesab edən ulu öndər bu sahədə təhsil müəssisələrinin üzərinə böyük məsuliyyət qoyurdu. Təhsili millətin gələcəyi hesab edən ulu öndər onun əsas məqsədini demokratik ruhlu, azad düşüncəli Azərbaycan vətəndaşları hazırlamaqda görürdü. O, deyirdi: “Mən hesab edirəm ki, məktəblərdə Azərbaycanın müstəqilliyinin atributları yaxşı təbliğ olunmalıdır. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmsil edən Azərbaycanın bayrağına münasibət, onun müqəddəsliyinə hörmət hər bir uşaqda, yeniyetmədə daxil olmalıdır. Azərbaycanın bayrağı sadəcə bayraq deyil, o, bizim dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin rəmzidir” (M.Mərdanov və Ə.Quliyev, 2012, 22). O, bu fikirləri Əsas Qanun, gerb, himn haqqında da demişdir.

Heydər Əliyev irsində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsllə aşılanması

Xalqın öz milli-mənəvi, dini dəyərlərinə hörmət ruhunda tərbiyəsi onun mənəvi aləminin inkişafında mühüm mənə kəsb edir. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı öz inam və inanclarına sadıq olmuşlar. Hələ sovet dövründə belə xalqımız öz dini inanclarından uzaqlaşmamış, əksinə, ondan mənə kimi istifadə edərək mənəvi dəyərlərini zənginləşdirmişlər. Azərbaycan xalqının müstəqillik əldə etməsi həm də onun mənəvi, milli, və mədəni ənənələrinin bərpasına şərait yaratmışdır.

Hazırda Azərbaycan bir çox sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də nailiyyətlər qazanır. Bu proses həm də Azərbaycan mənəviyyatını zənginləşdirməklə yanaşı milli-mənəvi dəyərlərimizə daha çox bağlı olmağı tələb edir. Heydər Əliyevin irsində təhsilin məzmununun müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyi prinsipləri əsasında qurulması ideyasının ön planda durmasını görə bilərik. Düzdür, Heydər Əliyev xalqımızın mənəviyyatının zənginləşdirilməsinin bir yolu kimi ümumbəşəri və dünyəvi dəyərlərdən səmərəli istifadə etməklə, onları öz mənəvi dəyərlərimizə sintez etməkdə görürdü və bunu gələcək üçün strateji yol hesab edirdi. Lakin ulu öndər təhsilin məzmunca milli ideologiyaya uyğun, müstəqillik prinsiplərinə müvafiq qurulmasını döndə-döndə bildirirdi. O, təhsilin məzmununun müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulması ideyasından çıxış edərək deyirdi: “ Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq təhsil sistemimizi xalqımızın tarixinə, mənəviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq... Doğrudur, bu proses çox mürəkkəb prosesdir. Bu proses qısa müddətdə başa çatma bilməyəcəkdir. Bu gün təhsil sahəsində çalışan bütün vətəndaşlara, müəllimlərə, təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə müraciət edərək xahiş edirəm ki, onlar tezliklə təhsil sistemində işlərin müstəqil Azərbaycanın prinsipləri əsasında qurulmasına nail olsunlar” (Heydər Əliyev. 1998, 15).

Nəticə

Təhsilin milli zəmində inkişaf etməsini, milli kadr potensialımızın günü-gündən artmasını tövsiyə edən ulu öndər müstəqil dövlətimizin idarə olunmasını və inkişafını yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanların olmasında, özü də onların cəmiyyətdə çoxluq təşkil etməsində görürdü.

Məqalənin elmi yeniliyi ondadır ki, Heydər Əliyev irsi bütünlüklə elmi mahiyyət daşıyır. Bu irsdən istifadə edilməsi pedaqogika elminin məzmununu zənginləşdirir.

Məqalənin aktuallığı. Gənclərin milli ruhda tərbiyə olunması, ulu babalarımızdan bizə miras qalmış zəngin mənəvi irsimizi öyrənmək, onun elmi mahiyyətini açmaq və müasir təhsili bu əsaslarla qurmaq Azərbaycan təhsilinin dünyaya inteqrasiya etdiyi bu günümüzdə xüsusi aktuallıq kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev Ə.Ə, Seçilmiş Pedaqoji Əsərləri, Bakı, "Mütərcim", 2011, s.205.
2. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 1997, 4 sentyabr.
3. Heydər Əliyev "Müstəqilliyimiz əbədidir" çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, müraciətlər, fərmanlar) - "Azərənəşr", Bakı, 1998, s. 13-18.
4. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi, "Xalq qəzeti", 6 fevral, 1996.
5. Təhsil millətin gələcəyidir. M.Mərdanov və Ə.Quliyevin redaktəsi ilə. Bakı, "Təhsil" 2012.

SUMMARY

Karagoz Karimov, Khayala Huseynza

EDUCATION AND NATIONAL ISSUES IN THE HERITAGE OF HAYDER ALIYEV

The principles of education are determined by the goals of education and have a historical character. One of its main tasks is to promote the social and spiritual development of a person along with the intellectual level. In the modern concept of education, the upbringing of free-thinking, independent, free, democratic citizens of Azerbaijan in the national spirit is important. To form such a national concept, it is necessary to rely on a source based on science.

The precious heritage left by the great leader Heydar Aliyev, the eldest son of our people, for the people of Azerbaijan is a valuable source that can enrich the moral education as well as our national spirituality. Prof. A. Agayev noted: "Educationally valuable ideas put forward in the speeches, speeches and reports of Mr. Heydar Aliyev determine both the content and ways of implementation of the educational work, reveal the provisions of the national education concept" (Agayev A.A., 2011, 205). Indeed, everyone familiar with the legacy of Heydar Aliyev can see here the ways of independent Azerbaijan to develop and become known in the world, and the future directions of our education. For the self-assertion of the people, it must have a strong state that can confirm and ensure its independence, living in a free, democratic environment, the symbolic attributes of this state, the Basic Law that will regulate its activities, language, and religious values. The Great Leader Heydar Aliyev valued the attributes of statehood as one of the components of the national ideology of Azerbaijan.

In the article, the ideas of nationality and education, which are part of Heydar Aliyev's rich heritage, are scientifically investigated, and their importance for today is justified.

Key words: *the principle of nationality, Heydar Aliyev's legacy, nationality in education, national statehood, national moral and universal values, religious values.*

РЕЗЮМЕ

Карагоз Каримов, Хаяла Гусейнза

**EDUCATION AND NATIONAL ISSUES IN THE HERITAGE
OF HAYDER ALIYEV**

Принципы воспитания определяются целями образования и носят исторический характер. Одна из его основных задач – способствовать социальному и духовному развитию человека наряду с его интеллектуальным уровнем. В современной концепции образования воспитание свободного, независимых, свободных, демократических граждан Азербайджана в национальном духе важно. Чтобы сформировать такую национальную концепцию, необходимо полагаться на источник, основанный на науке.

Драгоценное наследие, оставленное великим лидером Гейдаром Алиева, старшего сына нашего народа, для народа Азербайджана, является ценным источником, который может обогатить моральное воспитание, а также нашу национальную духовность. Профессор А. Агайев отметил: «Образовательно ценные идеи, выдвинутые в речи, речи и отчеты г -на Гейдара Алиева, определяют как содержание, так и способы реализации образовательной работы, показывают положения национальной концепции образования» (Агаев А.А. , 2011, 205). Действительно, все, кто знаком с наследием Гейдара Алиева, могут увидеть здесь способы независимого Азербайджана развиваться и стать известными в мире, и будущие направления нашего образования. Для самоуправления людей он должен иметь сильное состояние, которое может подтвердить и обеспечить ее независимость, жизнь в свободной демократической среде, символические атрибуты этого государства, основной закон, который будет регулировать его деятельность, язык и Религиозные ценности. Великий лидер Гейдар Алиев оценил атрибуты государственности как один из компонентов национальной идеологии Азербайджана.

В статье научно исследуются идеи национальности и образования, являющиеся частью богатого наследия Гейдара Алиева, и обосновывается их значение на сегодняшний день.

Ключевые слова: принцип народности, наследие Гейдара Алиева, национальность в образовании, национальная государственность, национальные моральные и общечеловеческие ценности, религиозные ценности.

SEVİNC CƏLİLOVA

sevinjjalilova@yahoo.com

GÜLŞƏN MUSAYEVA

gulsen.musayeva.75@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ AZƏRBAYCANDA TƏHSİL SİSTEMİNİN İSLAHATININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

Yazılan məqalədə, onun nəzəri-metodoloji əsaslarını müəyyən etmək üçün biz ilkin olaraq müasir elmi biliyin müxtəlif sahələrində kifayət qədər geniş istifadə olunan əsas anlayışın, davamlı inkişaf konsepsiyasının öyrənilməsinə müraciət etmişik. Və müəyyən etdik ki, bu gün tədqiq olunan konsepsiyanın mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı mütəxəssislərin yekdil rəyi yoxdur. Aparılan təhlillərin nəticələrinə əsasən qeyd etmək olar ki, çoxsaylı müzakirələrdən sonra lazımi düzəlişlər edilərək “Dayanıqlı İnkişaf Konsepsiyası” sənədi şəklində bəyənilmişdir. “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinin və kateqoriyasının öyrənilməsi zamanı bir sıra elmi tədqiqat müəlliflərinin istifadə etdiyi elmi yanaşmaların təhlilinə keçərək, onlardan daha çox əhəmiyyətli olanları müəyyən etdik. Tədqiq olunan “dayanıqlı inkişaf” anlayışının müxtəlif təriflərini təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəldik ki, əksər tədqiqatlar bir sıra üst-üstə düşən sahələri özündə birləşdirir: iqtisadi artıma yönəlmiş məqsədyönlü proses; sosial inkişafa istiqamətlənmə; ekoloji təhlükəsizliyin, təbii mühitin mühafizəsinin, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi. Üstəlik, qeyd etmək yerinə düşər ki, hazırda bu sahənin inkişafı ilə məşğul olan bir çox alimlər bu problemin həllini sürətləndirmək üçün ən texnoloji və adekvat yolların tapılmasının zəruriliyini vurğulayırlar ki, bu da fizika təhsili sahəsində fəaliyyətin normativ-hüquqi və iqtisadi tənzimlənmə mexanizminin vaxtında dəyişdirilməsini tələb edərək onu dayanıqlı inkişafın alətinə çevirir. Təqdim olunan məqaləyə əsaslanaraq, biz dayanıqlı inkişafı uzunmüddətli perspektivdə təbii mühitə antropogen təzyiqlə azaltmaqla fizika təhsili sahəsində iqtisadi artımı və aktiv sosial inkişafı təmin edən kompleks kateqoriya kimi şərh edirik.

Açar sözlər: Dayanıqlı inkişaf, insan resursu, iqtisadiyyat, fizika təhsili

Giriş

Göstərilən tədqiqat mövzusu çərçivəsində onun nəzəri-metodoloji əsaslarını müəyyən etmək üçün biz ilkin olaraq müasir elmi biliyin müxtəlif sahələrində kifayət qədər geniş istifadə olunan əsas anlayış (Абдурахманов Гайирбег, М. и др. 2017, 115-137), davamlı inkişaf konsepsiyasının öyrənilməsinə müraciət etdik. Bununla belə, tədqiqat problemi ilə bağlı elmi ədəbiyyatda təqdim olunan məlumatların nəzəri təhlili zamanı müəyyən etdik ki, bu gün tədqiq olunan konsepsiyanın mahiyyəti və məzmunu ilə bağlı mütəxəssislərin yekdil rəyi yoxdur.

Qarşıya qoyulan sual çərçivəsində aparılan retrospektiv təhlilin nəticələrinə istinad edərək qeyd etmək olar ki, “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının ilk qeydi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) və Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondunun (ÜVTF) dəstəyi ilə Norveçin Baş Naziri Qru Harlem Brundtlandın rəhbərliyi altında hazırlanmış və Təbiəti Mühafizənin Ümumdünya İttifaqı (TMÜİ) tərəfindən təqdim olunmuş “Təbiəti Mühafizənin Ümumdünya Strategiyası” (TMÜS) adlı sənəddə olmuşdur. TMÜİ konfransında yuxarıda qeyd olunan sənəddə təklif olunan strategiyanın müzakirəsi zamanı (1979) çoxsaylı müzakirələrdən sonra lazımi düzəlişlərlə o, təsdiq edilmiş, imzalanmış və “Dayanıqlı İnkişaf Konsepsiyası” sənədi şəklində bəyənilmişdir.

“Dayanıqlı inkişaf” ifadəsinin ilk dəfə işlədildiyi sözügedən sənədə əsasən, gələcəkdə bu qabiliyyəti qoruyub saxlamaqla nəslin ehtiyaclarını ödəmək” (Грузневич, Е. С. 2017, 839-844) kimi başa düşülür. Tədqiq olunan anlayışın yuxarıdakı təfsiri onun birmənalı olmamasını və fənlərarası əlaqəni vurğulayır. Anlayış, mənası olan iki sözü ehtiva edir, birincisi “dayanıqlı” - təbiət və dəqiq elmlərdə daha çox istifadə olunur və sistemlərin müxtəlif xarici amillərin təsiri altında orijinal

vəziyyətini saxlamaq qabiliyyətini, ikincisi isə “inkişaf” - onun dinamik modifikasiyasını (Беднова, О. В. 2017, 20-23) nəzərdə tutur.

“Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinin və kateqoriyasının öyrənilməsi zamanı bir sıra elmi tədqiqat müəlliflərinin istifadə etdiyi elmi yanaşmaların təhlilinə keçərək, onlardan daha çox əhəmiyyətli olanları müəyyən etdik.

Fəlsəfi yanaşmanın əsas müddəalarına əsaslanaraq, “davamlı inkişaf” anlayışı müəyyən bir sistemin təhlükəsizliyi, sabitliyi, bütövlüyü, möhkəmliyi və deməli, ümumi etibarlılıq dərəcəsi kimi şərh edilə bilər ki, bu da onun müəyyən formada əks olunan konstant stabil vəziyyətdə olması haqqında danışmağa imkan verir (Волошина, Л. В. 2016, 92-96) (sistemdə ilkin olaraq təyin edilmiş bütün parametrlərin qorunması).

Beləliklə, mexaniki yanaşma nöqtəyi-nəzərindən, tədqiq olunan anlayışın mahiyyət xarakteristikasının sistemin müəyyən edilmiş parametrlərə nail olmaq və xüsusiyyətlərin təsiri altında xassələri dəyişdirmək üçün bütün komponentlərinin inteqrasiyasına yönəldilməsidir, sabitliyin növü hərəkətə görə təyin olunur.

İqtisadi yanaşma nöqtəyi-nəzərindən “dayanıqlı inkişaf” anlayışı ərazi-təsərrüfat strukturunun dəyişilməsi ilə müşayiət olunan, müasirliyə xas olan inteqrasiyanın üstünlük təşkil edən tendensiyalarını və formalarını əks etdirir ki, bu da öz növbəsində sosial-iqtisadi vəziyyətin periodik transformasiyası ilə şərtlənir. Bundan əlavə, tədqiq olunan anlayış özündə üç komponenti birləşdirir ki, bunlar: 1) ekoloji təhlükəsizlik; 2) iqtisadi artım; 3) tarazlığın qorunması ilə ifadə olunan dayanıqlılığa aid etməyə imkan verən sosial inkişaf.

Sistem yanaşması bizə “dayanıqlı inkişaf” anlayışını sistemin xarici qıcıqlandırıcı təsirlərə görə ilkin vəziyyətindən kənara çıxmaq mümkünlüyündə, ilkin vəziyyətinə qayıtmaq qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir ki, bu da insanın həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sferasının özünüinkişaf və sistemə uyğunlaşma qabiliyyətini müəyyən edir (Махтаров В. В. 2017, 3-14).

Kibernetik yanaşmanın əsas müddəaları imkan verir ki, “dayanıqlı inkişaf” anlayışına ilkin olaraq problemin konkret kontekstində sistemin dinamik tarazlığını saxlamaq qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirək.

Və nəhayət, bioloji yanaşma nöqtəyi-nəzərindən tədqiq etdiyimiz anlayışa onun ətraf mühitin ekstremal təsirinə qarşıdurma qabiliyyəti kimi baxılmalıdır (Пустовалова, В.В. 2017, 43-61).

Tədqiq olunan “dayanıqlı inkişaf” anlayışının müxtəlif təriflərini təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gəldik ki, əksər tədqiqatlar bir sıra üst-üstə düşən sahələri özündə birləşdirir:

- iqtisadi artıma yönəlmiş məqsədyönlü proses;
- sosial inkişafa istiqamətlənmə;
- ekoloji təhlükəsizliyin, təbii mühitin mühafizəsinin, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

Tədqiqatın bu hissəsində təqdim olunan materialı ümumiləşdirərək bu qənaətə gələ bilərik ki, hər hansı sahənin, o cümlədən fizika təhsil sahəsinin davamlı inkişafı üç əsas prinsipə əsaslanır:

1. cəmiyyətin hər bir üzvü və bütövlükdə cəmiyyət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət, dayanıqlılıq dərəcəsində və münasibətlərin subyektlərinin tələbatının ödənilməsi şərti ilə onun inkişafının uzunmüddətliliyində əks olunur;

2. resurs məhdudiyətləri (maddi, təbii, kadr və s.) texnikanın və sosial təşkilatın inkişaf səviyyəsinə görə nisbidir. Bundan başqa, biosferin insan fəaliyyətinin təsirlərinə qarşı mübarizə qabiliyyəti nəzərə alınmalıdır;

3. vətəndaşların dayanıqlı və uzunmüddətli inkişafına dəstək verə biləcək potensial qabiliyyətlərini reallaşdırmaq üçün maksimum imkanlar verməklə ehtiyaclarını ödəmək fəaliyyətlərinin inkişafı (ictimai, peşəkar və s.).

Yuxarıda göstərilən prinsiplərin hamısı qarşılıqlı bağlıdır. Göstərilənlərin kontekstində insan resursunun potensialını maksimum dərəcədə artırmaq üçün müxtəlif vasitələrin optimal bölüşdürülməsi prinsipinə riayət etmək zərurətini nəzərə almaq lazımdır.

Tədqiqatın bu hissəsində təqdim olunan nəticələrə yekun vuraraq qeyd etmək olar ki, cəmiyyətin inkişafının müasir reallıqlarında “dayanıqlı inkişaf” anlayışının məzmunu aktual

konsepsiyalardan birinə çevrilmişdir ki, bu da məqsədi dayanıqlı inkişafın nəzəri - metodoloji əsaslarını hazırlamaq olan elmi-praktik fəaliyyətin intensivləşdirilməsi ilə təsdiqlənir. Təqdim olunan materiala əsaslanaraq, biz dayanıqlı inkişafı uzunmüddətli perspektivdə təbii mühitə antropogen təzyiqli azaltmaqla fizika təhsili sahəsində iqtisadi artımı və aktiv sosial inkişafı təmin edən kompleks kateqoriya kimi şərh edirik.

Fizika təhsili cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin ayrılmaz və mühüm hissəsi kimi çıxış edərək, əhalinin bütün yaş qruplarını əhatə edən çoxlu funksiyaları yerinə yetirir. İnsan fəaliyyətinin öyrənilən sahəsinin bu cür polifunksionallığı onun sosial faydalı fəaliyyətlərin təşkili, asudə vaxt, xəstəlik propedevtikası, psixo-emosional reabilitasiya və s. yolu ilə həyata keçirilən insanın şəxsiyyətinin fiziki, estetik və mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına kömək etmək qabiliyyəti ilə əlaqədardır.

İndiki mərhələdə praktiki olaraq bütün inkişaf etmiş ölkələrdə cəmiyyətin həyatında keyfiyyət dəyişikliklərinə açıq tendensiya müşahidə olunur ki, bu da öz növbəsində onun hər bir üzvünün müəyyən edilmiş müasir tələblərə cavab verən intellektual və təbii elmi hazırlıq səviyyəsinə nail olunmasını zəruri edir.

Üstəlik, qeyd etmək yerinə düşər ki, hazırda millətin inkişafı ilə məşğul olan bir çox alimlər bu problemin həllini sürətləndirmək üçün ən texnoloji və adekvat yolların tapılmasının zəruriliyini vurğulayırlar ki, bu da fizika təhsili sahəsində fəaliyyətin normativ-hüquqi və iqtisadi tənzimlənmə mexanizminin vaxtında dəyişdirilməsini tələb edərək onu dayanıqlı inkişafın alətinə çevirir (Беднова, О. В. и др. 2016, С.92-96).

Son vaxtlara qədər fizika təhsil sahəsinin idarə edilməsində hər hansı digər sosial sahədə olduğu kimi, təhsildə də fəaliyyət əhalinin tələbatının maksimum ödənilməsi səviyyəsinə nail olmaq zərurətini bəyan edərək, əsas xəttə uyğun tənzimləndirdi.

Ölkədə siyasi vəziyyətin sabitləşməsinə və onun dayanıqlı inkişafa doğru istiqamətlənməsinə səbəb olan sosial-iqtisadi münasibətlər sahəsindəki transformasiyalar subsidiar dövlətin qurulmasını müəyyənləşdirdi ki, bu da sosial təminatların yenidən bölüşdürülməsini şərtləndirərək daha çox xarici şəraitdən asılı olan fizika təlimi yalnız dövlət problemi olmaqdan çıxdı.

Tərəfimizdən tədqiq edilən fiziki təlimin təhsil sahəsi sosial sferaya aiddir və buna görə də idarəetmədə insana yönəlmiş spesifik bir yanaşma tələb olunur. Tədqiq olunan sahənin idarə edilməsində və dayanıqlı inkişafın perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində mövcud problemlərə daha ətraflı nəzər salmaq üçün, məqsədi ixtisas hazırlığının konkret fəaliyyətinin yerinə yetirilməsində insanın yüksək səviyyədə hazırlığına nail olmaqdır.

Fizika təhsil sahəsinin idarəetmə siyasətinin qənaətcilləşdirilməsi mövqeyindən cəmiyyətin inkişafının hazırkı tarixi dövrünün problemlərinə “artım nöqtələri” adlandırılanların müəyyən edilməsi, dəstəklənməsi və səmərəliliyinin artırılması aiddir.

Konkret sahənin inkişafının dayanıqlılığının formalaşması, monitorinqi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yalnız onların həyata keçirildiyi bütün şərtlər nəzərə alındıqda mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda fizika təhsili sahəsinin dayanıqlı inkişafının idarəetmə sistemi bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir ki, bunlar arasında ədəbiyyatda təqdim olunan məlumatların nəzəri təhlili zamanı hazırkı mövzu kontekstində biz aşağıdakıları müəyyən etdik:

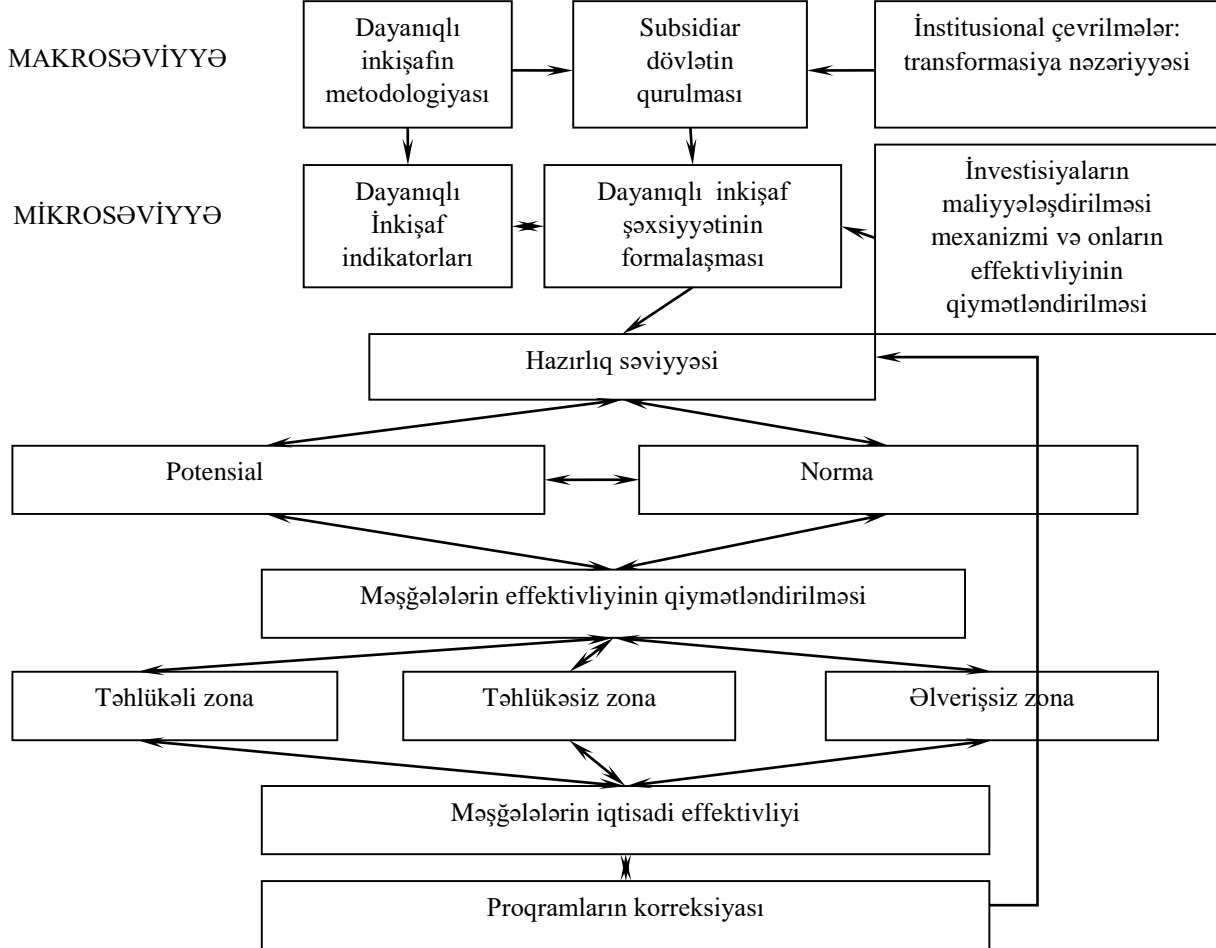
1. fizika təhsilinin müəyyən bir coğrafi ərazidə yaşayan insanların həyatına daxil edilməsində nümayiş olunması, əhalinin təbiətsünaslıq təhsili sahəsində inkişafına yönəlmiş fəaliyyətin demokratik xarakterində özünü göstərir;

2. təhsil sistemində ictimai və təbiət elmləri sahəsində innovativ nailiyyətlərin fəal istifadəsindən ibarət olan fizika təhsilinin idarəetmə sisteminin elmiliyi.

Tədqiq olunan sahənin dayanıqlı inkişafına nail olmaq üçün bir sıra xüsusi, lakin heç də az vacib olmayan vəzifələri həll etmək lazımdır, bunların arasında insanın həyat qabiliyyətinin optimal səviyyəsinin qorunması və təbii mühitlə qarşılıqlı əlaqənin qarşılıqlı və ən adekvat cari şəraitində bütövlükdə cəmiyyətin potensialının maksimum açıqlanmasına nail olmaq da vardır.

Vəzifələrin bu cür geniş spektri əhalinin fiziki təhsil vasitələri ilə sağlamaşdırılması ilə bağlı problemlərin sistemləşdirilməsini tələb edir ki, bu da öz növbəsində, şübhəsiz ki, nəzərdən keçirilən sosial-iqtisadi problemlərin seçimini, ümumiləşdirilməsini və subyektivləşdirilməsini məcburi edir.

Bir sıra tədqiqatlarda təqdim olunan məlumatların nəzəri təhlili zamanı müəlliflər insan həyatının müxtəlif sahələrinin inkişafında dayanıqlılığa nail olmaq problemlərini kifayət qədər ətraflı öyrənirlər. Biz şəkil 1-də göstərilən və məhz fizika təhsilinin inkişafının aparıcı prinsiplərinin həyata keçirilməsi mexanizmini formalaşdırdıq.

Şəkil 1. Fizika təhsili sahəsinin dayanıqlı inkişafı prinsiplərinin həyata keçirilməsi mexanizmi

Fizika təhsili sahəsinin idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin əsas meyarı cəlb olunanların hazırlıq səviyyəsini xarakterizə edən bir göstəricidir ki, bu, sosial kompleksin bütün komponentləri ilə onun sürətli inkişafına və inteqrasiyasına nail olmaq üçün ən obyektiv şəraitin yaradılmasını və nəticədə prioritetlərin dəyişməsinə nəzərdə tutur.

Nəticə

Fizika təhsili sahəsində ən yüksək səmərəliliyə nail olmaq aşağıdakı istiqamətlərin həyata keçirilməsi yolu ilə mümkündür:

1. inkişafın keyfiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətinin artırılması;
2. fizika təhsili vasitələrinin istifadəsinin artırılması;
3. fizika təhsili vasitələrinin istifadə məkanının genişləndirilməsi;
4. fizika təhsili sahəsində kadr potensialının artırılması;
5. fizika təhsilinin insanların həyat fəaliyyətindəki əhəmiyyətinin təbliğinin gücləndirilməsi.

Yuxarıda göstərilən tapşırıqlar toplusunun həlli, fikrimizcə, tələbələrin hazırlıq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, ictimai əhəmiyyətli dövlət sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin istiqamətlərindən biri kimi fizika təhsili sahəsinin inkişafı çərçivəsində indiki mərhələdə əsas

vəzifə ictimai istifadəli infrastrukturun (Pustovalova, V.V. 2017, 43-61) inkişafıdır ki, bu da xüsusilə əhali və bilavasitə tələbələr arasında biliyin populyarlaşmasını artırmaq imkanına malikdir.

Bu cür genişlənmə infrastrukturun təhsil obyektləri şəbəkəsinin yaradılmasına imkan verər ki, bu da, şübhəsiz onun dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək üçün idarəetmə praktikasının təkmilləşdirilməsini tələb edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Абдурахманов Гайирбег, М. и др. Образование в интересах устойчивого развития как основа формирования экологического мировоззрения / М. Абдурахманов Гайирбег, О. Гусейнова Надира, Ю.Ю.Иванушенко, С.В.Прокопчик, И.Кадиева Джуляна, З.И.Солтанмурадова. // Юг России: экология, развитие. – 2017. – Т.12.- №3. – С.115-137.
2. Беднова О.В. и др. Экологические индикаторы устойчивого развития мегаполиса / О.В. Беднова В.А. Кузнецов // Лесной вестник / Forestry bulletin. -2017. - №7 – С.20-23
3. Волошина Л.В. Роль университета в развитии устойчивости региональных образовательных систем / Д.В. Волошина // Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review – 2016. - №4 (14) – С.92-96.
4. Грузневич Е.С. Развитие, устойчивое развитие и сбалансированное устойчивое развитие, и их взаимосвязь на уровне региона: терминологические аспекты / Е.С. Грузневич // Россия: тенденции и перспективы развития. – 2017. – С.839-844.
5. Мантатов В.В. Философия устойчивого развития: диалектика и реализм / В.В. Мантатов Л.В. Мантатова // Вестник Бурятского государственного университета. Педагогика. Филология. Философия. – 2017. – С.3-14.
6. Пустовалова В.В. Освоение идей устойчивого развития методическими службами, или к вопросу о движении к образованию для устойчивого развития / В.В. Пустовалова // Сборник тезисов Всероссийской дистанционной конференции муниципальных (районных) методических служб (ММС) в 2016–2017 учебном году. МБУ «Центр мониторинга и сопровождения образования»: Инновационные пути развития ММС в свете решения стратегических задач государственной образовательной политики. - 2017. - С. 43-61.

SUMMARY

Sevinj Jalilova, Gulshan Musayeva

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE REFORM OF THE EDUCATION SYSTEM IN AZERBAIJAN AT THE MODERN STAGE

Within the framework of the stated research topic, in order to establish its theoretical and methodological foundations, we initially turned to the study of the key concept - sustainable development, which is used quite widely in various fields of modern scientific knowledge. In the course of the theoretical analysis of the data presented to date, there is no consensus among experts regarding the essence and content of the concept under study. During the discussion of the strategy proposed in the above-mentioned document at the IUCN conference (1979), after numerous debates with the necessary amendments, it was approved, signed and presented in the form of a document "The concept of sustainable development". After analyzing the various definitions of the concept of "sustainable development" under study, we concluded that most studies include a number of coinciding areas: - a purposeful process for economic growth; -orientation towards social development - ensuring environmental safety, environmental protection, rational use of natural resources. It should be noted that at present, many scientists involved in the development of the nation emphasize the need to find the most technologically advanced and adequate ways to speed up the solution of this problem, which requires timely changes in the mechanism of legal and economic regulation of activities carried out in the field of physical education, making its sustainable development tool. Based on the presented material, we interpret sustainable development as a complex category that provides for economic growth and active social

development in the field of physical education while reducing the anthropogenic pressure on the natural environment in the long term.

Key words: *Sustainable development, human resources, economy, physics education*

РЕЗЮМЕ

Джалилова Севиндж, Мусаева Гюльшан

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В рамках заявленной темы исследования, с целью установления его теоретико-методологических основ, первоначально мы обратились к изучению ключевого понятия — устойчивое развитие, применяемой достаточно широко в различных сферах современного научного познания. В ходе теоретического анализа данных, представленных на сегодняшний день не представлено единое мнение специалистов относительно сущности и содержания исследуемого понятия. В ходе обсуждения предложенной в вышеназванном документе стратегии на конференции МСОП (1979 г.), после многочисленных дебатов с внесением необходимых поправок, она была одобрена, подписана и представлена в виде документа «Концепция устойчивого развития». Проанализировав различные определения исследуемого понятия «устойчивое развитие», нами сделан вывод о том, что большинство исследований включают в себя ряд совпадающих направлений: – целенаправленный процесс на экономический рост; – ориентация на социальное развитие – обеспечение экологической безопасности, охраны природной среды, рациональное использование природных ресурсов. Стоит отметить, что в настоящее время многими учеными, занятыми проблемой развития нации, подчёркивается необходимость поиска наиболее технологичных и адекватных путей, позволяющих форсировать решение данной проблемы, что требует своевременных изменений механизма нормативно-правового и экономического регулирования деятельности, осуществляемой в сфере физического образования, делая её инструментом устойчивого развития.

Опираясь на представленный материал, устойчивое развитие трактуется нами как комплексная категория, предусматривающая экономический рост и активное социальное развитие в сфере физического образования при одновременном снижении антропогенной нагрузки на природную среду в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: *Устойчивое развитие, человеческие ресурсы, экономика, физическое образование*

JALƏ QƏDİMOVA

jale.gadimova@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MUSİQİ-TARİXİ PROSESİN MÜASİR KONSEPSİYASI

Müxtəlif mədəniyyətlərdə musiqi dilinin müstəqilliyinin və onun semantikasının təşəkkül tapması amillərinin, ictimai idealların, dəyərlərin musiqinin inkişafında rolunun öyrənilməsi tələbələr tərəfindən qavranılması üçün mürəkkəb problemlərdir.

Obyektin dərinədən öyrənilməsi onun bölünməsinə gətirib çıxarır və nəticədə mövcud fənlər yeni fənlərin tətbiq edilməsi zərurətini yaradır. Digər hallarda mövcud kursların birləşməsi nəticəsində yeniləri yaranır. Bu proses aralıq, interdisciplinar kursların yaranmasına gətirib çıxarır.

Elmlər arasında bu kimi əlaqələrin inkişafının səbəblərindən biri bütöv təhlilin birləşdirici rolundadır. Azərbaycanda musiqi pedaqogikası tarixinin və nəzəriyyəsinin müasir problemləri kontekst təhlillə birləşdirilib. Mədəniyyətin adekvat təhlili həm onun təməl əsaslarının, tarixi köklərinin aşkara çıxarılması, həm də yeni mədəni törəmələrin genezisinin araşdırılması və onların inkişaf tendensiyalarının müəyyən edilməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan musiqisinin tarixi bizim proqramlarda birtərəfli inkişaf kimi göstərilmişdir. Mədəni potensialın mükəmməl inkişafı ilk növbədə intellektual səviyyənin genişləndirilməsi ilə bağlı olan musiqi təhsilinin humanitarlaşmasına kömək edir.

Musiqi pedaqogikasındakı bu mühüm rakursları nəzərə alınaraq, müasir musiqi pedaqogikasının musiqi təhsilinin humanitarlaşdırılması ilə birbaşa bağlı olan mürəkkəb problemlərinin müəyyən həlli yolları təklif edilir. Musiqinin bu aspektdə tədris edilməsinin fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, növbəti integrasiya və müxtəlif növ sənətlərin sintezi olan müasir bədii mədəniyyətdə onun rolu və yerini müəyyən etməyə xidmət edir.

Burada məqsəd incəsənətə sistemli obyekt kimi kulturoloji yanaşmalar haqqında tərif vermək, musiqinin morfoloji xüsusiyyətlərinə keçməzdən əvvəl bütün incəsənət növləri üçün universal incəsənət funksiyalarını sadalamaq və musiqinin məna-məzmun spesifikasiyası ilə yanaşı, onun digər incəsənət növləri ilə əlaqəsini müəyyənləşdirməkdir.

Beləliklə, musiqiyə müasir cəmiyyətin mədəniyyətinin bütün sahələrinə daxil olan sənət kimi kompleks yanaşma yaranır.

***Açar sözlər:** musiqi-tarixi proses, dəyər, interdisciplinar modellər, pedaqoji proses, kontekst təhlil, kulturoloji yanaşma*

Giriş. Musiqi pedaqogikası bu gün – özünün keyfiyyət əlamətlərinə, strukturunun, fəaliyyətinin və inkişafının daxili qanunauyğunluqlarına malik spesifik mədəni hadisədir; bununla yanaşı, o, insan fəaliyyətinin müəyyən sahələrində baş verən digər ictimai hadisələrlə mürəkkəb əlaqə və münasibətlər şəbəkəsinə daxil olur. Onun inkişafı sosial baxımdan determinasiya olunub, birbaşa və dolaylı sosial-mədəni nəticələrə gətirib çıxarır. Musiqi pedaqogikasının problemləri və onların birbaşa həlli nəinki Azərbaycan humanitar elminin tarixi, həm də onun müasir vəziyyəti ilə bağlıdır.

Pedaqoji elmi spesifik məqsədyönlü insan fəaliyyəti və onun obyektiv aləm qanunları haqqında sistemləşdirilmiş bilik şəklində çıxış edən məhsulu kimi araşdırsaq, kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müasir elmi həqiqəti səciyyələndirən bir sıra ümumi məqam tapmış olarıq. Onlardan biri – informasiya “partlayış” – faktiki materialın funksional və sürətlə dəyişilməsidir. Buna görə pedaqogikaya nəinki intellektual səviyyəni artırmağa, həm də yalnız yaradıcı şəxsiyyətin həll edə biləcəyi yaradıcılıq məsələləri sahəsinə genişləndirməyə imkan verən yeni informasiya bloklarının daxil edilməsi perspektivi tamamilə təbiidir. Başqa sözlə desək, bu proses özü özüne yol açır. Buna görə də konkret həllər tələb olunur. Söhbət həm də integrasiya proseslərinin gücləndirilmiş olduğu elmi bilik sistemindən gedir.

1.1. Tədris-tərbiyə prosesinin kulturoloji oriyentasiyası

Tarixi prosesin əsas ümumi qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi, musiqi-tarixi prosesin müasir konsepsiyasının yaradılması, müxtəlif mədəniyyətlərdə musiqi dilinin müstəqilliyinin və onun

semantikasının təşəkkül tapması amillərinin, ictimai idealların, dəyərlərin musiqinin inkişafında rolunun öyrənilməsi – tələbələr tərəfindən qavranılması üçün mürəkkəb problemlərdir. Müasir pedaqoji praktika göstərir ki, materialın səviyyəsi nə qədər yüksəkdir. Materialın çatdırılmasında peşəkarlıq və onun əsaslarının möhkəmliyi, şübhəsiz ki, fənnin özünə marağı, ona ciddi münasibəti təşkil edir.

Bir sıra hallarda obyektin dərinədən öyrənilməsi onu bölünməyə gətirib çıxarır və nəticədə mövcud fənlər yeni fənlərin tətbiq edilməsi zərurətini yaradır. Digər hallarda mövcud modellərin birləşməsi nəticəsində yeniləri yaranır. Adətən bu proses aralıq, interdissiplinar modellərin yaranmasına gətirib çıxarır. İntegrasiya müxtəlif elmlərin metodların köməyi ilə faktoloji materialın kompleks öyrənilməsinin inkişafında, onların bir-birini zənginləşdirməsində və bir-birinə nüfuz etməsində, bunun əsasında universal tətbiq edilən qanunlara və metodlara malik elmi fənlərin yaranmasında özünü göstərir (Qədimova Jalə, 2007, 198-200).

Müasir musiqi pedaqoji prosesində interdissiplinar modellər adekvat, vahid, müxtəlif və fərqli obyektiv gerçəkliyin vahid elmi idrak sisteminin yaranmasına gətirib çıxarır.

Elmlər arasında interdissiplinar əlaqələrin inkişafının səbəblərindən biri, şübhəsiz ki, bütöv təhlilin birləşdirici rolundadır. Obyektə janr, mədəni, tarixi aspektə salınmış bədii hadisə kimi baxılması sənətin həddlərindən kənara çıxmanı və bu sərhədlərin genişləndirilməsini tələb edirdi. Həyatın “sistemliliyi”nin dərk edilməsində müasir elmin çeşidli təcrübəsi musiqi pedaqogikası kimi sahəyə təsirsiz ötürə bilməz. Heç bir şübhə yoxdur ki, musiqi pedaqogikası bütövlükdə digər elmlərdən, sənətsünaslıqdan çox dəyərli şeylər götürə bilər (Qədimova Jalə, 2012, 103-105)

Azərbaycanda musiqi pedaqogikası tarixinin və nəzəriyyəsinin müasir aktual problemləri kontekst təhlillə birləşdirilib.

Müasir elmdə kontekst təhlil nə deməkdir və onu musiqi pedaqogikasında necə istifadə etmək olar? İlk növbədə, o, bədii faktın bir-birindən asılı olan əlaqələr sistemində “maksimum” cəlb edilmə dərəcəsini göstərir. Burada sənətsünaslıq (oxu: elmi-pedaqoji) biliyinin humanitarlaşdırılması, onun sosioma, yaxın incəsənət sahələrinə və bütövlükdə mədəniyyətə çıxışının genişləndirilməsi, “dar ixtisaslı mütəxəssislərin” izolyasionizm söylərindən daha səmərəli olur.

Bu, xüsusən də ona görə əhəmiyyətlidir ki, mədəniyyətin adekvat təhlili həm onun təməl əsaslarının tarixi köklərinin aşkara çıxarılması, həm də yeni mədəni törəmələrin genezisinin araşdırılması və onların inkişaf tendensiyalarının müəyyən edilməsilə bağlıdır.

Fikrimizcə, interdissiplinar mövzular ideyasının mahiyyəti – tarixi və nəzəri fənlər silsiləsinin sinxronlaşdırılmasındadır. Bu modellərin daxili dinamizmi ilk öncə materialla bağlıdır. Müasir musiqi pedaqogikasının aktual problemi – nəzəri və tarixi fənlərin ayrılmasındadır. Onların aradan qaldırılması yolunu biz xüsusi modellərin yaradılmasında görürük.

Əlbəttə, musiqi nəzəriyyəsi və tarixinin ayrı-ayrı modellərə ayrılmasının metodoloji cəhətdən düzgünlüyü birmənalıdır. Bundan başqa, musiqi tarixinin bir üslubun digər üslubu ardıcıl əvəz etməsi kimi tədrisi müəyyən əlavələr tələb edir. Söhbət təkcə onların dil xüsusiyyətlərindən deyil, həm də üslubların bir-birini əvəz etməsi dövrlərinin öyrənilməsindən, onların əlaqələndirilməsindən və s. gedir (Qədimova Jalə, 2007, 75-79).

Hələ iyirmi il bundan əvvəl qeyd olunmuşdur ki, “bir tərəfdən, ənənəvi musiqi-nəzəri fənlərdə müəyyən edilmiş “texnika” bəstəkarların texnikası olmadı, çünki musiqi tarixinin mülkü olan üslublarla bağlı idi. Digər tərəfdən, keçmişin bəstəkarlarının tədrisində kristallaşmış ənənəvi musiqi-nəzəri fənlər musiqişünasların tədrisin əsası və musiqiçi-ifaçıların ümummusiqi hazırlığı silsilənin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, indi öz təyinatını, bir növ, “ünvanını dəyişib”.

Yaxşı məlumdur ki, Azərbaycan musiqisinin tarixi bizim proqramlarda birtərəfli inkişaf kimi göstərilmişdir. Fikrimizcə, musiqi ədəbiyyatına birtərəfli məlumat toplusu kimi baxan musiqi-pedaqoji fikrini, digər sahələrə, məsələn, ədəbiyyat və poeziyaya daxil olmaq hesabına bir qədər genişləndirmək lazımdır.

Bir misal gətirim: “Nəticələrin əldə edilməsini əngəlləyən bəzi hallara diqqət yetirək (pedaqoji proses nəzərdə tutulur). Onlardan biri tarixiliyin, tarixi və məntiqi dialektikanın bir qədər məhdud izahındadır. Həqiqətən, xronologiya, materialın dövrlər üzrə yerləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır. Onun gücü – nəinki müəyyən dövrdə dili sinxronik öyrənilməsi imkanında (leksik, qrammatik və fonetik tərəflərin vəhdəti

kimi), həm də ayrı-ayrı dil hadisələrinin və onların cəminin hərtərəfli inkişaf xəttinin öyrənilməsinə nəzərdə tutan diaxronik öyrənmə imkanındadır. Materialın dərk edilməsinin xronoloji yolu yüksək tarixi təfəkkürün tərbiiyəndirilməsinə zəmanət vermir. Təsadüfi deyil ki, son zamanlar bir çox müəlliflər daim tarixi fikrin ciddi qanazlığından şikayət edirlər. Ali məktəbdə musiqi tarixi çox zaman, ilk növbədə, ayrı-ayrı adlara, regionlara, ölkələrə və dövrlərə, artıq ikinci növbədə isə hərtərəfli proseslərə və üslub tendensiyalarına həsr edilmiş monoqrafik mövzular silsiləsi kimi şərh olunur. Kursun nadir olmayan diskretliyi və dövrün real mənzərəsini natamam əks etməsi bundan irəli gəlir” (Qədimova Jalə, 2012, 125-132).

Beləliklə, mədəni potensialın mükəmməl inkişafı ilk növbədə intellektual səviyyənin genişləndirilməsi ilə bağlı olan musiqi təhsilinin humanitarlaşmasına kömək edir.

1.2. Mədəni əlaqələr probleminə metodoloji yanaşma

Mədəni əlaqələr probleminin metodoloji araşdırılması – kulturoloji yanaşmanın vacib tərkib hissəsidir. Əlaqələr mədəniyyətlərdən hər birinin spesifikliyini və yaradıcı istiqamətini təsdiq edir. Burada mədəni alınlıqların nəticələrini və resipientin mədəniyyətinin kamillik səviyyəsini xüsusilə nəzərə almaq lazımdır. İncəsənət və mədəniyyət bütövlükdə mürəkkəb, neytral, özünü təşkil edən sistem olmaqla, etibarlı müdafiə vasitələrinə malikdir. Burada mürəkkəb məqam –“özgə” mədəniyyətinin dərk edilməsi və “öz” mədəniyyətinin ənənələrinin qorunmasıdır. Bu zaman adekvat anlama mümkün deyil. Mədəniyyətlərin bir-birlərini cəzb etməsi və rədd etməsi gərgin mədəniyyətlərarası əlaqəyə gətirib çıxarır ki, bu da mədəniyyətin başqa mədəniyyətə daxil olmasının açarındır. Başqa mədəniyyətin “dili”nin öyrənilməsi vacibdir. “Model”lərin müəyyən fraqmentlərinin ötürülməsi və mənimsənilməsi və mədəni məzmununun mübadiləsi “mədəniyyət” anlayışının bütövlüyünün və sabitliyinin nisbi xarakterinin etiraf edilməsindən başqa bir şey deyildir. Bu halda mədəni qarşılıqlı əlaqə ümumi mədəni-tarixin təməlidir.

Universal insan təcrübəsinin dərk edilməsi və obyektləşdirilməsinə söykənən dünyanın öyrənilməsinə tələbələrə incəsənətin fərqləndirici xüsusiyyəti kimi təqdim etmək lazımdır. Dünyanın təsirli bədii öyrənilməsi ümumilikdə obyektə canlandırmadan mümkün deyil, necə ki, insanın dərk edilməsi fərdin dünya ilə çoxtərəfli əlaqələrini öyrənmədən mümkün deyil, “özgəninki”nin milli incəsənət sistemində öyrənilməsi milli incəsənətin özünəməxsusluğunu inkar etmir. Onun spesifikliyi və əcnəbi millətli incəsənətlə müqayisəsi onun üstünlüklərini üzə çıxarır. Musiqinin başqa xalqların öyrənilməli təcrübəsinə qoşulmaq fəallığı kimi qabiliyyəti təfəkkürün itiliyinə, fəlsəfi-tarixi dərinliyinə və əxlaqın xüsusi xarakterinə gətirib çıxarır. Bu problemə bir çox fəlsəfi baxışlar mövcuddur: mədəniyyətin bütövlüyü ideyasına deduktiv (O.Şpenqler) (Аверинцев С.С. 1991, 183-203) və empirik (Boas) (Boas F. 1997, 499-508) yanaşma. O.Şpenqlerin hər bir mədəniyyətin orijinallığı və təkrarolunmazlığı, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi psevdometamorföz haqqında fikri populyardır. F.Boas mədəniyyətin diffuziyası və mədəni hibridləşmə, zəif mədəniyyətlərin ekspansiyası haqqında fikirlər söyləyirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli mədəniyyətin qorunub saxlanmasının təminatçısı bədii-dil vasitələrinə spesifikasiyaya, özünəməxsusluq verən milli, konkret-zaman, coğrafi və digər əlamətləri müəyyən edən bədii ənənədir. Bu halda da, ilk növbədə, solumun bu əlamətlərin qorunmasına qayğı göstərməsi vacibdir.

Yuxarıda deyilənlərə uyğun olaraq, müəllimin tələbələr qarşısında qoyduğu əsas didaktik vahidləri formalaşdırmaq olar. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Musiqi mədəniyyətinin fenomenini, onun insan fəaliyyətində rolunu anlamaq və izah etməyi bacarmaq;

2. Mədəniyyətlərin forma və növlərini, onların müxtəlif tarixi dövrlərdə fəaliyyətinin və inkişafının qanunauyğunluqlarını bilmək;

3. Azərbaycan mədəniyyətinin tarixini, o cümlədən, musiqi tarixini və onun dünya sivilizasiyasında yerini bilmək;

4. Milli mədəni varlığın bazis dəyərlərinin saxlanılması və ötürülməsi üsulları haqqında təsəvvürə malik olmaq.

Tədris-tərbiiyə prosesinin bu cür kulturoloji oriyentasiyası tələbələrin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafı, onların intellektual, professional, estetik və əxlaqi keyfiyyətlərinin harmonik tarazlığı üçün mühüm zəmin yaradır. Başqa sözlə desək, müəllimin məqsədi sadəcə hansısa bir dar sahənin mütəxəssisini yox, müxtəlif fəaliyyət sahələrində çalışmağa qadir olan şəxsiyyət hazırlamaqdır. Həm

də bu yaradıcı şəxsiyyət şüurlu şəkildə dünyagörüşü, əxlaqi, estetik və s. xarakterli qərarlar qəbul edə bilər; nəticədə tədris müəssisəsinin məzunu ictimai həyatın müstəqil subyektinə çevrilir.

Kulturoloji yanaşma incəsənətin, o cümlədən musiqinin ictimai şüur fenomeni nöqtəyi-nəzərindən dərk edilməsinə kömək edir. Bununla yanaşı, cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən mənəvi dəyərlərin təhlili onun inkişaf səviyyəsini müəyyən etməyə, həmin cəmiyyətin başqa cür deyil, məhz bu cür yaşamasının səbəb və nəticələrini açmağa kömək edir. İncəsənətin ictimai hadisə kimi öyrənilməsi mənəvi və sosial həyatın bir çox proseslərini aşkara çıxardır. Diqqətəlayiqdir ki, məhz kulturologiya musiqini, rəssamlığı, poeziyanı, dini və xalqın yaradıcılığının digər sahələrini vahid kompleks kimi dərk etməyə kömək edir, konkret tarixi dövrdə onun estetik prinsiplərinin dərinliyini aydınlaşdırır.

Azərbaycan musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi çərçivəsində interdisciplinar modellərin yaradılmasının mümkün variantlarından biri kulturoloji ideyaların musiqi pedaqogikasına tətbiq edilməsidir (Kəngərinskaya T. 2004, 75-78). Kulturologiyanın başlıca vəzifələrindən biri mədəniyyətin funksional xarakteristikasını verən sistemli nəzəri modelin yaradılmasıdır. Bu modelə özünün tipoloji əlaqələri çoxluğunda təqdim edilən aparıcı mədəniyyət sahələri daxildir. Buna görə də kulturologiyada əsas dərk etmə metodu sistemli yanaşmadır. O, mədəniyyətin bütöv sosial heteroqen orqanizm kimi qəbul edilməsi aspektində dərin və hərtərəfli tədqiq edilməsini nəzərdə tutur.

Nəticə. Tarixi prosesin əsas ümumi qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi, musiqi tarixi prosesin müasir konsepsiyasının yaradılması, müxtəlif mədəniyyətlərdə musiqi dilinin müstəqilliyinin və onun semantikasının təşəkkül tapması amillərinin, ictimai idealların, dəyərlərin musiqinin inkişafında rolunun öyrənilməsi – tələbələr tərəfindən qavranılması üçün mürəkkəb problemlərdir. Beləliklə, obyektin dərinə öyrənilməsi onun bölünməsinə gətirib çıxarır və nəticədə mövcud fənlər yeni fənlərin tətbiq edilməsi zərurətini yaradır.

Müasir musiqi-pedaqoji prosesində interdisciplinar modellər adekvat, vahid, müxtəlif və fərqli obyektiv gerçəkliyin vahid idrak sisteminin yaranmasına gətirib çıxarır.

Elmlər arasında əlaqələrin inkişaf səbəblərindən biri bütöv təhlilin birləşdirici rolundadır. Musiqi nəzəriyyəsi və tarixin ayrı-ayrı modellərə ayrılmasının metodoloji cəhətdən düzgünlüyü birmənalıdır. Musiqi tarixinin bir üslubun digər üslubu ardıcıl əvəz etməsi kimi tədrisi müəyyən əlavələr tələb edir. Söhbət təkcə onların dil xüsusiyyətlərindən deyil, həm də üslubların bir-birini əvəz etməsi dövrlərinin öyrənilməsindən, onların əlaqələndirilməsindən və s. gedir. Belə olduğu halda bədii yaradıcılıq sistemində musiqinin xüsusi yerini şərtləndirən amilləri də etmiş olarıq.

Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq, musiqinin interdisciplinar mövzular sistemində öyrənilməsi fənnin iki mərhələdə tədrisini nəzərdə tutur:

1. Musiqinin ümummədəni əhəmiyyətinin dünyanın universal mənzərəsində dərk edilməsi;
2. İncəsənət sistemində musiqinin spesifikasının müəyyən edilməsi.

Hazırkı interdisciplinar əlaqə çərçivəsində dərk edilməsi vacib olan bir sıra məsələləri tezis şəkildə təsvir edək:

1. Mədəniyyətin heteroqen orqanizm kimi sistemli tədqiqatının evristik bütövlüyü;
2. İncəsənət obyektinin kulturoloji obyektinə yaxınlığı;
3. Mədəniyyət bir-biri ilə bağlı komponentlər çoxluğu, onların birləşməsi kimi;
4. İncəsənət – orqanik sistemdir, müasir mədəniyyətin fəaliyyətdə olan modelidir;
5. İncəsənətin inkişafı və tam fenomenin yaranmasında nailiyyətlərin və itkilərin çoxölçülü dialektikası;

6. Mədəniyyət komponentləri kimi incəsənət növləri arasında sistem yaradan əlaqələr və münasibətlər;

7. Sistem üçün spesifik olan sintezin həyata keçirilməsi.

Mədəni əlaqələr probleminin metodoloji araşdırılması – kulturoloji yanaşmanın vacib tərkib hissəsidir. Əlaqələr mədəniyyətlərdən hər birinin spesifikliyini və yaradıcı istiqamətini təsdiq edir. Burada “Model”lərin müəyyən fraqmentlərinin ötürülməsi, mənimsənilməsi və mədəni məzmununun mübadiləsi “mədəniyyət” anlayışının bütövlüyünün və sabitliyinin nisbi xarakterinin etiraf edilməsidir. Bu halda mədəni qarşılıqlı əlaqə ümumi mədəni-tarixi təməlidir.

Azərbaycan musiqisinin tarixi və nəzəriyyəsi çərçivəsində interdisciplinar modellərin yaradılmasının mümkün variantlarından biri kulturoloji ideyaların musiqi pedaqogikasına tətbiq edilməsidir. Deməli, mədəniyyətin funksional xarakteristikasını verən sistemli nəzəri modelin yaradılmasıdır. Bu modelə özünün tipoloji əlaqələri çoxluğunda təqdim edilən aparıcı mədəniyyət sahələri daxildir. Buna görə də kulturologiyada əsas dərkətmə metodu sistemli yanaşmadır. O, mədəniyyətin bütöv sosial heteroqen orqanizm kimi qəbul edilməsi aspektində dərin və hərtərəfli tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Sistemli yanaşma dialektik şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olan altı prinsipə söykənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qədimova J.H. 2012. Musiqi pedaqogikası tarixilik və müasirlik. Bakı. 222 s.
2. Qədimova J.H. 2007. Musiqinin tədrisi metodikası. Bakı. 323 s.
3. Актуальные проблемы музыкального воспитания и образования: история, теория, практика. 1999. Вып. 1 / Под ред. Г.М.Цыпина. Тамбов.
4. Ахмедов Г. 2002. История развития школы и педагогической мысли Азербайджана. Баку: Техсил, АБУ, 360 с.
5. Выготский Л.С. 1968. Психология искусства. М.: Искусство.
6. Гаджибеков У. 1921. Музыкально-просветительские задачи Азербайджана // Искусство, №1.
7. Гаджибеков У. 1985. Основы азербайджанской народной музыки. Баку: Язычы, 146 с.
8. Землянский Б.Я. 1997. О музыкальной педагогике. М.: Музыка, 144 с.
9. История азербайджанской музыки. 1992. Баку: Маариф, 335 с.
10. Кенгерлинская Т.Ф. 2004. Музыкальная педагогика: Учебное пособие для студентов высших учебных музыкальных заведений. Баку: Типограф. РЦСС НАНА, 252 с.
11. Воас Ф. 1997. Некоторые проблемы методологии общественных наук (пер. Ю.С.Терентьева). Антология исследований культуры – Т. 1, стр. 499-508.
12. Аверинцев С.С. 1991. «Морфология культуры» Освальда Шпенглера. Культура и религия. М. Наука, стр. 183-203.

SUMMARY

Jala Kadimova

MODERN CONCEPT OF MUSIC-HISTORICAL PROCESS

Studying the factors of the individuality and formation of the semantics of the language of music in different cultures, the role of social ideals and values in the development of music are complex problems for students to understand.

Deep study of the object leads to its division, and as a result, existing disciplines make it necessary to apply new disciplines. In other cases, as a result of combining existing study courses, new ones are created. This process leads to the formation of intermediate, interdisciplinary courses.

One of the reasons for the development of such relations between disciplines is the unifying role of holistic analysis. Modern problems of history and theory of the pedagogy of music in Azerbaijan are combined with context analysis. Adequate analysis of culture is related to the discovery of its fundamental basis and historical roots, as well as the study of the genesis of new cultural derivatives and the determination of their development trends.

The history of music in Azerbaijan is shown in our programs as a one-sided development. The perfect development of cultural potential contributes to the humanitarization of music education, which is primarily related to the improvement of the intellectual level.

Taking into account these important perspectives in the pedagogy of music, certain solutions to the complex problems of modern music pedagogy, which are directly related to the humanitarization of music education, are proposed. The distinctive aspect of teaching music in this aspect is that it serves to define its role and position in modern artistic culture, which is an inter-genre integration and synthesis of different types of arts.

The aim here is to give a definition of cultural approaches to art as a systematic object, to list the universal art functions for all art types before touching upon the morphological features of music, and to determine its relationship with other art types, along with the meaning and content specificity of music.

As a result, a complex approach to music as an art that is present in all spheres of the culture of modern society is formed.

Key words: *music as a historical process, value, interdisciplinary models, pedagogical process, context analysis, cultural approach*

РЕЗЮМЕ

Жаля Кадимова

ДОКТОР ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Изучение роли факторов становления независимости музыкального языка и его семантики в разных культурах, общественных идеалов, ценностей в развитии музыки – сложные для восприятия студентами проблемы.

Глубокое изучение объекта приводит к его делению, в результате чего существующие дисциплины порождают необходимость введения новых дисциплин. В других случаях вследствие объединения существующих курсов появляются новые. Данный процесс приводит к появлению промежуточных, междисциплинарных курсов.

Одна из причин развития таких связей между науками заключается в объединяющей роли целостного анализа. Современные проблемы истории и теории музыки в Азербайджане объединены контекстным анализом. Адекватный анализ культуры связан как с выявлением ее фундаментальных основ, исторических корней, так и с исследованием генезиса новых культурных производных и определением тенденций их развития.

История азербайджанской музыки в наших программах показана как одностороннее развитие. Безупречное развитие культурного потенциала в первую очередь помогает гуманитаризации музыкального образования, связанного с расширением интеллектуального уровня.

Учитывая эти важные ракурсы в музыкальной педагогике, предлагаются определенные пути решения сложных проблем, непосредственно связанных с гуманитаризацией музыкального образования. Отличительная особенность обучения музыке в этом аспекте заключается в том, что оно служит определению ее роли и места в современной художественной культуре, являющейся межвидовой интеграцией и синтезом разных видов искусства.

Цель здесь заключается в определении культурологических подходов к искусству как к системному объекту, перечислении всех универсальных функций искусства для всех видов искусства до перехода к морфологическим особенностям музыки и наряду с содержательно-смысловой спецификой музыки определении ее связи с другими видами искусства.

Таким образом, формируется комплексный подход к музыке как к искусству, входящему во все сферы культуры современного общества.

Ключевые слова: *музыкально-исторический процесс, междисциплинарные модели, педагогический процесс, контекстный анализ, культурологический подход*

XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN MƏQSƏD VƏ ÜSULLARI

Müəllif elm və texnologiyanın, xüsusən də kompüter texnologiyasının sıçrayışlı inkişafından bəhs edir. O qeyd edir ki, informasiya axını müasir insanın üzərinə sel kimi axır. Belə qloballaşan dünyada dil bilikləri ən mühüm sərəfşəllərdən biridir. Dilin rolu insanlar və iş dünyası arasında körpü qurmaq bacarığı əvəzolunmazdır. O, xarici dili öyrənməyin effektiv üsul və yollarından danışır. Məlumdur ki, hazırda həyatımızın əsas motivasiyası xarici dil bilməkdən başlayır. Dil öyrənmək istəyən şəxs öz motivasiyasını, məqsədini qurmalı, möhkəm iradə sahibi olmalıdır. Dünyada 6 aktiv dil qəbul edilmişdir; İngilis, Alman, Yapon, İspan, Rus və Fransız.

Açar sözlər: *kosmopolit əsr, elektron dövlət, sıçrayışlı inkişaf, qloballaşan dünya, çoxdilli mühit, innovativ öyrənmə*

Bu gün biz gündən-günə inkişaf edən kosmopolit bir cəmiyyətdə yaşayırıq. İnternet bizə dayanmadan dünyanın 4 tərəfi ilə əlaqə saxlamağa, müxtəlif dilli adamlarla əlaqə yaratmağa şərait yaradır. Yalnız bir dil bilmək bizim əsrimizə bəs etmir. Hər hansı bir şəraitdə çalışmaq üçün gərək bir neçə dil biləsən. Artıq biz, sürətlə dəyişən dünyada yaşayır, “Elektron” dövlət qururuq. Elmin, texnika və texnologiyanın, xüsusilə də kompyuter texnologiyasının sıçrayışlı inkişafının şahidləriyik. Daima artan məlumat axını müasir insanın üzərinə sel kimi axır. Buna görə də, dəyişən həyatın şəraitinə uyğunlaşmaq üçün çevik olmaq, yeni şəraitə uyğunlaşmaq, öz qabiliyyətlərini gerçəkləşdirməyi bacarmaq, özünüinkişafa və özünütəkmilləşdirməyə hazır olmaq zərurüdür. Qloballaşan dünyada dil bacarıqları ən vacib səlahiyyətlər sırasındadır. Xalqlar və mədəniyyətlərarası əlaqələrin öyrənilməsində, insanlar arasında körpü salınmasında, habelə biznes dünyasında xarici dil bilmənin rolu əvəzsizdir. Bu, hər şeydən əvvəl, tələbələrə gələcəkdə çoxdilli bir mühitdə işləmək üçün geniş imkanlar açır. Bugünkü iş dünyasında xarici dil bilən mütəxəssislərə yaranan tələbatə müvafiq olaraq xarici dillərin keyfiyyətli tədrisinə də tələb artır. Tədris olunan xarici dil dərslərində tədris olunan dilin tədrisinin son nəticələri nəzərə alınır:

- keyfiyyət, davamlılıq və kommunikativliyə üstünlük verilir;
- danışmaq, dinləmə, yazı və oxu real həyat situasiyalarında və orijinal mətnlərlə tətbiq edilir;
- aktual və mədəniyyətlərarası istiqamətə üstünlük verilir;
- müasir dərsləklərdən və texniki avadanlıqdan istifadə olunur;
- öyrənmə platforması üçün əsas olan innovativ və çevik öyrənmə (didaktik oyunlar, filmlər və mahnılar) geniş tətbiq olunur.

Hazırda həyatımızın əsas motivasiyası xarici dil bilməkdən başlayır. Çünki, hər hansı bir xarici dildə danışmaq bizə başqa mədəniyyətləri kəşf etməyə, sərbəst səyahətlərə çıxmağa, insanlarla ünsiyyət yaratmağa şərait yaradır. Bu zaman asanlıqla özümüzdə dostlar qazanır, ətrafımızla ünsiyyət qurmağa, bağlı qapıları açmağa nail oluruq. Özümüzdə digər ölkələrdə qərib hiss etmirik. Yaxşı deyiblər: “Hər kim neçə dil bilir, həmin sayda adamdır”.

Xarici dilin öyrənilməsində əsas məqsəd xalqların bir-birinə dostluq əlaqələrini möhkəmlətmək, dili öyrənilən xalqın tarixini, inqilabi keçmişini, elm və texnikasını, incəsənətini, yaşayış tərzini, adət və ənənələrini öyrətməkdir. Xarici dil öyrənmək vaxt tələb edir, çox vaxt. Dil öyrənmək istəyən öz motivasiyasını məqsədli qurmalı, möhkəm iradəli olmalıdır. Öyrəndiklərinə aid tapşırıqlar etməli, çoxlu filmlər, diafilmlər, seriallar izləməli, dialoqlara qulaq asmalı, təkrara geniş yer verməlidir. Əhatəsi ilə əlaqəyə girməli, həmişə dil mühitinə qatılmalıdır. Heç vaxt ruhdan düşməməli və qətiyyətli olmalıdır. Hər gün müəyyən vaxt ərzində dil üzərində çalışmaq, həftədə bir dəfə saatlarla işləməkdən faydalıdır. Öyrəndiklərinizi dəfələrlə düzgün tələffüz etməklə ucadan təkrarlamadır.

Dil öyrənməyin əlverişli metodları

Dil öyrənmək üçün insanda ən əsas həvəs, maraq və səbəb olmalıdır. Çox dil bilmək isə mühüm avantaj hesab olunur. Təbii ki, bu heç də asan olmur. Xüsusən də, çox dil bilmək istəyənlər bunun

daha asan və sadə yollarını axtarırlar.

Bəs bunun üçün hansı qaydalara əməl etmək lazımdır?

1.Söz ehtiyatı əldə edin. Dilin lüğət tərkibindən xəbərdar olmaq çox önəmlidir. Hər gün yeni söz əzbərləmək lazımdır. Müəyyən sayda söz öyrəndikdən sonra onları işlətməlisiniz. Bu daha yaxşı yadda qalmağa kömək edir. Lüğətlər bu məqamda əsas yardımçı olur. Sözün təkcə tərcüməsini deyil, düzgün yazılış və deyiliş qaydasını da bilmək lazımdır.

2.Öyrənmək istədiyiniz dildə musiqilər dinləyin, filmlərə baxın. Bu zaman siz bilmədiyiniz sözləri tapıb, öyrənəcəksiniz. Bu da söz ehtiyatını formalaşdırmaq üçün köməkdir.

3. Bir dilin lüğət tərkibi qədər, onun qrammatikasını da bilmək vacibdir. Lüğətlə söz ehtiyatınız zənginləşir, lakin bu sözlərdən düzgün cümlə qurmaq, fikrini aydın çatdırmaq üçün qrammatika çox mühümdür.

4. “Conversation club” (söhbət klubları) burada kiçik debatlar, müzakirələr, söhbətlər edilir. Bunun nəticəsində, tez cümlə qurmaq qabiliyyəti formalaşır.

5. Həmin dildə mətnlər oxumaq. Xüsusən də sadədən mürəkkəbə doğru artan kitablar oxumaq daha faydalıdır.

6. Tələffüz. Bu həmin dilin diksiyasına uyğunlaşmağa kömək edir. Ən vacib olan isə sözlərin düzgün tələffüz qaydasını bilməkdir.

7.Müəllim yanına gedin. Əgər sıfırdan başlayırsınızsa, yaxşı olardı ki, bu zaman daha yaxşı bilən biri sizə əvvəldə tədris etsin. Onlayn dərsləri izləyin. Bir suala cavab tapmadan digərinə keçməyin.

8.Davamlı edin. Fasilə versəniz öyrəndikləriniz də yadınızdan çıxacaq. Bunun üçün də hər gün qısa da olsa, həmin dili öyrənməyə vaxt ayırın.

9.İşləklik. Dildən istifadə edin. Mütəmadi olaraq gündəlik danışmada o dildə danışın. Zaman keçdikcə bu sizdə adət halını alacaq.

Bunun üçün mümkün qədər ucadan oxuyun və çox təkrarlayın. Öyrəndiyiniz dildə kitablar, məqalələr, qəzetlər oxumağa səy göstərin. Mahnılara, şeirlərə qulaq asın. Yalnız eşitmə, təkrarlama və ünsiyyət sizə yardımçı olacaq. Yadda saxlayın ki, danışmaq üçün qrammatik qaydalar toplusunu əzbərləmək önəmli deyil, qaydalar tədricən öz yerini tutacaqdır.

Təklil dil öyrənməyin düşmənidir. Dil mühitində siz daha yaxşı püxtələşirsiniz. Öyrəndiklərinizi başqaları ilə bölüşə bilir, dili işlək mexanizmə çevirirsiniz. Dil bilənlərlə diskussiyalara girin, buna cəhd edin. İlk addımda sizin qarşınızda yeni bir dünya açılır. Başlanğıc sizə uçmağa qanad verir. Siz yeni dünyaya yeni dillə açar qazanırsınız. Bu açar sizi yeni uğurlara, yeni aləmə aparacaq. Müasir dövrdə xarici dilləri bilmək bir zərurətdir.

Dilə cütlükdə daha yaxşı yiyələnmək olur. Gündəlik dialoqlar, həyatı tələbatlar dilinizi texniki cəhətdən istiqamətləndirir, aranızda yaxşı danışmaq uğrunda rəqabət yaradır. Tez-tez kafedə, restoranda, mağazalarda olmaq sizdə dil vərdişləri aşılayır. Heç vaxt səhv etməkdən qorxmayın. Belə deyirlər: “İməkləməsən, addımlamazsan”. Öyrəndiklərinizi yadda qalana qədər təkrarlayın. Hər gün 1-2 saat məşğul olun. Öyrənmək istədiyiniz dili bilən adamla dostluq edin. Qonaq gedin, qonaq çağırın. Nəzakət ifadələrini, dil etiketlərini sürətlə öyrənin. Saymağı, kiçik şeirləri əzbərləyin. Ümumişlək feilləri şəxsə görə dəyişin və kiçik cümlələrdə işlədin. Bu gun təkcə qrammatik və leksik biliklərə malik olmaq sadəcə kifayət deyil; xarici dildə sərbəst və əminliklə ünsiyyət yaratmağı, mürəkkəb situasiyalardan çıxmağı bacarmaq lazımdır.

Dünyada 6 aktiv dil qəbul edilmişdir: ingilis, alman, yapon, ispan, rus və fransız dilləri. Fransız dili bu dillər sırasında sayılırsa, deməli öyrənməyə dəyər. Siz bu dili öyrənməklə Avropa qapılarını açırınsınız.

Dil öyrənməyin 10 qızıl qaydası var:

- Konkret fikirlərlə motivasiya yaratmaq;
- Gündə 15-30 dəqiqə məşğul olmaq;
- İlk günlərdən danışmağa səy göstərmək;
- Əhatənizlə ünsiyyətə can atmaq;
- Dil mühiti yaratmağa çalışmaq;
- Öyrənmə proqramını gündəlik həyata uyğunlaşdırmaq;
- Dil verilişlərini dinləmək, filmlərə, seriallara baxmaq, mahnılara qulaq asmaq;
- Treninqlərə qatılmaq;

- Həyatınızı tənzimlədiyiniz kimi, dil proqramınızı da tənzimləmək;
- Öyrənmək həvəsini axıra kimi davam etdirmək.

İnsanların qədim zamanlardan xarici dilləri öyrənməyə can atması sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqətdir. Xüsusilə son dövrlərdə bu məsələ daha aktualdır. Qloballaşan dünyada sərhədlərin açıldığı hər bir sahədə - əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına, geniş imkanlar yarandığı müasir dövrdə dil artıq bir zərurətə çevrilib.

İkinci dil bizə nə üçün lazımdır?

- Mədəniyyətlərarası əlaqələr və fərqli dünyagörüşləri tuta bilmək üçün;
- Üfününü genişləndirmək üçün;
- Kariyerinizi zənginləşdirmək üçün;
- Kəlməyi məlumatınızı və dilə hakimiyət gücünüzü artırmaq üçün;
- Kritik və yaradıcı düşünmə qabiliyyətinizi artırmaq üçün;
- Xaricdə səyahət və təhsil imkanlarınıza zəmin hazırlamaq üçün;
- Bu günün və gələcəyin qlobal iqtisadiyyatında təsirli bir şəkildə rəqabət edə bilmək üçün;
- İş tapmaq şansınızı artırmaq üçün.

Bir çoxları xarici dilləri öyrənməmək üçün müxtəlif bəhanələr gətirirlər. Lakin hər şeyin bir-biri ilə əlaqəli olduğu müasir dövrdə xarici dil biliyi böyük üstünlüklər verir.

Beləliklə, xarici dil öyrənməyin 10 əsas yolunu təqdim edirik.

1. Ünsiyyət

Hər bir insanın həyatının ən vacib aspektlərindən biri digər insanlarla ünsiyyət imkanındır. Bir neçə dildə danışan insanlar həm şəxsi, həm də professional həyatda daha geniş ünsiyyət dairəsinə malik ola bilər. Xarici dil biliyi həm məcazi, həm də həqiqi mənada qarşınızda qapıları açmaqla, sizi istənilən ölkədə "özününkü" edir.

2. Karyera

Dil biliyi karyera pillələrində irəliləməyə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edə bilər. Belə ki, dil bilməyən digər əməkdaşlardan fərqli olaraq, siz sözün yaxşı mənasında seçiləcəksiniz. Xarici dil biliyi, demək olar, bütün sahələrdə ən çox tələb olunan bacarıqların onluğuna daxildir.

Şirkətlər digər millətlərin nümayəndələri ilə sərbəst şəkildə ünsiyyət qurmağı bacaran əməkdaşlar axtarırlar. Bu, biznesi xarici ölkələrə də çıxarmağa və bərkitməyə kömək edir. Belə əməkdaşların maaşı da bir qayda olaraq yüksək olur.

3. Beynin məşqi

Xarici dillərin öyrənilməsi insanlarda xeyli sayda koqnitiv bacarıqları inkişaf etdirir. Belə ki, xarici dillərdə danışan insanların daha güclü yaddaşı olur, problemləri daha yaxşı həll edir, eləcə də tənqidi təfəkkürə malik olurlar.

Onlar işdə və məişətdə də daha yaradıcı və çevik olurlar. Bundan başqa, xarici dillərdə danışan insanlar qocaldıqca mental sağlamlığını və koqnitiv funksiyalarını daha uzun müddət saxlaya bilirlər.

4. Digər mədəniyyətlərlə ünsiyyət

Dil digər mədəniyyətləri bilavasitə öyrənmək üçün ən düzgün yoldur. Xarici dildə danışmaq, öz fikrini ifadə etmək, ünsiyyət bacarığı bizə ölkənin incəsənət, mədəniyyət və ədəbiyyatı haqqında daha dolğun məlumat əldə etməyə kömək edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, xarici dilləri öyrənən uşaqlar həmin ölkənin mədəniyyətinə qarşı daha tolerant olurlar.

5. Dünyanı görmək

Xarici ölkələrə səyahət ilk növbədə yeni təcrübə, yeni tanışlıq, yeni yerlər deməkdir. Lakin xarici dil bilənlərin nəinki yalnız məşhur turizm mərkəzlərində olmaq, eləcə də başqalarının görə bilmədiklərini də kəşf etmək imkanı var.

6. Mənbəni bilmək

Hazırda dünyada 6 mindən artıq dil mövcuddur. Bu səbəbdən də tez-tez tərcüməyə müraciət etməli oluruq. Lakin heç olmasa, bir xarici dil biliriksə, bu, bizə məlumatı tərcümə olunmuş materialdan deyil, mənbənin özündən əldə etməyə imkan verir.

7. Poliqlot olmaq

Bir xarici dili bilmək digər dili də öyrənməyi asanlaşdırır. Buna uşaqlar daha asan nail ola bilirlər.

Məsələ ondadır ki, xarici dil öyrənən zaman bizim beynimizdə tədris prosesinə cavabdeh olan müəyyən əlaqələr inkişaf edir. Beləliklə, hər növbəti xarici dil daha asan öyrənilir.

8. Özünə inam

Xarici dil öyrənən istənilən insan səhvlərə yol verir. Lakin bu, prosesin vacib hissəsidir. Xarici dili öyrənmək komfort zonasından çıxmaq deməkdir. Səhvləriniz azaldıqca, yaxud səhvə daha yol vermədikdə sizin özünüzdə inamınızı artırır.

9. Qərar qəbul etmək prosesinin bərkidilməsi

Tədqiqatlara əsasən, ikinci dildə düşünərək qəbul etdiyiniz qərarlar, doğma dildə qəbul edilənlərdən daha ağılabatandır. Belə ki, biz xarici dildə düşünən zaman emosional reaksiyalardan daha uzaq oluruq. Nəticədə qərarlar emosiyaların daha az təsiri altında qəbul edilir.

10. Yeni perspektivlər açılır

Biz xarici dil, xarici mədəniyyəti öyrənən zaman onu bildiklərimizlə müqayisə edirik. Digər mədəniyyətlərin öyrənilməsi bizə öz mədəniyyətimizə də yenidən baxmağa, onun əvvəllər fikir vermədiyimiz tərəflərini özümüz üçün aşkar etməyə kömək edə bilər. Bütün bunlar inkişaf üçün yeni perspektivlər, yeni imkanlar verir.

Yeni bir dil öyrənmək asan iş deyil. Bir neçə dildə danışmağı bacarmaq isə xüsusi bacarıq tələb edir. Planetimizdə elə insanlar da var ki, 2 deyil, 5 deyil, onlarla dil bilirlər. Çoxumuz üçün mümkün olsa da, “hiperqlot” adlanan bu şəxslər bütün dünyanı öz qabiliyyətlərilə heyrətləndirməyi bacarırlar.

Bəs öyrəndiyimiz hər yeni dil bizə nə qazandırır?

Çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, yeni dil öyrənmək insan şüurunun fəaliyyətini gücləndirir. Çünki bu zaman eyni anda beyinin bir çox funksiyası aktivləşir. Bu isə yaddaşı zəifləməyə qoymur. Həmçinin yiyələndiyimiz yeni dilin sayəsində daxilimizdə yeni şəxsiyyət doğulur. Doğrudur, fransız dilini bilmək sizi daha romantik, italyancanı öyrənmək isə daha ehtiraslı etmir, lakin ən azı həmin xalqın nümayəndələrilə rahat ünsiyyət qurub, mədəniyyətləri, incəsənətləri haqda yeni məlumatlar əldə edirsiniz. Bu siyahıya elmə məlum olan və hələ araşdırılmayan onlarla faktı da əlavə edə bilərik. Odur ki, bir çox məsələlərə işin peşəkəri ilə aydınlıq gətirməyə çalışacağıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Yaqut Ağaşahqızı, “İki sahil” qəzeti.
2. Comments / english for kids, İngilis dili, ümumi, Uncategorized @tr, Xaricdə təhsil / Baba Karimli
3. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ikinci xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulum). Dilarə İsmayılova, Fəridə Hüseynova, 2013.
4. http://ncp.ge/files/ESG/2010_wlamde/ucxouri...azer.pdf
5. academia.edu/9412540/IX_numune_Az_1
6. <http://agaev.az/xarici-dil-bilmeyin-ehemiyeti/>
7. Dilin və Nitqin Funksiyaları achiq.info/anadil/dcs_1ci_dL.pdf
8. <http://dSPACE.khazar.org/bitstream/20.500.12323...media.pdf>

SUMMARY

Asmaya Akberova

OBJECTIVES AND METHODS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

The author talks about the breakthrough development of Science and technology, especially computer technology. He notes that the flow of information flows like a flood on modern man. In such a globalized world, language skills are among the most important competencies. The role of language proficiency in building a bridge between people and in the business world is invaluable. He talks about effective methods and ways of learning a foreign language. It is known that the main motivation of our life at the moment begins with the knowledge of a foreign language. The one who wants to learn the language must build his own motivation, purpose, have a firm will. 6 active languages have been adopted worldwide; English, German, Japanese, Spanish, Russian and French.

Key words: *cosmopolitan, electronic government, breakthrough development, globalized world, innovative learning, multilinguale environment.*

РЕЗЮМЕ

Асмая Акберова

ЦЕЛИ И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Автор говорит о прорывном развитии науки и техники, особенно компьютерных технологий. Он отмечает, что поток информации льется на современного человека как наводнение. В таком глобализированном мире языковые навыки являются одними из наиболее важных навыков. Роль языка заключается в способности преодолеть разрыв между людьми и деловым миром. Он рассказывает об эффективных методах и способах изучения иностранного языка. Известно, что основная мотивация нашей жизни сейчас начинается со знания иностранного языка. Человек, желающий выучить язык, должен установить собственную мотивацию и цель. , будьте волевыми. В мире принято 6 активных языков; Английский, немецкий, японский, испанский, русский и французский.

Ключевые слова: космополитическая эпоха, электронное государство, прорывное развитие, глобализированный мир, многоязычная среда, инновационное обучение.

SƏBİNƏ ZEYNALOVA

zsebine02@gmail.com

SEVİL ZEYNALOVA

zeynalova.s1971@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

SƏNAYE 4.0 VƏ YENİ TƏHSİL TEXNOLOGİYALARI

Dördüncü sənaye inqilabında proqram təminatı texnologiyalarının reallığa çevirdiyi rəqəmsal əlaqə cəmiyyəti köklü dəyişikliyə məruz qoyur. Təhsil 4.0 IV Sənaye İnqilabının tələblərinə cavab verə biləcək təhsil sistemidir. Təhsil 5.0 modelində texnologiya və rəqəmsallaşma təməl ünsürləridir. Virtual öyrətmə sistemlərində Web texnologiyalarından geniş istifadə olunur. Bu gün təhsildə tətbiq olunan web 2.0 alətləri müxtəlif kateqoriyalara bölünür: poster hazırlamaq, video konfrans, video hazırlamaq və redaktə etmək, söz buldu hazırlamaq, avatar hazırlamaq, tapmaca və bilik kartı hazırlamaq, qavrama xəritəsi hazırlamaq, tərbiyəedici oyun hazırlamaq, animasiya hazırlamaq və s.

Açar sözlər: Sənaye 4.0, Təhsil 4.0, Təhsil 5.0, Web texnologiyaları, virtual öyrətmə sistemləri, web 2.0 alətləri.

Giriş

Sənaye İnqilabı - Avropada 18-ci və 19-cu əsrlərdə, elmi-texniki tərəqqi nəticəsində buxar gücü ilə işləyən maşınların istehsal prosesinə inteqrasiyası ilə avtomatlaşdırılmış sənayenin yaranmasını ifadə edən tarixi hadisədir.

1760-cı illərdə Böyük Britaniyada başlayan birinci sənaye inqilabı 1800-cü illərdə Avropa və Şimali Amerikaya yayılmışdır. Birinci sənaye inqilabının əsas mahiyyəti su və buxar enerjisi ilə əl əməyinin mexanikləşdirilməsindən ibarət idi – bu dövrün əsas ixtirası da məhz buxar maşınıdır.

XIX əsrin sonlarından başlayan ikinci sənaye inqilabı polad, neft və elektrik kimi yeni sənaye sahələrinin yaranması ilə xarakterizə edilir. Telefon, ampul və daxili yanma mühərriki ən önəmli ixtiralar hesab edilir.

“Rəqəmsal inqilab” kimi də tanınan və XX əsrin ikinci yarısını əhatə edən üçüncü sənaye inqilabı dövründə isə kompyuter və internet ixtira edilmişdir.

Dördüncü sənaye inqilabı ifadəsini ilk dəfə Dünya İqtisadi Forumunun təsisçisi Klaus Şvab işlədib. Klaus Şvab texnoloji inqilab haqqında belə yazır: “Hazırda bizim yaşama, çalışma və bir-birimizlə əlaqə qurma tərzimizi kökündən dəyişdirən bir inqilabın başlanğıcındaydıq. Mənim dördüncü sənaye inqilabı hesab etdiyim bu inqilab miqyası, əhatə dairəsi və mürəkkəbliyi baxımından bəşəriyyətin daha öncə yaşadıklarının heç birinə bənzəmir” (Klaus Şvab 2016, 11).

Sənaye 4.0

Yeni sənaye inqilabını çox vaxt kompyuter və telefon əməliyyatı sistemləri nümunəsində rəqəmsal göstərici əlavə etməklə "Sənaye 4.0" kimi adlandırırlar.

Sənaye 4.0 (*ing. dilindən Industry 4.0*) - dördüncü sənaye inqilabı adlı konseptin sırf sənaye ilə bağlı olan alt hissəsidir. Sənaye 4.0 və dördüncü sənaye inqilabı ifadələri tez-tez bir-birini əvəz etməsinə baxmayaraq, bunlar fərqli konseptlərdir. Sənaye 4.0 standartlarına cavab verən istehsal müəssisələri əsasən naqilsiz bağlantı və sensorlar ilə gücləndirilmiş, bütün istehsal xəttini görüntüləyə bilən və bu barədə qərar qəbul edə biləcək xüsusi bir sistemlə və bu sistemə qoşulmuş avadanlıqlarla təchiz olunur.

Dördüncü sənaye inqilabı isə dünyada ümumi olaraq fiziki, rəqəmsal və bioloji dünyalar arasındakı sərhədlərin qarışmasını təsvir edən bir yoldur. Bu, süni intellekt, robotexnika, əşyaların interneti (IoT), 3D çap, gen mühəndisliyi, kvant hesablama və digər texnologiyalardakı inkişafların birləşməsidir və hər hansı bir sahədə tətbiq oluna bilər.

Sənaye 4.0 termini 2011-ci ildə, Almaniya hökumətinin istehsalın kompyuterləşdirilməsini təşviq edən yüksək texnologiya strategiyasının bir layihəsindən yaranmışdır [2].

Sənaye 4.0 termini həmin ildə Hannover sərgisində ictimaiyyətə təqdim edildi ^[3].

2012-ci ilin oktyabr ayında Sənaye 4.0 üzrə İşçi Qrup, Alman federal hökumətinə Sənaye 4.0 tətbiqetmə tövsiyələrini təqdim etdi. Sənaye 4.0 işçi qrupunun üzvləri və tərəfdaşları Sənaye 4.0-ın qurucu ataları və hərəkətverici qüvvəsi kimi tanınırlar. 8 aprel 2013-cü ildə Hannover Sərgisində İşçi Qrup Sənaye 4.0-ın yekun hesabatını təqdim etdi. Bu işçi qrupuna Siegfried Dais (Robert Bosch GmbH) və Henning Kagermann (Alman Elm və Mühəndislik Akademiyası) rəhbərlik edirdi ^[4].

Dördüncü sənaye inqilabı artıq cəmiyyət həyatının bütün sahələrində sürətlə yayılır. Təsadüfi deyil ki, son dövrdə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “ağıllı hökumət”, “ağıllı fabriklər”, “ağıllı evlər” kimi anlayışlara tez-tez rast gəlinir. Bu gün dünyada yüzlərlə “ağıllı” şəhər layihəsi var və onların sayı artmaqda davam edir.

Texnoloji inkişaf şübhəsiz ki, biznes sahələrinin inkişafına da təsir göstərir. Dronlar, süni intellekt, biomühəndislik, kvant kompyuterlər və digər yeni texnologiyalar sahibkarlara xərcləri azaltmaqda, müştəriləri cəlb etməkdə və məhsuldarlığı artırmaqda kömək edir. Qarşıda bizi süni intellekt, robot-avtomobillər, nanotexnologiya, biotexnologiya və s. daxil olmaqla ən geniş sahələrdə heyrətamiz texnoloji sıçrayışlar gözləyir.

Klaus Şvab özünün “Dördüncü Sənaye İnqilabı” kitabında yazırdı:

“Başlıca texnoloji innovasiyalar bütün dünyada qaçılmaz şəkildə sürətli bir dəyişikliyi alovlandırmanın astanasındadır. Dəyişikliyin miqyası və əhatə dairəsi bu transformasiyanın və innovasiyanın bu gün nə üçün bu qədər təcili olduğunu açıqlayır. İnnovasiyanın sürəti, istər onun inkişafı, istərsə də yayılması baxımından heç vaxt olmadığı qədər artmışdır. Bu gün hamı tərəfindən bilinən “Airbnb”, “Uber”, “Alibaba” və bu kimi digər qeyri-ənənəvi markaların cəmi bir neçə il öncə adını belə heç kim eşitməmişdi. Hər kəs tərəfindən tanınan “iPhone” ilk dəfə 2007-ci ildə bazara çıxmışdır. 2015-ci ilin sonunda isə dünyada ağıllı telefonların sayı artıq 2 milyarda qədər idi. 2010-cu ildə “Google” tamamilə avtomatik işləyən ilk avtonom avtomobilini təqdim etdi. Bu kimi avtomobillər artıq qısa müddət ərzində yollarda görünəcəkdir.

Bu nümunələri daha da genişləndirə bilərik. Lakin, məsələ yalnız sürət deyil, miqyasdan əldə edilən qazanclar da eyni dərəcədə heyran doğurur. Rəqəmsallaşma avtomatlaşma deməkdir, bu isə şirkətlərin miqyasdan əldə etdikləri qazancların azalmaması və ya daha az azalması anlamına gəlir.

Fərqli texnologiyalar arasındakı qarşılıqlı asılılıqlardan ortaya çıxan maddi innovasiyalar artıq elmi fantastika deyildir. Hazırda, məsələn, rəqəmsal istehsal texnologiyaları bioloji dünya ilə qarşılıqlı əlaqə qurmağı bacarır. Bəzi dizaynerlər və memarlar artıq indidən hesablamada dizaynı, additiv istehsal (ing. additive manufacturing), material mühəndisliyi və sintetik biologiyayı birləşdirərək mikroorqanizmləri ya da bədənimizlə istehlak etdiyimiz məhsullar, hətta içində yaşadığımız binalar arasında qarşılıqlı təsiri nəzərdə tutan sistemləri ortaya çıxarırlar. Beləliklə, fasiləsiz dəyişə bilən və uyğunlaşa bilən əşyalar istehsal edirlər. Hətta bunlar bitki və heyvanat aləminin xüsusiyyətləri olduğu üçün buna “yetişdirirlər” də deyə bilərik.

Erik Brincolfson və Andreu Makeyf “İkinci Maşın Dövrü” adlı kitablarında kompyuterlərin, yaxın gələcəkdə hansı tətbiqi proqramlardan istifadə edəcəklərini proqnozlaşdırmamıza imkan verməyəcək dərəcədə bacarıqlı olduqlarını iddia edirlər. Süni İntellekt (Sİ), sürücüsüz avtomobil və dronlardan virtual asistentlərə və tərcümə proqramlarına qədər bir çox yeniliklərlə bizi əhatə edir. Bunlar həyatımızı transformasiya edir. Sİ hesablamada gücündəki eksponent artımların və yeni dərmanların ixtirasında istifadə edilən kompyuter proqramlarından mədəni maraq dairəmizi proqnozlaşdıran alqoritmlərə qədər çox geniş verilənlərə çıxışın yaratdığı sürətlə təsiredici irəliləyişə nail oldu. Bu alqoritmlərin çoxu rəqəmsal dünyada buraxdığımız “çörək qırıntısı” kimi iz verilənlərdən öyrənir. Bunun yaratdığı “maşın öyrənməsi”nin yeni növləri və avtomatik kəşf sayəsində “intellektli” robotlar və kompyuterlər özü-özlərini proqramlaşdıraraq ilk prinsiplərdən optimal həll yolları tapa bilirlər. “Apple”ın “Siri”si kimi tətbiqi proqramlar, Sİ sahəsindəki sürətlə inkişaf edən və intellektli asistentlər adlandırılan bir alt-qrupun gücünü göstərir. İntellektli şəxsi asistentlər hələ iki il öncə ortaya çıxmağa başladılar. Hazırda səstanıma və süni intellekt o qədər sürətli bir inkişaf yolundadır ki, qısa zaman kəsiyində kompyuterlərlə danışmaq bir növ normaya çevriləcəkdir. Bununla da, fərdi robot asistentlərin hər zaman qeydlər aparmağa və istifadəçi suallarını cavablandırmağa hazır olduğu və texnologiya mütəxəssislərinin mühit hesablamada

(ing.ambient computing) adlandırdıqları şey ortaya çıxacaqdır. Cihazlarımız getdikcə daha çox fərdi ekosistemimizin bir hissəsinə çevriləcək, bizi dinləyəcək, ehtiyaclarımızı əvvəlcədən görə biləcək və lazım olanda onlardan istəməsək belə, bizə kömək edəcəklər” (Klaus Şvab 2016, 20-23).

Artıq həyatımızın bütün sahələrində dördüncü sənaye inqilabına keçidin baş verdiyinin şahidi oluruq. Covid-19 pandemiyası bu keçidi bir az da tezləşdirdi.

Pandemiyanın dünya siyasi sisteminə, iqtisadiyyatına, təhsil və elm sisteminə təsiri göstərdi ki, artıq dünya yeni texnoloji inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur.

Təhsil 5.0

Hazırda IV Sənaye İnqilabı bütün sahələrə, eləcə də təhsil sahəsinə nüfuz etməkdədir. IV Sənaye İnqilabı dövründə yaradıcı, innovativ və qlobal miqyasda rəqabət apara biləcək nəsil formalaşdırıla bilən təhsil tələb olunur. Təhsil 4.0 IV Sənaye İnqilabının tələblərinə cavab verə biləcək təhsil sistemidir.

Cihazların bir-birini öyrətdiyi, İT məlumatlarının, kodlaşdırmanın və süni intellektin əvəzəlməz olduğu bir zamanda yaşayırıq. Artıq Sənaye 4.0 (Industry 4.0) və Toplum 5.0 terminləri müasir təhsil sistemlərinin əsas mövzularındandır.

Dünya İqtisadi Forumunun “2018-ci il peşələrin inkişaf hesabatı”nda göstərilir ki, “Hazırkı məktəb şagirdlərinin 68%-i gələcəkdə indi mövcud olmayan işlərlə məşğul olacaqlar”.

Gələcəyin təhsili keyfiyyətin əsas olmasını, dəyişikliyin daimi, dinamik olmasını tələb edir. Gələcək nəsil üçün planlaşdırılan təhsil fərdlərin marağını diqqət mərkəzində saxlamalı və onların inkişafı üçün zəmin yaratmalıdır.

Dördüncü sənaye inqilabında proqram təminatı texnologiyalarının reallığa çevirdiyi rəqəmsal əlaqə cəmiyyəti köklü dəyişikliyə məruz qoyur. Yaratdığı təsirin miqyası və reallaşan dəyişikliklərin sürəti bəşəriyyət tarixindəki bütün əvvəlki sənaye inqilablarından çox fərqli şəkildə inkişaf edən bir transformasiyanı gündəliyə gətirir (Klaus Şvab 2016, 135).

Əsasən sənayedə baş verən dəyişikliklərin təhsil modelinə təsir etdiyini nəzərə alsaq, sənaye inqilablarına bənzər dəyişikliklərin təhsildə də təzahür etdiyini aşağıdakı kimi müəyyən edə bilərik:

Təhsil 1.0: Əsas rolun müəllimdə olduğu və əzbərçiliyə söykənən bir modeldir. Bu mərhələdə məlumatın şagirdlər tərəfindən mühakimə, sorğu-sual olunmadan qəbul edildiyini, lakin gündəlik həyatda istifadə olunmadığını deyə bilərik. Eləcə də təhsilçilərin daha çox müəllimlərini müşahidə edərək onları nümunə götürdüyü və eyni tip sual modeli əsasında qiymətləndirildiyi də bu mərhələnin əsas xüsusiyyətlərinə aiddir.

Təhsil 2.0: Elektrik enerjisinin sənayedə tətbiqi ilə başlayan, ikinci sənaye inqilabına söykənən bir modeldir. Bu dövrdə müəllimin rəhbərlik edən, yol göstərici funksiyası ilə birlikdə koqnitiv bacarıqlara üstünlük verildiyi və mərkəzində təhsilçilərin dayandığı bir modelə keçid edilmişdir. Təhsil 2.0 qismən texnologiyalardan istifadə edilərək insan aqlının daha çox təzahür etdiyi bir modeldir.

Təhsil 3.0: Bu dövr sənayedən texnologiya əsaslı cəmiyyətə keçidlə bağlıdır. Elmi-texniki inqilab olaraq da bilinən üçüncü sənaye inqilabı nəinki təhsil, eləcə də həyatın sosial, iqtisadi, ekoloji yönünə təsir edən, hətta onu dəyişdirib yeni formaya salan əhəmiyyətli rolunda çıxış edir. Medianın rəqəmsallaşmağa başladığı, internetə çıxışın asanlaşdığı və geniş yayıldığı, məlumatın əlçatanlığının artdığı və virtual öyrənmənin fürsətə çevrildiyi bir dövrdür. Mənbə müxtəlifliyinin artdığı müşahidə edilən bu mərhələni biliyin istehsal edildiyi dövr kimi də qiymətləndirə bilərik.

Təhsil 4.0: Bu mərhələ informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında baş verən intensiv dəyişiklik və innovasiyaya meyilli yanaşmaların təhsildə aparıcı rol oynadığı dövrdür. Əsasən ömürboyu təhsil fəlsəfəsinə söykənən model fərdin tənqidi təfəkkür, problem həlləmə, ünsiyyət, əməkdaşlıq, müstəqil öyrənmə və rəqəmsal savadlılıq kimi sənaye inqilabının formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Xüsusilə, süni intellekt, böyükhəcmli verilənlər bazası kimi rəqəmsal anlayışların geniş istifadəyə başlandığı bu dövrdə öyrənmə tezliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, zaman və məkandan asılılıq azalmışdır. Belə olduğu halda, müəllim də fərdin müstəqil öyrənməsini idarə edən şəxsə çevrilmişdir.

Təhsil 5.0: Hazırda yaşadığımız bu dövr Təhsil 4.0 ilə müqayisə edildikdə dərin fərqlər ortaya çıxsada, eyni zəmin üzərində qərarlaşır. Nəticə olaraq bu model 4-cü sənaye inqilabının yaratdığı reallığa söykənir. Yəni bu mərhələdə süni intellekt, maşın öyrənməsi və böyükhəcmli verilənlər bazasından, eləcə də yuxarıda sözügedən səriştələrdən istifadə edilərək robot-insan qarşılıqlı təsirinə əsaslanan təhsil modeli yaranır. Təhsil 5.0 modelində texnologiya və rəqəmsallaşma təməl ünsürləridir. Buna baxmayaraq, təhsil sistemi rəqəmsallaşmağa doğru getdikcə səriştələrin əldə olunmasını daha da asanlaşdırmalı və çevik hala gətirməlidir.

Texnoloji imkanların gətirdiyi fürsətlər nəticəsində təhsildə zaman, məkan məfhumlarını aradan qaldıraraq qlobal, ortaq və sərhədi olmayan təhsil anlayışı kimi Təhsil 5.0 üçün əsas amillər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

Tədris proqramı dəyişkən, dinamik və gələcəyə istiqamətlənən olmalıdır.

Varislik qorunmalı, köhnə-təzə bütün tədris resursları birlikdə istifadə olunmalıdır. Təhsilənlərin dövrün tələblərini yerinə yetirə bilmələri üçün onlar keçmişdən indiyə müqayisəli təhlil nəticələrindən xəbərdar olmalıdırlar. Öyrənmə prosesi e-öyrənmə istiqamətində sinifsiz (zaman və məkandan asılı olmayan) və mobil öyrənmə kimi yeni yanaşmalar əsasında fərdi və komanda işlərində tətbiq olunaraq reallaşdırıla bilər.

Müəllimin rolu şagirdlərə təhsil proqramında nəzərdə tutulanları öyrətməkdən üstün olmalıdır. Çünki Təhsil 5.0 dövründə öyrənmənin yeganə mənbəyi proqram deyil. Şagirdlər bir-birilərindən, içərisində yaşadıkları cəmiyyətdən, mütəxəssislərdən, internetdən və s. mənbələrdən fasiləsiz olaraq öyrənmə imkanına malikdirlər. Doğrudur, indi məlumat axtarmaq və tapmaq asandır, lakin onlardan necə istifadə edəcəyini bilmək daha dəyərli bir bacarıqdır. Şagirdlər sadəcə məlumatı alıb qavrayan deyil, onları yönləndirə bilən, öyrədən vasitələri seçə bilən, öz səriştələrinin fərqiə vararaq, yollarını müəyyənləşdirə bilən olmalıdırlar.

Təhsil 5.0-da insanların istifadə etdiyi texnoloji vasitələr müəllim və şagirdlə sanki yerini dəyişdirir. Yəni burada süni intellektin tətbiqinin nəticəsi kimi kompyuter və avtomatlaşdırılmış sistemlər bir şagird kimi öyrədilir, yetişdirilir və istifadəyə buraxılır. Son günlərdə istifadəyə verilmiş süni intellektli söhbət robotu Chat GPT Open AI bunu izah etmək üçün yaxşı nümunə ola bilər. (Toğrul İbrahimov 2023, 1-9)

Virtual öyrətmə sistemləri

Hazırda biliyin ötürülməsi, informasiyanın qorunub saxlanması üçün yeni kommunikativ imkanlar yaranmışdır. İnformasiyanın audiovizuallaşdırılması, virtual reallığın unikal imkanları sayəsində biliyin insanlara çatdırılması üçün zaman, məkan və s. kimi məhdudiyyətlər aradan qaldırılmışdır. Artıq bilik alanın personallaşdırılması həyata keçirilir. Yəni süni intellekt texnologiyalarından istifadə etməklə, fərdi bilik səviyyəsinə uyğunlaşma, mövzuları müəyyənləşdirmək üçün çatbotların aktivləşdirilməsi, maşın təlimi, oyun əsaslı təlim, elektron qiymətləndirmə sayəsində məhz istifadəçiyə lazım olan fərdi bilik ötürülür.

Dördüncü sənaye inqilabının təhsil sistemində birbaşa nüfuzu sayəsində virtual öyrətmə sistemləri yaranmış və onlardan hazırda geniş istifadə olunur. Bu öyrətmə sistemlərində müasir proqram təminatı sistemlərindən istifadə olunur.

Belə sistemlərdən ən çox istifadə edilənlər Blackboard, LMSANGEL, WebCT, D2L, Moodle sistemləridir.

ANGELMS (Learning Management Suite (Öyrənmə İdarəetmə Dəsti))– Web 2.0 texnologiyaları əsasında hazırlanmış sinxron kommunikasiyaların inteqrasiyasına imkan verən distant təhsil mühitidir.

Moodle (Modular Object Oriented Dynamic Learning Environment) - azad və açıq mənbəli virtual öyrənmə sistemidir.

Proqram MySQL və PostgreSQL verilənlər bazası sistemləri əsasında və PHP dilini dəstəkləyən mühitlərdə (Linux, Windows, Mac OS X və s) işləyə bilər.

Moodle proqram təminatı virtual təhsil sistemində istifadə edilə biləcək bir çox xüsusiyyətlərə malik onlayn kurs idarəetmə sistemidir. Moodle hər kəs tərəfindən (müəllim, şagird) asan şəkildə mənimsənilə bilər.

Sistemin ümumi xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Moodle, azad və pulsuzdur;
2. Sistem Windows, Linux, Mac OS X kimi fərqli əməliyyat sistemlərində işləyə bilər;
3. Təhsil sektorunda geniş tətbiq imkanları vardır;
4. Olduqca geniş tematik biliyə malikdir;
5. 235 ölkədə istifadə edilir və 82 dili dəstəkləyir. Proqram təminatında istənilən dilləri həm eyni anda, həm də tək dil seçmə imkanına malikdir;
6. Açıq mənbəli sistem olduğundan proqram təminatındakı boşluqların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması funksiyası digər sistemlərə nəzərən daha sürətlidir;
7. Sistem ödənişsiz olduğundan əhatə dairəsi çox genişdir;
8. Davamlı olaraq çox sayda yeni xüsusiyyətləri inkişaf etdirilməkdədir və ödənişsiz olaraq bölüşdürülür (Əminə Ağazadə, 2017, 210-211).

LMS (Learning Management System) – KOİCA şirkəti tərəfindən “Elektron təhsil şəbəkəsi və rəqəmsal multimedia” layihəsi çərçivəsində yaradılan bu sistemdə hər bir tələbə üçün istifadəçi adı və parolu təyin edilmişdir.

Tələbələrə semestr ərzində öyrənəcəkləri fənnlər, onların mühazirələri və tədris planları müəllimlər tərəfindən sistemə yerləşdirilir. Tələbə onlayn mühazirə otaqlarında dərslər dinləyib, tapşırıq otaqlarında verilən tapşırıqları yerinə yetirir və mühazirə mətnlərini, mühazirə mətnlərindən əlavə ədəbiyyatları, imtahan suallarını və s. kimi məlumatları sistemə daxil olmaqla asanlıqla əldə edə bilər. Tələbələrə biliklərini test və açıq tipli suallarla qiymətləndirmək də mümkündür.

Zoom proqramı müəllimlər və tələbələr arasında qarşılıqlı sinxron əlaqələrə imkan verir. Zoom proqramı vasitəsilə istifadəçilər mikrofon və veb-kameralardan istifadə edərək ənənəvi təhsildə olduğu kimi real vaxtda informasiya mübadiləsi həyata keçirə bilər. Eyni zamanda 200-ə qədər şəxs canlı konfranslarda iştirak edərkən, 3000 iştirakçıda seansı passiv izləyə bilər. Qeyd edək ki, ödənişsiz versiyasında seans 40 dəqiqə ilə məhduddur. Əlavə olaraq bu proqramda slaydlar, mühazirələr iştirakçılarla paylaşıla, eyni zamanda proqramın daxilində ayrı-ayrı qruplar yaradıla, həmçinin iclaslara daha sonra baxılmaq üçün yazıla bilər.

Google Classroom - Google, GSuit təhsil versiyası ilə bəzi təhsil müəssisələrində istifadə olunaraq bir sıra üstün cəhətləri ilə istifadəçilərin rəğbətini qazanıb. Yaddaş kimi Google Drive, canlı yayımlar üçün də Google Meet-dən istifadə olunur və Google Classroom digər Google alətləri ilə inteqrasiya olunmuş vəziyyətdə işləyir. Bunlara əlavə olaraq, Google Drive vasitəsilə hər tələbəyə 1TB yaddaş sahəsi ayrılması, məlumatlar, slaydlar, e-cədvəllərin inteqrasiya olunmuş halda işləməsi, testlər və tapşırıqlar ilə qiymətləndirmənin mümkünlüyü, elanların Google təqvim vasitəsilə daha planlı təqdimi və dpuzzle, Kami və Quizz kimi alətlər ilə birlikdə işləməsi, həmçinin canlı dərslərə qoşula bilmə və mobil tətbiqinin olması və s. kimi xüsusiyyətləri ilə istifadəsi təhsil müəssisələri üçün məqsədəuyğundur.

Canvas LMS - Google Classroom-a görə daha genişlənməmiş idarə səlahiyyəti verir. 2011-ci ildə ABŞ-da işıq üzünə çıxan bu proqram daha çox təhsil sistemlərində istifadə olunur. Canvas LMS-də özünəməxsus xüsusiyyətlərindən sistem daxilində tapşırıqların yaradıla bilmə imkanını, modulların redaktəsi, tələbələrə öz sisteminin olması və müəllimin nəzarət edə bilməsi, eyni zamanda tələbələrə LMS-də tapşırıqlarını yerinə yetirə bilməsi, həmçinin dpuzzle, FlipGrid kimi alətlərin sistemə inteqrasiya etməyə icazə verməsi və mobil tətbiqinin olması, açıq mənbəyə malik olub, hər kəsin istifadəsinə verilməsi və s. misal göstərə bilərik. Qeyd edək ki, tələbələrə qiymətləndirilməsi üçün Canvas LMS-nin tərkibindəki əlavələrdə sertifikat və nişanlar da mövcuddur.

2016-cı ilin noyabr ayında təkmilləşdirilmiş **Microsoft Teams** əvvəlcə ofislərdə, iş yerlərində istifadə olunurdu. Pandemiya vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq istifadəsi xeyli artdı. Microsoft Teams, Office 365 proqramları ilə inteqrasiya etmiş halda işləyərək kompyuterimizdə hazırladığımız faylları Teams üzərindən paylaşa bilməyimiz üçün şərait yaradır. Bundan başqa istifadəçi başına 2GB yaddaş sahəsi verilməsi, ödənişsiz versiyasında konfrans zamanı 250 nəfərə qədər iştirakçı qoşula bilməsi və Office 365 proqramlarını ödənişsiz təklif etməsi, eyni zamanda Flipgrid, Turnitin, MakeCode və digər öyrənmə vasitələri ilə işləməyin təkmilləşdirilməsi, eləcə də onlayn zənglərin mümkünlüyü, tapşırıq vermək və təhvil almaq imkanlarının olması kimi üstün cəhətləri var.

“Blackboard” təhsil prosesinin idarə edilməsi sistemidir. Bu sistemdə müəllimlər və tələbələr arasındakı bütün münasibətlər “Blackboard” vasitəsilə idarə olunur. Bununla da dərslərin aparılması, tələbələrin dərslər materialları ilə təmin olunması, qiymətləndirilmə və bir çox proseslər avtomatlaşdırılmışdır. Sistem həmçinin tələbələrin qiymətini avtomatik olaraq hesablaya bilir. Tələbələr bütün təhsil prosesini vizual olaraq izləyə bilirlər. Sistem tələbə və müəllimlərin ümumi hərəkətlərini monitoring və analiz etməyə şərait yaradır. Tələbələrə məlumatlar elektron poçt vasitəsilə ötürülmür. Tələbə sistemə daxil olduqda artıq öz elan lövhəsində ona olan mesaj və bildirişləri rahatlıqla görə bilir. “Blackboard EdTech” ekosisteminə daxil olan “bulud platforması” vasitəsi ilə tələbələrin və müəllimlərin elektron məlumat bazasının yaradılması, tədris prosesinin və təhsilin məzmununun elektron idarə olunması, elektron qiymətləndirmə və digər tədris proseslərinin elektronlaşdırılmış həllinə imkan yaratmışdır.

Virtual öyrətmə sistemlərində tədris materiallarının verilməsi, lazımi alətlərdən istifadə etməklə qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması və s.-də Web texnologiyalarından geniş istifadə olunur.

Təhsilin mərkəzində insanlar – müəllimlər və şagirdlər arasında, eləcə də şagirdlərin özləri arasında qarşılıqlı əlaqə durur. İnformasiya texnologiyaları bu ünsiyyətə təsir edəcək mühüm vasitələrdir. İnformasiya texnologiyaları insan ünsiyyətini əvəz etmir – sadəcə müəyyən problemləri həll edir və bununla da konseptual fikirlər qəbul etməyə kömək edir. Bu cür texnologiyaların istifadəsi geniş imkanlara malikdir. Yeni texnologiyaların fərqli xüsusiyyətlərindən biri də təhsilin məzmununu müstəqil şəkildə formalaşdırmaq və dəyişdirməkdir. Distant təhsili həyata keçirən müəllimlər şagirdlərin wikipedia texnologiyası və bloqlar kimi vasitələrdən istifadə edərək müəyyən mövzuları öz aralarında müzakirə etməsindən dünyadakı mütəxəssislərlə daha geniş mövzuları müzakirə etməyə keçdiklərini qeyd edirlər.

Web – dünyadakı kompyuterlərə milyonlarla məlumatı ötürən, bütün səviyyələrdə istifadəçilər tərəfindən asanlıqla istifadə edilə bilən, vaxt və yerdən asılı olaraq fəaliyyət göstərən, mətn, qrafika və video kimi multimedia variantları təklif edən, davamlı inkişafda olan internet xidmətinə verilən addır.

Web xidmətinin inkişafına paralel olaraq və bu inkişafın təbiətə təhvil verilməsi üçün Web Based Learning (web-əsaslı tədris) konsepsiyası, bu konsepsiya əsasında isə kurs materiallarının paylaşılması, təhsilin idarə edilməsi, şagirdin qiymətləndirilməsi və şagird ilə ünsiyyət, internet xidmətindən istifadə imkanları yaranıb.

Web 1.0, 2.0, 3.0, 4.0, demək olar ki, World Wide Web-in inkişafında fərqlənən şərti tarixi mərhələlərdir.

Web 1.0, əsasən, oxumaq, məlumat əldə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. İnteraktiv elementlərdən, multimedia, istifadəçilərlə dialoq aparmaq, fayl mübadiləsi aparmaq və s. imkanlardan istifadə etmək mümkün deyildi.

Web 2.0 isə yeni web xidmətlərinin ortaya çıxması, web proqramlaşdırmanın inkişafı, saytların dizaynının və istifadəsinin yaxşılaşdırılması və istifadəçinin anonimlik qabiliyyətinin azalması ilə qeyd olunur.

Son vaxtlar internetin inkişafında əsas fikirlərdən birinə çevrilən web 2.0 termini nisbətən uzun müddətdir istifadə olunur, lakin müasir mənasında 2004-cü ilin oktyabrında təşkil edilən web 2.0 konfransında (<http://www.web2con.com>) yaranmışdır. Bu konfransın materiallarında web 2.0 termininin mənasını ilk izah edən Tim O’Reillynin birinci və ikinci nəsil şəbəkələr arasındakı fərqləri açıq şəkildə göstərən ilk və ən populyar məqaləsi nəşr edilib. İnsanları sosial qruplarda birləşdirməyə, həmfikir insanları və lazımi məlumatları tez bir zamanda axtarmağa imkan verən sosial xidmətlərin və şəbəkələrin məcmusu web 2.0 adlanır. Bu, istənilən informasiyanı internetdə yayımlamaq və mövzuya görə təşkil etmək, maraq dairələri yaratmaq və ya müxtəlif müsabiqələr keçirmək kimi fərqli üsullardan istifadə edərək diqqəti cəlb etməyə imkan verir.

Tədrisin müəyyən edilmiş məqsədlərə uyğun həyata keçirildiyini müəyyənləşdirmək üçün qiymətləndirmə fəaliyyətləri də bu yeniliklərdən təsirlənib. Bu gün təhsildə tətbiq olunan web 2.0 alətləri müxtəlif kateqoriyalara bölünür: poster hazırlamaq, video konfrans, video hazırlamaq və redaktə etmək, anket hazırlamaq, söz buludu hazırlamaq, avatar hazırlamaq, tapmaca və bilik kartı hazırlamaq, qavrama xəritəsi hazırlamaq, tərbiyəedici oyun hazırlamaq, animasiya hazırlamaq,

təqdimat hazırlamaq, web sayt və e-portfolio hazırlamaq, onlayn test hazırlamaq, sosial sinif yaratmaq, əməkdaşlıq, xarici dil öyrənmək, alternativ proqramlar və s.

Hazırda web-də ölçmə və qiymətləndirmə fəaliyyətlərinin aparılmasına imkan verən bir çox proqram var: Google forms, Quiz, Flipgrid, Kahoot, Socrative, Quizalize, Quizziz, Pomogi alximiku, learningapps, Mindomo, Tagul. Bu proqramlar onlayn imtahanlara olan ehtiyacları qarşılamaq üçün hazırlanmışdır. Onlayn imtahan sistemləri imkan verir ki, müxtəlif suallar əlavə edilsin, eyni zamanda fayl göndərilsin, şagirdin performansını qiymətləndirilsin. Onlayn imtahan sistemləri adi sistemlər kimi öyrənmə prosesinin keyfiyyətinin artırılmasına xidmət edir (Günay Quliyeva 2022, 87-89).

Dördüncü sənaye inqilabı, bəşəriyyətin əvvəllər təcrübədən keçirdiyi heç nəyə bənzəmir. Yeni texnologiyalar fiziki, rəqəmsal və bioloji aləmləri həm böyük ümid, həm də potensial təhlükə yaradacaq şəkildə birləşdirir. Bu inqilabın sürəti, əhatə dairəsi və dərinliyi bizi ölkələrin necə inkişaf etdiyini, təşkilatların necə dəyər yaratdığı və hətta insan olmanın nə demək olduğu haqqında yenidən düşünməyə məcbur edir (Klaus Şvab 2016, 204).

Nəticə

Sənaye 4.0-in təhsil sistemində təsiri, virtual öyrətmə sistemləri, Web texnologiyaları araşdırılmış, bu haqda mövcud biliklər sistemləşdirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. ↑ What Is the Fourth Industrial Revolution?
2. ↑ Industrie 4.0
3. ↑ Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution
4. ↑ Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0
5. ↑ Jump up to: / 2 Industry 4.0: Definition, Design Principles, Challenges, and the Future of Employment
6. Klaus Şvab 2016 “Dördüncü Sənaye İnqilabı” (Tərcümə: Elşən Bağırzadə, Təhmasib Əlizadə); Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC); “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı.
7. Trends Shaping Education 2019. /Published on January 21, 2019/ - <http://www.oecd.org/education/trends-shaping-education-22187049.htm>
8. Toğrul İbrahimov “Təhsil 5.0”; “Azərbaycan Müəllimi” qəzeti, 17 Fevral 2023
9. Əminə Ağazadə “Virtual Öyrətmə Sistemlərində Proqram Təminatının Xüsusiyyətləri”; “Proqram mühəndisliyinin aktual elmi-praktiki problemləri” I respublika konfransı, Bakı, 17 may 2017-ci il
10. Günay Quliyeva “Web 2.0 alətlərinin tətbiqi ilə qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması” Azərbaycan məktəbi | Azerbaijan Journal of Educational Studies | 2022. №1

SUMMARY

Sabina Zeynalova, Sevil Zeynalova

INDUSTRY 4.0 AND NEW EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

In the fourth industrial revolution, digital connectivity brought about by software technologies is radically changing society. Education 4.0 is an educational system that can meet the requirements of the IV Industrial Revolution. Technology and digitization are fundamental elements in the Education 5.0 model. Web technologies are widely used in virtual education systems. Web 2.0 tools used in education today are divided into different categories: poster making, video conferencing, video making and editing, word cloud making, avatar making, puzzle and knowledge card making, comprehension map making, educational game making, animation making, etc.

Key words: *Industry 4.0, Education 4.0, Education 5.0, Web technologies, virtual learning systems, web 2.0 tools.*

РЕЗЮМЕ

Сабина Зейналова, Севиль Зейналова

ИНДУСТРИЯ 4.0 И НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

В ходе четвертой промышленной революции цифровая связь, обеспечиваемая программными технологиями, радикально меняет общество. Образование 4.0 — образовательная система, отвечающая требованиям IV промышленной революции. Технологии и цифровизация являются фундаментальными элементами модели «Образование 5.0». Веб-технологии широко используются в системах виртуального образования. Инструменты Web 2.0, используемые сегодня в образовании, делятся на разные категории: создание плакатов, видеоконференций, создание и редактирование видео, создание облака слов, создание аватаров, создание головоломок и карточек знаний, создание карт понимания, создание образовательных игр, создание анимации и т. д.

***Ключевые слова:** Индустрия 4.0, Образование 4.0, Образование 5.0, Веб-технологии, системы виртуального обучения.*

SVETLANA BALAKİŞİYEVA

nesibli.lana@mail.ru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN VƏ MÜASİR ELMİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN XİDMƏTLƏRİ

Milli tərəqqidə, müstəqil dövlət quruculuğunda təhsilin, tərbiyənin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu olduğu hamımıza məlumdur. Ölkəmizdə hələ də milli tərbiyə konsepsiyası işlənmişdir. Lakin cənab Heydər Əliyevin çıxış, nitq və məruzələrində irəli sürülən təklif və fikirlər təlim və tərbiyə işinin həm məzmununu, həm də həyata keçirilmə yollarını müəyyənləşdirir. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”, - deyən dahi rəhbər təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşıb. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və maddi-texniki bazasını əhatə edib. Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları bu sahənin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdırdığından sonra elmə göstərilən diqqət və qayğı elə ilk günlərdən bir daha özünü göstərmişdi. Ümummilli lider bütün ictimai-siyasi fəaliyyəti boyunca tarixə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, ümumilikdə humanitar elmlərə yüksək qiymət və əhəmiyyət vermiş, onların xalqın mənəvi həyatında oynadığı rolu layiqincə dəyərləndirmişdir. Öz xalqını və dilini dərindən sevən Heydər Əliyev rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlayaraq, respublika iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin yüksəlişi, xalqın güzəranının yaxşılaşması uğrunda apardığı mübarizədə Azərbaycan dilinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi və inkişafına da daima diqqət yetirmişdi.

Məqalə mövzusu aşağıdakı kimi iki yarımbaşlıq üzrə təsnif edilmiş və ətraflı olaraq nəzəri biliklər mövzuda qeyd edilmişdir:

- 1. Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri;*
- 2. Azərbaycan müasir elminin inkişafında ulu öndərin əvəzsiz xidmətləri.*

Açar sözlər: Heydər Əliyev, elm, təhsil, tərbiyə, müəllim, islahat.

Giriş

Milli tərəqqidə, müstəqil dövlət quruculuğunda təhsilin, tərbiyənin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu olduğu hamımıza məlumdur. Ölkəmizdə hələ də milli tərbiyə konsepsiyası işlənmişdir. Lakin cənab Heydər Əliyevin çıxış, nitq və məruzələrində irəli sürülən təklif və fikirlər təlim və tərbiyə işinin həm məzmununu, həm də həyata keçirilmə yollarını müəyyənləşdirir. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”, - deyən dahi rəhbər təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşıb. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və maddi-texniki bazasını əhatə edib. Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları bu sahənin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir.

Heydər Əliyev milli tərəqqinin, elmin, mədəniyyətin və mənəviyyətin inkişafının əvəzedilməz vastəsi olan təhsilə töhfələrindən, qayğısından, xalqın təhsillənməsi, təhsil sisteminin ahəngdar inkişafı yolundakı xidmətləri ölçüyəgəlməzdir. Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi göstərir ki, elmə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də mədəniyyətə böyük töhfə vermiş olurlar. Bu mənada ulu öndər Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə

ki, möhtərəm Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələ bugünkü Azərbaycan elminin inkişaf dövrü kimi qavranılır.

Məqalə mövzusu iki yarımbaşlıq üzrə təsnif edilmişdir:

1. Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri;
2. Azərbaycan müasir elminin inkişafında ulu öndərin əvəzsiz xidmətləri.

İlk olaraq I yarımbaşlığın əhatə etdiyi məsələləri nəzərə çatdıraraq:

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Heydər Əliyevin xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir:

I. Heydər Əliyev milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişləri.

II. Heydər Əliyev milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər.

Təhsilin hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin mühüm sahəsi olduğunu ön plana çəkmişdir. Azərbaycan təhsilinin son 30 illik tarixi inkişafının təhlili göstərir ki, milli təhsilimiz aşağıdakı mərhələlərdən keçmişdir:

- Azərbaycan təhsilinin inkişafının yüksəlişləri (1970-1982);
- Azərbaycan təhsili 1982-1987-ci illər;
- Azərbaycan təhsili depressiya illərində (1988-1993);
- Müstəqil Azərbaycanda yeni təhsil quruculuğu dövrü.

Azərbaycan təhsilinin milli tariximizdə coşğun yüksəlişi, əsl intibah illəri kimi daxil olan ilk mərhələsi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövrünə təsadüf edir (Səmədov 2010, s.34).

İkinci mərhələ cənab Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin ali rəhbərliyində çalışdığı 1982-1987-ci illəri əhatə edir. Bu o illər idi ki, digər sahələrlə yanaşı, Heydər Əliyev dövlətin bütünlükdə təhsil sistemində rəhbərlik edirdi. Hətta o illərdə Azərbaycan gənclərinin nəinki Azərbaycanda, həmçinin Azərbaycan hüdudlarından kənar da təhsil almalarına şərait yaradırdı. Hətta, tez-tez azərbaycanlı tələbələrə də görüşür, onların qayğı və problemləri ilə şəxsən maraqlanır, onların həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi.

Üçüncü mərhələ çağdaş təhsil tariximizin ən mürəkkəb, böhranlı illərini (1988-1993) tənəzzül və depressiya illərini əhatə edir. Bu mərhələdə Azərbaycan təhsilinə rəhbərlik edənlər onun cəmiyyətdəki rolunu düzgün qiymətləndirə bilmədilər. Təhsilin “inqilabi yolla” yenidən qurulmasına cəhd edərək, 1992-ci ildə “Təhsilin qanunu” qəbul etdilər.

Dördüncü mərhələ Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın dünya standartlarına uyğun təhsil islahatları əsasında yeni milli təhsil quruculuğuna rəhbərliyi ilə başlanan indiki dövrü əhatə edir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra cəmiyyətimizin hər bir sahəsində olduğu kimi, təhsil sahəsində də bir canlanma, yenilənmə nəzərə çarpmağa başladı. Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev siyasətinin böyük təsiri nəticəsində irəliləyişlər olmuş, orta, orta-ixtisas və ali məktəblərdə struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri aparılmış, problemin həlli üçün effektiv üsul və metodların tətbiqi önə çəkilməmişdir. Heydər Əliyev həmişə öz nitqində demişdir: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Respublikamızın müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli dilogiyaya konsepsiyasını yaradaraq, inkişaf etdirərək, şübhəsiz ki, təhsil sahəsinin də milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”.

Ali təhsilin prioritetliyi və milli kadr potensialının gücləndirilməsi. Dahi rəhbərin təhsil siyasətində ali məktəblərin fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi xüsusi yer tuturdu. 1969-cu il noyabrın 1-də Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) 50 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda iştirak edən Heydər Əliyev ana dilində söylədiyi nitqində ali təhsil sahəsində qarşıda duran vəzifələrdən danışdı. Bu, təkcə universitet kollektivi deyil, bütün Azərbaycan cəmiyyəti üçün milli ruhun oyanması istiqamətində bir dönüş anı oldu. Universitetin Azərbaycan xalqının həyatında, Azərbaycan elminin inkişafında mühüm rolunu vurğulayan Heydər Əliyev dedi: “1919-cu ildə, Azərbaycanın ictimai dairələrində universitet açmaq haqqında məsələ müzakirə olunduqda bəziləri şəkk gətirib deyirdilər ki, bu iş baş tutmayacaqdır, yaxşısı budur gəncləri xarici ölkələrin tanınmış universitet mərkəzlərində təhsil almağa göndərək. Bu gün biz həmin inamsızlara deyə bilərik ki, dörd qitənin elçiləri təhsil almaq üçün Azərbaycana gəlirlər”.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə beş yeni ali təhsil müəssisəsi açıldı və ali məktəb tələbələrinin sayı 70 mindən 100 minədək artdı. Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəbdə 105 fakültə, 450 kafedra var idisə və 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi.

Respublika rəhbərinin təşəbbüsü və himayəsi sayəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il gənclər SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilirdi. 1970-1980-ci illərdə SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox nüfuzlu ali məktəbində 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına şərait yaradıldı. Bu isə respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsində mühüm rol oynadı.

Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olduğu 1982-1987-ci illərdə də Azərbaycan gənclərinin respublikanın hüdudlarından kənarında təhsil almasına şərait yaradırdı. Tez-tez azərbaycanlı tələbələrlə görüşür, onların problemlərinin həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. Onları “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi yüksək qiymətləndirirdi.

Azərbaycanda hərbi kadr hazırlığının başlanğıc nöqtəsi. Dahi rəhbəri düşündürən əsas məsələlərdən biri də azərbaycanlı gənclərin orduya hazırlanması və hərbi məktəblərə cəlb edilməsi idi. Onun təşəbbüsünün və uzaqgörənliyinin nəticəsi olaraq 1971-ci ildə Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü məktəb yaradıldı. Hərbi məktəbdə yüzlərlə Azərbaycan vətəndaşı təhsil almağa başladı. Ulu öndər taleyini hər bənətə, zabitlik peşəsinə həsr edənlərə böyük hörmətlə yanaşır və onların xidmətlərini həmişə yüksək qiymətləndirirdi. Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin milli zabit kadrların hazırlanmasında və Silahlı Qüvvələrimizin formalaşmasında müstəsna rolu olub. Bu gün də ordumuzun sıralarında xidmət edən zabitlərin əksəriyyəti Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin məzunlarıdır. Onlar torpaqlarımızın azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə böyük hünər və rəşadət göstərdilər.

Beləliklə, ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması və həmin şəbəkənin zəngin maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, azərbaycanlı gənclərin respublika hüdudlarından kənardakı ali məktəblərə təhsil almağa göndərilməsi, hərbi kadrların yetişdirilməsi, respublika Elmlər Akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqillik üçün zəruri intellektual zəmin yaradırdı (“Azərbaycan təhsilinin inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri”).

Müstəqil Azərbaycanda dünya təhsil sisteminə inteqrasiya istiqamətində atılan ilk addımlar. “Təhsil millətin gələcəyidir”, - deyən ulu öndər Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövründə (1993-2003) bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində soydaşlarımızın deportasiyası və Qarabağın dağlıq hissəsinin işğal edilməsi ilə bir milyondan çox azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkün düşməsi Azərbaycan təhsili üçün əlavə çətinliklər yaratmışdı. Respublikanın çox ağır vəziyyətində rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev bir çox problemləri həll etməklə yanaşı, təhsil sahəsində zamanın tələblərinə uyğun islahatlar həyata keçirməyə başladı. 1991-1993-cü illərdə təhsil müəssisələrinin pozulmuş fəaliyyəti normal vəziyyətə gətirildi, planlı islahatların əsası qoyuldu. Ümumtəhsil məktəblərinin sayı və şagird kontingenti əsaslı surətdə artdı. Əgər 1993-1994-cü tədris ilində respublikanın 4364 ümumtəhsil məktəbində 1 milyon 549 min şagird təhsil alıbsa, 2002-2003-cü tədris ilində 4561 ümumtəhsil məktəbində 1 milyon 600 min nəfərdən çox yeniyyətə təhsilini davam etdirirdi.

Bununla yanaşı, təhsil sisteminin maddi-texniki bazası yaxşılaşdırıldı, 200 yeni məktəb binası tikilərək istifadəyə verildi, məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı rayon və şəhərlərdə 700-dən çox ümumtəhsil məktəbi təşkil edildi. İstedadlı uşaqların qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə 30-a yaxın lisey və gimnaziya təşkil edilərək 12 minə yaxın şagird cəlb olundu.

“Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir”, - deyən ulu öndər Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi üçün mühüm işlər görüb.

1998-ci il martın 30-da Prezidentin Sərəncamı ilə Təhsil Sahəsində İslahatlar üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldı, “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” hazırlandı və 1999-cu il iyunun 15-də təsdiq edildi. Proqramda təhsilin gələcək inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilməklə, mərhələlər üzrə təhsil sisteminin strukturunda, idarə edilməsində, məzmununda, maddi-texniki bazasında, iqtisadiyyatında, kadr hazırlığı və təminatında əsaslı islahatların aparılması nəzərdə tutulurdu.

“Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2000-ci il 13 iyun, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun, “Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanunun tətbiq edilməsi barədə” 2003-cü il 2 yanvar tarixli fərmanlar təhsilimizin dünya standartları səviyyəsinə qaldırılmasında böyük rol oynayıb. Bununla yanaşı, Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının, coğrafiyasının tədrisinə, mükəmməl dərsliklərin hazırlanmasına, Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə, xüsusilə dövlət dili statusunda təbliğinə diqqət artırıldı. Əlbəttə ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı gördüyü işlər ayrıca bir yazının mövzudur. Təkcə onu xatırladaq ki, 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin ana dili kimi təsbit edilməsi, o illərdə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət Mükafatının verilməsi Heydər Əliyevin cəsarətinin, Azərbaycan dilinə qəlbən bağlılığının, sevgisinin əyani təzahürü idi (Səmədov 2010, s.55-56).

“Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 2002-ci il 4 oktyabr tarixli, “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” 2003-cü il 17 fevral tarixli sərəncamlar ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaradaraq, mövcud problemlərin aradan qaldırılması yönündə mühüm addımlar oldu. İslahatlar təkcə təhsil müəssisələrini əhatə etmir, gənclərin təhsilə həvəsləndirilməsi üçün də əsaslı işlər görülürdü. Ali məktəb tələbələri üçün Prezident təqaüdünün təsis edilməsi haqqında 2001-ci il 3 sentyabr tarixli fərman bunun bariz nümunəsidir.

Müəllimə və müəllim əməyinə verilən ən yüksək qiymət. “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq. Hər birimizdə müəllimin hərərətli qəlbinin bir zərrəciyi var. Mən dünyada müəllimdən şərəfli ad tanımıram”,-deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə müəllim əməyini yüksək qiymətləndirib, onlara böyük hörmətlə yanaşmış, təhsil işçilərinin maddi vəziyyətinin, rifahının yaxşılaşdırılmasının qayğısına qalırdı. Ulu öndər 1998-ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin XI Qurultayında bu barədə danışaraq deyirdi: “Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar həqiqətən fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda, qəhrəmanlıq göstərən insanlardır. Müəllimlik peşəsi asan peşə deyil. Bəziləri hesab edirlər ki, hər adam müəllim ola bilər. Bəzən olur ki, müəllimliyə layiq olmayan adam da müəllimlik edir. Belə hallar bu gün də var, gələcəkdə də ola bilər. Ancaq Azərbaycan müəllimlərinin tam əksəriyyəti layiqli müəllimdir. Əgər bunlar belə olmasaydı, Azərbaycanın bugünkü elmi, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, yüksəlişi ola bilərdimi? Biz bunların hamısını məktəblərdən, universitetlərdən, müəllimlərdən, sizdən almışıq”.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövründə müəllimlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onların fəxri adlarla və digər dövlət mükafatları ilə təltif edilməsinə dair bir çox sərəncamlar imzalayıb. Bütün bunlar ulu öndərin müəllim əməyinə verdiyi qiymətin əyani təzahürüdür.

İkinci yarımbaşlıq haqqında ətraflı şərh aşağıdakılardan ibarətdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətləri də misilsizdir. Elm sahəsində qazanılan nailiyyətləri dövlət quruculuğu prosesinin mühüm şərti kimi nəzərdən keçirmiş ulu öndərimiz Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində bu sahəyə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, daim milli elmimizin qüdrətli hamisi kimi çıxış etmişdir. O, Elmlər Akademiyasına, bütövlükdə Azərbaycan elminə, ziyalılara həmişə yüksək qiymət vermiş, diqqət və qayğı göstərmişdir.

Azərbaycan cəmiyyəti, eləcə də Azərbaycan elmi XX əsrdə çox sürətlə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər isə bu cəhətdən xüsusilə seçilir. Azərbaycan elminin, Elmlər Akademiyasının ən çox inkişaf etdiyi dövr bu dahi şəxsiyyətin hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. Elmin, elm ocağının yeni yüksəlişi məhz ulu öndərin adı ilə bağlı idi. 70-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası onun böyük təşkilatçılıq istedadı nəticəsində dünyada şöhrət qazandı, özünün kadr potensialını yaratdı, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirdi. Heydər Əliyevin özünün qeyd etdiyi kimi, akademiyanın əlli ilinin yarısından çoxu onun həyatı, rəhbərliyi ilə bağlı idi.

Ümummilli lider dünyada tanınan və qəbul edilən görkəmli siyasi və dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də böyük bir elm adamı idi. Onun müdrik siyasətinin uzaqgörənliyi və dərinliyi məhz elmi prinsiplər üzərində qurulması, intellektual potensiala arxalanmasında idi. Azərbaycan elminə və elm adamlarına göstərdiyi qayğı və dəstək elə bundan qaynaqlanırdı. Heydər Əliyev öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni nailiyyətlərindən faydalanırdı. O, cəmiyyətin, xalqın inkişafını elmdə, intellektdə görürdü.

Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən elmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmiş, ona daim qayğı göstərmiş, elmin sürətli inkişafı üçün mühüm qərarlar vermişdir. O, avqust (1969) plenumunda respublika elminin inkişafında yaranmış vəziyyətdən narahat olaraq demişdir: “Elmi idarələrimizin fəaliyyətində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Elmlər Akademiyası bir sıra sahələr, elmi idarələr elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi uğrunda, tamamlanmış işlərin istehsalata tətbiqi uğrunda mübarizədə kifayət qədər əzmkarlıq göstərmirlər... Dissertasiyaların heç də hamısı lazımi nəzəri səviyyədə yazılmır. Aspiranturada vəziyyət yaxşı deyildir... Alimlik dərəcəsi alanlar arasında nazirliklərin və digər mərkəzi idarələrin rəhbər işçiləri də az deyildir. Elə etmək lazımdır ki, elmə yalnız onu həqiqətən zənginləşdirməyə, irəlilətməyə qabil olan adamlar gəlsinlər...”.

Azərbaycan aliminə və elminə elə ilk gündən yüksək qayğı göstərən Heydər Əliyev bu sahədəki fəaliyyətini də ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirirdi. Onun diqqət və qayğısı nəticəsində elmi-tədqiqat institutlarının və elmi işçilərinin sayı artır, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının maddi-texniki bazası möhkəmlənir, elmi-tədqiqat institutları üçün yeni korpuslar tikilir, xüsusi təyinatlı layihə-konstruktor büroları yaradılırdı, Azərbaycan elminin ölkədə və dünyada tanıtılmasına səy göstərilir, elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsi yüksəlir, elmin tətbiq sahələri genişlənir, elm adamlarına yaradıcılıq şəraiti yaradılır, görkəmli alimlərin fəaliyyətləri təqdir olunur, onlar mükafatlandırılır, Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və tarixi üzrə aparılan tədqiqatların genişləndirilməsinə xüsusi fikir verilir və s.

Ümummilli lider Azərbaycanı ölkə elminin mərkəzlərindən birinə çevirmək məqsədilə elmi-tədqiqat institutlarının, elmi işçilərin sayının artırılmasına çalışır və onlara qayğı göstərirdi. Bu sahədə onun fəaliyyəti kifayət qədər uğurlu idi. Əgər 1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutlarında, digər layihə müəssisələri və problem laboratoriyalarında 12850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzvü, 329 elmlər doktoru və 3000 elmlər namizədi var idisə, 1978-ci ildə elmi-tədqiqat, layihə və sahə institutlarının sayı 118-ə, elmi işçilərin sayı 21407 nəfərə, akademik və müxbir üzvlər 100 nəfərə, elmlər doktorları 853, elmlər namizədlərinin sayı 7594 nəfərə çatmışdı.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində Azərbaycanda elmi işçilərin sayı artır, alimlərin hazırlanmasına xüsusi diqqət verilir. 1970-1980-ci illərdə respublikamızda 258 elmlər doktoru, 2677 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Respublika Elmlər Akademiyasının 56 həqiqi üzvü və 71 müxbir üzvü var idi. 123 elmi idarə və 17 ali məktəbin kafedralarında 22 min elmi əməkdaş, o cümlədən 900-dən çox elmlər doktoru və 8 mindən çox elmlər namizədi çalışırdı (“Heydər Əliyev və Azərbaycan Təhsili”).

Keçən əsrin 70-80-ci illərində yeni elm sahələrinin, elmi istiqamətlərin yaranması respublikamızda elmin inkişafına çox müsbət təsir göstərmişdi. Uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyevin təşəbbüsü, rəhbərliyi və bilavasitə iştirakı ilə kimya, neft emalı və neft-kimya sənayesinə kapital qoyuluşu artırılmış, bu sahədə ən qabaqcıl texnologiya tətbiq olunmuşdur. Neft-kimya sənayesi modernləşdirilmiş və yenidən qurulmuşdur. Astronomiya, kosmik tədqiqatlar, biokimya, molekulyar

biologiya, biofizika, biotexnologiya kimi sahələr inkişaf etdirilmişdi. Ulu öndərin uzaqgörənliyi ilə Azərbaycanda onlarla nəhəng sənaye kompleksi-neft emalı, neft-kimya, maşınqayırma, cihazqayırma müəssisələri yaradıldı ki, bunlar da elmin sürətli inkişafını təmin etdi.

Heydər Əliyev respublika alimlərini və elmi idarələrin rəhbərlərini elmin ən müasir sahələri üzrə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına yönəldirdi. Bilavasitə bu dahi insanın himayəsi altında ölkəmizdə elmin ən perspektivli sahələri üzrə elmi-tədqiqat işləri aparılırdı. Xalqımızın mənəvi həyatında əlamətdar hadisə olan çoxəsrlik tariximizdə ilk universal-millî on cildlik Azərbaycan Ensiklopediyasının meydana gəlməsi də Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Bu ensiklopediya Heydər Əliyev dövrünün təkzibedilməz mənəvi abidəsidir. Elmə dövlət qayğısının artmasının göstəricisindən biri də bu illərdə Elmlər Akademiyasının bir çox elmi-tədqiqat institutları, digər qurumları üçün yeni inzibati binaların, korpusların tikilməsi və yenidən qurulmasından ibarət olmuşdur. Bu tikililərin arasında genetikə və seleksiya, zoologiya, aşqarlar kimyası institutlarının binalarını, aspirantura yataqxanasını, bir sıra mühəndis-laboratoriya korpuslarını göstərmək olar.

Ümummilli lider bütün ictimai-siyasi fəaliyyəti boyunca tarixə, ədəbiyyata, mədəniyyətə, ümumilikdə humanitar elmlərə yüksək qiymət və əhəmiyyət vermiş, onların xalqın mənəvi həyatında oynadığı rolunu layiqincə dəyərləndirmişdir. Öz xalqını və dilini dərinləndirən Heydər Əliyev rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlayaraq, respublika iqtisadiyyatı və mədəniyyətinin yüksəlişi, xalqın güzəranının yaxşılaşması uğrunda apardığı mübarizədə Azərbaycan dilinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi və inkişafına da daima diqqət yetirmişdi. Ulu öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycan dilinə, Azərbaycan tarixinə, mədəniyyətinə dair elmi-tədqiqatların aparılması və monoqrafiyaların nəşri xeyli artırıldı. Yeni-yeni əsərlər yazılaraq nəşr edilirdi. Azərbaycan tarixi və dilçilik sahəsində yazılmış bir sıra əsərlərə dövlət mükafatları verilirdi.

Keçən əsrin 80-ci illərinin sonu - 90-cı illərinin əvvəlləri Azərbaycan üçün ən çətin, ağır dövrə çevrildi. Həmin illərdə mövcud hadisələrin müharibə alovunun fonunda Azərbaycan elminə də ciddi zərbələr vurulmuşdur. Bütün sahələrdə olduğu kimi, elm sahəsində də durğunluq hökm sürürdü.

1993-cü il Azərbaycan tarixində, müstəqil dövlətçilik tariximizdə, respublikamızın ictimai-siyasi fikir tarixində dönüş ili kimi yadda qalmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışından sonra elmə göstərilən diqqət və qayğı elə ilk günlərdən bir daha özünü göstərmişdi. Heydər Əliyev hələ Azərbaycan prezidenti seçilməzdən əvvəl ziyalılarla ilk görüşlərindən birini 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında keçirmişdir ki, bunu da yalnız ölkə rəhbərimizin alimlərə bəslədiyi böyük ehtiram, Azərbaycan elminin gələcəyinə göstərilən hədsiz qayğı və diqqətlə izah etmək olardı. Bu, həm də ölkəni 1993-cü ilin iyununadək idarə etmiş səriştəsiz insanların respublikada elm adamlarına münasibətdə yol verdikləri ədalətsizliklərdən irəli gələn narahatlıqlarla bağlı idi. Elə həmin görüşdə Heydər Əliyev belə narahatlıqların tamamilə əsassız olduğunu və yalnız naqis adamların təxəyyülünün məhsulu olduğunu cəsarətlə ifşa edərək demişdi: “Mənə sədalar gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, son qoyacağıq. Hansı iqtisadiyyat olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir. (“Azərbaycan təhsilinin inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri”).

Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyətidir. 1945-ci ildə bu akademiyanı yaradan alimlər çox böyük şücaət göstərmişlər. Ötən dövrdə bu akademiyanın çərçivəsində Azərbaycan elmi çox inkişaf etmişdir. Əmin ola bilərsiniz ki, Elmlər Akademiyası da, institutlar da fəaliyyət göstərəcəklər və biz buna imkan yaradacağıq. Azərbaycan elmi inkişaf etməlidir”. Xalq 1993-cü ildə Heydər Əliyevi Azərbaycanın xilaskarı kimi ikinci dəfə hakimiyyətə gətirdi. Azərbaycan dövləti parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsindən xilas oldu. Bu, eyni zamanda, Azərbaycan elminin xilas demək idi. Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdıışı ziyalıya, alimə və elmə hörməti də geri qaytardı.

Nəticə

Yekun olaraq qeyd etməliyəm ki, yuxarıdakı qeydlərdən gördüyümüz kimi ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin və müasir elminin inkişafında xidmətləri olduqca böyükdür. Dahi liderimiz təhsilimizi və elminizi yenidən ayağa qaldırdı. Vətənimizin bir çox sahələrində faydalı xidmətləri olduğu kimi bu sahəni də inkişaf etdirməyə müvəffəq oldu. Hazırda bu məsul

vəzifəni ulu öndərin davamçısı möhtərəm prezident İlham Əliyev qürrula davam etdirməkdədir. İnanırıq ki, gələcəkdə təhsil və elm sahəsində daha böyük uğurlara imza atacağıq. Təbii ki, ulu öndər Heydər Əliyevin bu cür gərəklı, əvəzsiz xidmətlərdən bir neçə səhifədə bəhs etmək kifayət etməz. Bu baxımdan tədqiqat işinin müvafiq məsələlərdə istifadə olunması üçün faydalı olmasını və mövzu üzrə araşdırmaların gələcəkdə daha geniş, faktlarla, sübutlarla əsaslandırılmasını tövsiyə edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Səmədov Abbas. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı, dərs vəsaiti, Gəncə, 252 səh.
2. “Heydər Əliyev və Azərbaycan Təhsili”. <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyev-v%C9%99-az%C9%99rbaycan-t%C9%99hsili/>
3. “Azərbaycan təhsilinin inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri”. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_tehsilinin_inkisafinda_ulu_onder_Heyder_Aliyevin_tarixi_xidmetleri-2341676

SUMMARY

Svetlana Balakishiyeva

IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN EDUCATION AND MODERN SCIENCE SERVICES OF HAYDER ALIYEV

It is known to all of us that national leader Heydar Aliyev has an irreplaceable role in the development of education and training in national progress and independent state building. The concept of national education has not yet been developed in our country. However, the proposals and ideas put forward in speeches, speeches and reports of Mr. Heydar Aliyev determine both the content and ways of implementation of training and education work. The development of the field of education was one of the priority directions in the strategy of the great leader Heydar Aliyev aimed at the future of the people of Azerbaijan. "The field of education is the most necessary and important field of our life. It should be built on the basis of national goals and interests," said the genius leader, treating education policy as one of the basic principles of statehood. The reforms carried out in this direction covered all levels of education and the material and technical base. The educational reforms carried out in Azerbaijan under the leadership of Heydar Aliyev since the 70s of the last century constitute a special stage in the development of this field. After the return of Heydar Aliyev to the leadership of Azerbaijan, the attention and care given to science showed itself again from the very first days. Throughout his social and political activity, the national leader gave high value and importance to history, literature, culture, humanities in general, and duly valued the role they played in the spiritual life of the people. Heydar Aliyev, who deeply loved his people and language, always paid attention to the expansion and development of the sphere of activity of the Azerbaijani language in his struggle for the rise of the republic's economy and culture, and the improvement of the people's livelihood.

The subject of the article is classified under two sub-headings as follows and the theoretical knowledge on the subject is mentioned in detail:

- 1) Heydar Aliyev's services in the development of Azerbaijani education;
- 2) The invaluable services of the great leader in the development of modern science of Azerbaijan.

Key words: *Heydar Aliyev, science, education, upbringing, teacher, reform.*

РЕЗЮМЕ

Светлана Балакишиева

**В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И
СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ УСЛУГИ ГАЙДЕРА АЛИЕВА**

Всем нам известно, что общенациональному лидеру Гейдару Алиеву отведена незаменимая роль в развитии образования и воспитания в деле национального прогресса и независимого государственного строительства. Концепция национального образования еще не разработана в нашей стране. Однако предложения и идеи, высказанные в выступлениях, выступлениях и докладах Гейдара Алиева, определяют как содержание, так и пути осуществления учебно-воспитательной работы. Развитие сферы образования было одним из приоритетных направлений в стратегии великого лидера Гейдара Алиева, направленной на будущее азербайджанского народа. «Сфера образования – самая нужная и важная сфера нашей жизни. Она должна строиться исходя из общенациональных целей и интересов», — заявил гениальный лидер, рассматривая образовательную политику как один из основных принципов государственности. Проводимые в этом направлении реформы охватили все уровни образования и материально-технической базы. Образовательные реформы, проводимые в Азербайджане под руководством Гейдара Алиева с 70-х годов прошлого века, представляют собой особый этап в развитии этой области. После возвращения Гейдара Алиева к руководству Азербайджаном внимание и забота, уделяемые науке, вновь проявились с первых же дней. На протяжении всей своей общественно-политической деятельности общенациональный лидер придавал большое значение и значение истории, литературе, культуре, гуманитарным наукам в целом, по достоинству оценивал их роль в нравственной жизни народа. Гейдар Алиев, глубоко любивший свой народ и язык, всегда уделял внимание расширению и развитию сферы деятельности азербайджанского языка в своей борьбе за подъем экономики и культуры республики, улучшение жизни народа.

Тема статьи классифицируется по двум подзаголовкам следующим образом, и теоретические знания по этому вопросу подробно упоминаются:

- 1) заслуги Гейдара Алиева в развитии азербайджанского образования;
- 2) Неоценимые заслуги великого лидера в развитии современной науки Азербайджана.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, наука, образование, воспитание, учитель, реформа

GÜLŞƏN NƏSİROVA
gulshan.nasirova@mdu.edu.az
GÜNEL KƏRİMLİ
gunel.karimli@mdu.edu.az
Mingəçevir Dövlət Universiteti

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNKİŞAF VƏ İNNOVASİYALAR

XIX əsrin ortalarında baş verən sənaye inqilabı xalqların sənaye inkişafı və çiçəklənməsi üçün biliyin əhəmiyyətini ortaya qoymuş, universitetlərdə, institutlarda və elmi-tədqiqat laboratoriyalarında əldə edilən yeni biliklərin biznesə və elmi-tədqiqat laboratoriyalarına ötürülməsi zərurətini ortaya qoymuş və onun tətbiqi üçün məhsuldar innovasiya, iqtisadi dəyər və sosial inkişaf yaratmışdır. Bu səbəbdən təhsil sistemi sürətlə inkişaf etmiş, ənənəvi sərhədlərini genişləndirmişdir. Odur ki, davamlı inkişaf prosesində olan təhsil sistemində 21-ci əsrdə təhsilin, öyrənmənin informasiyalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası da ölkə universitetlərinin davamlı strateji inkişafına daim dəstək verərək təhsilin informasiyalaşdırılmasında mühüm addımlar atmışdır. Qəbul olunmuş qanun və layihələr, Təhsil Şəbəkəsinin, Milli Elektron Təhsil Şəbəkəsinin, Təhsilin İdarəolunması Məlumat Sisteminin yaradılması elektron xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaratmışdır. Tələbələr, müəllimlər və inzibati heyət üçün elektron təhsil informasiya xidmətlərində habelə ali təhsilin idarə edilməsində informasiya sistemi geniş şəkildə tətbiq edilir. Təhsildə İKT-nin tətbiqi müasir bilik və bacarıqlara malik yeni Azərbaycan vətəndaşı nəslinin formalaşmasına bilavasitə təsir göstərir. Bu addımlar ölkədə informasiya kommunikasiya texnologiyalarının təhsil orqanlarında istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasına, əhalinin bu orqanlarla əlaqələrində ünsiyyətin asanlaşdırılmasına təkan verir və informasiya cəmiyyətinin yaradılmasına zəmin yaradır. Rəqəmsal transformasiyaya keçid, Sənaye 4.0-in tətbiqi dinamik və mürəkkəb mühitin öhdəsindən gələ bilən mütəxəssislərin hazırlanması kimi konkret sosial məqsədlərə nail olmaq yolunda atılan ən mühüm addımdır. Bunun nəticəsində ölkə üzrə bütün ali təhsil ocaqları beynəlxalq akademik şəbəkəsinə qoşula və onun elmi araşdırma potensialından yararlanma bilirlər.

Açar sözlər: İnnovasiya, informasiyalaşdırma, təhsil şəbəkəsi, Sənaye 4.0, rəqəmsal transformasiya

Son illərdə təhsil sisteminin sürətlə inkişafı, həyat dünyalarımızda təcrübə təşkil edən çoxsaylı sahələrin və həyat trayektoriyalarının nəzərə alınması təhsil sisteminin ənənəvi sərhədlərini genişləndirilməsinə gətirib çıxartmışdır. Bu baxımdan davamlı inkişaf prosesində olan təhsil sistemində 21-ci əsrdə təhsilin, öyrənmənin informasiyalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan təhsil sistemi də son 20 ildə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən bəhrələnilib və bu istiqamətdə xeyli irəliləyib. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş tətbiqi nəticəsində Azərbaycan təhsilinin əhatə dairəsi sürətlə genişlənilib. Təhsil sahəsində İT-nin tətbiqi elektron informasiya xidmətlərinin göstərilməsinə imkan yaradır ki, bunun da məqsədi elektron informasiyanın köməyi ilə şagird və müəllimlərin informasiya tələbatının ödənilməsidir. Elektron xidmətlərin göstərilməsinin əsas məqsədi ali təhsil sisteminin etibarlılığının və funksionallığının artırılması, o cümlədən tələbələrə, müəllimlərə və digər maraqlı şəxslərə zəruri elektron təhsil xidmətlərinin təqdim edilməsindən ibarətdir. Təhsildə İKT-nin tətbiqi müasir bilik və bacarıqlara malik yeni Azərbaycan vətəndaşı nəslinin formalaşmasına bilavasitə təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ali təhsil müəssisələrinin hazırkı strukturlarını qiymətləndirməsi və bu strukturları iyirmi birinci əsrin ehtiyac və tələblərinə daha yaxşı uyğunlaşdırılması üçün təhsil sisteminin kompyuterləşdirilməsi, mühüm İKT layihələrinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən qərarlar qəbul edilmişdir. Dövlət başçısı Heydər Əliyevin 2003-cü il fevralın 17-də imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Milli Strategiya”nın missiyası Prezident İlham Əliyev tərəfindən hazırda uğurla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli “Təhsilin inkişafı haqqında” qərarı və ona əsasən

hazırlanıb 19 yanvar 2015-ci il tarixdə təsdiq edilmiş tədbirlər planı təhsildə onlayn informasiyanın qurulmasını qarşıya əsas məqsəd qoyurdu. Təhsil Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi birgə iş apararaq ali təhsil müəssisələrinin idarəetmə modelinin təkmilləşdirilməsi və ali təhsil ocaqlarının cəmiyyətdə təhsil, tədqiqat və innovasiya mərkəzi kimi rolunun gücləndirilməsi ilə milli təhsilin inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm nailiyyətlər əldə edib.

Təhsildə infrastrukturun inkişafına xüsusi önəmin nəticəsi olaraq ölkənin təhsil ocaqlarını vahid internet-şəbəkəsi çərçivəsində birləşdirən Təhsil Şəbəkəsi formalaşdırıldı. Vahid təhsil şəbəkəsinin olması Azərbaycanın təhsil sistemi daxilində sənəd dövriyyəsinin elektronlaşdırılmasına təkan vermişdir. Azərbaycan Təhsil Şəbəkəsi təhsil müəssisələrini, təhsil idarələri və şöbələrini də əhatə etdir. Belə bir Təhsil Şəbəkəsinin mövcudluğu ölkənin təhsil müəssisələri arasında sürətli məlumat mübadiləsinin təmin etmək və Milli Elektron Təhsil Şəbəkəsinin inkişafına təkan vermişdir. Bu gün bu şəbəkə yüksək sürətli məlumatlara çıxışı olan bir çox saytları əhatə edir.

Təhsil müəssisələrinin idarəetmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Təhsilin İdarə olunması Məlumat Sistemi yaradılmışdır. Belə bir sistemin yaradılmasında əsas məqsəd informasiya texnologiyalarına əsaslanan səmərəli təhsil idarəetmə sisteminin layihələndirilməsi, təhsilin inkişafı üçün milli proqramların hazırlanması, həyata keçirilməsi və nəzarəti proseslərinin idarə edilməsidir.

“Ali təhsil haqqında” layihəyə uyğun olaraq ali təhsilin elektron sistemə keçirilməsi üçün ali təhsil müəssisələrində informasiya təminatı və distant təhsilə xüsusi diqqət ayrılır. Proqrama əsasən, universitet sistemlərində müasir İKT-nin səmərəli tətbiqi və istifadəsi ali təhsildə unikal ekspertizanın meydana çıxmasını təmin etmişdir. Elektron təhsil texnologiyasının tətbiqi elektron formada metodik vəsaitlər toplusunun hazırlanması və təhsil müəssisəsinin elektron resurs bazasına daxil edilməsi; elektron təlim resurs bazasının yaradılması (e-learning), rəqəmsal təlim və onun təlimə inteqrasiyası; distant təhsili təmin etmək; vahid ali təhsil portalının yaradılması və dəstəklənməsi; sənədlərin elektron dövriyyəsinin təşkil edilməsi kimi bir sıra yeniliklərə şərait yaratmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan universitetləri öz tədqiqat, təhsil və innovasiya missiyalarında, eyni zamanda onların ümumi təşkili və idarə olunmasında sürətlə rəqəmsal sistemə keçirlər. Covid-19 pandemiyası, şübhəsiz ki, bu dinamikanı sürətləndirdi, universitetlər sürətlə uzaqdan təhsilə keçdi. Rəqəmsal keçid innovasiyalar üçün əhəmiyyətli imkanlar təqdim edir, eyni zamanda universitetlərdən yeni infrastruktur inkişaf etdirməyi və işçilər arasında rəqəmsal bacarıqların artırılmasını tələb edir. Rəqəmsal keçid universitetlərə öz fəaliyyətlərini və missiyalarını təkmilləşdirmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməyə imkan verərək geniş imkanlar açır. Universitetlər tələbələrə təkcə öz fənn sahələrində lazım olan bilik və bacarıqları deyil, həm də fərq yaratmaq üçün lazımı alətləri əldə etməyə imkan verən öyrənmə mühiti yaratmağa başlayıblar.

Ali təhsil müəssisələri bilik təminatçısı kimi tərəfdaşlığın aktivləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayırır. Tərəfdaşlıq indi bilik iqtisadiyyatına əsaslanan inkişafın və innovasiyanın zəruri və eyni zamanda dinamik elementinə çevrilir. İnkişaf fəaliyyətləri ilə bağlı qərarların qəbul edilməsində təşkilatın bütün iştirakçılarının iştirakına imkan verir. Bu, təşkilatların yeni ideyalar qəbul etməsinə, biliklərini genişləndirməsinə və daim öyrənməsinə kömək edir ki, bu da son nəticədə innovasiyaya əhəmiyyətli dəstək verə bilər.

Rəqəmsal transformasiya dördüncü sənaye inqilabı adlanan proseslə dərinlən bağlıdır, bu proses vasitəsilə rəqəmsal texnologiyalar gələcək cəmiyyəti və iqtisadi inkişafı formalaşdırır (Schwab, 2016).

Bu baxımdan, rəqəmsal transformasiya yeni təhsil və əməliyyat modellərinə imkan verən və bir qurumun biznes modelini, strateji istiqamətlərini və dəyər mövqelərini dəyişdirən dərin və əlaqələndirilmiş mədəniyyət, işçi qüvvəsi və texnologiya dəyişiklikləridir. Beləliklə, söhbət yalnız texnologiya ilə bağlı deyil, texnologiya və rəqəmsallaşmanın cəmiyyət üçün əsas zərurətə çevrilməsi ilə əlaqədardır (Curaj 2018, 35-39), bu da insanların iş və bacarıqları baxımından əhəmiyyətli dəyişiklik deməkdir və insan həyatının bütün aspektlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməyi hədəfləyir (Grosseck 2020, 321-326). Yeni texnologiyalar gələcək iqtisadi və sosial dəyişikliklərin yaranacağı bir ekosistem təşkil edir. Rəqəmsal transformasiya insan həyatının bütün aspektlərinə təsir edən bir fenomendir.

Azərbaycanda rəqəmsal istifadə ənənəvi metodların təkmilləşdirilməsi və dəstəklənməsi ilə yanaşı, həm biznesdə, həm də ümumilikdə cəmiyyətdə innovasiya və yaradıcılığın yeni formalarına imkan verir və ya təşviq edir: hökumət, təhsil, qlobal kommunikasiyalar, səhiyyə, incəsənət, elm.

Bu səbəbdən Azərbaycan universitetləri rəqəmsal inqilabın tələb etdiyi transformasiyanı, onun rəqəmsal transformasiyasını sürətləndirməyə çalışır və dəyişikliklərin yaratdığı yeni funksiyalar və missiyaları üzərinə götürmüşdür.

Ali təhsil müəssisələri öz strategiyalarında rəqəmsal transformasiya ilə bağlı aydın və konkret məqsədlər qoyublar. Universitetlərdə rəqəmsal təşəbbüslərin həyata keçirilməsində bütün qurumun səyləri birləşdirilir. Bu baxımdan universitetlərimiz güclü rəhbərliyə və öz planlarını inamla izah edə və həyata keçirə bilən ixtisaslaşmış komandaya malikdir. Aydın baxışın olması görkəmli alim Rodriguesin dediyi kimi komandanı və maraqlı tərəfləri rəqəmsal transformasiya prosesinə daha çox cəlb edir və sərmayə qoyur (Rodrigues 2017, 56-64). Respublika universitetlərində rəqəmsal inqilabın gücləndirilməsi üçün tələbələrin, professorların, tədqiqatçıların, işçilərin və menecerlərin möhkəm öhdəliyindən istifadə edilir və bu universitetlərimizin rəqəmsal dövrdə uğurlu olmasına imkan verir. Bu proses rəqəmsal infrastrukturun böyüməsini, akademik heyətin tədrisində rəqəmsal metodlardan istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini və tələbələrin rəqəmsal bacarıqlarının təkmilləşdirilməsini, həmçinin bilik liderliyini, pedaqoji və kurikulum dəyişikliklərini vurğuladığımız digər mühüm problemləri nəzərdə tutur.

Tələbələrimiz təhsilin elektronlaşdırılması nəticəsində mədəniyyətlərarası bacarıqların formalaşmasına kömək edən mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqədən faydalanırlar. Beləliklə, ali təhsil müəssisələrinin rəqəmsal transformasiyası, şübhəsiz ki, sosial innovasiyalara gətirib çıxarır, çünki o, yeni növ biliklər, daha dərin təcrübələr gətirir və tələbələrin sosial faydalarını genişləndirir.

Rampelt və digərlərinə görə (Rampelt 2019), rəqəmsal transformasiya ali məktəblərin bütün fəaliyyətlərinə təsir göstərir. O, ali təhsildə tədrisin, öyrənmənin, tədqiqatın və işin bütün proseslərinə, məkanlarına, formatlarına və məqsədlərinə nüfuz edir. Bu transformasiya yeni infrastrukturların inkişafını, tədris və təlim, tədqiqat, dəstək xidmətləri, idarəetmə və kommunikasiya üçün rəqəmsal media və texnologiyalardan artan istifadəni, eyni zamanda tələbələrin, işçilərin cari və gələcək iş yerləri üçün yeni rəqəmsal bacarıqların inkişaf etdirilməsi ehtiyacını əhatə edir.

Son dövrlərdə akademik marağın artdığı Sənaye 4.0-in Azərbaycan təhsil sistemində tətbiqi də müşahidə edilir. Beləliklə, biz İKT sahəsində əlaqələri əhəmiyyətli dərəcədə dərinləşdirən Sənaye 4.0-a çatmışıq. Sənaye 4.0 nanotexnologiya, biotexnologiya, üçölçülü çap, süni intellekt, robototexnika, əşyaların interneti, kvant hesablamaları və başqalarını əhatə edir (Hussin 2018, 65-72). Bu müzakirənin təhsil kontekstlərinə aid olmasına baxmayaraq, bu sferalardakı əlaqələri, xüsusən də Sənaye 4.0-in təhsil proseslərinə və əksinə təsirlərini daha dərinləndirən anlamaq lazımdır. Sənaye 4.0 tələbələr və institutlar arasında daha geniş əlaqələrə yer açan biliklərin birgə qurulmasında xüsusi rol oynayır (Dematrini və Benussi 2017, 126-132).

Sənaye 4.0 paradigması təhsil prosesinin Sənaye 4.0 texnologiyaları ilə əlaqəsini dərinləşdirməyi hədəfləyir (Keser və Semerci 2019, 34-36). Bu yolla müəllimlər və tələbələr arasında əlaqələr daha da dağınıq olur, hətta Süni İntellektə əsaslanan vasitəçilik sistemlərini də əhatə edir. Beləliklə, tələbə tərəfindən daha çox muxtariyyət axtarılır, bu, hətta onların institutlarla münasibətlərində əks olunur və onları getdikcə daha az aktual edir. Təhsil 4.0-da İKT-nin yüksək vasitəçiliyi ilə həyata keçirilən və real vaxt rejimində tələbənin ehtiyac və maraqlarına uyğunlaşdırılan təlim prosesi önə çıxır (Dematrini və Benussi 2017, 128-132).

Təhsil 4.0-da İKT-lərdən başqa, qarışıq öyrənmə və sosial şəbəkələr (Sanjeev və Natrajan 2021, 45-48) və ya aktiv metodologiyalar (Silva 2021, 314-318) kimi digər mərkəz nöqtələri var.

Bongomin və başqaları (Bongomin 2020) izah edir ki, Sənaye 4.0 əvvəlki paradigmalardan “sürət, miqyas, mürəkkəblilik və transformasiya gücü” ilə fərqlənir. Sənaye 4.0 termini Almaniyada Almaniya Federal Təhsil və Tədqiqat Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş və Almaniyanın inkişaf etməkdə olan texnologiyalara baxmağa başlayan inkişaf etmiş istehsal ölkəsi kimi mövqə tutması üçün strategiyadır (Kagermann 2013).

Beləliklə, Təhsil 4.0 termini 4-cü Sənaye İnqilabının və ya Sənaye 4.0-in tələblərindən irəli gəlir. Bundan əlavə, Təhsil 4.0 diferensiallaşdırılmış təhsil ehtiyacı ilə əlaqələndirilir, çünki cari təhsil növbəti bir neçə ildə yaranacaq işlərlə ayaqlaşa bilməyəcək (WEF 2016). 2016-cı ildə Təhsil 4.0 ilə bağlı müzakirələr ortaya çıxmağa başlayanda, WEF (2016) tərəfindən müəyyən edilmiş 2020-ci ilə qədər əldə edilməli olan ən vacib bacarıqlar bunlar idi: mürəkkəb problemlərin həlli; tənqidi düşüncə; yaradıcılıq; insanların idarə edilməsi; başqaları ilə koordinasiya; emosional zəka; əsaslandırma və qərar qəbul etmə; xidmət istiqaməti; müzakirə; koqnitiv çeviklik (Hussin 2018, 93-96).

Bu baxımdan, Azərbaycan təhsil sistemi 2020-2025-ci illər üçün tənqidi düşüncə və təhlil bacarıqlarının yenilənməsini; problemin həlli; özünüidarəetmə; insanlarla işləmək; fəaliyyətlərin idarə edilməsi və kommunikasiyası; texnologiyanın istifadəsi və inkişafı; əsas savadlılıq; fiziki qabiliyyətlər kimi bacarıqların inkişaf etdirilməsini qarşıya məqsəd qoyur.

Təhsil 4.0-ın mərkəzi spektrlərindən biri təhsil kontekstində İKT alətlərinin geniş istifadəsidir. Təhsil 4.0 termini bu yeni sənaye konfigurasiyası ilə bağlı bacarıqların yaradılmasını müzakirə etmək üçün istifadə edildiyindən bunlar bu paradigmanın tətbiqi üçün əsas yeniliklər hesab olunur (Bongomin 2020). Sənaye 4.0 və Təhsil 4.0 paradigmaları ilə əlaqəli İKT ilə bağlı bir sıra müəlliflər Bongomin, Keser və Semerci apardıqları təhlillərin nəticəsini qeyd edib. Bongomin və başqaları 70 işdə 35 texnologiya tapıb, onlar ən çox ortaya çıxan 13-ü vurğulayıb, yəni: Əşyaların İnterneti (IoT); Big Data; 3D çap; Cloud Computing; Avtonom Robotlar; Virtual və Artırılmış Reallıq; Kiber-Fiziki Sistem; Süni intellekt; Ağıllı Sensorlar; Simulyasiya; Nanotexnologiya; Dronlar; Biotexnologiya. Digər tərəfdən, Keser və Semerci 16 texnologiya dəstini qeyd edib. Bunlardan doqquzu Bongomin siyahısına uyğun, yeddisi isə yeni idi: Ağıllı Robotlar və Maşınlar, Qarışıq Reallıq, Məlumat Analitikası, Rəqəmsal Əkizlər, Kvant Hesablama, Radio Tezliklərinin İdentifikasiyası Texnologiyaları və Ağıllı Məkanlar.

Almeida və Simoes (Almeida və Simoes 2019, 126-134) qeyd etdi ki, Təhsil 4.0 “təcrübə əsasında tələbələrin fərqli şeyləri unikal üsullarla öyrənməyə və kəşf etməyə təşviq edildiyi öyrənmə konsepsiyasına” əsaslanır. Bu yolla, İKT ilə bağlı bacarıqlara nail olmaq üçün Təhsil 4.0-da aktiv metodologiyalar dərinlənən araşdırılır. Bu metodologiyalar təhsil prosesində şagirdin rolunu mərkəzləşdirmək və birgə biliyi qurmaq məqsədi daşıyır. Silva və başqaları aktiv metodologiyaları tələbələrə orijinal kontekstlərdə tətbiqi əsasında biliyin əks olunması, sorğulanması və axtarışı ilə əlaqələndirməyə imkan verən təhsil təcrübələri kimi müəyyən edir. Beləliklə, onlar Təhsil 4.0 ilə əlaqəli bacarıqlarda daha çox dinamizm və interaktivlik gətirirlər. Santana, Lopes, Silva və başqaları Layihə Əsaslı Öyrənmə, Birgə əsaslı Öyrənmə, Problem Əsaslı Öyrənmə, Qarışıq Öyrənmə, Flipped Classroom, Simulyasiyaya əsaslanan Öyrənmə, Rəqəmsal Oyun Əsaslı Öyrənmə və Yaradıcı Öyrənmə kimi aktiv metodologiyaların bəzi nümunələrini qeyd edirlər (Silva, D.E. Lopes 2021, 458-462).

Təhsil 4.0-ın bu təriflərinə əsaslanaraq, Azərbaycanda təhsil sistemində Keser, Semerci (Keser, Semerci 2019, 42-46), Bongomin və başqalarının qeyd etdiyi Sənaye 4.0 texnologiyalarının Təhsil 4.0 kontekstində işlənilib hazırlanmış və tətbiq olunan İKT-lərin istifadəsini nəzərdə tutur. Santana, Lopes (Santana, Lopes 2020, 1-4), Silva və başqaları tərəfindən qeyd olunan aktiv metodologiyalar tədris prosesində İKT-nin işlənilib hazırlanmasında və tətbiqində istifadə olunur.

Beləliklə, respublika universitetləri sürətlə qurulan rəqəmsal təhsil praktikasında hərtərəfli institusional fon olmaq və sosial ehtiyacları ödəmək və yeni sosial əməkdaşlıq yaratmaq üçün təhsilin elektronlaşdırılmasına keçmişdir. Onlayn akademik mühazirələr, layihələr və tələbə təqdimatları digər fənlərdən və daha tez-tez başqa ölkələrdən olan ekspertlərin rəyləri ilə çevik şəkildə zənginləşdirilir. Bu, tələbələrin formalaşması üçün zəruri olan güclü fənlərəsas, eyni zamanda beynəlxalq və mədəniyyətlərəsas təhsil ölçüsünü yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Almeida F., and Simoes J. (2019). The role of serious games, gamification and industry 4.0 tools in the education 4.0 paradigm. *Contemporary Educational Technology*, 10 (2), 120–136. doi: <https://doi.org/10.30935/cet.554469>
2. Bongomin O., Gilibrays Ocen G., Oyondi Nganyi E., Musinguzi A., and Omara T. (2020). Exponential disruptive technologies and the required skills of industry 4.0. *Journal of Engineering*, 2020. doi: <https://doi.org/10.1155/2020/4280156>
3. Curaj A., Deca L., & Pricopie R. (2018). *European higher education area: The impact of past and future policies*. Springer.
4. Dematrini C., and Benussi L. (2017). Do web 4.0 and industry 4.0 imply education 4.0. *IT Pro May June 2017*, IEEE computer society. doi: 10.1109/MITP.2017.47
5. Grosseck G., Malita L., & Bunoiu M. (2020). Higher education institutions towards digital transformation-TheWUT case. In A. Curaj, L. Deca, & R. Pricopie (Eds.), *European higher education area: Challenges for a new decade* (pp. 565–581). Springer.

6. Hussin A.A. (2018). Education 4.0 made simple: Ideas for teaching. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 6 (3), 92–98. doi: <http://dx.doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.6n.3p.92>
7. Kagermann H., Wahlster W., and Helbig J. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative industrie 4.0: Final report of the industrie 4.0 working group. Forschungsunion: Berlin, Germany. Retrieved from <https://www.din.de/blob/76902/e8cac883f42bf28536e7e81659931fd/recommendations-for-implementing-industry-4-0-data.pdf>
8. Keser H., and Semerci A. (2019). Technology trends, education 4.0 and beyond. *Contemporary Educational Researches Journal*, 9 (3), 39–49. doi: <https://doi.org/10.18844/cerj.v9i3.4269>
9. Petersen K., Vakkalanka S., and Kuzniarz L. (2015). Guidelines for conducting systematic mapping studies in software engineering: An update. *Information and Software Technology*, 64, 1–18. doi: <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2015.03.007>
10. Rampelt F., Orr D., & Knoth A. (2019). Bologna digital 2020 white paper on digitalisation in the European higher education area. Research Document. Hochschulforum. Accessed Feb 5, 2021, from <https://hochschulforumdigitalisierung.de/de/news/white-paper-bologna-digital-2020>
11. Rodrigues L.S. (2017). Challenges of digital transformation in higher education institutions: A brief discussion. *Proceedings of 30th IBIMA Conference*.
12. Sanjeev R., and Natrajan N.S. (2021). A systematic review on education 4.0 using social media platform. *Independent Journal of Management & Production*, 12 (7), 1901–1918
13. Santana A.L. M., and Lopes R. d. D. (2020). Active learning methodologies and industry 4.0 skills development-a systematic review of the literature. In *2020 XV conferencia latinoamericana de tecnologias de aprendizaje (LACLO)* (pp.1–10). doi: [10.1109/LACLO50806.2020.9381161](https://doi.org/10.1109/LACLO50806.2020.9381161)
14. Schwab K. (2016). The fourth industrial revolution: What it means, how to respond. Research Document. World Economic Forum. Accessed Feb 5, 2021, from <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
15. Silva D. E., Lopes T., Sobrinho M. C., and Valentim N. M. C. (2021). Investigating initiatives to promote the advancement of education 4.0: A systematic mapping study. In *Csedu* (1) (pp. 458–466). doi: [10.5220/0010439704580466](https://doi.org/10.5220/0010439704580466)
16. WEF (2021). *Top 10 skills of 2025*. Cologne: WEF. [Google Scholar]

SUMMARY

Gulshen Nasirova, Gunel Kerimli

DEVELOPMENT AND INNOVATIONS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The industrial revolution in the middle of the 19th century revealed the importance of knowledge for the industrial development and prosperity of nations and the need to transfer new knowledge acquired in universities, institutes and research laboratories to business and scientific research laboratories, and has created productive innovation, economic value and social development for its application. For this reason, the education system has developed rapidly and expanded its traditional boundaries. Therefore, the informatization of education and learning in the 21st century is of special importance in the education system, which is in the process of continuous development. The Republic of Azerbaijan has also taken important steps in the informatization of education by constantly supporting the continuous strategic development of its universities. Adopted laws and projects, creation of Education Network, National Electronic Education Network, Education Management Information System created conditions for provision of electronic services. The information system is widely used in e-learning information services for students, teachers and administrative staff, as well as in the management of higher education. The application of ICT in education has a direct impact on the formation of a new generation of Azerbaijani citizens with modern knowledge and skills. These steps encourage increasing the efficiency of the use of information and communication technologies in educational institutions in the country, facilitating the communication of the population in their relations with these institutions, and create a foundation

for the creation of an information society. The transition to digital transformation, the implementation of Industry 4.0 is the most important step towards achieving specific social goals, such as training professionals who can cope with a dynamic and complex environment. As a result, all higher education institutions across the country can join the international academic network and benefit from its scientific research potential.

Key words: Innovation, informatization, educational network, Education 4.0, digital transformation

РЕЗЮМЕ

Г. Насирова, Г. Керimli

РАЗВИТИЕ И ИННОВАЦИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Промышленная революция середины XIX века выявила важность знаний для промышленного развития и процветания наций и необходимость передачи новых знаний, полученных в университетах, институтах и научных лабораториях, в бизнес и исследовательские лаборатории, а для их применения создаётся продуктивные инновации, экономическая ценность и социальное развитие. По этой причине система образования быстро развивалась и расширяла свои традиционные границы. Поэтому информатизация образования и обучения в 21 веке имеет особое значение в системе образования, находящейся в процессе непрерывного развития. Азербайджанская Республика также предприняла важные шаги в информатизации образования, постоянно поддерживая непрерывное стратегическое развитие университетов страны. Принятые законы и проекты, создание Сети образования, Национальной сети электронного образования, Информационной системы управления образованием создали условия для оказания электронных услуг. Информационная система широко используется в информационном обслуживании электронного обучения для студентов, преподавателей и административного персонала, а также в управлении высшим образованием. Применение ИКТ в образовании напрямую влияет на формирование нового поколения граждан Азербайджана, обладающих современными знаниями и навыками. Эти шаги способствуют повышению эффективности использования информационно-коммуникационных технологий в образовательных учреждениях страны, облегчению коммуникации населения в его отношениях с этими учреждениями и создают основу для создания информационного общества. Переход к цифровой трансформации, внедрение Индустрии 4.0 — важнейший шаг на пути к достижению конкретных социальных целей, таких как подготовка специалистов, способных справиться с динамичной и сложной средой. В результате все высшие учебные заведения страны могут присоединиться к международной академической сети и воспользоваться ее научно-исследовательским потенциалом.

Ключевые слова: Инновации, информатизация, образовательная сеть, Образование 4.0, цифровая трансформация

RƏNA QURBANOVA

rena_qurbanova@bk.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XALQA TƏMƏNNASIZ XİDMƏT EŞQİ İLƏ YAŞAYAN HƏSƏN BƏY MƏLİKOV ZƏRDABI

Məqalədə 40 ildən artıq bir dövr ərzində Azərbaycan xalqının səadəti və tərəqqisi uğrunda yorulmaq bilmədən əzmlə mübarizə aparmış, xalqa təmənnasız xidmət eşqi ilə yaşayan, öz həyatının mənasını xalqın səadəti uğrunda mübarizədə görən, bütün ömrünü xalqın məslək və etiqadının, maarifçilik məfkurəsinin, cəhalət və nadanlıqdan qurtuluş missiyasının formalaşmasına və istiqamətlənməsinə həsr etmiş, zəngin və çoxcəhətli həyat yolu keçmiş Həsən bəy Məlikov Zərdabının həyat və yaradıcılığı araşdırılmışdır. Xalqına xidmət üçün özünün ilk məhəbbətindən və fərdi mənada daha dəbdəbəli yaşayışından imtina etməsindən, xoşbəxtliyini xalqına, vətəninə xidmətdə görməsi, bunun üçün özünün rahatlığından imtina etməsi faktları aşkara çıxarılmışdır.

Açar sözlər: *H.Zərdabi, ziyalı, xalq, sevgi, xidmət*

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurucularından olan Əlimərdan bəy Topçubaşov Həsən bəy Məlikov Zərdabi haqqında demişdir: “...O, ali təhsil almış ilk Qafqaz müsəlmanlarından biri idi, yaxşı xidməti mövqe qazana bilərdi. Lakin Həsən bəy ömrünün sonunadək fədakar bir himayədar kimi boynuna düşən yükü təmənnasız olaraq daşdı, öz xalqının maariflənməsi, onun həyatı mövqeyinin qorunması yolunda mübariz, pioner, mayak oldu...” (5, s.43).

Görkəmli ictimai-siyasi xadimin sözlərində də deyildiyi kimi əsil-nəcəbətli, maddi qayğılardan xali bir ailədə dünyaya göz açmış Həsən bəy Məlikov Zərdabi gələcəkdə bütün ömrünü xalqın məslək və etiqadının, maarifçilik məfkurəsinin, cəhalət və nadanlıqdan qurtuluş missiyasının formalaşmasına və istiqamətlənməsinə həsr etmişdir.

Sonralar doğma kəndinin adını özünə nisbət kimi qəbul etməsi də onun özünə, kökünə, xalqına nə qədər bağlı olmasının ilkin göstəricisidir. “Zərdabi” nisbəsi ilə tanınmış Həsən bəyin atası Səlim bəy, babası Rəhim bəy də Şirvan əyalətinin hörmətli, nüfuzlu mülkədarlarından olmuşlar.

Bəy oğlu olan Həsən bəyin uşaqlıq həyatı romantik, şən-şux, rəngarəng hadisələrlə bəzənmiş bir tərzdə keçmişdir. Sonralar müəllif “Kaspi” qəzetində silsilə yazılarla çıxış etmişdir. Həmin yazılardan bəzilərdə o, uşaqlıq həyatının şən-şux günlərindən, ictimai mühitdə baş verən maraqlı hadisələrdən və s. söhbət açır. Məlum olur ki, mövcud sosial gerçəklikdə onun uşaqlıq dünyasını əyləndirən, zövq verən, müsbət məziyyət kəsb edən əhvalatlar olduğu kimi, insanların cəhalətindən, nadanlığından, qəflətindən, ifrat mövhumatçılığından, xurafata uymalarından, vəhşətindən doğan mənfi, qeyri-insani, fanatik, gülünc hadisələr də baş vermiş, ətraf mühitin bu iki zidd olayları onun uşaqlıq dünyasına əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir. Daha doğrusu, gələcəkdə onun məslək və etiqadının, maarifçilik məfkurəsinin, xalqı cəhalət və nadanlıqdan qurtuluş missiyasının formalaşmasına və istiqamətlənməsinə stimül vermişdir.

1858-ci ilin yayında H. Zərdabi Şamaxı qəza məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirir. Az sonra Tiflisə gedərək uğurla imtahan verib Tiflis qəza gimnaziyasında Blaqorodni pansionunun 5-ci sinfinə daxil olur. Bununla da onun ömrünün üçillik Tiflis dövrü başlayır. 1858-1861-ci illərdə o, Tiflis qəza gimnaziyasında təhsil alır.

1861-1865-ci illərdə Moskva Universitetində ali təhsil almışdır. Rusiyadakı maarif və elm mühitinin flaqmanlarından olan Moskva Universiteti, onun böyük, nüfuzlu ziyalı potensialı azərbaycanlı tələbənin həm elmi erudisiyasının genişlənməsinə, zəngin bilik qazanmasına, həm də ictimai baxışlarının, sosial gerçəkliyə, xalqın taleyinə münasibətinin formalaşmasına əsaslı şəkildə təsir göstərir.

Moskva Universitetində oxuyarkən nüfuzlu ziyalılardan biri, görkəmli rus tarixçisi M.S.Salavyov ilə dost olur. Şərq həyatı, islam qanunu və adət-ənənələri ilə xüsusi şəkildə maraqlanan

Salavyov tez-tez Həsən bəyi evinə dəvət edir, onu maraqlandıran məsələlərlə bağlı gənc tələbəni sorğu-suala tutur, onunla deyilən məsələlərlə əlaqədar söhbətlər edirdi. Tez-tez Salavyovgilə gedən Həsən bəylə tarixçinin gənc və gözəl qızı arasında bir məhəbbət macərası da yaranmışdı. Hətta ona Moskvada qalib qızla evlənmək də təklif olunmuşdu. Lakin Həsən bəy belə bir izdivacın onu xidmət etmək arzusunda olduğu vətəninə və xalqından ayıracağını dərk etdiyindən bu təklifi qəbul etmədi. Özünün ilk məhəbbətindən və fərdi mənada daha dəbdəbəli yaşayışından imtina etdi. Xoşbəxtliyi xalqına, vətəninə xidmətdə gördü.

Vətəninə və xalqına xidmət etmək arzusunun üstün gəlməsi ilə öz məhəbbətindən, sevgisindən, şəxsi xoşbəxtliyindən yan keçən ziyalı elə ailə qurarkən də Azərbaycan xalqının cəhalət yuxusundan qurtuluşunu, inkişafını, yüksəlişini, yeni təkəkküllü, yeni dünyagörüş və məfkurəli, milli əqidə və etiqadlı ziyalı övladların yetişdirilməsinin əsas yolunun ona yardımçı ola billəcək bir xanımla ailə həyatı qurmaqdan keçdiyini yaxşı bilirdi. Təhsilli, özünə həmfikir, həmməslək ola biləcək bir müsəlman qızı ilə evlənmək arzusunda olan 1872-ci ildə müəllim işlədiyi vaxtlarda görkəmli maarifçinin həyatında əlamətdar bir hadisə baş verir. O, Hənifə xanım Abayeva-Məlikova (1856-1929) ilə ailə həyatı qurur. Milli maarif və mədəniyyətimizin, təhsil həyatımızın dirçəlişində və yüksəlişində bu fədakar qadının misilsiz əməyi vardır. Həyat yollarının çətinlik və iztirablarını, tənə və hədələrini o, Həsən bəyin ölümünə qədər onunla birlikdə addımlamışdır. Bütün həyat yollarında, istər xeyriyyəçilik işlərində, istər “Əkinçi” qəzetinin nəşrində, istər pedaqoji fəaliyyətdə, istərsə də başqa tədbirlərdə Hənifə xanım həmişə öz həyat yoldaşının həyanı və köməkçisi olur.

“1865-ci ildə universiteti bitirən Həsən bəy 1907-ildə - ölənə qədər fanatik bir sevgi və fədakarlıqla öz xalqına təmənnasız xidmət etmişdir. O, həyatında bir addımını da şəxsi mənfəəti üçün atmamışdır. Bütün ömrünü yoxsul və avam xalqın yolunda əritmişdir. O, söz deməyi sevmirdi, harada ehtiyac yaranırdısa, orada çalışırdı. Məqsədli şəkildə, yorulmadan ağılla hərəkət edirdi. Təkbaşına fəaliyyət göstərirdi. Bir nəfər də silahdaşı yox idi. Bir nəfər də ona əl tutan, kömək edən ziyalı yox idi. Xalq inamsızlıqla yanaşaraq onu “şapqalı rus” hesab edirdi. Həsən bəy təmkinlə, səylə, böyük əziyyətlər bahasına xalqın etimadını qazanırdı” (3, s.20).

1871-1872-ci illərdə ilkin olaraq Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti yaratmaq, bununla yoxsul uşaqların maarifləndirilməsinə, təhsilə cəlb edilməsinə rəvac verməyə təşəbbüs göstərdi.

1873-cü ildə mart ayının 10-da, Novruz bayramı ərəfəsində “Sərgüzəşti-vəzir-i-xani-Lənkəran”, bundan 37 gün sonra aprelin 17-də isə “Hacı Qara” tamaşaya qoyulmuşdur.

-1875, 22 iyul - Həsən bəyin banisi olduğu “Əkinçi” qəzetinin çapı ilə Azərbaycan milli mətbuatının əsası qoyulmuşdur.

1877 - “Əkinçi” qəzeti çar senzurası tərəfindən bağlanmış, Həsən bəy Bakı Realını məktəbində işə başlamışdır.

1898 - Zərdabının iştirakı ilə Bakıda rus-tatar məktəbi açılmışdır.

1901 - Bakıda Azərbaycan qızları üçün ilk məktəbin açılmasının təşəbbüskarı və təşkilatçısı olmuşdur.

1905 - “Türk nəğmələrinin məcmuəsi” adlı nəşri çapdan çıxmışdır.

1906 - Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilmiş I Qurultayının təşkilatçısı və sədri olmuşdur (N.Nərimanovla birlikdə).

1907-ci ildə noyabr ayının 28-də böyük zəka məşəlinin əbədiyyətə qovuşması onun məsləkdaşlarını və xalqımızı dərinəndən üzmüşdür. Onun dəfnini Bakıda ümumxalq mətəminə çevrildi. Minlərlə insan – azərbaycanlı, rus, yəhudi, gürcü, erməni və s. onun dəfn mərasiminə toplandı. Rus-tatar məktəblərinin şagirdləri də öz müəllimləri ilə birlikdə mətəm mərasimində iştirak edirdilər. Görkəmli ictimai siyasi xadim M.Ə.Rəsulzadə H.Zərdabının ölümü haqqında belə fikir bildirmişdir: “Zərdabi cəmətin hər dədinə dərman olan urfan toxumlarını səpmişdir... Ayılın və bilin müsəlmanların atası ölmüşdür” (4, s.16).

2022-ci ildə görkəmli maarifçinin anadan olmasının 180 illik yubileyi tamamlandı. Hələ çox illər keçəcək, çox maarifçilər, dahilər, alimlər yetişəcək amma Həsən bəy Zərdabının səpdiyi bir ovuc maarif buğdası dünya durduqca Azərbaycan xalqına öz bəhrəsini verəcək. Həsən bəy Zərdabi kimi fədakar maarifçisi olan xalqın vətəndaşı olmaq sözlərlə ifadə olunmayacaq bir fəxrdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan pedaqoji antologiyası. XIX əsr – XX əsrin əvvəlləri (tərtib edəni: Əhmədov H.). 3 cildə. II c., Bakı: Təhsil, 2011, 543 s.
2. Həsən bəy Zərdabının bioqrafiyası və epistolıyər irsi (nəşrə hazırlayanlar: Məmmədova M., Ramazanova A.) AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2006, 183 s.
3. Hənifə xanım Məlikova-Abayevanın xatirələri. Həsən bəy Zərdabi və “Əkinçi” (məqalələr, çıxışlar, sənədlər, xatirələr və ithaf şeirləri). -Bakı: Adiloğlu, -2005. -126 s.
4. Rəsulzadə M.Ə.-nin H. Zərdabının dəfn mərasimində nitqi // İrşad. -1907, 2 dekabr.
5. Zərdabi Həsən bəy və “Əkinçi”. (Bioqrafik məqalələr, məktublar, xatirələr, tədqiqatlar) / H. Zərdabi. -Bakı: SAMF, -2010. -225 s.

SUMMARY

Rena Gurbanova

HASAN BEY MALIKOV ZARDABI, WHO LIVES BY THE LOVE OF SELFLESS SERVICE TO THE PEOPLE

In the article, for more than 40 years, he tirelessly fought for the happiness and progress of the Azerbaijani people, who lived by the love of selfless service to the people, saw the meaning of his life in the struggle for people's happiness, and devoted his whole life to the mission of popular confession and faith, the ideology of enlightenment, the mission of liberation from ignorance and ignorance, devoting its formation and direction. The life and work of Hasan bey Malikov Zardabi, who had a rich and multifaceted life path, were studied. It was revealed that he gave up his first love and a more luxurious life in a personal sense in order to serve his people, that he saw his happiness in serving his people and his country, and that he gave up his own comfort for this.

Key words: *H. Zardabi, intellectuals, people, love, service*

РЕЗЮМЕ

Рена Гурбанова

ГАСАН БЕК МАЛИКОВ ЗАРДАБИ, ЖИВУЩИЙ ЛЮБОВЬЮ БЕЗЗАВЕТНОГО СЛУЖЕНИЯ НАРОДУ

В статье более 40 лет он неустанно боролся за счастье и прогресс азербайджанского народа, который жил любовью беззаветного служения народу, видел смысл своей жизни в борьбе за народное счастье, и посвятил всю свою жизнь миссии народного исповедания и веры, идеологии просвещения, миссии освобождения от невежества и невежества, посвятив ее формированию и направлению. Исследованы жизнь и творчество Гасан бека Маликова Зардаби, имевшего богатый и многогранный жизненный путь. Открылось то, что он отказался от своей первой любви и более роскошной жизни в личном смысле ради служения своему народу, что свое счастье он видел в служении своему народу и своей стране, и что он отказался ради этого от собственного комфорта.

Ключевые слова: *Г.Зардаби, интеллигенция, люди, любовь, служение*

ƏFSANƏ RÜSTƏMOVA

afsana.rustamova.dok@arti.edu.az

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ

Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsi aktuallığını saxlamaqdadır. Onun gördüyü işlərin tədqiqatçı alimlər tərəfindən zaman-zaman işıqlandırılması onun aktuallığının təcəssüm formasıdır. İstər pedaqoji, istər filoloji, istərsə də tarixi istiqamətdə yazılan əsərlər ulu öndərin öyrənilməsini hər zaman gündəmə gətirir. Bütün həyatını öz xalqına, millətinə həsr edən ümummilli lider xalq arasında “Xalq-Heydər, Heydər-xalq!” şüarı ilə rəğbət qazanmışdır.

Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan təhsil strategiyası hal-hazırda Prezident İlham Əliyevin təhsil sistemində diqqət və qayğısı nəticəsində ciddi irəliləyişlər əldə edilmiş, təhsilin davamlı inkişafına yönəlmiş əsaslı tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlərə təhsilin məzmununun yeniləndirilməsi, yeni proqram, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması və nəşri, təhsilin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi, tədrisdə müasir İKT-dən istifadə olunması, təhsildə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi, təhsil sistemində məqsədyönlü proqramların həyata keçirilməsi ilə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və bu kimi qabaqcıl sahələr üstünlük təşkil etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin biza miras olaraq qoyub getdiyi bu milli-mənəvi, siyasi, mədəni irsi indiki dövrdə də bir çox təhsil və elm xadimləri tərəfindən araşdırılır, tədqiq edilir. Dahi şəxsiyyətin Azərbaycan dövləti və milləti qarşısında misilsiz xidmətləri danılmazdır. İllər keçəcək, neçə-neçə nəsillər bir-birini əvəz edəcək, amma xalqın vətənpərvər oğlu Heydər Əliyevin qoyub getdiyi uğurlu siyasət strategiyası gələcək illərdə də Azərbaycan dövlətinin inkişafını təmin edəcək və gələcəyimizi daima işıqlandıracaqdır.

Açar sözlər. *Təhsil, islahat, tərəqqi, təhsil siyasəti, yenilik*

Azərbaycan təhsili çox çətin, mürəkkəb, eyni zamanda da qədim bir yol keçmişdir. İstər keçmişdə, istər SSRİ dövründə, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycan təhsilində nəzərəçarpan fərqliliklər mövcud olmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərindən fərqli olaraq, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bütün sahələrdə, eyni zamanda təhsil sahəsində də əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Azərbaycanda təhsilin inkişafı istiqamətində aparılan işlər beynəlxalq təhsil islahatlarına uyğunlaşdırılmış, təhsilimiz dünya ölkələrinin təhsil sistemində inteqrasiya etməyə başlamışdır. Bu çətin və məsuliyyətli, eyni zamanda şərəfli məsələdə Azərbaycanın görkəmli xadimləri, şəxsiyyətləri dayanmadan çalışmış, Azərbaycan təhsilində müsbət dəyişikliklərin əldə olunmasına can atmışlar. Xüsusən də müstəqillik illərində ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə hakimiyyətə gəlişi Azərbaycan xalqının, dövlətinin tarixində çiçəklənmə dövrü kimi qeyd olunmalıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev özünü və həyatını Azərbaycan dövlətinin inkişafı yolunda çıraq kimi yandırmış, inkişafa gedən yolda işıq saçmışdır. Onun hakimiyyəti illərində bütün sahələrə, həmçinin təhsil sahəsinə xüsusi diqqət və qayğı hiss olunurdu. Heydər Əliyevin quruculuq işləri məsələlərində təhsilə dair problemlərin həll olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrikliyi, uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycanda elm, ədəbiyyat, mədəniyyət inkişaf etmiş və parlaq gələcək qazanmışdır. O, təhsil sistemində milli ruhun, azərbaycançılıq, vətənpərvərlik ideologiyasının qorunub saxlanılmasına xüsusi önəm vermişdir. O, haqlı olaraq qeyd edirdi ki, cəmiyyətdə hər şey məktəbdən, təhsildən başlayır. Elə buna görə də, təhsilə xüsusi əhəmiyyət verilməli, bu sahəyə xüsusi diqqət göstərməlidir. Məktəbdə şagirdlərə bilik, bacarıq və vərdişlər, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ideyaları düzgün aşılarsa, o zaman ölkənin, millətin gələcəyi parlaq günəş kimi işıq saçar. Onun fikrincə, mənəvi zənginlik, mənəvi mədəniyyət olmadan qazanılan təhsilin də, əldə edilmiş biliklərin də əhəmiyyəti və səmərəsi olmayacaq: “Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri mənəvi tərbiyə məsələsidir, mənəvi tərbiyəni daim aparmaq lazımdır və gənclərimizi

yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır” [Təhsildə tarixilik və müasirlik, 2018, s.317-318].

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının əvəzsiz şəxsiyyətlərindəndir. Onun əvəzolunmazlığı milli mənəvi dəyərlərə, soykökünə, adət-ənənələrinə qəlbən bağlılığı, xalqını düşünməsi, onların qayğısına qalması və s. ilə ölçülür. O deyirdi: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalı, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir” (Əliyev H. 1996).

Azərbaycanın gələcəyi onun yetişdirdiyi gənclikdən asılıdır. Bu səbəbdən, Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi, xüsusilə uşaqlığın bir şəxsiyyət istiqamətində formalaşması, milli dəyərlərə yiyələnməsi məsələləri mühüm istiqamətlərdən birini təşkil etmişdir. Ulu öndərin fikrincə, böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi, mənəviyyatca zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması bu gün Azərbaycan xalqının qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin fikrincə, müasir Azərbaycan gəncləri öz tarixini, mədəni irsini dərinləndirilməli, lazımı biliklərə yiyələnməli, bütün bunları qoruyub saxlamalıdır. Bunun isə yolu mükəmməl təhsil almaqdan, təlim-tərbiyə işlərinin yüksək səviyyədə aparılmasından keçir. Ulu öndər cəmiyyətin gələcək tərəqqisini mükəmməl təhsil almaqda görürdü. Onun irsinin əsas hissəsini də şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan təhsil, elm, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənətlə bağlı fəaliyyəti təşkil edir. Bu əməli işlər ümummilli liderin azərbaycançılıq iş üslubunun, müstəqil Azərbaycanın milli ideologiyasının əsas məxəzləridir. (Əliyev H. 1997. 611).

Onun təhsil haqqında mövcud ideologiyasına dərin biliyə, intellektə malik, milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməmiş, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilmiş Azərbaycan gənclərinin yetişdirilməsi daxil idi. O, təhsildə azərbaycançılıq, vətənpərvərlik ruhunun aşılınmasını prioritet məsələlərdən biri kimi qiymətləndirirdi. Dahi lider Azərbaycan dilinin inkişaf etdirilməsinə, daim müstəqil bir dil kimi yayılmasına çalışmışdır. O, dil haqqında demişdir: “Dili yaşatmaq xalqı yaşatmaqdır”, “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”. 1970-ci ildə ADU-nun 50 illik yubileyində ulu öndər Heydər Əliyev çıxışını məhz Azərbaycan dilində etmişdir. Bu isə onun öz dilinə, xalqına bağlı biri olduğunu göstərən amillərdəndir. Bundan əlavə, onun 18 iyun, 2001-ci ildə verilmiş fərmanına əsasən, kiril əlifbasından latın əlifbasına keçid prosesi başa çatdı. 1 avqust 2001-ci il tarixində ölkəmizdə bütün idarələr, müəssisələr, təşkilatlar, Azərbaycan dilində bütün nəşrlər latın qrafikalı əlifbaya keçdi. Ölkəmizdə Azərbaycan dilinin hərtərəfli, fəal dilə çevrilməsi, beynəlxalq münasibətlər sistemlərinə yol tapması ulu öndər Heydər Əliyevin dilimizin qorunmasına yönəldilən düşünülmüş siyasətinin nəticəsidir. Bu səbəbdən o, təhsil islahatlarının həyata keçirilməsində həm milli, həm də dünyəvi dəyərlərin vəhdət şəkildə qiymətləndirilməsini düzgün hesab edirdi. Azərbaycanın inkişaf yolunun məhz təhsildən keçdiyini yaxşı bilən dahi lider bu sahədə əsaslı yeniliklər etməyə başladı. Onun təhsil sisteminə gətirdiyi yeniliklərlə təhsildə canlanma baş vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev istər orta, istərsə də ali təhsil səviyyəsinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət göstərirdi. Təhsil müəssisələrində tədris edilən fənlərin keyfiyyətinin artırılmasının, verilən təhsilin Azərbaycan xalqının gələcəyində əhəmiyyətli dərəcədə müsbət rolunun vacibliyini qeyd edirdi. Bu səbəbdən ulu öndər Heydər Əliyev həm təhsilçilərə, həm təhsilalanlara, həm təhsilverənlərə lazımı şəraitin yaradılmasını təmin etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Təhsil sistemimiz müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafını təmin etməlidir”. Azərbaycanda təhsil sisteminin formalaşdırılması, müasir texnologiyalarla təchiz edilmiş yeni tipli məktəblərin açılması, daha yüksəkixtisaslı kadr hazırlığının təmin edilməsi öndə gələn məsələlərdən idi. Bu şüarla onun 15 iyun 1999-cu il, “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı” adlı fərmanına əsasən, təhsilin icraçısı da, sifarişçisi də xalq özü oldu. Bu proqrama əsasən, Azərbaycanda təhsil islahatı 3 mərhələdə aparılmalı idi:

- 1) Hazırlıq mərhələsi hesab olunur və vətəndaşların təhsil almaq hüququ təmin edilir.
- 2) 2000-2003-cü təhsil ilində sosial-iqtisadi sabitliyi təmin etmək, genişmiqyaslı islahat aparmaq üçün maddi-texniki idarəetmə sistemi modelini işləyib yaratmaq nəzərdə tutulur.

3) 2004-cü ildən sonrakı mərhələni təşkil edir. Bu mərhələ proqramda nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Bu islahat proqramının təməl prinsipləri və konseptual ideyası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür: 1) Təhsil sistemində hər bir yeniliyin inqilabi deyil, təkamül yolu ilə aparılması; 2) Heç bir ölkənin təhsil sisteminin olduğu kimi Azərbaycanda qurulmasının yolverilməzliyi; 3) inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemində həyata keçirilmiş təhsil islahatlarının nəticələri ilə tanış olunması və s.

1998-2002-ci illərdə Azərbaycanda yeni məktəblərin tikintisi həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə 116 yeni məktəb tikilmişdir. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş illərdə 50 mindən çox şagird yeri olan 849 ümumtəhsil məktəbi birtipli layihə əsasında tikilərək istifadəyə verilmişdi. Bu illərdə məktəblərin texniki və elmi-metodiki vasitələrlə təminatı əsaslı şəkildə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin gərgin çalışması və qayğısı nəticəsində ümumtəhsil məktəblərinin tədris-maddi bazası, kadrlarla təminatı daha da möhkəmləndirilmişdir. 1978-ci ildən ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərin dərsləklərlə pulsuz təmin olunmasına keçilmişdi. 70-80-ci illərdə respublikada 5 yeni ali məktəb açılmışdı. Həmin illərdə respublikada ali təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə qədər yüksəlmişdi. Heydər Əliyevin elmə, təhsilə olan qayğısının nəticəsi idi ki, 1970-ci ilə qədər ölkədən kənar təhsil alanların 40 faizi azərbaycanlı idisə, 1970-1980-ci illərdə artıq bu rəqəm 97,7 faizə qalxmışdı. Azərbaycanın istedadlı gəncləri Sankt-Peterburq, Moskva, Kiyev və başqa tanınmış təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirirdilər. Hal-hazırda onun bu siyasəti hələ də davam etdirilir, ölkədən kənar -bir çox ölkələrdə Azərbaycan vətəndaşları təhsil alır, ölkəmizin adını təmsil edirlər.

Həmçinin, müstəqillik illərində də Ümummilli lider tərəfindən ali təhsilin inkişafı ilə bağlı əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi. 2000-ci ildə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi optimallaşdırıldı, onlara universitet statusu verildi. 1993-1994-cü ildən ödənişli təhsil tətbiq edildi. Həmin dövrdə ödənişli təhsilin tətbiqi çətin iqtisadi şəraitdə olan ali təhsil müəssisələrinin maliyyə imkanlarını xeyli yaxşılaşdırdı. 1997-ci ildə bakalavriat təhsilini bitirən məzunlar ilk dəfə olaraq magistratura səviyyəsində təhsilə başladılar.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə xalqın təhsilinə, təhsil xadimlərinə böyük qayğı və diqqət göstərmişdir. Vətəninə və xalqına sadıq lider özünün “Müstəqillik yolunda” adlı kitabında yazırdı: “Hər bir alim qiymətlidir. Hər bir alimin yaratdığı elmi əsər özünəməxsus qiymət alır. Ancaq nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən nəzəri fikirlərini təbliğ edə bilən və onlardan əməli nəticə götürə bilən, cəmiyyətə, ölkəyə və xalqa konkret fayda gətirən insanlar alimlərin sırasında xüsusi yer tutur”. Onun dövründə müəllimlərə, dövlət xadimlərinə xüsusi ehtiram göstərilmiş, onların maddi-mənəvi problemləri ilə hər zaman yaxından tanış olunmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixli fərmanına əsasən, EA-ya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası statusu verilmiş, Akademiyanın həqiqi, müxbir üzvlərinin sayı artırılmışdır. 2001-ci ilin iyun ayında Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi, müxbir üzvlərinin seçkiləri keçirildi. Akademiyanın bütün işçilərinin əmək haqları əsaslı dərəcədə artırıldı.

Ulu öndər Heydər Əliyev hər zaman müəllim peşəsini yüksək qiymətləndirmiş, “Müəllim adı ən yüksək addır. Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram” deyərək müəllimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı davamlı qərarlar qəbul etmişdir. Heydər Əliyevin bir xüsusiyyəti də var idi ki, hər yeni tədris ilinin ilk günündə məktəblərdə olur, müəllim və şagirdlərlə görüşür, onları dinləyir və öz müdrik tövsiyələrini verirdi. Onun təhsilverənlərə olan sonsuz rəğbətindən irəli gəlirdi ki, müəllimlərin əməkhaqqısı hər dəfə artırılır, onların maddi rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər görülürdü. O demişdir: “Mən müəllimlərə böyük hörmət və ehtiramımı həyatımda dəfələrlə bildirmişəm. Orta məktəbdə mənə dərslər deyən, uşaq vaxtımdan, gənclik çağlarımdan mənə tərbiyə edən müəllimləri heç vaxt unutmamışam, həmişə onlara minnətdarlığımı bildirmişəm. Əgər müəllim olmasa, heç birimiz cəmiyyətdə indi tutduğumuz yeri tuta bilməz və bugünkü kimi fəaliyyət göstərə bilməzdik”. [Heydər Əliyevin təhsil işçilərinin bir qrupu ilə görüşdə yekun sözü- Prezident Sarayı, 12 fevral 1995-ci il].

Belə ki, təhsil siyasətində islahatlar həyata keçirərkən, müəllimlərin qarşısında duran yeni vəzifələrin müəyyənləşdirilməsinə də ehtiyac vardı. Təhsil strategiyasında 5 əsas istiqamət üzrə

görüləcək işlər əsas vəzifə kimi qarşıda durur. Bütün fənn müəllimləri, eyni zamanda ibtidai sinif müəllimləri yüksək pedaqoji ustalıq və səriştə nümayiş etdirərək hər bir mövzunun tədrisində verilən bilik, bacarıq və vərdişlər sistemi ilə yanaşı, həm də şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını təmin etməlidirlər. [Sadıqov, 2008, s.165].

Təhsilin nəticələrinin arzuolunan olmasını gözləmək yalnız bu amillərdən asılı deyildir. Təhsil sistemi müasir standartlara cavab verən texnologiyalarla təchiz olunmalı, təlim-tərbiyə işinin aparılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında maliyyə bazası kifayət qədər olmalıdır. Bu amillərin mövcud olması təhsil səviyyəsinin artmasına təkan verəcək, həyata keçirilən islahatların müsbət nəticələnməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Son illər təhsil siyasətində məktəbəhazırlıq prioritet istiqamətlərdən birini təşkil etmiş, ilk dəfə olaraq ümumtəhsil müəssisələrində dövlət büdcəsi hesabına məktəbəhazırlıq qrupları təşkil olunmuş, 5 yaşlı uşaqların təhsilə cəlb edilməsi səviyyəsi 2003-cü ildən 15 faizdən 75 faizə qalxmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində tarixən məktəbəqədər təhsil müəssisələri olmayan ucqar kəndlərdə də uşaqların məktəbəhazırlığı təmin edilmişdir. Növbəti illərdə bütün 5 yaşlıların məktəbəhazırlığına cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məktəblilərin tərbiyəsində ümummilli lider Heydər Əliyev 29 irdəndən istifadə imkanları. Tezis // “Təhsildə tarixilik və müasirlik”, Ümumrespublika elmi-praktik konfransı, Bakı: 2018, s.317-318.
2. Əliyev H. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Forumunda nitq // Azərbaycan qəzeti. 1996, 6 fevral.
3. Əliyev H. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirləri / H.Əliyev. Bakı: 1997. 611 s.
4. Heydər Əliyevin təhsil işçilərinin bir qrupu ilə görüşdə yekun sözü- Prezident Sarayı, 12 fevral 1995-ci il.
5. Sadıqov F. Pedaqogika / F.Sadıqov. Bakı, 2008, s.165

SUMMARY

Afsane Rustamova

HAYDER ALIYEV AND AZERBAIJAN EDUCATION

The study of Heydar Aliyevs legacy remains relevant. The fact that his work is covered from time to time by research scientists. Works written in a pedagogical, philological or historical direction always bring up the study of the great leader.

As a result of the attention and care of President Ilham Aliyev to the education system, the education strategy, which was established by the national leader Heydar Aliyev, has made significant progress, and fundamental measures have been taken for the sustainable development of education.

This national-spiritual, political, cultural heritage, which the Great Leader Heydar Aliyev left as a legacy to us, is being investigated and researched by many educational and scientific figures. The unparalleled services of a genius to the state and nation of Azerbaijan are undeniable. Years will pass, several generations will replace each other, but the successful political strategy left by Heydar Aliyev, the patriot son of the people, will ensure the development of the Azerbaijan state in the coming years and will always illuminate our future.

Key words. Education, reformation, progress, education policy, innovation

РЕЗЮМЕ

Афсане Рустамова

ГАЙДЕР АЛИЕВ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Изучение наследия Гейдара Алиева остается актуальным. Тот факт, что его работа время от времени освещается учеными-исследователями, является формой воплощения его актуальности. Произведения, написанные в педагогическом, филологическом или историческом направлении, всегда воспитывают изучение великого полководца.

В результате внимания и заботы Президента Ильхама Алиева к системе образования, разработанная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым стратегия образования значительно продвинулась вперед, и для устойчивого развития образования были приняты фундаментальные меры.

Это национально-духовное, политическое, культурное наследие, которое оставил нам в наследство Великий лидер Гейдар Алиев, изучается и изучается многими деятелями образования и науки. Беспрецедентные заслуги гения перед Азербайджанским государством и народом неоспоримы. Пройдут годы, сменятся несколько поколений, но успешная политическая стратегия, оставленная патриотом-сыном народа Гейдаром Алиевым, обеспечит развитие Азербайджанского государства в ближайшие годы и всегда будет освещать наше будущее.

Ключевые слова. Образование, реформа, прогресс, образовательная политика, инновации.

SƏBİNƏ İSMAYILOVA
ismayilova08@gmail.com
ADPU-nun Cəlilabad filialı

VIII-IX SINIFLƏRDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ İKT-dən İSTİFADƏNİN DİDAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalə ümumtəhsil müəssisələrinin VIII-IX siniflərində biologiyanın tədrisində informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadə və onun didaktik xüsusiyyətlərindən bəhs edir. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadə şagirdlərin bir intellekt kimi formalaşmasına təsir göstərir. İntellekt latın sözü olub, düşünmək üçün əqli bacarıq, mücərrəd düşünmə, qərar vermə, material mənimsəmə qabiliyyəti mənasında işlədilən bir termdir. Biologiya dərslərində informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadə şagirdlərin passivliyinin aradan qalxmasına, təfəkkürün formalaşmasına, demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensiaslaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya və humanitarlaşdırma kimi prinsiplərə malik yüksək keyfiyyətli təlim prosesinin yaranmasına gətirib çıxarır. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqinin zəruriliyini dünya təhsil sisteminin inkişaf tendensiyası da tələb edir. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi təhsilverən şəxslərdən çox böyük səriştə, pedaqoji ustalıq və bacarıq tələb edir. Bu baxımdan tədris prosesində İKT-nin tətbiqini bacaran pedaqoji kadrlar hazırlanmalıdır. Təbii ki, müəllimin pedaqoji ustalıqına təlimin texniki vasitələrindən düzgün və səmərəli şəkildə istifadə etmə qabiliyyəti də daxildir. Fəal təlim prosesində müəllim bələdçi rolunda çıxış etməklə, şagirdləri qarşıda duran problemin həlli üçün daha çox alternativ yollar axtarmağa sövq edir. Ümumtəhsil məktəblərinin VIII-IX siniflərində biologiyanın tədrisində məhz İKT-nin tətbiqi idrak prosesinin bütün mərhələlərində məktəblilər üçün problemin həllini daha da asanlaşdırır, onların fəaliyyətinin daha da məhsuldar şəkildə ifadə olunmasına təkan verir. Ümumiyyətlə, təhsil sisteminin informasiyalaşdırılmasının əsas məqsədi müasir informasiya mədəniyyətinə malik şəxsiyyətlərin yetişdirilməsi və ölkədə vahid informasiya mühitinin formalaşdırılmasıdır.

Açar sözlər: informasiya kommunikasiya texnologiyaları, biologiya, didaktika, idrak, təlim prosesi, şəxsiyyət

Giriş

Müasir dövrümüzdə təhsil sektorunda baş verən bir sıra dəyişikliklər və islahatlarla qarşılaşdıqca, bioloji biliklərin tədrisi metodikası haqqında da düşünmək məqsəduyğundur. Şagirdlərin maraqları və tələbatları, eləcə də potensial imkanları nəzərə alınaraq, bir sözlə, kurikulumun şagirdyönlülük prinsipi əsasında müxtəlif tədris metodlarına uyğun çoxsaylı təlim strategiyaları hazırlanmışdır. Belə strategiyalardan biri informasiya kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsini əhatə edir.

Bu gün pedaqoji ədəbiyyatlarda “texnologiya” anlayışına tez-tez rast gəlirik. Sənət və elm sözlərinin birləşmələrindən yaranan texnologiya sözü yunan əsilli termdir. Bu söz pedaqogikaya istehsal sənayesindən gəlmiş, mahiyyət baxımından “səmərəli, qənaətli istehsal prosesi” deməkdir (ASE, 1986, 50-55).

Təhsil sistemində texnologiya termininin işlənilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur ki, onlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- 1) tədris prosesi üçün müxtəlif üsulların, vasitələrin, təlimin texniki vasitələrinin işlənilməsi və tətbiqi;
- 2) təlim prosesinin yaxşılaşdırılması, tədrislə bağlı məsələlərin səmərəli həlli məqsədilə biheviyistik və sistemli analiz metodlarının tətbiqi;
- 3) sosial, idarəetmə və təbiət elmlərinin qanun və qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq optimal öyrədici sistemlərin layihələşdirilməsi və tətbiqi ilə məşğul olan geniş elm sahəsi;
- 4) tədris prosesinin optimallaşdırılması üçün bir neçə texnologiyaları eyni zamanda tətbiq etməyə imkan verən müxtəlif yanaşmalar (Mehrabov, 2006, 9-10).

Yeni informasiya texnologiyalarının, elektron dərsliklər və audiovizual media vasitələri təlim prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir, bununla da yeni metod və vasitələr öz səciyyəviliyinə görə birbirilə ayrılmaz şəkildə bağlı olurlar (Orucov, 2007, 30-35). İnformasiya texnologiyaları kompyuter elmləri tərəfindən yaradılan, sistemli və kütləvi emal üsulları, müasir rabitə vasitələri, çap, kompyuter texnologiyası və proqram təminatlarından, hesablama texnikalarından istifadə edən, insan fəaliyyətinin bütün növlərindəki məlumatları özündə əks etdirən bir dəstədir.

VIII-IX siniflərdə biologiyanın tədrisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə aşağıdakı meyarlar üzrə həyata keçirilir:

1. Fənn müəlliminin həm vaxta qənaət etməsi, həm də qısa vaxt ərzində şagirdlər tərəfindən daha çox informasiyanın mənimsənilməsi.

2. Kompyuterlərdən istifadə zamanı məktəblilərin idrak qabiliyyətləri, psixoloji aspektləri, həmçinin yaş səviyyələri nəzərə alınmalıdır. Çünki hər bir şagirdin özünəməxsus qavrama qabiliyyəti, psixoloji xüsusiyyəti və temperament tipi vardır.

3. Təlimin müxtəlif texniki vasitələrinin tətbiqi zamanı məktəblilərin istər mənimsəmə qabiliyyətləri, istərsə də psixoloji xüsusiyyətləri, yaş kateqoriyaları, temperament tipləri nəzərə alınmalıdır. Çünki şagirdlər tərəfindən izləniləcək materialların, videoların onların yaş səviyyələrinə və qavrama qabiliyyətlərinə uyğunluğu vacibdir.

4. İKT-nin tətbiqi nəticəsində təhsilalan şəxslər qısa müddət ərzində daha çox informasiya mənimsəməklə öz intellektual səviyyələrini dəfələrlə artırmış olurlar. Biologiya fənninin tədrisində İKT-nin tətbiqi sayəsində məktəblilərdə bioloji informasiyalara müstəqil şəkildə yiyələnməklə yanaşı, eyni zamanda onları təhlil etmək, ötürmək kimi qabiliyyətlər də formalaşır. Bu isə gənc nəslin gələcəkdə informasiya cəmiyyətinin qiymətli üzvlərinə çevrilməsinə imkan yaradacaqdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin VIII-IX siniflərində biologiyanın tədrisində informasiya kommunikasiya texnologiyalarından 2 istiqamətdə istifadə oluna bilər:

1. vasitəçi rolunda;
2. əsas amil rolunda.

Əgər təlim prosesində kompyuter vasitəçi rolunda çıxış edərsə, bu zaman onun funksiyası qısamüddətli xarakter daşıyır. Yəni fənn müəllimi hər hansı bioloji hadisənin, müxtəlif sxemlərin, şəkillərin, biocoğrafi və zoocoğrafi xəritələrin şagirdlər tərəfindən daha yaxşı qavranılması və uzun müddət hafizələrində qalması məqsədilə faydalanır. Bir sözlə, kompyuterdən əyanilik vasitəsi kimi istifadə edir.

Təlim prosesində kompyuter fəaliyyət vasitəsi kimi çıxış edərsə, o, bu prosesdə əsas amil olaraq özünü göstərir. Fənn müəllimi isə bələdçi, fasilitator qismində çıxış edir. Bu istiqamətdə kompyuter əvvəlcədən proqramlaşdırılır. İkinci istiqamət hesabına internet resurslarından, elektron dərsliklərdən istifadə imkanları genişlənir.

Biologiya dərslərinin elektron təqdimatların tətbiqi ilə tədrisi İKT-nin təlim prosesində mühüm rol oynadığını bir daha sübuta yetirir. Vizuallıq hesabına şagirdlər tədris edilən materialın 80%-ni mənimsəyirlər. Çünki biologiya dərslərində müxtəlif mövzuların tədrisində vizual təqdimatlardan istifadə nəticəsində müəllimin şərhli şagirdlər tərəfindən məhz əyanilik hesabına daha yaxşı qavranılır.

Ümumtəhsil məktəblərinin VIII-IX siniflərində biologiyanın tədrisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin didaktik əsasları ölkəmizdə beynəlxalq standartlara cavabverən keyfiyyətə yeni təhsil sisteminin qurulması və onun dünya təhsil məkanına inteqrasiya edilməsi məqsədini bir daha ön plana çəkir. Çünki tədrisdə yeni innovativ texnologiyalardan faydalanma təhsil prosesini xeyli asanlaşdıraraq, onu daha da dinamik və çevik bir sahəyə çevirir. İKT vasitələri təlim material çeşidinin artırılmasına, müxtəlif situasiyaların modelləşdirilməsi və idarə edilməsinə imkan yaradır. Biologiya dərslərində intellektual xarakter daşıyan təlim proqramlarından da istifadə mümkündür. Bu proqram şagirdlərin cavablarının doğru olub-olmadığını, həm də həll üsullarının düzgün seçilməsini qiymətləndirir. Təlim prosesində didaktik və əyləncəli oyunların tətbiqi gənc nəslin fiziki, əqli, estetik təlim-təربiyəsinin inkişafında əhəmiyyətli rola malikdir. Biologiya dərslərində didaktik oyunlardan istifadə təlim prosesinə daha bir canlılıq qatır. Məsələn, kompyuter texnologiyasından faydalanmaqla keçirilən mövzuya uyğun bioloji krossvord hazırlamaq, kollektiv, cütlər, qrup və ya fərdi şəkildə işlətmək mümkündür.

Təlim nəticələrini göstərən bu 4 xüsusiyyət İKT-nin tətbiqi zamanı müəllim qarşısında duran

Əsas təlim məqsədləri kimi qəbul edilə bilər. İKT-nin biologiyanın tədrisində tətbiqi Blum taksonomiyasının bilik, anlama, tətbiq, təhlil, sintez, dəyərləndirmə kimi mərhələləri üzrə işin təşkilinə imkan verir. İKT bu kimi bacarıqların şagird fəaliyyətləri şəklində sinfə gətirilməsi üçün ən uyğun vasitədir.

VIII-IX siniflərdə biologiyanın tədrisində kompyuter texnologiyası şagirdlərin bilik və bacarıqlarının yoxlanılması prosesində, laboratoriya işlərinin aparılması zamanı, bioloji məsələlərin həllində, eləcə də, ev tapşırıqlarının hazırlanmasında tətbiq oluna bilər.

Nəticə

Ümumtəhsil məktəblərinin VIII-IX siniflərində biologiyanın tədrisində informasiya texnologiyalarından istifadə təlim prosesində bir sıra keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur:

1. Təlim prosesinin təşkilində əsaslı dəyişiklik etməklə təlimin açıq sistemi yaranır.
2. Müasir bilik, bacarıq kimi kompetensiyalara malik fəal şagird şəxsiyyəti formalaşır.
3. Şagirdlər idrak fəaliyyətinin təşkilində, təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinin tənzimində iştirak edir.
4. Şagirdlərdə məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür təşəkkül tapır.
5. Tək fikirlilikdən alternativliyə keçid təmin olunur.
6. Səmərəli şəkildə qarşılıqlı fəaliyyətin - əməkdaşlığın təşkilinə müsbət təsir göstərir.
7. Şagirdlərdə təhlil etmək, araşdırmaq, dərk etmək və ümumiləşdirmək, eləcə də, müstəqil mühakimə yürütmək qabiliyyətləri artır.
8. Müstəqil tədqiqat işlərinin aparılma vərdisləri təkmilləşir.
9. Şagirdlərin özlərinə olan inam və tələbkərlilik hissləri artır.
10. Kompyuter texnologiyasından istifadə şagirdlərin hafizəsində bioloji proseslərin tam şəkildə formalaşmasına təsir edir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə zamanı biologiya müəllimi fasilitator qismində fəaliyyət göstərərək təhsilalanlarla daha çox əməkdaşlıq edir, müvafiq bioloji məlumatların şagirdlər tərəfindən sərbəst şəkildə qazanılmasına şərait yaradır. İKT-nin tətbiq olunduğu biologiya dərsləri şagirdlərin diqqətini daha çox çəkir və onları təlimə həvəsləndirir. Kompyuterlərdən istifadə məqsədyönlü şəkildə planlaşdırılmalıdır. Biologiya dərslərində kompyuterlərin istifadəsi təlimin keyfiyyətini və sürətini artırır, mövzunun mənimsənilməsini daha da asanlaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. ASE / Bakı: ASE-nin baş redaksiyası, 1986. 221 s.
2. Mehrabov A. Pedaqoji texnologiyalar / A.Mehrabov, Ə.Abbasov, Z.Zeynalov. Bakı: Mütərcim, 2006. 372 s.
3. Orucov F.M. Biologiyanın tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqi istiqamətləri / F.M.Orucov. Bakı: 2007. 140 s.

SUMMARY

Sabina Ismayilova

DIDACTIC FEATURES OF USING ICT IN TEACHING BIOLOGY IN GRADES VIII-IX

The article talks about the use of information communication technologies and its didactic features in the teaching of biology in VIII-IX classes of general educational institutions. The use of information communication technologies affects the formation of students as an intellect. Intellect is a Latin word, a term used to mean the mental ability to think, abstract thinking, decision-making, and the ability to absorb material. The use of information and communication technologies in biology classes leads to the elimination of students' passivity, the formation of thinking, and the creation of a high-quality learning process with principles such as democratization, humanization, differentiation, individualization, integration, and humanitarianization. The development trend of the world education system requires the necessity of applying new information technologies in the teaching of biology in secondary schools. The application of information technologies requires a great deal of competence, pedagogical mastery and skill from educators.

In this regard, pedagogical personnel capable of applying ICT in the teaching process should be trained. Of course, the teacher's pedagogical mastery also includes the ability to use the technical means of training correctly and efficiently. In the active learning process, the teacher, acting as a guide, prompts students to look for more alternative ways to solve the problem in front of them. The use of ICT in the teaching of biology in grades VIII-IX of secondary schools makes problem solving even easier for schoolchildren at all stages of the cognitive process, and encourages their activity to be expressed more productively. In general, the main goal of the informatization of the education system is the training of individuals with modern information culture and the formation of a unified information environment in the country.

Key words: information communication technologies, biology, didactics, cognition, learning process, personality

РЕЗЮМЕ

Сабина Исмаилова

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ В VIII-IX КЛАССАХ

В статье говорится об использовании информационно-коммуникационных технологий и их дидактических особенностях в преподавании биологии в VIII-IX классах общеобразовательных учреждений. Использование информационно-коммуникационных технологий влияет на формирование у учащихся как интеллекта. Интеллект-это латинское слово, термин, используемый для обозначения умственной способности мыслить, абстрактного мышления, принятия решений и способности усваивать материал. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках биологии приводит к устранению пассивности учащихся, формированию мышления, созданию качественного процесса обучения с соблюдением таких принципов, как демократизация, гуманизация, дифференциация, индивидуализация, интеграция, гуманитаризация. Тенденция развития мировой системы образования требует необходимости применения новых информационных технологий в преподавании биологии в средней школе. Применение информационных технологий требует от педагогов большой компетентности, педагогического мастерства и мастерства. В связи с этим должны быть подготовлены педагогические кадры, способные применять ИКТ в учебном процессе. Безусловно, педагогическое мастерство учителя включает в себя и умение правильно и эффективно использовать технические средства обучения. В процессе активного обучения преподаватель, выступая в роли проводника, побуждает учащихся к поиску более альтернативных способов решения стоящей перед ними задачи. Использование ИКТ в обучении биологии в VIII-IX классах общеобразовательной школы еще больше облегчает решение задач школьников на всех этапах познавательного процесса, способствует более продуктивному выражению их деятельности. В целом основной целью информатизации системы образования является воспитание личности с современной информационной культурой и формирование единой информационной среды в стране.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, биология, дидактика, познание, процесс обучения, личность

ELNURƏ SƏFƏROVA

seferovaelnure@mail.ru

SEVİNC PƏNİYEVƏ

veliyevasevinc1502@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ DIFFERENSİAL YANAŞMANIN TƏTBİQİ ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ

Məqalədə biologiya fənninin tədrisi zamanı differensial yanaşma, dərsin müxtəlif fərdi keyfiyyətlərə, özünəməxsus öyrənmə tərzinə malik şagirdlərə uyğun təşkili və planlaşdırılması haqqında məlumat verilmişdir. Fənnin tədrisi zamanı differensial yanaşmanın tətbiqi dərsin səmərəli qurulmasına şərait yaradır, öyrənilməsinin keyfiyyətini artırır.

Açar sözlər: differensial, təlim, yanaşma, müəllim, şagird, keyfiyyət, heterogen

Biologiyanın tədrisində differensial yanaşma eyni sinif və ya təlim mühitində müxtəlif qrupa (öyrənməsinə, intellektinə, təlim nailiyyətlərinə, qavramasına görə və s.) daxil olan şagirdlərlə fərqli metodlarla işləmək və dərslərin hər qrup şagirdə uyğun olaraq planlaşdırılmasıdır. Dərsdə differensial yanaşma, adətən, eyni məkanda müxtəlif öyrənmə xüsusiyyətlərinə və tələblərinə görə fərqlənən qrupların (heterogen sinif) olduğu mühitdə tətbiq edilir. Məsələn, müxtəlif təlim ehtiyacı və öyrənmə xüsusiyyətlərinə malik olan şagirdlər üçün müəllim daha çevik dərslər planlamalıdır. Diferensiasiya müəllim müxtəlif səviyyədə olan şagirdlərin uğur qazanmaları üçün lazım olan məzmunu, öyrənmək üçün istifadə olunan fəaliyyəti və ya şagirdlərə uyğun gözləntiləri düzgün müəyyənləşdirən dərslər planlaşdırdıqda baş verir. Əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, müəllim dərslər zamanı qarşıya qoyulan məqsədə bütün şagirdlərin çatdığına əmin olsun. Məlumdur ki, şagirdlər öyrənmə sürətinə görə də fərqlənirlər. Bu baxımdan bir konsepsiyayı (təlimin məzmunu) qavraması və təlim nailiyyəti yüksək olan şagirdlərə çətinlik dərəcəsi daha yüksək, qavrama və potensialına görə bir qədər zəif olan şagirdlərə isə çətinlik dərəcəsi daha aşağı olan tapşırıqlar verilir. Bu yanaşma həmçinin müxtəlif intellektə malik olan şagirdlərə də şamil edilir.

Biologiyanın tədrisində differensial yanaşmanın əsas məsələləri - insan fərdini başqalarından fərqləndirən xarakter və keyfiyyətlər öyrənilir. Müəyyən edilmişdir ki, həmin fərqlər embrionun mayalanma anından etibarən bu prosesdə hər bir valideyn tərəfindən iştirak edən xromosom genlərin fərqlərinə uyğun şəkildə formalaşmağa başlayır. Fərdi fərqlərin inkişafına, həmçinin mühit faktorları: qidalanma, doğuşdansonrakı sosial, psixoloji, pedaqoji, demoqrafik və s. amillər öz təsirini göstərir.

Biologiyanın tədrisində differensial yanaşmanın mahiyyəti fərdi keyfiyyətləri öyrənməklə tamamlanmır, həm də şagirdlərin təlim fəaliyyətindəki çatışmazlıqlar bu prinsipin köməyi ilə aradan qaldırılır, onlarda yeni-yeni keyfiyyətlər yaratmaq olur ki, bu keyfiyyətlər hər bir şagirdin sonrakı təlim fəaliyyətində həlledici rol oynayır. Differensial yanaşma fəaliyyət prosesində şagirdlərin imkanlarını inkişaf etdirməyə, əmək prosesində onların fərdi qabiliyyət və istedadlarını tərbiyə etməyə şərait yaradır.

K.D.Uşinski müəllimi “gənc qəlblər üçün məhsuldar günəş şüasına bənzətmişdir. Çünki müəllim kövrək uşaq dünyası ilə məşğul olur, onu dəyişdirir, həyata hazırlayır” (35, 73). Müəllim-şagird ünsiyyətinin istənilən növü yaranan situasiyadan asılı olmayaraq biologiya dərslərinin səmərəli qurulmasına əsaslı təsir göstərir. Müəllim-şagird ünsiyyəti o zaman daha yüksək nəticələrə səbəb olur ki, şəxsiyyətin formalaşmasının vasitəsinə, əsas şərtinə çevrilə bilər, bu isə o zaman mümkündür ki, ünsiyyətin əsasında hörmət, humanist münasibət, qarşılıqlı məhəbbət və anlaşma yarana bilsin. Biologiyanın tədrisində məsələn, dərslərdə və ya dərslərdənkənar məşğələlərdə müəllimin ünsiyyəti idarə edə bilməməsi, yəni, ona xələl gətirən ünsürləri -qaba sözləri, ifadələri, sərt hərəkətləri öz sözünü hökm kimi qəbul etdirməsi, bir sözlə, avtoritar mövqeyi, “çin səddi” rəhbərlik üslubu müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurula biləcəyinə inam yaratmır. Biologiya müəlliminin hər qrup şagirdlərə olan dərin marağı, onların fərdi xüsusiyyətlərinə humanist yanaşması, fiziki və mənəvi inkişaflarına

qayğıkeş münasibəti tədris prosesinin düşünülmüş və məqsədyönlü təşkil edilməsinə zəmin yaradır.

Biologiyanın tədrisində differensial yanaşmalı təlimi necə həyata keçirmək olar? Differensiallaşma şagirdlərin əvvəlki bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsindən və fərdi təlim məqsədlərinin müəyyən edilməsindən başlayır. Sınıfdə differensial təlimi reallaşdırmaq üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. İstənilən halda differensiallaşma zamanı şagirdlərin aşağıda göstərilən xüsusiyyətləri nəzərə alınır:

1. Şagirdlərin marağı – şagirdləri maraqlandıran sahə və mövzuların müəyyənləşdirilməsi
2. Hazırlıq səviyyəsi – şagirdlər nə öyrənilər və nə öyrənməlidirlər
3. Öyrənmə tərzləri – şagirdlərin məzmunu hansı yolla daha yaxşı öyrənməsi

Cədvəl 1. Biologiyanın tədrisində ənənəvi və differensial yanaşmaların şagird xüsusiyyətlərinə əsasən nümunələrlə müqayisəsi

Şagirdlərin xüsusiyyətləri	Ənənəvi yanaşmaya uyğun nümunə	Differensial yanaşma uyğun nümunə
<i>Şagirdin marağı</i>	Biologiya dərində müəllim müzakirə üçün və ya layihə üçün özü bir mövzu müəyyənləşdirir.	Müəllim müzakirə mövzusunu müəyyənləşdirir, şagirdlər isə müzakirə obyektini. Yəni hər hansı bir mövzu müxtəlif hadisə və faktlar əsasında aparıla bilər. Bu faktlar və hadisələr şagirdlərin özləri tərəfindən onların maraq dairəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.
<i>Hazırlıq səviyyəsi</i>	Biologiya dərində müəllim əvvəlcədən mövzuları, materialı müəyyənləşdirir və bütün şagirdləri eyni çətinlik dərəcəsində olan material üzərində eyni templə çalışdırır.	Müəllim şagirdlərin bilik və bacarıq səviyyəsini təyin edir və daha sonra tapşırıq və mövzuların çətinlik dərəcəsini, həmçinin hansı şagirdə hansı çətinlik dərəcəsinə uyğun mətn və ya tapşırıq verəcəyini müəyyənləşdirir.
<i>Öyrənmə tərzı</i>	Biologiya dərində mövzu əsasında öyrənmə xüsusiyyətləri bütün sınıfa eyni tapşırıqlar verilir.	Müəllim mövzunu müəyyənləşdirir: “Hüceyrənin üzvi birləşmələri: Karbohidratlar, lipidlər”. Bəzi şagirdlər vizuallaşdırmaqla, simulyasiya yaratmaqla, bəziləri qeyd götürməklə öyrənir. Bəziləri qrupda və ya fərdi işləməklə yalnız kitabdakı tapşırıqları yerinə yetirir, bəziləri isə qrupda və ya fərdi şəkildə işləyir, amma həyatı situasiyalara daha çox önəm verir və s.

Biologiyanın tədrisində differensial yanaşma dərində bir neçə komponentində öz əksini tapmalıdır:

1. Məzmun – şagirdə ötürülən informasiya;

Bildiyiniz kimi, biologiya dərini zamanı tədris olunan məzmun standartlarının tələblərinə uyğun olmalıdır. Lakin tədris zamanı sınıfdə olan şagirdlərin bəziləri məzmunu tamamilə anlamaya bilər, bəziləri qismən mənimsəmiş ola bilər və bəziləri isə daha yaxşı qavraya bilərlər. Bunun üçün nə etməliyik? Şagirdlər üçün tapşırıq hazırlayarkən diqqət yetirmək lazımdır ki, bu tapşırıqlar Blum taksonomiyasının mərhələlərinə (xatırlamaq, anlamaq, tətbiq etmək, təhlil etmək, dəyərləndirmək, yaratmaq) uyğun olsun. Sınıfdə öyrənmə çətinlikləri olan şagirdlər xatırlamaq və anlamaq mərhələlərinə uyğun tapşırıqları, müəyyən qədər anlayışa sahib şagirdlər üçün tətbiq və təhlil etmək mərhələlərinə uyğun məzmunu əhatə edən tapşırıq, yüksək təfəkkür səviyyəsinə malik şagirdlər üçün isə dəyərləndirmək və yaratmaq mərhələlərinə uyğun sual və tapşırıqlar vermək məqsədəuyğundur.

Nümunələr:

- Terminləri izahları ilə uyğunlaşdırın.

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

- Mətnin bir hissəsini oxuyun və əlaqəli suallara cavab verin.
- Mövzuda faktı fikirdən fərqləndirin.
- Dərsi ümumiləşdirən PowerPoint təqdimatı yaradın.

2. Proses – biologiya dərsinin şagirdlər üçün düzgün qurulması;

Hər bir şagirdin özünəməxsus öyrənmə tərzidir və uğurlu differensial təlim özündə məzmunu müxtəlif yollarla çatdırmağı ehtiva edir: vizual, eşidərək öyrənmə, kinestetik və oxuyub-yazaraq öyrənmə. Differensial təlimə görə bütün şagirdlər eyni dərəcədə müəllimin köməyinə ehtiyac duymur. Bəzi şagirdlər fərdi, bəziləri cütlərlə, bəziləri də qrupla işləməyi seçə bilirlər. Bəzi şagirdlər müəllim ilə fərdi şəkildə inkişaf elədiyi halda, bəziləri məzmunu qarşılıqlı əlaqə ilə daha effektiv mənimsəyirlər.

Nümunə:

- Oxu materiallarını vizual və sözlə öyrənmələrə uyğun seçmək
- Eşidərək öyrənmələrə mövzunun səsli versiyasını dinləmək imkanı yaratmaq
- Kinestetik öyrənmələrə tapşırığı bitirmək üçün müxtəlif fəaliyyətlər imkanı vermək

3. Məhsul - şagirdlər üçün tapşırıqların hazırlanması;

Məhsul şagirdin dərsin sonunda məzmunu mənimsədiyini göstərdiyi nəticədir. Bu testlər, layihələr, hesabatlar və ya digər şəkildə ola bilər. Şagirdlərə öz öyrənmə tərzlərinə uyğun məhsul hazırlamağa, nəticə hasil etməyə imkan yaratmaq lazımdır.

Nümunə:

- Yazıb-oxuyaraq öyrənən şagird mətnlə bağlı yazı hazırlayır.
- Vizual öyrənmələr mətnlə bağlı qrafik təsvirlər hazırlayır.
- Eşidərək öyrənənlər səsli məruzə edirlər.
- Kinestetik öyrənmələr mətni səhnələşdirirlər.

4. Öyrənmə mühiti - Optimal öyrənmə üçün həm fiziki, həm də psixoloji elementlərin olması şərtidir. Fiziki amil sinifdə quruluşun və maddi texniki təminatın olmasını nəzərdə tutur. Psixoloji baxımdan isə müəllimlər təhlükəsiz və dəstəkləyici öyrənmə mühitini formalaşdıran sinif idarəetmə üsullarından istifadə etməlidirlər.

Nümunə:

- Tapşırığı müzakirə etmək üçün bəzi şagirdləri qruplara ayırın.
- Şagirdlərə fərdi oxumağa icazə verin.
- Diqqəti yayındıran amillərin olmadığı sakit məkanlar yaradın.

Aşağıdakı cədvəl differensiallaşmanın komponentlərinin strategiyalarını anlamağa daha da yaxşı kömək edəcək:

Cədvəl 1. Biologiyanın tədrisində ənənəvi və differensial yanaşmalarda differensiallaşma komponentlərinin nümunələri

Komponent	Ənənəvi yanaşma	Differensial yanaşma
<i>Məzmun</i>	Müəllim biologiya dərşində bütün şagirdlərə eyni bir əlavə məlumatı oxumağı tapşırıb onun ətrafında müzakirələr aparmağı planlaşdırır.	Müəllim şagirdlərin marağına və qavrama səviyyəsini nəzərə alaraq eyni mövzuya aid olan bir neçə əlavə məlumat müəyyənləşdirir. Bu məlumatlar oxundan sonra müzakirə aparılacaq. Sonra müəllim Blum taksonomiyasına əsaslanaraq şagirdləri qavrama və təlim nailiyyəti baxımından necə qruplaşdıracağını, uyğun fəaliyyət növlərini və tapşırıqları müəyyən edir. Məsələn, bəzi şagirdlər müstəqil, bəziləri müəllimlə, bəziləri fərdi, bəziləri qrupda və s. işləyirlər.
<i>Proses</i>	Biologiya dərşində bütün şagirdlər fərdi şəkildə ardıcılıqla aşağıdakı fəaliyyətləri yerinə yetirirlər:	Fəaliyyətlər şagirdlərin öyrənmə tərzləri nəzərə alınaraq müəyyənləşdirilir və sərbəst seçim imkanı verilir. Tapşırıqların birlikdə və

	mövzunu müəyyənləşdirirlər, tənqidi yanaşirlar və mövzuya aid esse yazıb portfolioya qoyurlar.	ya fərđi, bəzilərinin sinifdə və ya evdə icrasına icazə verilir.
<i>Məhsul</i>	Biologiya tədrisində şagirdlər arqumentlər gətirməklə mühakimə xarakterli esse yazırlar. Bu zaman onlar müxtəlif mənbələrdən istifadə edə bilərlər.	Şagirdlər müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə mühakimə xarakterli mətni istəklərinə uyğun olaraq esse şəklində, şifahi təqdimat şəklində, qısametrajlı film şəklində təqdim edə bilərlər.
<i>Öyrənmə mühiti</i>	Biologiya dərşində müəllim daha çox qrup işlərinə üstünlük verir. Digər iş formalarından demək olar ki, istifadə etmir.	Müəllim sinifdə şagirdlərin malik olduđu müxtəlif şəxsiyyət tiplərini nəzərə alaraq müxtəlif iş formalarından aktiv istifadə edir. Bu fərđi və ya ünsiyyətlə öyrənməyə üstünlük verən şagirdlər üçün uyğun psixoloji və mənəvi mühitin yaranmasını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün Biologiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulum). Bakı, 2013
2. Əliyev R. Pedaqoji prosesin psixoloji məsələləri. Bakı: Vahid M, 2018, 175 s.
3. Əliyev B., Əliyeva K., Cabbarov R. Pedaqoji psixologiya. Bakı: Təhsil, 2011, 254 s.
4. Əliyev B., Cabbarov R. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı: Təhsil, 2008, 136 s.
5. İnküziv sinifdə təlimin təşkili mövzusunda ixtisasartırma proqramının Oxu materialı. Avropa İttifaqı, Azərbaycan Təhsil Nazirliyi, UNİC.
6. İnküziv siniflərdə təlimin təşkili. TİPİİ. Oxu materialı. Bakı: 2018, 80 s.
7. Səfərova E. Biologiyanın tədrisində həyati bacarıqların aşılınması ilə şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması. Dərs vəsaiti. Bakı: 2018.
8. <https://www.edglossary.org/differentiation/>
9. <https://study.com/academy/lesson/what-is-differentiated-instruction-examples-definition-activities.html>
10. <https://www.readingrockets.org/article/what-differentiated-instruction>
11. <https://www.graduateprogram.org/2020/01/differentiation-vs-scaffolding/>

SUMMARY

Elnura Safarova, Sevinj Paniyeva

THE SYSTEM OF WORK ON THE APPLICATION OF THE DIFFERENTIAL APPROACH IN THE TEACHING OF BIOLOGY

The article provides information on the differential approach to the teaching of biology, the organization and planning of the lesson according to students with different individual qualities and unique learning styles. The application of the differential approach during the teaching of the subject creates conditions for the effective construction of the lesson and increases the quality of learning.

Key words: *differential, training, approach, teacher, student, quality, heterogeneous.*

РЕЗЮМЕ

Эльнура Сафарова, Севиндж Паниева

**“СИСТЕМА РАБОТЫ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО
ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ БИОЛОГИИ”**

В статье представлена информация о дифференцированном подходе к преподаванию биологии, организации и планированию урока с учетом учащихся с разными индивидуальными качествами и уникальными стилями обучения. Применение дифференцированного подхода при обучении предмету создает условия для эффективного построения урока и повышает качество обучения.

Ключевые слова: дифференциал, обучение, подход, учитель, ученик, качество, неоднородность.

SAHİB ZEYNALOV
sahib.zeynalov.64@list.ru
SƏBUHİ QULİYEV
sebhivaqif1998@gmail.com
ADPU-nun Ağcabədi filialı

STEAM TƏHSİLİNİN TƏTBİQİ ZƏRURİDİR

Müasir dövrdə texnologiya çox-çox böyük sürətlə inkişaf edir və həyatımızın bir hissəsinə çevrilir. Bu sürətli inkişaf və yeniliklər təhsil sisteminə də güclü sirayət edir. Müasir dərstdə yeni texnologiyaları tətbiq etmək üçün müəllimdən xüsusi bilik və bacarıqlar tələb olunur. STEAM metodologiyasının tədris prosesinə tətbiqi təhsil alanlarda böyük həvəs, maraq yaradır və nəticə etibarilə təhsil müəssisəsini bitirən məzun istehsalçı kadr kimi yetişir. Hesab edirik ki, STEAM metodologiyası orta ümumi təhsil məktəblərində istifadəsi genişləndirilməlidir.

***Açar sözlər.** STEAM, Texnologiya, Microbit, Makecode mühiti, Python proqramlaşdırma dili, STEAM müəllimi.*

Sürətlə dəyişən və inkişaf edən dünya, dəyişikliklərə cəld və müsbət münasibət göstərə bilən gəncləri (şagird və tələbələrini) yetişdirmək iqtidarında olan çevik təhsil sisteminin olmasını zəruri edir. Təbiət və texniki elmlər (fənlər) sahəsində olan müxtəlif layihələrin sinif otaqlarına inteqrasiya edilmə meyilləri daha çevik baş verə bilər. Bu baxımdan sevindirici haldır ki, respublikanın bir çox məktəbləri e-lövhlə ilə, bir sıra qabaqcıl məktəbləri isə eyni zamanda Labdisk rəqəmsal laboratoriya avadanlıqları, Robotiks qurğuları, 3 D printerlər, Lego və EVM 3 qurğuları ilə təmin edilmişdir. Müəyyən məktəblərdə Alqoritmika, rəqəmsal bacarıqlar və STEAM layihəsi uğurla tətbiq olunur. Bu rəqəmsal və texniki yeniliklərin hər bir ölkənin təhsil proqramına (kurikulumuna) daxil edilə bilməsi vaxt, zəhmət, maliyyə və təhlillər tələb edən prosesdir. Yəni, bir çox ölkələrdə təhsil proqramlarının zamanın sürətlə yenilənən tələblərinə uyğun dəyişdirilməsi uzun sürən bir prosesdir.

STEM metodu – texniki və təbiət fənlərinin tədrisində orta məktəbin ənənəvi nəzəriyyə əzbərlətmə üsullarından fərqli olaraq, elmi-texniki biliklərin gündəlik həyatda necə tətbiq olunmasını real həyat problemlərinin həlli vasitəsilə, “layihə əsaslı öyrənmə” ilə təhsilalanlara aşılayır.

STEAM termininin izahına baxaq:

1) *Science* - elm, yəni təbiət elmləri (kimya, biologiya, fizika və s.) ətraf aləm haqqında vahid təsəvvür yaradaraq, maddi aləmi bütövlükdə öyrədir;

2) *Technology* - texnologiya, hər hansı problemi həll etmək, yeni həllər təklif etmək üçün ən müxtəlif vasitələrdir;

3) *Engineering* - mühəndislik, hər hansı problemin həlli üçün təklif edilən prototipin, məhsulun, texnoloji vasitənin hazırlanması prosesidir;

4) *İncəsənət* - yekun məhsulların effektiv dizaynı, ümumi mənafeyə xidmət etməsi, humanist və etik məqamları diqqətdə saxlamaq məqsədilə daxil edilmiş incəsənət sahələri toplusudur.

5) *Mathematics* - riyaziyyat, hər hansı problemin həlli zamanı, məlumatlar bazasının (DATA) formalaşdırılmasında mütləq ehtiyac olan ölçmə və hesablama elmidir.

STEM metodunun əsas məqsədi təhsilalanlarda “XXI əsr bacarıqları”nı formalaşdırmaq və inkişaf etdirməklə real həyat problemlərinin həllinə nail olmaqdır.

Bir parçası olduğumuz rəqəmsal əsrin tələblərinə uyğunlaşa bilmək üçün:

- XXI əsr bacarıqlarını özündə formalaşdırmış mütəxəssislərə ehtiyac duyulur;
- İstənilən bir ölkə inkişaf etmək, öz regionunda liderlik edə bilmək üçün məhz öz vətəndaşlarının XXI əsr bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə önəm verir.

Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələr təhsil sistemlərində STEM, proqramlaşdırma və robotiks və s. kimi innovativ istiqamətlərə üstünlük verməkdədirlər. STEM metodikası təhsilalanlara bilikləri nəzəri olaraq deyil, məhz tətbiqi xüsusiyyətlərini aşkarlayaraq çatdırmağı hədəfləyir. Bu zaman

şagirdlər riyaziyyat və təbiət fənlərini araşdıraraq və tədqiq edərək mənimsədikləri müxtəlif məlumatları gündəlik həyatlarında qarşılarına çıxan müxtəlif problemlərə, müxtəlif layihələrdə tətbiq etməklə öz yaradıcılıqlarını, komanda şəklində işləmək bacarıqlarını, məntiqi təfəkkürlərini, problem həllətmə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Eyni zamanda öyrəndiklərini tətbiq etdikləri üçün öyrəndikləri məlumatları daha yaxşı mənimsəyir, daha uzun müddət onların yaddaşında qalır. Seçilən problemlərin və icra olunan layihələrin real həyatla əlaqəli olmasına, eyni zamanda şagirdyönümlü olmasına xüsusi diqqət edilir.

STEAM qısaltması 2001-ci ildə ABŞ Milli Elm Fondunun elmi işçiləri tərəfindən təklif edilmişdir. Təşkilat daha əvvəl bu fənlər üzrə karyera sahələrinə və ya bu sahələrdən məlumat və bacarıqların inteqrasiya etdiyi bir tədris planına istinadən əvvəlcə SMET qısaltması istifadə etmişdir. 2001-ci ildə NSF-də təhsil və insan resursları üzrə direktor köməkçisi amerikalı bioloq Judith A. Ramaley qısaltmanı STEM olaraq dəqiqləşdirib. Çin, ABŞ, Rusiya, Koreya və s. ölkələrin iqtisadi rəqabəti dövründə 2002-ci ildə Elon Musk tərəfindən SpaceX şirkətinin qurulması artıq STEAM kimi adlandırılan innovativ təlim metodunu gündəmə gətirdi. O vaxtdan bəri Amerika Birləşmiş Ştatlarının hüdudlarından kənar da STEAM əsaslı inkişaf etdirilən proqramlar Birləşmiş Krallıq, Çin, Fransa, Cənubi Koreya, Tayvan və Avstraliya kimi bir çox ölkəyə yayılmışdır.

Falcon Heavy raketinin fəzaya buraxılması ilə STEAM metodunun müxtəlif ölkələrin təhsil sistemində tətbiqinin intensivləşdiyini demək olar. 2009-2010-cu illərdən ABŞ-da gələcəyin STEAM yönümlü ixtisas və peşələri istiqamətində karyera imkanlarının qazanılması üçün bir çox stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməyə başlayır. Bu məqsədlə 2021-ci ilə kimi ən yaxşı STEM müəllimlərinin sayının 100.000-ə çatdırılmasını hədəfləyən ABŞ bir çox K-12 STEM kurikulumlarının işlənməsi və tətbiqini də həyata keçirməkdədir. Deyilənləri ümumiləşdirsək:

1) STEM təhsilinin fəlsəfəsində, 4-cü sənaye inqilabı ərəfəsində hər bir ölkənin elmi-texniki tərəqqi, iqtisadi inkişaf, insan kapitalının formalaşdırılması istəkləri dayanır.

2) STEM təhsilinin məqsədi, 21-ci əsrdə 2030-cu il üçün hədəflənmiş Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin həlli ilə birbaşa əlaqəli olan qlobal məsələlərə innovativ həllər hazırlamaq və tətbiq etməkdir.

Avropa ölkələri STEM müəllimlərinin yetişdirilməsi, təhsilin müxtəlif pillə və səviyyələri üzrə STEM kurikulumlarının formalaşdırılması, STEM müəllimləri arasında praktik əməkdaşlığa, təcrübə mübadiləsinə nail olmaq üçün Scientix, STEM Alliance, STEM PD kimi nəhəng onlayn şəbəkələri qurur. Eyni istəkləri əsas tutaraq, innovativ STEM metodunun ölkəmizin təhsil sistemində tətbiqi zəruri və qaçılmazdır. Azərbaycan Respublikasının sabiq təhsil naziri, cənab C. Bayramovun “Azərbaycan” qəzetinin 14.06.2019-cu il tarixli nömrəsində “Təhsilin inkişaf strategiyası: nailiyyətlər və əsas hədəflər” adlı məqaləsində deyilir: “Daha bir prioritet ümumi təhsildə STEM yanaşmasının tətbiqidir. Bu yanaşma təbiət, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat fənlərinin tədrisinin ayrı-ayrılıqda deyil, əlaqəli şəkildə öyrədilməsini və şagirdlərdə “XXI əsr bacarıqları”nın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə növbəti tədris ilindən məktəblərdə robototexnika, nanotexnologiya, süni intellekt, mexanika kimi sahələri əhatə edən məzmunun tətbiqi planlaşdırılır”.

Dərslərin STEM əsaslı qurulması üçün müəllimdən xüsusi bilik və bacarıqlar tələb olunur. Çünki layihələr, seçilmiş metod və üsullar nə qədər şagirdyönümlü olsa da, müəllim layihələrin hazırlanmasında və qarşıya çıxan problemlərin həllində şagirdlərin fəaliyyətini istiqamətləndirir və yol göstərir. Buna görə də STEM metodu tətbiq olunan məktəblərdə müəllimlərə öncədən xüsusi təlimlər keçirilir. Bu məqsədlə müəllimlərə bir neçə mərhələdən – innovativ öyrənmə modelləri, kinematika və modelləşdirmə, proqramlaşdırma daha irəli səviyyə kimi hətta qrafik proqramlaşdırma, Robotics (Robototexnika), 3D çap və s. kimi mərhələlərdən ibarət olmaqla təlimlər keçirilir.

Dünya İqtisad Forumunun “2019-cu il üçün yenilənən texnologiyalar” hesabatı və bu səbəbdən beynəlxalq təhsil trendlərinin sürətli inkişafı göstərir ki, STEM müəllimlərinin təlimi zamanı “hər kəs üçün eyni örnək STEM müəllimi” modeli qurmaq düzgün olmazdı. Müəllimlər ümumi STEM müəllimliyi təlimlərindən keçsə də, onları eyni “çərçivəyə salmaq” düzgün strategiya deyil. Tam əksinə hər müəllimin öz 4C bacarıqları hesabına “STEM müəllimi” modellərinin müxtəlifliyinin yaranmasına geniş imkanlar açmaq lazımdır.

Məlumat üçün qeyd edək ki, ADPU-da 01.09.2022-10.09.2022-ci il tarixlərində keçirilən “STEAM” təlimi keçirilmişdir. Təlimdə STEAM nədir? STEAM təhsil proqramı, 3D modelləşdirmə, 3D çap, 3D printerlər, Mikrobot texnologiyası, Makecode proqramlaşdırma mühiti, STEAM təhsil proqramı, Snapmaker cihazı, Snapmaker luban proqram təminatı mövzuları təlimçilər tərəfindən yüksək səviyyədə tədris olunmuşdur.

Fəal və yaradıcı olan müəllimin özünü STEM müəllimi kimi formalaşdırması, yetişdirilməsi üçün nələri bilməli və dərk etməlidir:

- 1) STEM təhsilinin fəlsəfəsinin, əhəmiyyətinin nələrdən ibarət olduğunu;
- 2) STEM təhsilinin cəmiyyət, ölkə və dünyaya üçün yaxın və uzaq məqsəd və hədəflərinin nələrdən ibarət olduğunu;
- 3) Təbiət və texniki fənlər istiqamətində zəngin interaktiv biliklərə malik olmağı;
- 4) Keyfiyyətli STEM təhsili verə bilmək üçün özünütəhsil, araşdırmaq, tədqiq etmək, sınaqdan keçirmək, əlaqə və əməkdaşlıqlar qurmağın mütləq və vacib olduğunu;
- 5) Təhsilalanların qabiliyyətlərinin aşkarlanması və düzgün istiqamətdə yönləndirməyi;
- 6) Təhsil sistemlərinin informasiyalaşdırılması istiqamətində İKT vasitələrindən düzgün istifadə etməyi və öz resurslarını ərsəyə gətirməyi;
- 7) Layihə planlama, icra etmə, yeni məhsul ərsəyə gətirmə, təqdim etmə, məlumatlar bazası formalaşdırma və hesabatlar vermə vərdişlərinin əhəmiyyətini;
- 8) Özünəinam, məsuliyyətli, müasir düşüncəli və fəal nümunəsi ilə öz şagirdlərinə şəxsi nümunə olmaqla mentorluq etməlidir.

Fəal və yaradıcı olan müəllimin özünü STEM müəllimi kimi formalaşdırması fasiləsiz özünütəhsil və inkişaf tələb edən prosesdir. Əgər STEM müəllimi şagirdlərinin tədris ilinin sonunda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil pillələrin sonunda qazanacağı bacarıqları, əldə edəcəyi nəticələri bilir, onun öz illik fəaliyyət planı və illik perspektiv planlaşdırmasını tərtib etmək də asanlaşır.

STEAM təhsilində istifadə olunan əsas texnologiyalardan biri də mikrobotdır. Mikrobot 5*5 ölçülü led ekranla proqramlaşdırıla bilən, uzunluğu 5 sm, eni 4 sm olan mini elektron lövhədir. Mikrobot layihələri asan və funksionaldır, yaradıcılığa və orijinal ideyalara imkan verir. Mikrobot Java Script, Python və blok proqramlaşdırma dilləri vasitəsilə proqramlaşdırıla bilər. Mikrobotin ön hissəsində proqramlara bilən 2 düymə, GND portu, 3V port, 3 ədəd giriş-çıxış portu var. Mikrobotin arxa hissəsi USB portu, batareya portu, kabellərin qoşulması üçün 20 pin, akselerometr, kompas və reset düyməsindən ibarətdir. Mikroboti proqramlaşdırmaq üçün makecode proqramlaşdırma mühitindən istifadə olunur. Makecode proqramlaşdırma mühitindən istifadə etmək üçün makecode.microbit.org saytına daxil olmaq lazımdır. Makecode proqramlaşdırma mühiti müxtəlif hissələrdən ibarətdir: Home(Əsas səhifəyə keçid), Share(Proyekti paylaşmaq), JavaScript(Blok və ya JavaScript proqramına keçid), Blok alətləri, proqramı yazmaq üçün iş sahəsi, Download(Mikrobot proqramını yükləmək), Undo, Redo və Zoom(miqyas).

Layihə 1: Otağın temperaturunu ölçən və mikrobotin ekranında əks etdirən proqram tərtib edin.
İzahı: Proqram tərtib etmək üçün Basic və Input bloklarından istifadə edəcəyik (Təsvir 1).

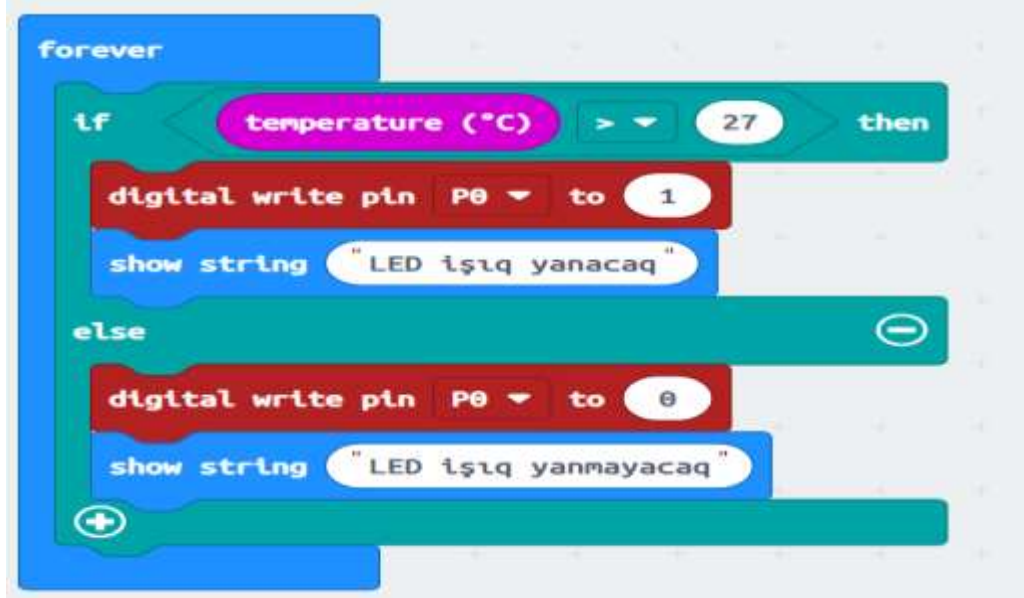

(Təsvir 1). Proqram tərtib etmək üçün Python proqramlaşdırma dilindən də istifadə edə bilərik.
Kod nümunəsi aşağıdakı kimi olacaq:

```
def on_forever():  
    basic.show_number(input.temperature)  
    basic.forever(on_forever)
```


Layihə 2: Otağın temperaturu 20° C-dən çox olarsa, led işığı yandıran əks halda isə led işığı söndürən proqram tərtib edin.

İzahı: Proqramı tərtib etmək üçün Basic, Input, Led və Logic bloklarından istifadə edəcəyik (Təsvir 2).

Təsvir 2. Proqram tərtib etmək üçün Python proqramlaşdırma dilindən də istifadə edə bilərik. Kod nümunəsi aşağıdakı kimi olacaq:

```
def on_forever():  
if input.temperature() > 27:  
pins.digital_write_pin(DigitalPin.P0, 1)  
basic.show_string("LED işıq yanacaq")  
else:  
pins.digital_write_pin(DigitalPin.P0, 0)  
basic.show_string("LED işıq yanmayacaq")  
basic.forever(on_forever)
```

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyə Əhmədova “STEM nədir?”, Sumqayıt 2019
2. Doç. Dr.M.Sencer Çorlu Ezgi Çallı, “STEM kuram ve uygulamalarıyla” İnternet resursları
3. Ort İsrail <https://azerisrael2020.ort.org.il/index.php/category/baku/>
4. "How STEM pedagogy is adaptable and accessible in any classroom" <https://www.amle.org/> (müəllif - Michele Schuler)
5. https://www.youtube.com/results?search_query=STEAM+mikrobit+logic+bloku

SUMMARY

Sahib Zeynalov, Sabuhi Guliyev

STEAM EDUCATION APPLICATION REQUIRED

In modern times, technology is developing at a very fast pace, and it is becoming a part of our lives. These rapid developments and innovations have a strong impact on the education system. Special knowledge and skills are required from the teacher to apply new technologies in the modern class. The application of STEAM methodology to the educational process creates great enthusiasm and interest in students, and as a result, the graduates who graduate from the educational institution become productive personnel. We believe that the use of STEAM methodology in secondary general education schools should be expanded.

Key words. *STEAM, Technology, Microbit, Makecode environment, Python programming language, STEAM teacher.*

РЕЗЮМЕ

Сахиб Зейналов, Сабухи Гулиев

ТРЕБУЕТСЯ ПРИЛОЖЕНИЕ STEAM EDUCATION

В наше время технологии развиваются очень быстрыми темпами, и они становятся частью нашей жизни. Эти стремительные разработки и инновации оказывают сильное влияние на систему образования. Для применения новых технологий в современном классе от учителя требуются специальные знания и умения. Применение методологии STEAM в образовательном процессе вызывает большой энтузиазм и интерес у учащихся, в результате чего выпускники, окончившие образовательное учреждение, становятся продуктивными кадрами. Мы считаем, что использование методологии STEAM в средних общеобразовательных школах должно быть расширено.

Ключевые слова. *STEAM, Технология, Microbit, среда Makecode, язык программирования Python, преподаватель STEAM.*

TÜRKAN ƏLİBƏYLİ
elibeyliturkan@gmail.com
“Naxçıvan” Universiteti
GÜLƏR ƏSƏDOVA
guleresedova2018@gmail.com
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

TƏHSİLDƏ VİRTUAL REALLIQDAN İSTİFADƏ

Texnologiya müasir dövrdə təhsili formalaşdırın əsas amillərdən biri olaraq nəzərə alınır. Bütün təhsil müəssisələrində İKT avadanlıqlarının tətbiq edilməsi ilə bağlı görülən tədbirlər müəllim və tələbələr üçün qənaətbəxşdir. Təhsildə istifadə edilən və öyrənmənin gücləndirilməsində kifayət qədər payı olan bu texnologiyalar yüksək qiymətləndirilsə də, ənənəvi dərs prosesinə inteqrasiya zamanı müəyyən çətinliklərlə də qarşılaşmaq olur. Yeni nəsil texnoloji avadanlıqların əldə edilməsi və təhsil vasitələrinə daxil edilməsi üçün müəyyən uyğunlaşdırmaların aparılması kimi problemlər sistemin hər mərhələsində müəllimlərin qarşısında dayanır. Problemləri həll etmək üçün təhsil texnologiyası tədqiqatçıları potensial həll üsulları təklif edirlər.

Təhsildə uğurla tətbiq edilən İKT avadanlıqlarından biri Virtual Reallıqdır (VR). VR bir çox fərqli sahələrdə tətbiq edilərək inkişaf etdikcə, təhsildə istifadəsi üçün praktikliyi də artmış oldu. Ümumiyyətlə texnologiya sürətlə inkişafda olduğundan, təhsil daimi onunla ayaqlaşmaq üçün çalışır. Bir vaxt bizim üçün mümkün görünən bir çox şeyi müasir dövrdə bütün şagird və tələbələr virtual reallıq vasitəsi ilə edə bilirlər. Dərs prosesi zamanı avadanlığın üstünlükləri qəbul edildiyi halda, bəzən müəllimlər VR – dən istifadə etməkdən çəkinirlər. Səbəb olaraq isə şagirdlərin bu avadanlığı dərs texnologiyası kimi deyil, əyləncə vasitəsi olaraq gördüklərini qeyd edirlər. Məqalədə əsasən virtual reallığın təhsil üçün üstünlükləri və onun istifadəsi zamanı hansı çətinliklərlə qarşılaşıla biləcəyi araşdırılıb. Eyni zamanda “Gələcəkdə təhsildə hansı yeniliklərdən istifadə edilə bilər?” sualına da cavab tapmağa çalışmışıq.

Açar sözlər: təhsil, texnologiya, İKT, virtual reallıq, inkişaf

Giriş

Virtual reallıq adından da görüldüyü kimi “real olmayan” lakin mövcud olan bir şeyin varlığı mənasını ifadə edir. Eyni zamanda VR kompyuter tərəfindən həyata keçirilən 3D vasitəsi ilə virtual məkan olaraq da qiymətləndirilir. Bu məkanda olan şəxslər ətrafda gəzmək və obyektlərə toxunmaq, onları hərəkət etdirmək kimi fəaliyyətlərlə də məşğul olmalıdırlar. Əslində olduğumuz məkanın kompyuterin içindəki məkan deyil, kompyuterin qarşısı olduğunu da qeyd etməliyik. Qısaca dünyada yaradılmış bir qeyri-real dünyanı biz virtual reallıq adlandıracağıq. Stevenson və Lindberg (2015) Oksford lüğətində Virtual Reallığı “xüsusi elektron avadanlıqdan istifadə edən şəxs tərəfindən zahirən real və ya fiziki şəkildə qarşılıqlı əlaqədə ola bilən üçölçülü təsvirin və ya mühitin kompyuter tərəfindən yaradılan simulyasiyası” kimi tərif ediblər (Alfadil, M. M. 2017, 23).

Təhsil sistemində virtual reallıqdan istifadənin qəbul edilməsi səbəblərindən başlıcası mürəkkəb məlumatların əlçatan, əyləncəli və asan şəkildə təqdim edilə bilməsidir. VR inkişaf etdikcə sinif otaqlarında istifadə edilə biləcək bir alət olaraq görülməyə başlandı. Bu avadanlıq tələbələrə qrup şəklində qarşılıqlı əlaqədə olmaq imkanı ilə yanaşı, eyni zamanda virtual mühitdə olan obyektlərlə də əlaqə imkanı verir. Bu da tələbələrə öz biliklərini kəşf etmək və inkişaf etdirmək fürsətini vermiş olur. Bəzi tədqiqatların real dünyada aparılmasının qeyri-mümkünlüyü səbəbindən VR-dən istifadə vacibdir. Məsələn, hər hansı planetin tədqiq edilməsi, insan bədənində səyahət etmək kimi problemlər virtual reallıqdan istifadə edilərək asanlıqla həll edilə bilər. Virtual reallıq təhsil mühitində istifadə edilməsi baxımından – yüksək səviyyəli, mobil və kütləvi şəkildə paylanmış olmaqla üç kateqoriyaya ayrılmışdır (Lege R., & Bonner E. 2018, 149). Hər birinin tədris prosesində fərqli fəaliyyətləri mövcuddur. Yüksək səviyyəli VR tam interaktiv şəkildə baş və əl izləmə təcrübələrini həyata keçirməyə imkan verir. Bu kateqoriyada olan alətləri heç bir kompyuter və ya smartfona qoşmağa ehtiyac yoxdur. Mobil VR güclü smartfonlardan istifadə edərək məhdud interaktiv oyunlar və

təcrübələr təqdim etməkdə bizə köməklik göstərir. Kütləvi şəkildə paylanmış VR isə istənilən smartfondan istifadə edərək passiv 360 dərəcəli videolara baxmağı bizim üçün təmin edə bilər.

Yeni texnologiyalardan istifadə edərək tədris tələblərinə cavab vermək, zaman tələb edən bir prosesdir. Sınaq dövründə ortaya çıxan problemlər zamanla öz həllini tapmalıdır. Bu müddətdə ali təhsil müəssisələri orta ixtisas məktəblərindən fərqli olaraq üstünlüyə malikdir. Ali təhsil müəssisələrində yeni texnologiyaların sınaqdan keçirilməsi və tədqiq edilməsi üçün uyğun mühit mövcuddur.

Təhsildə VR istifadə edərək əldə edilən üstünlüklər

Virtual reallıq əyləncə məqsədilə geniş yayılmasına baxmayaraq, bir çoxları üçün yeni texnologiyadır. Gənc nəslin VR avadanlıqlarını əvvəlcədən tanıması onların bu texnologiyaya olan həvəsini azaltmır. Tədris prosesində həvəsləndirici bir faktor olduğu zaman tələbələr daha istəklə dərstdə iştirak edirlər. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində motivasiya və maraq ölçülərinin artırılmasının təhsilə öz müsbət effektini verdiyi aşkar edilmişdir. VR hər hansı mövzu üzrə maraq və əlaqələri stimullaşdırır. Hətta slaydlar vasitəsi ilə aparılan elektron dərslərlə müqayisədə VR avadanlığından istifadə edilərək keçirilən dərslər tələbələr arasında “daha həyəcanlı” dərslər olaraq qiymətləndirilir. Düzdür ki, zamanla bu avadanlıq öz populyarlığını itirib, sıradan hala gələ bilər. Lakin biz o zamana qədər bu texnologiyadan katalizator kimi istifadə edib öyrənmə effektini artırmağa çalışırıq.

VR avadanlığından istifadə edərək əlimizin çata bilmədiyi istənilən mühitə çıxış əldə edə bilərik. Pedaqoqlar cari fiziki yerin qoyduğu məhdudiyyətlər çərçivəsində qənaətbəxş şəkildə qarşılanma bilməyən təhsil məqsədlərinə nail olmaq üçün bu imkanlardan istifadə edə bilərlər. Bəzən fərqli məkanlarda aparıla biləcək tədqiqatlar üçün həm texniki baza, həm də maliyyə cəhətdən çətinliklər yaşana bilər. VR-dən istifadə edərək bu məkanlarda tədqiqatlar aparmaq kimi təcrübələrə çıxış əldə edə bilərik. Tədqiqatçılar qeyd edir ki, VR öyrənmə təcrübəsi axtaran, lakin sahəyə çıxma bilməyən məktəblər üçün mükəmməldir. Məsələn, Böyük Britaniyadakı ibtidai məktəbin rəhbəri Nikolson (2018) qeyd edir ki, onların məktəbi dərindən okean kimi əlçatmaz mühitlər haqqında öyrətmək üçün virtual reallıqdan istifadə edir. Eyni zamanda Yaponiyadakı bir universitetdə Frazier və Roloff-Rothman (2019) 360 dərəcə videolar vasitəsilə global problemlərlə bağlı tələbələrin müəyyən sahələrə çıxışını təmin etmək üçün istifadə etdi. Yüksək keyfiyyətə malik VR avadanlığı proqram və aparat təminatının birlikdə istifadəsindən yaranan mövcudluq hissi ilə istənilən yerdə güclü təcrübə əldə etməyə imkan verə bilər. Hərəkət qabiliyyəti məhdud olan tələbələr üçün virtual səyahətlərə öz qrupları ilə birlikdə qoşulmaq imkanının verilməsi də bu texnologiyanın əvəzolunmaz bir funksiyasıdır.

Virtual reallığın təhsilə bir digər təsiri obyektləri və səhnələri fərqli bucaqlardan, müxtəlif perspektivlərdən görmək imkanındır. Pollard (2020) bu xüsusiyyətin məkan və obyektlərin yadda saxlanılmasına kömək edə biləcəyi fərziyyəsini irəli sürdü. Fərziyyəni sübut etmək üçün üç fərqli şəraitdə virtual məkanlarda fəza öyrənməsini araşdıran dizayn tədqiqatı hazırladı: Aşağı, orta və yüksək immersion (Pollard K.A., Oiknine A.H., Files B.T., Sinatra A.M., Patton D., Ericson M., Thomas J., & Khooshabeh, 2020, 12). Verilən şərtlərin bir-birindən fərqi sadəcə istifadə edilən texnologiya ilə bağlıdır. Yüksək immersion şəraitində aşağı və orta immersion vəziyyətləri ilə müqayisədə çoxseçimli ölçülər etmə imkanımız olur. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, səhnələrə müxtəlif bucaqlardan baxmaq qabiliyyəti bu nəticələrə səbəb ola bilər. Virtual reallığın istifadə edildiyi mühitlərdə tələbələrə daha çox neyron əlaqələri qurmaq imkanı verildiyindən yaddaşın daha çox saxlandığını qeyd edə bilərik.

VR-dən istifadə edərək istənilən bir şəxsin yerinə keçmək də mümkündür. Bu sahədə geniş tədqiqatlar aparılmış və nəticədə istifadəçilərin empatiyaları inkişaf etdirilmişdir. Tədris prosesində bu xüsusiyyətdən istifadə edərək dərslər zamanı baş verə biləcək irqi və cinsi ayrılıqlar aradan qaldırılır. Empatiya yaratmaq üçün bu şəkildə istifadə edildikdə, tədqiqatçılar virtual reallığın digər tədris vasitələri ilə müqayisədə unikal üstünlükləri olduğunu qeyd etdilər. Bu tədqiqatda “müəllimlərin özünü irqi və yaxud etnik cəhətdən fərqli olan şagird mövqeyinə qoymaq bacarığı ilə bağlı empatiya miqyası” ilə əlaqəli mövzuda xüsusi irəliləyiş əldə edildi (Stavroulia K.E., & Lanitis A. 2019, 32).

Virtual reallıqdan istifadə edilərək uzaq məsafədən öyrənmə bazası yaradıla bilər. Distant təhsil sistemində olan çatışmazlıqları VR istifadəsi nəticəsində aradan qaldıra bilərik. Nəticədə məsafədən asılı olmayaraq bir yerdə işləmək, digər tələbələrlə əlaqədə olmaq üçün immersiv bir mühit yaradıırıq. Virtual kampuslar vasitəsi ilə birlikdə işləmə mühiti yaranmış olur. 2020-ci ildə yaranan pandemiya nəticəsində tədris prosesinin tamamilə distant formaya keçməsi nəticəsində bu sahədə istifadə edilən avadanlıqlar inkişaf etdirildi və virtual reallığın mövcud imkanları analiz edilərək istifadə edildi.

VR-nin tətbiqi ilə bağlı yaranan çətinliklər

VR tədris prosesinə verdiyi müsbət təsirlərlə yanaşı müəyyən çətinlikləri də bərabərində gətirir. İlk olaraq onun istifadəsi üçün heç bir xüsusi pedaqogika mövcud deyil. Hu-Au və Lee (2018) iddia edirlər ki, əgər pedaqoqlar sadəcə olaraq “öyrənmənin üz-üzə didaktik təcrübələrini” təkrarlamağa çalışsalar (Hu-Au E. & Lee J.J. 2018, 223), bu, yalnız problem yaranması ilə nəticələnəcək. Yəni istifadə edilən hər bir texnologiyanın təhsil proqramlarına necə uyğunlaşacağı haqqında qərarlar qəbul edilməlidir. “Tələbələrin öyrənmə gücünü artırmaq üçün texnologiyadan ən yaxşı şəkildə necə istifadə oluna bilər?” kimi suala cavab tapdıqdan sonra avadanlıq fiziki olaraq istifadə edilməlidir. Əgər tədris prosesində VR-nin uyğun olub-olmamasını araşdırırıqsa, mütləq aydın pedaqogikadan istifadə etməliyik. Həqiqətən də, təhsil məqsədləri üçün virtual reallığı nəzərdən keçirən bir çox araşdırmalarda ümumi tənqid VR istifadəsini dəstəkləyən məlumatlı pedaqogikanın olmamasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, VR-nin immersiv qabiliyyətlərinin olması, eyni zamanda ondan səmərəli istifadə zamanı problemlər yarada bilər. Pollard (2020) qeyd edir ki, “daha yüksək səviyyəli immersiya bəzən öyrənmə performansını yaxşılaşdırmır” (Pollard K.A., Oiknine A.H., Files B.T., Sinatra A.M., Patton D., Ericson M., Thomas J. & Khooshabeh, 2020, 12). Yaranan mürəkkəb mühit əlavə koqnitiv emala səbəb olur. Nəticədə kənar koqnitiv proseslər yarandığından əsas materialı öyrənmək üçün kifayət qədər koqnitiv resurs qalmır. Tələbələrdə biliklərin mənimsənilməsi prosesində azalmalar gözə çarpır. Çünki, insan beyni müəyyən bir konsepsiyayı dərk etmək üçün məhdud resurslara malikdir.

İdrak yükü tədris dizaynı vasitəsilə müəyyən dərəcədə idarə oluna bilən bir şey olsa da, virtual reallığı təhsil üçün təsirsiz hala gətirə bilən bir digər amil də həm VR aparatından, həm də proqram təminatından qaynaqlanan amillərin mürəkkəb birləşməsidir. Birləşmə düzgün aparılmadığı halda aşağı keyfiyyətli 3D aktivlər illüziya qıran elementlərlə azaldıla bilər. Bu zaman da görüntü istədiyimiz nəticəni verməz. Aparılan tədqiqatlardan çıxan nəticədə qeyd edilir ki, VR təcrübəsi realdan çox uzaqdırsa, öyrənmə təcrübəsi pozulur. Düzdür, bütün aparılan təcrübələr zamanı maksimum reallığa ehtiyac duyulmur. Lakin, eyni zamanda, görüntüdə olan problemlər, bulanıqlıq diqqət problemlərini də özü ilə birlikdə gətirir.

Nəticə

Müasir dövrdə yeni texnologiyalar yüksək sürətlə inkişaf etməyə və insan fəaliyyətinin hər sahəsinə nüfuz etməyə davam edir. Digər sahələrə nisbətən təhsil sahəsi daha az dəyişənlik göstərsə də, istər-istəməz texnologiyaya ayaq uydurmaq üçün müəyyən dəyişikliyə məruz qalır. Bir vaxtlar texnologiyayı bilən müəllimlərin tərəfindən təhsildə istifadə edilən müəyyən texnologiyalar artıq əsas paradiqmanın bir hissəsinə çevrilirlər. Videokonfrans proqramı vasitəsilə dərslərin rəqəmsal çatdırılması bir vaxtlar bu kateqoriyaya aid idisə, indi təhsil normasına çevrilib. VR də müasir dövrdə əsas paradiqmaya keçid edən kateqoriyada öz yerini almışdır. Pedaqoqlar texnologiyanın irəliləyişlərindən xəbərdar olmalı və VR-dən istifadəni artıq nəzərdən qaçırmamalıdırlar. VR təkə nəzəri cəhətdən tədris məqsədləri üçün faydalı deyil, həm də aydın praktik tətbiqlərə malik olduğu üçün faydalıdır. Azalan xərcləri, təkmilləşdirilmiş immersiv imkanları nəzərə aldıqda, virtual reallığın təhsildə istifadəsinin necə praktik olduğunu görə bilərik. VR ilk istifadə edildiyi zamanlarda tələbələr arasında maraqla qarşılınır və yüksək nəticələr əldə edilir. Pedaqoqlar üzərinə düşən vəzifə, zamanla tələbələrin marağının itməməsi üçün avadanlıqdan düzgün istifadəni təmin etməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Alfadil M.M. (2017). Virtual reality game classroom implementation: Teacher perspectives and student learning outcomes. Dissertations, 408. <http://digscholarship.unco.edu/dissertations/408>
2. Hu-Au E. & Lee J.J. (2018). Virtual reality in education: a tool for learning in the experience age. *International Journal of Innovation in Education*, 4(4), 215–226.
3. Lege R. & Bonner E. (2018). The state of virtual reality in education. *The Language and Media Learning Research Center Annual Report*, 2017, 149–156.
4. Pollard K.A., Oiknine A.H., Files B.T., Sinatra A.M., Patton D., Ericson M., Thomas J. & Khooshabeh, (2020). Level of immersion affects spatial learning in virtual environments: results of a three-condition within-subjects study with long intersession intervals. *Virtual Reality*. <https://doi.org/10.1007/s10055-019-00411-y>

5. Stavroulia K.E. & Lanitis A. (2019). Enhancing reflection and empathy skills via using a virtual reality based learning framework. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(7), 18–36. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i07.9946>

SUMMARY

Turkan Alibayli, Guler Asadova **USING VIRTUAL REALITY IN EDUCATION**

Technology is considered as one of the main factors shaping education in modern times. The measures taken regarding the introduction of ICT equipment in all educational institutions are satisfactory for teachers and students. Although these technologies, which are used in education and have a sufficient share in strengthening learning, are highly valued, certain difficulties can be encountered during the integration into the traditional teaching process. Problems such as obtaining new generation technological equipment and making certain adaptations for inclusion in educational tools are faced by teachers at every stage of the system. To solve the problems, educational technology researchers suggest potential solutions.

One of the ICT equipment successfully applied in education is Virtual Reality (VR). As VR has developed in many different fields, its practicality for use in education has also increased. Since technology in general is developing rapidly, education is constantly trying to keep up with it. Many things that once seemed impossible for us, all pupils and students can do in modern times with the help of virtual reality. While the advantages of the equipment are recognized during the teaching process, sometimes teachers are reluctant to use VR. The reason is that the students see this equipment as a means of entertainment, not as a teaching technology. The article mainly examines the advantages of virtual reality for education and what difficulties can be encountered during its use. At the same time, "What innovations can be used in education in the future?" We tried to find an answer to the question.

Key words: *education, technology, ICT, virtual reality, development.*

РЕЗЮМЕ

Тюркан Алибейли, Гюлер Асадова **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ** **В ОБРАЗОВАНИИ**

Технологии рассматриваются как один из основных факторов, формирующих образование в наше время. Принятые меры по внедрению ИКТ-оборудования во всех учебных заведениях удовлетворительны для преподавателей и учащихся. Хотя эти технологии, которые используются в образовании и имеют достаточную долю в усилении обучения, высоко ценятся, при интеграции в традиционный учебный процесс могут возникнуть определенные трудности. С такими проблемами, как получение технологического оборудования нового поколения и внесение определенных приспособлений для включения в средства обучения, педагоги сталкиваются на каждом этапе системы. Для решения проблем исследователи образовательных технологий предлагают возможные решения.

Одним из средств ИКТ, успешно применяемых в образовании, является виртуальная реальность (VR). По мере того, как виртуальная реальность развивалась во многих различных областях, ее практичность для использования в образовании также возросла. Поскольку технологии в целом быстро развиваются, образование постоянно пытается за ними угнаться. Многие вещи, которые когда-то казались нам невозможными, в наше время могут делать все школьники и студенты с помощью виртуальной реальности. Хотя преимущества оборудования признаются в процессе обучения, иногда учителя неохотно используют виртуальную реальность. Причина в том, что студенты рассматривают это оборудование как средство развлечения, а не как технологию обучения. В статье в основном рассматриваются преимущества виртуальной реальности для образования и с какими трудностями можно столкнуться при ее использовании. При этом «Какие инновации могут быть использованы в образовании в будущем?» Мы попытались найти ответ на вопрос.

Ключевые слова: *образование, технологии, ИКТ, виртуальная реальность, развитие.*

SEVİNC CƏLİLOVA
sevinjjalilova@yahoo.com

TOFIQ HACIYEV
tofiq.haciyev.62@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
GÜLƏR İSMAYILBƏYLİ
guler_qocayeva@mail.ru
Mingəçevir Dövlət Universiteti

XI SİNİF FİZİKA KURSUNDA “ELEKTROLİT MƏHLULLARINDA ELEKTRİK CƏRƏYANI. ELEKTROLİZ QANUNU” MÖVZUSUNUN TƏDRİSİNDƏ VİRTUAL NÜMAYİŞ TƏCRÜBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ TEXNOLOGİYASI

Tam orta məktəblərdə təlimlərin İKT əsasında təşkili, şagirdlərin interaktiv dərslərdə biliklər almaları ilə yanaşı idraki və ünsiyyət bacarıqlarını da formalaşdırır. Dünya təhsil sisteminin təcrübəsi göstərir ki, İKT-dən istifadə etmək müasir təhsil modeli məktəbin pedaqoji heyəti qarşısında da yeni tələblər və vəzifələr qoyur. Artıq yeni nəslin müəllimlərindən konkret öyrətdikləri fənnin struktur məzmununa və məqsədinə uyğun, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təhsilin inkişafını mümkün edən texnologiyaları seçib, tədrisdə tətbiq etmək tələb olunur. Tam orta məktəbdə fizika fənninin tədrisində yeni texnologiyalardan istifadə edilməsi şagirdlərin dərslə marağını və istəyini stimullaşdırmağa imkan verir. Mövzuya aid multimedia vasitələrindən, virtual nümayiş təcrübələrindən, eləcə də rəngarəng illüstrasiyalardan istifadə olunması şagirdlərin idrak aktivliyinə müsbət təsir göstərir, cəlbedici və yaddaqalan olur. Nəticədə şagirdlərin olimpiadalarda, müxtəlif intellektual yarışmalarda göstərdikləri nəticələrin keyfiyyəti xeyli artır.

Bu məqalədə XI sinif kursunda “Elektrolit məhlullarında elektrik cərəyanı. Elektroliz qanunu” mövzusunun tədrisi prosesində virtual nümayiş təcrübələrindən istifadə texnologiyası işlənmişdir. Fikrimizcə, şagirdlərin bacarıqlarının formalaşmasında və bilik keyfiyyətlərinin artırılmasında virtual nümayiş təcrübələrinin (fiziki animasiya və simulyasiyanın) sistemli istifadəsinin rolu böyükdür.

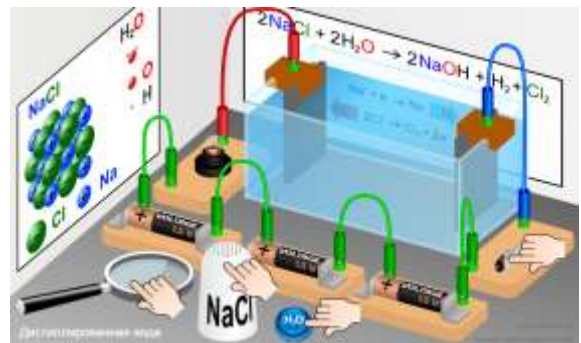
Açar sözlər: fizika, virtual nümayiş təcrübəsi, elektrolit, dissosiasiya, elektroliz.

Şagirdlərdə bilik və bacarıqların formalaşması üçün əsas şərt təlim prosesində fiziki hadisənin mahiyyətinin başa düşülməsini virtual nümayiş təcrübəsi vasitəsi ilə izah etməkdən ibarətdir. Ona görə də mövzuya uyğun virtual nümayiş təcrübəsindən necə istifadə olunmasına aid təlimatın verilməsinin və nümunə üçün müəllim tərəfindən göstərilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ümumtəhsil tam orta məktəblərində XI sinif fizika kursunda “Elektrolit məhlullarında elektrik cərəyanı. Elektroliz qanunu” mövzusunun tədrisinə aid virtual nümayiş təcrübəsindən istifadə texnologiyasının işlənməsidir.

Dərsin maraqlılaşdırma mərhələsində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya (kimya fənni ilə) yaratmaqla, şagirdlərin VIII və IX sinif fizika kursunda “elektrik cərəyanı” na aid qazandıqları biliklərə istinad edilir. Bu məqsədlə müəllim şagirdlərin biliklərinə əsaslanaraq bir neçə sual verərək, müzakirə aparır.

• Naqillərdə elektrik cərəyanı yaradan yükdaşıyıcı hansı zərrəcikdir?

şəkil 1.

- Naqillərdə elektrik cərəyanının yaranması üçün hansı şərtlər ödənməlidir?
- Elektrolitlər nədir və elektrolitik dissosiasiyanın mexanizmi necə izah olunur?
- Elektroliz hadisəsində kəmiyyətlər arasındakı asılılığı müəyyən edən qanun necə adlanır?

Tədqiqat sualı: Elektrolitlərdə elektrik cərəyanının keçməsinin fiziki əsasını necə izah etmək olar?

Müəllim tədqiqatın aparılması mərhələsində “Elektrolitik dissosiasiya” adlı virtual nümayiş təcrübəsindən istifadə edərək, təlim prosesini təşkil edə bilər (Физика в школе–HTML5. 2023. https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_disociace&l=ru).

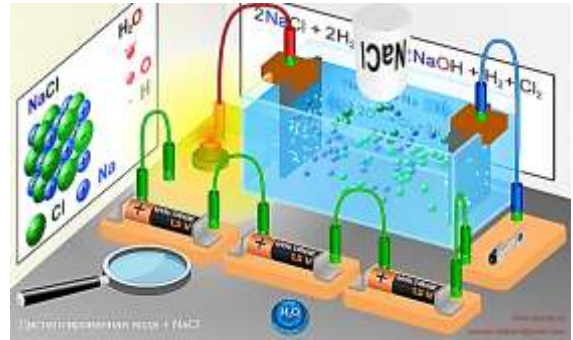
Müəllim əvvəlcə nümayiş əsasında elektroliz vannasına distillə olunmuş su töküldüyünü qeyd edir. Sonra elektrik açarı vasitəsi ilə dövrə qapanır. Şagirdlər müşahidə edirlər ki, dövrəyə qoşulmuş lampaya yanmır, dövrədə cərəyan yoxdur (şəkil 1). Lakin distillə edilmiş suya xörək duzu əlavə edildikdə dövrədən elektrik cərəyanı keçir (şəkil 2).

Müəllim şagirdlərin kimya fənnindən qazandıqları biliklərə əsaslanaraq, bir neçə sualla onlara müraciət edir:

- Nə üçün distillə edilmiş su elektrik cərəyanını keçirmir?
- Distillə edilmiş suya xörək duzu əlavə edildikdə alınan məhlulda nə baş verdi ki, o, elektrik cərəyanını keçirdi?
- Duzlar, turşular və qələvilərin suda məhlullarında elektrik cərəyanını hansı yükdaşıyıcılar keçirir?

Təqdim edilmiş suallar əsasında müzakirələr aparılır. Nəticə çıxarılır: distillə edilmiş su elektrik keçiricisi deyil, çünki onda sərbəst yük daşıyıcıları yoxdur. Ona görə də distillə olunmuş su elektrik cərəyanını keçirmir.

Qeyd edilir ki, bir çox maddələrin molekulları müsbət və mənfi ionlardan ibarət möhkəm əlaqəli sistemdir. Elektrik qüvvələri hesabına müsbət və mənfi ionlar arasında güclü rabitə mövcuddur. Xörək duzunu ($NaCl$) distillə edilmiş suya əlavə etdikdə, suyun neytral molekullarının təsiri ilə ionlar arasındakı cazibə xarakterli qüvvələr zəifləyir və nəticədə maddənin molekulları müsbət və mənfi ionlara ayrılır.

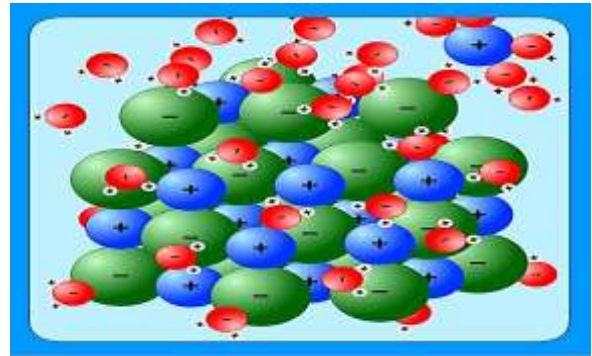

şəkil 2.

Şagirdlərə izah edilir ki, xörək duzu məhlulunda ionlar, həll edilən maddənin molekulları ilə həlledicinin (suyun) molekullarının qarşılıqlı təsiri nəticəsində əmələ gəlir.

Beləliklə, distillə edilmiş suya xörək duzu əlavə etdikdə, məhlulda ionlardan ibarət sərbəst yükdaşıyıcılar yaranır (şəkil 3, 4).

Elektrolitlərdə ionlar metallardakı sərbəst elektronlar kimi nizamsız hərəkət edirlər. Dövrə qapanıqda isə məhlulda elektrik sahəsi yaranır. Bu sahənin təsiri ilə ionlar müəyyən istiqamətdə hərəkət etməyə başlayır. Müsbət ionlar mənbəyin mənfi qütübü ilə birləşdirilmiş elektroda (katoda), mənfi ionlar isə müsbət qütübə birləşdirilmiş elektroda (anoda) doğru hərəkət edərək məhluldan cərəyan keçməsinə təmin edirlər.

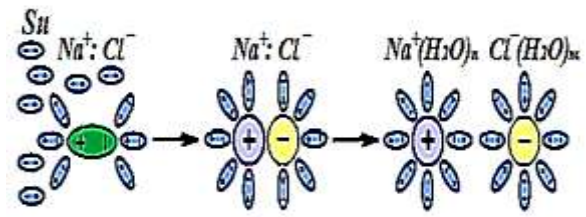
şəkil 3. Elektrolitik dissosiasiya

- Sonra “elektrolitik dissosiasiya” və “elektrolit” anlayışlarına aid nəticələr ümumiləşdirilir:

(R.R. Abdurazaqov və b. Fizika 11, Dərslik, Bakınəşr, 2018 (2). 74-77).

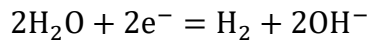
• Suda neytral molekulların parçalanması nəticəsində müsbət və mənfi ionların yaranması prosesi **elektrolitik dissosiasiya** adlanır.

• Məhlulları (və ya ərintiləri) elektrik cərəyanını keçirən maddələr (duz, turşu və qələvi) **elektrolitlər** adlanır.

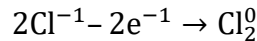

şəkil 4.

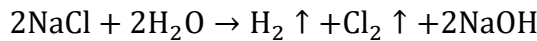
Sonra təqdim edilən nümayiş əsasında oksidləşmə və reduksiya prosesi izah edilir. Bu zaman katodda suyun molekulları reduksiya olunur və hidrogen qazı ayrılır.

Mənfi yüklü Cl^- ionları isə anoda çataraq artıq elektronlarını verməklə neytrallaşır və onun səthində qaz qabarcıqları şəklində ayrılır:

Na^+ və OH^- ionları birləşərək məhlulda qalır.

Qeyd edilir ki, elektrolitlərdə elektrik yükü ilə bərabər maddə daşınması da baş verir. Bunun əsasında elektrolitlərdə elektrik cərəyanının yaranma mexanizmi və elektroliz qanunlarının fiziki mahiyyəti izah edilir.

Elektrolitlərdə elektrik cərəyanı, müsbət və mənfi ionların nizamlı hərəkəti nəticəsində yaranır. Bunun əsasında “**elektroliz**” anlayışı izah edilir.

• **Elektroliz** – elektrolitlərdən cərəyan keçərkən, elektrodlar üzərində maddənin ayrılması prosesidir.

Qeyd edilir ki, elektrolitdən elektrik cərəyanı keçən zaman cərəyan mənbəyinin mənfi qütübü ilə birləşdirilmiş elektrod (katodda) məhluldan hidrogen və müsbət qütübü ilə birləşdirilmiş elektrod (anodda) isə xlor ayrılmışdır.

Elektroliz qanunu 1833-cü ildə ingilis fiziki Maykl Faradey tərəfindən verilmişdir. O, apardıdığı təcrübələr əsasında elektrodlar üzərində ayrılan maddənin kütləsinin elektrolitdən keçən yük-dən (cərəyan şiddətindən) asılılığını müəyyənləşdirmişdir.

• **Faradeyin I qanunu:** Elektroliz prosesində elektrodlar üzərində ayrılan maddənin kütləsi elektrolitdən keçən elektrik yükünün miqdarı (cərəyan şiddəti) ilə düz mütənasibdir:

$$m = kq = kIt$$

Burada m – elektrod üzərində ayrılan maddənin kütləsi, q – elektrolitdən keçən elektrik yükünün miqdarı, I – elektrolitdən keçən cərəyan şiddəti, k – maddənin elektrokimyəvi ekvivalentidir.

• **Elektrod üzərində ayrılan maddənin kütləsi onun üzərindəki bütün ionların kütləsinə bərabərdir.**

$$m = m_{oi} \cdot N_i = m_{oi} \cdot \frac{q}{q_{oi}} = \frac{m_{oi}}{q_{oi}} \cdot It$$

Burada m_{oi} və q_{oi} – bir ionun kütləsi və yüküdür. Bu ifadədən görünür ki, maddənin elektrokimyəvi ekvivalenti ionun kütləsinin onun yükünə olan nisbətində bərabərdir.

Belə ki, ionun yükünün q_{oi} maddənin valentliyinin n elementar yükə e hasilinə bərabər olduğunu ($q_{oi} = ne$) nəzərə alsaq, elektrokimyəvi ekvivalent k üçün ifadəni alarıq:

$$k = \frac{m_{oi}}{q_{oi}} = \frac{M}{N_A ne} = \frac{1}{eN_A} \cdot \frac{M}{n} = \frac{1}{F} \cdot \frac{M}{n}$$

Burada N_A – Avoqadro sabiti, $M = m_{oi} \cdot N_A$ – maddənin molyar kütləsi, $F = eN_A$ – Faradey sabiti və n – maddənin valentliyidir.

$$F = eN_A = 96485 \frac{Kl}{mol} \approx 9,65 \cdot 10^4 \frac{Kl}{mol}$$

•**Faradey sabiti**– elektrodada bir mol birvalentli maddənin ayrılması üçün elektrolitdən keçən yükün qiymətinə bərabərdir.

Elektrolizin II qanunu üçün aşağıdakı ifadəni yazı bilərik:

$$m = \frac{1}{F} \cdot \frac{M}{n} \cdot It$$

•**Faradeyin II qanunu:** Müxtəlif elektrolitdən eyni miqdarda elektrik yükü keçən zaman elektrodada ayrılan maddənin kütləsi molyar kütlə ilə düz, onun valentliyi ilə tərs mütənəsbdir:

$$m = \frac{1}{F} \cdot \frac{M}{n} \cdot q$$

•**Maddənin molyar kütləsinin onun valentliyinə nisbəti maddənin kimyəvi ekvivalenti x adlanır.**

$$x = \frac{M}{n}$$

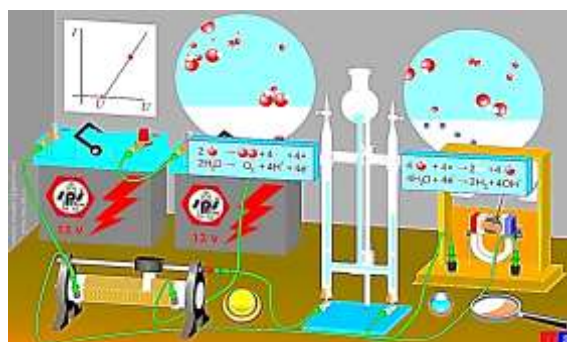
Maddənin elektrokimyəvi ekvivalenti ilə kimyəvi ekvivalenti arasındakı asılılığı ($k = \frac{x}{F}$) nəzərə alsaq, Faradeyin II qanunu üçün ifadəni alarıq:

$$m = \frac{x}{F} \cdot q$$

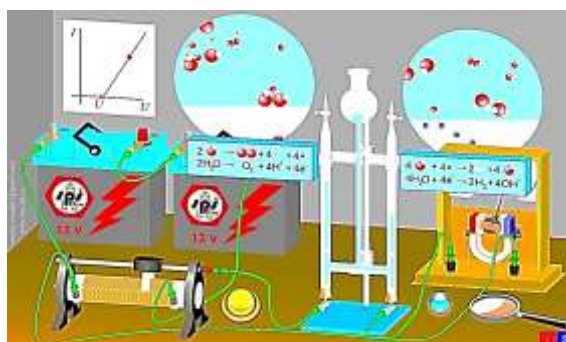
Dərsin **ümumiləşdirmə** mərhələsində müəllim yaxşı olar ki, **“elektroliz”** adlı animasiyadan istifadə edərək, elektrolitin müqavimətinin sabit qiymətində cərəyan şiddətinin gərginlikdən asılılığını nümayiş etdirsən (Физика в школе – HTML5.2023

https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_rozkladne&l=ru).

Bunun əsasında izah edilir ki, elektrolitin müqaviməti sabit olduqda cərəyan şiddəti gərginlikdən xətti asılı olur. Yəni, elektrolitlərdən elektrik cərəyanı keçdikdə də Om qanunu ödənilir. Metallardan fərqli olaraq elektrolit məhlullarının müqaviməti temperaturun yüksəlməsi ilə azalır, yəni onlar üçün müqavimətin temperatur əmsalı mənfidir ($\alpha < 0$) (şəkil 5).

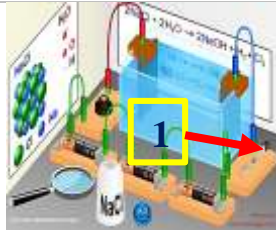
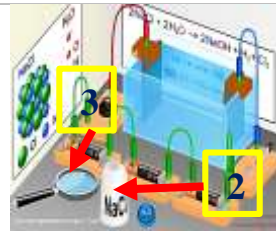
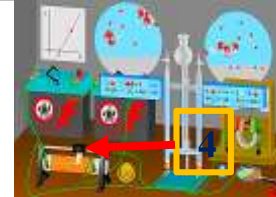
şəkil 5

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

Mövzu:	Elektrolit məhlullarında elektrik cərəyanı. Elektroliz qanunu.	
İstifadə qaydası.		
1.	“Физика в школе – HTML 5” saytıdan “ Elektrolitik dissosiasiya ” adlı virtual nümayiş təcrübəsini seçin (Физика в школе–HTML5. 2023). https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_disociace&l=ru .	
2.	Elektrik açarının üzərində mausun sol düyməsini sıxaraq (1) dövrəni qapaın.	
3.	Distillə edilmiş sudan elektrik cərəyanının keçməməsi səbəbini izah edin.	
4.	Mausun sol düyməsini içərisində xörək duzu (NaCl) olan qabın üzərində (2) sıxın.	
5.	Distillə edilmiş suya xörək duzu əlavə edildikdən sonra hansı hadisə baş verdiyini izah edin.	
6.	Mausun sol düyməsini “linzanın” üzərində (3) sıxaraq dissosiasiya prosesini müşahidə edərək, onun mexanizmini izah edin.	
7.	“Физика в школе - HTML5” saytıdan “ Elektroliz ” adlı virtual nümayiş təcrübəsini seçin. (Физика в школе – HTML5. 2023) https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_rozkladne&l=ru Mausun sol düyməsini reostatın sürgüsünün üzərində (4) sıxaraq, sağa doğru hərəkət etdirin və cərəyan şiddətinin gərginlikdən asılılıq qrafikində baş verən dəyişməni izah edin.	

ƏDƏBİYYAT

1. M.İ.Murqzov, R.R.Abdurazaqov, R.M. Əliyev, D.Z.Əliyeva. Fizika 9, Dərslik, Bakınəşr, 2017. 224 s.
2. M.İ. Murqzov, R.R. Abdurazaqov, R.M. Əliyev, D.Z.Əliyeva, H.L.Bayramlı.Fizika 9, Müəllimlər üçün metodik vəsait, Bakınəşr, 2016. 224 s.
3. R.R. Abdurazaqov, R.M. Əliyev,Q.M.Şərifov. Fizika 11, Dərslik, Bakınəşr, 2018. 208 s.
4. R.R. Abdurazaqov, R.M. Əliyev. Fizika 11, Müəllimlər üçün metodik vəsait, Bakınəşr, 2018. 208 s.
5. Физика в школе – HTML5 (Физика. Анимации / Симуляции). 2023.
6. https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_disociace&l=ru
7. https://www.vascak.cz/data/android/physicsatschool/template.php?s=elkap_rozkladne&l=ru

SUMMARY

Sevinj Jalilova, Tofiq Hacıyev,
Guler Ismayilbeyli

TECHNOLOGY USING VIRTUAL DEMONSTRATION EXPERIMENTS IN TEACHING “ELECTRIC CURRENT IN ELECTROLYTE SOLUTIONS. THE LAW OF ELECTROLYSIS.” IN THE XI CLASS PHYSICS COURSE

In secondary schools, the organization of training on the basis of ICT, along with the acquisition of knowledge in interactive lessons, also forms cognitive and communication skills. The experience

of the world education system shows that the use of ICT imposes new requirements and tasks on the modern educational model of the teaching staff. The teachers of the new generation are required to choose technologies that enable the development of education in accordance with the structural content and purpose of the subject they teach, taking into account the individual characteristics of students, and apply them in teaching. The use of new technologies in the teaching of physics in the upper secondary school allows to stimulate students' interest and desire for the lesson. The use of multimedia tools related to the topic, virtual demonstration experiences, as well as colorful illustrations has a positive effect on the cognitive activity of students, makes it attractive and memorable. As a result, the quality of results shown by students in Olympiads and various intellectual competitions increases significantly.

In this article, in the XI grade course "Electric current in electrolyte solutions. In the process of teaching the topic "law of electrolysis", the technology of use in virtual demonstration experiments has been developed. In our opinion, the role of the systematic use of virtual demonstration experiences (physical animation and simulation) in the formation of students' abilities and in increasing the quality of knowledge is great.

Key words: physics, virtual demonstration experience, electrolyte, dissociation, electrolysis.

РЕЗЮМЕ

Севиндж Джалилова, Тофиг Гаджиев,
Гюляр Исмайылбейли

ТЕХНОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ДЕМОНСТРАЦИОННЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПО ТЕМЕ «ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ ТОК В РАСТВОРАХ ЭЛЕКТРОЛИТОВ. ЗАКОНА ЭЛЕКТРОЛИЗА» В КУРСЕ ФИЗИКИ XI КЛАССА

Организация обучения на основе ИКТ в общеобразовательных школах по формированию познавательных и коммуникативных навыков в дополнение к получению знаний учащимися на интерактивных уроках. Опыт мировой системы образования показывает, что современная образовательная модель использования ИКТ предъявляет новые требования и условия к педагогическому кол-лективу школы. От учителей нового поколения требуется подбирать и применять технологии, позволяющие развивать образование с учетом индивидуальных особенностей учащихся, в соответствии со структурным содержанием и назначением преподаваемого ими предмета. Использование новых технологий по обучению физике в средних школах позволяет стимулировать интерес и желание учащихся к уроку. Использование мультимедийных средств, связанных с темой, виртуальных демонстрационных опытов, а также красочных иллюстраций положительно влияет на познавательную деятельность учащихся, делает ее привлекательной и запоминающейся. В результате значительно повышается качество результатов, демонстрируемых учащимися на олимпиадах и различных интеллектуальных соревнованиях.

В данной статье по курсу физики XI класса в процессе преподавания темы «Электрический ток в растворах электролитов. Закон электролиза» была разработана технология использования виртуальных демонстрационных опытов. По-нашему, очень важна роль систематического использования виртуальных демонстрационных опытов (физическая анимация и симуляция) в формировании умений и навыков учащихся в повышении их знаний.

Ключевые слова: физика, виртуальный демонстрационный опыт, электролит, диссоциация, электролиз.

TURA ƏLİYEVA

Gəncə Dövlət Universiteti

tureeliyeva@mail.ru

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN NƏZARƏT VƏ ÖZÜNƏNƏZARƏTİNİN PRAKTİK VƏZİYYƏTİ

Problemin məktəb praktikasında vəziyyətini öyrənmək məqsədilə kiçikyaşlı məktəblilərlə tərəfimizdən müəyyən edici eksperiment keçirildi. Biz, uşaqlarda olan nəzarət və özünənəzarət etmə bacarıqlarını daha real müəyyənləşdirmək üçün üç mərhələli müəyyən edici eksperimenti apardıq. Məlum oldu ki, indiyə qədər fəaliyyətləri yalnız oyunlarla bağlı olan altıyaşlılar üçün masa arxasında oturmaq, müəllimə qulaq asmaq və müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmək çətinidir. Bu yaşda olan uşaqlarda ümumiyyətlə ondan nəyin tələb olunduğu, hərəkətlərinin nələrdən ibarət olması, hansı nəticənin alınması barədə konkret fikir formalaşdırılmamışdır. Uşağın fəaliyyətinin nəticəsini müqayisə etməli olduğu etalon haqqında heç bir təsəvvürü yoxdur, fəaliyyətini hansı meyarlarla qiymətləndirəcəyini bilmir.

Açar sözlər: nəzarət, özünənəzarət, təlim fəaliyyəti, buraxılan səhflər, təlim tapşırıqları, kiçikyaşlı məktəbli.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə bacarıqların formalaşması prosesi təlimin ilkin mərhələsindən başlayır. Bu dövrdə uşağın daxili qüvvələrinin, daxili potensialının təzahürü baş verir və bu qüvvələrin məqsədyönlü inkişafı əsasında insanı sonrakı həyatı boyu müşayiət edən və şəxsi və ya ictimai fəaliyyətini müəyyən edən bütün bacarıqların formalaşması baş verir. Buna görə də kiçikyaşlı məktəblinin daxili qüvvələrinin məqsədyönlü inkişafı şagirdin təlim və tərbiyəsində böyük əhəmiyyət daşıyır.

İbtidai sinif şagirdlərinə xas olan psixoloji xüsusiyyətlər və xarakterik cəhətlər onlarda bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasını çətinləşdirir. Bu çətinliklərin səbəblərini, məktəb təliminin başlaması ilə əlaqəli altıyaşlı uşaqlarda bir sıra psixofizioloji dəyişikliklərin olmasında axtarmaq lazımdır. Əgər məktəbəqədər yaşlı uşaq üçün oyunla bağlı fəaliyyət xarakterik idisə, məktəbdə təlimin başlanğıcından bu fəaliyyət uşaq üçün yeni, tanımadığı və qeyri-adi fəaliyyətlə - tədris fəaliyyəti ilə əvəz olunur. D.B. Elkoninin qeyd etdiyi kimi, “Uşaqlar məzmun və funksiyalarına görə yeni bir ictimai fəaliyyətə, təhsil fəaliyyətinə başlayırlar. Onların həyatdakı mövqeyi, həmyaşıdları və böyükklər ilə münasibətləri indi ilk, yeni və əhəmiyyətli vəzifələrini necə yerinə yetirmələri ilə müəyyən edilir” [3, s.12].

Əsasən təhsilin başlanğıcında təlim fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, uşaq üçün çox çətinlik törədir, çünki təlim tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün ona lazım olan bacarıq və vərdişlər hələ yoxdur. Uşaqda iradə, yaddaş, diqqət, iş qabiliyyəti, müşahidəçilik və digər funksiyalar inkişaf etməmiş, bunlar olmadan isə təhsil tapşırığını mükəmməl yerinə yetirmək mümkün deyil.

İndiyə qədər fəaliyyətləri yalnız oyunlarla bağlı olan altıyaşlılar üçün masa arxasında oturmaq, müəllimə qulaq asmaq və müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirmək çətinidir. Bu yaşda olan uşaqlarda ümumiyyətlə ondan nəyin tələb olunduğu, hərəkətlərinin nələrdən ibarət olması, hansı nəticənin alınması barədə konkret fikir formalaşmamışdır. Uşağın fəaliyyətinin nəticəsini müqayisə etməli olduğu etalon haqqında heç bir təsəvvürü yoxdur, fəaliyyətini hansı meyarlarla qiymətləndirəcəyini bilmir.

Psixoloji tədqiqatlar əsasında aydın olur ki, ibtidai sinif şagirdləri şəxsi keyfiyyətlərini, davranışlarını, fəaliyyət nəticələrini qiymətləndirə bilmirlər. Özlərini qiymətləndirərkən tamamilə böyükklərin - müəllimlərin və valideynlərin qiymətləndirməsinə etibar edirlər. Onların özlərinin müstəqil baxışları, mülahizələri yoxdur. Böyükklərin dediklərini, düşüncələrini təkrarlayır və tənqidsiz bütün məlumatları qəbul edirlər. Şagirdlərdə tədris materialını mənimsəməklə yanaşı tədris lazımı enalılar yaranır, təhsil fəaliyyəti və onun tələbləri haqqında təsəvvürlər formalaşır,

özünüqiymətləndirmə qabiliyyəti inkişaf edir.

Qeyd olunduğu kimi, nəzarət və özünənəzarət təlim fəaliyyətinin vacib hissəsidir, lakin şagirdlərin təlim fəaliyyətinin formalaşması hələlik onda nəzarət və özünənəzarət etmək bacarıqlarının inkişaf etdiyini göstərmir. Bu bacarıqların inkişafı xüsusi iş tələb edir ki, onsuz şagirdlərdə nəzarət və özünənəzarət bacarıqları zəif inkişaf edir.

Bəzi tədqiqatçıların (Ş.T. Tağıyev, Q.A. Sobiyev, M.P. Şesternina, İ.N. Marqolin, B. P. Yesipov və b.) fikrinə görə kiçikyaşlı məktəblilər artıq I-II siniflərdə özünənəzarət təsəvvürlərinə malik olurlar, lakin onlar müntəzəm olaraq istifadə etmə bacarığı səviyyəsində hələ yaranmamışdır. Digər tədqiqatçılar (S.P. Tişenko, K.P. Malsev, M.İ. Moro və b.) qeyd edirlər ki, I-II sinif şagirdlərində özünənəzarət ümumiyyətlə yoxdur və əgər varsa, çox zəifdir. Bu yaşda olan uşaqlarda müstəqil iş bacarığı zəif inkişaf edir. Eyni fikirləri III sinif şagirdləri haqqında da demək olar. Kiçikyaşlı məktəblilərdə nəzarət və özünənəzarət bacarıqlarını müəyyənləşdirmək məqsəd ilə apardığımız təcrübələr də göstərdi ki, ənənəvi təhsil strukturu kiçikyaşlı məktəblilərdə nəzarət və özünənəzarəti yüksək səviyyədə təmin edə bilmir, təlim fəaliyyətinin vahid sistemində bu bacarıqların əhatə dairəsi məhduddur.

Problemin məktəb praktikasında vəziyyətini öyrənmək məqsədilə kiçikyaşlı məktəblilərlə tərəfimizdən müəyyənəddici eksperiment keçirildi. Müəyyənəddici eksperimentin məqsədi müxtəlif həvəsləndirici məzmunlu təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi zamanı nəzarət və özünənəzarətin səviyyəsini müəyyən etmək idi.

Biz, formaca eyni olan, lakin icra mexanizminə görə fərqlənən üç fərqli müəyyənəddici eksperiment hazırladıq. Hər üç halda uşaqlara rotaprintdə (tanış olmayan uşaq hekayələrindən hissələri) cap olunmuş mətnlər verildi, bunlarda isə 10 fərqli növ səhv (punktual, orfoqrafik, stilistik, mexaniki və s.) vardı. Əldə edilmiş bilik və təcrübəyə əsaslanaraq, müvafiq təlim fəaliyyəti və nəzarəti ilə şagirdlər bu səhvləri düzəldə bilirdilər. Fərdi sorğular təşkil edilərkən şagirdlər aşağıdakı təlimatları alırdılar:

Sorğunun I mərhələsi - Mətnə səhvlər buraxılıb. Onları tapın və altından xətt çəkin!

Sorğunun II mərhələsi - Mətnə beş səhv buraxılıb. Onları tapın və altından xətt çəkin!

Sorğunun III mərhələsi - Mətnə on beş səhv buraxılıb, onları tapın və altından xətt çəkin!

Hər üç halda şagirdlərin mətnə buraxılan səhvlərin həqiqi sayını bilməmələri vacib idi.

Hesab edirdik ki, sorğunun bu cür şərtləri dəyişkən bir vəziyyətdə nəzarət və özünənəzarət qabiliyyətinin sabitliyini ortaya çıxardacaq. Bu, sabitliyin nəzarət və özünənəzarət bacarıqlarının mükəmməlliyini təyin edən bir komponentidir.

Üçüncü sinif şagirdlərində nəzarət və özünənəzarət səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün aparılan təcrübələrin (eksperimentlərin) nəticələri göstərdi ki, verilən təlimatlar şagirdlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir, onların təlim fəaliyyətinin əsas istiqamətvericisi olur. Beləki, məsələn, ilk təcrübədə mətndəki səhvlərin həqiqi sayını bilmədən, III₁ sinif şagirdləri səhvlərin 60% -ni, III₂-ci sinif şagirdləri – 65%-ni, III₃-cü sinif şagirdləri isə – 57,7% -ni tapdılar. İkinci təcrübədə, əslində mətnə mövcud olan səhvlərin (10 səhv) əvəzinə daha az səhv (5 səhv) hesab edərək, III₁ sinif şagirdləri – 51,4%, III₂ sinif şagirdləri – 59%, III₃ sinif şagirdləri isə – 48,4% səhv tapdılar. Beləliklə, şagirdlərə mətndəki səhvlərin sayı barədə heç bir şey söylənilmədiyi ilk təcrübə ilə müqayisədə, ikinci təcrübədə təlimatı göstərişlərə əsaslanaraq daha az səhv tapa bildilər. İkinci təcrübədə III₁ sinifində birinci sınaq ilə müqayisədə 0,6% daha az səhv tapdılar, III₂ sinifdə - 6% daha az, III₃ sinifdə isə ilk təcrübə ilə müqayisədə 9,3% az səhv tapdılar.

Üçüncü təcrübənin nəticələri təsdiq etdi ki, tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün verilən təlimatı göstərişlər şagirdlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, onlara istiqamət verir. Hətta 15 səhvin tapılması nəzərdə tutulduğu halda, onlar əvvəlki iki təcrübədən daha çox səhv tapdılar. Belə ki, III₁ sinifində 73% səhv, ikinci təcrübə ilə müqayisədə 22,6% daha çox, III₂ sinifində 78% səhv, ikinci təcrübə ilə müqayisədə müvafiq olaraq 19% daha çox, III₃ sinifində isə 64,5% səhv aşkar edilmişdir, ikinci təcrübədən 16,1% çox. Bu siniflərin şagirdləri üçün xarakterik cəhət ondan ibarət idi ki, onlar mövcud olmayan səhvləri axtararkən hətta düzgün yazılmış sözləri də səhv qəbul edirdilər.

Təqdim olunan material, mövcud təlim sistemi şəraitində kiçikyaşlı şagirdlərin təlim

fəaliyyətini səciyyələndirən spesifikliyi göstərir. Bu spesifikasiq, yəni təlim tapşırıqlarının tənqidi təhlil olunmadan qəbul edilməsi kiçikyaşlı məktəblilərdə nəzarət və özünənəzarətin səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov, A.N. Pedaqogika: Müntəxabat. Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti. / A.N.Abbasov, R.R.Məmmədşadə, L.A.Məmmədli – Bakı: Mütərcim, – 2021. – 608 s.
2. Иванова В.С. Развитие навыков самоконтроля у учащихся начальной школы (3-й кл.). – Ученые записки Московского Государственного Института Культуры, вып. 19, Москва, 2020, с. 52-68.
3. Эльконин Д.Б. Психология обучения младших школьников. – М.: Знание, 2004. – 63 с.

SUMMARY

Tura Aliyeva

THE PRACTICAL STATE OF CONTROL AND SELF-CONTROL OF YOUNGER STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

In order to study the situation of the problem in school practice, a definitive experiment was conducted with younger students. We conducted a three-stage identification experiment to more realistically identify the control and self-control skills that children have. It turned out that six-year-olds, whose activities are still associated only with games, find it difficult to sit at the table, listen to the teacher and perform various tasks. Children at this age generally do not have a concrete idea of what is required of them, what their actions are and what results are obtained. The child has no idea about the standard with which he should compare the result of his activity, he does not know by what criteria to evaluate his activity.

Key words: *control, self-control, learning activity, missed mistakes, learning tasks, junior schoolchildren.*

РЕЗЮМЕ

Тура Алиева

Практическое состояние контроля и самоконтроля младших школьников

С целью изучения ситуации проблемы в школьной практике был проведен определенный эксперимент с младшими школьниками. Мы провели трехэтапный определенный эксперимент, чтобы более реально определить навыки контроля и самоконтроля, которыми обладают дети. Оказалось, что шестилеткам, деятельность которых до сих пор связана только с играми, сложно сидеть за столом, слушать учителя и выполнять различные задания. Дети в этом возрасте вообще не имеют конкретного представления о том, что от них требуется, в чем состоят их действия и какие получаются результаты. Ребенок не имеет представления об эталоне, с которым он должен сравнивать результат своей деятельности, он не знает, по каким критериям оценивать свою деятельность.

Ключевые слова: *контроль, самоконтроль, учебная деятельность, пропущенные ошибки, учебные задания, младшие школьники.*

MÜNDƏRİCAT

1. VƏLİ ƏLİYEV. Pedaqoji ünsiyyət zamanı yaranmış maneələri aradan qaldırmağın yol və vasitələri.....	3
2. MEHRİBAN ƏSƏDULLASOY (QULİYEVA). XIX əsrdə dini lirikanın bədii dildə tərənnümü (<i>Naxçıvan ədəbi mühitinin nümunələri əsasında</i>).....	7
3. SALATIN HACIYEVA. Heydər Əliyev və gənclərin ideoloji tərbiyəsi.....	11
4. MEHPARƏ ƏHMƏDOVA. Heydər Əliyev ideyaları ilə yetişən nəsil.....	18
5. TALEH XƏLİLOV. Ümummillə lider Heydər Əliyevin təhsil və tərbiyə haqqında fikirləri.....	22
6. VAQİF QURBANOV, SAHİLƏ ABBASOVA. Təmsillərin tədrisinin tərbiyəçilik aspekti.....	26
7. SEVDA KƏRİMOVA. Ulu öndər Heydər Əliyevin nümunəsində yeni fikir və ideya inamı tərbiyəsi.....	32
8. NƏZAKƏT YUSİFOVA. Heydər Əliyev irsi gənclərin vətəndaşlıq tərbiyəsində bariz nümunə kimi.....	37
9. SOLMAZ BAYRAMOVA. Milli dövlətçilik hissi və milli-mənəvi dəyərlərin formalaşmasının psixoloji mexanizmləri.....	41
10. SEVİNC ORUCOVA. Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarının gənclərin milli-mənəvi tərbiyəsində rolu.....	48
11. SOLMAZ HƏSƏNLİ. İstedadlı uşaqların ailələrinə psixoloji yardım fəaliyyətləri.....	53
12. İNTİQAM CƏBRAYİLOV. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili.....	61
13. SOLMAZ CABBAROVA. STEAM təhsilinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində əhəmiyyəti.....	67
14. MƏMMƏDƏLİ RƏHİMOV. Peşəkar idmançıların aktiv idman dövrünü başa vurduqdan sonrakı fiziki tərbiyəsi və idmanı.....	72
15. TÜNZALƏ ƏLİYEVA. Kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf xüsusiyyətləri.....	76
16. VALEH ƏLİXANOV, YUSİF VƏLİYEV. İdmanın inkişafında Heydər Əliyevin rolu.....	80
17. ZÜMRÜD SƏFƏROVA. Təhsilin transformasiyası prosesində qlobal trendlər və yeni paradigmlər.....	85
18. SƏRİYƏ QASIMOVA. Ali təhsil müəssisələrində rəqəmsal transformasiyanın əsas problemləri.....	89
19. SƏBİNƏ MAHMUDOVA. İnternet şəbəkəsinin didaktik funksiyaları.....	94
20. PƏRVİZ ALLAHVERDİYEV. Fiziki tərbiyə və gənclərin çağırışa qədərki hazırlığı ixtisasında sıra hazırlığı fənninin tədrisi məsələləri.....	97
21. KÖNÜL MƏMMƏDOVA, AYİŞƏ ƏHMƏDOVA. Gələcək müəllimlərin təhsilin yeni təşkilatı formalarını mənimsəmə səviyyəsini yoxlamaq üçün pedaqoji eksperiment.....	100

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”

“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda

I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

-
22. **KUBRA QULİYEVA.** Azərbaycanca məktəb və pedaqoji fikrin inkişafında Ömər Faiq Nemanzadənin rolu.....105
23. **HÜZÜRƏ HACIZADƏ.** Ali məktəbdə pedaqoji ünsiyyətdə yaranan problem.....109
24. **AYGÜN ÖMƏROVA, TOFIQ ORUCOV.** Orta ümumtəhsil məktəblərində kvadratik funksiyanın ekstermal xassəsindən istifadə etməklə optimallaşdırma məsələlərinin “Konstruksiya” və həll edilməsi şagirdlərin yaradıcı riyazi bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üsulu kimi.....114
25. **KÖNÜL ŞIXƏLİYEVA.** Kiçik məktəblilərdə nitq inkişafı üzrə işin əhəmiyyəti.....121
26. **KONUL MAMMADZADE.** Teaching English subject with mixed methods.....125
27. **GÜLARƏ ABDULLAYEVA.** Heydər Əliyev bir natiq kimi.....130
28. **SABİR MƏMMƏDOV, SEYMUR SÜLEYMANOV, FAZİL CƏFƏROV.** Ulu öndər Heydər Əliyevin elm və təhsil siyasəti.....135
29. **ALMAZ ƏLİYEVA, AİDƏ MUSTAFAYEVA, ELMİRA İSRAFİLOVA.** Rəqəmsal cəmiyyətdə texnologiyaların tədris prosesi.....138
30. **AİDƏ MUSTAFAYEVA, ÜZEYİR ZEYNALOV, GÜNEL BAXŞIYEVA, ŞƏBNƏM NƏSİROVA.** Distant təhsil: dünya təhsil sisteminin yeni reallıqları və gələcək perspektivləri.....143
31. **NƏRMIN ƏHMƏDOVA, ELVİN MURADZADƏ, DİNARƏ İSLAMOVA, AYSU ABBASZADƏ.** Azərbaycan təhsil sistemi: rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin hazırlanması və beynəlxalq arenada mövqeyi.....150
32. **GÜNAY ŞİRƏLİYEVA.** Asim Yadiqar yaradıcılığında Heydər Əliyev obrazı.....155
33. **AYTƏN MƏMMƏDOVA.** İnküziv cəmiyyət və inküziv təhsil.....161
34. **GÜLNARƏ QURBANOVA, GÜNEL BAXŞIYEVA.** Distant təhsilin prioritetləri.....166
35. **FAİQ YUSİFLİ.** Müasir texnologiyalar və musiqi təhsili.....170
36. **GÜLNAZ QULUZADƏ.** Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili.....174
37. **GÜNAY MƏMMƏDZADƏ.** Hüquq tərbiyəsinin məktəblərdə Bullinq hallarının azalmasındakı əhəmiyyəti.....178
38. **GÜNEL İSRAFİLOVA.** Təlimin keyfiyyətinin artırılmasında qeyri-standart dərslərin rolu.....183
39. **SƏBİNƏ MAHMUDOVA, HƏSƏN NƏCƏFOV.** İnternet şəbəkəsinin didaktik funksiyaları.....186
40. **NAZİLƏ ABDULLAZADƏ.** Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin müstəqil Azərbaycan modeli.....189
41. **SƏDRƏDDİN BƏDİYEV.** Gənc nəslin vətənpərvərlik istiqamətində tərbiyə edilməsində Heydər Əliyev ideyalarından istifadə.....195
42. **SEVİNC MUSAYEVA.** Təhsilimizin inkişafında xüsusi xidmətləri olmuş şəxsiyyət.....199
43. **NURALI ÇƏLƏBİYEV.** Azərbaycanın elmi potensialının formalaşmasında ümummillə lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri.....202
44. **QARAGÖZ KƏRİMOV, XƏYALƏ HÜSEYNZADƏ.** Heydər Əliyev irsində təhsil və millilik məsələləri.....208

45. SEVİNC CƏLİLOVA, GÜLŞƏN MUSAYEVA. Müasir mərhələdə Azərbaycanda təhsil sisteminin islahatının nəzəri-metodoloji əsasları.....	212
46. JALƏ QƏDİMOVA. Musiqi-tarixi prosesin müasir konsepsiyası.....	218
47. ƏSMAYƏ ƏKBƏROVA. Xarici dilin öyrənilməsinin məqsəd və üsulları.....	224
48. Ş.HÜSEYNOVA, C.MƏMMƏDOVA, P.MUSTAFAYEVA, İ.İBRAHİMOVA. Riyaziyyat təlimində fərdiləşdirmə, səviyyə və peşə (profil) differensiallaşdırılmasının vəhdətinin prinsipləri.	
49. SƏBİNƏ ZEYNALOVA, SEVİL ZEYNALOVA. Sənaye 4.0 və yeni təhsil texnologiyaları.....	229
50. SVETLANA BALAKİŞİYEVA. Azərbaycan təhsilinin və müasir elminin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri.	237
51. GÜLŞƏN NƏSİROVA, GÜNEL KƏRİMLİ. Ali təhsil müəssisələrində inkişaf və innovasiyalar.....	245
52. RƏNA QURBANOVA. Xalqa təmənnəsiz xidmət eşqi ilə yaşayan Həsən bəy Məlikov Zərdabi.....	251
53. ƏFSANƏ RÜSTƏMOVA. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili.....	254
54. SƏBİNƏ İSMAYİLOVA. VIII-IX siniflərdə biologiyanın tədrisində İKT-dən istifadənin didaktik xüsusiyyətləri.....	259
55. ELNURƏ SƏFƏROVA, SEVİNC PƏNİYEVA. Biologiyanın tədrisində differensial yanaşmanın tətbiqi üzrə işin sistemi.....	263
56. SAHİB ZEYNALOV, SƏBUHİ QULİYEV. STEAM təhsilinin tətbiqi zəruridir.....	268
57. TÜRKAN ƏLİBƏYLİ, GÜLƏR ƏSƏDOVA. Təhsildə virtual reallıqdan istifadə.....	273
58. SEVİNC CƏLİLOVA, TOFIQ HACIYEV, GÜLƏR İSMAYILBƏYLİ. XI sinif fizika kursunda “Elektrolit məhlullarında elektrik cərəyanı. Elektroliz qanunu” mövzusunun tədrisində virtual nümayiş təcrübələrindən istifadə texnologiyası.....	277
59. TURA ƏLİYEVA. Kicikyaşlı məktəblilərin nəzarət və özünənəzarətinin praktik vəziyyəti.....	283

“HEYDƏR ƏLİYEV-100”
“Təhsildə inkişaf mərhələləri: rəqəmsallaşdırma və gələcək perspektivlər” mövzusunda
I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

Nəşriyyat direktoru:	Əli Həşimov
Mətbəə müdiri:	Vidadi Kazımov
Aparıcı redaktor:	Sahilə Abbasova
Aparıcı redaktor:	Günəl Məmmədova
Aparıcı korrektor:	Sitarə Əlizadə

Yığılmağa verilib: 20.10.2023
Çapa imzalanıb: 06.11.2023
Formatı: 60/90, 32/1, həcmi 17.9 ç/v
Sifariş № 140, sayı 100 nüsxə

REDAKSİYANIN ÜNVANI: 7012. Naxçıvan şəhəri,
Universitet şəhərciyi,
NDU Nəşriyyatı,
Əsas bina, I mərtəbə.

TELEFON: (00994 036) 545-45-59
(00994 036) 544-08-61

E-mail: elmi.hisse@mail.ru